DE DIETSCHE WARANDE.

DE DIETSCHE WARANDE.

NEDERLANDSCH TIJDSCHRIFT VOOR ÆSTHETISCHE BESCHAVING,

OPGERICHT EN BESTUURD

DOOR

Jos. A. Alberdingk Thijm,

O. EC. S. GR. M., HOOGLEERAAR AAN DE RIJKS-AKADEMIE V. B. K.

Nieuwe Reeks,

TWEEDE DEEL.

AMSTERDAM,
C. L. VAN LANGENHUYSEN.
1879.

INHOUD.

Blz.

PATER ADRIANUS POIRTERS, S. J. Een Historisch letterk. Schets, door H. J. ALLARD (II) 1, 225

ELCK SIJN BEURT, door J. W. BROUWERS (II) 34

FLATERS VAN EEN BOUWKUNDIGE, door Jhr Mr VICTOR DE STUERS 60

ANDWOORD VAN DEN HEER NARJOUX, met noten van Jhr Mr V. D. S. 70

VONDEL, IN ZIJN "BESPIEGELINGEN", door P. F. J. V. DE GROOT 79

SARAH BERNHARDT, door Cd BUSKEN HUET 101

BROEDER CORNELIS ADRIAENSZ. VAN DORDRECHT, een Pleidooi, door TH. J. I. ARNOLD (I—V) 117, 256, *248 (344), 421, 555

IETS NIEUWS MET WAT OUDS, OVER EGMONDS GRAAFLIJK EVANGELIEBOEK, door J. H. HOFMAN, Pr. 171

OVER HET NIEUWERE FRANSCHE TOONEEL, door ALEXANDRE DUMAS FILS 180

DE GEBOORTE- EN DE DOOPPLAATS VAN P. P. RUBENS, door J. C. A. HEZENMANS 284

* Door een drukfout dragen blad XXII—XXV van dit deel de paginering 225—288. Lees 321—384.

Blz.

"Ten-toon-stelling van Kunst, toegepast op Nijverheid" 294

Bilderdijk, door P. F. Th. van Hoogstraten (V) . . . 225

Onze Oorlog met Atsjin, Beschouwing over een daaraan gewijd geschiedboek 288

Fragmenten uit Maerlants Rijmbijbel, door Dr J. van Vloten 454

De Minister en de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, door Frisius V 460

Reyer Anslo, eene kleine bijdrage tot ontwarring zijner geschiedenis, door Dr P. Alb. Th. 468

Het beeld van Karel van Denemarken te Brugge, door E. Loeffler 471

Eene onbekende Teekenares, Jvw Van der Goest (van Grave), door Guido Gezelle, Pr. 481

Vondel en de Zijnen, Over Couvrechef, door P. Génard. 484

Aanteekeningen voor de Nederlandsche Kunstgeschiedenis, door Rud. Redtenbacher 487

Hekeldichtjens van Mr Willem Bilderdijk 490

Albumblaadtjens, van Mr W. en Vrouwe K. W. Bilderdijk 495

Vondels Woning in de Warmoesstraat, met "lendenen" en verdere geburen, door Mr N. de Roever, Az. (*Met platten grond*) 501

Iets Nieuws over Vondel, door J. W. Brouwers, Pr. . 529

Over Dekoratieve Kunst, door J. A. A. Th. 576

Mengelingen:

Die rose, Geschichte und Symbolik von Dr M. J. Schleiden, beoordeeld door A. M. Oomen 108

Blz.

Meêdeeling van PAUWELS FOREESTIER 114

"15 Amsterdamsche Mannetjes" 116

Eene bladzijde onzer Krijgsgeschiedenis 216

Wenk van den "Nederl. Spectator" 217

"De Rechte Lijn en de Symetrie" 218

Dom of kwaadwillig? 223

Aan de stad Sneek, bij de opening harer Algemeene Ten-toon-stelling voor veeteelt en landbouw 224

De schoone God Quetzal, door Lew. Wallace. Uit het Eng. door Mev. Koorders-Boeke, beoordeeld door W. WESSELS 307

De Leidsche Akademie. Beoordeeling der ontwerpen door J. A. A. TH. 317

Cornelius en het Duitsche Hellenismus, door Dr A. REICHENSPERGER 405

Kerkelijke Bouwkunst, door Dr P. A. TH. 415

Monographie eener Hoofdkerk, door den zelfde . . . 416

Un Réformateur Catholique a la fin du 15e Siècle, door den zelfde 417

Eene vakature aan de Amsterdamsche Universiteit. . . 418

Ornamente der Gewebe, von Friedrich Fischbach . . . 497

Het woordtjen "Van", als Eigendomstitel 497

Balken en splinters 499

Dichterlijke Korrespondentie 499

De Schim van "Bakkes" aan den Heer A. Ising, oud-mederedacteur van den *Spectator* 583

Pauwels Foreestier aan den Redakteur der "Dietsche Warande" 590

Blz.

Een Jonge Vlaamsche Dichter, door Dr P. P. M. Alb. Th. 594

Bulletins :

La Néerlande à Victor Hugo, par J. W. B. de St Mariëngrat 1

Contenu de la livraison 16

Résumé 17

Extrait du journal de voyage de M. J. Kneppelhout (Mont St Michel) 18

Courage et richesse du Chrétien, poëme traduit par M. F.-L.-A. de Jagher 22

La Comédie Française à Amsterdam, par J. A. A. Th. 25

Réalisme et Confusion. Causerie esthétique sur quelques tableaux de la Galerie Verlat, par C. Ed. Taurel . 29, 44

A Madame la Douairière H., à Estavayer-le-lac (Suisse). 41

PATER ADRIANUS POIRTERS, S. J.

EEN HISTORISCH-LETTERKUNDIGE SCHETS [1],

DOOR

H. J. ALLARD.

Sanctiorum musarum belgicarum ocellus.
Het oogelijn der overkuische Nederlandsche muzen.

Goede, dierbre vader Cats,
Wat behelst ge niet al schats!

Ik durf vertrouwen dat degenen, die mij tot dusverre gevolgd zijn en Pr. Poirters "het geeselken met touwtjens" hebben zien zwaaien om de ooren der *ijdele wereld*, tot de overtuiging zijn gekomen met hoeveel recht ik op den Noordbrabantschen Cats deze versregels toepaste, door W. Bilderdijk ter verheerlijking van den Zeeuwschen Cats geschreven.

Die lofspraak geldt nu wel voornamelijk den geestigen schrijver van 't afgetrokken *Masker*, doch volstrekt niet uitsluitend.

Daar echter de overige werken van Pr. Poirters meer gelijksoortig zijn en alle eenigermate — ofschoon nimmer uitsluitend — een meer ascetisch karakter dragen, heb ik gemeend ze meer beknopt te mogen behandelen dan *het Masker*. — Ik zal daarbij, zooveel mogelijk, de tijdsorde der uitgaven volgen.

't Moet den aandachtigen lezer al zeer spoedig in 't oog vallen, dat die geschriften zich kenmerken en aanbevelen door dezelfde liefelijke eigenschappen, welke *het Masker* zoo getrokken en zoo aantrekkelijk maken: uit iedere bladzijde spreekt u een

1 Vervolg van *D. W.*, N. R. D. I, bl. 350.

opgeruimde godsvrucht en een godvruchtige opgeruimdheid toe, die — wij hebben de volle zekerheid — nog niemands hart heeft doen verwelken.

In de eerste dagen des jaars 1647 schonk Adrianus aan zijne vrienden *den alderheylichsten naem J. H. S. voor een nieu-jaer-gift* [1]: hij schonk die aan de "Jonkheyt, de Gehouwden, de Weduwen en Geestelyken". — Ik kies daaruit een kort proefjen, dat om het geestige van den inhoud en 't vernuftig gebruik van rijm- en verkleinwoorden allermerkwaardigst mag heeten:

Jonkheydt, schouw die avont-straetjens,
En breek af die fesel-praetjens,
Steek u in geen donker gaetjens;
Die dát doen zijn vuyl laudaetjens, [2]
Trotse floorkens, hofsche maertjens,
Die van 's morgens krollen haertjens,
's Achter noens slaen op de snaertjens,
's Avonds spelen met de kaertjens;
Die daer sitten aen de deurkens
Vol van stricken, van coleurkens,
En soo prat zijn met faveurkens
Van die nieuw' Parysche leurkens;
Die daer dragen armosijntjens,
Bloemen, tuylkens, roosmarijntjens,
Spreken schier als seraphijntjens,
En sy leven als de swijntjens.
Dat en doen geen Philaretjens [3]:
Op haer wang zijn geen roosetjens,
Noch haer cleeren vol civetjens,
Maer haer sieltjens — die zijn netjens.

Het Pelgrimken van Kevelaer [4] en *de Pelgrim van Halle* ver-

1 *Antwerpen by de Weduwe en de erfgenamen van Jan Cnobbaert.* De approbatie des Provinciaals is van 15 Dec. 1646.

2 *Lauwdate* is volgens Kilian een lichtzinnig vrouwspersoon, *mulier ignava, ambubaia.*

3 *Deugdminnende* zielen, naar de grieksche afleiding des woords.

4 *Te-koop tot Kevelaer, en gedrukt volgens approbatie van Roermonde* (7 Juni 1655).

schenen in de jaren 1656 en -57. Het eerste bevat "Litaniën, Hymni, Liedekens, Herders-dichtjens en Reysgebeden voor de processie van Kevelaer" en sluit zich aldus aan bij de rijke Psouter-liedekens-literatuur en geestelijke-trompetjens-verzameling onzer beêvaert-lievende katholieke voorouders. Het tweede, ofschoon in rijm en onrijm — Poirters' geliefkoosden schrijftrant — schijnt, blijkens den volledigen titel [1], van meer historischen aard te wezen en is eene vrije vertolking van Pr. Maillard's *Histoire de nostre Dame de Hale* [2]. Deze Claudius Maillard, een niet onverdienstelijk schrijver, te Bayon aan de Moezel geboren, was ongetwijfeld een oude kennis, ik zou denken, een commensaal van Pr. Adrianus in het college van Roermond, waar hij in 1655 tot een beter leven overging [3]. — Beide werkjens zijn mij nimmer onder de oogen gekomen.

Meer bekend en meer gelezen en meermalen herdrukt is het mystieke *Duyfken in de Steenrotse* [4] — eene toespeling op het *Columba mea in faraminibus petrae* van het Hooglied II. 14 — dat mede in laatstgenoemd jaar 1657 het levenslicht aanschouwde. In dicht en ondicht wordt in dat echt "suverlik" boeksken de geheele lijdensgeschiedenis des Verlossers bezongen en overwogen. Volgens eene later ingevoerde, of liever duidelijker aangewezen,

---

1 *De Pelgrim van Halle, ofte Historie van onze Lieve Vrouwe van Halle Dat is den oorspronck van het H. Beeldt, beneffens de Mirakelen of besondere jonsten: als ook de eere en de giften, aen de H. Maget bewezen.* — Tot Brussel, by Huybrecht Anthoon Velpius, 1657, 12°.

2 De Backer, *Bibliothèque*, I, pag. 475; IV, pag. 581.

3 Men verwarre Pr. *Claudius* niet met zijn Franschen naamgenoot *Jonnnes* M. (De Backer III. p. 469) noch vooral met den Vlaming *Petrus* M. of Maeljairt (De Backer V. p. 502), die gedurende 3 jaren het college van den Bosch bestuurde, 2 jaren te Gouda en te 's Hage in den kerker verzuchtte, 22 jaren in de Hollandsche Missie werkzaam was, en "soo ongenadiglijk gevetert is geweest, dat hem 15 jaeren lang sijne wonden tot in de doodt toe (1640) verswoeren" Zie *d'Eerste Eeuwe*, blz. 595, *de Jezuïten in Friesland* blz. 72, 100, 107, *de Katholiek* LX. blz. 78.

4 De volledige titel is in 't vorig opstel blz. 303 vermeld. De Backer, *Bibliothèque* etc. IV, pag. 581, somt de volgende uitgaven op: Antw. C. Woons 1657; t. z. p. 1662; t. z. p. 1665; t. z. p. 1675; t. z. p. Jac. Woons 1695; t. z. p. Alex. Everaerts 1753; t. z. p. Alex. Bruers 1787; Gent by Snoeck-Ducaju 1844. Er bestaan meer andere edities. *Christi bloedige passie, verciert met prenten enz.*, aangehaald bij de Backer l. c., houd ik voor eene verkorting van *het Duifken.*

verdeeling bestaat het uit eene opdracht "aen de edele mevrouwe Adriana van Ypelaer", uit eene toespraak aan den lezer, uit een hartelijk woord "aen het duyfken, dat is de medelijdende ziele" en zestien kapittels, waarin telkens eene zinnebeeldige plaat het punt van 's Heeren lijden veraanschouwlijkt, dat Poirters tot onderwerp zijner zoete bespiegelingen heeft gekozen. Vol geest, vol puntigheid, vol zalving is de toewijding aan de reeds genoemde Edelvrouwe Adriana van Ypelaer "huys-vrouwe van den edelen Heer Joannes van Gilse, Heere van Villers, Lens à Croix etc.

Mevrouwe,

"Ik bidde U. Edelheyt in den eersten opslag van dit Boexken geen misnoegen te willen aennemen, of mijnen jonstigen arbeyt te verstooten, siende in de Titel-plaete eenen regen (zegen behoorde ik te zeggen) van soo veele en menigvuldige Cruycen [1]. Iet aerdiger of waerdiger en kost ik U. Edelheyt niet op draegen, want

Het Cruysken geeft,
Dat luyster heeft.

"Sie eens de Cruys-heeren van de Duytsche Orde, of die eene Croisade van S. Jago voeren — wat al moedt en glorie sy op hunne Cruycen draegen! Doch, wat is het wonder? Silver en gout en gesteente moeten in weerdigheyt daer voor strijken. En daerom bevalt my bovenmate eene denkweerdige schenkagie van den vermaerden Heer Antonius de Werp [2], oudt en ervaren Colonel onder sijne Keyserlijke Hoogheyt Albertus voor Oostende, en naderhandt Gouverneur van Maestricht. Want vereerende aen sijne gemalinne Charlotte de Zoete een diamanten Cruys, hadt daer dit sinrijk geschrift op doen maeliëren:

Een ZOET Cruysken
En is niet te verWERPen.

1 Op de zinrijke titelplaat is een regen van kruisen afgebeeld, langs de grot of de steenrots van het Duifjen, nederdalend uit kruisgewijs gerangschikte kronen.

2 Zie over dezen en 't geslacht de Zoete *de Navorscher* XIII, blz. 129, XIV, blz. 262, XVI, blz. 3, 228.

"Treffelyk voorwaer gesproken en scherpzinnig gevonden! Jae, ik geloove dat Charlotte haer [zich] liet voorstaen, dat sy nimmermeer naer den eysch ten vollen gepalleert en was, of dit Cruys moest op haer herte sijn gehangen. Wat meer is, onder soo Edele als Doorluchtige Huysen van dit en de nabuerige landen vinde ik er meer als sestig, die een Cruys in hunnen schilt voeren, als een gewis en weirdig teeken van hun Edel Bloet en ouden Adel: onder dewelke als ik U. Edelheyt stelle, dan en geef ik U geen ander plaetse als die uwe Deugden, Wapenen eu Bloedt sijn vereyschende. Want ik sie ten uwent staen het Cruys op Hermyne [1] en de Heerlykheyt van Lens *à Croix* onder uwe loftitels. Edoch, omdat aen Uwe Edelheyt bekent is, dat de glorie van de dochter des Koninkx is van binnen, soo voert Gy het H. Cruys meer in uw hert en in uwen wil, als in uw waepen en in uwen schilt, volgende hierin de voetstappen van den H. Elzearius Graeve [2], die met Paulus roemde: *maer wy moeten glorièren en ons verheffen op het Cruys van onzen Heeren Jesus Christus, in hetwelk is onse saligheydt, leven en verryssenisse.* En dese uwe liefde tot het Cruys van den gekruysten Jesus maekt my goede conditie en gebiedt my te hopen, dat Uwe Edelheyt dese mijne kleyne gifte met een vriendelyk ooge sal bejegenen.

"Hier sal Uwe Edelheyt, beneffens Mijnheer, vinden het voedsel van uwe devotie, de rust uwer herten, den troost van uwe ziel, den voorsmaek des Hemels, de verdiensten van het dierbaer bloet Christi Jesu. De H. Gregorius Magnus vereerde eens aen Ricaredus, Conink van Hispagniën, dry giftkens: een kleyn loxken haeyr van S. Jan Baptist; een stuksken van S. Peeters keten; een gouden Cruysken, daer een stuksken van het H. Cruys in was besloten. De gifte wiert met een goedjonstig hert overgesonden en met eene beleefde handt ontfangen, dewelke ik my van uwe Edelheyt ook durve beloven, omdat ik uwe Edelheyt hier kome opofferen de banden en ketenen van de H. Passie; dat goddelijk haeyr, ten deele uytgetrokken, ten

1 Hermelijn. 2 Zie Godescard: *Vies des Saints*, 27 Sept.

deele gebacken in fluymen en bloet; het Cruys Christi met sijne onwaerdeerlyke verdiensten.

"Met uwen goeden oorlof dan, Mevrouw, laet ik mijn Duyfken tot U vliegen, opdat het Uwe Edelheyt mag dienen, gelyk de prins der Poëten verciert dat de Trojaensche vorst Aeneas, door het vooruytvliegen van de Duyven in een dicht bosch, opgespeurt heeft den boom, daer hy den gouden tak door last en bevel van Sibille af moest plucken [1]: — dit Duyfken, seg ik, sal uwe Edelheyt geleyden tot den boom van 't H. Cruys, om dagelyks eenen gouden tak van de Goddelyke liefde in uwe meditatie daer af te plucken. Daertoe dient het, daertoe komt het gevlogen. Ik wensche en bidde den goeden Godt, dat Hy uwe Edelheyt in dese H. oeffeninge langen tijdt laete leven, om rijk van deugden en van verdiensten (want het lijden Christi is een hemelsch Indiën) te sterven. En dit is mijn ootmoedige wensch, in welken wensch besloten is de edelste en verhevenste oeffeninge, die de aerde kan bereyken, die de hemel kan beloonen, die uwe Edelheyt kan beherten. Dit soo wesende, en soo wenschende zal ik my teekenen,

Mevrouwe,

U. Edelheyts
Ootmoedigen Dienaer in Christo,
A. P. Priester der Societeyt Jesu".

Mij dunkt: dat is de speelzieke zinrijkheid en kruimige pittigheid van Hooft en Huygens, allergelukkigst op geestelijk gebied overgebracht. Op blz. 303 vaa 't vorige deel kan men de nadere bepaling en verdere omschrijving der behandelde stoffe lezen. De vereischte beknoptheid verhindert mij de vele smart- en liefdezuchten van het Duifken aan 't papier toe te vertrouwen. Men oordeele over het geheel uit enkele ontboezemingen, ontboezemingen bij de afbeelding der Kruisiging geslaakt. "Och, hoe verscheydelyk werkt Godt op verscheyden bergen! Op den berg Oreb bliksemde Hy; op den berg Sinai donderde

1 Aeneidos Lib. VI. Waar de Mythologie al goed voor is!

Hy; op den berg van Oliveten weende Hy; op den berg Thabor transfigureerde Hy; op den berg van Calvariën wordt Hy gekruist. O salig Cruys, ik groet u van verre: want gy zijt het beddeken van Salomon, daer de ziel in den Heer op moet ontslaepen! O Cruys, gy sijt de herderstok van David om tegen den helschen Goliath te vechten! O Cruys, gy sijt de roede van Moyses om wateren van leetwesen te slaen uyt onse versteende herten! O Cruys, gy sijt de rijke tresoor van Hemel en van aerde! O Cruys, gy sijt de Autaer van die goddelykste Offerhande, tot versoeninge van het menschelyk geslachte!

Loopt oogen, loopt in overvloet
En stort hier traenen, root als bloet!
En gy, mijn hert, borst vrij in twee
Door troosteloozen rouw en wee!
Ach! dit is nog het minst van al,
En wie is 't die 't begrijpen sal?
Wie sal doorgronden schande en pijn,
En wie van twee hier 't meeste zijn!
Doch, al wat gy van buiten siet,
En heeft by dat van binnen niet:
Sijn aensicht hangt vol bitter smert,
Maer bitterder is 't in sijn hert.
Hoe spant dat lichaem op het hout!
Nog wordt sijn ziel al meer benouwt,
Waerin een zee van droefheyt gaet,
Die baer op baer om 't herte slaet;
En boven Cruys en geesseling
Smert Hem de spot en lastering!
Hoe wordt eylaes! dees druyf geperst, [1]
Die soo van alle kanten berst!
Siet, hoe daer vloeyt de purpren most,
Waerdoor de werelt wordt verlost!
O Heer, die nog de moorders hoort,
Ik bid, gedoog my ook een woort:
Ey, seg my eens hoe het geschiet,

1 Op nevensgaand plaatjen staat de wijnpers afgebeeld, toespelend op het *torcular calcavi solus* van Isaïas.

Dat Gy toch soo veèl bloets vergiet,
Hetwelk uyt al u wonden spruyt
En springt met volle beken uyt?...
Wat vraeg ik d' oorsaek van dit Bloet?
Voor U staet, die den doodtslag doet:
Ik heb, och jae, ik heb de schult,
Dat Gy hier sterft, met pijn vervult;
Doch eer Gy sterft, val ik te voet,
En bidt genade door u Bloet.
Ik weet, mijn boosheydt... die is swaer,
Ik ken mijn sonden altegaer.
Ik was 't, die U soo schandig bondt,
Ik was 't, die U naer Annas sondt,
Ik was 't die U in 't aensicht sloeg
En in een wit kleet met U loeg.
Ik scheurden U aen een pilaer,
Ik drukte doorens door U hair;
Ik heb U met het Cruys belast,
Ik sloeg U met dry nagels vast;
Ik laefden U met bitter gal,
Ik heb alleen de schult van al!
Doch my geeft weder hert en moet:
Gy bidt voor die verdoen [1] u Bloet!
Dus, al is mijne boosheyt groot,
Ik hoop te leven door U doot,
En ik betrouwe dat Gy sult
Uw Cruys gaen trecken voor mijn schult.
Maer, ziel, seg eens waer siet gy naer?
Of soekt gy uwen Jesus daer? [2]
Voorwaer aen desen trouwen Vriendt
Hadt een sacht bedt seer wel gedient!
Doch om te rusten wat by nacht
Sijn hem ons pluymen veel te sacht.
Ey! siet eens waer dat Jesus leyt,
En wat een bedt Hy heeft gespreyt:

---

1 Even schoon, bij Vondel, spreekt Ruben tot de gebroeders: *'t onnooselkint hebt gy verdaen.*

2 Volgens het plaatjen zoekt het Duifken den Verlosser op zijn rustbed, maar vindt Hem helaas! sluimerend op het kruishout.

Sijn ledikant... een hout vol pijn,
Sijn roksken moet sijn deksel sijn,
En 't kussen, daer Hy 't hooft begeeft,
Siet eens wat kanten dat het heeft,
Wat binnenwerken [1] dat het draegt:
Daer rust Hy tot het weder daegt,
En peyst op u en my by nacht
En hout nog over ons de wacht. —
Maer, ziel, wat middel en wat raet
Voor onse boosheyt en misdaet?
Want onse sonden die sijn groot,
Jae, het sijn sonden tot de doodt:
Doch 'k sie hier een fonteyne staen
En met vijf straelen water slaen [2]:
Dit is voor ons een salig badt,
Dit is voor ons een dienstig nat!
Laet ons hier 't hert gaen wasschen net
En kuyschen van de minste smet!
De Vader van bermhertigheydt,
Die niemant heeft genae ontseydt,
Sie, hoe dat die naer ons verlangt
En met zijn open armen hangt!
O goede Godt, o klaer fonteyn,
Ey! maek weer onse herten reyn!
Soo sal het Cruys daer Gy aen scheydt
Ons oorsaek zijn van saligheydt.

Slechts met weerzin neem ik afscheid van 't in de steenrots droevig kirrende Duifken: volgaarne zou ik volgen, waar het ons zoo dringend uitnoodigt:

Ik ga een Myrrhen-berg, beplant met bitterheden,
Ik ga den Heuvel op vol wierook der gebeden:
Want hier Gods Soon voor ons den doodstrijt onderstaet,
Den strijt, die alle pijn in pijn te boven gaet —

tot dat het zich ten slotte ontboezemt:

---

1 Als borduursel of naaldwerk.
2 Wederom eene toespeling op 't nevengaand plaatjen.

O Cruys, o salig Cruys, o triumphante wagen
Waerop de vreede Doodt en Duyvel sijn verslagen!
O Cruys, o salig Cruys, autaer van 't dierbaer Bloet,
Daer Jesus offerand voor heel de werelt doet!
O Cruys, gy sluyt de Hel, gy doet den Hemel open!
O Doodt-strijdt, gy doet ons het eeuwig leven hopen!
Op u, o Berg Calvaer, *Berg van Bermhertigheyt*,
Is 't gelt van ons rantsoen getelt tot saligheyt!

Aldus treft ge bij de "schuylende in de steenrotse" overal die zachte, die teedere, die zoet-kwijnende, die christelijk-droefgeestige gevoelens aan, welke van *het Duyfken* een boek maken vol frissche elegieën, in den trant der overbekende *Pia desideria* van Pr. Herman Hugo, dien Poirters meermalen vertolkt [1], dien hij ook zoo eervol vermeldt als "biechtvader van den doorluchtigen en onstervelijken Marquis Ambrosius Spinola" [2] en wiens Godtvruchtige verzuchtingen "die t'eenemael vol van geest en fijn gesifte welsprekentheyt zijn, hij niet naar het leven kan oversetten" [3] — hij zal ze dus maar "doodtverwen."

Het behoeft nauwlijks gezegd: de droeve Moeder der smarten lokt meermalen de weeklachten uit van 't zoete Duifken. *De medelijdende ziele plukt vruchten van de droefheid van Maria:* zoo luidt het bovenschrift van 't 16e en laatste kapittel. "Hier hebt gy, o ziel, in de H. Maget een volmaekt voorbeelt van de *medelydende ziele*. Ik verzeker u, dat sy het sweert van Simeon wel dapper heeft moeten besueren: het schijnt dat dit sweert van droefheyt was in sijn middelpunt en in sijn center, als het stak in dit hert van droefheyt. Seker philosooph sey: *Civitates sunt domicilia aerumnarum*, dat is te seggen: *de steden sijn de woonplaetsen van ellenden*, en dat de Droefheyt in dese werelt was gekomen, om een huys voor haer te gaen maken. Sy kwam eerst tot de vijvers; maer siende dat daer de vischkens soo gerust swommen en opsprongen, soo en kost haer dese plaetse niet vernoegen. Sy wou dan op den oever der rivieren

1 Zie b. v. *het Heylich Herte*, blz. 98, 118, 130, 139, 167, 184 en elders.
2 *Spiegel van Philagie*, blz. 84 der vijfde uitgave.
3 *De vier uytersten*, blz. 292 der eerste uitgave.

gaen timmeren; maer siende dat daer de speeljachtjes laveeren, soo docht haer dat sy een droever en swaermoediger plaetse moest op gaen speuren. Sy is dan gegaen in de bosschen; maer hoorende daer de vogeltjens, en bysonder het nachtegaeltjen soo diminuëren met syn silveren stemmeken, soo en derfde sy daer haere woning niet beginnen te timmeren. Soo heeft zich de Droefheyt dan naer den heykant begeven; en soo sy gereedschap maekte om daer neêr te slaen, soo hoorde zy de herderkens op hunne fluyten spelen en sag de lammerkens springen — en soo dit ook al te blij voor haer was, is sy van daer opgebroken en heeft haer [zich] ten langen leste gewend naer de huysen, en daer vondt sy de kinders in de wiege krijten; in de saletten vont sy lijken, in de keukens hoorde sy kijvagie — en daer is sy ingegaen en gebleven, en woont daer nog op den dag van heden.

"Beminde ziel, godvruchtig Duyfken, hier roey ik aen landt en verlaet die grondeloose zee van 't bitter lijden Christi Jesu. Ik sou op het eynde van mijn boeksken mogen seggen hetgene de vierige Joannes Baptista Vitilius sey op het eynde van sijn leven. Dese was altijt geweest als een paradijs-vogel, geduerig met sijn hert hemelwaerts opstijgerende, vlammende en brandende door die soete goddelijke straelen. Liggende nu op sijn sterven en besiende de vrienden, die rondsom het bedde stonden, soo sey hij:

CUI AMOREM LEGO?

Aen wien sal ik de liefde voor testament geven?

"Voorwaer het grootste goet en erfdeel dat iemant kan besitten! Soo seg ik ook, o ziel, *cui amorem lego?* Aen wie? Aen u, o Duyfken. Och jae, aen u vermaek ik de gekruyste Liefde met alle de instrumenten en verdiensten van de Passie Christi. Gebruyk dan de dertig penningen tot afkortinge uwer schulden. By de fackels en lanternen sult gy den weg der saligheyt opsoeken. Bint en hecht u voor eenwig aen den Beminde met de koorden. De kraeyende haen sal u dikwils vermaenen om vlijtig te waken. Wordt gy gewaer het wan-

kelbaer riet van uwe onstandvastigheyt, soo laet de colomme uwe versekeringe wesen. Met het Cruys en met de Leere moet gy den hemel scaladeeren. Het dierbaer Bloet sal u dienen voor rantsoen en verlossinge, *ad majorem Dei gloriam.*"

Na of zelfs naast het geestige *Masker* beschouw ik het lieve *Duifken* als Poirters' meesterstukjen.

Tot mijn leedwezen kan ik met geen genoegzame kennis van zaken het noodige mededeelen omtrent het leven van *Rosalia patronerse tegen de peste*, een biografietjen, dat in 't jaar 1658 door Poirters aan zijne gretige lezers werd vereerd: — ik heb het boekjen niet meester kunnen worden. Blijkens den volledigen titel [1] is het, ouder gewoonte, "verlicht met beelden en met poesie." Ook in *de vier uytersten* zal hij "die doorluchtige dienaresse Christi" bezingen, en reeds had hij in het *Duifken* Rosalia verheerlijkt en tevens de vereering der Palermitaansche Maagd door de Nederlanders, inzonderheid door de leden der Antwerpsche "Sodaliteyt" [2] eervol herdacht.

Welaen, myn droeve luyt, die met bedrukte sangen
Weemoedig hebt geklaegt hoe dat zy Jesum vangen,
Speel liever hoe degeen, die hier gebonden staet
En die gevangen is [3], een ander vangen gaet.
Wil ons met nieuwen sank, met blyder snaer belusten;
Speel ons de bloem, den roem van de Palermsche custen;
Speel, hoe de Liefde daer in 't Hof des Koninks quam

---

1 *Het leven van de H. Maegt Rosalia, patronerse tegen de peste. Beschreven door eenen Priester der Societeyt Jesu, verlicht met beelden en met Poesie.* t'Antwerpen, by Cornelis Woons, 1658, 8°.

2 Ik lees bij Kramm (*Hollandsche en vlaamsche kunstschilders*, blz. 517): "Philippe Fruytiers was, met A. van Dyck en andere voorname kunstenaars, ook *Sodalis van de H. Maagd Maria* onder den titel van hare H. Geboorte, en wel in deze broederschap *Consulteur*. Zie *het leven van de H. Maegt Rosalia* enz." Hieruit maak ik op, dat onze *Rosalia* wel een Sodaliteytsboeksken zou kunnen wezen en dat de *consulteur* Fruytiers de platen heeft geëtst. Er waren te Antwerpen 6 verschillende Congregatiën (zie Waldack opus cit. Appendix III): tot de genoemde Sodaliteyt behoorden, behalve van Dijck en Fruytiers, ook P. Rubbens en Abrah. Diepenbeke. (Zie mijn *Br. Seghers*, Alm. voor N. K. 1870, blz. 126.)

3 In den vrijwilligen kerker der grot, waar zij zich zelve, volgens de historie en 't plaatjen, had opgesloten.

En midden uyt het Hof het puyk der Maegden nam.
O schoon Rosalia, uyt 's koninks bloet gesproten,
Waerin Godt heeft een ziel veel edelder besloten,
Weet dat gy de aerde seer, den Hemel méer behaegt,
Mits dat dit koninks-hooft geen koninks-kroon en draegt.

En na de wonderbare lotgevallen der "schoonste Rosa" te hebben vermeld, roept Adrianus uit:

Ontsteek, Palermo, dan, ontsteek uw vreugde-vieren,
En wil de blijde stadt met loof en bloemen cieren!
Roep met trompetten-slag Suyt, Oost en Noord en West,
Hoe dat Rosalia u heeft verlost van pest.
Wy hebben 't al gehoort in onze Nederlanden [1]
Waer uw gebeent, o Maegt, waer uw ryk-gave panden
Antwerpen ook besit: en saemen mèt dien schat
Besit zy vaste hoop van bystandt aen de Stadt.
Sie de Sodaliteyt, sie daer uw beelt verheven,
Sie daer uw beste bloem van Jongmans ingeschreven,
Sie hoe hun miltheyt u daer stelt in wit albast,
En hoe van dag tot dag de liefde tot u wast!
Ey! kom met dankbaerheyt soo goede diensten loonen,
En wil dees eedle stadt by Godt van pest verschoonen,
Niet omdat sy is rijk of sterk of trots gebouwt,
Maer omdat sy Godts dienst soo seer in weerde hout.

"O Ziel, wat en soude ik hier niet connen byvoegen tot lof van deze H. Rosalia? tot eer van de kloeke Maegden? tot glorie van de stantvastige Martelaressen? die door de liefde Godts getrocken het gout, daer de Coningen hunne kroonen van maeken, met de voeten hebben getreden; die haere groene laurieren met haer pûrperen bloedt hebben besproeyt; die, met het gesmolten loot begoten, blijgeestig stonden, of men haer met blanketsel had bestreken; die aen het vier, daer se wierden ingeworpen, haere lampen hebben ontsteken, om den Bruydegom te gaen

1 Het geschiedkundige nopens de vereering der H. Rosalia in de Nederlanden, inzonderheid door de leden der Antwerpsche Sodaliteyten, levert de Wijk-bij-Duurstedenaar Pr. Stiltingh in de *Acta SS. Sept. Tom II, pag.* 372—374 (edit. Paris). Het strookt geheel met Poirters' voorstelling.

ontmoeten; die een leven vol standvastigheyt, een doodt vol doorluchtigheyt hebben becomen! De brockelingen van de steenrotse van Rosalia overtreffen de saphiren en robijnen; Apollonia maekte eene yvoiren tombe van haere tanden; Dorothea bestrooyde de haere met versche roosen, zelver ook in den winter; Lucia [1] nam de fackels, daerse mede gebrandt wiert, en wist daer eene *Chapelle ardente* van op te richten; het lichaem van de H. Eulalia wiert bedekt met den sneeuw, die versch uyt den Hemel daerop quam gevallen, die beschaemt was, dat hy iet op aerde vondt (te weten de Maegdom en de Suyverheyt) door wiens wittigheyt en blinkenden glans hy wiert overwonnen. Siet, soo vereert Godt de kloeke herten, die hem trou-vast met staelen banden aenhangen!"

Die kloeke maagdelijke harten verschaffen mij een gereedelijken overgang tot *Het heylig Herte, vereert aen alle godvruchtige herten voor een nieu-jaer, verciert met beelden en poesie* [2]. Dit werkjen — eene studie van 't menschelijk hart, vergeleken met het hart van den Godmensch — bestaat uit een opdracht, eene inleiding, tien vertooningen, met zinnebeeldige printjens (alweer van Philips Fruytiers) opgeluisterd, eene aanspraak en de slotreden.

Wat gemoedelijke eenvoud, wat geurige frischheid, wat beminnelijke naïeveteit in de volgende berijmde en rijmlooze toewijding van zijn boekjen "aen den saeligen Stanislaus Koska van de Societeyt Jesu" dat *oogelijn der heilige kuischheid*, voor wien het *oogelijn der kuische Nederlandsche Muzen* eene bijzondere devotie koesterde!

"O Saelige Stanislae! Byaldien dat het seker waer', 'tgene de Heydenen eertijts gelooft hebben, dat degenen, die op dese werelt geleeft hebben in deuchden, náe dit leven veranderen in schoone sterren, die aen den Hemel blonken — o, wat een schoon Licht sout Gy daerboven wesen, Gy die in uwe groene

1 Poirters geeft ook hier *Eulalia* te lezen: 't zal *Lucia* moeten zijn.

2 *Door eenen priester der Societeyt Jesu.* t'Antwerpen, by Cornelis Woons 1659, 12°. Er bestaan nog 3 latere uitgaven; Antw. 1660, Antw. 1669, Brussel 1845 met afschuwlijk gekleurde platen.

jeucht vergadert hebt de verdiensten, waerover veel andere gearbeydt en gesweet hebben tot hunne grijse hayren.

"Och, hoe glinstert Gy voor de oogen van de Societeyt Jesu! Wat klaer-blinkende straelen schiet Gy over het Rijk van Polen! Hoe verlicht Gy Roomen met uwe deuchden! O, wat een vier worden wy gewaer uyt die koude Noortsche landen! Oversulkx soude my mijn eygen Herte van onbeleeftheyt overtuygen, soo ik dit *Heylich Herte* aen yemant anders quame op te dragen als aen U, die het *Herte* door de goddelijke Liefde soo had ontstoken, dat men dikwils genootsaekt werd natte doeken U in den boesem te steken, en alsoo den brant te blusschen en U te verkoelen.

"O geluckig *Herte*, dat afgezondert van de Werelt, door dat edel vier altijt met kracht opwaerts wierdt gedreven! Hoe dikwils en was dit niet uwe taele (die de Hemel beter verstont dan de aerde) als Gy vlamde door heylige siel-suchten:

Munde fallax et immunde,
Immunditiei funde,
Sine Deo, sine lege,
Sine fide, sine Rege,
Nihil mihi posthac tecum
Nihil tibi posthac mecum.

"Dat is te seggen:

Werelt, vol bedriegeryen,
Werelt, vol van vuylicheyt,
Die noch Godt, noch recht kont lyën
En de trouw hebt afgeseyt;
Werelt blijf, blijf die gy sijt,
Ik scheld u, gy scheldt my quijt.

"Uw brandend *Herte* was als de Paradijs-vogel, die hier beneden gestrikt en gevangen, met droefheyt is versuchtende, altijt trachtende naer die suyvere hemel-wijk, daer hem sijn naem en edele natuere toe drijvende is. Terwijl ik spreke, sie, soo komt de Christelijke Sang-goddinne Thalia, en wensch het gelúk te hebben van uwen lof op hare citer eens te mogen stellen.

"My dunkt dat ik se hoor beginnen!

1.

O Koska, edel jongeling,
O bloem en roem van 't Rijk van Polen,
O Licht, dat nimmer onderging,
Aen wie noyt glans en is ontstolen,
Die, schoon Gy by ons ondergaet,
Een doot hebt als de dageraet!

2.

De Tiber [1], die droef van gemoet
Sucht over al die groote lijken,
En dan met eenen tranenvloet
Swalpt over die begraefde dijken,
Soo datter niet één golve vlucht
Die in 't voorbygaen niet en sucht;

3.

Als dese door den regenboog [2]
Uw scheyden eerstmael had vernomen,
Rees hy straks uyt het diepe omhoog,
En dée syn kleyne Tritons komen.
Die deed hy spelen t'uwer eer:
De baeren dansten op en neer.

4.

Uw lichaem wiert met Roos-marijn
Met Roosen, Leliën, Granaetjens;
Het wiert besproeyt met Margelijn
Soo geurig met sijn lieve blaetjens.
De Son scheen helder op dien dag
En loeg veel soeter als sy plag.

5.

Een ieder roemden uwe deugt
En kusten uw albaste voeten:
Sy weenden, — maer uyt enkel vreugt;
Hun oog quam U met perlen groeten.

---

1 Stanislaus stierf te Rome. 2 Als *Iris* de bode der Ouden.

Hoe sag Toleti groote siel [1]
Als uw godt-saelig bloemken viel!

6.

Geheel Crakouw, verheugt en bly
Door Famas silvere trompetten,
Brengt straks uw weerde schildery
In 't Hof en Coninksche saletten,
Daer menig vroome Ridder honk,
Dien uwe glans verr' overblonk.

7.

Sie, hoe Eleonora [2] doet
De silv're lampen voor U branden:
Heel Roma valt aen U te voet.
U eeren al die Poolsche landen;
Soo ver de Wixel [3] baeren roert,
Soo ver wordt uwe naem gevoert.

8.

De Sang-goddinnen al gelijk
Die spelen op haer silv're snaeren,
Hoe dat uw siel het Hemelrijk
Met groote vreugt is ingevaeren,
Hoe dat die Maegt en Moeder soet
Quam haren dienaer te gemoet.

9.

Ik laet een anders kloek verstandt
Den stam van Koska gaen verhaelen,
En toonen in 't Mazouwsche Landt [4]
Die oud' en adelijke saelen;
Hoe Kettery daer nimmer schoot
Venijn op eenig huysgenoot [5].

10.

Dat d' andre singen uwe vlucht,

---

1 De beroemde en geleerde Kardinaal Franciscus Toletus, die opgetogen van bewondering het lijk kwam vereeren.

2 Eleonora Orsini, hertogin van Sforza.

3 De Weichsel. 4 Voor Massovië, oude benaming van Polen.

5 De Kostkas en Kristkas bleven allen Katholiek.

O kleenen Abram, uyt uw vrinden,
Als Gy uyt enkel yver-sucht
Gonkt over d'Alpes Roma vinden [1],
Als Gy voor Borjas voeten vielt,
Die door de vreugt schier was ontsielt.

11.

Nog stel ik aen Parnassus vry
Dat hy maelt af uw engelsch wesen,
En schenkt aen ons uw schildery
Waer dat de deugt in is te lesen,
En hoe het blosend incarnaet
Op 't sneeu wit van uw wangen staet.

12.

Maer ik, ik neem al ander stof,
Om die op mijne luyt te quelen [2];
Och ja, my lust al hooger lof:
Ik moet op d'aerd iet hemelsch spelen,
En 't is uw Hert, uw Hert dat brant,
Dat is 't, wat mijne snaeren spant.

13.

O salig vier, o soete vlam,
O glinsters van de Seraphinnen!
Wat vreugt was 't, dat uw Herte nam,
Als 't scheen een Hert van Cherubinnen!
Ei! siet eens hoe de vlamme groeyt,
Hoe seer dat Hert van liefde gloeyt.

14.

Gelijk een frissche tulipant
Laet haere flaeuwe blaeykens daelen,
Als haer de heete middag brant
En wort gesteken [3] van de straelen

---

1 Ten jare 1567 ontvluchtte de jeugdige Stanislaus uit Weenen, ging zich te Dillingen voor de voeten van onzen Z. Canisius werpen, en werd te Rome door den H. Franciscus Borgias in de Societeit opgenomen. Zoo gold van onzen kleinen Abram het: *egredere de terra tua.*

2 Kwijnend zingen of kwijnen. Verg. hierboven "van liefde quelen".

3 Voor *gestoken*, gelijk meermalen.

En blijft soo quelen [1] tot sy voelt
Den regen, die het lochtjen koelt —

15.

Soo is uw Hert, o edel Bloet,
Door 't hemelsch vier heel overwonnen,
Soo dat het ook beswijken moet
By al dees goddelijke sonnen:
O machtich vier, o groote brandt!
Hoe vlamt uw Hert op allen kant!

16.

Hier daelen d'Engels in den noodt,
Die U met Barbara begroeten
En spijzen U met hemelsch Broodt,
Om uwe droefheyt te versoeten [2]:
O machtich vier, o groote brandt!
Hoe vlamt uw Hert op allen kant!

17.

Daer komt die alderschoonste Maegt
Met Jesus in haer Moeders ermen [3],
Dien sy tot aen uw Herte draegt,
Om dat nog meer te doen verwermen:
O machtich vier, o groote brandt!
Hoe vlamt uw Hert op allen kant!

18.

My dunkt dat d'Engels altemael,
Die deze groetenis aenschouwen,
Aen U benijden dit onthael: —
Als dat de Hemel moest behouwen,
Als dat verr' boven weerde gaet
Van slijk, en stof en 's menschen staet.

---

1 Verg. vorige bladz., noot 2.

2 Toen Stanislaus in het huis van een Lutheraan te Weenen doodelijk ziek lag, verscheen hem de H. Barbara in 't gezelschap van twee Engelen; een van dezen reikte hem de H. Communie toe. Zie het schoone Dusseldorper plaatjen van D. Mosler.

3 Ook dit gebeurde te Weenen, gelijk alle biografen van 't heilig kind te lezen geven.

19.

Maer Gy, die eenen Engel sijt
Al woontge by de aerdsche menschen,
Neem waer, bid ik, den soeten tijt
Waernaer de Engels selver wenschen.
U streelt en vleyt dit hemelsch kint
Die U', dien Gy soo seer bemint.

20.

Gy eyscht dat Hy wil geerne doen
(Soo verr' is 't van Hem te vergrammen)
Den peys en goddelijken soen:
Want Hy is vier van uwe vlammen;
En sie, soo ras Hy u genaekt,
Hy doet al branden wat Hy raekt.

21.

Nu hebt Gy, Koska, wat Ge wilt,
Hoe blij is uw gemoet van binnen!
My dunkt, voorwaer uw Hertje smilt;
Gy wort een lijxken door het minnen.
De liefde neemt hier heerschappij,
Soowel van syne als uwe sij.

22.

Siet hoe dit vier op allen kant
Met heele vlocken wordt gedreven:
De minste plaetse vat den brandt,
Gy leeft een Salamanders [1] leven;
En hoe dat Gy uw Herte sluit....
De brandt die wil, die moeter uyt.

23.

Ach! Gy bezwijkt voor 't hemelsch vier;
De brandt gaet sterk en sterker groeyen:
Brengt doeken, brengt fonteynen hier!
En wilt de straffe vlam besproeyen! [2]

---

1 Waarvan men geloofde dat hij in 't vuur leefde.

2 Om den inwendigen liefdegloed te temperen was Stanislaus genoodzaakt zich de borst met koud bronwater te verkoelen.

Wie sag sijn leven soeter vreugt
Als die uw Herte nu verheugt?

24.

Maer waertoe doeken nat gemaekt?
Waertoe kout water uyt de putten?
Gy sult de vlam, hoe dat se blaekt,
Gaen met uw eygen traenen stutten [1]:
Hoe seer dat dan uw Herte brant,
Gy hebt het waeter by der handt.

25.

Doch, soo als 't water van den smit,
Als hy de kolen gaet besproeyen,
De vlam en 't vier veel meer verhit
En 't ijzer doet veel helder gloeyen —
Soo sie ik dat het met U gaet,
Als uyt het water vier ontstaet.

26.

O wonder vier, dat tranen maekt,
En U altijdt geeft natte oogen!
O tranen, daer het vier van blaekt
En die het vier belet te droogen!
O lieve pijn, o soete smert!
O wonder vier, o wonder Hert!

27.

O Hert, ontvang myn Hert in dank,
Dat U wort uytter Hert geschonken;
Al was het kout zijn leven lank,
Gy kont het met het uw doen vonken.
Gedoog dan sonder veel getiers
Dat ik U stel [2] een kooltjen viers.

28.

Ach! raekten ik ook eens in brandt!
Quam op mijn Hert een vlamme dalen!
Een vlam van dat schoon Vaderlandt
Van waer de sonne schiet haer straelen!

---

1 Voor *stuiten*, minder gelukkig. 2 *Steel?*

Soo ik dàt vier niet hebben mag,
't Is winter, al is 't somerdag.

Dat heet ik: de natuur op de daad betrappen! Ik geloof dat mij niemand tegenspreken zal — althans niemand die zich op katholiek standpunt weet te plaatsen — indien ik beweer, dat voorgaand, weinig of niet gekend, stukjen een der zachtst en fijnst getinte paneeltjens is, welke de XVIIe eeuw ons heeft geschonken en bewaard. Ik kon de verzoeking niet weêrstaan om het in zijn geheel mede te deelen, en ben daardoor wel verplicht het overige beknopter te behandelen. Slechts nog eenige versregels dus aan die Agnes, welke "zoeter en zachtmoediger was dan het Lammeken, daar ze mede wordt geschilderd" — aan die Agnes, welke een "hertscheutjen" van Jezus had ontvangen en in verrukking des harten uitriep:

Jesus hadd' my 't eerste lief,
Jesus heeft den oudsten brief,
Dien ik daerom boven al
Eeuwich ook beminnen sal —

aan die Agnes, ook door Vondel en Stalpaert zoo heerlijk bezongen. O Agnes, zoo "kweelt" pater Adriaan

O Agnes, o onnoosel Lam!
Schoon dat men u het leven nam,
Gy kreegt terstont een beter leven:
Jae, eer het lijf op d' aerde viel,
Soo had de Hemel al uw siel,
En haer den lauwerkrans gegeven;
Al waeren pijnen nog soo groot,
Soó gaen ter doodt en is geen doodt;
Want dat is lijden sonder lijden.
't Sweert, dat hy door uw halsken joeg,
Was of hy met een bloemken sloeg —
Gy maekt een speeltjen van uw strijden [1].

Dat alles, en veel meer, schreef Poirters ten bewijze dat het geluk van 't menschelijk hart niet in uitwendig vreugdevertoon,

1 Verg. over Agnes: *de vier uytersten*, blz. 156.

maar in de inwendige blijdschap, in de gelijkvormigheid met het Hart van Jezus bestaat: "Ik sal u dit tastelijk met eene gelykenisse beduyden."

Wanneer ons Claesje 's avonds laet
Op solders oft op 't Kerkhof gaet,
Dan singt en fluyt hy wat hy mag
Veel meer als hy doet over-dag.
Niet dat het singen hem behaegt,
Neen, daer is iet dat Claesje plaegt:
Hy is vervaert en blood en schouw,
Hy vreest by nacht den Bitebouw [1],
Dat die hem ergens grijpen sal
En daerom veynst hy blij geschal.
Want waer' ons Claesje niet verveert
En sat in 't hoexken van den heert,
't En peysde niet eens op den sank,
Al viel den avondt nog soo lank.
Veel' singen by den koelen wijn
Die in hun Hert niet blij en sijn;
Veel' lachen op een bruyloft-feest
En treuren binnen in den geest;
Veel' dansen met een lichten voet
En laeye droefheyt in 't gemoet;
Al spelen sy dan nachten lank,
't Gaet al gelijk ons Claesjes sank:
'k En acht geen blijschap noch geen feest,
Daer 't aensicht lacht en 't Herte vreest.

In de jaren 1659 en 1662 was Poirters wederom als vertaler opgetreden. In 't eerst vermelde jaar verschenen de *Suffragiën der Heyligen* [2], korte levensschetsen van geloofshelden, die op elken dag des jaars, als zoogenaamde maandpatronen, volgens een aloud gebruik in de R. K. Kerk vereerd worden. In 't

1 Spook, mom.

2 *'t Antwerpen Knobbaert.* Buiten twijfel is *het kleyn priëeltjen van de Heyligen, door eenen priester der Societeyt Jesu* (4 deeltjens in 16°, Antw. 1666) met zijne meer dan 365 allerkeurigste staalgravuurtjes ook een werk van Pr. Poirters. Ik zou dat kunnen bewijzen. — 't Ontbreekt echter bij de Backer, ook in de folio-editie.

laatst genoemde jaar leverde de onvermoeide schrijver eene *nieuwe afbeeldinge van de vier uytersten* [1], opgedragen "aen den seer edelen Heere, mijnheer Jan van Weerden, voordesen Borgemeester der Stadt van Antwerpen, en nu wederom het selfste borgemeesterschap bedienende." De titel van het werk geeft genoegzaam den inhoud te kennen; doch, ofschoon het eene vertolking moet heeten, Poirters heeft het met een aantal "rymkes" doorvlochten, die "uyt sijn eygen kokertje" kwamen.

O Eeuwigheyt, o Eeuwigheyt!
Hoe lang is d' eeuwig Eeuwigheyt...?

Dus vraagt Adrianus zich zelven af, en hij antwoordt in den echten volkstrant [2]:

Lestmael ben ik eens gaen tellen,
Om by cyfer vast te stellen
Al de sterren, die by nacht
Staen vol oogen op de wacht;

Daerenboven nog de sanden
Van de bergen, van de stranden,
En de perlen van den douw,
En den haegel in de kouw.

'k Nam hierby de sneeuwe-vlocken
Die ons geven witte locken,
En de druppels van de zee,
En de haeyren van het vee.

'k Cyferde de schoonste bloemen
Waer op Flora placht te roemen,
En soo menig-vuldich kruyt,
Dat omtrent de Lente spruyt;

---

1 *Beschreven in het latijn door den Eerweerdigen Pater Guillielmus Stanihurstus, Pr. der Societeyt Jesu. Vertaelt en verciert met printen en poesie door eenen Pr. der selve Societeyt.* 't Antwerpen, by Corn. Woons, 1662. Herdrukt Antw. by C. Woons, 1664; Antw. by M. Cnobbaert, 1681; Antw. by de weduwe van Jac. Woons, 1714.

2 Verg. in Alberdingk's *Ned. Ged.* II, blz. 234 *Den rynck der eeuwigheid* door den Yperschen Jhr. Jacques Ymmeloot, heer van Steenbrugge.

En soo veel als in hun leven
Al de vogels pluymen geven;
  En de schubben van den visch,
  Die er oyt geschapen is;

Al de lissen van de stroomen,
Al de blaeders van de boomen,
  Al het ooft, dat yemandt las
  Toen de fruyt-boom swanger was;

Al de graenen uyt de gerwen;
Haever, boekweyt, rog en terwen:
  Wat oyt landman heeft gesaeyt,
  Wat oyt somer heeft gemaeyt.

'k Gonk hier by de beesiën stellen
Van de soete muscadellen,
  Wat van wijn-gaerts is geplukt
  En van persen is gedrukt.

Jae, ik gonk dit nog verhoogen
Met de wenken onser oogen,
  En de stappen die wy doen
  Op de steenen of in 't groen.

Siet, van soo ontelbaer saeken
Is geen Eeuwigheyt te maeken:
  Dese sijn als niet een sier
  By den tijt van 't helsche vier.

't Wordt door geen getal beteekent:
Och! dit vier wordt noyt *gerekent!*
  Want als dit al t'eynde waer',
  Dan begint de Helle maer.

Wil, o siel, dit wel doorgronden,
En ontwerk u uyt de sonden:
  Want één oogen-blik plaisier
  Straft men met een eeuwich vier!

Met dit stukjen, naar het Latijn van den Kortrijkenaar Pr. Joost Andries berijmd, vergelijke men in de tweede uitgave

van 't Masker[1] een zeer zangerig vers, eveneens aan het *Vagevier* van den laatste ontleend:

Lieve vrienden, wilt gy weten
Wat dat is de Eeuwigheydt?
Luystert toe, ik sal se meten
Met de mate van den tijdt.

Hondert dagen, hondert weken,
Hondert maenden hondertwerf,
Hondert duysent-mael verstreken,
En geteekent op den kerf;

Duysent hondertduysent jaren
Duysent hondert duysentvout
Jae, sooveel als gy vergaren
In geheel een eeuwe soudt:

Jae, sooveel als d'Engels t'saemen
En de menschen allegaer
Konnen denken, konnen raemen
Binnen hondert duysent jaer....

't Is genoeg, houdt op van tellen,
Dese som en gelt er niet:
Gy sult nimmer soo veel stellen,
Datter niet te kort en schiet.

't Wordt door geen getal beteekent:
Och! dit vier wordt noyt *gereekent!*
Eer m' een Eeuwigheydt sou weten
Waer' een Eeuwigheydt versleten.

Aldus voert ons Poirters van de Dood voor het Oordeel Gods, langs de Hel, naar den Hemel, waar alles blijheid is "soo dat men mag seggen dat aldaer":

---

1 Blz. 98. Over Judocus Andries en zijne talrijke geschriften zie De Backer *Bibliothèque* I, pag. 18. Reeds hierboven hoorden we Poirters zinspelen op Andries' *perpetua crux Jesu Christi* "het geduerig kruys ofte Passie Jesu Christi", behalve in 't Vlaamsch, ook in 't Hoogduitsch, Engelsch, Spaansch en Italiaansch vertolkt; een boekjen, waarvan binnen één jaar 50.000 exemplaren in België verkocht werden.

Het wey-landt groeyt, Het saey-landt bloeyt,
De silvren stroom Geeft seem en room,
De balsem sweet uyt alle planten;
Het bosch is blij Door specerij,
En 't fruyt, dat lacht En staet en wacht —
Dat siet naer pluckers t'alle kanten.

Den *godtvruchtigen Psalmsang* [1], als slechts vermoedelijk een werk van Poirters, vergenoeg ik mij aan te stippen.

In grasmaand des jaars 1671 vierden de Noord- en Zuid-Nederlandsche Jezuïeten een hoogtijdag: de H. Franciscus Borgias was door Paus Clemens X heilig verklaard. In het Noorden greep de 84-jarige Joost van den Vondel naar de gewijde harp, en zong met nog jeugdigen gloed Ignatius' zonen toe [2]:

Laet ons nu met 's hemels reien
Harp, gezangen, fluit, schalmeien
En een opgetogen geest,
Vieren Sint Franciscus' feest,
Die erfvorstelijke staeten
Kroon en rijxstaf kon verlaeten,
Toen hy Isabella zag,
Daer zy op de dootbaer lag
Met haer toegelokene oogen,
Van een zwarten nacht omtogen.
Och! sprak hy, dees morgenzon,
Die al 't licht verdooven kon,
Trougenoot van keizer Karel,
Schoone en onwaerdeerbre parel,
Hoop en eer van 't Roomsche rijk —
Is zy 't zelf? of is haer lijk
Ons verdonkert en ontdraegen?
Neen, ik heb het gageslaegen,
En, als 's Keizers eerste vrient,
Mijnen heer getrouw gedient.

---

1 *Bestaende in twee-en-veertig Psalmen, door eenen Priester der Societeyt Jesu.* 't Antw. by Michiel Cnobbaert 1666, 12°.

2 Verg. *Vondels gedichten op de Societeit van Jezus.* Studiën, 1ste jaarg. I. blz. 124.

Kon dit lichaem zoo verkeeren
In een aes! de wormen teeren
  Op de spier en 't edel bloet
  In de hoven opgevoet! —
Onder 't missen van dien luister,
Schept de Hertog licht uit duister,
  Ziende hoe de zon van Staet
  En de werrelt ondergaet.
Borgia, van yver vlugge,
Ziet naer vleesch noch bloet te rúgge,
  Ziet naer kinders, hertogdom,
  Rijk noch Katalonie om;
Maer verkiest, gelyk een vroede,
Vrolijk willige arremoede,
  Kuischeit en gehoorzaemheit,
  En volgt Jesus, die hem leidt:
En na zulk een weergeboorte
Houdt zijn voetspoor door de poorte,
  Heet van liefde voor Godts huis,
  En geladen met zijn kruis
Naer de Maetschappy gedreven.
Hierom zit hy nu verheven,
  Onder Heiligen geëert,
  Daer men eeuwig triomfeert.
Schoon de werrelt avrechts oordeelt,
Spiegelt u aen 's kruishelts voorbeelt
  En zijn ootmoet, rijk beloont:
  d'Ootmoet wort in hem gekroont.

In het Zuiden tokkelde Pr. Adrianus Poirters "de snaerkens", toen hij bij dezelfde gelegenheid in 't licht deed verschijnen *het leven van den H. Franciscus de Borgia, derden Generael van de Societeyt Jezu; verciert met sedelyke opmerkingen, printjens en dichtjens* [1]. Ofschoon ik dat werkjen niet machtig heb kun-

1 t'Antwerpen by Michiel Cnobbaert 1671, 12°. Men verwarre deze levensbeschrijving niet met de biografie door den Brusselaar Ph. Taisne in 't zelfde jaar, ter zelfder plaats, bij den zelfden drukker, onder schier gelijkluidenden titel in 't licht gegeven. (Zie de Backer *Bibliothèque* III, p. 707). F. Foppens (*Bibliotheca* I, pag. 18) vergist zich waar hij schrijft: *Poirters edidit latine.*

nen worden, kan ik er niet aan twijfelen of Poirters, die zoo gaarne een "Parnassi-bloemken" uit de eene in de andere bloemgaarde overplantte, heeft ook de volgende elegie uit het *Masker* in Sint Franciscus' leven overgenomen. "Soo het u belieft, Philothea, sal ik u" bij het lijk der schoone keizerin Izabella van Portugal "een christelijk bedenken voorhouden. Peyst dat gy den Vice-roy [1] selver in persoon hoort spreken":

Houd, Tagus, uwen vloedt en stelp uw gulde sanden,
En schiet geen rijken stroom door soo bedrukte landen!
Gy, Seger, waerge loopt, ga met een droef gerucht,
Wat oever dat gy spoelt, stort daer ook eenen sucht!...
Gy, velden van Gadix; gy, bosschen van Granaden,
En wilt geen jeugdig kruyt noch groene bladers laden!
Houdt uwen silvren vloet, fonteynen van het Rijk,
Of, soo gy loopen wilt, stort tranen al gelijk!
En gy, o machtig vorst [2], vergeet wat uw laurieren,
Die u Europa schonk en Tunis u most stieren;
Leg af die groote kroon, strooy asschen op het hooft,
Gy zijt op desen dag van uwe helft berooft!
Wie sal soo droeviglyk en met bedroefde kaeken,
Wie kan in dese rouw sijn bittre tranen staeken?
Weent, Elementen, weent! Locht, Water, Aerde weent!
Wie nog blijft ongeroert, die is geheel versteent.
O doodt, o felle doodt! komt gy dan uwe wetten
Ook aen een machtig Hof en aen Paleysen setten?
En isser niemant dan, voor wien uw wreetheyt swicht?
Hebt gy de kroonen-selfs dan binnen uwen schicht?
Ik meende dat gy hadt al tweederhande pijlen
En somtijds ijser schoot, en goudt op ander wijlen;
En dat gy altemet quaemt in het wit satijn,
Als moest een groote ziel van hier geroepen zijn.
Maer neen, uw stalen boog wil groot noch kleyn verschonen,
't Zy datse aen den ploeg, 't zij datse zijn op throonen:
Daer is geen onderscheyt; gy velt een Keyserin
En sleept haer naer het graf, als ware 't een boerin.
Sie hier dees Isabel, den roem van al die leven,

1 Borgias was onderkoning van Catalonië. 2 Karel V.

Aen wie dat Paris had den appel moeten geven;
Sie eens op dees Princes, nu sy ligt in de kist,
Gy hebt hier wat gy siet, g'en siet niet wat gy mist.
Is dit de schoonste vrouw, die Spangien heeft betreden?
Is dit die roode mondt? Zijn dit haer blanke leden?
Is dit haer eerste glans? Zijn dit haer handen teer?
S'en is niet diese was of ik en ben 't niet meer.
Sy, die voor desen had de lieffelykste roosen,
Die met een soete verf op yemandts wangen bloosen!
Sy, die uyt hare oog' maer enkel straelen schoot,
Sie eens hoe dat sy is geschonden van de doot! —
Is dit de vaste grondt, waerop de edelvrouwen
Den wankelbaren roem van hare schoonheyt bouwen!
Is dit den eersten steen, waer op soo menig Helt
De lusten van sijn oog en al sijn vreugden stelt!
Sie hier het nietig vleesch: 't is swacker als de bloemen
Hoe jeugdig datse staen! Wie sal sich durven roemen?
Sie op dees Keyserin, op dees schoon Isabel,
En seg eer 't is te laet: *vaer, werelt, eeuwig wel.* —

Deze en dergelijke bespiegelingen over de ijdele wereld, die onze volksdichter, met zooveel afwisseling en verscheidenheid, telkens op een nieuwe wijze weet voor te dragen, geven aan Snellaert [1] de volgende aanmerking in de pen: "Paste deze manier van Poirters niet uitnemend wel aan een volk, dat, overigens aen het huiselijk leven gehecht, thans in slavernij gedompeld was, en te kiezen had tusschen den afgrond der ondeugden en eene volkomene zelfverloochening?" — Ik heb deze zinledige machtspreuk en de holle klanken van dat ongerijmde dilemma hier niet tot hunne waarde terug te brengen. Ik heb hier ook geene vergelijking in te stellen tusschen den toestand der Noordelijke Nederlanden onder het terrorisme der Dortsche vaderen, en der Zuidelijke gewesten onder de regeering der moederlijke Isabella en harer onmiddellijke opvolgers in 't bestuur: — eene meer bevoegde hand heeft zich elders [2] van die

1 *Geschied. der ned. letterk.* 4e uitg. blz. 184.
2 J. A. Alb. Thijm in den *Volks-Alm. v. Ned. Kathol.* 1859, blz. 135—147.

taak, en dat op uitmuntende wijze, gekweten. Doch, daar die gewraakte slavernij van het Zuiden eene stilzwijgende verheerlijking moet bevatten der gulden vrijheid, welke er zou geheerscht hebben in 't Noorden, meen ik op mijne beurt zoo vrij te mogen zijn, het, tot nader bewijs van het tegendeel, met Alberdingk Thijm te houden, waar hij in zijne voortreffelijke *Isabella Clara Eugenia* van die vrijheid schrijft [1]: "'t was eene vrijheid als die Hugo de Groot openlijk bestal en aan de luimen van een lagen stokbewaarder overgaf [2], Oldenbarnevelt op het schavot, de De Witten op het Groene Zoodtjen bracht, Vondels leven bedreigde en hem beboette, Hogerbeets kerkerde, Camphuysen en Geesteranus verbande, Petrus Bertius tot het Katholicisme te-rug-voerde [3], de Priesters en begijntjens met galg en rad dreigde, indien ze zich vermaten, met eenige meerdere ruimte dan de bepalingen hunner Hoogmogenden toelieten, het Evangelie te verkondigen; eene vrijheid, die de kunst uit de Kerk verbande, omdat zij willekeurig den tweeden volzin van het Eerste Gebod doorschrapte; die de gedenkteekens der vaderen in blinde drift verwoestte of naar een koud beraamd stelsel ontkende en verstikte. Het was een tijdperk der verminking van de gothische kunstgewrochten en der verscheuring van oudnederlandsche handschriften. Kortom — daar was vrijheid voor ieder, die zich in het harnas der willekeurige Staats- en Kerkbegrippen van het toenmalig [ook nu nog als de bakermat der vrijheid gevierde] Noord-Nederland schikken kon."

En wat kunst en wetenschappen betreft, beroepe men zich toch, in 's Heeren naam, niet op den bezielenden invloed van 't ijskoude Calvinisme! "Wij mogen niet vergeten — zegt de rondborstige Busken Huet [4] — dat het kalvinisme hier te lande (een zeker aantal vermaarde godgeleerden uitgezonderd) zeer weinig ernstige talenten voortgebracht heeft, en dat wetenschappen,

---

1 T. a. p. blz. 135.

2 Mr. H. Vollenhoven, "Broeders Gevankenisse", blz. 1133, 26°.

3 Zie mijn *Petrus Bertius* in de *Studiën op godsdienstig, wetenschappelijk en letterkundig gebied*, 3de jaarg. IV.

4 *De Gids*, 1864, III, blz. 122.

letteren en kunsten, zij door wie de degelijkheid van een volk bepaald wordt, wél onder den invloed van den nieuwen tijd, van de nieuwe orde van zaken, maar onafhankelijk van het kalvinisme bij ons gebloeid en zich ontwikkeld hebben. Gomarus moge een beter theoloog geweest zijn dan Arminius, Grotius was ongetwijfeld een beter wijsgeer en literator. Frans Hals en Van der Helst zijn evenmin kalvinisten geweest als Rembrandt. Huygens heeft een enkele maal met Maria Tesselschade over het geloof gekrieuwd; doch ter wille van *Oogentroost*, ter wille ook van het *Kluiswerk* en van *Trijntje Kornelis*, geven wij hem absolutie van die kleinigheid. Aan Hooft is de onderscheiding te beurt gevallen, dat Voetius hem verweten heeft geen lidmaat der hervormde kerk en een kryptopapist geweest te zijn. Vondel, het grootste sieraad van onze 17de eeuw, is van doopsgezind roomsch geworden, na tusschentijds voor de remonstranten gestreden en in zijn *Decretum Horribile* het kalvinisme uitgespuwd te hebben. Zelfs op het gebied der godsdienstige of geestelijke poësie is de rigting niet scheppend weten op te treden, en om bij onze Ouden in deze dichtsoort iets waarlijk voortreffelijks te vinden moet men bij Jan Luyken, den mysticus (Kalvijn zou hem onder de libertijnen gerangschikt hebben) of bij Kamphuysen, den martelaar van het kalvinisme, ter schole gaan."

Ik ijver hier echter niet uitsluitend voor de Katholieken: mijne aanmerking geldt ook de overige *dissenters*.

"Het is meer opgemerkt, dat in ons land, van de XVIe Eeuw af, de kinderen der staatskerk geenszins in de evenredigheid van hun getal eene plaats in de rijen der kunstenaars en schoone geesten hebben gevonden. Pieter Cz. Hooft, die tot de Hervormden gerekend wordt, maar niet tot de orthodoxen behoorde, heeft dit, in zijn tijd, ook al opgemerkt, en maakt, in zijne *Brieven*, vol verwondering gewag van twee Predikanten (waarvan hij er een te Muyden ten eten gehad heeft), dat wel wat stille, maar anders toch heel knappe en dichterlijke personen waren [1]. Vroeger en later hebben er hier al vele poëeten,

1 *Brieven*, Ed. v. Vloten, N° 907 en 918.

beoefenaars en bevorderaars der Beeldende Kunsten tot de *dissenters*, vooral Mennonieten, Katholieken en Remonstranten behoord" [1].

Deze korte uitweiding heeft ons gebracht tot de drie laatste pennevruchten van den, als prediker zoo rusteloos ijverigen, en toch ook als schrijver zoo vruchtbaren Pater Poirters.

---

1 J. A. Alb. Thijm in *De Dietsche Warande*, VIII, blz. 102, 103, waar de beweering met een *legio* van namen gestaafd wordt.

Wordt vervolgd.

ELCK SIJN BEURT,

DOOR

J. W. BROUWERS, Pr.

II.

"Maar bovenal misbruik den naam van den grooten Willem van Oranje niet, om het onheilig vuur van godsdienstwisten aan te blazen, dat hij zoo gaarne voor immer had uitgedoofd."
V. LIMBURG BROUWER.

In het Gids-nummer van Januari 1858, spreekt Mr P. A. S. van Limburg Brouwer zijn oordeel over het beroemde werk van den Amerikaan, S. L. Motley: *The rise of the Dutch Republic*, en, den auteur van *De opkomst der Nederlandsche Republiek* prijzend, wijst hij op Brederode, dien hij met één woord kenmerkt in volgender voege: "hier (bij Motley) geene onverdiende eer aan Egmond toegekend, geen vergoêlijking van *den dronken Brederoo*, geen dwaze lauwerkransen voor de edelen gevlochten, en allerminst het fanatisme en de kerkelijke onverdraagzaamheid dergenen geroemd, die aan den brandstapel en de inquisitie slechts ontsnapten, om zelf aan den haat tegen andersdenkenden bot te vieren; maar integendeel de onverstandige en onhebbelijke drijvers naar verdienste, vooral in den waardigsten hunner vertegenwoordigers, in hun Datheen, den losgebroken monnik, aan de kaak gesteld [1].

Wij zullen "den dronken Brederôo" eenigen tijd aan zijn lot, het werk zijner heldhaftigheid, overlaten, en dezen Medegrondlegger der Nederlandsche vrijheid volgens van Hall, met zulken overmoed afgebroken door Groen van Prinsterer, en nader getoetst door Bakhuizen van den Brink, een paar oogenblikken plaats doen maken voor een zijner ondergeschikten, aan wien hij de

1 De Gids, 1858, D. I, 23.

staathuishoudelijke zorg opdroeg om de gelden, om de schatkist der partij waar te nemen, te administreeren.

Door den woesten Brederoo van Mr Groen werd, op 16^a^ Februari van het jaar 1565, benoemd tot quæstor ærarius Geusorum Filips van Marnix, heer van Sint-Aldegonde.

Dit is de eerste benoeming die Filips van Marnix ten deel valt. Zijne taak is niet om soldaten, maar om geldstukken, te voeren. Dat — de ziel van de soldaten des opstands — mag hier vooral verhaald worden, daar de vreemdelingen, die buiten de Nederlanden bij de duitsche vorsten, verhuurders van benden soldeniers, werden gekocht om revolutie en moord en brand en plundering in de Nederlanden te stichten, geene andere wil en zucht hadden, dan geldzucht en plunderzucht, met nog ettelijke andere zuchten.

Deze post, aan Marnix opgedragen, was een post van groot vertrouwen, derhalve mag het niet weinig bevreemden dat 's mans levensbeschrijver Edgar Quinet, en even als de Franschman, ook de Nederlander bij den Olijftak bekroond, die eerste groote onderscheiding niet eens vermelden. Voor dezen hooggevierden gelieve een wijle te zwichten Hendrik van Brederode, dien Bilderdijk [1] ons schetst als "zwak van geestvermogens en (als 't gaat) daarbij te eerzuchtiger." De heer van Brederode neme zulks niet euvel op. Gelieve hij inmiddels niet te doen wat *Bilderdijk* [2] elders meldt: "Brederode sloeg ook den weg naar Duitschland op, en zocht zijn troost in den drank." Dat hij liever een uitstapjen naar Zeeland doe om er een zekeren adel voor te bereiden voor een zekeren Bond, "waaraan, welligt geen enkele Edele, volgens *Bakhuizen van den Brink* [3], deel aan genomen heeft." Laat hem in Zeeland maar doen wat *van Limburg Brouwer* [4] verklaart: "Brederoo en zijne vrienden regten feestmalen aan en putten moed en geestigheid in den wijn."

Elck syn waerom, was het onderschrift, door de keurige pen van Tesselschade op menig blad met losse, zwierende, grootsche trekken gemerkt; dat mocht ook ons heden wel tot opschrift

1 Geschied. des Vaderlands, VI, 46. 2 VI, 79. 3 De Gids, 18.
4 De Gids, 1858, D I, 38.

dienen. Het waarom van dit voorloopig achteruitgaan van "den dronken Breeroo" des Heeren van Limburg Brouwer ligt volstrekt niet geheel, doch wel ten deele in het aanrukken van Marnix van Sint-Aldegonde, die eene nieuwe bestrijding komt aanzeggen tusschen de twee geschiedkundigen, wier namen aan het hoofd van mijn opstel vreedzaam werden neergeschreven: Dr. J. van Vloten en Dr. Paul Alberdingk Thijm, Hoogleeraar aan de Hoogeschool van Leuven.

In den *Nederlandschen Spectator* van 7 October, levert Dr. van Vloten een artikel onder het opschrift van "een ultramontaansch schotschrift", ter beoordeeling van de bovengenoemde zedeschets, door den Leuvenschen Hoogleeraar geteekend.

Waerom is het tweede woord, dat Dr. van Vloten uit zijne pen laat vloeien, dat woord van *ultramontaansch*, gevoegd bij het hoffelijke van schotschrift? Zouden wij nu zijn artikel moeten aanduiden als: een *geuzen*-antwoord? Kan bij zulk een optreden de waardigheid der wetenschap, de bedaardheid van het onderzoek, de onbevangenheid des oordeels, de bevordering der historische waarheid gebaat worden?

Waarom komt hij, Dr. van Vloten, dadelijk aan met des Hoogleeraars geschiedkundig werk te stellen als een bewijs van blinde geloofsdrift, en onmiddellijk te verklaren dat zijn tegenstander aan verstandsontwikkeling in geloofszaken vier of vijf eeuwen ten achter is? Zulke hooghartige verklaring kan toch moeielijk, zoo mij dunkt, een argument verbeelden. Doch hierop zal bekwamer gelegenheid ons terug en verder voeren.

Het was eerder naar aanleiding van, dan wel voor de zedeschets van den Leuvenschen Hoogleeraar, dat ik mijn thema opzette; doch wilde ik ongetwijfeld, ook betrekkelijk die schets, een woord van beoordeeling in het midden brengen. Kan ik, mag ik dat nu nog doen, zonder tevens acht te slaan op het alreeds door Dr. van Vloten uitgesprokene oordeel? Men zou mij dan met recht het verwijt kunnen toevoegen, dat ik van des Hoogleeraars werk gewaag en er over oordeel alsof van Vloten niet had gesproken. Het artikel van Van Vloten mag ik dus niet en wil ik niet ignoreeren. Evenwel kan deszelfs bestrijding niet het

bizonder voorwerp van mijn schrijven worden; eenerzijds omdat zoodanig doelwit buiten mijn gekozen thema ligt, en anderzijds omdat ik niet den schijn wil op mij laden den voet te willen zetten op een gebied, dat ik anderen overlaat.

Ik was van zins in het werkje van Dr. Paul Alberdingk Thijm de geschiedkundige waarde van den grond zijns werks wel te onderscheiden van zijne wijze van voorstelling. Het eerste is hoofdzaak, want het geldt de waarheid; het tweede is bijzaak, want het geldt den vorm; en onder dit opzicht is een werk van geschiedkunde niet aan de eischen der Esthetik onderworpen met evenveel strengheid als een werk van Beeldende Kunsten. Hier dient der schoone ziel een alleszins schoon lichaam, der schoone gedachte een alleszins schoon denkbeeld te worden aangeschapen; want de vorm is er bijna hoofdzaak. Maar het geschiedkundig werk ziet men niet zelden meer gelijk worden aan de werkelijkheid des levens, dat nog al eens in eene gestalte, welke niet allen bevalt, een goed hart, een schrandere geest, eene schoone ziel laat huisvesten. Het Vlaamsche volk, waarvoor de Hoogleeraar op de eerste plaats schrijft, is niet weinig verschillend van het Hollandsche volk. Men zou dus wel zijne overeenstemming met den grond, met het gehalte van het werk des Hoogleeraars kunnen betuigen, en desniettemin eenige bedenkingen hebben tegen de wijze van voorstelling, tegen dezen of genen trek, deze of gene houding der gestalte. En dat is over het algemeen genomen ook zoo wat het geval met mij. Dat wil nog niet zeggen dat die houding, dat die lach, een ongeschikt voertuig moet zijn, om den waren zin der Geschiedenis te vertalen, te doen vatten en onthouden bij den meer lustigen en luchtigen Vlaming. In allen geval ben ik van meening dat een oud strijder in het veld der Letteren als Dr. van Vloten, ook reeds bij eigen ondervinding moest weten, dat het toch waarlijk niet aangaat om de waarheid eener stelling in zich afhankelijk te verklaren van de wijze, waarop die stelling wordt aangedrongen. Hoe kan van Vloten dan zeggen dat de wijze waarop de schrijver der vroolijke Historie te werk ging, niet minder voor zijne onmacht dan zijn verbittering bewijst, en op zich zelf reeds voldoende zou zijn *de zwakheid der*

partij die hij kiest in 't licht te stellen. Laat verbittering bij een werk erkend worden in de wijze van voorstelling, maar onmacht kan alleen blijken uit gebrek van ware gronden en uit aanvoeren van valsche gronden. En die onmacht bij Dr. Paul Alberdingk Thijm moet Dr. van Vloten nog bewijzen; dien plicht heeft hij in dit zijn artikel van een ultramontaansch schotschrift, naar mijn oordeel, geenszins volbracht.

Wij hoorden met een hoe Dr. van Vloten Dr. Alb. Thijm aanduidde als historiebeschrijver van Marnix. Sinds wanneer dan is een zedeschets eene historiebeschrijving?

Sinds wanneer is een onderdeel het geheel? Hadde zich de steller der zedeschets opgeworpen als historie-beschrijver van Marnix, gewis wij zouden het recht hebben meer te eischen dan hij nu gaf, maar even zeker — redelijken grond tot twijfel hebben wij niet — zou ook hij die eischen hebben voorkomen, hij zou veel meer, hij zou een geheel hebben geleverd. Nu evenwel heeft de auteur nadrukkelijk verklaard in zijn "woordtjo ter opheldering" wat hij zich voorbehoudt voor eene andere gelegenheid, en wat hij in deze zedeschets *ten deele* meent afgedaan te hebben. Hoe kan de kritiek nu eenig recht hebben om een schrijver, die slechts een gedeelte aflevert, voor te stellen en te beoordeelen alsof hij het geheel, de historie had beschreven? Om dit geschrift van den Leuvenschen Hoogleeraar met billijkheid te toetsen, moet de beoordeelaar rekenen met het waarom van deze schets. Het antwoord op deze vraag brengt ons terug bij ons hoofdthema: "elck syn beurt", en die beurt is thans aan Filips van Marnix, Heer van Sint-Aldegonde, de sinds vele jaren gevierde held van Dr van Vloten. Niet één letterkundige uit Noord- of Zuid-Nederland heeft zich meer tot verdediger van Marnix geharnast, heeft zich meer tot verspreider van Marnix' geest gesteld dan wel Dr van Vloten.

Aan zijne hand gevoerd, door een begeleidend voorwoord van zijne pen gesterkt, treden jongere Marnix-verdedigers en lofredenaars de wereld in, als daar zijn, ten onzent, *J. van der Have*, de met den eersten prijs bekroonde bij de rederijkerskamer van Antwerpen, de *Olijftak:* alsook de 2e prijs, den Heer *Volkman*

toegelegd, werd bij het publiek ingeleid en aanbevolen door Dr van Vloten: ook het met eene eervolle vermelding bedachte opstel van Dr R. A. S. Piccardt, werd toegerust met een woord vooraf van Dr van Vloten.

Meer dan dat: Mijn antwerper Geuzenvrienden, zoo spreekt van Vloten zelf in de voorrede bij v. d. Have — Geuzen der 19e eeuw, naar de leus, ten vorige jare door mij ontvouwd, hebben mij de zorg voor de uitgave opgedragen van dit uitstekende antwoord op hun prijsvraag, in overeenstemming met mijn voorslag, met den eersten prijs door hen bekroond." Dat is niet alles wat Dr v. Vloten voor Marnix deed. Te Antwerpen verscheen voor het eerst in 1874 een *"Geuzen-Almanak"*, klein van vorm, doch groot in ketterijen, dat wil zeggen, in schreeuwende onkunde of barre loochening van de bewezene waarheden der geschiedenis; en hiervan levert bewijs het stuk: Beulen-Koning, dat tot tegenhanger verstrekt van het andere hoofdstuk: een Geuzenprins. Dit laatste evenwel is eene waardige pennevrucht van Dr van Vloten. Doch zou ik daar vooral aan Dr van Vloten en den Geuzen-Almanak de woorden van van Limburg Brouwer, aan het hoofd van dit opstel overgenomen, ter behartiging willen aangewezen hebben. Nog meer deed v. Vloten voor Marnix. Bereids twintig jaren is het geleden, dat een franschman een werkjen schreef over dien Marnix, en het was Dr van Vloten die "Marnix van St. Aldegonde en de wording van het Gemeenebest der Vereenigde Nederlanden, vrij naar het Fransch van Edgar Quinet bewerkt", en met terechtwijzingen en Bijlagen verrijkt, ook voor het Nederlandsche publiek overbracht.

Deze bewerking droeg hij op aan "Den Hoogeerw. Heere Wilhelm Broes, rustend Kerkleeraar, enz. te Amsterdam, welke Kerkleeraar ook reeds in vroegere jaren "een belangwekkenden arbeid" aan Marnix had besteed. Welnu, al die genoemde werken, hoe ook geprezen door Dr van Vloten, zijn partijschriften — dit zal straks nader blijken —, en het is vooral tegenover de bij den Olijftak bekroonde "populaire geschiedenis" ophangende een beeld van Marnix zooals hij niet geweest is, dat Dr P. Alb. Thijm als geneesheer optreedt, en ook ik eene beurt aan van

Marnix had beloofd. "Er heeft zich een oordeel over Filips van Marnix gevormd, hetwelk, zegt de voorrede van Dr Alberdingk-Thijm, ten minste gedeeltelijk als valsch zal worden bestreden. Tot eene volkomene wederlegging wacht ik eene betere gelegenheid af." Hadden zij die eene geschiedenis van Filips van Marnix moeten leveren, lofredenen aangeboden, de schaduwzijden van hun held verbergende, dan begrijpt een ieder dat het tegenschrift van den Leuvenschen Professor juist die verborgen schaduwzijde zal aan het licht brengen.

Juist dat is het wat wij in die zedeschets, aan Marnix bewonderaars opgedragen, zien gebeuren.

Het kon dus niet anders of Dr. van Vloten moest het opnemen voor Marnix tegen den Leuvenschen Hoogleeraar, doch de wijze waarop hij dat doet is, naar mijn bescheiden meening verre beneden datgene wat men van de kunde en den historischen zin van Van Vloten kon verwachten.

Uit de eerste reden van bestaan der zedeschets laat het zich alreeds verwachten, en de Leuvensche Hoogleeraar heeft die verwachting niet te leur gesteld, dat zijne opiniën zouden afwijken van die der lofredenaars van Marnix. Met die opiniën in een algemeen overzicht mede te deelen, met die schets te doorloopen, is men zeker een allerongunstigst oordeel over dat boek te wekken bij allen, die 's lands historie nu nog beschouwen in het licht en in de schaduw van vroegere eeuwen. Doch geheel iets anders is het te bewijzen dat aan die meeningen van Dr. P. Alb. Thijm de grondslag der historische waarheid ontbreekt. En dit heeft Dr. Van Vloten niet gedaan, een enkel punt uitgezonderd. Of zouden wij het waarlijk voor ernst moeten opnemen dat Dr. Van Vloten als eene autoriteit tegen een man als de Leuvensche Hoogleeraar is, aanvoert een gezegde van de dichteresse, de gevierde Tesselschade? En dat nog wel op een punt waar zoo velen van Nederlandsche geschiedkundigen, die Protestant zijn — en dus niet van eene drie a vier eeuwen ten achter blijkende verstandsontwikkeling in geloofszaken — niet anders dachten als de Katholieke Professor. De lezer gelieve dit punt van onderzoek als een staaltjen van de ongegrondheid en het onbewezene dezer voor-

stelling van Van Vloten te beschouwen. Met Dr. Van Vloten op dit geschilpunt te bestrijden, treedt ik niet op als pleitbezorger der "Vroolijke Historie", daarvoor is mijne pen niet noodig; maar ik zorg voor den grondslag der stelling die ik zelf bij het voortzetten van mijn plan, wil opbouwen; en dien bouwgrond kan ik toch niet vooruit door Van Vloten laten ondermijnen. Dat nogtans is het wat hij doet, als ik hem vrij laat begaan betrekkelijk het Smeekschrift waarover ook ik moest spreken, en dat wilde doen in gelijke overtuiging als Dr. Alb. Thijm zulks doet.

"Het Smeekschrift der Edelen, aldus schrijft v. Vloten bij het analyseeren van het werk dat hij veroordeelt, komt er niet minder slecht dan die bruiloft af; de schrijver herinnert zich blijkbaar niet, wat toch zijn geloofsverwante Tesselscha betuigde: "De roomsche Geus het smeekend blad te Brussel onderteekend had zoo goed als d' ander — en verzocht er 's Lands vrijheid bij aan 's Keizers dochter"' Wat Tesselscha betuigde, nu Van Vloten het hier overschrijft, herinner ik, zijn lezer, mij dus ook; doch herinner ik mij blijkbaar ook, dat bv. in de hier boven aangehaalde regels uit Limburg Brouwer, Motley wordt geprezen omdat hij "geen dwaze lauwerkransen voor de edelen gevlochten heeft"; herinner ik mij hoe zelfs bij een Groen van Prinsterer die Edelen er niet beter af komen: bv. waar hij in zijn Antwoord aan Mr. M. C. van Hall, (blz. 18—19) zegt: Deelgenootschap aan het verbond der Edelen (*Hunne beurt begint.*) kan niet langer als een zeer verheven eeretitel worden beschouwd...; de vereeniging zelve getuigt niet van diep inzicht en rijp beraad, en de handelingen der Verbondenen, als zoodanig, wel verre van het vaderland tot eer of voordeel te strekken, hebben wanorde, tweespalt en overgifte des Lands aan het Spaansch geweld ten gevolge gehad". Om dezer veroordeeling meer klem bij te zetten wordt er een beroep gedaan, "kortheidshalve, *uit velen*, op den waarlijk niet hartstochtelijken Bor", die getuigt dat "het Verbond eensdeels door de ongestadigheid, tweedracht en ligtvaardigheid der Edelen te niet is gegaan".

En zelfs bij "den voor de zaak van" (Protestantsche) "godsdienst en vrijheid zoo welgezinden LANGUET", komen die Edelen

er niet beter af, waar hij in 1567 schrijft, aan een vriend (Camerarius): "dat Nederland door de dwaasheid en lafheid der Edelen, — zoo luidt de vertaling van Groen — ten onderste boven gekeerd is, is u niet onbekend". Dat LANGUET *te recht* de geschiedenis van het Eedgenootschap in die woorden te zamen vatte, getuigt Bakh. v. d. Brink [1].

[HEEREN EDELEN, ELCK SYN BEURT.] Wij, Katholieken in Holland, zijn, buiten allen twijfel, volmaakt in ons recht, ook dan wanneer wij den ganschen aanhang der Verbonden Edelen zouden willen beschouwen uit het standpunt, van waar de geschiedkundige DE GERLACHE hen beschouwd heeft; doch hebben wij dat niet eens noodig om aan die Edelen met hun verbond en hun smeekschrift, verder nog loon naar werken te laten wedervaren. Ons komt het schier onbegrijpelijk voor dat een man als van Vloten, zoo verre van het rechte pad der kritiek en der waarheid afdwaalt om den Leuvenschen Hoogleeraar tot een grief aan te rekenen dat hij hem het smeekschrift der Edelen er niet goed afkomt, een verwijt dat insgelijks ook mijner opinie kan worden toegevoegd. Dewijl het beloop der stellingen mij er nu reeds toebrengt, om hier eene kleine beurt te geven aan die Edelen met hun smeekschrift — in zijn nauwe betrekking met Marnix —, begin ik met de verklaring dat ik hun en hem die beurt wil laten toedienen, niet door geloofsgenooten van Prof. Alb. Thijm, niet door Roomsch-gezinden uit verdere kringen der Geschiedkunde in het buitenland — maar door Protestanten, door Protestantsche Nederlanders. Uit velen — want ik wil geen lijvig boekdeel samenstellen — zal ik slechts aan ettelijken het woord geven.

Ik begin met den reus, ook op het gebied der geschiedenis des vaderlands, met Bilderdijk. Zou die Bilderdijk wellicht ook bij Dr van Vloten eenigzins opwegen tegen het gezag van het straks aangehaalde versjen aan het adres der Edelen? Ten einde dat Smeekschrift en die Edelen gelijktijdig te kunnen beoordeelen worde hier aangegeven wat van Vloten op het vierregelig

1 Gids, 1845. I, 358.

vers van Tesselschade laat volgen: "bij hem (Dr Alb. Thijm) heet dat blad d. i. het Smeekshrift daarentegen „een openbare oproerskreet", onder welken zelfs „Willem van Oranje bedankte zijn naam te zetten." Ook volgens mijne meening is dat Smeekschrift niets anders dan een echt revolutionair stuk, een oorlogskreet, of hebt gij liever', een laffe, vermomd kruipende oorlogsverklaring.

Hun smeekschrift draagt in zich, maar als eene Orsini-bom verborgen, de misdaad van Majesteitsschennis, ook door de Nederlandsche en de Belgische Grondwet onder de zwaarste misdaden gerekend. Doch hooren wij Bilderdijk, hooren wij Groen van Prinsterer en anderen. De eerste, na eene analyse van den inhoud der inleiding van het *Compromis*, gaat aldus voort [1]: "En na deze kokendheete inleiding, — die men moeilijk zal kunnen vrijspreken van eenen onmiddellijken aangreep op 's Konings persoonlijk gezag en waardigheid — beloofde men bij ditzelfde geschrift (en NB. onder eede) *het invoeren der Inquisitie te zullen* BELETTEN: onder betuiging echter van niets dan den dienst des Konings voor te hebben; en met onderlinge *vrijwaring* van elkander tegen *alles* wat een hunner uithoofde van inquisitie of plakaten over mocht komen, zelfs al ware 't onder den naam van *wederspannigheid* of *revolte*." .... Doch Oranje zelf, Egmond en Hoorne bleven er buiten. Ook is de onberaden en heete stijl van het Compromis genoeg om te doen blijken, dat het door Oranje noch ontworpen, noch erkend kon zijn."

"Van alle middelen van geweld is het zachtste, en waar men gereedelijkst toe overgaat omdat het de minste inspanning van krachten kost, en er zelfs in 't geheel géén behoeft, zoo men er zich slechts het uiterlijk van geven kan, *de bedreiging*. Aan deze lieten de Verbondenen het niet ontbreken." Er werd een Request opgesteld om door de Verbondenen in te leveren. Dit geschiedde te Brussel. De verbonden Edelen, met Brederode aan het hoofd, gaven de Landvoogdes, door de hand en met een aanspraak van Brederode, hun verzoekschrift over. "Deze aanspraak," zegt verder Bilderdijk, "was nederig, maar tevens was zij *laf*, door te loochenen 'tgeen van hun pogingen reeds bekend was: en het

Request behelsde betuigingen van trouw, bevreesdheid voor opstand...." enz. enz.

De Landvoogdes antwoordde...., en het request alsook het antwoord besprekende, zegt ons Bilderdijk: "Hoezeer dit alles was, wat de Landvoogdes geven kon, was men echter (even alsof men meer had kunnen verwachten) verre van tevreden daarmeê. — Ook trok men de laatste en *admonitoire* clausule zich aan op eene wijze, die belemmering bewees, en, na den gedanen stap, *laf genoeg* was. Men leverde een tweede request in, voornamelijk daarop neêrkomende, dat zij hoopten geen ongenoegen met hun request gegeven te hebben, hun afkeer van oproer of hetgeen daar stof toe geven mocht, betuigden, tevens met hunne getrouwheid aan den Koning ("voor wiens voeten zij gereed waren te sterven"); en eindelijk een verzoek om alles ten beste te duiden: wederom echter met protestatie van *ongehouden* te willen zijn voor de gevolgen, die het van de hand wijzen van hun vorig adres hebben mocht. — De verlegenheid die in dit tweede request doorblonk, gaf de Landvoogdes den moed weêrom, die bij 't eerste vrij wat gezonken was, daar zij hier uit zeer wel bemerkte, dat het dezen Heeren aan plan en aan macht faalde, om hun opzet door te zetten; en het andwoord was nu ook vrij wat scherper."

Professor H. W. Tydeman meent den toon, waarop Bilderdijk over die verbonden Edelen spreekt, te kunnen ophelderen, met te gissen dat hij aldus schreef, "misschien om *het oproerige*, dat hij vond in hunne verbindtenis."

Hooren wij nog even Mr. Groen van Prinsterer [1].

"Dat verbond van Edelen heeft een groot getal lofredenaars gehad, doch is een groot deel van dien kwistig toegezwaaiden lof weinig verdiend."

"Het gaat vrij moeielijk om het Compromis geheel in overeenstemming te brengen met de plichten jegens den Souverein." En de slotsom is: "hadden zij tot geweldadigheid hun toevlucht

---

1 La Confédération a eu un grand nombre de panégyristes, mais une grande partie des éloges qu'on lui prodigue, sont peu mérités. A. 11, 15.

genomen, *wat in den beginne hun plan was,* de Prins zou hun bezwaarlijk hebben kunnen verdedigen tegen de beschuldiging van Majesteitschennis."

Hoe Bilderdijk over die beraamde gewelddadigheid denkt, is voldoende gebleken; wie er meer van wil vernemen, raadplege 's mans geschiedwerk, zesde boekdeel, blz. 48 en verder.

"Wat er ook van zij, meldt Groen, hun doen en handelen was buiten den regel, onvoorzichtig, geschikt om volksbuitensporigheden op te wekken, en leidde dan ook werkelijk tot allerrampzaligste gevolgen." [1]

Bilderdijk kan moeilijk gelooven dat een zoodanig stuk als het Compromis, Marnix van Sint-Aldegonde tot opsteller gehad zou hebben. En dat zelfde stuk laten niet weinig loftuiters, natuurlijk ook de Franschman, gelden als een hoog te roemen eere-titel voor hun held van Marnix.

En het fransche en franschachtige werk van Edgar Quinet, door van Vloten's bewerking in het Nederlandsch over het smeekschrift sprekend, kenmerkt het dat stuk niet, als "de uitdagingsbrief van den rijp geworden opstand?" [2] En had de tweede bladzijde vroeger al niet bekend: „nog gisteren eerst was deze vergadering van jonge edellieden (— geen dier edelen, die reeds een beroemden naam droeg —) niet meer dan eene *samenspanning*, na het aannemen van dit stuk, dat onder 't *Compromis der Edelen* bekend is, is de omwenteling daar." [3]

"Marnix begreep, zegt Quinet, dat het Compromis een oorlogsverklaring in zich sloot;" en Dr Alb. Thijm zou dan dit smeekschrift niet mogen bestempelen als een "openbaren oproerskreet?" In een volgend paragraaf zal ik ten uitgangspunt van eene andere bewijsvoering ter waardeering van Marnix, mij herinneren wat de lieve Tesselschade ter goeder trouw betuigde; inmiddels is dat smeekschrift ook voor mij, een oproerkreet, een

1 Nog even Bakhuizen van den Brink. Met welke omzichtigheid hij zich ook uitdrukke, zijne meening is er niet minder gewichtig om. "De Heer Groen heeft meermalen dat verbond zelf aangevallen, en ik durf niet verdedigen, dat het in zijn aanleg niet iets oproerigs had, of tot opstand leiden kon." (Gids, I, 1845, blz. 358.)

2 Blz. 25. 3 Blz. 23.

uitdagingsbrief van den opstand, den Koning, die in dat stuk als een *meineedige Koning* wordt afgeschilderd, schaamteloos toegeworpen. Dat Quinet maar voortga met Marnix te huldigen als den steller van dat stuk.

Over de revolutionnaire handelingen der Verbondene Edelen, wil ik nog slechts eén getuigenis aanvoeren; het wordt gegeven door *Bakhuizen van den Brink*, waar hij schrijft: "Wij willen geenszins de vergadering van *St. Truijen* in alle opzichten verdedigen.

"Zij begon met eene daad van geweld, het innemen eener onzijdige stad;

"zij werd, volgens verzekering der Luiksche schrijvers, onder vele buitensporigheden voortgezet;

"twee besluiten werden genomen, die wij evenmin als de heer *Groen* met het strikste recht en de herhaalde betuigingen van gehoorzaamheid, welke de Edelen deden, kunnen overeenbrengen."

Die besluiten waren zoo rood revolutionnair en zoo vierkant in strijd met de stelligste en hoogste wetten des lands: immers er werd besloten 1° "krijgsvolk bijeen te brengen"; 2° "het openlijk in bescherming nemen" — wat 's lands wetten reeds onder Karel V hadden verboden — "eener volkomene godsdiensvrijheid."

Nog worde ons hier uit een handschrift van het Archief te Brussel eene beoordeeling van het Verbond der Edelen overgelegd, waarbij zich mijne overtuiging volkomen aansluit: het is medegeeld door B. v. d. Brink, en is getrokken uit het vonnis dat werd gewezen tegen *Van Hammes*, ten wiens huize te Brussel het Compromis werd vastgesteld, in tegenwoordigheid des Heeren *Van Brederode*, en onderteekend en bezworen ook door Marnix: dat vonnis beteekent Hammes als "ung des autheurs de la seditieuse et pernicieuse conjuration et ligue des confederez qu'ils appellent compromis: als eenen der ontwerpers van die oproerige en verderfelijke samenzweering en Ligue der verbondenen, compromis genaamd."

Laten wij dan ten slotte, hooren naar B. v. d. Brink, die zegt: "bij het oordeel van *Languet*, door den Groen aangehaald, kunnen wij een ander voegen. Een Nederlander van adel en ge-

leerdheid, een lotgenoot van Willem in zijn ballingschap, sprak met diepe minachting van de tumida nobilitas, quae ignavis nominibus implevit tabulas foederum", opgeblazen Edelen die de lijsten der Verbondenen met vadzige namen vulden. (Blz. 360).

Zoo eene oude MS. aanteekening waarheid behelst, was de schrijver dezer woorden niemand anders dan Marnix." Maar als B. v. d. Brink er onmiddellijk op laat volgen: "Wat bewijzen dergelijke uitspraken?" dan zal het antwoord op die vraag bij deszelfs steller en bij schrijver dezes niet volkomen maar toch eensluidend genoeg zijn om Dr. v. Vloten en de zienswijze van Dr. P. Alb. Thijm te waardeeren.

Dergelijke uitspraken gelden, volgens B. v. d. Brink, slechts een deel der Verbonden Edelen, geldt maar zoo velen als zich door gunst of vrees lieten aftrekken, "zoo velen als er tot handelen" (tot revolutionnair handelen?) "niet te bewegen waren, van hunne eigene stoutmoedigheid reeds verschrikt zoodra zij hunnen ijdelen naam hadden neergeschreven." Tegen deze vergoelijkende uitlegging van den kundigen Archivaris, stel ik twee autoriteiten met hun argumenten, *Bilderdijk* en *Motley*. Bilderdijk toont ons en terecht de verlegenheid, niet van slechts eenigen, maar van allen in het algemeen: verlegenheid die zich al dadelijk bloot gaf in het tweede request, zoo dat Bilderdijk van dien stap en die houding van het verbond, van dien stap en de daarop volgende houding der Edelen, niet aarzelt te zeggen: "en zoo die tweede stap vrij bont afstak, bij de stoute taal en vermetele houding in den eersten, daar volgde iets nog zotters op, als zij" (niet slechts zoo velen maar allen) "als zij de laagheid hadden, van na het bekomen van dit tweede antwoord, mondeling en *per internuncios* bij de Landvoogdes te doen aanhouden, dat zij toch eene verklaring zou geven dat zij alles wat er verricht was, ten dienste Gods en des Konings gedaan hield te zijn: 'tgeen de Landvoogdes, die vooraf zeer neergeslagen was, nu met recht uit de hoogte beantwoordde door te zeggen: dat de tijd en hun verder gedrag best zou kunnen doen zien, van wat aart hun bedrijf te houden was."

Hoe beoordeelt Bilderdijk hen verder — niet slechts de zoo

velen als B. v. d. Brink aanduidt, maar allen te beginnen met Brederode — allen in het algemeen, over wie Dr. P. Alb. Thijm sprak en die ik zamen vat in mijne zienswijze over het Compromis en deszelfs woorden en werken.

"Een vernedering, zegt dan Bilderdijk, die zij zich op den hals haalden en nu ook stilletjens verdroegen, en die waarlijk den schimpnaam verdiende dien Barlaymont hun toevoegde."

"En wie (B. v. d. Brink?) wie, inderdaad, kon ze, na hun ontzach-inboezemende verschijning te Brussel, zoo neêrgeslagen zien heendruipen met den smaad dien zij zich zoo laf en kinderlijk op den hals haalden." Zegt hier Bilderdijk, sprekend van allen, minder dan "tumida nobilitas, quae ignavis nominibus implevit tabulas foederum"? Pas nog bericht hij betrekkelijk allen, na het antwoord der Landvoogdes te hebben medegedeeld: "Die driftig en onberaden iets aanvangen zonder te weten hoe het ten einde te brengen".

Bilderdijk — niet ik zoude hier die woorden uit mij zelven neêrschrijven — vraagt dan ook rondweg: "wie kon ze zoo neêrgeslagen zien heen druipen, met den smaad dien zij zich *zoo laf* en kinderlijk op den hals haalden *zonder te zeggen; si ce ne sont de vrais geux, au moins ils se comportent comme tels?*

Zou Bilderdijk over de verbonden Edelen een oordeel vellende, in het wezen der zaak gelijk aan dat van Dr. P. Alb. Thijm, als ook aan mijne bescheiden overtuiging, zou Bilderdijk's verstandsontwikkeling in geloofszaken ook blijken vier of vijf eeuwen ten achter te zijn, en op dit punt, het smeekschrift der Edelen met zijn gevolg, ook zijn eigen vonnis vellen? Twee mannen van groot gewicht, de eene uit de 16e en 17e eeuw; de andere uit de 19e eeuw; deze, onze tijdgenoot; de andere, tijdgenoot van het eerste geslacht der Republiek; de eerste een Nederlander *Nicolaus Burgundius*, rechtsgeleerde van Vlaanderen, later Hoogleeraar aan de Academie van Ingolstad; de andere zoon van het vrije Amerika J. Motley, wenschen nog een woord in het midden te kunnen brengen, aanbelangende de Edelen en hunne Schriftstukken.

Elk onzer lezers zal gewis van die twee geschiedschrijvers een

laatste algemeen woord over de verbonden volgaarne vernemen.

Bilderdijk had er al reeds opgewezen, "hoe verstandig Oranje deed, (hij die zijn lieden wel kende en wist wat er in zat!) zich buiten hun Bondgenootschap te houden [1]; Bakhuizen v. d. Brink [2], zette uiteen, hoe Oranje al zijn invloed gebruikte om de Eedgenooten (— wier handelwijze ongeregeld was —) "te *regelen*," en wat des al meer noodig was; Motley legt ons zijn algemeene niet vrolijke schets open; wij ontleenen er de volgende trekken aan [3].

"De lieden van het verbond werden aanvankelijk onder de minder aanzienlijke edelen gevonden."

"De verbondenen vleiden zich nooit de onderteekeningen te zullen erlangen van mannen als Oranje, Egmond, Hoorne, Meghen, Bergen of Montigny, evenmin als deze uitstekende personen ooit overtuigd werden het Compromis te hebben onderteekend."

"*Sommigen* (?) van de leden van het verbond waren streng katholiek en zeer gehecht aan de oude kerk, doch haatten de inquisitie,

"anderen waren hevige Calvinisten of bepaalde Lutheranen;

"weder anderen [4] eindelijk" (elke trek is raak), waren woelzieke en onrustige lieden, die met schulden overladen, verkwistend van aard, en toomeloos in hunne begeerten, ongetwijfeld dachten," (als communards) "dat de uitgestrekte landen der kerk en de trotsche abdijen veel geschikter woningen en bezittingen zouden zijn voor dappere edelen" (als zij waren, zij met schulden overladen; zij, woelziek en verkwistend van aard; zij toomeloos in begeerten) dan voor vadzige monniken."

Die losbandige, die verkwisters, die begeerlijken tot over de ooren

---

1 VI, blz. 55. 2 De Gids, 1845. D. I. 358 en v.

3 De opkomst van de Ned. Rep. II. 59.

4 Bij Motley wordt verwezen naar het handschrift van *Pontus Payen*. Nu wordt ons uit dien Pontus Payen, T. I. blz. 132, eene aanhaling voorgelegd bij *J. J. Holtzwarth*, de verbondsleden ook tot drie klassen indeelend; de vaderlanders of trouw gezind voor Kerk en Koning; de Calvinisten, die niet talrijk waren, en de derde klas, *die de weerderheid* vormden, wilden hunne hongerige beurzen vullen met het goed van anderen.

in schulden verzonken, die hongerigen naar andersmans goed, waren volgens denzelfden geschiedschrijver waarop hier bij Motley wordt verwezen, niet slechts sommigen, maar vormden de meerderheid dier dappere edelen; zoo altans blijkt ons uit de aanhaling bij *J. J. Holtzwarth* [1].

Motley gaat voort:

"Allen waren jong, weinigen wisten met genoegzaam beleid of bezadigdheid te handelen, de geschiedenis van *het bondgenootschap*" (niet slechts van *zoo velen* als waar B. v. d. Brink het op heeft) "rechtvaardigde volkomen het afkeurend oordeel door Oranje geveld. De edelen, die zich dus hadden vereenigd, werkten luttel met hun verbond uit.

"Zij deden eene groote zaak oneer aan door hunne zwelgerijen, bedierven haar bijkans door hunne onbekwaamheid, en toen de zwakke draad, die hen te zamen hield, was gebroken, had het volk niets gewonnen en de adel schier het vertrouwen der natie verloren."

De volgende woorden zijn als berekend om B. v. d. Brink te weerleggen:

"Deze uitspraak geldt in het algemeen van het meerendeel der verbondenen en van sommige aanvoerders." Niet meer dan twee zondert Motley bepaaldelijk uit. Die twee, Marnix en de Duitsche Ludwig, mogen elk een afzonderlijke beurt hebben. "Met zulk slag van lieden", zegt Motley verder, "kon een man van diepe denkbeelden en vol zorg voor de toekomst als Willem van Oranje weinig gemeens hebben: Daar het zelfvertrouwen toenam, naarmate het aantal vermeerderde, werden zij des te woelzieker en stoutmoediger, hoe verder het verbond zich uitbreidde. De taal, welke zij bij hunne woeste gastmalen voerden, was even verhit als de wijn, die hun naar het hoofd steeg". Aldus Motley, drie of vier eeuwen ten achter in verstandsontwikkeling ten opzichte

---

1 Pontus Payen. T. I. 132.... mais LA PLUS PART voulaient remuer me snage, et (comme dict le proverbe) pescher en eau trouble *affin de remplir leurs bourses altérez*, aux despens de la République, signamment des Ecclesiastiques."

van die dappere edelen, wier smeekschrift, o jammer, er zoo slecht afkomt bij een Hoogleeraar van Leuven.

Woelzieker en stoutmoediger werden zij naar mate hun aantal vermeerde; langs welke wegen, door welke middelen dat aantal meer liefhebbers vond die het verbond onderteekenden kan voor ons, zonen der XIXe eeuw, getuigen hoe tal van adressen aan onderteekenaars komen, geen onbegrijpelijk geheim, noch iets nieuws zijn. *Burgundius* kan dus kort zijn. Enkele gegevens uit het tweede boek zijner HISTORIA BELGICA, zijn ons genoeg.

„Te midden der pokalen nam die zamenzwering tegen den vrede der Nederlanden, tot ongeluk van het volk en de omverwerping van den Staat, een aanvang. Dronken van roekeloosheid en balddadigheid hebben zij gruwelijke besluiten genomen, die zij, bereids allen sober aan moed en pover aan beleid zouden ten uitvoer brengen..."

Om hun aantal te vermeerderen wisten zij raad [1]: "Met slempen en brassen werden geheele dagen doorgebracht; en konden zij iemand tot hun kring trekken, zij gingen hem te gemoet, drukten hem de hand, vielen hem om den hals, schonken hem glas op glas in, legden hem het bondschrift voor, trokken zijne rechterhand op de lijst ter onderteekening, en weifelde hij te teekenen, zij verweten hem zijne onnozelheid of dwongen hem door dreigementen. Op die wijze gingen zij in verscheiden plaatsen te werk en wonnen een aantal namen. Niet weinigen wisten niet eens wat zij teekenden en wilden niet eens vragen wat het

1 Toti dies, comesfationibus transigebantur; et ut quemque in contubernium attraxerant, obviam ei ire, prensare, amplecti, *onerare poculis*, praeire sacramentum, *dextram chartae ad signandum adducere*, *dubitantibus exprobare vecondiam*, *minis cogere*. Sic passim, lateque nomina data. Et a plerisque tanta securitate, ut ne scirent quidem quid subscriberent, atque interim pigeret exquirere. Postridie vero cum animo suo reputantibus magnitudinem facinoris, non patebat regressus ad poenitentiam. Auriacus, Egmondanus, Hornanus, Megemus, Bergensis et praeterea multi ejusdem Ordinis, ut auctores, vel participes conjurationis jactabantur, quorum *signa quoque falsò codicillis impresserant*. Hac arte centuriones potissimum, et signiferi in scelus obstricti sunt in quibus tamen plus amentiae, quam sceleris fuit. Scio quoque Henricum Brederodium, in Ordinariae turmae signiferum strinxisse ferrum, quod sacramentum accipere detrectaret.

Hist. Belg. lib. II, p. 116 Nicolai Burgundi.

stuk behelsde. Ook werd verzekerd dat Oranje, Egmond, Hoorne, Meghen, Bergen en vele anderen der Vlies-orde mede-oprichters of deelgenooten des Verbonds waren; ja zelfs werden er lijsten in omloop gebracht met valsche handteekeningen der genoemde Ridders."

"Door dat bedrog werden vooral namen van oversten en vaandrigs bij het leger verschalkt. Zelfs weet ik dat Brederode zijn degen heeft getrokken tegen den vaandrig eener bende van ordonnantie, omdat hij weigerde in het eedgenootschap te deelen.

Van Hall met Groen en B. v. d. Brink zijn het niet eens over de mate van dolle drift, of van oogenblikkelijke opwelling en bijgevolg zijn zij oneens over het al dan niet verschoonbare van die handeling van Brederode. Eéne zijde van het feit en het daaruit gerezen vraagstuk heeft niet eén hunner beschouwd. Mij dunkt, het ligt voor de hand, dat men onderzoeke hoe laat het was, toen die held van het Compromis, een der drie onderteekenaars van het oorspronkelijke stuk, zijn degen trok. Wij weten immers dat de man, alsreeds een paar uren voor den middag, gewoonlijk den kop vol wijns had. Doch meer ernst voegt aan het einde der beurt van de Edelen. Laten wij dan ten deele hooren wat Motley ons mededeelt, betrekkelijk de Edelen, nadat zij hun smeekend blad en diens naschrift te Brussel hadden aangeboden:

"indien eene burgerlijke en godsdienstige omwenteling had kunnen worden te weeg gebragt door eenige Edelen, die zich in sierlijken dos naar het hof begaven om een verzoekschrift aan te bieden, en zich later aan een rijken disch neder te zetten om verbazend veel te drinken, dan waren *Brederode en zijne vrienden* geheel voor de taak berekend."

"In het oog van Brederode stond thans niets gewigtigers te doen dan aan tafel te gaan."..... Doch het feest was nog geenszins ten einde. Het werd thans eene woeste zwelgerij. De jongere en losbandige Edelen sloegen tot eene uitgelatenheid over, welke bij heidensche saturnalia kwalijk zou hebben gepast. Zij zwoeren elkander op nieuw en zeer luidruchtig allerlei eeden van trouw aan de gemeene zaak, ledigden groote bekers op de ge-

zondheid der geuzen, keerden hun kap en wambuis binnenste buiten, en dansten op tafels en stoelen. Velen spraken elkander aan met den titel van heer abt, of eerwaarden prior van deze of gene kerkelijke stichting, en *lieten dus vrij duidelijk blijken, op welke wijze zij zich uit hunne geldelijke verlegenheid dachten te redden.* Aldus Motley: De Opkomst van de Ned. Rep. D. II, blz. 74 en 77. En eenige bladzijden vroeger....: "Oranje kon echter de heilige belangen van een geheel land niet wel toevertrouwen aan de handen van Brederode — hoe dikwerf deze in zijne vurige bewondering ook de gezondheid mocht drinken van "Jonker Willem" zooals hij den Prins gaarne pleegde te noemen — of aan het "Gulden Vlies" of aan Karel van Mansveld, of aan dien jongeren wilden beer der Ardennes Willem van der Marck. In zijn broeder en Sint-Aldegonde stelde hij vertrouwen; doch hij oefende over hen niet die macht uit, welke hij later verkreeg."

Ziedaar ons weer teruggevoerd tot Marnix, die nog niet, gelijk later, onder invloed van den Prins van Oranje stond. De uitweiding waarbij wij een bezoek aan de Edelen en hun bond hebben gebracht, levert ons een drievoudig voordeel op: eerstens hebben wij op dat punt, het eenige waarop Dr. Van Vloten een soort van autoriteit aanvoert ter bestrijding van de zedeschets die ik voor had te bespreken, nu bewezen de ongegrondheid van die kritiek van Van Vloten. Ik heb dus ook tegen Van Vloten de meening uiteen gezet, die ik voor had te verdedigen wanneer de beurt aan het Compromis, de beurt aan het Verbond der Edelen zou komen. Al wie er deel aannam is in mijn oog samenzweerder. Dat voorzeker is meer nog dan anderen, Marnix van Sint-Aldegonde. Het tweede voordeel ligt hierin dat die Edelen nu reeds eene hun verschuldigde en toegezegde beurt hebben ontvangen; en het derde voordeel bestaat in de nadere kennis die wij gemaakt hebben met dat eerste meer gevolgrijke optreden, met die echt revolutionnaire daad van Marnix van Sint-Aldegonde, welke zoo hoog geprezen wordt bij Edgar Quinet en consorten.

Wij hebben de hierboven vermelde geschriften, aan Marnix

gewijd, bestempeld als onrechtvaardig en partijdig. Dat beweren eischt bewijs, en dit bewijs zullen wij geven. Zoodoende zal aan den eenen kant blijken wat Marnix niet is, en aan den anderen kant wat hij wel is: zal blijken, dat wij tot nog toe te doen hadden met genoemde bewonderaars *ex professo*, en hoe daartegen nu ook aan die bewonderaars werd opgedragen de *vroolijke Historie*, van Dr. Paul Alberdingk Thijm. Met dat alles ontvouw ik verder de beurt aan Marnix toegedacht.

Het eerste werkje op de rol mag het door den Olijftak bekroonde zijn. De voorrede, aan den heer van Vloten ontschoten, is niet weinig leervol onder meer dan een opzicht. Wij zien er al dadelijk met hoeveel gezag en met hoe groot een invloed Dr. van Vloten zich aldaar beweegt. Het is in overeenstemming met *zijn* voorslag dat zij, die hij noemt "mijn Antwerper Geuzenvrienden" met den eersten prijs bekroonden. Het is aan hem dat zij de zorg voor de uitgave van dit uitstekende antwoord op hun prijsvraag hebben opgedragen. Dit getuigschrift van gevolgzaamheid, dat Dr. van Vloten hier uitreikt, mogen zij die hij schetst als: "Geuzen der XIXe eeuw, naar de leus ten vorigen jare door mij ontvouwd," wel hoog waardeeren.

Wil men in weinige woorden veel lof over dit antwoord der prijsvraag, men hoore die voorrede: "Een korte levensschets van Filips van Marnix in den volkstoon" hadden zij verlangd, en in dit opstel gewerd hun een zoo sprekend levens- en karakterbeeld van Aldegonde, in den beschaafden en beschavenden volkstoon, als zij *'t bij mogelijkheid maar verlangen konden....*"

Wil men vernemen met hoeveel zorg dit uitstekend antwoord, tot zelfs in zijne kleinste bizonderheden is vervolmaakt geworden, dank zij den Curatoren, men verneme uit de voorrede: "Viel er hier of daar — op drie, vier plaatsen hoogstens — een of ander minder juiste kleinigheid te wijzigen, een enkel punt wat nauwkeuriger te laten uitkomen, de schrijver heeft daaraan, voor zijn opstel ter perse ging, bereidvaardig voldaan."

Welnu, dat werk is, in mijne meening, niet anders dan een eenzijdig partijdig levens- en karakterbeeld van Marnix. Dat het Marnix' lof overdrijft, niet zelden op Edgar Quinet's wijze, zal

meteen nader blijken; zoodat dit werkje, zoo hoog verheven door van Vloten, door van Vloten's aanteekeningen op Quinet overtuigd kan worden in soortgelijke ongegronde loftuitingen te zijn vervallen, als van Vloten zelf bij Quinet heeft te recht gewezen. Alreeds bij de inleiding wordt Marnix verheven tot "den grootsten denker der omwenteling van de 16e eeuw". Met Willem den Zwijger leidt hij den grooten worstelstrijd een tijd lang, ja, is hij er "de ziel" van. Zijne geschiedenis is de staatkundige en kerkelijke schiedenis onzes landes, gedurende de jaren 1565 tot 1585." Wie ziet niet in die drie à vier regels drie uitsporige overdrijvingen van Marnix verdiensten? Zoo er één man is, van wien men met genoegzame waarheid kan zeggen, dat zijne geschiedenis de staatkundige en kerkelijke geschiedenis onzes landes is, dan voorzeker is dat niemand anders dan Willem de Zwijger. De onbetwistbare waarheid dezer stelling kan en zal door niemand bestreden worden dan door een vreemdeling in Israël.

Niet *met* Willem, tenzij *met* hier beteekene *onder* Willem I, heeft Marnix ooit den worstelstrijd geleid. Marnix was eerst een tijd lang onder de tegenkanters van de politiek van Oranje, en hoe veel hij destijds woog in de weegschaal van den worstelstrijd, blijke ons hier reeds voldoende uit de volgende getuigenis van Bakhuizen van den Brink (Gids 1845, blz. 289). "Sedert het begin van 1566 tot op de contrarevolutie van April en Mei 1567 vinden wij drie mannen werkzaam, elk op zijne eigenaardige wijze, maar onderling door vriendschap, door vertrouwen, door eenheid van doel verbonden" (was Marnix van Sint Aldegonde één van die drie? wat hier van zij, zegge ons de kundige en doorgaans zoo onpartijdige archivaris:) "die drie mannen zijn: Lodewijk van Nassau, Hendrik van Brederode en Anthoni van Hoogstraten. Alle drie staan en arbeiden onder den invloed van een' geest magtiger dan een van hen allen; die magtige geest is" (— Marnix van Sint Aldegonde?! —) is Willem van Oranje." Voor dat Marnix in dienst van Oranje trad, stond hij nog op den achtergrond, in het donkere der onbekendheid, en van het oogenblik dat Willem hem tot zich riep, was hij de buigzame dienaar, de nederige gehoorzame

agent, de mond van den grooten Zwijger. Wat hij was toen hij nog niet aan de hand van Willem ging; tot hoe verre hij viel als Willem hem niet ondersteunde zal ons in een afzonderlijk paragraaf nader worden betoogd

Marnix zou "de ziel" van den grooten worstelstrijd geweest zijn: op staatkundig gebied? Men zou met even veel grond kunnen beweren, dat Marnix de Turken verslagen heeft bij Lepante. Op kerkelijk gebied? Geeft even gehoor aan het werk, van H. Q. Janssen, voor een jaar of vier te Delft verschenen: *Petrus Dathenus.*

Het kondigt zich aan als: "een blik op zijne laatste levensjaren, vooral op zijne twistzaak met Oranje, naar aanleiding van een tal *onuitgegeven brieven van aan* en *over hem* geschreven." Betrekkelijk die twistvraag zij het genoeg hier te berichten dat de verzoening tusschen dien Dathenus en Oranje nooit is getroffen; en verders dat Dathenus die — zooals van Limburg Brouwer met een zei — "die losgebrokken monnik, de waardigste vertegenwoordiger dier onverstandige en onhebbelijke drijvers, zoo te recht, zelfs door Motley, aan de kaak gesteld", die Datheen wordt bij den genoemden schrijver voorgesteld als "*de ziel* en de spil van van al wat er merkwaardigs voorviel of zich bewoog op het kerkelijk grondgebied in Nederland". Of is Marnix zoo al niet alleen dan met dien losgebroken Datheen de ziel van de kerkelijke geschiedenis onzes landes geweest? Onder eén opzicht zou men hier niet kunnen zeggen: soort bij soort, want was Datheen de woedende tegen Oranje, de onverzoenlijke in den twist, Marnix was meer gedwee, liet zijne eigene meening varen en was dan bij slot van rekening altijd van hetzelfde gevoelen als de Prins, aan wien hij eens zeî: Monseigneur, employez-moi partout où il vous plaira: [1] en aan dat woord bleef Marnix trouw, slechts een enkele keer wat halsstarrig, aan eigen opinie gehecht, namelijk toen hij Willem wilde overhalen, om zich toch maar met Spanje te verzoenen.

Hoe en waarom als toen aan Marnix, afgescheiden van Oranje,

1 Th. Juste, p. 97.

op eigen beenen moetende staan in het krijt van den worstelstrijd, kracht tot weerstand en moed tot den strijd ontzonken, zal overvloedig blijken wanneer wij "Marnix zonder Oranje" zullen gadeslaan.

Zou Marnix in eenige oogenblikken als bizondere ziel van het kalvinistische element in aanmerking komen, dan daalt en verzinkt hij zoo verre beneden het gewone standpunt van Oranje, dat de hooggevierde van den Olijftak, den zeventien vereenigde Provinciën een ware ramp wordt: ook dit zal ter zijner plaatse in dit vertoog nader worden aangewezen. In diezelfde uitsporigheid van ongegronde loftuiging draafde immers ook Edgar Quinet de waarheid der geschiedenis voorbij; en wie dat gebrek met een rood potlood aanteekende was Joh. van Vloten zelf; hij schreef op den 11ⁿ September 1855: "Men heeft vooreerst Quinet niet ten onrechte verweten dat hij zijn held (Marnix van St. Aldegonde) als *tot de hoofdspil* der werkwaardige bewegingen van zijn tijd en volk gemaakt, en daardoor naar de eigenaardige uitdrukking in den KUNST- EN LETTERBODE van 6 Mei 1854 "eene vlag" geheschen heeft, "die de lading niet dekt."

Volgens Van Vloten die het op zich nam Quinet eigenaardig te bewerken en te recht te wijzen, kan Marnix wel *aanleiding* verstrekken om een tafereel der gebeurtenissen zijns tijds in haar aanleg en ontwikkeling, haar beleid en haar loop te schetsen. Maar iets anders is het — aldus gaat dezelfde schrijver voort — hem daarbij tot "het hoofd en de ziel" van den opstand te maken..... En van Vloten had gelijk.

Op dien zelfden breeden weg der overdrijving, rijdt de vergodingswagen van Marnix omgeven van het trompetgeschal van den Marnixschen lofzangerendrom, voort. De eerste bekroonde verkondigt den volke "dat Don Jan in Marnix ziet *den grooten* machtigen invloedrijken *leider der tegenpartij*" — is dat zoo veel minder als ziel en hoofd te zijn volgens den te recht gelogenstraften Franschman? — Waar Don Jan ooit zoo wat gezegd heeft, beken ik niet te weten, wel herinner ik mij drie getuigenissen die heel anders klinken en die ons ook Marnix nader leeren kennen; het eerste is van Don Jan:, hij schrijft

aan den Koning, 16 Maart 1577, betrekkelijk een zeker iemand die "aan het roer zittend, het schip leidt en bestuurt, kan redden of doen verloren gaan [1];" maar die eenige die het schip leidt en bestuurt, volgens de overtuiging van Don Jan, is het Marnix? Neen, dat was Oranje.

Ons tweede bewijs vinden wij in de eigen getuigenissen van Marnix zelven; het is tweevoudig; het eerste gaf Marnix voor den aanvang, het andere bij het einde van zijne staatkundige betrekking tot den Prins van Oranje, doch beide verklaringen zijn eensluidend bewijs: „Sedert de vervolgingen door Alva werden hervat, was er *geen hoofd meer* dat den opstand leidde." Il n'y avoit plus de chef qui se monstrast, je me suis retiré et tenu quoy en exille; ik ging het land uit en hield mij stil in ballingschap," zegt Marnix zelf [2]. Dat was in 1567.

Het andere levert ons het dagboek van 1584, en worde ons aangewezen door den bekenden belgischen geschiedschrijver Th. Juste, die onder de bewonderaars van Marnix eene verdienstvolle plaats inneemt. Marnix was overtuigd, zegt hij, dat de republiek zou vallen met het Hoofd, den Leider die alleen haar had weten te leiden, te bestieren te midden van aanhoudende stormen." Doch beter nog zullen de eigene woorden van Marnix ons bewijs aandringen:

"Toen Oranje viel, was land en volk, verstoken van den steun en de besturing van Willem van Oranje, gelijk aan een schip, dat zich te midden van een grooten storm bevindt, en geen stuurman heeft, geen man aan het roer heeft." [3]

En luider dan die woorden hebben de daden gesproken: de Nederlanden geworpen aan de kniën van den koning van Frank-

---

1 Siendo el timon que guia y govierna esta barca, es tambien el que pueda perder ó salvar.

Archivo de Simancas, pap. de Est. Legajo, 574.

2 Vie de Marnix de Sainte-Aldegonde, p. 131. „Il (Marnix) était convaincu que la république tomberait *avec le chef* QUI *seul*, avait pu la diriger au milieu de continuelles tempêtes."

3 Le peuple et tout le pays en général, destitué d'un tel appui et gouverneur pouvait être proprement comparé, (disait Marnix), a un navire qui se retrouve en une grande tempête, destitué de gouverneur et de pilote" JUSTE, p. 132.

rijk, was het schandelijke bedrijf van Marnix van Sint-Aldegonde, doch hierover straks. Met een gulle bekentenis van Marnix lofredenaar uit Amsterdam, worde hier de bekroonde historie-beschrijver van den Olijftak, als ook de Franschman Quinet weerlegd: „Willem was tot voor ettelijke maanden *de ziel en het leven*, de raad, de kracht, de moed, de eenheid des opstands. Willem is dood, en van nu aan is de opstand *zonder ziel*, zonder raad, kracht, moed, eenheid." Ziedaar wat Willem was: alles; en Marnix, een deel van het werktuig, een lid van het lichaam, dat als een lijk schijnt in een te zakken bij het scheiden der ziel van Willem van Oranje.

Hoe onwaar is aldus het beeld van Marnix dat door den olijftak bekroond en door van Vloten zelven aangeprezen wordt voor een zoo sprekend levens- en karakterbeeld van Aldegonde als de Antwerper Geuzenvrienden bij mogelijkheid maar verlangen konden.

Heeft de hoogst bekroonde bij den Olijftak, de hoog geprezene door v. Vloten, gezegd van Marnix: *zijne* geschiedenis is de staatkundige en kerkelijke geschiedenis onzes lands, gedurende de jaren 1565 tot 1583", dan klinkt dat in ons oor als eene hoogst aanmatigende ongerijmdheid, welke aan den Prins van Oranje de hoogste lofkroon ontneemt om die aan Marnix toe te kennen; eene ongerijmdheid als die Jérôme Bonaparte, eens koning van Westfalen, huldigt voor Napoleon Bonaparte, den eersten Keizer der Franschen.

(*Wordt voortgezet.*)

FLATERS VAN EEN BOUWKUNDIGE [1],

DOOR

Jhr. Mr VICTOR DE STUERS.

De Heer Narjoux heeft onlangs een werk uitgegeven ten titel voerende: *Aanteekeningen van een bouwkundige op eene reis door Noordwestelijk Europa* [2]. Met Noordwestelijk Europa is hier bedoeld Nederland, Hanover en Denemarken. Ik ken Hanover niet, evenmin Denemarken, maar ik ken Nederland, en ik moet betuigen, dat de aanteekeningen van den Heer Narjoux mij ten uiterste verbaasd hebben. Ik wist niet dat het mogelijk was in een honderdtal bladzijden zoovele dwalingen, zoovele misvattingen en zoovele verkeerde oordeelvellingen opeen te hoopen als men hier in het werk van den franschen bouwkundige vereenigd vindt.

Gewis, men moet den Heer Narjoux bijstemmen, als hij zegt, dat men een voor den evenmensch zeer nuttigen arbeid verricht als men de reizen, die men gedaan heeft, beschrijft. Maar dan ook is het noodig, dat die reisbeschrijvingen niet opgevuld zijn met oudewijvenpraatjes, die al te lichtgeloovige gemoederen het spoor doen bijster worden en die hun die beter weten de schouders doen ophalen.

De lust ontbreekt mij ten eenenmale om hier den schrijver

---

1 Het heeft mij niet ongelangrijk toegeschenen hier eene vertaling op te nemen van het zeer opgemerkte artikel van den Heer De Stuers in het fransche tijdschrift *L'art*: men ziet ér uit (ten overvloede) hoe zelfs seriëuze buitenlanders omspringen met onze zaken; maar tevens, hoe wij ze tot hun plicht weten te brengen. A. Th.

Billijkheidshalve voeg ik er het andwoord van den Heer Narjoux bij, waaraan de Heer De Stuers weder eenige te-recht-wijzingen verbindt.

2 Notes de voyage d'un architecte dans le Nord-ouest de l'Europe. Paris, Ve Morel et Cie, 1875.

te wederleggen, waar hij met eene ongeëvenaarde koelbloedigheid zijn oordeel uitspreekt over Nederland en over de Nederlanders; een groot boekdeel zou hiertoe vereischt worden en ik geloof niet dat het werk van den Heer Narjoux degelijk genoeg is om te verdienen dat het in zijn geheel wederlegd worde. Ik zal mij er bij bepalen, eenige dwalingen, die uitsluitend materieele feiten betreffen, aan te wijzen, om het bewijs te leveren hoe weinig waarde men te hechten heeft aan een werk, dat, op elke bladzijde, onkunde en lichtzinnigheid verraadt.

Van Moerdijk, waar de schrijver het eerst aankwam, neemt hij plaats op de stoomboot naar Dord (niet Dor); in de villa's, die langs de rivier gebouwd zijn, meent hij "herinneringen aan Java of Japan" te zien. In werkelijkheid geeft dat Oosten in al zijne uitgestrektheid niets te zien wat eenige overeenkomst heeft met die gebouwen in een alledaagschen bouwtrant opgetrokken, die slechts doen denken aan den stijl Louis XIV of aan de orden van Vitruvius.

De Heer Narjoux komt binnen Dordrecht; men moet hem ten minste op zijn woord gelooven. Maar hoe moet men het dan uitleggen dat de bouwkundige, die op andere plaatsen met welgevallen stilhoudt voor tamelijk middelmatige villa's, in Dordrecht niets anders heeft aangetroffen dan "huizen die overal geheel en al op elkander gelijken." Immers het valt niet te ontkennen, dat Dordrecht onder alle steden van Nederland uitmunt door haar groot aantal van gevels die in den gothischen stijl en in den Renaissance-stijl der XVIe Eeuw zijn opgetrokken; nergens toch heb ik eene grootere verscheidenheid van denkbeelden, een grooteren rijkdom van bewerking en van bouwkundige sieraden aangetroffen. Onze reiziger heeft het zeer mis, als hij zegt "dat de merkwaardige gebouwen van Dordrecht spoedig gezien zijn en dat men zich best de moeite kan sparen die te bezichtigen." Ik geef hem den raad om nog eens een uitstapje naar Nederland te wagen, al was het alleen om dat stadje, zijne huizen en zijne kerk te bezichtigen: deze laatste toch is een zeer merkwaardig gebouw en bevat een gebeeldhouwd koorgestoelte, dat van het midden der XVIe Eeuw dag-

teekent en met de beste voortbrengselen der italiaansche en fransche Renaissance kan wedijvereu.

Wij stappen af te Rotterdam aan de Boompjes (niet Bompjes); de schrijver merkt op dat de gevels der huizen naar voren en naar achter overhellen en hij schrijft dit toe aan de mindere vastheid van den moerassigen grond. Ondertusschen hebben de bouwmeesters sedert de XVIe Eeuw de gevels der huizen een weinig overhellend gemaakt alleen om het regenwater te beletten in de voegen der steenen binnen te dringen. Te Rotterdam is men daartoe zelfs verplicht geworden krachtens eene plaatselijke verordening van het stedelijke bestuur, en — wat vreemd is — op het einde der vorige eeuw, toen men zeker niet meer begreep waarom die maatregel genomen was, is van stadswege eene nieuwe verordening uitgevaardigd, die voorschreef, dat de gevels niet naar voren maar naar achter moesten overhellen. Thans volgt men bij den bouw der gevels de loodrechte richting, maar de metselaars zorgen, dat elke laag met eene lichte helling wordt opgemetseld.

De groote kerk klimt, volgens den Heer Narjoux, op tot de XVe Eeuw, de gewelven dagteekenen van 1513. Die opgaven zijn juist; maar dit is het geval niet met den ouderdom, dien de schrijver toekent aan den toren, die volgens hem eerst in de XVIIe eeuw zou zijn opgetrokken. De toren is begonnen in 1449 en voltooid van 1547 tot 1550. De spits is vernieuwd geworden in 1619, afgebroken in 1642 en door een nieuw bovenwerk vervangen in 1645—1646. De toren is alzoo hersteld geworden in de XVIIe Eeuw, en de wijze waarop dit gebeurd is moge alles behalve verdienstelijk genoemd worden, toch is de herstelling niet van dien aard, dat de ouderdom van het werk in twijfel mag worden getrokken. Onnoodig is het in het geheugen terug te roepen, gelijk de schrijver doet, "dat men in Frankrijk de bewonderenswaardige hoofdkerken der XIIIe Eeuw uit den grond zag verrijzen, toen nog nauwelijks de germaansche rassen de gothische booggewelven begonnen te vervaardigen." De schrijver heeft zeker de kerken van Roermond, van Zutphen, van Deventer, van Groningen niet

gezien.... hij heeft zeker niet gedacht aan de hoofdkerk van Keulen!

Wel heeft hij een standbeeld gezien dat achter het Museum Boymans is geplaatst, maar het opschrift op het voetstuk heeft hij slechts gedeeltelijk gelezen. Dit gedenkteeken werd opgericht ter nagedachtenis, niet van zekeren magistraatspersoon Gijsbert Karel, maar van Gijsbert Karel van Hogendorp, een der stichters van het onafhankelijk volksbestaan der Nederlanden, in 1813.

Om te bewijzen dat de liefde tot de schoone kunsten in Nederland niet evenveel bijval vindt als in Frankrijk is het niet genoeg te vertellen, dat men noch te Rotterdam noch te Amsterdam een schouwburg heeft. Beide steden bezitten meer dan één schouwburg waar men nederlandsche fransche en duitsche tooneelgezelschappen kan hooren.

In den Haag, op het Binnenhof (niet Binnenof) vestigt onze bouwkundige zijne aandacht op een gebouw der XIIIe Eeuw, dat hij ten onrechte aanziet voor eene oude kapel, welke bestemming in tegenspraak schijnt met die der twee torentjes, die hij verdwaalde kijktorens noemt. De zaak komt hierop neer dat dit gebouw de oude *halle* is, de groote zaal van het slot der graven van Holland en dat de torentjes de trappen bevatten die naar het dak leiden.

't Is niet eerlijk als men zegt, dat de Nederlanders de kunstwerken hunner Museums alléén liefhebben om het geldelijk voordeel, dat zij daarvan trekken, en dat de Museums van den Haag en van Amsterdam voor het algemeen niet toegankelijk zijn, dan tegen betaling. Reeds vijftig jaar lang zijn al de rijksmuseums voor een ieder zonder eenige betaling toegankelijk. Maar heeft de Heer Narjoux wel eenige poging gedaan om er toegang te verkrijgen? ik betwijfel het, want hij spreekt van eene *Groentenmarkt* van Metsu in het Museum van den Haag, die hij nergens anders kan aangetroffen hebben, dan in het Louvre.

Is hij in de Groote Kerk van den Haag geweest? ik betwijfel het evenzeer; hij had dan immers kunnen zien, dat dit gebouw niet verbasterd is, en dat, behalve den toren, de oorspron-

kelijke vorm van het bezienswaardige houten gewelf en van de overige deelen is bewaard gebleven.

Het stadhuis heeft geen belangrijke veranderingen ondergaan omstreeks 1730; dit gebouw is nagenoeg geheel gaaf en ongeschonden gebleven, gelijk het was op het einde der XVIe Eeuw. Alleen heeft men in de XVIIIe Eeuw een vleugel bijgebouwd.

Nog doet de schrijver onze geschiedenis eenig geweld aan, als hij spreekt van standbeelden, opgericht ter eere van Koning Willem den Eerste, den Zwijger. Wij hebben een Koning Willem den Eerste gehad; doch wanneer er sprake is van Willem den Zwijger, ter wiens nagedachtenis de bedoelde standbeelden werden opgericht, gelooft men algemeen dat hij prins van Oranje-Nassau, stadhouder in de Vereenigde Provinciën was, en dat hij in Holland geleefd heeft vóór de troonsbestijging van het thans regeerend vorstelijk huis.

Ik stip nog aan — nu wij toch aan de studie der geschiedenis zijn — dat Barneveld Olden (dien wij, Nederlanders, met halsstarrigheid Olden Barneveld blijven noemen) gerechtelijk ter dood gebracht en niet, in den eigenlijken zin, vermoord is, ten jare 1619 en niet 1617. Een Amerikaansch schrijver, Motley genaamd, heeft onlangs deze gebeurtenis besproken.

Waarom zou ik, na hetgeen is voorafgegaan, ook niet eene kleine voordracht houden over zeevaartkunde? Onze reiziger heeft op het strand van Scheveningen eenige visschersschuiten gezien; hij meent, dat de zwaarden dienen om de schommelende beweging door het slingeren der schepen veroorzaakt te verminderen. Geheel zeker is hij er nochtans niet van dat dit middel doeltreffend is, en terecht. Hoe toch zou een heel klein schuitjen, dat weinig grooter is dan eene notendop, van het slingeren kunnen bevrijd worden door het nederlaten van een bord? Wilt gij dat ik u het geheim uitleg? Ziehier dan: wanneer men te water gaat met niet al te groote vaartuigen, die van tamelijk groote zeilen voorzien zijn, en men het vaartuig zoo veel mogelijk in de te nemen richting heeft gestuurd, dan is men aan het gevaar blootgesteld, dat de wind het vaartuig op zijde werpt; in dat geval laat men een der borden

neder, dat alsdan de werking doet van een onbewegelijken roeiriem en het vaartuig belet van den koers af te wijken.

De Heer Narjoux was niet gelukkig te Leyden. Hij heeft zich de moeite gegeven eene schets te nemen van de Koornbrug (niet Koornbrog), een overdekte brug die volstrekt niets merkwaardigs bezit. Hij heeft het stadhuis gezien, dat hij het oudste gebouw noemt dat daar aanwezig is, hoewel het niet ouder is dan van de XVIe Eeuw en, naar zijn eigen beweren, de Burg aan de Romeinen wordt toegeschreven! En dat is alles! Van de twee groote kerkgebouwen der XIVe en der XVe Eeuw, van de koepelkerk der XVIIe Eeuw, allen merkwaardige gebouwen onder meer dan één opzicht, van de stadspoorten in Renaissance-stijl, van de talrijke museums met hunne verzamelingen van griecksche, romeinsche, egyptische, japansche oudheden, geen woord!

Volgen wij onzen reiziger naar Haarlem. Volgens onzen bouwkundige werd de Sint-Baafskerk in 1472 gebouwd door Aelbrecht van Beieren, hertog van Holland; de toren werd eerst in 1516 opgetrokken. In de eerste plaats heeft Holland wel graven maar nimmer hertogen gehad. Voorts had Aelbrecht van Beieren, het ongeluk in 1404 te overlijden. Eindelijk zijn de juiste jaartallen van den bouw der Sint-Baafskerk de volgende: reeds in 1307 is er sprake van eene kerk met koor, transept, schip, doopkapel en toren; omstreeks het einde der XIVe Eenw begon men met de kerk op grooter schaal te herbouwen; het thans nog bestaand koor werd van 1397 tot 1400 voleindigd; de kruisbeuk van 1445 tot 1447; de beuken van 1472 tot 1478; de gewelven der zijbeuken in 1483; het kruisgewelf in 1500; de thans nog bestaande toren van 1517 tot 1520; het houten gewelf van het koor van 1530 tot 1532 en dat van het middenschip van 1535 tot 1538.

De schrijver legt er een bijzonderen nadruk op, dat in de nederlandsche kerken het steenen welfsel door een houten gewelf wordt vervangen "zonder dat men in den onderbouw eenige andere wijziging heeft aangebracht dan dat men de schraagpijlers heeft weggelaten, zoodat men dien heeft opgetrokken volgens hetzelfde

plan, met dezelfde pijlerberekening, dezelfde bouwstoffen en bijgevolg met dezelfde hechtheid, alsof hij bestemd was om zware gemetselde gewelven te schragen." In hare algemeenheid is deze opmerking eene dwaling. Te Haarlem en in verscheidene andere kerkgebouwen had men oorspronkelijk het plan steenen gewelven aan te brengen, en dit verklaart waarom de onderbouw aldus werd vervaardigd. In de Sint-Baafskerk ziet men nog de indiepingen voor de schraagpijlers. Toen het gebouw tot aan het gewelf was opgetrokken, heeft men met ter zijde stelling van het oorspronkelijk plan, hetzij om grootere kosten te vermijden, hetzij uit willekeur, hetzij om eenige andere reden, de voorkeur gegeven aan een houten gewelf; natuurlijk was van toen af de onderbouw hechter dan noodig geweest ware bij het eerste ontwerp. Die wijzigingen evenwel, die slechts bij uitzondering hier en daar werden aangebracht bij de uitvoering van het oorspronkelijk plan, met welke uitvoering niet zelden twee eeuwen gemoeid waren, geven het recht niet om te beweren dat de nederlandsche bouwmeesters van oordeel verstoken waren of wel dat zij gewoon waren met de bouwstoffen verkeerd om te gaan. Had de Heer Narjoux zich wat meer moeite gegeven om die kerkgebouwen te bestudeeren, waarbij het houten gewelf tot het oorspronkelijk ontwerp behoorde, zoo als bij voorbeeld de kerk van den Haag, dan had hij zich kunnen overtuigen met hoeveel wijsheid daar lichter metselwerk werd gebezigd en hij zou hulde gebracht hebben aan de nederlandsche bouwmeesters der middeneeuwen.

Overigens ben ik er over verwonderd dat de schrijver niet meer is getroffen geworden door de voortreffelijke houten betimmeringen, die onze oude gebouwen te aanschouwen geven, en die onze noordsche bouwmeesters eer aandoen.

Ik ben over vele dingen verwonderd, ik ben verwonderd over het stilzwijgen van den Heer Narjoux opzichtens den toren der Sint-Baafskerk, opzichtens het koorgestoelte en opzichtens het bewonderingswaardige afsluitingshek van het koor. Ik ben er over verwonderd dat hij niet het inwendige heeft bezichtigd van het stadhuis van Haarlem, dat hem de gelegenheid zou hebben

aangeboden eene prachtige verzameling van schilderijen van Frans Hals te bewonderen.

Gaan wij over tot Amsterdam.

Ik stip eene misgreep aan van den schrijver, waar hij de huizen dier stad beschrijft. "Er kunnen onmogelijk, zoo zegt onze reiziger, kelders zijn in een zóó moerassigen grond." Welnu, ik geloof niet dat er in Amsterdam tien huizen te vinden zijn, die niet zeer uitgestrekte kelders bezitten. Een onlangs ingesteld onderzoek heeft bewezen, dat een goed gedeelte der bevolking — ik meen 40.000 zielen — geen andere huisvesting heeft dan kelders! Herinnert zich de Heer Narjoux dan dat ontzettend getal kleine winkeltjes niet, die men daar onder den beganen grond kan vinden en waar men de goederen, die er te koop worden aangeboden, vindt uitgestald op de trappen, die op de trottoirs der straat uitkomen? En hoe legt men het uit, dat op de teekeningen van Amsterdamsche huizen, die den tekst opluisteren, overal kelderingangen zichtbaar zijn?

't Is een gevaarlijke zucht de zucht om algemeene stellingen te verkondigen; 't is geen minder gevaarlijke de zucht om in allen ernst afgezaagde gemeenplaatsen te herhalen. De schrijver laat geene enkele gelegenheid voorbijgaan om te herhalen dat de verstandelijke vermogens der Nederlanders verstompt zijn en dat hunne lichamen aan gewrichtskwalen onderhevig zijn. Zoo iets is geschikt om den lachlust op te wekken in de *"Pattes de mouche"* van Sardou; maar in een werk dat er aanspraak op maakt een juist denkbeeld te geven van de zeden en van den toestand van een volk, is men gerechtigd meer degelijkheid te verwachten. En toch, het werk, waarmede wij ons hier bezig houden, vloeit over van onnaauwkeurigheden en van ondoordachte, oppervlakkige en geheel verkeerde oordeelvellingen. Op elke bladzijde tref ik eene of andere misvatting aan. Zoo wordt ons verhaald dat de bouwmeester Cuypers drie huizen heeft gebouwd op een terrein, dat slechts voor korten tijd aan de zee ontwoekerd was. Er zou in het feit zelf niets buitengewoons gelegen zijn, maar het is eene onjuiste voorstelling der zaak.

Evenzeer is het onjuist dat het gebouw op het midden der Vischmarkt is opgericht om te dienen tot stadswaag; het is heel eenvoudig eene oude versterkte poort die vroeger deel uitmaakte van Amsterdam, gelijk het zich destijds uitstrekte.

Niet minder onjuist is het als hij zegt, dat in 1794 eenige schepen der nederlandsche vloot op het IJ door het ijs werden ingesloten. Het feit, door den Heer Narjoux bedoeld, had niet plaats te Amsterdam, maar aan den Helder.

Te Utrecht spreekt de schrijver met lof over de herstellingswerken aan de hoofdkerk (Domkerk). Naar zijne wijze van zien zouden die werken met een onmiskenbaar talent zijn uitgevoerd. Niet alleen zouden de deskundigen, die met de herstelling belast waren, den vorm en de samenstelling van het nog overgebleven gedeelte maar ook de toebereiding en den aard der bouwstoffen hebben in het oog gehouden. Zeker had ik wel niet kunnen verwachten, dat een der medewerkers van den Heer Viollet-le-Duc met lof zou spreken over herstellingswerken als deze, die tot de meest betreurenswaardige der laatste tijden kunnen gerekend worden. Is ooit eenig gedenkteeken mishandeld geworden door de onkunde van een bouwmeester en door het bezigen van afkeurenswaardige stelsels, dan is het ongetwijfeld de Utrechter Dom. In plaats toch van den aard der oorspronkelijke bouwstoffen in het oog te houden, heeft men de vrijheid genomen Portlandsch cement te gebruiken! Niet meer eerbied heeft men gehad voor de oude vormen; de hogels der gevelkepers zijn wechgehakt, en de prachtig in steen gehouwen pinakels zijn vervangen geworden door afschuwelijke versierselen van gebakken aarde, waarvan er eenige dienen tot schoorsteenbuizen van een vertrek, waartoe men een der kapellen van het tempelgebouw heeft ingericht! En van zulk herstellingswerk komt men ons met lof gewagen!

De overige kerkgebouwen van Utrecht — men vindt er van de XIe Eeuw, die allermerkwaardigst zijn — trekken de aandacht van den schrijver niet, evenmin als de zeer belangrijke museums die de stad bezit. Ik geloof niet dat wij daarover spijt behoeven te hebben.

Het laatste hoofdstuk dat de Heer Narjoux aan Nederland wijdt moet ons een overzicht geven van de schoone kunsten, de zeden en de gebruiken der Nederlanders. De moed ontbreekt mij om den schrijver te volgen in zijne tallooze, even valsche als onwelwillende, aanmerkingen. Niet dat ik hem er een verwijt van maak dat hij niet welwillend genoeg is jegens mijne landgenooten, de Heer Narjoux is ons niets verschuldigd en hij heeft alle vrijheid om over ons land en over de bewoners daarvan een ongunstig en afkeurend oordeel uit te spreken. Wat mij betreft, ik stel een levendig belang in het oordeel van een vreemdeling, die ongetwijfeld op tal van onderwerpen, die ons ontsnappen, onze opmerkzaamheid kan vestigen, maar alléén onder deze voorwaarde dat zijne uitspraken op ware daadzaken en op naauwkeurige waarnemingen berusten. Aan deze voorwaarde evenwel voldoet het werk van den Heer Narjoux in de verste verte niet en het maakt op ons geen anderen indruk dan dat het geschreven is met eene ongehoorde lichtzinnigheid en een ongeloofelijk zelfvertrouwen. Er is niets goeds in dan de *vignetten*. Ik ben voornemens die uit te knippen en in mijn album te plakken; wat den tekst aangaat..... men behoeft alleen spijt te gevoelen over het fraaie papier waarop hij gedrukt is.

ANDWOORD VAN DEN HEER NARJOUX [1].

Wij zijn van meening, in ons andwoord op een artikel aan ons adres, zekere niet al te beleefde uitdrukkingen, zekere spijtige persoonlijkheden achterwege te moeten laten, die nooit aan de pen eens schrijvers behoorden te ontsnappen. Beleedigingen met beleedigingen beantwoorden brengt geen licht in de geschilvoering; 't is ook het middel niet om de aandacht van den lezer levendig te boeyen. Wij zullen ons dus bepalen met één voor één, de aanmerkingen, die ons gemaakt zijn te behandelen en ze achtereenvolgend te beantwoorden, het woord richtende niet tot eenen driftigen tegenstander, maar tot het publiek, als de beste beoordeelaar zeker in den woordenstrijd die tusschen ons plaats heeft.

Wij beginnen al aanstonds met de terechtwijzingen aan en over te nemen betreffende de spelling van zekere hollandsche woorden; wij hadden moeten zeggen *Boompjes*, in plaats van *Bompjes*, *Binnenhoff* en niet Binnenoff, aan den naam van Gijsbert Karel, dien van Van Hogendorf moeten toevoegen, zeggen Olden Barneweld, in plaats van Barneweld Olden etc. Die fouten zijn vergeeflijk. De hollandsche taal is zoo verschriklijk voor een vreemdeling, dat, als zij voor de proefverbeteraars, en letterzetters geweest is, het onmogelijk is, dat zij niet een weinig gevild voor den dag zoû komen.

Wij waren niet van plan de geschiedenis van Holland te schrijven; de titel van ons boek is er het bewijs van: 't zijn eenvoudige reisaanteekeningen; dit zal ons tot verontschuldiging strekken, dat wij aan Albert van Beijeren den titel van Hertog gegeven hebben, toen hij nog maar Graaf was, en dat wij Willem den Zwijger geen stadhouder, maar koning hebben genoemd, hetgeen men ons tot een vreeselijk verwijt maakt.

Wat ons zeggen betreft, dat de oude Barneweld terechtgesteld

1 Zie *l'Art*, 13 Aug. 1876.

is en niet vermoord werd, dat is eene verbloemde zegswijze die een weinig gewaagd is, door welke men even goed, bij voorbeeld, spreken kan over de terechtstelling niet over den moord aan generaal Clément Thomas gepleegd. [1]

Dit nu als grondslag genomen, laat ons verdergaan. Wij hebben gezegd, dat de buitenplaatsen die aan de Maas liggen meer zonderling dan oorspronkelijk zijn, en aan Java of Japan doen denken; men antwoordt hierop dat "die alledaagsche gebouwen den tijd van Vitruvius en Lodewijk XIV herinneren," dat is te zeggen: twee soorten van architektuur die de grootste schaal onderstellen, welke ooit werd aangewend. Het is ons onmogelijk de huizen, waar wij over spreken onder de oogen van den lezer te brengen; maar wij mogen trachten hem er eene kleine beschrijving van te geven, waarna de gevolgtrekking hem makkelijk zal zijn: die huizen zijn van hout en steen, zij hebben eene verdieping en beslaan hoogstens, door-een-genomen, 100 meters; hoe denkt men nu, met zulke gegevens, aan Versailles of Rome? Integendeel, is het niet waarschijnlijk, dat de Hollanders van hunne buitenlandsche reizen herinneringen en overleveringen mede brengen die zij op hunne woningen toepassen? [2]

Wij hebben Dordrecht weinig belangrijk gevonden; men antwoordt ons, dat zij juist die stad van Holland is, die 't meeste aantal voorgevels bewaard heeft, van den renaissance-stijl der 16e eeuw. 't Is juist om die reden, dat Dordrecht 't minst belangwekkend is, uit het oogpunt der architektuur: de renaissance, waar men ons van spreekt, is hollandsche renaissance, dat wil

1 Hier te lande kent men de geschiedenis van de Commune van 1871 beter dan de heer N. die van Oldenbarnevelt blijkt te kennen: te goed ook om in de hier ter verdediging aangehaalde vergelijking iets anders dan een uitvlucht te zien. De S.

2 Niemand beweert dat onze buitenplaatsen de afmetingen der paleizen van Rome of Versailles evenaren. Maar een feit is het dat zij schier alle dagteekenen uit het laatst der XVIIe, het begin der XVIIIe en het begin der XIXe eeuw, en opgericht zijn in den stijl van Lodewijk XIV of volgens de beginselen uit Vitruvius geput. Of het *waarschijnlijk* is dat de hollanders van hun reizen in Java en Japan herinneringen hebben medegebracht en in hun gebouwen toegepast, doet niets ter zake. Feitelijk is de invloed der Javaansche en Japansche Architectuur ten onzent niet merkbaar. In ons geheele land zou men geloof ik moeilijk tien Indische of Japansche theekoepels kunnen aantoonen. Integendeel hebben de hollanders op Java den stijl van Vitruvius sinds het begin dezer eeuw in schier al hun belangrijke gebouwen gevolgd — hetgeen dwaas genoeg is. De S.

zeggen: iets dat nog grappiger, buitensporiger is dan de Duitsche Rococostijl. Dat zegt niet weinig (onze schetsen 1, 11, 36, 40 zullen een flaauw denkbeeld van dien uitzinnigen kunststijl geven). Stippen we 't even in 't voorbijgaan aan, hoe men onze schetsen geprezen heeft, en wij ze dus als punt van uitgang voor onze strijdvoering kunnen nemen. [1]

In Rotterdam zijn wij verbaasd geweest de huizen links en rechts naar achter of voor te zien overhellen; men heeft ons verteld, dat dit niet 't gevolg was van den bouwgrond, zoo als wij aanvankelijk dachten, maar te wijten was aan het nakomen eener verordening van 't plaatselijk bestuur. Hoe! die deftige hollandsche overheden hebben hunnen medeburgers de verplichting opgelegd, de huizen naar hunne grillige luimen te bouwen, en niemant heeft zich daartegen verzet en allen hebben gedwee hunne huizen de een rechts, de ander links, deze naar voren, geene naar achteren laten hellen; en dat is nog niet alles: men voegt er bij: "tegenwoordig bouwt men de voorgevels loodrecht, maar de metselaars zorgen om elke steenlaag een weinig te doen hellen." Wij verdenken onzen tegenstander maar van te willen meêpraten over bouwen, zonder genoegzame kennis van het vak, iets dat nog al moeielijk is; anders zou hij niet vergen, dat een huis tegelijk loodrecht en tevens schuin zoude staan, en het woord *encorbellement* (kraagsteenkonstruktie) dat in de verordening, waarop hij zinspeelt, voorkomt niet verwarren met *inclinaison*, (overhelling), dat geheel iets anders is. Van daar komt al 't misverstand, en de noodzakelijkheid van terug te komen op de eenvoudige verklaring die wij gegeven hebben van het gemis der loodlijn aan de huizen te Rotterdam: de aard van den bouwgrond. [2]

1 Gesteld het ware juist dat onze renaissance grappig en buitensporig is, zou zij daarom weinig belangrijk zijn? Waarlijk de heer N. is niet ernstig. Hij zou wel anders moeten spreken, als hij alleen de choorbanken van Dordrecht gezien had.

2 Ik heb volstrekt niet *encorbellement* en *inclinaison* verward. Ieder metselaar weet dat hij om de inwatering der voegen tegen te gaan zorgen moet dat elke laag steenen eenigzins vooroverhelle: de muur zelf wordt desniettemin loodrecht opgetrokken.

Dat het vooroverhellen der gevelmuren door onze voorouders werd gewild, en niet een toevallig gevolg is van den weeken bodem, kan ieder nagaan bij een onderzoek der zijgevels en der balklagen van oude gebouwen, welke alle berekend zijn op den schuinschen stand der overhellende muren. Ook de heer N. die een zeer goed constructeur is, zou dit hebben opgemerkt, indien hij slechts meer tijd aan zijn onderzoekingen had gewijd. De S.

Wij hebben gezegd dat de bouw der Groote Kerk te Rotterdam van de XV eeuw is, en dat men in de XVIIe een houten spits aan den toren had toegevoegd, sinds weêr wechgebroken en vervangen door de tegenwoordige verdiepingen. Men berispt ons op dit punt, met de bedoeling om ons te leeren dat de spits vernieuwd is in 1619, gesloopt in 1642, en vervangen door eene nieuwe bekapping in 1645 en 1646. Wanneer of waar hebben wij het tegendeel beweerd? En zijn de verloopen jaren van 1619 tot 1646 dan niet begrepen in de XVIIe eeuw? [1] En waartoe dient dat pronken met jaartallen uit den een of anderen versleten reisgids getrokken, die u onder de verdenking brengen van geleerd te willen schijnen bij lichtzinnige en oppervlakkige menschen?

Men verklaart ons dat het onnoodig is, in herinnering te brengen, dat men in de XIIIe eeuw in "'l'Ile de France", de prachtigste hoofdkerken zag verrijzen, toen naauwelijks de duitsche stammen aanvingen spitsboogwelven te maken. En waarom niet? het is, dunkt ons, een nog al groote roem voor ons land, en het is nuttig het in herinnering te brengen. Wij hebben daarbij ook, neem het niet kwalijk, geëerde tegenstrever, gedacht aan den Dom van Keulen, dat groote kunstgewrocht ingegeven door den geest onzer fransche Domkerken, ja dezen geheel nagevolgd. [2]

Men verzekert, dat men de museums van Amsterdam en den Haag kosteloos mag bezoeken; maar wat beteekent dan die persoon in het vereischte kostuum die aan elken bezoeker een gulden vraagt? en als sints 50 jaren, die cijns was afgeschaft, waarom wijst de gids *Joanne* (erkende getuige in zulke zaken,) dan op de heffing van dat geld? [3]

Er bestaan in Amsterdam geen schouwburgen, die dien naam verdienen, hebhen wij beweerd; men bevestigt ons het tegendeel. Het ware beter geweest ons den naam dier schouwburgen te noemen en ons aan te wijzen, waar zij stonden: want men kan ons niet vergen die plaatsen schouwburgen te noemen waar

---

1 De tegenwoordige *verdiepingen* vervangen volgens den heer N. de in de XVIIe eeuw gebouwde spits. Inderdaad zijn de tegenwoordige verdiepingen tot de bovenste toe uit de XVe eeuw. De S.

2 Is dus het bouwen van den Keulschen Dom in de XIIIe eeuw "het naauwelijks aanvangen met het maken van spitsboogwelven?" De S.

3 Waarom de gids Joanne daarop wijst, weet ik niet. Maar stellig weet ik dat de toegang tot alle Rijksmuseums sinds 50 jaren kosteloos is. De S.

men liedjes zingt, den *cancan* danst, en grappen vertoont die men in onze *Cafés-concerts* niet zoude dulden. [1] "De afwezigheid van schouwburgen, zegt men ons nog, is niet voldoende om te bewijzen dat de liefde voor de kunst in Holland niet even krachtig bloeyen zoû als in Frankrijk." Als wij ons hierin vergist hebben, en bij de Hollanders werkelijk het kunstgevoel zoo veel ontwikkeld is als bij de Franschen, dan moest onze tegenpartij, in plaats van zijne verzekerende verklaring, liever de namen der tegenwoordige schilders, beeldhouwers, graveurs, bouwmeesters, toonkunstenaars en letterkundigen van zijn land noemen, wier werken bij de vreemden bekend zijn; wij zouden de onzen er meê vergeleken hebben, en dit zoû alle geschilvoering overbodig hebben gemaakt. [2]

Er bestaat in 't midden van de plaats van 't Binnenhoff ["la cour du Binnenhoff"] een gebouw, waarvan de toegang, zoo waarschuwden wij den lezer, ons geweigerd werd (de Hollander is weinig beleefd tegenover vreemdelingen) en naar den voorgevel oordeelende, zagen wij dat voor eene kapel aan; onze schets (fig. 18) levert het bewijs dat eene vergissing mogelijk was; maar wij hebben ons vergist, schijnt het, en dat gebouw is, zoo zegt men ons, de oude Hal of oude eerezaal van het paleis der graven van Holland. Wij spreken de zaak niet tegen; maar die onzekerheid zelf verontschuldigt ten volle onze vergissing, want als de menschen van 't land zelf het niet eens zijn over de bestemming van dat gebouw, en sommigen het voor een hall, dat wil zeggen voorzaal ("vestibule"), of wel voor eene eerezaal houden, dan zal men wel aan een vreemdeling toestaan die het niet van binnen gezien heeft, om het voor eene kapel te houden. [3]

Wij hebben niet beweerd, dat de groen-markt van Metzu in

---

1 Van ons kan men niet vergen dat wij den schrijver op de hoogte brengen van onze schouwburgen: als hij er over spreekt, moet hij zelf beginnen den waren toestand na te gaan. De S.

2 Ik keurde alleen de gevolgtrekking af welke gehoord wordt uit het beweerde gebrek aan schouwburgen in Nederland. Een vergelijking tusschen de artistes en letterkundigen van Frankrijk en Nederland is een geheel ander punt. De S.

3 Hal, Eerezaal, Hofzaal beduidt hetzelfde en in allen gevalle een gebouw in burgerlijken stijl, zoo als de Haagsche Hofzaal is. De heer Narjoux had uit den stijl alleen reeds kunnen ontwaren dat het gebouw niet een kapel kon zijn. De S.

het Haagsche Muzeüm was; [1] maar sprekende over de karakters van de hollandsche schilderkunst, hebben wij die schilderij aangehaald ter toelichting onzer opmerkingen.

Het stadhuis van den Haag dagteekent van de XVIe eeuw, en heeft belangrijke veranderingen ondergaan, omstreeks 1730: ziedaar onzen tekst. Men berispt ons, om ons te zeggen dat het in de XVIIIe eeuw is, dat men daaraan een vleugel heeft bijgebouwd, en het overige onaangeroerd is gebleven. Maar is het jaar 1730 dan niet in de XVIIIe eeuw begrepen? Is een vleugel toegevoegd aan een gebouw dat er nog heden geen anderen heeft, dan geene belangrijke verandering? (zie onze schets 26).

Wat de kleine zeevaartkundige les betreft, die men ons wel wil geven, daar andwoorden wij dit op, dat de zwaarden aan de zijden der Scheveningsche visscherspinken bestemd zijn om het vaartuig te beter op de golven te doen rusten, onder het visschen; maar onder het varen blijven die zwaarden dicht geklept (*rabattues*), zelfs als zij aan den wind knijpen ("quand ils serrent le vent au plus près"); want anders — de zaak is duidelijk — zou de bovenmatige breedte die men aan zulk een scheepje geeft, voor zoo'n vaartuigje wel gevaarlijk wezen, onder eene moeielijke wending. [2]

Onder de grootste verwijten die men ons doet, behoort dat wij van dit of dat kunstwerk geen melding gemaakt hebben, waar juist onze tegenstander de grootste bewondering voor betuigt; het antwoord valt ons gemakkelijk. Vooreerst 't zijn *onze* indrukken en niet die van anderen, die wij mededeelden; dan, hebben wij meêgedeeld wat ons er van belangrijk scheen, ook voor onze lezers, wij hebben vooral trachten te vermijden in herhalingen te vallen. Zoo bij voorbeeld hadden wij aanvankelijk eenige aanteekeningen gemaakt over ons bezoek in de museums van Leiden, die men ons beschuldigt stilzwijgend te zijn voorbijgegaan; maar eenige dagen later bezochten wij de Ethnografische verzamelingen van Kopenhagen; en nu zoû het inderdaad ongerijmd zijn geweest, onze lezers met de hollandsche alledaagschheden bezig te houden als men later zijne aandacht moest inroepen voor de heerlijkheden van Denemarken. Om dezelfde reden hebben wij geen

---

1 Zie bl. 37 van het fransche boek, waar deze schilderij genoemd wordt onder stukken uitsluitend uit het Mauritshuis genomen. De S.

2 Zou onze reiziger er werkelijk wel precies achter zijn? De S.

melding gemaakt van de verzameling schilderijen van Frans Halls, die in 't stadhuis van Haarlem geplaatst zijn. [1]

Onze tegenstander zal er in moeten berusten, dat wij een weinig moeyelijker zijn dan hij; in zake van kritiek schijnt onze smaak meer verfijnd, en wij deelen niet zoo gaauw pluimtjens uit als hij. Wij kennen ons het recht niet toe om te zeggen, dat *verzamelingen prachtig*, *kunstwerken belangrijk*, *bewonderenswaardig*, *uitstekend*, *eenig*, *wijd beroemd*, *rijk aan ideën en vormen zijn*, om de eenvoudige reden, dat zij aan Hollanders hun oorsprong danken; misschien maakt vaderlandsliefde, een zeer eervol gevoel trouwens, hem ter dezer zake wel een beetjen al te toegevend, om onpartijdig beoordeelaar te wezen.

Sint Bavo te Haarlem, de kerken te Rotterdam en Amsterdam, die wij beschreven en ook geteekend hebben (fig. 3, 38, 59, 61), zijn aangelegd met zware pijlers, of zij gemetselde gewelven moesten dragen, terwijl intusschen van 't begin af de kerken met hout gewelfd zijn. Men andwoordt ons, dat er andere kerken zijn, waar eene betere verhouding in valt op te merken, en dat die zeer "tot roem strekken van de bouwmeesters uit het Noorden." Dat is misschien wat kras; maar in allen geval, wij spreken niet van die gebouwen; wij praten over die andere, welke wij beschreven en geteekend hebben, en waaromtrent onze opmerking in haar geheel blijft, daar onze tegenstrever-zelf zegt: "wat de gewelven betreft, men heeft *de voorkeur* aan *houten* in plaats van de vroeger ontworpen gemetselde gewelven gegeven." [2]

Men beschuldigt ons van dwaling om dat wij Albert van Beyeren den stichter der St. Bavo-Kerk noemen; wat hem onmogelijk was, om dat Albert van Beyeren in 1404 overleed. St. Bavo, de eerste kerk, is gesticht in 1307, het tegenwoordige koor werd begonnen in 1397 en voleindigd in 1400, nu sterft Albert van Beyeren pas in 1404, hij heeft dus nog zeven jaren

---

1 Hier zal wel een voldoende zijn. De S.

2 De heer Narjoux scheen aan de oude hollandsche bouwmeesters gebrek aan oordeel te verwijten, omdat zij het opgaand werk van kerken die met houten zolderingen gedekt zijn, even zwaar maakten, alsof er steenen gewelven op moesten rusten. Welnu m. i. mag die groote zwaarte niet verweten worden aan den bouwmeester van het metselwerk, die niet verantwoordelijk er voor is dat zijn opvolger vijftig jaren later het oorspronkelijk ontwerp wijzigde en in plaats van de bedoelde steenen gewelven, houten aanbracht. De S.

na de stichting geleefd, die men zegt na zijn dood te hebben plaats gehad. [1]

En ten laatste verwijt men ons de overdreven inschikkelijkheid opzichtens den bouwmeester, belast met het herstel van de Domkerk van Utrecht. Wij hebben vroeger al aangetoond, dat onze tegenpartij niet goed op de hoogte schijnt te wezen van de technische vraagstukken, die hij wil bespreken; dat is, inderdaad, een beroeps-vereischte, en niet meer eene eenvoudige liefhebberijzaak, wij herinneren ons maar al te zeer zijne bewondering der Hollandsche Renaissance en zijne aanwijzingen om een huis tegelijk loodrecht en hellend te bouwen, om hem niet te wantrouwen in zijne waardeeringen in zulke stof.

Wien zal men ten slotte kunnen overtuigen, dat onze tegenstander, die eene hooge plaats in de maatschappij schijnt in te nemen en in groot aanzien is, bij de kunstenaars van zijn land, het de moeite waard gerekend heeft, ons werk aan te vallen, als hij er niets in heeft gezien dan dwalingen, flaters, platheden, onnaauwkeurigheid, oppervlakkige en onjuiste beoordeelingen, praatjens voor de vaak, ongerijmde dingen, die u de schouders doen ophalen, staaltjens van onkunde, lichtzinnigheid en aanmatiging? Een arbeid reeds die zulken uitbundigen *lof* zoû verdienen, zou zeker niet waard zijn dat men er zoo veel tijd tot onderzoek en bespreking aan wijdde; integendeel, en het is ons verre van onaangenaam, dit te doen uitkomen, moet ons boek wel een degelijk werk, onze beweeringen wel aannemelijk en ons oordeel grondig, in zijne oogen geweest zijn, dat een zoo gewichtig personaadje, het wel heeft willen bestrijden en wederleggen; misschien moet men de door hem gebezigde uitdrukkingen eenigszins betreuren; daar deze dienden, om aan zijne denkbeelden eene slechts voorgewende kracht te geven; doch dit is zijne en niet onze zaak.

Nog een woordtjen. Nemen wij aan, voor een oogenblik, dat al de gemaakte aanmerkingen, al de verwijten aan ons adres juist zijn, — dat alles wat men ons daarin gezegd heeft, *waar* zoude zijn, dan geven wij den lezer te raden, hoeveel plaats onze af-

---

1 Niet dat men de kerk door Albrecht van Beijeren liet stichten was ons verwijt, maar dat men Albrecht van Beijeren, die in 1404 overleed, *in* 1472 d. i. 68 jaren na zijn dood het gebouw liet ondernemen. De S.

dwalingen wel beslaan? Drie bladzijden; ons boek bevat 154 bladzijden over Holland: er blijft ons dus, volgens onze tegenpartij zelf, een kredit van 149 gezonde, ware en goede bladzijden over..... Van hoeveel boeken kan men hetzelfde zeggen? [1]

---

1 Deze laatste opmerking, die ieder wel met een schouderophalen zal beantwoorden, geeft duidelijk de kracht ook der vorigen aan. Het geheele andwoord van den heer N. gelijkt op het pleidooi van een advokaat, die een slechte zaak heeft te verdedigen en tot allerlei haarkloverijen, en schijnargumenten zijn toevlucht neemt.

Ik voeg er bij, dat ik in mijne kritiek alleen eenige staaltjes van tastbare onjuistheden omtrent bepaalde feiten heb medegedeeld. Doch ook al ware hieromtrent de schrijver van oppervlakkigheid vrij te pleiten, hij zou moeite hebben zich te verdedigen tegenover iemand die zijne talrijke dwaze beschouwingen wilde onderzoeken; in het bijzonder die, welke voorkomen in het hoofdstuk getiteld: *Beaux-Arts*, *Mœurs*, *Costumes*. 't Zijn eenvoudige aanteekeningen, die ik schreef, zegt de heer N. Helaas, waarom is dit niet volkomen waar van een werkelijk bekwaam Architekt, zoo als de heer N. is, hadden wij alsdan een werkelijk bruikbaar boek ontvangen, mits hij zijn aanteekeningen vooraf aan dezen of genen Nederlander hadde doen lezen om mogelijke kleine abuizen te kunnen herstellen. In stede daarvan, heeft de heer N. die slechts acht dagen in ons land doorbracht, een dik geschrift willen leveren met allerlei beschouwingen en beschrijvingen waarvoor hij de gegevens ten eenenmale miste. Met die lichtzinnigheid, welke vaak aan Franschen verweten wordt, heeft hij het hem ontbrekende aangevuld door zijn fantasie te laten werken. Is het te verwonderen, dat hij vaak heeft misgeraden?

Ten slotte een voorbeeld om aan te toonen hoe dergelijke boeken gemaakt worden. Er is in het werk van den heer N. een geheel hoofdstuk getiteld; *la Nord-Hollande*, *les Fermes*, *Enkhuyzen*, *le Zuiderzee*. Welnu, ik *weet* dat de heer N. nooit in Noord-Holland noch op de Zuiderzee is geweest. Hetgeen hem niet belet *Notes de voyage* er over te schrijven! Ab uno disce omnes. De S.

VONDEL, IN ZIJN "BESPIEGELINGEN",

DOOR

P. F. J. V. DE GROOT.

IV.

Ik smacht, vermoeide
  Van 's levens loop —
Mijn hope is weemoed,
  Mijn weemoed hoop!

En 'k geef mij over,
  Met blind geloof,
Aan U den Vader,
  Wien niets me ontroof!

Daar is geen Priester
  Die U verklaart,
Doch U zoekt niemand
  Vergeefs op aard.

Neen, geen priester, die God verklaart, of dwaas genoeg was om dit te beproeven. Evenwel wilde Gods goedheid ons hart met meer waarheid verkwikken, dan de zoekende richting, door *De Génestet's* poëzie gedeeltelijk vertegenwoordigd, aannemelijk schijnt te houden. "Ik ben de weg, de waarheid en het leven", heeft de Goddelijke Meester gezegd, en straffeloos heeft niemand zich van Hem afgewend en tot een louter Deïsme gekeerd. Dan kan iemand, voor het materialisme te ernstig en te zeer met religieuse behoeften vervuld, nog vurig naar den Oneindige haken; maar het menschelijk verstand, geheel aan

zich zelf overgelaten en telkens door den voorbijgolvenden eeuwgeest beneveld of door het staren in de Goddelijke Zon verblind, komt tot oogenblikken, waarin het rechtschapen, rein en van nature vroolijk gemoed in de Godsvereering niet meer dien waardigen ernst en dat brandend verlangen, doch een naar troosteloosheid zweemenden angst vertoont; geen vertrouwvol opzien met een helder oog, maar een vastklemmen aan Hem, Dien men zich door den twijfel bijna voelt ontglippen; geen blijheid des pelgrims, wien achter de bergen des levens de gelukkige vallei der eeuwige vreugde wacht, maar kommer en vrees, daar men midden in de aardsche vreemdelingschap van zijn weg niet zeker is; geen weemoed over de verwijdering van dat schoone land, welks bestaan men onwrikbaar vast kent, maar een krampachtig omknellen van de laatste reddingsplank, waarmee het uitzicht op een eeuwig leven u dreigt te ontzinken. En dat alle geloof aan een God, alle geloof als levenbeginsel, als grondslag van 's menschen onderworpenheid aan den Almachtigen Schepper hun, die buiten het Christendom een waarachtige Godsdienst zoeken, bepaaldelijk ontzinkt, hiervan getuigt de tegenwoordige maatschappij maar al te klaarblijkelijk. Gelijk vóor Christus alle hoofdbegrippen omtrent God en Zijn heiligen Dienst verward, vergeten, misvormd waren, en alleen aan Israëls harp gevleugelde zangen ontvloden, wier vlucht bewees, dat dáar althans de vereering des persoonlijken Gods niet geheel verzwakt, verlamd, gekluisterd was; zoo roept de nieuwere geschiedenis luide, dat het Catholicisme alléen de rechten des Oneindigen, d. i. de verhevenste, noodzakelijkste, meest aanbiddenswaardige rechten onwankelbaar handhaaft; dat daar alleen bewaard blijft, niet een willekeurig, en wankelbaar gezag, maar een gezag, dat uitgaat van het eenig redelijk, verdedigbaar gezag in geloofszaken: de Onfeilbaarheid. *Of* en *wáar* zulk een gezag bestaat is natuurlijk de vraag; maar dit is zeker, dat het stellen van dit gezag zonder het voorrecht der onfeilbaarheid, met andere woorden, het gebod, om als goddelijke waarheid aan te nemen, wat een louter menschelijk gezag, hoe deftig dit ook zij, gelieft te leeraren; het is zeker, zeg ik, dat zulk een knutselwerk alle aanspraak op

eerbied verliest. — Ik heb het Protestantisme voor zoover dit woord nog een grijpbaar denkbeeld bevat, genoemd.

Nu staat de Katholieke Kerk tegenover alle min of meer verklaarde vijanden des Christendoms; de door sommigen zoo scherp gestelde uitersten Atheïsme of Catholicisme, treden al duidelijker in het leven op. Tusschen die hel en dien hemel wankelen de gemoederen, vervuld met een onbeschrijfelijke smart bij die keuze tusschen een alvernielend systeem, waarvan hart en geest de afschuwelijkheid en ongerijmdheid beseffen en een Godsdienst, waarvan zij niets dan leugenachtige voorstellingen gehoord en gelezen, waarvan zij nooit, *al schreven zij er ook geschiedenissen en beschouwingen over*, een middelmatige kennis bezeten hebben. Hier vermag geen behendigheid den wankelenden voet te bevestigen. Geen Béranger met zijn *Dieu des bonnes gens*; geen Rousseau met zijn uitvallen tegen de wreedaardige katholieke leerstellingen, waarvan zijn begrippen niet overdreven juist waren; geen pogingen van rechtgeaarde Deïsten weerhouden den stroom. Het volk gaat spottend langs de school des speculeerenden wijsgeers. Waar het katholiek autaar valt, zinkt weldra het kruis, en op het verbrijzelde kruis joelt men uitgelaten en dwaas om het verjagen van God, ook van den God *des bonnes gens*. Evenwel had niemand zich over den laatste te beklagen. Waarom dan die dolzinnigheid? Omdat het volk driften heeft, die de leer van volslagen Godverzaking zelfs boven het meest oogluikende Deïsme doen verkiezen; omdat het volk gewoonlijk noch tijd, noch lust, noch ontwikkeling genoeg heeft tot het vormen van een redelijk Godsbegrip; omdat alleen het hart van het eerste ontkiemen af door de Godsdienst bestraald, besproeid en van onkruid gezuiverd tot een vruchtbaren boom van deugd en plichtbesef opgroeit; omdat de philosophie voor het kind te hoog, voor den jongeling te dor, voor den man te langdradig en over het algemeen tot verbetering eens harten, door tallooze driften ontadeld, volslagen machteloos is. Kunnen de geleerden dan met geen Deïsme volstaan? De ervaring zegt: neen! De wenteling der geesten, wier voet den heiligen berg van Gods Openbaring verliet, is zichtbaar naar den afgrond van het pan-

theïsme, atheïsme, materialisme, scepticisme. Het hart, waaruit de wet der Godsdienst nooit geheel valt weg te wisschen, moge vaak beter zijn geweest dan de theorie, deze laatste bleef niettemin velen in de noodlottige richting van het nihilisme voortstuwen. Dit moest zoo zijn. Tot bewijs. Met ingenomenheid had de jonge beschaving den strijd tegen vele verouderde dingen, zooals geheimenissen, wonderen, openbaring toegejuicht; met welk een zalig gevoel van verjeugdiging was men opgegaan naar die universiteiten, waar de Schriftuur tot een legendenboek, Christus tot een in nevelen gewikkelden wijsgeer, het Kruis tot een bespotting en tegenvoeter der kunst, de Christelijke leer tot een versleten kleed, de godsdienstzin der vorige eeuwen tot een onbruikbaren, afgeleefden dienaar en het Pausdom, bij wijze van heilzame herhaling, nogmaals tot een zeer gevaarlijken vijand des echt godsdienstigen levens gemaakt werd! Nu had men eerst zijn dorst gelescht aan de wateren der wijsheid! Nu was de blik verhelderd! Nu trok men met het nieuwe licht bij zich naar zijn haardstede weder, om den vroolijken glans op den luchter te plaatsen! Intusschen waren principen binnengeslopen, waaruit een volslagen ongeloof voortvloeiden.

Geheimenissen verwerpen wij *a priori*, als onmogelijk; dit beduidt: er is geen Wezen, Wiens natuur en bestaan zóover boven mijne nietigheid verheven zijn, dat iemand met grond mag volhouden, dat de volle stroom zijner aanbiddelijke Wijsheid *voor de enge bedding van 's menschen* geest veel te breed en te diep is.

Wonderen verwerpen wij *a priori*, als onmogelijk; dit beduidt: is er geen Schepper, Die de natuurwetten oppermachtig en vrij heeft daargesteld; Die dus, om wijze redenen, ter bijzondere mededeeling van zijn Heiligen Wil, tot bevestiging eener waarheid, wier waarde door die buitengewone tusschenkomst Gods bij uitstek getoond wordt, enkele malen op de bestaande natuurorde een uitzondering kan en mag maken.

Een bovennatuurlijke Openbaring verwerpen wij *a priori*, als onmogelijk; dit beduidt: er is geen persoonlijke God, zóo van de mensch in wezen onderscheiden, zóo hoog boven hem met *kennis* en *macht* toegerust, dat hij verborgenheden in zich be-

sluit, Die Hij met zekerheid aan ons, het werk Zijner handen, kan kenbaar maken. Kortom de persoonlijke, vrije, oneindige, almachtige, alwijze God der Christenen is *a priori* een onmogelijkheid. Kon men zich daarna niet even goed voor Mohammedaan als Christen uitgeven?

Vondel, een denker, wien na jaren van ernstig onderzoek met het Catholicisme meer vrede door de ziel was gestroomd, blijft in zijn leerdicht niet bij de bespiegeling over Godsdienst in het algemeen staan, maar besluit zijn werk met een laatsten zang *"van Godtsdienst in 't byzonder."* Het Christendom is hem de kroon des godsdienstigen levens, de rijke boom, wiens takken met hemelsche vruchten en zegeningen over de menschheid nederhangen, de heiligende vloed, waarin wij tot een nieuwe jeugd worden herboren en gereinigd.

Daar in de vorige zangen het bestaan van een *persoonlijken, vrijen, almachtigen* God reeds bewezen werd, vindt gij over de mogelijkheid van geheim, mirakel, profetie en openbaring niets meer opzettelijk betoogd. Het verband tusschen het begrip van God, geheim, mirakel, profetie en openbaring was toen niet duister; het werd eerst duister, toen men het waar begrip van God verloor. De latere apologetiek vindt hier dus eene leemte. — Vondel onderzocht nu de Gewijde Boeken:

> Ons staet dan in 't poortael naeukeurigh 't onderzoecken
> Wat geloofwaerdigheit de waerheit van Godts boecken
> Bevestight, en Godts dienst, begreepen en gevat
> In d' onwaerdeerbaerheit van dezen letterschat,
> Gelijck een diamant, wiens straelen nimmer flaeuwen,
> Gevat wort in een ring, of kunst van goude klaeuwen.
>
> B. V, v. 13—18.

Dus kritiek. Ook hier is met den aanval tevens de verdediging gewijzigd. Twee eeuwen bijna rust het stof van Vondel, den dag der Opstanding wachtend, in den schoot der aarde. *Voltaire* vermaakte zich intusschen met het werpen van slijk op het heilige, niet zonder wrevel tegen de dwergen, die zijn kluchten en zijn gegrijns ontvingen met een telkens herhaalde homerische lachbui. Wij werden daarna vergast op pantheïstische

philosophie, op pantheïstische vroomheid, op pantheïstische Christenleeraars (?), die zich Paulus' energie van taal met een overtuiging toeëigenden, als bestond er tusschen den verdelger en den hersteller van het Heidendom een onverbreekbare broederlijkheid. Dit Christendom (?) schonk ons Renan's romantische proeven; de phantasieën eener, te recht bespotte, rationalistische exegese; de mythen van Strausz; de geschied*formatie* van den arbeidzamen Baur, en helaas! tal van halsbrekende sprongen eener hypothesen-woede en a-prioristische hyperkritiek, wier vaak bewonderenswaardige hooggeleerdheid, het beter lot van iets meer gewoon gezond verstand waardig was. Zooveel tijd en eruditie misbruikt om distelen en doornen op den akker des geloofs te zaaien! — Met dit al sloegen weldra de Christengeleerden de hand krachtig aan het werk; en ofschoon het volstrekt zeker is, dat vele der voornaamste bedenkingen der nieuwe kritiek tegen de H. Schrift reeds door de vroegste Kerkvaderen zijn opgelost, rees er uit den arbeid van latere polemisten en apologeten menige belangrijke, meer heldere beschouwing op omtrent bijzonderheden van allerlei aard.

Zoo ver gaat Vondel niet. Vruchteloos zoekt gij bij hem een fijnuitgesponnen kritische behandeling. De tijd vroeg, de poëzie duldde die zelfs niet. Hoor nochtans om welke, dikwijls zeer doorslaande redenen, hij uw eerbied voor Mozes den grooten geschiedschrijver vraagt. Eerst brengt hij in weinige dichtregelen rechtmatige hulde aan Amram's zoon, den Godstolk, den Verlosser, Wetgever, Profeet en Leidsman der Hebreën. Waarom — zoo vraagt hij verder — waarom zoo schuw van de geloofwaardigheid des Leeraars, wiens geschriften alleen onder die der Oudheid ons een redelijk, waardig denkbeeld van den Oneindige geven; wiens schrandere blik zoo bij uitstek schittert in zijn vermelding van de hoofdaangelegenheden des menschelijken levens; die verheven boven de algemeene volksijdelheid noch de smetten der joodsche zeden, noch den duur der israëlitische nationaliteit verbloemt; die geen fabelachtige jaartallen, geen schemerachtige nietswaardigheden, maar bepaalde berichten, met verwijzing naar tijd en plaats en gedenkstukken, op een vasten toon van over-

tuiging en ongeveinsden eenvoud, aan zijn verheven bladen heeft toevertrouwd? Verdient hij geen geloof, die het onsterfelijk scheppingsverhaal heeft opgesteld; die zoo duidelijk gebeurtenissen meedeelt, als: den zondvloed, 's mænschen val, het eerste leven der volken, de gebruiken en zeden der patriarchen, — gebeurtenissen, die elders niet dan met inmenging veler grillige bijzonderheden worden teruggevonden, en in zulk een nauw verband staan met heel de wereldgeschiedenis vóor en ná de komst van Christus? In plaats van de honderdduizenden fantastische jaren, met tallooze raadselachtige, onbestemde personages blijkbaar even fantastisch gestoffeerd, ziet gij hier de waarschijnlijkste schildering des levens, der daden van het vroegste voorgeslacht. Uit Mozes' schriften treedt niet de bedrieger u tegen, maar de gloeiende ijveraar, de ongeveinsde voorstander van Jehovahs eer en het ware welzijn des volks. En beduidt het niets, dat hij, die Israëls licht- en schaduwzijde, ja, de laatste wellicht meer, onbevooroordeeld ten toon stelt, die van openbare feiten spreekt en de zijnen niet met vleitaal streelt, toch zoo vurig door zijn volk niet alleen, maar zelfs door de naburige stammen vereerd werd? Bleef de eerbied ook niet na de scheuring der Samaritanen voortduren? Bespeurt gij zooveel onbedrevenheid in den tolk zooveler uitmuntende waarheden, in den eenigen, den genialen berichtgever der eerste menschheid? Ontwaart gij bedrog in het profetisch oog, dat van verre reeds den *Verwachte der Volkeren, de Ster uit Jacob, den Zoon der Vrouwe ziet, die de helleslang den kop verpletten zal?* Hoe sluit de Wetgever zich aan bij die heilige reeks van profeten, tot in de volheid des tijds Gods eenige Zoon verscheen, de Vervulling der profetie, de Stichter des Nieuwen Verbonds.

— En, waarop bouwt hij de *geloofwaardigheid* des Nieuwen Testaments? Ook hier toont Vondel zich voldoende voor zijn strijd berekend. Voor den tegenwoordigen tijd, na zooveel glansrijke redeneeringen, na zooveel schoone ontdekkingen, door den aanval des ongeloofs uitgelokt, ware dit deel des betoogs ongetwijfeld zeer onvolledig; maar het geleverde slaat door en is nog ten huidigen dage niet van waarde ontbloot.

Gij weet, dat het ongeloof der twee vorige eeuwen optrad met de leer: het Evangelie is een samenweefsel van bedrog! de schrijvers daarvan zijn bedriegers! en misschien had men er gaarne bijgevoegd: de held zèlf der geschiedenis is de grootste! Het was te klaarblijkelijk gelasterd. Dit dacht ook *Jean-Jacques*. Geniale Christen-apologisten drongen aan. Het ongeloof wisselde van stelling, viel later uit de Tübinger-vesting telkenmale, niet zelden met een ernst, die achting verdient, in het Christelijk kamp. Mochten die strijders, van hun pantheïsme bekeerd, eenmaal iets meer in den Gekruisigden Godmensch vereeren dan een gevoelvollen philosoof; mochten zij, na met Thomas onderzoekend de heilige wonden te hebben aangeraakt, aanbiddend uitroepen: Mijn Heer en mijn God!

Van geen bedrog mogen wij de Evangelisten verdenken, heeft men verklaard. Luistert, — zoo sprak men — luistert naar de waarheid. Wonderen zijn onmogelijk, dus is de evangelische inhoud onwaar; van bedrog is in die nieuw-testamentische schrijvers geen spoor, dus dienen wij het bestaan der Evangelie-geschiedenis door iets beters te verklaren dan door leugentaal. Welaan, ziet hier een waarlijk schoone hypothese. Laat ons aannemen, dat het Evangelie door andere schrijvers, in een lateren tijd is opgesteld, dan de wereld sedert achttienhonderd jaar eenparig meende. Dit aldus uitgemaakt zijnde, gaan wij van de hypothese uit, dat er overal geruchten, legenden omtrent den beminnelijken Galileër waren verspreid en dat vrome mannen in hun onwetenden eenvoud dit alles tot een zoogenaamde geschienis hebben bijeengezameld. Neemt derhalve deze hypothese aan en de Kerk valt. — Wij laten ter zijde de talrijke sprongen door den steller dezer theorie bij al zijne redeneeringen en ondanks zijne eruditie gemaakt, en vragen alleen, of de beschuldiging van schandelijk bedrog door de nieuwere kritiek niet even zeer op Christus' Apostelen wordt teruggeworpen als door de vroegere? met dit onderscheid echter, dat men vóor Voltaire van bedriegelijke *schrijvers*, ná Baur van bedriegelijke *predikers* gewaagt. Van wie toch, tenzij van de Apostelen, was de alom verspreide, vaste meening over de wereld uitgegaan, dat Jezus Christus, de Wonderdoener, de Verwachte der

Volkeren, de Zoon Gods was? Wie leerde Paulus, vol van het geloof aan den bovennatuurlijken Christus, het huis en den naam zijns Meesters onder de Heidenen brengen? Wie leerde de Martelaren der allereerste Christentijden blijde hun bloed voor den aangebeden Heiland vergieten? Wie verbasterde den Christus-philosoof — zoo noemt het ongeloof den Zoon Gods — wie verbasterde dien wijsgeer voor altijd tot een Godsgezant met bovennatuurlijke kracht toegerust, tot den medezelfstandigen Zoon, van eeuwigheid voortgebracht? Ten laatste rust het brandmerk van schijnheilige vonden en kleingeestige leugens immers toch op het voorhoofd van Christus' eerste leerlingen. — Daarom is Vondels uiteenzetting van vele redenen die het evangelisch gezag boven redelijken twijfel verheffen, onder zeker opzicht actueel. Vooral beroept hij zich op de publiciteit der meegedeelde feiten; op de verhevenheid en reinheid van leer, die met zulk een gedrag bezwaarlijk kon samengaan; op de kritiek der geleerden zoo Heidenen als Christenen, een kritiek, die geheel in het voordeel der heilige Boeken uitviel; op de groote bereidvaardigheid, waarmee die vroegste verkondigers van Christus hunne leer met hun bloed bezegelden; op de rijke harmonie tusschen voorzegging en vervulling, en met nadruk brengt hij ook in herinnering de wonderen van kracht en bekeering door de verkondigers en aanhangers der Evangelie-leer beurtelings gewrocht en aanschouwd. Inderdaad zijn vele dier bewijsgronden duidelijk uitgewerkt en welsprekend bovendien. Wat reden voor de jongeren om de volkeren te bedriegen? vraagt hij. Immers

De meester was bemint, bekent by zijn scholieren
Door ommegang, gelijck hy leeft in hun papieren.
Zy waren lantsliên, en besneên, van een geslacht,
En stonden, op zijn spoor, naar heerschappij, noch maght,
Noch rijckdom; volghden arm, onnozel en verlaeten
Den leitsman, in 't gezicht der schoolen, die hem haeten,
En lasterden alom met yssclijck gedruis,
Tot dat hy, als een lam. geoffert hing aen 't kruis.
Wat reden was'er om de volcken te bedriegen,

En, zonder hoop op loon, moedtwillighlijck te liegen?
Om dien gevloeckte naem te lijden, zonder noot,
Te sterven, zonder vrucht, een schandelijcke doot?
Men kan uit waen en drift de doot voor 't leven kiezen:
Maer wie verziert en doet om 't leven te verliezen?
(B. V. v. 221—234.)

En wat Paulus' overgang tot het Christendom betreft:

Zou Paulus, om een droom en fabel, eer en staeten,
De wet van kintsbeen af hem ingescherpt, verlaeten,
Verbastren reuckeloos van zijnen ouden stam,
En stellen zich ten schimp des volcks, uit Abraham
Gesproten, dat hem had den achtsten dag besneden?
Zou hy in ballingschap, vervolght in alle steden,
Gegeesselt, en geboeit, gesteenight, en gehaet,
Geschupt in arremoede, en koude, op wegh en straet,
Geknevelt over zee, in schipbreuck op de baren,
In oproer, en in noot, benepen van gevaeren,
Gelijck een schouspel, staen ten toon in 's volx gedruis,
Als een die vruchtloos hoopt op Jezus, aen het kruis
Gehangen, en verspuwt, en van 't gerecht verwezen,
Gekruist, en doot in 't graf gestopt, maer noit verrezen;
Gewisselijck dat stemt met zijne wijsheit niet,
Gelyck menze in zijn blaên en brieven blincken ziet.
(B. V. v. 277—292.)

Wat getuigt de wereld, na de Apostelen? Van Juliaan tot de vroegste ketters teruggaande, vindt gij pogingen tot verwringen en verdraaien der Schrift: de feiten erkennend, verklaart men ze scheef. De Christengeleerden en kerken, zoo nauwlettend op wacht tegen alle valsche leer, hechtten hun zegel aan het Evangelie, ja, sommige heidensche schrijvers vermelden zelfs de hoofdgebeurtenissen van Christus' leven, dat hun overigens eene dwaasheid en der aandacht onwaardig scheen. Zie, Christus verscheen in het volle licht der geschiedenis, het geldt openbare feiten: wie durft in plaats daarvan aan Athene, aan Rome verdichtselen te gaan prediken?

Wilde Vondel met deze bewijzen de *geloofwaardigheid*, of de goddelijke ingeving, de *theopneusie* der Gewijde Bladen hand-

haven? Hij laat zich hierover, naar ons begrip, minder nauwkeurig uit. Beoogde hij het eerste, dan is zijn betoog wel niet compleet, maar toch meestal zakelijk; alleen zouden enkele bewijsgronden wat meer dienen uitgewerkt te worden. Wilde hij het tweede, de inspiratie voor al de boeken des Ouden- en Nieuwen Verbonds aantoonen, dan, gelooven wij, zijn de bijgebrachte redenen niet voldoende, niet doorslaande genoeg. In deze zaak heeft God aan den langzamen gang des menschelijken geestes een redmiddel geschonken door de beslissing van het bevoegd kerkelijk gezag, dat door God met onfeilbaarheid in geloofsvragen is toegerust, zooals de schriftuur, als bloot geloofwaardig geschiedboek beschouwd, en honderden bewijzen buiten dit, ons verzekeren.

Straalden dan Gods wezen, eigenschappen, werk en de verplichte dienst der Godheid eerst uit het licht der rede, nu begint dit alles als omstraald met den glans van hooger heerlijkheid veel schooner op te dagen. Door die bladeren spreidt de bloem der Godsdienst haren geur. Geen priester, — wie betwijfelt dit? — geen priester, die zelfs met het licht dier Openbaring den Oneindige verklaart: doch zie, of geen verkwikkende bron voor dorstenden naar waarheid u tegenruischt uit de steenrots van Gods woord, dat in klaarheid toeneemt van zijn oorsprong af in het Paradijs, naar den woestijn en den Sinaï tot Thabor en Golgotha.

Het leerdicht beschrijft, verhaalt in epischen toon, hoe de mensch, beladen met schuld, vol berouw en hoop, langs het kronkelpad der eeuwen voortging, telkens vermaand en geleid door de taal van Gods gezanten, telkens begenadigd met zegeningen ter voorafschaduwing van het naderend heil eens Nieuwen Verbonds, telkens verblijd met de troostvolle voorzeggingen der profeten. Nieuwe trekken volmaken het beeld in de Paradijsbelofte geschetst; reeds ziet Daniël in verheven gezichten den grooten dag nabij; de hemelen vloeien van melk en honing; daar klinkt de Engelenzang: *Gloria in excelsis Deo*, en de Vredevorst, de Koning der Eeuwen, de Verborgen God, de Eeuwige des Vaders, van eeuwigheid voortgebracht, neemt in de éenheid

des Goddelijken Persoons onze zwakke natuur, ons stof en nietig omhulsel aan uit de vlekkeloos reine Moedermaagd.

Gelijck de morgendaeu, uit koele en versche lucht,
Op rozegaerden valt, om roozen te verquicken,
Die, 's daeghs van dorst versmacht, in zonne en hitte sticken,
Zoo liefelijck ontvloeit den maeghdelijcken schoot,
Die blancke lelibloem.

(B. V. v. 824—828.)

Dat is Vondel weder in volle kracht! Spoedig echter gaat hij tot een hier en daar zeer prozaïsche beschouwing van het aanbiddelijk geheim der Goddelijke Drievuldigheid over. Doch wij dwalen af. Er is nog zoo zeer geen sprake van proza of poëzie als van den inhoud. Deze nu is in het Vijfde veel minder volledig dan in de vorige Boeken. Hier staat te beantwoorden één vraagstuk, maar één, waarin ontelbare vervat zijn. Geheel het Catholicisme, — welk een uitgestrektheid! Hier moet men het doornbosch der kritiek doorworstelen, daar tot de diepte der wijsbegeerte afdalen, of den afstand tusschen zooveel eeuwen ten einde snellen, of de steile hoogten der Godgeleerdheid beklimmen. Zeshonderd alexandrijnen meer dan in de vier eerste Boeken voeren u op verre na niet wijd genoeg! Zelfs toen later een ander dichtwerk: "de Heerlijckheit der Kercke", blijkbaar als een voortzetting of aanvulsel der "Bespiegelingen" werd ter perse gezonden, bleef de stof ver van uitgeput. Hoeveel schoone meesterwerken b. v. konden nog gewijd worden aan verschillende katholieke dogma's, zooals Vondel trouwens reeds vroeger in onvergankelijke taal een onzer dierbaarste leerstellingen: "de Altaergheheimenissen" bezongen had? Er moest derhalve een wijze keuze worden gedaan. Zien wij, of die geschied is.

Treedt de Christus uit de Gewijde Geschiedenis en de vaste overlevering ons te gemoet, eenerzijds als Davids langverwachte Zoon, geboren uit de H. Maagd Maria, van den anderen kant als het eeuwig Woord des Vaders, God van God, Licht van Licht, waarachtig God van den waarachtigen God, dan rijst de vraag, hoe die vereeniging van twee naturen plaats greep. Niet door vermenging, samensmelting en hoe men meer door stoffelijke

voorstellingen het eindige met den Oneindige laat ineenvloeien. Hoe dan? Omtrent deze hooge Verborgenheid van Gods innerlijk leven leert de Openbaring, dat drie Goddelijke Personen op het nauwst zijn vereenigd door een enkele natuur. Geheim boven alle geheim! Dat rijke leven der Oppermajesteit in de volheid van macht en wijsheid en liefde! Dien innerlijken glans en stralenden gloed des lichts, waarvan eene flauwe weerkaatsing naar buiten in de wonderen der gansche schepping, onzen zinnen vaak onbereikbaar is, dat heiligdom, der in zich zelve voor eeuwig onuitspreekbaar gelukkige Godheid, wie waagt het daarin vermetel door te dringen, wie bekent niet, dat hier de kracht der sterkste rede falen *moet*, wie gevoelt niet, dat spitsvondig onderzoek hier wijken moet voor Gods waarachtig woord, voor diepen ootmoed en gebogene aanbidding des geloofs:

Heiligh, heiligh, noch eens heiligh,
Driemael heiligh, eer zij Godt.

Verstoutte Vondel, zoo innig overtuigd, dat er in den Oneindige noodzakelijk verborgenheden zijn met betrekking tot den beperkten mensch, verstoutte Vondel zich, op het spoor van Abailard, dáar met de rede alles te willen doorgronden, waar in het diepst van het Goddelijk leven juist de grootste geheimenis ligt? Neen. Hij zelf verklaart, waarom dit deel der "Bespiegelingen" reeds vroeger in het licht was gegeven, niet "om spitsvondigh te schijnen in eene stoffe, die ongrondeerbaar, godtvruchtiger gelooft en aangebeden; dan waenwijs en vermeeten onderzocht wort; maer aengezien veele eenvoudigen jammerlijck van de waerheit aengaende het geloofspunt der heilige Dry-eenigheit, misleit worden." Hij spant den boog derhalve niet te strak. Wat tot het wegruimen van zoo menig misverstand de hoofdzaak is, bestaat in een heldere mededeeling der Katholieke leer; wat zij door Persoon, wat door natuur, wat door de vereeniging dier beide termen in God, wat door voortbrenging en voortkomst omtrent die Aartsgeheimenis verstaat en aan alle eeuwen verkondigt. Van gelijkenissen en analogieën, van al wat in de zichtbare natuur en onze ziel dat ongenaakbare Drieëenheidsleven met een flauwen schijn en onvolmaakt ons afbeeldt, bedient hij

zich uiterst schaars. "Waar het Boek Gods, en alzoo, naar zijn innige overtuiging, de H. Geest, de onderwijzer is, daar komen, volgends hem, *geene gelijkenissen te pas, aan het geschapene ontleend*, noch kunnen de waarheid, die geestelijk is, versterken;" beweert Mr. van Lennep, en steekt dus wel eenigszins den helderzienden dienaar Gods in een Nieuw-lichters-pak, verbergt het arendsoog achter sluike lokken en legt een laf gekwezel op die lippen, waaraan steeds de taal van mannelijken Godsdienstzin ontstroomt. De waarheid is, dat Mr. Van Lennep (salvâ reverentiâ) hier gelijk bij enkele andere plaatsen van dit dichtwerk, klaarblijkelijk dommelt. Het behandelen van Bijbelstof en het luisteren naar Gods Geest, die uit de Heilige Bladeren tot den Christen spreekt, is voor Vondel nooit een drijfveer tot "spaarzaamheid met beelden". Het tegenovergestelde veeleer. Geen geur van poëzie, geen gebloemte houdt hij te kostbaar voor zulk een schat, geen gebladerte fijn genoeg voor zulk een vrucht, geen rozen te keurig om op het pad dier hemelsche Waarheid te strooien. Eenvoudig dit:

Gelyckenissen leiden
Weêrstrevers kommerlijck naer d' aertsgeheimenis,
Waervan Godts boeck, en Geest een onderwijzer is:
(B. V, v. 1186—1188.)

Zeer duidelijk! Door gelijkenissen, vooral door gelijkenissen, die zoo weinig overeenkomst met de hoofdzaak hebben, als die, waarmeê men enkele malen de aanbiddelijke Drieëenheid eenigszins wil afschaduwen, wordt geen tegenstander bekeerd. En die bekeering bewoog den Dichter niet het minst tot een dieper beschouwing van dien glans, waarnaar hij het oog ternauwernood durft opslaan onder deemoedig smeeken van dat oprecht: "Genade, ô Godt, genade!" boven aangehaald. Hier is, zoo ergens, *Gods boek een onderwijzer.* — En dit nu noem ik *petitio principii*, roept Mr. Van Lennep Vondel toe. Gij begint met de Schrift voor waar aan te nemen; wat te bewijzen staat. (Kritisch overzicht der Bespiegelingen). — Wat bewezen is; — mocht Vondel antwoorden. Vroeg de doorluchtige Commentator meer, dan zijn Dichter in een vierhonderd alexandrijnen van dit vijfde Boek

aanbiedt; niemand zou hem dat recht betwisten. Van *petitio principii* d. i. (naar hetgeen Mr. V. L. door die zonden schijnt te verstaan), van het bezigen eens arguments, dat zelf eerst moest bewezen worden, is hier echter geen spraak. — Dit paar aanmerkingen ter loops.

Hoe treedt die Christus, de Godmensch, nu te midden der geschiedenis op? Na dertig jaren van verborgen leven, na die langdurige duisterheid, waar alleen Jezus' optreden in den Jeruzalemschen tempel als een zacht morgenrood en bode van den naderenden dageraad heenspeelt, komt die Heilzon uit Palestina de wereld verlichten. De vooraf beeldende schaduw verdwijnt; den armen wordt de Blijde Boodschap verkondigd; het woord "Bemin" omvat geheel de wet en de voltrekking der Profeten.

> Aldus bekleet hy 't ampt, dat Moses, Isaias,
> En oock Hezechiel toewijden Godt Messias,
> Zoo menigh een vooruit, als leeraer, en profeet,
> En herder over 't volck, met wettigheit bekleet;
> Profeet, uit Joodschen stam, gezalfden, om de harten
> Der droeve en krancke schaer te zalven in hun smarten;
> Om des gevangens boey te breecken in gevaer,
> Te boctschappen alom het aengenaeme jaar;
> Om Godts verstroide koy door Davids staf te hoeden.
>
> (B. V., v. 1441—1449)

In dien grooten leeraar der volkeren blinkt het koningschap, dat zijn schepter steeds verder uitstrekt over de aarde. Niet alleen is Hij het verband tusschen vervulling en profetie; het levend uitgedrukte beeld, de waarachtige werkelijkheid van dien Emmanuël, dien God met ons, naar Wiens blijde verschijning de vroegste eeuwen zuchtend verlangden, Wiens aannadering, in verheven taal bezongen en zoo helder aangeduid, door de wegstervende geslachten aan de nakomelingschap vol troost en vreugde werd gemeld; zijn werkkring ligt niet geheel vervat in zooveel gewrochte wonderen en een bovenmenschelijken blik op de toekomst, waarvan Hij de diepste verborgenheden openbaart; Hij is meer, Hij is de grondlegger von een volmaaktere Godsdienst, de Melchisedech, de Priester-Koning; niet de scha-

duw, maar de waarheid, niet de onvolkomene, maar de voleinder, niet de Handhaver eener wet van vrees, maar de boven alles gezegende Vredevorst eener wet van heilige liefde. Aan Zijn voet komen allen om waarheid en genade nederknielen; Hem aanbidden voortaan alle geslachten der aarde, als hun God, hun Redder en Middelaar!

Ligt Salomons tempel verwoest, is de Joodsche Godsdienst, die zelve naar een volmaaktere wees, voor immer verworpen, schept God in den alouden Offerdienst en het bloed van stieren en lammeren geen welbehagen meer; waar is dan de nieuwe tempel, de nieuwe priesterschap, het nieuwe offer? — In de Katholieke Kerk. Daar leeft de menschgeworden God in ons midden voort, daar verblijft Hij, Wiens Goddelijke tegenwoordigheid Hemel en Aarde vervult, nog op een bijzondere wijze; daar overlaadt Hij den geloovigen, oprechten Christen uit de wolk zijns Altaargeheims met den hemeldauw der rijkste genaden; daar draagt Hij, door zijne zwakke dienaren, dagelijks zich zelven den Eeuwigen Vader op, als een offer van oneindige waarde, het eenige geëvenredigde aan de Hoogste Majesteit en Onmeetbaren Luister.

Dit 's d' offerhande alleen, die d' eeuwen zal verduren,
En niet gebonden staet aen stam, en plaets, en muren,
Als Arons bloênde dienst, verplicht aen Davids stadt,
Den tempel, en den bergh, zoo lang van bloet bespat.
Wie zich aan Godtsdienst roemt, en Christus durf versteecken
Van 't onbebloede altaer, geheilight tot een teken
Dat eeuwigh in zijn kerck getuight van zijnen doot,
Verdwaelt van d' offerwet, die roept den Christgenoot
Naer dezen offerzoen, en goddelijcken zegen,
Zoo bloedigh aen het kruis, door Godt den Zoon, verkregen,
En ieder toegereickt in d' aertsgeheimenis,
Gescholen onder aer en wijnranck op Godts disch.
Noch oudt noch nieu verbondt begrijpt geheimnismercken,
Gewijt om 't zwack geloof te stutten, en te stercken,
Zoo maghtigh, heiligh, groot, en heerelijck als dit.
Het manna, noch de kist, een troon daer Godt op zit,
Noch 't Paeschlam, dat het zwaert des slaenden engels schutte,

Noch al Godts heilighdom, en schat in Arons hutte;
Geen schat in 't gouden koor, gebout van Salomon,
Kan 't halen by den glans van Jesus offerzon,
In 't midden van de zes geheimnistekens, even
Gelijck een Godtheit zelf op haeren troon verheven,
Zoolang de zichtbre zon den aertboôm overstraelt
En ziel en leven geeft wat leeft en adem haelt.
(B. V: v. 1617—1640.)

Deze schoone verzen, een welluidende naklank van dat vermaarde Altaardicht, houden den ernstigen lezer voor, welke schoone harmonie tusschen alle tijdperken en eeuwen der geopenbaarde Godsdienst bestaat. De mensch voor een innig verkeer met zijn Schepper geschapen; jammerlijk gevallen; gestraft en tevens met een toekomenden Redder vertroost; in de voortreffelijksten van ons geslacht nog door Hemelgeesten, ja, bij wijlen door vertrouwelijken omgang met God begenadigd; bij tallooze dwalingen niet zelden tot beteren wandel en ernstig nadenken gebracht; ten laatste verheerlijkt door de persoonlijke tegenwoordigheid Gods, die zijn nederigen troon te midden zijns volks houdt gevestigd; hoeveel geheimnissen ter aanbidding, maar ook hoeveel der heiligste zielsverlangens vervuld, hoeveel liefdeblijken, die het arme menschenhart in dankbare vervoering van blijdschap en een mengeling der reinste gevoelens doen weenen! Sla een blik op het grootsche geheel des Christendoms, en beslis, of dat geheimzinnig voortleven van Christus onder de menschheid met de toezeggingen en aloude beloften, met de wijsheid en liefde en macht van Bethlehem, Thabor en Golgotha strijdt. Geloof niet, dat wij op de wieken der phantasie om het hoofd des Dichters fladderen, die intusschen in diepe beschouwingen verzonken is; want wij deden niets, dan trouw in diens spoor voortgaan.

Behalve het betoog over de geloofwaardigheid der H. Schrift, levert Vondel in dit Vijfde Boek geen ander bewijs, dan wat uit de harmonie tusschen de Katholieke Kerk en de Boeken des Ouden en Nieuwen Verbonds, tusschen Profeten en Evangelisten, tusschen alle punten der Openbaringsleer in hun onderlinge ver-

gelijking en wederzijdsche betrekking, tusschen alles wat het Paradijs met het Vatikaan vereenigt, kortom uit de harmonie van Gods wonderwerken in het verledene en het tegenwoordige, met zulk een rijkdom van onwaardeerbare, troostrijke, lichtende waarheden als van zelve voortvloeit.

Dan moet de Dichter wel allermeest de nieuwe ketterijen aanranden, die zich als slangen in de Paradijsboomen der Kerk hadden genesteld? Het was toch zijn gewoonte niet de Hervormingsgezinden met gehuichelde vriendschap te streelen! Geen aanvechters zijner dierbare Godsdienst daagden op, of hij kwam ze weldra met een heftigen uitval bespringen! — Niettemin stoot geen onkatholiek hier op een rechtstreeksche aanval, tenzij hij Budhist of Turk mocht wezen. Zocht Vondel hier meer door liefdevolle gematigdheid den tegenstander te winnen, dan hem door de slagen zijner verontwaardiging machteloos te slaan? Was hij dien zwaren ridderstrijd moede? Was de satyre, wel niet het edelst maar toch zeer geduchte wapen, verstompt? "Neen! Zijn positie was veranderd. Toen hy zijn vroegere hekeldichten schreef, was hy nog onafhankelijk winkelier en, daarby, door een machtige partij gesteund; thands was hy bezoldigd ambtenaar, en had nog, ja, beschermers, maar wier bescherming hy licht verbeuren kon. Men mocht het oogluikend toelaten, dat hy de Roomsche Kerk verhief; — de overheid, hoe verdraagzaam ook, zoû niet hebben kunnen gedoogen, dat hy de heerschende Kerk aanrandde." Zoo verklaart Mr. Van Lennep in een opmerking bij het derde deel van "De Heerlijckheit der Kercke" 's Dichters volstrekt stilzwijgen over Luther en zijn Omwenteling. — Zou de verklaring ook niet voor "De Bespiegelingen" doorgaan?

Sprong V. hier aldus wat te lyrisch, de leemte wordt toch eenigzins aangevuld door zijn onverholen waardeering van de Roomsche Hierarchie.

Christus had ons genade verdiend. De Goddelijke Persoon gaf aan zijn menschelijk lijden eene waarde, zóo groot, dat zijne verdiensten eindeloos zijn en gelijk een oceaan den waterdroppel overtreft, dus onze behoeften en noodwendigheid te boven gaan. Christus schonk ons eene voortreffelijke leer omtrent 's menschen

oorsprong, bestemming en plichten, een kostbaren schat van kennis der hoogere dingen, van God, van schepping en verlossing, van deugd en vergelding, van aardsch, vergankelijk en van eindeloos, hemelsch leven. Men vraagt nu: hoe komt de door Christus verdiende genade; ten tweede, hoe de door hem geleeraarde waarheid tot ons? Onmiddelijk of niet? Het Catholicisme geeft ten antwoord, dat veel genaden over ons nedervloeien door de H. Sacramenten, dat de zeven sprongen dier heilige fontein, waarin het schoon, veelkleurig licht des Goddelijken Heilands schijnt, het matte hoofd verfrisschen des pelgrims naar een beter land, dat de leer des Christendoms door den heiligen vloed van een onfeilbaar gezag alle geslachten en de verwijderste nakomelingschap toestroomt. Rein als een engel keert het kind uit de wateren der wedergeboorte; daar knielt de jongeling, wanneer de strijd voor hem het hevigst wordt aan de voeten des grijzen herders neder, en door de heilige zalfolie zendt Christus hemelkracht in dat jeugdig gemoed, dat Hij tot Zijn kamp heiligt; uit het Tabernakel treedt ons een Liefde tegen, waarbij de Hemellingen verstommen en wegsmelten in aanbidding; valt de Christus, wiens vrijheid door de genade niet verwoest wordt, na zooveel gunsten nog in ondank, welnu de Priester spreekt het onschatbaar woord der ontbinding uit over allen, wier hart waarachtig tot God wederkeert; voor het altaar wijdt de Kerk een edelmoedige jongelingschap tot haar bedienaren of vlecht tusschen de rozen der liefde het goud van een onverbreekbaar verbond; ja, zelfs als de wereld ons bijna ontzinkt, komt de Godsdienst met een laatste Sacrament den doodstrijd des onschuldigen en der oprecht boetvaardigen verlichten. En als wachter bij die genadebronnen plaatste Christus Zijn Opperpriester, op wiens lippen het woord der waarheid zweeft. Geen Kerk zonder wettig gezag, geen dienaren zonder hoogere zending, geen geloof zonder onfeilbaarheidsgave, geen "geest en waarheid" in den zin van schim en onzichtbaren nevel neemt het Catholicisme aan, maar orde door de hierarchie, toediening van Christus' Sacramenten door bedienaren, wier zending langs een reeks van wettige voorgangers tot ons algemeen

Opperhoofd opklimt, een geloof, dat een levenden leidsman bezit in den Paus, als Plaatsbekleeder van Jezus Christus, een "geest en waarheid", die tevens de door den Godmensch gestelde vormen onschendbaar behoudt, die het innerlijke door het uiterlijke tracht te bevorderen, die door zichtbare hoofden en zichtbare ledematen als *een huis op den berg* zich voor alle volken en eeuwen verheft. Niet hij, die zich alleen naar het uiterlijk schikt, den priester erkent, de Sacramenten ontvangt, is een Christen, maar hij is een waar leerling van den Goddelijken Meester, die al den middelen bezigt om het volkomen Christendom in zich op te nemen en te doorleven.

Op welken grond elk der Sacramenten en de Kerkelijke Hierarchie van Paus, Bisschoppen en Priesters door de Kerk als van goddelijke instelling is aangenomen behoeft in deze studie niet te worden getoond. Als sommige Onkatholieken tot zulke bekentenissen ten onzen voordeele worden gedwongen, dat Strausz zelfs de leer der H. Eucharistie onbetwistbaar in de H. Boeken vervat noemt, daarmede zijn wij nog weinig gevorderd. Want de richting van Strausz dient, voor men verder gaat, eerst van het bestaan eens persoonlijken Gods enz. overtuigd te worden, waarvan in dit deel der "Bespiegelingen" geen spraak meer is; terwijl zij, die nog eenige fragmenten van orthodoxie bewaren, gewoonlijk nog met dezelfde vooringenomenheid tegen de duidelijkste uitspraken der Schriftuur blijven bassen, als sedert de vroegste prediking der Hervormden in zwang was. Het zou dus een afzonderlijke, ruime dissertatie, en nog wel buiten het Leerdicht om, noodig zijn. Eenige opheldering omtrent de verhouding van de Kerk tot het zieleleven en van de uiterlijke vormen tot het inwendige mochten wij niet ter zijde laten, omdat anders, zelfs beschaafde tegenstanders, die een geschiedenis is van het Protestantisme met veel averechtsche nevenbeschouwingen over het (hun?) Catholicisme [1] ter perse zonden, omdat, zeg ik, menig protestantsch hooggeleerde de volgende verzen van Vondel zou misprijzen, als de verheerlijking eener organisatie, die alle leven der bijzondere personen, inzwelgt en vernietigt.

1 Zie b. v. Dr Rauwenhof.

O Geest van wonderen en kracht en majesteit,
Ghy zijt het, die Godts kerck, in haere onfaelbaerheit
Van leeringen, en hoope en aengestreên betrouwen,
Verzekert, en haer leert op dezen hoecksteen bouwen,
Het eenigh heiligh en Apostolijck geloof,
Dat, buiten dezen gront, aen dwaling valt ten roof,
Die, als de maeneschijn, verwisselbaer in luister,
Dan op- dan ondergaet, en, in zijn volste, duister
Ten halven op ons oogh, met een' geleenden glans,
Zich openbaert, en schijnt uit 's hemels laeghsten trans,
Terwijl de Roomsche zon der waerheid alle starren
Het licht en leven geeft, laet krinkelen en warren
Den doolhof van het brein, daer maght van onkruit wast:
Wie den geschoren draet der kercke volght, gaet vast
Dat hy de zijdepaên der doolingen zal mijden,
En op Godts heirbaen Godt in 't eeuwige verblijden
Gemoeten, daer, eeu in eeu uit, d'aertspriester leeft,
Die van dit pant des geests zijn kerck verzekert heeft,
Bewaerster van Godts boeck, en hooftpylaer der waerheit.
Die zestien ceuwen blonck en doorscheen met haer klaerheit
Door alle scheuringen, schandaelen, en gewelt
Gelijck het Christus mont te vore had gespelt.

Zoo blijft Christus de hoeksteen, de grondslag, het ware Opperhoofd; maar het brandpunt, het zichtbaar opperhoofd, de hoeksteen der Kerk als zichtbare maatschappij is Petrus, — Petrus, die voortleeft in zijn opvolgers, Petrus, die al zijn macht en kracht, zijn voorrechten en gaven van en door Jesus Christus bezit. Rome de band der eenheid, Rome het middelpunt der Kerk op-aarde, Rome, de zon, waarvan allen hun licht ontvangen! Wie zich van Rome losscheurt ontwijdt het kruisaltaar, ontwijdt het wierookvat. Bij Griek, Armeniër en Rus staan nog de stappen van Romes zeden, zegt Vondel te recht. Neen, beweert Mr. Van Lennep; "het is een vergrijp tegen de kronologie". Alsof ieder zich niet vergewissen kon, dat priesterschap en biecht en Eucharistie, zeker toch wel stappen van Roomsche zeden, voortdurend bij die losgescheurde christengemeente in eere zijn; alsof jaar en dag, waarop die kwijnende sekten Rome

verlieten niet voor ieder onuitwischbaar in de geschiedrollen staan opgeteekend, wanneer men zich maar eenige moeite getroost, om met Cyrillus, Chrysostomus, Athanasius van den eenen kant en van den tegenovergestelden met Photius en Michaël Serularius in kennis te komen. Ja, zoo sterk spreekt uit Vaderen en Kerkvergaderingen dier eeuwen Romes primaat, dat conservatieve Protestanten van dan af de *Lady* Babylons op de Zeven Heuvelen zetten, terwijl elders beroemde geschiedvorschers, een weinig verder terugziende, tot het besluit geraakten, dat zij den Roomschen Opperherder als een door den Grondvester des Christendoms gewettigde macht moesten huldigen. Wij voor ons zijn overtuigd, dat Vondel ook van dat vraagstuk zijner "Bespiegelingen" een diepere kennis bezat dan de waarlijk geleerde man, die Vondels eeuw en werken blijkbaar meer dan Vondels godsdienst en wijsbegeerte bestudeerd had.

Hebben wij met onzen, schoon niet boeienden arbeid, Vondels godsdienstige en wijsgeerige denkbeelden wat nader ontvouwd, dan zal men onzen oprechten Zanger, zoowel om de diepte zijns geloofs als om de degelijkheid zijns onderzoeks te meer eerbiedigen, wanneer hij zijn betoog aldus besluit:

Geluckigh is de man, die, uit de wilde zee
Zoo veeler dwaelingen en jammeren en wee,
Door alle klippen heen, by wijle in schuim begraven,
Van barningen bestulpt, in 't eindt de stille haven
Des Godsdiensts innezeilt, en veilighlijck belant
By Godt, der menschen heil, in 't hemelsch vaderlant,
En Godts onsterflijckheit, van boozen afgescheiden:
Daer wenscht mijn godsgedicht een ieder te geleiden,
Te sturen, buiten noot van schipbreuck, en gevaer.
Zoo zy het Godt gewijt, op zijn gewijt altaer.

En was dit Godsgedicht, ook wat de poëzie betreft, een geurig offer, zooals Vondel er placht te branden? Hierover in een laatste nummer.

(*Wordt vervolgd.*)

SARAH BERNHARDT,

DOOR

C^d BUSKEN HUET.

Wie is de Parijsche aktrice, aan welke Koning Willem III, die een kunstkenner is, nu laatstelijk zijne groote eere-medalje geschonken heeft? [1]

Zonder den avontuurlijken levensloop, die dertig jaren geleden hare moeder naar Parijs deed vlugten, zou Mlle Sarah Bernhardt op dit oogenblik Saartje Bernard heeten en een Amsterdamsch jodinnetje zijn. Zelve uit een gezin van achttien kinderen afkomstig, kwam die jonge moeder in de Fransche hoofdstad het eerste van de twaalf ter wereld brengen, waaronder ook Saartje behooren zou. Eene in waarheid oud-testamentische vruchtbaarheid.

Saartje's moeder is gedurende eene reeks van jaren eene zoo bekende en zoo toegankelijke Parijsche schoonheid geweest, naar het schijnt, dat de volgende historische anekdote zonder onbescheidenheid kan oververteld worden.

In het voor- of najaar van 1845 kwam de stoelenzetster in den tuin van het Palais-Royal twee zeer jonge meisjes, blijkbaar geene Parisiennes, die geruimen tijd van de gelegenheid tot uitrusten gebruik gemaakt en zich geamuseerd hadden met naar de voorbijgangers te kijken, om de gebruikelijke huurpenningen vragen: vijf centimes per hoofd. De deernen, waarvan de oudste vijftien jaren scheen te tellen en de andere nog een weinig

---

1 Men las in de Parijsche bladen van 13 Januari jl.: "Le roi de Hollande "vient d'envoyer à Mlle Sarah Bernhardt la grande médaille d'honneur pour "les arts. Sa Majesté remercie ainsi l'actrice parisienne du plaisir qu'elle lui "a causé dernièrement à Bruxelles en jouant *l'Étrangère*."

jonger was, lachten haar uit: geen sou hadden zij op zak. Dat was maar gekheid, zeide de vrouw. Loop rondom, was het antwoord. De tuinbewaarder kwam er zich mede bemoeijen. Toen een politie-agent, die de meisjes naar het bureau van den kommissaris bracht. Daar lokte het eene woord het andere uit. De kinderen bezaten letterlijk geen halven cent. Zij waren (om welke reden? dat scheen de taille der jongste te verraden) het ouderlijk huis te Amsterdam ontvlugt, hadden plaats genomen op de diligence naar Parijs, hadden een voor de leus met talhouten volgeladen koffer in pand gegeven aan een hôtelhouder, en waren met haar beidjes in den tuin van het Palais-Royal komen wandelen. De kommissaris schijnt een humaan man te zijn geweest. Welligt schreef hij aan de ouders. De zusjes werden aan een onderkomen geholpen, en twee maanden later beviel de veertienjarige van haren eersteling.

Moet die spruit een Hollander tot vader hebben gehad, Saartjes vader schijnt een Engelschman geweest en vroeg gestorven te zijn. In elk geval was hij een christen, en op zijn verlangen werd Saartje opgevoed in het katholicisme. De kloosterzusters van Grand-champ, te Versailles, mogten haar gaarne lijden, maar hadden veel met haar te stellen. Al vroeg openbaarde zich bij het kind de erfelijke zigeuneraard der moeder. Men gevoelde dat er iets buitengewoons in haar stak, ten goede of ten kwade. Toen zij de school zou verlaten, beweerde zij met grooten nadruk, non te willen worden; maar liet er spoedig op volgen: "Of anders aktrice."

Die wensch gaf aanleiding, dat men haar op het Conservatoire poogde te krijgen. Bij het toelatings-examen stal zij, door het reciteren eener fabel van Lafontaine, het hart van Auber, toen direkteur. Provost en Samson, twee meesters in de uitspraak, werden haar onderwijzers. Zij haalde een prijs, en werd élève-aktrice van het Théâtre Français.

Van jongs af was zij een handje gaauw, en het wordt niet voor laster gehouden, dat een of meer souffletten, toegebragt aan eene oudere aktrice en sociétaire, die haar vernederen wilde, reden zijn geweest dat Saartje het Théatre Français al spoedig

met het Gymnase verwisselde. Daar liet zij geene andere herinnering na dan eene van wispelturigheid. Op zekeren avond dat zij ik weet niet welke rol moest vervullen, was zij spoorloos verdwenen; en toen men haar eindelijk terugvond, bleek zij in alle onschuld een reisje naar het Zuiden gemaakt te hebben. Die grillen deden schade aan haar naam als ernstige artiste. Er kwamen allerlei dwaze praatjes omtrent haar in omloop, onder anderen dat zij tot tweemalen toe beproefd had, zich te vergiftigen. Ten einde niet werkeloos te blijven, engageerde zij zich onder een pseudoniem bij den schouwburg der Porte Saint Martin, en vervulde eene rol in een tooverstuk. Gelukkig voor haar kwam een der direkteuren van het Odéon op het denkbeeld, het klassieke répertoire weder met meer ijver ter hand te nemen. Saartje, die altijd van *la grande tragédie* gedroomd had, bood zich aan en viel in den smaak. Kenners bewonderden haar voor het eerst als Zacharie, het vriendje van den kleinen Joas, in Racine's treurspel. Haar tengere ligchaamsbouw voegde uitnemend voor de rol van den jongen leviet, die vol afschuw moet komen verhalen dat hij Koningin Athalie gezien heeft. Haar stem en haar diktie deden verbaasd staan. De eerste maal dat zij het groote publiek betooverde was als Anna Damby in *Kean*, het tooneelspel van den ouden Dumas. Een waren triomf vierde zij als Zanetto in Coppée's *le Passant*, en een nog grooteren als Koningin van Spanje in Victor Hugo's weder uit de portefeuille te voorschijn gehaalden *Ruy Blas*. Nu was het oogenblik gekomen dat de nieuwe direkteur van het Théâtre Français, de heer Perrin, het als zijn plicht beschouwde, haar derwaarts terug te voeren. Gemakkelijk ging dit niet, want Saartje had vrienden, maar ook vijanden; kunst-vijanden, die wel aan haar talent, maar niet aan haar genie geloofden. Ook deed zij voortdurend excentrieke dingen. Haar werd eene benefiet-voorstelling toegestaan, op grond dat een brand haar geheele inboeltje verwoest had; en schalken beweerden, dat zij den brand zelve had aangestoken, ten einde van zich te doen spreken. Geheel Parijs wist, dat in hare slaapkamer eene doodkist gereed stond, een keurig doodkistje, smal als zij zelve, getimmerd uit

ebbenhout en gevoerd met wit satijn. Ernstiger fout, omdat zij van eene neiging tot verspillen van een anderen aanleg scheen te getuigen: Saartje ging aan de beeldhouwkunst doen. Zij rigtte zich een atelier in, even koket als haar doodkistje, maar minder somber; een atelier vol uitheemsche vogels, vol klauterende aapjes, vol klassieke modellen in gips. Doch de zwakke en schrale Saartje kwam met de energie van een athleet alle bezwaren te boven. Hare roeping als boetseerster bleek niet minder echt dan hare roeping als tragédienne. Na in den aanvang het moeijelijk te bevredigen publiek van het Théâtre Français slechts halve toejuichingen te hebben kunnen ontlokken, behaalde zij als Berthe de Savigny in *le Sphinx* van Octave Feuillet eene eerste, als *Zaïre* eene tweede, als *Phèdre* eene derde, als *Fille de Roland* eene vierde, als *l'Étrangère* eene vijfde, als Posthumia in *Rome vaincue* eene zesde volkomen overwinning; en tusschen die twee laatste zegepralen exposeerde zij in het Salon van 1876 het model eener marmergroep, die onder de parelen der tentoonstelling gerekend werd.

Als tragédienne is Sarah Bernhardt nu niet langer Saartje van de Jodenbreestraat, maar eene kunstmagt van het hedendaagsch Parijs, — de type der in zwakheid volbrengende kracht; en verwonderlijk gelukkig treft zij het, dat haar talent zamenvalt met eene zwenking der mode op het gebied der eischen van het tooneel. "Meermalen," zegt Francisque Sarcey, die thans in Frankrijk voor de fijnste dramatische recensent doorgaat, "meermalen heeft men de opmerking hooren maken, dat op elk "tijdperk van blondines een van brunetten volgt, en omgekeerd. "De haren van het opkomend vrouwelijk geslacht kleuren zich "als van zelf met de tint, die de mode voorschrijft. De mannen "der filosofie mogen over dit verschijnsel redeneeren zooveel zij "willen, verklaren kunnen zij het niet. Het is en blijft een "raadsel. En een soortgelijk raadsel zien wij op dit oogenblik "het Théâtre Français ons aanbieden. Of welke historische, welke "redelijke grond kan er bestaan voor het feit, dat de adminis- "tratie van den heer Thierry, welke aan die van den heer Perrin "vooraf is gegaan, het rijk der golvende schouders en der ge-

"vulde keurslijven genoemd kon worden, terwijl onder het bestuur
"van den heer Perrin de slanke tailles en de zigtbare jukbeen-
"deren, den als een leliestengel omhoog geschoten scepter
"zwaaijen? In de dagen van den heer Thierry was het Madeleine
"Brohan, die den toon aangaf; Madeleine, die, hersteld van
"hare keelontsteking, en na acht maanden verlof uit Italië terug-
"gekomen, in de eerste plaats hare zorgen aan het stuiten van
"den wassenden vloed harer bekoorlijkheden wijdde; die zich
"vrijwillig aan het Bentingsysteem onderwierp; die met de hulp
"der bezweeringsformule van den Engelschen medicus in min-
"der dan een jaar den opstand dempte; die het: binnen de
"grenzen! uitsprak, doch ook daarbinnen in het bezit van ont-
"zaginboezemende werken bleef. Nevens die zonnebloem zag
"men drie monumentale hortensia's prijken: Mlle Edile Riguer,
"Mme Provost-Ponsin, Mlle Bonval. Harerzijds ontplooide Mme
"Nathalie met de waardigheid eener Koningin den vollen plan-
"tengroei van haar schoon, terwijl Mme Guyon op de overstroo-
"ming van het hare met een glimlach van zelfvoldoening scheen
"neder te zien. Krachtige hulptroepen werden aan die dames
"verstrekt door Mlle Pauline Granger, in de schaduw van wier
"smakelijke vormen men als een met spek bekleed watersnipje,
"de kleine, grijze en ronde Victoire Lafontaine zag schuilen.
"Zelfs die aktricen, te wier aanzien de natuur minder gul was
"geweest, schenen aan het algemeen-mollige der omgeving een
"zweem van smedige gevuldheid te ontleenen. Men dacht on-
"willekeurig aan eene vlugt dier weldoorvoede houtduiven, welke
"al kirrend onderkinnen maken, en met bevallige golvingen het
"hoofd regts en links buigen. Doch naauwelijks kwam de heer
"Perrin aan het bewind en liet hij het oog des meesters over
"het personeel zijner dames gaan, of dat oog bewerkte het
"tegendeel van wat het bij de paarden pleegt te doen. Het per-
"soneel werd mager. In het gevolg van den nieuwen direkteur
"schenen de raadselachtige ibissen, lang en buigzaam van hals,
"melankoliek van oogopslag, hoog op de pooten, eensklaps uit
"den grond te rijzen. Mlle Broizat verscheen, slank als een witte
"popel; Mlle Lloyd, spichtig en aristokratisch van taille, Mlle

"Tholer, verteederend en poëtisch mager, Mlle Croizette, het "genie der verwoeste gezondheid, wie het inwendig vuur, dat "haar verteert, doet rillen en klappertanden; Mlle Sarah Bern- "hardt, regtstandiger en gladder dan de riethalmen aan de "serafijnen-oevers van Lamartine's meer. Eene nieuwe jaartelling "was aangebroken."

Is er in deze tegenstellingen iets dat u hindert, laat het liggen. Behandelt volgens u de fransche beoordeelaar de zaak niet ernstig genoeg, denk zijn ironischen glimlach weg en houd u alleen aan de hoofdgedachte. Althans wat Sarah Bernhardt betreft, is deze volkomen juist. Een riethalm der serafijnen-oevers van Lamartine's meer, heeft Sarah Bernhardt in de hooge komedie en in het treurspel blijk gegeven van onmiskenbare meesterschap. Voor het eerst sedert Rachèl's dood, heeft zij als Phèdre optredend, den naam van Rachèl weder op de lippen gebragt niet-alleen, maar er zwevend op gehouden.

Als toegift de volgende beschrijving van Rachèl, gevonden onder de nagelaten papieren van Philarète Chasles:

"Deze kleine tijgerin uit de wouden van Boheme, deze jood- "sche bacchante met het breede voorhoofd en de hyena-schou- "ders, deze koningin in het verstand met de aanvallige Mena- "den-buste, deze bekoorlijke vrouw met de verscheurende dieren- "inborst, heeft al den mannen van haar tijd, die waardig waren "met haar te verkeeren en door het wilde in haar natuur, dat "er den grondtoon van uitmaakte, zich aangetrokken gevoelden, "het hoofd op hol gebragt. Véron, de omvangrijke, zou voor "haar door het vuur zijn gegaan; Bicord zich om harentwil "verhangen hebben. Aartsbisschoppen hebben den zegen over "haar uitgesproken. Frankrijk heeft tranen gestort bij haar graf. "Als kind van de straat, met weinig meer dan een hemd aan "het lijf, stak hare eene hand het centenbakje vooruit, en "raapte zij met de andere, uit het slijk der koffijhuizen, de "haar toegeworpen penningen op. Zoo was haar verleden. Tien "jaren lang trad zij te midden van bezoedelde speeltafels en "walmende lampions, nevens het uitschot der tooneelwereld op. "De gekruide zedeloosheid was haar element, en meer nog de

"gekruide verdiensten. Hare verwildering was die der Paria's, "der Joden, der Zigeuners, gekruist en vermeerderd met de "verwildering der Parijsche achterbuurt. Andromache, Berenice, "Dido, Phedra, Hermione, vertoond door een *gamin* — welk een "feest voor de geblaseerden! Het korrektief van Racine's zoet- "sappigheid was gevonden. De kadans werd een zielekreet, het "platte rijm golfde, het gelijkmatig alexandrijn wrong zich in "de bogten der wanhoop en van den hartstogt. Racine zag zich "herkneed naar het model van Shakespere. De hemelval ont- "brak; de zachte toon, die verteedert en troost. Maar evenzeer "ontbraken de wanklanken der overdrijving, de bastaardgelui- "den van het valsch gevoel. De minnende Phedra deed denken "aan eene naar de bruiloft hunkerende leeuwin; Hermione aan "de bijbelsche Judith, als zij het hoofd van Holofernes gaat "afhouwen; Monime aan eene door haren biechtvader met roe- "den geteisterde kloosterzuster. Discipelin van het materialisme, "zonder het te weten, en aanvoerster der demokratie, zonder "het te willen, was de bezielde hyena in alles eene dochter "van haren tijd."

Waar Rachèl zoo laag, en tegelijk zoo hoog gesteld wordt, daar kan het niet moeijelijk vallen de grenzen te bepalen, binnen welke men Sarah Bernhardt als haar evenknie heeft aan te merken.

MENGELINGEN,

van letterkundigen, socialen, staatkundigen en wijsgeerigen aard.

EENE "ROOS". — Een boek, hetwelk in 1873 verscheen, bracht mij tot de studie der zinnebeelden, die in planten en boomen gelegen zijn. Eene kleinigheid van het door mij verzamelde deelde ik mede in deze *Warande*, eene andere in den *Volks-Almanak* van den Heer Alb. Thijm. Van daag ga ik het boek-zelf, dat mij den spoorslag gaf, eenigszins beschrijven, om later meerdere vruchten mijner zedige oefeningen uit te geven.

Het lag als nieuwigheid in de winkels tentoongesteld. Het was opengeslagen bij de schoone dubbelde roos in chromolithographie, die het tot titelplaat strekt; daartegenover las ik:

DIE ROSE,

Geschichte und Symbolik

IN

ETHNOGRAPHISCHER UND KULTURHISTORISCHER BEZIEHUNG,

EIN VERSUCH

VON

M. J. SCHLEIDEN, Dr.

Ik stond verbaasd mijne geliefkoosde dubbelde roos, het "gedrocht" der kruidkundigen, zoo eervol aan het hoofd geplaatst te zien van het werk door den uitstekenden kruidkundige geschreven. Mijne nieuwsgierigheid werd gaande gemaakt en ik kocht het boek, in de hoop, met de lezing er van, eenige aangename avonden te kunnen doorbrengen.

Ik werd dan ook niet geheel in mijne verwachting bedrogen. Het boek bevat vele merkwaardige mededeelingen, en ik bewonder 's mans geduld zoo vele navorschingen te hebben gedaan, en zoo veel geleerdheid te hebben opeengestapeld, voor slechts

eene bloem. Maar, helaas! nauwelijks had ik eenige bladzijden doorgeloopen, of ik ontwaarde, dat geen welriekende balsem mij daaruit tegenwademde. Ik zag spoedig, dat Doctor Schleiden hoe geleerd kruidkundige hij ook wezen moge, en hoe zeer hem de eeretitel van Doctor in de kruidkunde ook toekome, geenszins Doctor in de Godgeleerdheid kan genoemd worden.

Wij zullen hem, op zijne onderzoekingsreis naar de geschiedenis van het lijdelijke roosje volgen. Doctor Schleiden staat gereed met *Spatzierstock und Pfeife*. Hij heeft een roosje in de hand en bewondert de schoonheid van het lieve bloemke [1]; over den geur kan hij niet oordeelen, want de tabaksrook belet zulks.

Met het roosje in de hand en na het bewonderd te hebben is de man als het ware, tegenwoordig bij de eerste verschijning van de roos op de aarde [2].

Waarom de bewondering voor de verschijning plaats heeft, begrijp ik niet, er is waarlijk niets préhistorischer te vinden.

Daarna geeft ons de Doctor een denkbeeld van de verbreiding der rozen met zoo veel klaarheid en met zoo veel overtuiging, als of hij zelf de roosjes op de aarde verspreid had [3].

Uit de alleroudste oorkonden (Aelteste Nachrichten!) puttende en snuffelende bij de Indogermanen, daalt de geleerde af in de Tsudengräbern, komt in aanraking met de Zendvölker, Sanskritvolken, Syrische völker, en Egyptenaren, en wordt hier zoo verbazend geleerd en opgewonden, dat hij niet meer te volgen en te genaken is; tot dat de goede man struikelt, en met het breede voorhoofd, gespannen van geleerdheid, tamelijk gevoelig op de steenen tafels van Moses neêrvalt. Zoo komt Doctor Schleiden in het Oude Testament, waarin hij zich niet zeer "behagelijk" gevoelt. Hij zoekt middelen om er maar zoo spoedig mogelijk uit weg te sluipen en roept Irenæus, Clemens Alexandrinus, Chrysostomus, Augustinus en alle de heiligen uit den hemel aan, om hem een handje te helpen; doch krijgt geen gehoor. Zoo dat hij flink weg het besluit neemt den Bijbel eene *Fable convenue* [4] te verklaren en het hazenpad kiest, om bij de Grieken en Romeinen over te loopen.

---

1 Die Schönheit der Rose. Pag. 4.
2 Erste Erscheinung der Rose auf der Erde. Pag. 8.
3 Verbreitung der Rose. Pag. 10.
4 Das alte Testament und die Rose. Pag. 19.

Hier rust de man uit; hier kan hij ruim adem halen, en onder een prieeltje van *Rebenlaub* gezeten, komt hem Aurora met rozenvingertjes streelen. De nimfjes bekransen den nieuwen griekschen wijsgeer met roosjes en bieden hem den eerewijn aan, in gouden schalen om wat van den schrik te bekomen, en als een ware Anacreon droomt de man nu van rozen en wijn. Een versche pijp wordt aangestoken, en met moed vervolgt hij den rozentocht bij zijne gelief koosde Grieken en Romeinen, volop genietende het naive Genusz [1].

Nu vlecht Doctor Schleiden rozenkransjes voor Aphrodite en Dionysus en de roosjes worden onuitputtelijk met de grootste vereering toegepast. Hij kan niet scheiden. Eindelijk wordt het afscheid aandoenlijk: want een onaangenaam voorgevoel beklemt hem het hart. De geleerde man moet naar de Römische Kaiserzeit und Christenthum oversteken. Römisch!! dat klinkt al reeds bij voorbaat afschuwelijk in de ooren, als men uit den Rozengarten van Venus komt. Hij draalt dan ook nog lang in de Aziatische Lehren, in het Brahmanismus, Parsismus, Buddhaismus, Romanismus, Germanismus, en nog meer ismussen zonder einde, tot dat hij eindelijk in het Paradisus komt. Doctor Schleiden in het Paradijs!!! Vergeef mij de uitdrukking, hij is er als de duivel in het wijwatervat. Zoo spartelt de arme man om er uit te komen. Hij staat een oogenblik met gerimpeld voorhoofd, met den wijsvinger op de lippen, en met hoogst diepzinnige uitdrukking op het gelaat in overpeinzing. Op eens roept hij even als Archimedes, uit *ευρηκα* ('t is gevonden), doch met dit onderscheid dat Archimedes iets degelijks gevonden had, en hij iets valsch: want met het gewone redmiddeltje verklaart Doctor Schleiden, dat het Paradijs eene *Fable convenue* is, ditmaal door de priesters uitgevonden [2].

Waarlijk geestig bedacht. Aan bewijsgronden denkt de man niet; hij is te haastig om het Christendom door te loopen, het wordt hem benaauwd, zijne ademhaling gaat moeielijk, hij heeft toch nog de kracht om eenige niets beteekenende hatelijkheden uit te kramen en met een sprong is hij bij zijne gemoedelijke Germanen. Hier is Doctor Schleiden weder op zijn plaats, en

---

1 Alterthum und naïves Genusz. Pag. 27.
2 Die Rosen des Paradises. Pag. 91.

bij den ouden beker met schuimend bier gevuld, smaakt het pijpje voortreffelijk. Hij gaat nu recht gemoedelijk keuvelen; bij verdiept zich in den oorsprong der Germanen; doch maakt zich weer boos, als hij aan de Heidensche volksliedjes denkt, die Karel de Groote verbood te zingen en die door de domme priesters niet begrepen werden [1]. Doch de kwade bui duurt niet lang, er wordt zeer aangenaam over de roosjes van den ouden tijd gesproken. Lang is het verblijf bij de Germanen; dat is niet zonder reden. Het Patriotismus in het Germanismus is prijzenswaardig, maar een speelreisje is van tijd tot tijd wel eens aangenaam en daarom brengt ons Doctor Schleiden ook in het Morgenland. Daar komt de dweepzucht weer boven, hij brengt ons in aanraking met Chinezen, Indiërs, Persen en Arabieren; hij laat zich wegslepen door de Oostersche Poëzie. De rozen, door het christendom bezongen, zijn zijner aandacht niet waardig, en hij verdoolt zich nu zoodanig in de Perzische rozen en nachtegalen, dat ik waarlijk dacht dat wij hem voor goed verloren hadden. Maar neen, hij brengt ons behoorlijk te huis en wij landen ten slotte aan in eene hedendaagsche prozaïsche bloemenkweekerij om de rozen van onzen tijd te bewonderen.

Ziedaar eene korte schets van Doctor Schleidens "Rose", maar ik laat den man nog niet los.

Is het niet betreurenswaardig dat een geleerde, die het gezicht zoo helder en klaar heeft, om de natuur in het plantenrijk te doorgronden, zoo verblind en onwetend is in de verklaring der waarheden door den Schepper zijner bloemen, aan ons veropenbaard? Hoe is het mogelijk, zoo verwaand te zijn, om te veronderstellen dat het zwakke stemmetje van een plantengeleerde, die in onze dagen verkondigt, dat de Bijbel een fabel is, indruk zal maken. Het is waarlijk belachelijk: een plantengeleerde wil de echtheid van de H. Schrift aanranden, zoo vele eeuwen door de geleerdste mannen der wereld niet alleen als eene echte oorkonde beschouwd, maar als een Heilig Boek onder goddelijke ingeving geschreven. Men kan Dr Schleiden niet dwingen aan iets bovennatuurlijks te gelooven in het gezach, waarmeê de H. Schrift op het gebied van geloof en zeden uitspraak doet: maar hij moest toch begrijpen, dat hij (bloemenspecialiteit) niet op kan tegen

1 Poesie. Pag. 132.

(theologische) *specialiteiten*, die in den loop der eeuwen het charakter der bijbelverhalen hebben getoetst en tot zijn recht gebracht. Het is volstrekt mijne bedoeling niet de domme stellingen van Dr Schleiden te weêrleggen, daarvoor hebben zij te weinig waarde, maar ik wil hem toch opmerken, dat zijne verwijzingen valsch zijn. Bij Irenæus adv. Haeret. III, 25 door Dr Schleiden aangehaald [1] is niets omtrent zijne stelling te vinden, en Clemens Alex. [2] Stromata I, c. 21—2. zegt het tegenovergestelde van Dr Schleidens bewering. Dat riekt naar eene *Fable convenue* of niet *convenue*, Doctor. Verder beteekent het "So wie die Stellen bei Tertullian, Chrysostomos, Augustin, und Theoderich" niets [3]: bloot pedante aanhalingen om ongeleerden te verblinden.

Ik verwijs Dr Schleiden naar Jacobus Bonfrerius, *in Scripturam Sacram præloquia*. Daar zal hij vinden, wie Mozes was, en wanneer hij de vijf Boeken geschreven heeft. Ook verzoek ik den geleerden man mij eene oorkonde buiten den Bijbel aan te wijzen, waarin de schepping van de wereld door een almogenden God geschreven staat. Gij zult daarvoor te vergeefs in de Tsudengräber afdalen.

Daarmede laat ik den Doctor in de kruidkunde gerust, en ik wensch dat hij eenmaal in bewondering voor de ondoordringbare schoonheden van het plantenrijk, het hoofd zal buigen op het Heilig Boek, waarin het woord Gods en de voorzeggingen, die alle bewaarheid zijn, geschreven staan.

Want wat zal het baten, geleerdheid te hebben zonder de waarheid te kennen?

Na het lezen van Dr Schleidens boek was mijn besluit genomen, de Symboliek, de Legenden, en de Poëzie der Planten uit de H. Schrift en het Christendom te verzamelen en die van de zinnelijke Mythologie als vergelijking er bij te voegen. Ik wilde den blaam door Dr Schleiden op het Goddelijk boek geworpen afwisschen, even als men het schitterend goud zijne helderheid terug geeft, wanneer het door een bedervenden adem een oogenblik bezoedeld is. Hiertoe heb ik mijne zwakke pogingen aangewend.

De Heer F. Hamilton in de voorrede zijner *Botanique de la Bible* [4] beweert, dat de bloemen in den Bijbel zoo weinig dichterlijk beschreven zijn, als hij zegt:

1 Anmerkungen zum ersten Abschnitt (47). Pag. 25.
2 Anmerkungen (47). Pag. 25. 3 Idem.
4 Vergel. La Botanique de la Bible par F. Hamilton. Nice 1871.

"J'ai remarqué un autre détail dans l'examen des passages de "la Sainte Écriture qui se rapportent aux végétaux: c'est la "maigreur des descriptions que les écrivains sacrés nous donnent "de la nature organique en genéral, du régne végétal en parti- "culier, le peu d'enthousiasme pour la beauté des fleurs et des "arbres qui caractérise leur langage."

Verder zegt hij:

"Il règne un réalisme remarquable dans le style de l'ancien "Testament, dès qu'il s'agit de plantes;"

en verder:

"Quoi de plus senti que la description que Virgile nous fait d'une "retraite à la campagne?

"Quoi encore de plus délicatement poétique que l'image em- "ployée par Homère pour décrire le passage des bataillons "d'Agamemnon dans les plaines fleuries du Scamandre!"

Ook zegt de Heer Hamilton:

"On est frappé, en feuilletant la Sainte-Écriture de n'y rencontrer que les noms de quatre vingts et quelques espèces végétales."

Nu hebben wij met een Grieksch-Romeinschen dweeper te doen, die de kruidkunde van den Bijbel beschreven heeft. Ook de Heer Hamilton oordeelt hier als een blinde over de kleuren. Men moet bij de Bijbelpoëzie een geheel anderen maatstaf aanleggen dan die ons dient bij meer zinnelijke dichters.

Kan men het:

"Considerate Lilia agri...."

vergelijken met de rozenolie, die Venus op het lijk van Hector uitgiet? *Ilias* II, 2, 3. En toch — te vergeefs heb ik gezocht naar die bloemrijke flora bij Homerus. In de *Ilias* heb ik slechts gevonden:

den vijgenboom,	die 2	maal voorkomt
den eikenboom,	1	„
den pijnboom,	1	„
den beukenboom,	1	„
den plataan,	1	„
de tamarisk,	2	„
den cypres,	1	„
den olmboom,	1	„
den wilgenboom,	1	„
den lotus,	2	„

en verder de papaver, de safraan, en de rozenolie. Kan dit nu zoo veel vervoering bij een kruidkundige opwekken?

Heeft de man de *Ilias* gelezen?

Wil men een denkbeeld hebben, van de schoonheid der bijbelsche dichtkunst, — men leze Lowth's gewijde poëzie. Ik eindig met het vaersjen van een West-Vlaming:

Mij spreekt de blomme een tale,
Mij is het kruid beleefd (*belebt*),
Mij groet het al te male,
Dat God geschapen heeft!

A. M. Oomen.

MEÊDEELING VAN PAUWELS FOREESTIER. — Al ben ik de litteratuur zoo goed als afgestorven — zonder daarom meer dan vroeger in te zien, dat alles ijdelheid is (een thezis, die nog dieper indruk zoû maken, indien men bij den wijzen koning geen groote mate van oververzadiging had aan te nemen) — toch zendt mijn vriend K. Dijker Jzn., te Schoonhoven gevestigd, mij somtijds, in de "Pannekoecksdagen", zoo als Tesseltjen de vier laatste der vasten plach te noemen, een lekkeren schotel gerookten zalm, en — wat mijn aanhef redelijker zal doen voorkomen — een alleraardigsten brief. Het eerste gerecht hebben we in onze binnenkamer gekonsumeerd; van het tweede wensch ik ook aan anderen meê te deelen. (Als men oud wordt, wordt men, zeggen sommigen, egoïstiesch — al verklaart de dichter der *Burgraves* in een aandoenlijk oogenblik

"que les vieillards ne sont pas si méchants,"

maar dat egoïsme strekt zich gewoonlijk niet verder dan zijn eigen stoffelijk domein uit: men wil warmte en lekkere hapjens. Intelligente dingen heeft men nog wel voor anderen over.) Ziehier dan:

Den Heere Pauwels Forestier [1],

Buiksloot.

Heer en Vriend,

Eigenlijk is een visch een verkeerd dier, om vriendschaps-groeten over te brengen, want — hij heeft geen *hart*, als ten

1 Ik schrijf letterlijk af. Ik heet anders Foreestier. Reeds mijn vader duchtte niet het klemtoonverleggen.

minste mijne zoölogische wetenschap mij niet in den steek laat, en dit kan best gebeuren, want daar doe ik niet veel aan, al heb ik een aquarium, maar — enfin ik stuur hem toch maar met mijne groeten aan u en aan Mevrouw de Foreestiersche. Ik herinner mij goed, dat er eenmaal in plaats van een visch een hart van marsepein is opgehaald, (waartoe gij zelf den hengel geleend hadt, [1]) och, hengel nu zelf, en gij zult in plaats van een kouden waterbewoner een warm vriendenhart ophalen. Maar wat praat ik! Dat weet gij zelf even goed als ik, ik behoef het niet te schrijven. Dan wat anders. Och, och, wat hebben wij hier in Schoonhoven een pret gehad met het Oera Linda Bok, en dat die Eelco Verwijs er zoo mooi ingeloopen is. Die heeft in plaats van een hart een visch opgehaald. Neen, aan den Helder is geen goed vischwater voor hem. Of wij er pret in hadden! Want wij hebben hier in de societeit niets geen medelijden met dien visscher, sedert die afschuwelijke parodie van het Onze Vader en die scandaleuze scène in Parijs, van dat Venusbeeld, weet u [2]. Neen, niets geen medelijden. Wat dáár bezijden valt is zonde, zeggen wij. Lange Jan Prinsen is in de wolken. Die zal óók zoo'n boek maken op oud papier, en óók Eelco Verwijs beetnemen. Het zal wezen: de Voyagiën van Ulysses. Ulysses is eigenlijk Olivier van Noort, en Jacoba van Beijeren Penelope, maar hoe dat allemaal in elkander zit, weet ik niet. Cleopatra komt er ook in voor, en Sardanapalus ook, en de heele geschiedenis draait om het eiland Madagascar. Dat is eigenlijk Gaasker-made in Friesland en Sardanapalus is Sjoerd-aan-een-paal. De schoolmeester zal hem helpen, en die zegt, dat hij nog knapper is als Gerrit Over de Linden. O, o, wat zullen we hem mooi beetnemen. Ik woû dat het boek al af was, maar ziet u, dat zetten van die oude letters kost zooveel tijd. Alles is al afgesproken. Wij zullen het Eelco Verwijs in Parijs laten vinden, bij een schoenmakertje in een pothuis. Of hebben die in Parijs zulke pothuizen niet? Dan maar in een kiosk. Maar vinden zal hij het, zoo goed is hij niet. Och, daar komt de meid om

1 Zie in een van Alb. Th-s Almanakken het verhaal *Op 't Hof*, bl. 284.

2 Mijn vriend heeft vrij spel met Dr Verwijs. De man heeft in der tijd allerdomste dingen over de gothische architektuur gezegd en daarna zijn heul gezocht bij de "H. Afrodite" van Melos. 't Is mooi! Iemant, die zulke dingen doet, moet dubbel voorzichtig wezen.

de brieven; 't is posttijd, zegt ze. Hoe jammer! Ik had nog zoo gaarne wat meer van dat boek verteld, want wij zijn er vol van. Maar nu moet ik er wel een stokje bij steken. Vaarwel, vriend, groet Mevrouw en wees zelf gegroet van

Uit mijn Bella curia, Uw vriend,
28 Maart 1877. K. DIJKER JZN.
Binnen kort kom ik.

Ik verwonder mij niet, dat mijn vriend Dijker zich zoo met 's Heeren Verwijs' vergissing amuzeert. Daar was een tijd, dat deze letterkundige, deze man van smaak, wanneer hij de kennis eener Dame maakte, al heel spoedig met de vraag voor den dag kwam, of zij niet vond, dat hij leek op het viervoetig dier, 'twelk als het zinnebeeld der getrouwheid geldt; en om deze zonderlinge prætensie te bewijzen, haalde hij een hondenkopjen uit den zak, en hield het naast zijn eigen profiel. Hadde hij het een bokskop gedaan, dan zoû men begrijpen, hoe deze onbevoegde bewonderaar der Venus de Milo zich aan Dr Ottemaas kakolijnsche distelen heeft kunnen vergasten. P. F.

"15 AMSTERDAMSCHE MANNETJES". — De Heer F. W. van Limburg Stirum *SS. TT.* "Rijnstraat 26 Haag" beschuldigt 15 leden van den Amsterd. Gemeenteraad, dat ze "slecht opgevoed" zijn, om dat ze, uitgenoodigd aan 's Konings tafel, niet verschenen zijn, en *verzuimd* hadden zich te "verontschuldigen". Nu zoû men ondertusschen, in den bloeitijd der beleefdheid bij het beleefdste volk der waereld, 's Heeren v. L. S.-s aanmerking zelve een gering blijk van goede opvoeding gevonden hebben. "Quand le Roi invite, c'est un ordre, et on ne s'excuse pas." Wil men niet komen, — dan blijft men wech; en later konstateert men bij den *Maître des cérémonies* "force majeure". Zich te voren verschoonen, komt niet te pas. 's Konings uitnoodiging verbreekt alle vroegere verbintenissen.... Maar zelfs onze Edelluî zijn de klus der beleefdheid kwijt. Zij kunnen bij een "amsterdamsch mannetje" nog in de leer komen. M.

Librairie C.-L. van Langenhuysen, Amsterdam, Cingel. N° 434.

BULLETIN PÉRIODIQUE
DE LA "DIETSCHE WARANDE".

Tome XIe. (Nouvelle Série, T. II) — N° 1.

J'Ai vivement regretté les défaillances littéraires et sociales de l'illustre auteur des *Odes et Ballades*, de *Notre Dame de Paris*, de *Ruy Blas*. J'ignore à quel titre MM. les télégraphistes de ma ville natale ont pris la parole en public, pour constater que "le monde entier" ne saurait qu'applaudir aux élucubrations de toutes couleurs de M. Victor Hugo. Sans me croire responsable des détails de la spirituelle ripopée qu'une intelligence de bonne souche, sous le voile d'un anonyme assez transparent, a bien voulu me communiquer, je crois faire plaisir à mes lecteurs en l'insérant dans le "Bulletin" de ma revue.

A. Th.

LA RIPOPÉE

qui, du fond de la Hollande, est allé en France porter ses hommages aux pieds de Victor Hugo, et a inspiré la pièce qu'en badinant j'ai nommée Dithyrambe, la voici:

„A Victor Hugo!

„Ce serait manquer au respect dû au génie que de ne pas participer aux grands évènements dans la vie d'un de ses enfants les plus illustres.

„— A ce jour, Votre 75ième anniversaire, nous tous, employés au bureau télégraphique d'Amsterdam, nous avons à vous donner une marque de notre respect et de notre admiration en Vous communiquant les sentiments de la haute estime et de la vénération qui remplissent nos coeurs dès le premier moment que nous fimes la connaissance de la vie et des oeuvres d'un génie „trop original pour suivre le chemin battu" d'un esprit „impérieux, tumultueux, violent", ne voulant que

„„..... sonder cette double mer du temps et de l'espace
„„Où le navire humain toujours passe et repasse, et qui

„„Pour nous en reporter quelque richesse étrange,
„Et dire si son lit est de roche ou de fange,
„„Se plongea seul et nu sous le flot inconnu.""

„Nous voulons avec la France, avec le monde entier, célébrer la fête d'un poète lyrique et épique des plus grands que les temps modernes aient jamais eus; qui nous faisait chanter „Gastibelza"; qui nous donnait „la légende des siècles"; qui nous apprend „à „croire, à aimer, à pleurer; qui nous aide à monter vers la dou„leur saine et féconde; qui nous fait sentir l'utilité céleste de „l'attendrissement," — nous voulons faire honneur au héros, qui, depuis plus d'un demi-siècle „faisait son devoir", malgré l'envie et la haine, en dépit du méprit [?] et de la malédiction.

„„Qui luttait pour le vrai, pour le bon, pour l'honnête,
„„Et qui subit vingt ans l'exil dans la tempête,
„„Et recommencera demain si Dieu le veut." "

„— Puisse l'hommage de quelques étrangers Vous fortifier dans la conviction qu'un jour, que demain l'humanité vénérera son bienfaiteur, qu' à present elle méconnait.

„— Il vient un temps „que la profondeur dira à la hauteur: „Je t'aime", que le mal expirera, que l'affreux gouffre inclément cessera d'être sourd."

„— Dans Votre vieillesse, ce sera votre consolation et Votre orgueil que de n'avoir pas vécu en vain."

Telle est donc l'adresse qui partit d'Amsterdam pour Paris. Comme en ce fameux mois de Février, il en était qui se sont donné tel mouvement à l'honneur de Mons. Darwin, et de feu Mons. Spinoza, j'ai rappelé aussi ces deux faits du jour, dans ma pièce du jour.

Dans l'épilogue se prononce sur Victor Hugo un jugement tout autre que dans l'adresse. Le jugement de l'Épilogue est celui de l'auteur de ces lignes. Je veux croire que ce jugement sera partagé par tous les Catholiques, et même par des Protestants conservateurs de la Néerlande.

DITHYRAMBE.

Parva magnis.

Sous des Alpes de ténèbres,
Comme un crétin du Nord
Qui dort
Dans un linceul de neige et de brouillards funèbres,
La Hollande dormait comme un sommeil de mort.

Et cependant du Roi des „immortels" [1] célèbres —
„Esprit impérieux" ainsi qu'un ouragan,
„Esprit tumultueux" autant qu'un océan,
Esprit plus violent qu'un violent volcan —
Au bout de l'horizon, en gerbes de lumière,
Superbe jaillissait ton jour anniversaire,
Victor Hugo!

Soleil de Marengo,
Ton aube fut moins chère
Aux quatre coins du monde,
Que ce jour trois fois grand dont la splendeur inonde
Ce siècle tout entier jusques à son berceau. [2]
Oh, Hugo! ta splendeur par „trop originale",
Immense et colossale,
Fait germer au cerveau
Lyrique
De plus d'un jouvenceau
Épique,
Debout dans son bureau,
L'hymne extatique:
Gastibelza, Gastibelza.
Les siècles vont éclore où du grand Spinoza
Lui-même,
L'immensurable profondeur
A ton adorable hauteur
Dira: Je t'aime!
C'est à rendre jaloux cet immortel troisième
Qui prend place au trio modernement divin:
Spinoza, qu'à la Haye un certain monde fête,
Hugo, „qui pour le vrai, pour le bon, pour l'honnête"
Luttait, „et voit l'époque où, qui jadis fut bête,
Est devenu Darwin.

Salut! Honneur! Victoire à l'illustre Triade!
Un chacun de ces trois vaut une myriade!
Mais du sacré Trio

---

1 Hugo est l'un des quarante "immortels" de l'Académie française.
2 Victor Hugo est né selon les uns en 1804, selon d'autres en 1802.

La figure centrale,
Homériquement colossale,
Spinozamment transcendentale,
Darwinement originale,
Que nul ange ou démon n'égale,
C'est toi toujours, Hugo!

Intrépide plongeur "aux mers de la pensée,
Tu plongeas seul et nu
Sous le flot inconnu,"
Mais vois au jour présent vers ta cloche élancée
Une admiration trop longtemps entassée
Dans la cité du Nord,
Où l'Amstel dort,
Où tout Amsterdam dort calmement léthargique,
Hollandaisement apathique.

Mais grâce aux fronts emplis d'extase pour Hugo,
Il est dans la ville aquatique
Un bureau;
Il est, près du Palais de feu la République,
Dont les pieds adorés se baignaient dans les eaux
De Baruch Spinoza qui baisottaient la lange,
— Canevas bleu de Prusse aux entrelacs d'Orange —
Un bureau des bureaux.
Près d'un de ces canaux
Où le navire humain toujours passe et repasse,
"Sondant la double mer du temps et de l'espace
"Pour nous en reporter quelque richesse étrange,
„Et dire si son lit est de roche ou de fange"
Si le gouffre inclément cessera d'être sourd,
Le cerveau d'être vide et l'esprit d'être lourd:
Près de ce „canal grand" où roule le Pactole,
Veillait debout,
Quand tout
Autour du Capitole
S'endormait lourdement, peut-être
Sans avoir jamais vu dans un rêve apparaître
Victor Hugo;

Veillait, debout au grand bureau
Des courants électriques,
Un corps d'esprits télégraphiques.
Aux moments solemnels où les profanes bruits
S'endorment dans les bras du silence des nuits,
Ces vaillants en travail, pour penser réunis,
Méditent des plans pindariques.
Hugo,
„Sans manquer aux respects qui sont dus au génie,"
Ils porteront ton nom des bords du Coango
Jusqu'aux pics glacials de la Scandinavie.
„En dépit de la haine, en dépit de l'envie,
Ils participeront aux grands faits de ta vie."
Si jamais ton soleil arrivait un peu tard
Aux sphères du Sénat [1]), ces rois inamovibles,
Frustrés de tes splendeurs au scrutin invisibles,
Contempleraient encor ton trop tardif départ
Comme une ombre au soleil: un crime pardonnable.
Mais l'autre Majesté, le Roi du boulevard,
Le gamin de Paris, par trop inexorable,
Trouve ton cas, un cas pendable,
Il ne pardonne pas.
Pour se distraire il va nonchaland, pas à pas,
Aux champs élysiens, et chante ton histoire
En ritournelle dérisoire. [2])

---

1) Sait-on le désastre qui vient d'avoir lieu au Sénat de France, le 10 de Mars de l'année 1877? Sait-on que M. Dupuy de Lôme a été nommé sénateur inamovible par 142 voix contre 140 données à M. André? "L'élection avait pris l'importance d'un fait politique considérable: le succès de M. Dupuy de Lôme devait donner à la droite l'appoint d'une voix dont elle a grand besoin; celui de M. André était la dislocation probable d'une majorité souvent factice". Les deux partis étaient haletants d'espoir et de crainte.... "Les scrutateurs n'avaient pas emporté les urnes depuis plus de deux minutes, lors qu'*un homme* essouflé, son paletot sur le bras, le chapeau à la main, se précipite à la tribune, afin de remettre son bulletin." Au même instant éclatent à droite de vigoureures protestations. Le scrutin étant fermé, personne n'a plus droit de prendre part au vote. Or cet "*impétueux*" retardaire n'était personne autre que? M. Victor Hugo.

2) Les héros mêmes du livre de Victor Hugo, caractérisé par Alph. de Lamartine comme *l' Épopée de la canaille*, les Misérables, se répétaient les vers suivants:

Il faut trois cent votants — je suis le trois-centième
Pour faire un sénateur. Que m'importe cela?

Mais nous chantons, malgré leur malédiction,
„Pour te fortifier en ta conviction:"
Paris est trop petit pour te pouvoir comprendre.
Mais vienne l'avenir que le présent engendre,
Et l'on t' honorera comme nous t' honorons;
Et l'on t' adorera comme nous t' adorons.
En attendant, que notre hommage,
D'une telle chanson
Sans rime ni raison
Bien amplement te dédommage.
Oui! malgré le mépris, la malédiction,
Pour te fortifier en ta conviction
Daigne, nous accordant quelques voix au chapître,
Relire quelquefois tout-à-fait notre Épître.
Dans ce mielleux espoir,
Faisant notre vaillant devoir,
Nous disons à la terre,
Aux rose-croix
Avec leur monde tributaire,
Aux Empereurs, aux Rois
Aussi,
Comme à toutes les Républiques
De l'Europe et des Amériques,
Ceci:
Malgré les éclairs des temps
Et la pluie et les vents,
Victor Hugo revoit le jour anniversaire,
Où son cri premier-né retentit sur la terre;
Et nous tous, employés au graphique bureau,
De nos hymnes naissant saluons son berceau.

Onze manquent déjà; je serai le douzième,
Et s'il n'en manque qu'un, je serai celui-là.

Encore plus méchant: on est allé chercher dans les œuvres du poète lui-même des vers pour le ridiculiser. Et les gamins chantaient;

Nous sommes les carabiniers,
La sécurité des foyers;
Mais par un malheureux hasard,
Nous arrivons,
Nous arrivons,
Nous arrivons toujours trop tard.

Nations! il est né dans le pays des Gaules.
"Ses aïeux franchissaient le Rhin comme un ruisseau;
"Sa mère le baigna dans les neiges des poles,
"Tout enfant, et son père aux robustes épaules,
"De trois grandes peaux d'ours décora son berceau."
De tout le genre humain suprême bienfaiteur,
D'un nouvel âge d'or futur opérateur,
Puissance d'annexer, puissance de pourfendre,
Le monde est trop étroit pour te pouvoir comprendre.
Le genre humain te méconnaît.
Même la Hollande se tait.
Mais nous, les préposés au fil télégraphique,
Nous chantons à ta gloire, en prose poétique,
Un tout original cantique
De jubilation;
Chant de participation
A ton vaillant anniversaire.
De ce jour, de ce chant pour nous va dater l'ère
De notre émancipation.
Oh! que chacun de nous en sa cervelle insère
Les éclairs de génie en tes œuvres inscrits!
En hommes de progrès, en dépit du mépris,
Et de l'envie et de la haine,
Nous persévérerons à nourrir nos esprits,
Chaque jour de chaque semaine,
Du pain substantiel
De ta phrase sonore,
Où ton verbe potentiel
Rayonne comme un météore;
Où l'adjectif produit encore
Comme une étoile qui surdore
Ta chape de Pontife et ton bandeau de roi.
Indépendant de tout, tu ne connais de loi,
De loi primaire,
Que ton génie et la grammaire.
Ton regard créateur sait rendre grand et beau!
Tout, jusqu'au néant, tout, jusqu'au crapaud.
Ta main transforme en fleurs les chardons de la plaine.
Et ton pied, quand il se promène

Dans la république des vers,
Change en paillettes d'or le sable des déserts.
Ton cauchemar même est une magnificence.
Le mal expirera.
Le peuple devient roi; de partout l'indigence
S'en ira; s'en ira.
Chaque chaumière aura sa corne d'abondance.
Victor Hugo, géant, tu tiens de chaque main,
Comme une Déité dn Sort, une balance:
Dans un plateau tu mets la France,
Et dans l'autre, le genre humain.
S'inclinant à tes pieds, humblement il faut croire
Que dans l'autre balance, où tu pèses la gloire,
L'aiguille hésite encore entre la France et Toi:
Et le fléau demande aux peuples en émoi:
De par l'Histoire,
Qu'en dites-vous?
Et Spinoza répond à Darwin sans genoux:
„Puissance de penser, puissance de s'étendre"; [1]
Le monde est trop petit Hugo, pour te comprendre.
Mais il est, en Hollande, un bureau qui t'entend.
C'est que ton beau génie à leurs beaux yeux apprend
„L'utilité céleste
De l'attendrissement.
On monte à la douleur féconde, saine", leste:
Et les pleurs ne sont plus qu'un rafraichissement.
"Enfants, voici des bœufs qui passent,
"Cachez vos riches tabliers:
"Quelquefois les brigands surpassent
"En audace les chevaliers."
Des Siècles la Légende
Ouvre un monde nouveau,
Et bientôt toute la Hollande
S'élèvera jusqu'au niveau
De ce bureau.

---

1 Ces deux puissances sont la divinité de la philosophie Panthéiste de Spinoza.

LES DARWINISTES.

Des sublimes penseurs les foyers se déplacent.
("Enfants voici des bœufs qui passent
„Les étages et les paliers:
"Leurs pas aveugles s'embarrassent
„Dans les marches des escaliers.")
Ils vont, deux cent dix-huit, à l'exemple fidèles
Des „sélections naturelles"
D'au-delà des rives du Rhin,
Aux pieds de leur Darwin
Présenter leurs hommages.
Darwin eut préféré, dit-on, à leurs images [1],
Deux cent dix-huit fromages.
Ni lui ni ses petits n'en auraient fait usage.
La basse-cour de son riche chateau
En eut eu l'héritage.
Aux bêtes de génie elle en eut fait cadeau,
N'appelant aux banquets de ces fromageries
Que les héros futurs de ses ménageries.
Et le monde aurait vu ces animalités,
Faisant en quatre moins les progrès de cinq lustres,
Atteindre à la hauteur de ces crânes illustres,
Pleins de deux cent dix-huit originalités.
Le grand Darwin s'abîme en ces rivalités;
Il observe, il compare, il calcule, il estime
Qu'ici le nom seul fait la différence ultime.
Et Darwin, pour prouver son pouvoir créateur,
Anéantit ce trait de dissimilitude:
Et paie aux Hollandais son cens de gratitude.
Écoutez, nations: de chaque donateur
Il donnera les noms, devenus populaires,
En forme de diplôme aux bêtes exemplaires,
Types avant-coureurs des siècles à venir.

SPINOZA ET RENAN.

A la Haye, en ce jour, entendez-vous hennir

1 Il s'est trouvé en Hollande 218 exemplaires d'hommes qui ont envoyé la photographie de leur individualité à Monsieur Darwin.

De superbes cavales?
Des singes de Darwin ces sublimes rivales
Accourent au grand trot. C'est le jour annuel
Où Baruch Spinoza cessa d'être mortel.
Puis un Français [1] est là dont l'emphase pullule.
Il couve un nouvel œuf de l'ancienne formule.
Renan et Spinoza, ce sont deux grands cerveaux:
Puis, en apostasie, amiables rivaux.
L'un, enfant d'Israël, sut abjurer Moïse;
L'autre, enfant de la France, a renié l'Église.
Renégat du Calvaire, apostat du Sina,
Que la Haye ait pour vous un infâme hosanna!
Et pourquoi non? Les singes Darwinistes
Et les cavales panthéistes,
Couples bien assortis,
Offrent esprit et corps aux mêmes appétits.
La seule différence
Est question d'état et budget de finance:
Est question de choix, question de goût,
Et voilà tout.
Que chacun ait pour tous un peu de déférence,
Et laisse son prochain libre en sa préférence.
Tel est encor grossier qui deviendra très-fin.
Le Français, né galant, sait sublimer Darwin.
Sous des dehors divers, le fond revient au même;
Darwin et *van Houten* [2] sont du même système,
En principe, à la fin, et surtout au milieu.
Mais non, parlons plus net; ils diffèrent un peu.
Darwin veut de la bête élaborer un homme:
Au nom de la raison *van Houten* veut, en somme
Zoölogue éminent,
Distiller l'homme en bête, en état permanent.
Des Siècles la Légende
Ouvre des horizons nouveaux.
Déjà dans la Hollande
Les États-généraux

---

1 Renan, m'écrit-on de la Haye, a fait ici fiasco.

2 Mons. van Houten, membre des Etats-Généraux, auteur de certaine œuvre dans "*Vragen des tijds*".

Pourront voir sur leurs bancs siéger une bête.

Allons, faisons un choix de ces héros de fête.
Pour l'Élu des bureaux
Notre couronne est faite,
Et notre vote, déclaré.
Leur encens égaré
Du moins cherche un poète
Qui lutta pour le vrai, pour le bon, pour l'honnête,
Et porte un nom, jadis par chacun honoré.
Aux museaux Darwinistes,
Aux cerveaux Spinozistes
C'est l'aigle qu'ils ont préféré.
Laissons des employés electro-magnétiques
Les bureaux sympathiques
Élever aux accords d'un antique orphéon
A cet ange déchu leur nouveau panthéon;
Œuvre de maitre,
Dont le plan
Ne peut être
Que du grand Luliman.
La Béotienne coupole
Et le piédestal de l'idole
Sont l'œuvre d'un Éberéon,
Où de Victor Hugo pour rehausser la gloire
Au de-là de toute victoire
De Charles-le-Grand et du grand Napoléon,
Une triple épopée en extase accompagne
Le glaive de Charlemagne,
Et l'éperon
Du petit Napoléon
Aiguillonnant la cavale qui fume:
Et puis, au milieu d'eux, Victor Hugo, ta plume.

ÉPILOGUE.

Victor Hugo, permets à l'âme qui vénère
Ton glorieux passé,
De pleurer un moment à tes pieds. Étrangère
Au beau pays fleurdelisé,

Elle sent cependant, et tout haut veut le dire
Après cette heure de satire,
Qu'après l'humble pays créé par ses aïeux,
A tous autres pays sous le soleil des cieux
Son amour préfèra, ce qu'encore il préfère:
Le béau pays fleurdelisé,
La France, au glorieux passé.
Permets donc à mon cœur que ma bouche profère
Ce que cette âme craint, ce que cette âme espère
Pour la France et pour toi.
Je vais parler, pardonne-moi.

LA FRANCE.

Du Christ sous les sacrés parvis
La France est née au grand jour du baptême
Du Roi Clovis.
Son front créé pour porter diadème
Fut oint par l'huile sainte et marqué du Saint-Chrême,
Et puis, par l'eau sainte et le signe de la croix
Fut consacré trois fois.
Et la France était là, la France tout entière.
Chevaleresque et guerrière,
Elle était là debout, victorieuse et fière,
Mais humble aux pieds du Christ et soumis à sa loi.
Elle unissait sa vie au règne de la Foi.
Glorieux avenir! sublime destinée!
De l'Église du Christ elle est la fille-ainée.
De son cœur germeront les guerriers de la croix.
Apôtres du Seigneur, ses fils auront le choix
De Jean ou de Pierre aimant le divin Maître.
Ou de Judas le traitre.
Mais le choix de tes fils, o France, fait ton sort,
La vie aux pieds du Christ; loin de Rome, la mort.
Plus ton trône fut haut, plus la chute est profonde.
Deux fois ce siècle vit, pour instruire le monde,
Le Vicaire du Christ, par tous abandonné,
Le baiser de Judas par la France donné.
Oh! pardonne, pardonne à ma franche parole...

Ton empereur était cet esprit malévole
Qui te fit quitter Rome et marcher à Sedan.
L'enfer s'est réjoui. Le Père au Vatican
A pleuré sur ton sort. Les pleurs de sa paupière
Accompagnaient longtemps son ardente prière.
Et le Christ eut pitié des pleurs du saint vieillard,
Et loin dans l'avenir fit monter son regard.

Quelle France, ancienne et nouvelle,
Sort du fond des erreurs brillante de clartés,
Et porte sur le front la couronne immortelle
Des saintes vérités?
Peuples du Christ, chantez!
La France ressuscite et plus forte et plus belle,
Et marche à la victoire au nom *Des droits de Dieu!* [1]

Et le vieillard disait, non, chantait avec feu:

France de Saint Louis, lève ta tête altière!
Regarde autour de toi! Vois dans l'Europe entière
Les peuples et les rois, de ta gloire étonnés,
Des bords français du Rhin au fond de l'Allemagne,
Aux pieds du Christ, en paix, humblement prosternés,
Saluer en ton Roi le nouveau Charlemagne.
O Christ, puisse ce règne épanouir bientôt!

VICTOR HUGO.

Et maintenant, fils de la France, un mot.
Dieu t'a créé poète.
Comme du haut des cieux l'astre du jour reflète
Bien mieux ses majestés au cristal d'un ruisseau
Qu'au feuillage mouillé d'un mourant arbrisseau,
Le créateur suprême
N'a gravé nulle part plus de traits de Lui-même
Qu'au cœur prédestiné

1) Pas n'est besoin de citer ici le passage de Racine: Prophétie de Joad, dont ces deux strophes ici sont comme un reflet.

De ce génie inné
Que la terre appelle poète.
Dieu te fit grand, Hugo. Dieu couronna ta tête
Des puissances de l'idéal;
Et toi-même, jadis vassal amé, féal,
Tu reconnus ces dons, et tu rendis hommage
Au trône de ton suzerain.
Chaque hymne de ta lyre en porta témoignage.
Mais au siége souverain
L'abîme t'appelait, te poussait; et ta main,
Rejetant l'encensoir de ton brillant jeune âge,
A l'autel a saisi la couronne, et ton Moi
Lui-même s'est proclamé Roi,
Lui-même s'est consacré prêtre.
Étant poète, il voulait être
De tout le centre et le milieu.
Dans ton cœur tu disais: le génie à soi-même
Est son dogme, est sa fin, son but, sa loi suprême.
Étant génie, Hugo, tu voulais être Dieu.

Le soleil des printemps nous explique les roses,
L'orgueil du Paradis nous explique la mort.
Les ardeurs de ton âme et les apothéoses
Écloses sous tes pas, nous expliquent ton sort.

Règnant, dès ton enfance, aux sphères poétiques,
Tu veux règner encore aux cercles politiques.
Tu veux avoir ta place au ciel législateur,
De la France et du monde être le rédempteur.
Mais tes plans les plus beaux sont tissus d'utopies!
Tes moyens de salut sont des moyens impies!
Le prolétaire entend tes rêves d'idéal,
Voit la vie, et se croit un damné social,
Dont le trône et l'autel ont redoublé la chaîne:
Et sa haine s'anime à centupler sa haine.
Car lui, c'est la victime, et la société
Est l'infâme engraissé de toute iniquité.
Du haut de tes splendeurs tu prétendais instruire,
Hugo, mais tu n'as fait qu'enivrer, que séduire.

Tu prétendais marcher en éclaireur divin,
Découvrir, conquérir pour tout le genre humain
Un second paradis en ce vallon de larmes.
Ce rêve fraternel, sublime, plein de charmes,
Reflet de l'Évangile, hymne consolateur,
Chez toi n'est qu'un brûlot, un cri d'accusateur.
Après avoir goûté des fruits d'or de la cime,
Maintenant tu vas mordre aux fanges de l'abime:
Après avoir versé des calices du ciel,
Tu mêles des poisons à ton rayon de miel.
Car même de nos jours, sur tes lèvres flétries
Vibraient parfois encor de saintes théories.
C'est de ce faux éclat où ton soleil s'épand,
Que s'enivre et s'enrage un peuple noble et grand.
Au peuple tu montrais comment le roi s'amuse;
Mais vois-tu maintenant comment ton peuple en use?
Les Misérables! eux, tes plus grands favoris,
Pour chercher l'âge d'or ils allument Paris.

J'admire tes tableaux, j'abhorre ton système.
Sous ton faux idéal soit inscrit: anathème!

Au nom du Christ, reviens à ton premier chemin.
Rappelle qui sont là, les armes à la main.
Au nom du Christ? Allons! nous n'en savons que faire.
Nous voulons le fusil, non la croix du Calvaire.
Nous préférons la poudre à l'encens de Noël,
Des cuves de pétrole aux burettes d'autel.
Nos boulets de canon sont nos grains de rosaire:
Bientôt les jours viendront où nous saurons qu'en faire.
Les malheureux! Hugo, voilà les scélérats
Qui te nomment leur chef, se disent tes soldats!
C'est en vain que ta plume en dédaigne l'hommage;
Ils ont des droits sur toi, car ils sont ton ouvrage:
Ange au commencement et démon à la fin.
De céleste et divin
Devenu misérable,
Le plus criminel d'eux est moins que toi coupable,

Toi, fils du Christ, qui joins aux erreurs de Platon [1])
Les fureurs de Danton.
Malheur, si de nos jours du tigre populaire
Se déchaîne jamais l'infernale colère!
Le présent est bien rouge, et bien noir l'avenir.
Et ta part de géant, Hugo, me fait frémir!

Du moderne trio si l'un [2]) séduit en bête,
Et l'autre [3]) en homme, Hugo peut séduire en poète;
Mais chacun d'eux, hélas! fait son Dieu de son Moi.
Jérusalem, reviens! Hugo, convertis-toi!
Car les jours sont comptés de ta verte vieillesse;
La mort est à la porte, et l'éternité presse.
Le seul indépendant, le seul Grand, le seul Roi,
Le Christ viendra juger tes œuvres et ta foi!

Au pied du tabernacle où pria ta jeunesse,
Hugo, je vais offrir à l'autel de la Messe
Ma prière et mes pleurs pour toi.

J. W. Br. de St. Mariëngrat.

La livraison en cours de publication renferme un nouveau chapitre de la notice du rév. père Allard sur la vie et les travaux de son confrère, de poétique et exhortante mémoire, Adrien Poirters; le second chapitre de l'étude sur Messire Marnix de Ste Aldegonde, une des illustrations du parti des gueux de mer et.... de terre ferme, le 4me de la monographie du rév. père De Groot, intitulée *Vondel, dans ses méditations religieuses*, une polémique entre M. Narjoux, architecte français, et l'un de nos meilleurs connaisseurs de l'art national néerlandais, M. Victor de Stuers, qui n'a pu souffrir que l'architecte touriste parlât de nos monuments avec dédain et sans connaissance de cause, une critique de l'histoire de la "Rose" du Dr Schleiden, par M. A.-M. Oomen, et enfin un article de notre *essayiste* par excellence, M. Cd Busken Huet, établi depuis peu à St Cloud près de Paris, sur Mlle Sarah Bernhardt.

1) Dans sa *République*. 2) Darwin. 3) Spinoza.

BROEDER CORNELIS ADRIAENSZ. VAN DORDRECHT.

EEN PLEIDOOI,

DOOR

TH. J. I. ARNOLD.

„On doit exiger de moi que je cherche la Vérité, mais non que je la trouve." *Pensées philosophiques* (attrib. à DIDEROT). La Haye, 1746, pag. 100.

"Broeder CORNELIS, wie kent hem niet, dien zoon des donders, eens dertig jaren lang tegelijk gevreesd en bespot, verfoeid en geprezen, in menig vaderlandsch geschiedboek sinds ruim twee eeuwen afgeschetst, door de overlevering van het eene geslacht verlevendigd tot het andere, en nog als voor onze oogen afgemaald in zijn' sermoenen-bundel, het ijzeren gedenkteeken zijner schande? Broeder CORNELIS: zoo vaak reeds kwam die naam ons voor — ach, doorgaans als een kwade naam — dat wij niet alleen met gespannen geest naar uitvoeriger' berigten vragen, maar dat wij, huiverig geworden waar wij van hem hoorden, voorbereid zijn om te staren in een' zwarten poel van duisternis en onreinheid."

Met deze woorden begint de heer H. Q. JANSSEN, een man van veelzijdige kennis maar, blijkens het hoofdstuk waarin die woorden voorkomen, niet vrij van vooroordeelen, eene beschouwing gewijd aan den Franciscaner hierboven genoemd [1]. Reeds in de ontboezeming "ach, doorgaans als een kwade naam" ligt

1 H. Q. JANSSEN, *De kerkhervorming te Brugge*, enz. Rott. 1856. Dl. I, blz. 106.

het bewijs, dat de schrijver de gulden spreuk: audi et alteram partem, bij het ternederstellen dezer regelen niet heeft in praktijk gebracht, en als hij daar bijvoegt: "dat wij niet alleen met gespannen geest naar uitvoeriger' berigten vragen, maar dat wij, huiverig geworden waar wij van hem hoorden, voorbereid zijn om te staren in een' zwarten poel van duisternis en onreinheid", dan pleit dit niet voor de onpartijdigheid van den schrijver, maar bewijst dit alleen dat hij zich de moeite niet heeft gegeven kennis te nemen van de geschriften van hen die "Broer-Cornelis" verdedigen. Indien toch de heer JANSSEN de geschriften der verdedigers van dien "zoon des donders" ook maar even had ingezien, zou hij ongetwijfeld deze gemoedelijke ontboezeming achterwege gelaten hebben, aangezien hij dan tot de overtuiging zou zijn gekomen dat hun aantal tamelijk groot is, en dat ze, ook in gehalte, niet bij de beschuldigers behoeven achtertestaan. De waarheid is, dat de heer JANSSEN, niet alleen bij het schrijven van het hier bedoelde, opzettelijk aan Cornelis Adriaensz. gewijde hoofdstuk, maar ook bij de samenstelling van dat gedeelte van zijn werk, hetwelk handelt over de jaren 1566—1569, blijkbaar hoofdzakelijk, en met voorliefde heeft gebruik gemaakt van het boek, getiteld: *Historie (en Sermoonen) van B. Cornelis Adriaensen vā Dordrecht* enz., een letterkundig produkt, van het hoogste gewicht voor de geschiedenis der onlusten in de Nederlanden, en vooral te Brugge, gedurende die jaren, maar geschreven in een vorm, die men niet kan aanduiden zonder het gebruik van een of ander onwelluidend woord; waarvan desniettemin vele uitgaven bestaan, en waarover we ons voorstellen later meer bepaaldelijk te spreken. Het is dan ook niet te veel gezegd, wanneer ik beweer dat de heer JANSSEN, bij de bewerking van zijn boek: *De kerkhervorming te Brugge* enz., ten opzichte van Cornelis Adriaensz. alle kritiek heeft ter zijde gezet, om toch maar te komen tot het beoogde doel: de verguizing van een man die, naar mijne overtuiging, dén smaad niet verdient, waaraan hij nu sedert drie eeuwen blootstaat.

Men zal deze woorden wellicht hard vinden, tegenover een

zoo verdienstelijk schrijver als de heer JANSSEN, ik hoop nochtans in den verderen loop van dit opstel te bewijzen, dat ze desniettegenstaande waar zijn, want ondanks de stellige verzekering van den heer H. M. C. v(AN) O(OSTERZEE): "De naauwkeurige JANSSEN heeft in zijne ... monographie ... de echtheid der uitgegeven Sermoenen van Broeder Cornelis uitmuntend gestaafd [1]", blijf ik vooralsnog volhouden dat er evenveel, en misschien meer bewijzen voorhanden zijn, voor de onwaarheid der beweringen van de vijanden van den Franciscaner, dan voor hare juistheid, wanneer men die bewijzen maar onbevooroordeeld wil opzoeken en opmerken. Naar mijne meening is men, met betrekking tot dezen strijd, ook na de uitspraak van den heer JANSSEN, nog geene schrede verder gekomen, op den weg die ons misschien eindelijk tot de waarheid aangaande Cornelis Adriaensz. en de "*Historie (en Sermoonen)*" zal moeten leiden.

Zooals bekend is, berust het gevoelen van hen die den monnik schuldig achten, behalve op de reeds genoemde "Sermoonen" die op zijn' naam zijn uitgegeven, hoofdzakelijk op het gezag van EM. VAN METEREN [2]. In hoeverre die "Sermoonen" den toets der echtheid kunnen doorstaan zullen we later zien, en hoezeer ik ook VAN METEREN als geschiedschrijver hoogacht, kan ik toch niet ontveinzen, dat mij, bij het gebruik van zijn overigens uitmuntend werk, dikwijls de twijfel voor den geest komt, door vele andere vaderlandsche geschiedschrijvers, met betrekking tot zijne onpartijdigheid, in het midden gebracht, en met terzijdestelling van de uitspraak van sommige roomschgezinde schrijvers, wier onpartijdigheid men evenzeer zou kunnen in twijfel trekken, als: ADR. VAN MEERBEECK [3], FOPPENS [4],

1 *De Navorscher*, 14e jaarg. (Nieuwe serie 4e jaarg.). Amst. 1864. blz. 77.

2 EM. VAN METEREN, *Belgische ofte Nederlantsche historie, van onsen tijden* enz. Delf, J. C. Vennecool, 1599. Het bedoelde verhaal, eigenlijk een hors-d'oeuvre, in een werk als dat van VAN METEREN, komt voor op de fol. Cxxviij a — Cxxx a, en ook in de andere uitgaven van dit werk, op het jaar 1578.

3 ADR. VAN MEERBEECK, *Chronijcke vande gantsche werelt, ende sonderlinghe van de seventhien Nederlanden*, enz. Antw. H. Verdussen, 1620, in de Voorrede.

4 J. F. FOPPENS, *Bibliotheca Belgica*, etc. Brux. 1739, dl. I blz. 260.

PAQUOT [1], DEWEZ [2] e. a., herinner ik mij dan steeds het oordeel door EVER. VAN REYD, die men toch niet van roomschgezinde neigingen zal verdenken, over VAN METEREN uitgesproken: "zijne lichtgeloovicheydt is qualijck op eenige plaatsen t'ontschuldigen, die hy oock in die vierde (*sic*) her-druckinge zijns boecx ongebetert heeft gelaten. Daer beneffens, om eenighe te behagen, andere niet te vertoornen" enz. [3], en deze uitspraak verkrijgt voor mij nog meerdere waarde, wanneer Mr S. DE WIND verklaart "niet te willen ontkennen, dat hij (VAN METEREN) de zaken der Hervormden doorgaans in het gunstigste daglicht plaatst", en dat hij (DE WIND) de blaam door VAN REYD aan VAN METEREN opgelegd, ten opzichte van diens partijdigheid in prijzen en laken, wel wil onderschrijven [4].

Niettegenstaande dezen twijfel aan de onpartijdigheid van VAN METEREN — die dan toch wel eenigen grond schijnt te hebben — wordt het verhaal betreffende "Broer Cornelis", zooals dat door VAN METEREN wordt opgedischt — welk verhaal noodig schijnt te zijn om aan de "Sermoonen" een schijn van echtheid te geven — door de meeste latere schrijvers van de veroordeelende partij, in meerdere of mindere mate overgenomen, of gevolgd. Beschouwen wij dus eerst dat verhaal eens wat nader. Het luidt:

"In dit Minnebroeders Clooster tot Brugge was oock eenen Monick, geheeten Broer Cornelis Adriaenszoon van Dordrecht, die seer befaemt geweest is alle de Landen door, om sijn ongheschickte ende onbehoorlijcke Predicatien: Waer omme wy goet gedocht hebben, wat van sijn Historie te melden, hoe wel ongheerne, maer nochtans nootelijcke, om dat door sulcke persoonen haer wederpartije stoffe ghegheven is, haer ende de Catholijcksche Religie te berispen.

---

1 PAQUOT, *Mémoires pour servir à l'histoire littéraire des* 17 *provinces des Pays-Bas* etc. Louv. 1763—1770. dl. XII, blz. 346.

2 DEWEZ, *Histoire génér. de la Belgique.* Brux. 1807. dl. VII, blz. XXVIII.

3 EVERH. VAN REYD, *Oorspronck ende voortganck vande Nederlantsche oorlogen* enz. 2e dr. Arnh. 1633, in de Voorrede.

4 S. DE WIND, *Bibliotheek der Nederlandsche geschiedschrijvers.* Middelb. 1835. 1e (eenigst) deel, blz. 262 en 263.

Desen Monick als hij Anno 1548 de Cappe aenghetoghen hadde, ende seer wel ende wtnemende conde clappen, ende sijn meyninghe beschedelijcken conde wtspreken, werdt hy terstont een weerdich Predicant gheacht" enz. — Hierop volgt dan het verhaal van de "Devotarigen", getrokken uit de "*Historie (en Sermoonen*", welk verhaal we liever maar zullen doen kennen door een citaat uit het werk van VOETIUS, *Politica ecclesiastica* [1] — waarna van Meteren vervolgt:

"Na dry Jarē, Anno 1566, also nv de beroerten inde Nederlanden begonst waren, is Broeder Cornelis sonder oorlof weder tot Brugghe ghecomen. Ende op den Predickstoel ghecomen zijnde, heeft hy neffens de wtlegghinghe van synen text, seer gheroepen ēn ghetiert tegen de Magistraet van Brugghe, om deze voorschreuē informatien over sijn stuc (betreffende de "Devotarigen") ghedaen. Ende voorts tot voorstaninghe vande Inquisitie ende Placcatē, Concilie van Trenten, ende sConincx begeeren: daer oppe en heeft hy niet alleene op de Magistraet van Brugghe ghetiert, maer oock op de Generale Staten, die vier Leden van Vlaenderen, geconfedereerde, Edelluyden, ende alle Coninghen, Princen, Heeren ende Potentaten, Gheestelijck ende Weerlijck, ende dat met grousame blasphemien, tegen Godt ende der natueren, streckende tot muyterijen, oproer ende twist, vol bloetgiericheyt ende wraeckghiericheyt, ende dat met alsulcke manieren van tieren, roepen ende stampen opden Predickstoel, soo afgrijselijck, dat dickmael de Honden daer van verschrickten, eñ begondē op hem te bassen, ende het was al van tbloetstorten, hanghen, branden, braden, villen, versmoren, delven..... ende dit over de Luterianen, Calvinisten, Herdoopers, Ketters etc.

---

1 "Nec minus convenire videtur cum transcendentali devotione virginum, viduarum, ac mulierum Brugensium, queis omnis pudoris depositionem et exclusionem instillabat Cornelius Hadrianus Minoritarum celebris concionator et lector ibidem, ut statis diebus et horis totas nudas se ei sisterent virgulis leniter caedendas ad salutarem poenitentiam et satisfactionem pro peccatis". GISB. VOETIUS, *Politica ecclesiastica.* Amst. 1663 seqq. pars I, p. 686. Cap. De modo, ritibus, adjunctis, circumstantiis in administratione Baptismi observandis. — VOETIUS zegt het bovenstaande, naar aanleiding van de meening van sommige schrijvers, betreffende de wijze waarop aan de eerste christenen den Doop werd toegediend.

Ende daer nae noch al met alle onghestadicheydt, dullichheyt, ende vuylicheyt, int eynde al wtcomende met oorlove op....." hier volgt een vloed van woorden die ik liever niet wil afschrijven, getrokken uit de "Sermoonen".

Alle de werelt beschaemde hy met bynamen, als de Duytschen, om dat sy veel leerē hosen droeghen...., de Enghelsche, Duyvelsche, beschimpende de handelinge van alle omliggende Vorsten, ende ghebueren der Ghereformeerde Religie. Ende teghen de Magistraten der Nederlanden, om dat sy Anno 1567 alomme benoodicht waren open Predicatien den volcke toe te laten, riep hy dat henlieden Landts Privilegien daeromme verbeurt waren, jae datmen de Privilegien aen een galghe behoorde te hanghen, ende dat bouen dien de inwoonders, soo wel Catholijck als Heretijck, verdient hadden alle plaghen ende ellenden: somtijts die oock dreyghende, dat den Coninck wt Spaengien comen soude met syn heylighe Spaengiaerden, ende voeren alle het volck vanden Lande al gheketent, ghebonden, ende ghestropt te schepe in Indië ende elders, onder de Turcken voor slauen, ende dierghelijcke, soo dat syn predicatien bycans een verhael ende Historie was van al datter inde Landen rontomme omghinck, de Religie ende beroerten betreffende.

Dese dinghen schijnen onghelooflijcken, maer overmidts datter van syn Historie ende Sermoonen eenige boecken in drucke wtghegaen zijn, wil ick den Leser daer toe ghewesen hebben; Ende den Antheur daer van protesteert in syn boecken voor Godt ende de Werelt, nemende opt deel van syn salicheyt, dat hy daer alomme stelt Broeder Cornelis eyghen selfs woorden, alsoo hy die ghesproken heeft, warachtelijck opgheteeckent, dat menighe hondert menschen binnen Brugghe gheattesteert hebben, ende noch gheattesteert wort. Ende om den Leser van syn manierē van prediken een weynich te onderrechten, sullen wy van een ofte twee Sermoonen, syn eyghentlijcke woorden, soo hy die wtghesproken heeft, verhalen, te weten".

Daerop volgen dan twee "Sermoonen", welke zouden uitgesproken zijn op 15 Dec. 1566, en op 6 Jan. 1568, waarna de S. vervolgt:

"Om sijn ongestadicheyt te bewijsen, oock om datter doen niet de Religie, maer wat anders gesocht wert, so dient hier verhaelt een stuck Sermoons, Anno 1572 doen men de quade efecten vanden thienden penninck speurde ende seyde.

Hou goelien, en hebbe ick v niet wel gheseyt dat den thienden Penninck de Geusen al int Lant sal brenghen, wat sullen wy zijn? Ja goeliens al Geus, tis beter, dan sy zijn in een misverstant, maer wy sullen wel accorderen, want sy houden den Coninck voor haren Prince eñ Heere. Ja het sal wel zijn, hebdijt nu niet wel gherockt, ay ghy Spaengiaerts, Spaengiaers, ghy maeckt ons al Geus, jae wie soude dit alle ghelooft hebben, datmen so haest soude veranderen, ic wilde wel om vele dat ic noyt sulcke Sermoonen gedaen hadde, daer af de Geusen een boecxken gemaect hebben van mijn Sermoonen. Wat willet werden doch, ey boose generatie van Spaengiaerts, hebben wy niet wel betoovert geweest? Heeren van Brugghe siet nu wel toe, het cost al ons lijf, indien wy niet en spelen Spaengiaers wt, onse kinders geckē met ons, de Geusen hebben ons wel geseyt watter vā comē soude.

Ende daer na op Assentioens dach.

Ba goe liens, ist nu niet wel gethiende peñinckt, ende ghecatseert, ba wat eenen Bril heeft onsen Cozijn nu, can hy daer wel wtsien? ick gheloove wel neen, ba soo soudemen thiende penninghen, datter een nieuwe Natie coemt om die te weeren, ghelijck te Vlissinghen, ba tjan ten zijn gheen Geusen, ende ick rade u dat ghyse gheen Geusen en heet, tjan het zijn vrome lieden, datse so zijn, dat hy nu een stocxken neme ende springhe daer nae, maer ba het isser een weynich te breet, hy en derffer niet comen, hy mocht onderweech blijvē, ey, ey, ist nu niet wel gespaengiaert, ja ghebaerlijcke Duyvelt.

Dit was syn daghelijcsche maniere van preken veel Jaren, tot nu 1576 geduert hebbende, tot dat hem tprekē verboden wert, ende dat tClooster (als geseyt is) verstoort wert. Hy heeft noch eenē tijt lang daer nae ellendelijcken ghequeelt, met verscheyden sieckten, ende ten leste is hy ghestorven Anno 1581 of 1582 binnen der Stadt van Brugghe.

Den Leser mochte verwonderen hoe hy hoorders creech, maer eenige deden dat wt devocie, andere wt haet ende nijt die sy de Ghereformeerde Religie droeghen, die hy seer opentlijc bevochte, de derde om wt suspitie te wesen, eñ veynsdē Catholijcx te zijn: eenen grooten deel quamen daer wt spot, eñ om wat nieus te hooren. Aldermeest is te verwonderen, dat een Magistraet ende Landtoverheydt sulcx heeft willen lijden. Maer lesende den Boeck van syn Sermoonen, salmen moghen sien voor ooghen, den sorchlijcken ende ellendighen staet daer alsdoen dese Nederlanden in waren, als dat niemant eens kicken oft spreken en dorste, om dat syn Sermoonen alle tot achterdeel vande Ghereformeerde Religie waren, eñ tot voordeel vande Pauselijcke Roomsche Catholijcke, ende tot bevestinghe van het Spaens Regiment, noemende de Spaensche Soldaten, heylighe: Maer bovenal is nochtans te verwonderen, dat de Gheestelijckheyt, ofte goede Roomsche Catholycken haer saken met sulcke beestelijcke instrumenten hebben willen wtvoeren, ende gebruycken sulcken schandeloosen persoon, twelck schande voor Godt ende de werelt was, dat den stoel die tot de waerheyt gheeyghent was, met sulcke schandelijcke personagien, Predicatien, jae loghens besmet soude zijn, welcke elcken redelijckē mensche die in eenighe Religie yverich is, een achterdencken maken moet vande selfde Religie, om dat men die geenen beterē ofte eerlijcker voor-vechter weerdich en achtet, selve opreppende veel poincten, die de wijste Roomsche Catholijcken in dien tijt beter geswegen achten, die nochtans met een openbare toelatinge geadvoyeert werden, so dat genoech daer mede te kennen ghegheven is, datmen meer socht tSpaensch Regiment dan Religien te bevestigen. Sonder twijfel, Broeder Cornelis onnuticheydt, ende het toelaten daer van, heeft groote afbreuck inde Roomsche Catholijcksche Religie ghedaen. Vele van sijn dagelijcksche auditeurē, ende vande eenvoudichste van Brugghe, jae sijn Devotarigen selve, zijn daer door beweecht geweest, om haer tot de Ghereformeerde Religie te begheven."

Bij eene vergelijking der beide geschriften bemerkt men alras,

dat VAN METEREN's verhaal niets anders is dan een uittreksel uit de "*Historie (en Sermoonen*"), werwaarts hij den lezer dan ook verwijst, voor meer uitvoerige berichten: "overmidts datter van syn Historie ende Sermoonen eenige boecken in drucke wtghegaen zijn, wil ick den Leser daertoe ghewesen hebben."

Het geheele hors-d'oeuvre in het boek van VAN METEREN, is, ook na zijne verontschuldiging, dat werk onwaardig, en maakt daarin, op zijn zachtst uitgedrukt, een vreemd figuur. Onwillekeurig dringt zich de vraag aan ons op: zou dit verhaal ook op verzoek van dezen of genen, door den schrijver in zijn werk zijn ingelascht? een vermoeden waarin men versterkt wordt, door de verwijzing naar de "boecken in drucke wtghegaen", en door de omstandigheid dat het zeer onvolledig en zeer onnauwkeurig is. In de eerste plaats is het namelijk zeer opmerkelijk, dat de S., die overigens zoo positief schrijft, over alles wat Cornelis Adriaensz. in een slecht daglicht kan stellen, die het gaarne wil laten voorkomen dat hij tot in de kleinste bijzonderheden bekend is met "Broer Cornelis", niets betrekkelijk den persoon en het leven van zijn tijdgenoot weet mededeelen: noch het jaar zijner geboorte, noch eenige gebeurtenis of omstandigheid uit zijn leven, zelfs niet eens met zekerheid het jaar van zijn' dood, "ten lesten is hy ghestorven Anno 1571 of 1572". De voorstelling, dat gedurende de predikatiën van den Franciscaner "de honden daer van verschrickten, en̄ op hem begondē te bassen" is zoo plastisch, dat men zich onwillekeurig afvraagt, of in de 16e eeuw de honden ook geregeld ter kerk kwamen, en vergelijkt men de twee door den S. medegedeelde, hierboven afgeschrevene "Sermoonen" die niet in den sermoenen-bundel voorkomen, met de vele honderden die vroeger zouden zijn uitgesproken, en die ten minste de verdienste hebben dat men den monnik daarin in de hoofdzaak aan zich zelf laat gelijk blijven, dan zou men bijn geneigd zijn aan zijn bevattingsvermogen te gaan twijfelen.

Eene vergelijking dezer beide "Sermoonen" met de overige zou mij te ver voeren, maar met nadruk verzoek ik den Lezer, welke meening hij ook toegedaan moge zijn, dit eens persoonlijk te doen, en daarna eens te antwoorden op de vraag: Is eene

zoodanige inconsequentie denkbaar of zelfs mogelijk? Ook de opgave van het jaar, waarin Cornelis Adriaensz. heeft opgehouden te prediken, is onjuist. VAN METEREN noemt als zoodanig het jaar 1576, terwijl uit alle andere schrijvers, met uitzondering van die welke hem naschrijven, blijkt, dat de predikatiën van den Minderbroeder duurden tot in het jaar 1578, in welk jaar zijn klooster, met eenige andere, door den prins van Oranje, in naam van den aartshertog Matthias werd opgeheven [1]. Cornelis Adriaensz. predikte dus tot in 1578, d. w. z. tot het tijdstip der opheffing van het Minderbroeders-klooster te Brugge, en van een speciaal aan hem gedaan verbod, kan dus, ondanks de verzekering van VAN METEREN, geen sprake zijn; ja wat nog meer zegt, Adriaensz. bleef, zoo als wij later zullen zien, te Brugge — natuurlijk in het geheim — toen den 14n Nov. van datzelfde jaar alle Katholieken, geestelijken en wereldlijken, die niet in Brugge waren geboren, gedwongen werden de stad te verlaten [2].

Uit een en ander blijkt genoegzaam, dat het verhaal van VAN METEREN niet de waarde heeft, die men er wel aan wil toekennen, vooreerst omdat het niet is de vrucht van eigen ervaring, of van eigen onderzoek, en ten tweede omdat de weinige bijzonderheden, die wel bij VAN METEREN, maar niet in de "*Historie (en Sermoonen*") voorkomen, òf onjuist of tamelijk absurd zijn. Ik geloof dan ook dat de "lichtgeloovicheyt" waarover VAN REYD spreekt, den overigens verdienstelijken geschiedschrijver ook hier van den weg zal hebben gebracht. De twee "Sermoonen" toch, die in 1572 zouden zijn gehouden, en die alleen bij VAN METEREN voorkomen, bewijzen niets voor de oorspronkelijkheid en juistheid van diens verhaal, aangezien hij die ook weder uit de tweede of derde hand kan hebben ontvangen. Cornelis Adriaensz. toch had, als vurig en zelfs heftig verdediger van den katholieken godsdienst, vele vijanden onder de

1 Zie CUSTIS, *Jaerboecken der stadt Brugge*, enz. 2e dr. Brugge, 1765. Dl. III, blz. 38.

2 Zie aangaande deze uitzetting van alle katholieke niet-Bruggenaars, CUSTIS, t. a. p., dl. III. blz. 47.

hervormingsgezinden, welke partij inzonderheid te Antwerpen, de geboorteplaats van VAN METEREN, sterk vertegenwoordigd was. VAN METEREN daarentegen had aldaar, ofschoon hij zelf meestal in Engeland vertoefde, zijne verwanten en vrienden, en ik acht het niet te gewaagd aantenemen, dat men onder deze laatsten ook wel zal mogen rekenen den oudheidkundige HUBERTUS GOLTZIUS, den zoogenaamden "opschrijver", doch hoogst waarschijnlijk de *opsteller* van de "*Historie (en Sermoonen*"), die twaalf jaren te Antwerpen had gewoond, toen hij zich in 1558 te Brugge vestigde. Het zou zelfs geene ongerijmdheid zijn, zoo ver te gaan in zijn vermoeden, dat VAN METEREN het hors-d'oeuvre, over "Broeder Cornelis", in zijn werk heeft ingelascht, op aansporing van GOLTZIUS, "den suspecten brugschen boeckprenter" of van diens antwerpsche vrienden. Dat GOLTZIUS toch te Antwerpen nog voortdurend vrienden had, blijkt uit een door hem in 1568 uit die plaats ontvangen brief, inhoudende het bericht dat eene verdediging, door Cornelis Adriaensz. opgesteld, tegen een paar brieven, die onder het pseudoniem: Stephanus Lindius, aan zijn adres waren in het licht verschenen, niet zou worden gedrukt.

Niettegenstaande VAN METEREN dus eigenlijk volstrekt niet als eene echte bron kan worden beschouwd, door hem wien het in deze zaak om waarheid te doen is, berust toch, zoo als wij hierboven reeds opmerkten, de meening der beschuldigende partij hoofdzakelijk op diens verhaal, en daar waar, vooral bij de schrijvers van lateren tijd, sprake is van "Broer Cornelis" en diens "gruwelen", verwijzen hunne geschriften, dan ook steeds naar VAN METEREN'S *Nederlantsche Historie.*

Zoo als het met soortgelijke verhalen doorgaans gaat, worden ook hier die "gruwelen", door den tijd en de overlevering, steeds grooter, niettegenstaande geene nieuwe bewijzen voor de juistheid daarvan zijn ontdekt geworden, en ook deze omstandigheid pleit niet voor de zaak der beschuldigers. De eerste geschiedschrijvers na VAN METEREN, zelfs ook die van zijne kleur, schijnen diens verhaal reeds minder of meer te hebben gewantrouwd, want hoezeer zij, door de omstandigheid dat hun tijd-

vak minder ver verwijderd was van dat van Cornelis Adriaensz., beter ingelicht konden zijn, aangaande diens persoon en geschiedenis dan de lateren, spreken ze òf in het geheel niet over hem, of maken ze althans geene melding van die "gruwelen", voor dat die door P. C. HOOFT, hoogst waarschijnlijk ook op het gezag van VAN METEREN, weder werden ter sprake gebracht. Vergelijkt men toch het verhaal van den eerste met dat van den laatste, dan komt men tot de overtuiging, dat HOOFT dat van VAN METEREN volgde.

Hiermede geloof ik de waarde, die men aan VAN METEREN's bericht heeft te hechten, genoegzaam te hebben aangetoond. Laat ons thans eens zien wat door andere nederlandsche schrijvers, waaronder ik ook eenige vreemdelingen zal rekenen, die zich in ons land hadden gevestigd, na VAN METEREN, over Cornelis Adriaensz. is gezegd.

In de eerste plaats komen hier in aanmerking de verschillende grafschriften, die op den Minderbroeder zijn gemaakt. Deze grafschriften mogen tamelijk snorkend zijn, een gebrek waaraan de meeste grafschriften mank gaan, daaruit blijkt desniettemin dat er onmiddellijk, en kort na zijn overlijden, personen werden gevonden die "Broer Cornelis" dezen lof waardig keurden, en hem in het openbaar durfden vermelden. Men moge ook hier den vorm afkeuren, de geschiedkundige waarde blijft dezelfde, want "de historie onzer voorouderen, zoo als zij op de zerken der bedehuizen geschreven staat.... maakt ons dikwijls bekend met het denken en werken dier stille burgers, wier leven in ons oog ongemerkt is voorbijgegaan, doch die desniettemin invloed uitoefenden op hunnen tijd, en er in zekeren zin den toon aan hebben gegeven [1]".

Het eerste grafschrift werd in 1581, onmiddellijk na den dood van Cornelis Adriaensz. geplaatst, ter zijde van het hoogaltaar in het St.-Jans-hospitaal, welk hospitaal in dat tijdstip de eenige

---

1 F. NAGTGLAS, in zijn opstel: Grafschriften in de Koorkerk te Middelburg, in *Bijdragen tot de oudheidkunde en geschiedenis van Zeeuwsch Vlaanderen.* Midd. 1856–1860. Dl. IV, blzz. 220, 221.

plaats was, waar de Katholieken van Brugge hunne dooden konden begraven.

"Ecquis in obscuro latitans (dic parua tabella)
Tumulo hîc repostus conditur?
Quis fugiens adeò est et famae, et lucis, et aurae,
Umbris ut hic velit obrui?
Tune Pater celebri condigno ex marmore crypta
Hic Dordracene recubas?
Quem tam facundae decoravit gratia linguae,
Monita Salutis cum dares,
Ut tua fama volet totum vulgata per orbem,
Stridente quamvis Zoilo.
Sed quia Seraphici placuit pia semita Patris,
Placuit sepulchrum ignobile.
Nam tituli et Pario excisae de marmore tumbae
Ætate longâ intercidunt.
Virtus sola viget vivitque aeterna, nec aevo
Labente longo extinguitur.
Haec jam te aequavit Superis, coeloque locavit
Sertis decorum fulgidis.
Quid juvat ignoto hunc igitur requiescere busto,
Qui mente coelo vixerit?" [1].

Een ander grafschrift, op de begraafplaats der Minderbroeders te Brugge, luidde:

D. O. M.

"Rev. Patri Fr. Cornelio Adriani Dordraceno, hujus aliquando Coenobii ante Provinciae vastitatem toto Belgio splendidissimi amplissimique Gardiano vigilantissimo, et Sacrae Theologiae Interpreti facundissimo, viro incomparabilis tum eruditionis, tum eloquentiae, triumque Linguarum, quae sacrae sunt, et dicuntur, callentissimo.

1 J. F. FOPPENS, *Bibliotheca Belgica.* Brux. 1639. I. p. 192. — F. SWEERTIUS, *Selectae christiani orbis deliciae.* Col. Agr. 1608. p. 507. — F. SWEERTIUS, *Athenae Belgicae.* Antv. 1628. p. 180. — A. ALCIATUS, *Tractatus contra vitam monasticam. Cui accedit Sylloge Epistolarum etc. Quae primus omnium in lucem protulit adjectis passim notis* A. MATTHAEUS. Hag. Com. 1740. p. 317.

Qui annis continuis triginta populum Brugensem incredibili cum gratia, fructu, atque utilitate, divini verbi suavissimo pavit alimonio, sementem vere spargens Evangelicam; tantâque contentione zizania è malignorum spirituum fibris evellens, ut verus Brugensium Apostolus, splendor, decus, et ornamentum Christianae Reipublicae, Catholicae, Orthodoxae, Romanae fidei propugnator acerrimus, nec secus quam alter Athanasius validissimus haereticorum malleus dici potuerit. Quique inter varias hujus exulceratissimi seculi calamitates, inter innumeras haereticorum calumnias, inter obstrigillantium sycophantarum caninos insultus, libellorumque famosa ludibria, tam invictam semper animi moderationem tenuit, ut nullis unquam vel hostium fidei oppugnationibus, vel verum adversarum procellis potuerit convelli. Qui denique in hoc D. Francisci Instituto annis fuit quadraginta, summa cum probitate vitae, eruditionis gloriâ, Religionis zelo flagrantissimo, optimè de hac Civitate, tam in Theologica Professione publice, quam in perpetuis indefessisque ad populum concionibus ad mortem usque promeritus fuit. Laborumque suorum tandem aliquando amplam mercedem verissimus fidelissimusque Christi Confessor percepit, piis omnibus ingens sui desiderium relinquens. Hoc amoris et observantiae testimonium ac monumentum, Patri opt. ejusdem Ordinis Fratres posuerunt anno à partu Virginis gloriosae CIↃ.IↃ.LXXXI pridie Id. Jul. Ejusque mortui effigiem Fr. Franciscus Everardus hujus loci Gardianus, qui viventem unicè semper colebat, sincerae dilectionis ergo in hoc templo, pro rerum praesentium facultate restaurato, appendi curavit [1].

Nadat bij den godsdienstvrede, in 1578, tusschen de Staten en den aartshertog Matthias gesloten, het klooster der Minderbroeders, eene Orde waarop de hervormingsgezinden het meest verbitterd waren, aangezien zich onder hare geestelijken de beste predikanten bevonden [2], te Brugge was opgeheven, de monniken waren verjaagd, en hunne kerk aan de Hervormden was in ge-

1 J. F. FOPPENS, t. a. p., p. 191, 192 — A. ALCIATUS o. c. ed. MATTHAEUS. p. 317. — F. SWEERTIUS, *Selectae christiani orbis deliciae.* Col. Agr. 1608. pp. 505—507.

2 CUSTIS, t. a. p., dl. III, blz. 27.

bruik gegeven [1], werd in 1580 de kerk, het klooster, en al de daartoe behoorende gebouwen geheel vernield [2]; van dat gedeelte van het terrein waarop de kerk had gestaan, werd eene houtmarkt gemaakt, en het overige werd als bleekerij, en als tuingrond verhuurd. Ofschoon Cornelis Adriaensz. hoogst waarschijnlijk de persoon was, waarop men het bij de uitzetting der Minderbroeders het meest had gemunt, vond juist deze in de stad zelve eene schuilplaats, hetwelk, ook zonder de verzekering van sommige schrijvers, genoegzaam blijkt uit de omstandigheid, dat hij in 1581 in Brugge stierf, ofschoon de stad eerst in 1584 tot den ouden stand van zaken terugkeerde. Met de kerk en alles wat daartoe behoorde — of misschien zelfs reeds vroeger — werd ook dit grafschrift vernield.

In 1591 kwamen de Minderbroeders in Brugge terug [3]. Aan den herbouw hunner kerk schijnen ze evenwel eerst later te zijn begonnen, want eerst in 1612 was het koor gereed, maar was het overige gedeelte van het gebouw nog slechts gebracht tot op de hoogte waarop de ramen zouden worden geplaatst [4]. De kerk werd evenwel in de daarop volgende jaren voltooid, en in 1615 werden de overblijfselen van Cornelis Adriaensz. uit het St.-Janshospitaal derwaarts overgebracht, en met die van zijn' in 1589 overleden leerling en vriend, Franciscus Everard, in een nieuw graf vereenigd, waarop het volgende grafschrift werd gesteld:

D. O. M.

Reverendis Patribus
V. P. F. Cornelio Dordraceno
Et P. Francisco Everhardi
Hujus coenobii Franciscani
Guardianus dignissimus,
Concionatoribus celeberrimis,
Haereticorum malleis,
Catholicorum propugnatoribus:

1 Custis, t. a. p., dl. III, blz. 38. 2 Custis, t. a. p., dl. III, blz. 81.
3 Sanderus, *Flandria illustrata.* Hag. Com. 1735, vol. I, pp. 244, 330.
4 Custis, t. a. p., dl. III, blz. 222.

Quorum posterior hic mortuus
Et sepultus anno 1589. 5. Novembris
Prior turbulento tempore, anno salutis
Humanae 1581. 14. Julii
In Nosocomio S. Joannis
Sepulturae locum, Catholicorum
Operâ obtinuit:
Sed ejus ossa huc transtulit,
P. Joannes vander Straeten
Itidem Guardianus,
Peregrinus Jerosolymitanus
Ac montis Sinay, anno 1615. 5. Maii,
Alterâ die Consecrationis hujus novi
Templi, quibus et hunc lapidem posuit
Anno 1616, his associatis. R. I. P. [1].

Dit laatste grafschrift bestond, volgens BEAUCOURT DE NOORTVELDE, nog in 1789 [2], doch verdween waarschijnlijk bij het afbreken dezer kerk.

Na de mededeeling dezer drie grafschriften, vervaardigd en geplaatst onmiddellijk en kort na het overlijden van Cornelis Adriaensz. volge nu eerst een uittreksel uit het *Necrologium* van het klooster der Minderbroeders te Brugge, waarin hij leefde, en waarin hij tweemaal, misschien driemaal, tot de waardigheid van gardiaan werd geroepen, zooals dat wordt vermeld door ANTONIUS SANDERUS [3].

"Anno MDLXXXI. die XIV. Julii ex hujus mundi periculoso pelago ad salutis portum enatavit R. P. Frater Cornelius Adriani Dordracenis dictus, quod Dordraco Hollandiae oppido originem,

1 SANDERUS, t. a. p., II, p. 411. — FOPPENS, t. a. p., blz. 192.

2 BEAUCOURT DE NOORTVELDE, *Tableau fidèle des troubles et révolutions en Flandre etc. depuis* 1500 *jusqu'à* 1585, *avec une introduction et des notes par* O. DELEPIERRE. Mons, 1845, p. 84.

3 A. SANDERUS, *Flandria illustrata*. Hag. Com. 1735. vol. II, p. 117. De eerste druk van dit werk, waarvan het meerendeel der oplage door een brand werd vernield, en waarvan de exemplaren dus hoogst zeldzaam zijn, verscheen 1641—44, Col. Agr. Corn. ab Egmondt et Socii (Amst. J. J. Blaeu). — Sanderus leefde van 1586—1664.

duceret, qui hujus Conventus ante devastationem ter Gardianus exstitit; vir admirabili eruditione et eloquentia, trium sacrarum linguarum callentissimus, quas et publicè docuit, quique annis triginta sex continuis populum Brugensem divini verbi pavit alimentis, ejusdem urbis splendor et ornamentum, Romanae fidei propugnator acerrimus, nec secus quam alter Athanasius validissimus haereticorum malleus. Tandem velut alter Elias relictus solus, apud amicos clarculum sustentatus à Domino Deo evocatur, ac in Xenodochio S. Joannis, ipsis hostibus spectantibus, solemnibus exequiis sepelitur." [1] "Hujus ossa bene disposita anno 1615 translata fuere ad novam consecratam ecclesiam perpetua memoria dignissimi."

Nog een ander uittreksel wordt door SANDERUS medegedeeld, met het opschrift en luidende als volgt:

"*Ex monumentis MSC. Monasterii Franciscanorum Brugensis sic ad me missis.*

Cornelius Adriani Minorita, Dordracenus dictus, quòd Dordraco Hollandiae oppido originem duceret. Hujus aliquando Coenobii, ante vastitatem toto Belgio amplissimi, bis Guardianus extitit; vir admirabilis eruditionis et eloquentiae triumque linguarum, quae sacrae sunt et dicuntur, callentissimus, quas et Brugis publice docuit. Quis annis 36 continuis, populum Brugensem incredibili cum gratia, fructu atque utilitate divini verbi suavissimo pavit alimento, sementem verè spargens Evangelicam, tantaque contentione zizania à malignorum spirituum fibris evellens, ut verus Brugensium Apostolus, splendor et ornamentum Christianae Reipublicae Catholicae et Romanae fidei propugnator accerrimus extiterit, nec secus quàm alter Athanasius, validissimus haereticorum malleus dici potuerit. Quique inter varias hujus exulceratissimi saeculi calamitates, inter innumeras haereticorum calumnias, et caninos insultus, libellorumque famosa ludibria, tam invictam semper animi moderationem tenuit, ut nullis unquam vel

1 Ofschoon Sanderus het nu volgende met het voorgaande, zonder eenige afscheiding, onmiddellijk laat doorloopen, zal ieder, die met de inrichting van een *Necrologium* bekend is, begrijpen, dat dit laatste gedeelte eerst in of na 1615 aan het voorafgaande moet zijn toegevoegd.

hostium fidei oppugnationibus, vel rerum adversarum procellis potuerit convelli. Tandem velut alter Helias Propheta Domini relictus solus, plenus dierum in festo S. Bonaventurae anno 1581, in ipsis haereticorum tumultibus, omnibus religiosis causâ fidei proscriptis, clanculum apud amicos sustentatus ad coelestia regna a Christo Jesu, cui fideliter servierat, evocatur. Cujus corpus non sine admiratione summa ab omnibus Catholicis urbis concommitatum (quod minimè tunc licebat) ipsis hostibus spectantibus, nec quicquam contradicentibus, solemni pompâ, et splendidis exequiis in Xenodochio Divi Joannis, ubi sola tunc erat catholicorum sepultura, tumulatum est. Hujus Rev. Patr. ossa integra et benè disposita inventa, anno 1615 translata fuêre pompâ funebri ex praefatio Xenodochio ad novam extructam et consecratam ecclesiam, et reposita circum Summum Altare ad latus Epistolae sub sarcophago. Fuerunt praesentes, qui et ejus sepulturam ante triginta quatuor annos curaverant, qui asserebant videntes caput ejus: Etiamsi non scirem patrem Cornelium hîc sepultum: verè tamen et sincerè dicerem illud ipsum esse caput ipsius propter certa signa in frontispicio. Cui hinc inde adhuc crines adhaerebant. Scripta ejus post mortem (uti facta calumniis) impudicis salibus, dicteriis, erroribus, ac meris sycophantiis inspersa maligna haeresio vitiavit, et ad ludibrium boni viri edidit [1]."

Na opgave dezer, als men ze zoo noemen mag officieele bescheiden, kunnen wij terugkeeren tot de schrijvers die ons, aangaande den Franciscaner berichten hebben nagelaten, en noemen hieronder in de eerste plaats

KAREL VAN MANDER.
(1548 † 1606).

Naar ik meen is KAREL VAN MANDER de eerste protestantsche schrijver die ons, na VAN METEREN, eenige berichten betreffende Cornelis Adriaensz. heeft nagelaten [2], en wel in zijne levensbe-

1 SANDERUS, t. a. p. vol. II. p. 159.

2 In het voorbijgaan zij hier aangemerkt, dat de naam van den Franciscaner reeds wordt genoemd in MARNIX's *Biënkorf*, waarvan de eerste druk verscheen in 1569, maar aangezien daarbij niet de minste inlichtingen worden

schrijving van Hubertus Goltzius [1]. In deze levensbeschrijving zegt VAN MANDER:

"(Goltzius) te Brugghe woonende, hadde groot tijt-verdrijf te hooren prediken een graeu monick [2], gheheeten Broer Cornelis: en hem wort nae ghegheven dat hy zijn predicatien heeft beschreven, en ghedruckt. Welcken monick hy hadde gheconterfeyt op een trony-penneel van oly-verwe, ghenoech van vooren, by onthoudt, seer wel ghelijckende en ghestelt wesende, recht in sulck verstoort wesen als hy was, doe sy hem met schimp-rijmen en pasquillē haddē te vooren gheterght, het welck soo veel de const belangt was wel ghehandelt, en hebbet oock gesien, en in handen ghehadt".

"KAREL VAN MANDER, zelf een Vlaming, en een ijverig Protestant, van wien men zelfs zegt dat hij om den wille zijns geloofs de zuidelijke Nederlanden verliet; die van 1581 tot 1583, dus misschien nog bij het leven van Cornelis Adriaensz., die in 1581 stierf, te Brugge woonde; die aldaar onderricht ontving van den hervormingsgezinden schilder en dichter Lucas de Heere; die later te Haarlem, met Hendrik Goltzius, een bloedverwant van Hubertus, eene soort van letterkundige Academie oprichtte; die het door Hubertus Goltzius gemaakte portret van Cornelis Adriaensz. in handen heeft gehad, deze man, die dus haarfijn met alles wat den Franciscaner betrof bekend had kunnen zijn, spreekt geen woord over den inhoud der "Sermoonen" zooals die in druk bestaan, maar zegt slechts dat men Hubertus Goltzius nageeft die sermoenen te hebben beschreven, hetgeen nog volstrekt niet zeggen wil, dat hij ze woordelijk uit zijn mond heeft opgeteekend; ook vermeldt hij niets aangaande de "geschiedenis

---

gegeven aangaande het leven van den Minderbroeder, en daarin slechts met een paar woorden van hem wordt gesproken als van »Broer Cornelis den Geesselaer", heb ik gemeend dien schrijver later, met nog eenige anderen te kunnen samenvatten.

1 CAREL VAN MANDER, *Schilderboeck* enz. Haarl. 1604. fol. 248 verso.

2 Onder de vele namen waardoor de Orde der Minderbroeders werd aangeduid, behoorde ook den naam "graeu-monicken" of "graeu-broeders", naar aanleiding van de kleur van hun gewaad.

der devotarigen", maar zegt alleen dat hij een door Hubertus Goltzius vervaardigd portret van "Broer Cornelis" heeft gezien, waar hij was afgeteekend "recht in sulck verstoort wesen als hy was, doe sy hem met schimp-rijmen en pasquillē haddē te vooren gheterght"; ja wat meer is, leest men zijne woorden aandachtig, dan zou men zelfs daaruit kunnen opmaken, dat hij de voorstelling afkeurde, maar slechts het portret als schilderstuk fraai vond, want hij zegt daarvan: "het welck soo veel de const belangt was wel ghehandelt". Hierop aan te merken, dat nadere bijzonderheden aangaande Cornelis Adriaensz. niet tot VAN MANDER's onderwerp behoorden gaat niet aan, want meermalen verhaalt deze in zijn werk bijzonderheden betreffende andere personen, die ook niet rechtstreeks tot zijn onderwerp behooren, en ik zie volstrekt niet in waarom, vooral VAN MANDER "Broer Cornelis" zou hebben gespaard, indien hij de "Historie (en Sermoonen"), en daarmede tegelijkertijd de meening van VAN METEREN had kunnen bevestigen; hij had althans, wanneer hij dit alleen ter wille der beknoptheid naliet, eenvoudig kunnen verwijzen naar de plaats werwaarts alle schrijvers der beschuldigende partij verwijzen, naar VAN METEREN's Nederlantsche historie.

WOUTER VAN GOUTHOEVEN.
(1577 † 1628).

Op KAREL VAN MANDER volgt in chronologische orde WOUTER VAN GOUTHOEVEN, als Cornelis Adriaensz. zelf een Dordrechtenaar. Deze schrijver, die zich, na te Utrecht, Leuven en Dôle in Franche-Comté gestudeerd te hebben, weder in zijne geboortestad vestigde, wijdde zijn geheele leven aan de beoefening van de geschiedenis der Nederlandsche gewesten, en legde zich er inzonderheid op toe, die geschiedenis van fabelen en niets beteekenende voorvallen te zuiveren. Aangaande Cornelis Adriaensz. zegt hij woordelijk het volgende: [1]

1 W. VAN GOUTHOEVEN, *d' Oude Chronycke ende Historiën van Hollandt* enz. Dordr. 1622. blz. 222.

"B. Cornelis Adriaensz. van Dordrecht gheboren an. 1521; (sijn vader was genoemt Mr. Adriaen Woutersz. pastoor ter Nieuwe Kercke binnen Dordrecht) wert Minderbroeder an. 1548, is seer vermaert tot heden toe, om sijn wonderbaerlijcke, dappere, maer oproerighe Sermoonen die hy dede an. 1566, 1568 ende 1572, teghen de Geusen, diemen te dien tijde so noemde. Hy sterf te Brugghe voorsz.[1] 14 Julii an. 1581, out 60 iaren. Behalve de Latijnsche ende Griecxsche tale die hy wel conde, hadde mede eenighe wetenschap vande Hebreeusche; daer is een boeck in druck van de seven H. Sacramenten, dat hy ghemaeckt heeft."

Tot welk kerkgenootschap de S. behoorde heb ik niet kunnen ontdekken, doch in ieder geval hebben we hier een geschiedschrijver voor ons, wiens nauwkeurigheid en onpartijdigheid ook uit deze weinige regels ten duidelijkste blijkt. In tegenstelling met VAN METEREN, die het geboortejaar van den Minderbroeder, aan wien hij ruim vier bladzijden in-fol. wijdt, volstrekt niet, en die zijn sterfjaar slechts bij benadering opgeeft, vinden we hier niet alleen beiden nauwkeurig aangegeven, maar leeren we bovendien voor het eerst den naam zijns vaders kennen. In deze laatstgenoemde omstandigheid ligt een bewijs van onpartijdigheid naar de eene, en in hetgeen de S. verder zegt, naar de andere zijde. De weinig eervolle afkomst van zijn stadgenoot — aangenomen dat men aan zijne woorden de minst voordeelige uitlegging moet geven[2], — had hem toch eene aanleiding kunnen zijn om die afkomst te verzwijgen, terwijl hij aan de andere zijde hier veel uit VAN METEREN's werk had kunnen te pas brengen, eene uitweiding die hier zeer ter plaatse zou zijn geweest, omdat de S. over onzen Franciscaner spreekt, in een hoofdstuk, opzettelijk gewijd aan de levensbeschrijving der geleerdste mannen die in Holland, Zeeland en Utrecht, tot op zijnen tijd waren geboren. Het achterwege laten door den S. van de beschuldigingen, door VAN METEREN, op grond van de "His-

1 Dit: *voorsz.* moet eene drukfout zijn, want Brugge wordt in deze biographie vroeger niet genoemd.

2 Bij de beschouwing van de berichten aangaande den Franciscaner, gegeven door den heer H. Q. JANSSEN, komen we hierop terug.

torie (en Sermoonen)" Cornelis Adriaensz. aangewreven, is te meer opmerkelijk, omdat hij VAN METEREN's Historie voor zich had, toen hij het leven des Minderbroeders beschreef, zooals blijkt uit de omstandigheid dat hij meent, dat Adriaensz. slechts predikte in de jaren 1566, 1568 en 1572, terwijl toch de "Sermoonen" bijna onafgebroken doorloopen van 24 Febr. 1566 tot 24 Juni 1569. VAN METEREN haalt echter in zijn uittreksel slechts de jaren 1566 en 1568 aan, voegt er, zooals we hierboven reeds zagen, een paar andere "Sermoonen", die in 1572 zouden zijn uitgesproken, aan toe, en VAN GOUTHOEVEN citeert ook slechts deze zelfde jaren. Over de "geschiedenis der devotarigen" vindt men bij hem geen woord, en evenmin spreekt hij over "vuile en walgelijke" sermoenen; hij zegt slechts dat Cornelis Adriaensz. vermaard is "om zijn wonderbaerlijcke, dappere, maer oproerighe Sermoonen, die hij dede... teghen de Geusen", en we mogen het er voor houden dat ook dit levensbericht tamelijk juist is, aangezien de nauwkeurigheid zijner "Chronycke" door alle latere schrijvers wordt erkend. Dat de sermoenen van den Franciscaner heftig waren, dat hij de hervormingsgezinden en den weifelenden magistraat van Brugge dikwijls, en niet altijd op de meest bedaarde wijze aanviel, kan men den vurigen Katholiek niet al te euvel duiden want ook onder de hervormingsgezinden van dien tijd vindt men voorbeelden te over, om te bewijzen dat men ook reeds in die dagen, vooral bij het voeren van polemiek, niet altijd op de bezadigdste en hoffelijkste wijze te werk ging.

Op VAN GOUTHOEVEN volgt

FRANCISCUS SWEERTIUS.
(1567 † 1629).

Deze zegt in zijn werk *Athenae Belgicae* [1]:

"Cornelius Adriani f. Dordracenus Franciscanus et Guardianus, sac. Theologiae interpretes, triumque linguarum callentissimus, et Brugensem populum XXX annos diuini verbi pauit alimento.

1 F. SWEERTIUS, *Athenae Belgicae*. Antv. 1628, p. 180.

Habeo ex Iana Lernutio, se vidisse Conciones doctissimas ineditas, quae proculdubio turbulentissimo hoc tempore perierunt, aut alibi latent. Scripsit praeterea *De VII Sacramentis*. Rebus humanis exemptus Brugis anno Dⁱ MDLXXXI. Iul. XIIII. Ætat. LX et sepultus in Xenodochio S. Joannis, ad cornu summi altaris, hoc epitaphio:

Ecquis in obscuro latitans, etc. [1]

Quantus hic vir fuerit, dicet Inscriptio quae exstat Brugis in Conuentu Fratrum Minorum, et in *Selectis Christiani Orbis delicijs* Francisci Sweertii." [2]

Ofschoon dit artikel, in hoofdzaak, een uittreksel schijnt te zijn uit het Necrologium der Minderbroeders te Brugge, of wel uit de hierboven afgeschrevene grafschriften, leert het ons evenwel iets nieuws, dit namelijk dat JANUS LERNUTIUS zeer geleerde predikatiën van Cornelis Adriaensz. in HS. heeft gezien. JOANNES LERNOUT of JANUS LERNUTIUS (1545 † 1619) is te Brugge geboren. Na zijne studiën te Gent, Antwerpen en Leuven volbracht te hebben, ondernam hij, omstreeks het jaar 1567 in gezelschap van Just. Lipsius en Viet. Giselinus eene reis door de voornaamste landen van Europa. In welk jaar hij van deze reis terugkeerde is onzeker, doch zeker is het dat hij in 1577 te Brugge huwde, en aldaar bleef wonen. Hij kan dus Cornelis Adriaensz. persoonlijk hebben gekend, en zijne betrekking als schepen zijner stad, eene waardigheid die hij geruimen tijd bekleedde, verhoogt nog de waarde zijner verklaring, indien de verklaring van een geleerd en beminnelijk mensch, bevriend met de uitstekendste geleerden van zijnen tijd, nog nadere bevestiging noodig heeft.

Na SWEERTIUS vinden wij het eerst van den Minderbroeder gewag gemaakt door

---

1 Zie blz. 129.

2 In dit werk geeft de schrijver hetzelfde grafschrift: *Ecquis in obscuro latitans* enz., alsook dat aanvangende: *R. P. F. Cornelio Adriani F. Dordraceno.* Zie: F. SWEERTIUS, *Selectae christiani orbis deliciae.* Colon. Agr. 1608, pp. 505—507.

VALERIUS ANDREAS.
(1588 † 1656).[1]

VALERIUS DRIESSENS of ANDREAS, hoogleeraar, en meermalen rector magnificus, aan de Hoogeschool te Leuven, later bibliothecaris dier inrichting, ontleent het door hem vervaardigde levensbericht van Cornelis Adriaensz., voorkomende in zijn werk: Bibliotheca Belgica[2] geheel aan de grafschriften enz. zooals die door SANDERUS e. a. worden medegedeeld. Ofschoon diens bericht dus, op zich zelf beschouwd, weinig waarde heeft, willen wij het toch hier laten volgen, al ware het ook maar, om aan de verdedigers van den Minderbroeder hetzelfde recht te laten wedervaren als aan de beschuldigers, die elkander ook steeds naschrijven, en waarvan we toch ook steeds de berichten zullen moeten overnemen.

VALERIUS ANDREAS schrijft:

"Cornelius Adriani, Dordracenus, Ord. Minorum Theologus et Ecclesiastes, vir singularis cùm eruditionis tum eloquaentiae, triumque linguarum, quae sacrae et sunt et dicuntur, callentissimus, quas et Brugis Flandrorum publicè docuit, populum Brugensem annis continuis XXX incredibili cum gratia, fructu atque utilitate, divini verbi suavissimo pavit alimento, interque frementium haeraeticorum calumnias, atque obstrigillantium sycophantarum caninos insultus, libellorumque famosa ludibria, semper constans et invictus, verus Brugensium Apostolus, religiosus omnibus causâ fidei proscriptis, plenus dierum ac meritorum obiit an. CIO.IO.LXXXI. Trid. Idus Julii, annos natus LX. Scripta ejus à morte impudicis salibus, dicteriis, ac meris sycophantiis inspersa, maligna haeresis vitravit, et in ludibrium viri optimi, et innocentissimi edidit, teste Sandero. Lectaeque pridē fuerunt Conciones ejusdē doctissimae, et Tract. de VII Sacramentis."

---

1 Volgens GOETHALS, 1587—1655. — Zie zijn werk: *Lectures relatives à l'histoire des sciences, des arts, des lettres etc. en Belgique.* Brux. 1837, 38, vol. II. p. 195.

2 VALERIUS ANDREAS, *Bibliotheca Belgica* etc. Ed. renovat. et tertiâ parte auct. Lovan. 1643. p. 142.

De eerste schrijver over ons onderwerp, die nu volgt, is weder een Noord-Nederlander, en wel

MARCUS SUERIUS BOXHORN.
(1602 † 1653).

BOXHORN, hoogleeraar te Leiden, zegt aangaande Cornelis Adriaansz. het volgende [1].

"Cornelis Adriaensz.... Franciscaen, ende Guardiaen, seer geleert in de dry spraecken. Hy heeft openbaerlijck geleert dertich jaren tot Brugge in Vlaenderen. In zijn Sermoenen ende Predicatien was hy geacht, welsprekēde ende vleyende van woorden. Nochtans was hy van natuere boven maten genoechelijck, ende met welckemen spotte ende geckte; het welck genoech blijckt in die Predicatien, die in aller menschen handen verkeerende, worden ghemeynelijck gelesen niet sonder seer overvloedich lacchen. Hoe wel dat Ianus Lernutius... heeft gesien onghedruckte ende seer geleerde Predicatien die sonder twijffel in dien geturbeerden tijt vergaen zijn. Hy was in alle plaetsen onvertsaecht. Van wat qualiteyt of hoocheyt zijn toehoorders mochten wesen, die berispte hy seer vryelyck. Bisschoppen ende vorsten waren hem gelijck als den gemeynen man, daer in hy oordeelde daer in hy mishaghen hadde, dat berispte hy openbaerlijck ende met opgesetten wil... Hy is gestorven in 't jaer 81 des voorleden eeuwe. Van zijn ouderdom 60 jaren. Is begraven tot Brugge in S. Jans Gasthuys."

De meening van BOXHORN over Cornelis Adriaensz. is vooral merkwaardig omdat deze, ofschoon gematigd in zijne denkwijze, toch juist geen bijzonder vriend was van de R.-Kath. geestelijkheid in het algemeen. Zijn werk: Nederlandsche historiën 1e boek enz. [2], eene doorgaande beschuldiging dier geestelijk-

1) M. Z. BOXHORN, *Toneel der steden van Hollandt, ouergeset, verbet. ende vermeerd. d. G. Baerdeloos.* Leyd. 1634, blz. 90.

2) *Nederlandsche historien, 1e boek, behelsende de eerste veranderingen in den godsdienst en de leere: nevens de harde vervolgingen daar over ontstaan in de Nederlanden, voor ende tot de tijden van Keyser Karel de Ve.* Leyd. 1644 en 1649. Utr. 1700, Amst. 1737.

heid, is daarvoor het beste bewijs. En welke is nu die meening? De hoogleeraar drukt ze duidelijk uit: Cornelis Adriaensz. was geleerd, in zijne sermoenen welsprekend, geacht en "vleyende" (aangenaam) van woorden. Men spotte met hem, omdat hij "van natuere boven maten genoechelijck was", en het bewijs dat men met hem spotte is te vinden "in die Predicatien die in aller menschen handen" zijn. Hij was onversaagd in het uiten zijner meening, en stoorde zich er in het minst niet aan of hij soms ook bisschoppen of vorsten zou kunnen mishagen, omdat hij hen, daar waar hunne woorden of daden in strijd waren met zijne overtuiging, niet meer verschoonde dan eenig ander gewoon mensch.

Kan men zich eene nog schoonere lofrede denken? Naar mijne meening laten deze weinige woorden de breedsprakige en gezwollen grafschriften, die op den Franciscaner werden gemaakt, verre achter zich. En toch zijn dit de woorden van den protestantschen BOXHORN, die ze zeer zeker niet zal hebben neergeschreven, zonder zich eerst, zooveel als mogelijk was, te hebben overtuigd, van de schuld of onschuld van den R.-Kath. geestelijke. Trouwens het geheele bericht kenmerkt zich door oorspronkelijkheid. Maar hoe nu deze uitspraak te rijmen met die van VAN METEREN, en van hem die volgt?

PIETER CORNELISZ. HOOFT.
(1581 † 1679).

Was de meening, aangaande hem die ons bezig houdt, bij de tot dusverre gehoorde schrijvers niet altijd onverdeeld gunstig; blijkt uit de berichten van een paar hunner, dat zij meenen dat Cornelis Adriaensz. meestal zeer heftig was, in zijne uitvallen jegens hen die met hem in gevoelen verschilden, niemand, met uitzondering van VAN METEREN, schijnt toch geloof te hebben geslagen aan het verhaal der "devotarigen"; niemand roert ten minste dit onderwerp aan, noch ook dat der "vuile en walchelijke" predikatiën. Men schijnt tot op dezen tijd het verhaal van VAN METEREN, en ook de "Historie en Sermoonen") op

hare juiste waarde te hebben geschat, en het er voor gehouden te hebben dat de "lichtgeloovicheydt" VAN METEREN ook hier een poets heeft gespeeld, wat met betrekking tot deze zaak te gemakkelijker was, omdat er in zijnen tijd nog geene gedrukte bewijzen voorhanden waren, voor de onwaarschijnlijkheid en voor de onjuistheid zijner meening, die alleen gegrond was op de "Historie (en Sermoonen"). Eene "Apologie" door Cornelis Adriaensz. geschreven, waarover we reeds in het voorbijgaan spraken, en waarop we ook later nog zullen terugkomen was, misschien met behulp van kunstmiddelen, door de vijanden van den Franciscaner in het werk gesteld, ongedrukt gebleven [1]), en zelfs de grafschriften en het uittreksel uit het Necrologium van het klooster der Minderbroeders te Brugge, werden voor het eerst door SANDERUS en door SWEERTIUS openbaar gemaakt. Met P. C. HOOFT treedt evenwel in dit opzicht een nieuw tijdperk in. Deze geeft in zijne Nederlandsche Historien, met eenigszins andere woorden, hetzelfde hors-d'oeuvre als VAN METEREN ten beste; en gaf hij daarbij nog maar iets nieuws, al ware het dan ook ongunstig voor den Minderbroeder! Men zou dan nog kunnen aannemen dat zijn oordeel zelfstandig was; doch ook dit is niet het geval.

Bij alle voortreffelijke eigenschappen die HOOFT's werk kenmerken, heb ik mij steeds verwonderd over twee gebreken die het aankleven. Het eerste gebrek is, dat men in zijn boek dikwijls het spoor bijster wordt, hierdoor dat hij bijna nooit een jaartal noemt. Wel is waar staat, in sommige uitgaven van zijn werk, het jaar waarover hij handelt, boven aan de bladzijde vermeld, hetgeen dan ten minste gedeeltelijk in dit gebrek voorziet, ofschoon het niet weg kan nemen dat men dikwijls het verband der gebeurtenissen van vroegeren of lateren tijd mist, maar in die uitgaven zijner Historiën waar ook dit jaartal is weggelaten, is het bijna onmogelijk iets na te slaan. Het tweede gebrek is dat hij nooit zijne bronnen noemt. Men moge dit laatste in vroegere schrijvers over het hoofd zien, bij

1) Later hopen wij aan te toonen, dat het ook mogelijk is, dat deze "Apologie" om geheel andere redenen ongedrukt is gebleven.

HOOFT is dit niet meer te vergoeilijken, omdat het door velen zijner voorgangers reeds was vermeden.

Had de S. aan dezen tweeden eisch voldaan, dan zou hij, bij zijn bericht aangaande "Broer Cornelis", hebben moeten vermelden dat hij zijn bericht uitsluitend aan VAN METEREN en aan de "Historie (en Sermoonen") heeft ontleend, zonder zich daarbij de moeite te geven SANDERUS, VAN MANDER, VAN GOUTHOEVEN, SWEERTIUS, VALERIUS ANDREAS en BOXHORN opteslaan. Legt men toch zijn verhaal naast dat van VAN METEREN en de "Historie (en Sermoonen"), dan blijkt ten duidelijkste dat dit de eenige door hem geraaadpleegde bronnen zijn, wanneer men althans niet wil aannemen dat hij opzettelijk de meening der verdedigende partij heeft verzwegen.

Ziehier het verhaal, zooals dat door HOOFT wordt gedaan:

"Onder de Franciskaanen te Brug, was broeder Cornelis Adriaenszoon van Dordrecht. Deez' ooverloopende van gal, glad van tong, stijf van kaaken, en ten rykste begaaft met den geest der onbeschaamtheit, had daar, al een' wyle voorheen den preekstoel betreeden [1], en met ongesnoerden mondt en woorden van walghende vuyligheit, niet alleen teeghens d'Onroomschen, maar zelfs teeghens d'Ooverheden zijner eyghe parthye, gebuldert. Booven deez' openbare arghernis, was een' verborghene in 't licht gebracht". — Hierop volgt het verhaal betreffende de "Devotarigen", waarna hij vervolgt: — "waaroover hy endtlyk, ten aanstaan der majestraat, klooster en stadt had moeten ruymen, en drie jaaren tot Ypere verblyven. Weeder gekeert, zonder verlof, in dat van zesensestigh, haald' hij de wethouders, die 't hem gedaan hadden schendelyk oover; en ging, met schelden en tieren, den ouwden gang; onverlet; eerst mits de bysterheit, thans mits de bitterheit des tyds, als niemant aan den staf der geestlykheit bassen darde. En, dusdoende braght hy de landtvooghdy van Alva deur, tot dat de dingen een' zwaay naamen. Alstoen bestond hy, teeghens 't be-

1 HOOFT schrijft dit op het jaar 1578, en de door hem bedoelde "wijle" omvat dus een tijdvak van dertig jaren. — Behoeft het nog meer bewijs, dat het een gebrek is in HOOFT's werk dat hij bijna nooit een jaartal noemt?

dryf des Hartooghen, met gelyke lossigheit uit te vaaren; leggende schamperlyk af, van 't eyschen des tienden penninx, en 't verliezen van den Briel. Seedert, hoe de windt van 's lands verlichting bet opstak, hoe hy bet de kap daarnaa keerde: weshalven men hem duldde: mooghende zelfs d'andre gezintheeden wel veelen, dat zich de Roomsche, door alzulke onteersels eener kerke, afzightigh maakte" [1].

Men ziet het dus, HOOFT's verhaal verschilt slechts hierin van dat van VAN METEREN, dat zijne meer gespierde taal daaraan meerdere kracht bijzet, d. w. z. de schildering levendiger, en de persoon van den Minderbroeder daardoor nog afschuwelijker maakt.

Op HOOFT volgt

MATTHIJS BALEN JANSZ.
1610 † ??

Deze schrijft:

"Kornelis Adriaansz.... door zijn Predikatien en oproerige Sermoenen die hy dede Anno 1566, 1568 en 1572 tegen de Geusen ... seer vermaard, was welsprekend en vleyende van woorden, nochtans van nature genoeglijk, en met welke men spotte en gekte, welk genoeg blijkt uyt de Predikatien die in alle menschen handen zijn, welke de lezers tot overvloedig lachen en tot gramschap verwekken... Hy was in alle plaatzen onvertsaagd, want van wat voor staat of hoogheyd zijn toehoorders waren berispede die vryelijk, bisschop en vorsten waren hem als den gemeenen man, en dat hy oordeelde hem te mishagen, dat bestrafte hy openbaarlijk en met opgezetten wille [2]".

De ijverige en nauwkeurige BALEN, zelf een Dordrechtenaar, wiens werk terecht gerekend wordt eene eerste plaats te bekleeden onder de beste stedebeschrijvingen die wij bezitten, heeft

1 HOOFT's *Nederlandsche historien*, 13e boek.

2 M. BALEN JZN., *Beschryvinge der stad Dordrecht*. Dordrecht, 1677, blz. 204.

dus aangaande Cornelis Adriaensz., in Dordrecht geboren, en aldaar in 1548 Minderbroeder geworden, niets anders kunnen vinden of vernemen, dan hetgeen door vroegere schrijvers is gezegd geworden. Uit deze schrijvers kiest hij zich VAN GOUTHOEVEN en BOXHORN tot gidsen, waarschijnlijk omdat dezen hem in deze zaak het meest geloofwaardig voorkwamen, terwijl hij het verhaal van VAN METEREN laat rusten. Zijn levensbericht is dan ook niets anders dan een bijna woordelijk resumé van hetgeen de beide eerstgenoemde schrijvers ons aangaande "Broer Cornelis" mededeelen.

Na BALEN treffen wij aan

GERARD BRANDT.
(1626 † 1685).

BRANDT kopieert woordelijk hem die hij zich in zijne geschriften steeds tot model koos: P. CZN. HOOFT, het zij tot zijne eer gezegd met opgave zijner bron; bespreekt daarna de verhooren die Cornelis Adriaensz., daartoe benoemd, liet ondergaan aan de beide Doopsgezinden Jacob de Roore of de Keersgieter, en Herman van Vleckwijck, 9 en 10 Mei 1569, zooals die worden gevonden in het 2e deel van de "Historie (en Sermoonen"). Hij is daarbij, naar ik geloof, de eerste schrijver die er op wijst dat TILEMAN VAN BRAGHT, in zijn *Martelaars-Spiegel*, deze verslagen, indien ze werkelijk authentiek zijn, heeft vervalscht, door er een zeer belangrijk gedeelte uit wegtelaten [2] en om zijne lezers zelf te laten oordeelen, over dit door VAN BRAGHT weggelaten gedeelte, deelt hij dat in eenigszins gekuischten vorm mede. Vermits we dus ook van dezen schrijver niets nieuws leeren, is het onnoodig zijn bericht hier in zijn geheel te herhalen, en gaan dus over tot

1 G. BRANDT, *Geschiedenis der Reformatie* enz. Amst. 1671, dl. I, blz. 508.

2 Aangezien TILEMAN VAN BRAGHT volstrekt geene levensbijzonderheden van Cornelis Adriaensz. mededeelt, heb ik gemeend ook over hem later te moeten spreken, gezamenlijk met FILIPS VAN MARNIX en een paar andere schrijvers.

ANTONIUS MATTHAEUS.
(1635 † 1710).

MATTHAEUS [1] is voorzeker een der felste beschuldigers van Cornelis Adriaensz. Jammer is het evenwel voor dien schrijver dat zijne beschuldigingen geen vasteren grond hebben. Zijn geheele bericht toch is niets anders dan een samenraapsel van hetgeen reeds door anderen was geschreven, voorafgegaan en verbonden door eenige kwaadaardige gezegden en uitroepingen. Ging hij hierbij nu nog maar met nauwkeurigheid en goede trouw te werk, dan kon het er nog door, maar als hij een zijner citaten opzettelijk vervalscht, en bij een ander schrijft: CAROLUS NAUDEUS, daar waar hij meent CAREL VAN MANDER, wanneer hij, van HOOFT sprekende, dien noemt *Cornelis* HOOFT, en den naam van SWEERTIUS wel noemt, zonder een woord van dien schrijver aantehalen — misschien omdat hij bij nader inzien bemerkt heeft dat bij SWEERTIUS niets ten nadeele van "Broer Cornelis" te vinden is — dan krijgt men weinig achting voor, en vertrouwen in zijn geschrijf. Doch hierover nader, laten wij hem eerst zelf spreken:

Na eerst de beide grafschriften: "R. P. F. Cornelio Adriani Dordraceno" enz. en "Ecquis in obscuro latitans" enz. [2] te hebben medegedeeld, zegt hij:

"Habet Sweertius id in Selectis suis Christiani orbis deliciis, unde et postea descripsit Antonius Sanderus laudibus evehens Minoritam hunc velut alterum Athanasium: Sed sic solent qui sic sentiunt. Securi famae et vocis publicae imponunt posteris, quantum possunt. Ut autem paucis noscamus indolem et vafrum hominis ingenium audiamus virum gravissimum, et qui citra controversiam fidei prorsus incorruptae, Cornelium Hooft, qui lib. 13 hist. de eo ita: Onder de Franciscanen te Brug" enz. (Hier volgt dan woordelijk het verhaal van Hooft). — Daarna vervolgt

---

1 In het werk: ANDREAS ALCIATUS, *Tractatus contra vitam monasticam. Cui accedit Sylloge Epistolarum* (etc.) *Quae primus omnium in lucem protulit adjectis passim notis.* ANTON. MATTHAEUS. Hag. Com. 1740 pp. 317—320.

2 Zie hiervoor blz. 129.

de S.: "Obiit Ann. 1581 pridie Id. Jul. Nat. Ann. 1521, patre, cui nomen Adrianus Walteri, Novae Ecclesiae Dordraci Pastore. In ordinem Franciscanum relatus Ann. 1548. Librum reliquit de VII Sacramentis. In omnium ore ob tribunitas conciones. Gouthoeven, Chron. Holl. fol. 222. Fr. Sweertius, fol. 507. Collegit Hubertus Goltzius et ut dicitur curavit edi. Certe de eo Carolus Naudaeus in vitis pictorum fol. 248 vers. *Hem wort naagegeven dat hy syn predicatien heft beschreven en gedruckt.* Sed hoc praeterquam quod vehementes etiam multum ridiculae. Dux Albanus ex Hispania cum venisset in Belgium non erubuit gratulari ei publice pro concione adventum verbis hujusmodi, 31 August." — Hierop volgt dan de "predikatie" die Cornelis Adriaensz., volgens de "Historie (en Sermoonen)" zou gehouden hebben den 31 Aug. 1567, terwijl de S. besluit met de woorden: "Nihil verus quam quod vulgo:

Non audet Stygius Pluto tentare, quod audent
Effrenis monachus, plenaque fraudis anus."

Het art. ANTONIUS MATTHAEUS (IV) opslaande in het *Biographisch Woordenboek* van A. J. VAN DER AA, VAN HARDERWIJK en SCHOTEL, lezen we daar, dat deze MATTHAEUS was "een man van groote geleerdheid ... en een dóór kundig beoefenaar der geschiedenis", dat hij was "een sieraad dezer (Leidsche) hoogeschool, doch dat zijne lessen weinig bezocht waren, mogelijk ten gevolge van verkeerd oordeel, als van zekere stroefheid van zijne zijde [1]".

Afgaande op hetgeen de S. over onzen Minderbroeder zegt, zou het evenwel mogelijk kunnen zijn dat zijne lessen ook nog om andere redenen weinig bezocht waren. Zijn bericht betreffende Cornelis Adriaensz. toch getuigt niet, zooals wij hierboven reeds aanmerkten, van groote .... laat ik maar zeggen — nauwkeurigheid, en ook niet van goede trouw. Vooreerst is de uit-

1 Hoe voorzichtig men moet zijn met het gebruik van dit *Biographisch Woordenboek*, kan o. a. blijken uit de omstandigheid dat men, onder de talrijke fouten en onnauwkeurigheden die in dit werk voorkomen, ook deze kan opmerken, dat in de lijst van boeken geschreven door ANTONIUS MATTHAEUS II, dezelfde titels voorkomen als in de lijst der werken geschreven door diens vader, ANTONIUS MATTHAEUS I.

roep: "Sed sic solent qui sic sentiunt", aan het adres van Sanderus en Sweertius tamelijk ongepast, maar erger is het nog, wanneer de S. aan VAN GOUTHOEVEN de woorden in den mond legt: "In omnium ore ob tribunitas conciones", die door dezen niet zijn geschreven. Van *Cornelis* Hooft (de burgemeester?) te spreken, wanneer hij *Pieter Cornelisz.* Hooft bedoelt; Carolus Naudæus, een persoon die wellicht nooit bestaan heeft, en van wien zeer zeker geene Levensbeschrijvingen van schilders bestaan, te noemen, wanneer hij Karel van Mander meent, pleit niet voor groote... nauwkeurigheid, en wanneer hij SWEERTIUS noemt, maar het citaat in de pen houdt, dan geloof ik dat men zulks niet anders kan kenmerken dan door de woorden slordigheid of onwetendheid.

Vermits het overige van zijn artikel, zooals wij boven reeds zagen, bestaat, uit twee grafschriften, het verhaal zooals dat bij HOOFT voorkomt, en eene "predikatie", getrokken uit de "Historie (en Sermoonen)", kunnen we mijns inziens het boek van dezen "man van groote geleerdheid" gerustelijk ter zijde leggen, wanneer het ons te doen is, iets aangaande "Broer Cornelis" te vernemen.

Hij, die nu volgt, is

PIERRE BAYLE.
(1647 † 1706).

BAYLE [1] heeft zijn artikel "Corneille d'Hadrien" nog al uitvoerig bewerkt, doch ondanks deze uitvoerigheid, brengt ook hij ons geene schrede verder. Inzonderheid kan ook dit artikel tot bewijs strekken voor de juistheid van het oordeel door JACQ. SAURIN over BAYLE uitgesproken, want ook hier dwaalt de schrijver geheel van zijn eigenlijk onderwerp af, om zich bijna uitsluitend bezigtehouden met een onderdeel daarvan — de "geschiedenis der devotarigen" — en dat wel op de hem eigene dubbelzinnige wijze, en met tallooze aanhalingen uit HERODOTUS,

1 P. BAYLE, *Dictionnaire historique et critique.* 5e éd. revue, corrigée et augmentée... par DES MAIZEAUX. Amst. etc. 1740. vol. II. p. 677, 678.

PLUTARCHUS, VICECOMES, VAN METEREN, VOSSIUS, VOETIUS, J. BOILEAU e. a.

Ofschoon BAYLE niet bepaald voor zijne meening uitkomt, schijnt hij toch den Minderbroeder, met betrekking tot de zaak der "devotarigen" voor schuldig te houden, hoewel hij die schuld nu eens tracht te vergoeilijken, door er o. a. op het voetspoor van VOETIUS op te wijzen, dat de "devotarigen" zich gedurende de lichamelijke kastijding van "Broer Cornelis" in geen anderen toestand bevonden, dan in dien, waarin zich ook de eerste Christenen bevonden, wanneer hun de Doop werd toegediend, om daarna aan zijn eigen argument weder alle kracht te ontnemen. Doelende op de wijze waarop Cornelis Adriaensz., volgens VAN METEREN, zijne "devotarigen" in de Biecht ondervroeg, en daarna lichamelijk bestrafte, zegt hij o. a.: "Si la maxime de Gygès étoit véritable... les affaires de notre Hadrien n'auroient pas été en trop méchans termes, supposé qu'il ne fût pas assez visionaire pour s'imaginer, que tout de bon quelques coups de fouet de sa main... auroient une vertu singulière par rapport à l'expiation de leurs péchez. On est si porté à donner un mauvais tour aux choses, que peu de gens sont capables d'attribuer la conduite de ce Cordelier à un autre principe, qu'à celui que quelqu'un appelle la curiosité des plaisirs d'autrui." Ik zal BAYLE niet volgen in zijn onderzoek naar het al of niet geoorloofde van de handelingen van "Broer Cornelis" in deze, aangenomen dat soortgelijke handelingen werkelijk hebben plaats gevonden, vooreerst omdat dit onderzoek buiten mijn bestek ligt, en ten tweede, omdat ik mij daardoor op een terrein zou begeven dat buiten mijne bevoegdheid ligt. Laten wij dus slechts eens zien hoe BAYLE de persoon van den Franciscaner afschildert:

"Il (Cornelis Adriaensz.) se fit Cordelier, et fut Gardien d'un couvent, et Lecteur en theologie. Il entendoit bien le Latin, le Grec et l'Hebreu, et il enseigna publiquement ces trois langues. Il prêcha trente ans à Bruges, et ne s'étonna jamais des médisances qu'on publia contre lui. Il mourut à Bruges à l'âge de soixante ans le 14 de Juillet 1581. Il composa un Traité des

sept Sacremens. Jean Lernutius avoit vu en manuscrit plusieurs très-doctes sermons de ce Cordelier. Les ouvrages qui ont paru sous son nom après sa mort sont parsemez de boufonneries, et de quolibets malhonnêtes. Sanderus prétend que les Hérétiques y ont fourré cela, pour diffamer la mémoire de ce bon et innocent religieux. Il faudrait en avoir des preuves, ou ne le dire pas. Les Protestans parlent de ce Cordelier comme d'un violent déclamateur. —

Hierop volgt dan zijne beschouwing over de "geschiedenis der devotarigen" waarna hij eindigt met te zeggen:

"Cassander... pour céder aux calomnies de ce collègue, se vit obligé à s'exiler 1555."

Het eerste gedeelte van dit artikel is dus een uittreksel uit de grafschriften, aangevuld door eenige berichten van SWEERTIUS; daarop volgt eene beschouwing dier berichten door BAYLE zelf, en de laatste alinea is, gelijk de S. ook zegt, getrokken uit een opdrachtsbrief van BONAVENTURA DE SMET, al. VULCANIUS, aan de Staten-Generaal, gedagteekend Lugd. Bat. Kalend. Januarij 1595, geplaatst voor zijne uitgave van het werk van NILUS: De primatu Papae, welken opdrachtsbrief aanvangt met woorden: "Quum ante annos circiter XL... Georgius Cassander vir doctissimus Brugis Flandrorum communi utriusque nostrûm patria publicum bonarum literarum professorem agens, ut collegae cuiusdam sui qui sacras ibidem literas docebat, (illius inquam furiosi theologi, à quo postea cùm se in Seraphicam familiam dedisset, famosa illa Gynopygica disciplina Cornelianae nomen invenit) calumniis cederet, voluntarium sibi ipsi exilium indixisset etc." [1].

Onverklaarbaar is het hoe VULCANIUS deze woorden heeft kunnen ternederstellen, want aangezien hij zelf Vlaming en tijdgenoot van Cornelis Adriaensz. en Cassander was, had hij toch

1 NILI *de primatu Papae Romani, ll.* II, *ex Biblioth. Vaticana: Bonaventura Vulcanio interprete* etc. Lugd. Bat. ex offic. Plantinianae, ap. Franc. Raphelengium, 1595.

in dit opzicht beter ingelicht kunnen zijn. — Misschien moet men bij het getal XL aan eene drukfout denken, en moet de L wellicht vóór de X geplaatst worden, in welk geval het tijdstip van Cassander's vertrek uit Brugge, althans eenigszins juister zou zijn aangegeven; deze toch bevond zich in 1544 reeds te Keulen, blijkens de opdracht zijner *Tabulae dialecticae*, gedagteekend: Keulen, 1 Dec. 1544, en had toen zijn vaderland reeds verlaten. Sedert dien tijd vinden we hem nu hier en dan daar, tot dat hij zich in 1549 voor goed te Keulen vestigde [1]. De verzekering van VULCANIUS, dat Cassander eerst in, of omtrent 1555 zijn vaderland zou hebben verlaten, is dus ten eenenmale onjuist. Laat zich deze fout evenwel, op de bovengenoemde wijze, wellicht uit eene drukfout verklaren, geheel anders is het gelegen met de verzekering dat Cassander Brugge en zelfs zijn vaderland vrijwillig verliet, *om de lasteringen van zijn' metgezel Cornelis Adriaensz. te ontloopen.* Deze verzekering van VULCANIUS, en op diens gezag ook van BAYLE, is bepaald onjuist, en deze onjuistheid is door niets te rechtvaardigen. Vooreerst is Cornelis Adriaensz., volgens het gevoelen van alle andere schrijvers, reeds in 1548 Minderbroeder geworden, en is zelfs door den heer JANSSEN aangemerkt, dat zijne intrede in de Orde misschien wel reeds van 1546 dagteekende [2], eene meening waartoe de heer JANSSEN aanleiding vindt in eene zinsnede uit de Voorrede van het hoogst zeldzame boekje geschreven door Cornelis Adriaensz., getiteld: *Van de Seven Sacramenten*, welke zinsnede daarvoor ook eenigen grond geeft. Cornelis Adriaensz. toch schrijft in die Voorrede, gedagteekent "in onsen convente, 25 Junij 1556": — "Van over tien jaren (te wetene in mynē staet van religie) als oock daer te voren, wesende alsdoen op de Halle deser stede (als onweerdich) Leser publijck in der Faculteyt van Theologie". Uit deze woorden, hoewel die niet bepaald duidelijk zijn, zou kunnen opgemaakt worden, dat Cornelis Adriaensz. zich

1 Zie: H. Q. JANSSEN, Georgius Cassander geschetst enz. in *Bijdragen tot de oudheidkunde en geschiedenis, inzonderheid van Zeeuwsch Vlaanderen, verzameld door* H. Q. Janssen en J. H. van Dale. Middelb. 1856—1860, dl. IV, blz. 169, in de 2e aanteekening op blz. 151.

2 H. Q. JANSSEN, *Georgius Cassander*, enz. t. a. pl. blz. 169.

omstreeks 1546 op het keerpunt bevond van zijne betrekking als leeraar aan de brugsche school, en van zijne toetreding tot de Orde der Franciscanen.

Hetzij nu 1546 of 1548 het jaar is, waarin Cornelis Adriaensz. het gewaad der Minderbroeders aantrok, in ieder geval kon hij omstreeks 1555 de metgezel van Cassander, die zich reeds in 1549 voor goed te Keulen vestigde, niet meer zijn. De verzekering van VULCANIUS, en op diens gezag van BAYLE, is dus geheel onjuist, en wordt dit nog meer, wanneer men daarbij in het oog houdt, dat Adriaensz. en Cassander nooit metgezellen aan de brugsche school zijn geweest, zooals we later zullen zien. Hier is het genoeg optemerken dat de eerste de opvolger was van den laatste, die alleen om zijne hervormingsgezinde gevoelens zijn leerstoel te Brugge moest verlaten. Niettegenstaande deze meening reeds in 1838 door den heer F. V. GOETHALS [1] werd uitgesproken, schijnen de latere schrijvers die niet te hebben willen aannemen, op grond van het onjuiste bericht van VULCANIUS, tot dat de heer J. M. ASSINK CALKOEN [2] een bewijs voor de waarheid der stelling van den heer GOETHALS vond, in een brief van ANDREAS GERARDUS VAN YPEREN al. HYPERIUS, gedagteekend 4 Kal. Jul. 1553 (Cent. Epist. 7), in welken brief deze schrijft; "...Utinam aliquando audire detur, doctrinam coelestem vereque Christianam, quae te, quae me, quae multos alios, vitae innocentia commendatos, coëgit exulatum ire, in patria nostra locum aliquem obtinere."

Hiermede kunnen we gevoegelijk van BAYLE afstappen, aangezien ik vermeen genoegzaam te hebben aangetoond, welke waarde ook zijn artikel heeft, voor de geschiedenis van Cornelis Adriaensz. We zullen nochtans meermalen gelegenheid hebben optemerken, dat ook zijne onjuiste berichten door latere schrijvers weder gretig worden overgenomen, en overgaan tot de beschouwing van hetgeen ons aangaande den Minderbroeder gezegd wordt door

---

1 F. V. GOETHALS, t. a. p. vol. IV, p. 68.

2 J. M. ASSINK CALKOEN, *Specimen histor.-theolog. Georgii Cassandri vitae atque operum narrationem exhibens.* Amst. 1859, p. 30.

HUGO FRANS VAN HEUSSEN,
1654 † 1719.

Toen ik zou afschrijven wat VAN HEUSSEN over Cornelis Adriaensz. zegt, bekroop mij andermaal de lust eerst eens in het *Biographisch Woordenboek* van VAN DER AA, VAN HARDERWIJK en SCHOTEL natezien, wat daarin over dezen schrijver zelf wordt gezegd. Het artikel opslaande lees ik daar: "Zijne werken zijn, ofschoon er veel in voorkomt dat sporen draagt van te haastige bewerking en gebrek aan critiek, toch nog schatboeken voor de beoefenaars dier vakken", en een weinig verder: "Men moet echter deze werken met behoedzaamheid gebruiken, daar er veel onnauwkeurigheden ingeslopen zijn" enz. — Hoe nu een geschiedkundig werk, dat onnauwkeurig is, en bij welks samenstelling de critiek over het hoofd is gezien, een "schatboek" kan zijn, begrijp ik niet goed, maar wil ik hier ook niet verder onderzoeken. Ik haal die woorden slechts aan, omdat ik bij VAN HEUSSEN, daar waar deze spreekt over Cornelis Adriaensz., een bewijs heb gevonden voor de juistheid der beschuldiging van onnauwkeurigheid. De S. toch haalt, bij zijn bericht betreffende den Franciscaner, VALERIUS ANDREAS aan, als zou hij aan dien schrijver zijn bericht hebben ontleend, en schrijft daarna, bijna woordelijk, BOXHORN af. — Men oordeele:

"Kornelis Adriaansse, Gardiaen der Minnebroederen, in drie taalen by uytsteekendheit ervaren, was een welsprekend predikant. Doch hy was uytermaate, en meer als 't wel betaamde, koddig en snaakig van aard: 't welk zijne predikaatzien, dewelke in allemans handen zijn, en zonder uytgelaaten te lachen niet geleezen konnen worden, overvloedig uytwijzen. Hy is in 't jaar 1581, in 't sestigste jaar zijns levens, gestorven: en te Brugge in St-Jans Gasthuis begraven [1]."

Het eenige wat wij bij dit bericht van VAN HEUSSEN kunnen

1 VAN HEUSSEN en VAN RIJN, (*Oudheden en gestichten van Zuid-Holland*) enz. Leid. 1719. blz. 108.

opmerken is, dat hij, zijn citaat moge onjuist zijn, toch een schrijver copieert die niet al te veel geloof hecht aan VAN METEREN, en aan de "Historie (en Sermoonen"), hetgeen men nog zoo dadelijk niet zou verwachten van iemand die, om zijne jansenistische gevoelens beter ingang te doen vinden, zich niet ontzag het door hem geschreven werkje: "De Gyges van Michel Loeffius overwogen, te ligt en met veele misslagen gevonden", uittegeven op den naam van ADRIAAN VAN LOO, een destijds zeer bekend, doch met VAN HEUSSEN in gevoelen zeer verschillend schrijver.

Zooals men weet, is het hierboven genoemde werk een gedeelte der vertaling van het werk: Historia Episcopatuum Foederati Belgii etc. Lugd. Bat. 1719, van denzelfden schrijver, welke vertaling werd vervaardigd en met aanteekeningen voorzien door

HUGO VAN RIJN.

Deze, een geestverwant van H. F. VAN HEUSSEN, schrijft in zijne aanteekeningen op diens werk, aangaande Cornelis Adriaensz. [1]:

"Dit is dan die beruchte en wijtbefaamde Broer Kornelis, wiens gedrukte predikaatzien zoo menig gezelschapje vervrolijkt hebben en noch dagelijks vervrolijken; en greetiger van veele menschen geleezen worden als het deftigste Preekboek. Dit is die eigen Broer *Kornelis*, *Broer Kornelis* zal ik nog eens zeggen, want het herhaalen van zijnen naam zal alleen alle mijmeryen en sufferyen van menig leezer verzetten; dit is, zeg ik, die Dortsche Minnebroeder, van wien zoo veele uytspoorigheden en malligheden, om hier geen lelijker uytdrukkingen te gebruiken, vertelt worden. Zouw ik die algemeene vreugde hier koomen stooren; zouw ik Hollands tijdverdrijf, ik zegge zijne drollige en meer als koddige predikaatzien, en alle die mooye vertellingen, in twyfel durven trekken? Had ik dan niet een algemeenen opstand van alle inlandsche schrijvers tegen my te verwachten? Het zal evenwel, hoop ik, geen schelmstuk zijn het zeggen van anderen, en hun oordeel over de gemelde predikaatzien, en over die zoo uyt-

1 VAN HEUSSEN en VAN RIJN t. a. p. blzz. 133 en 134.

gekreete vertellingen, den leezer in 't kort voor te stellen. Een bescheiden en onpartydig karel is noit onwillig zoo wel de verdediging als de beschuldiging aan te hooren. Ik wil niet ontkennen dat we al aardige predikanten in onze kerk gehad hebben: dat de monnikken voornamentlijk, 't zy om wat byzonders te zeggen, 't zy uyt onkunde, 't zy om andere redenen, somwylen fratzen en fabelen voor bondige en evangelische waarheden op den preekstoel gebragt, en het volk met onnutte vertellingen, in de plaatze van heilzaame en zielbeweegende leeringen, opgehouden hebben: maar dat geeft nog geen vast gevolg tegen Broer Kornelis. Het zoude ons in allen gevalle niet deeren, dat een drollige monnik eenige poetzen op den Stoel der Waarheit aangerecht, en eenige onbetaamelijke quinkslagen en boerteryen uytgelapt (uytgeklapt?) hadde: men had dat dat maar op de rekening van een byzonder konvent te zetten. Maar de waarheit mag in alles wel nagezocht worden. Ook wil ik my, in deeze zaake, niet als rechter draagen, en 'er zelfs niet eens in stemmen; maar alleenlijk te boek zetten, wat dat 'er deftige schryvers van geoordeelt en geschreven hebben; en den leezer zelf dan te bedenken geeven of hy niet al te voorbaarig en te driftig is geweest in dees Dortschen Minnebroeder, ongehoord, ongezien, ongekend, zoo ongunstig te veroordeelen".

Hierop volgt dan een uittreksel uit SANDERUS en VALERIUS ANDREAS, en eene verwijzing naar BAYLE.

Ofschoon de manier waarop VAN RIJN hier geschiedenis schrijft, naar mijne meening niet de ware is, parcequ'il cherche à ménager la chèvre et le chou, zoo is toch zijn oordeel over Cornelis Adriaensz. in den grond tamelijk onpartijdig, en velen van hen, wien het nu juist niet te doen is om zekerheid te hebben aangaande de persoon van hem die ons bezig houdt, zullen dit volgaarne onderschrijven. Och ja! laat "Hollands tijdverdrijf" nog "menig gezelschapje... dagelijks (blijven) vervroolijken", op voorwaarde dat het "gezelschapje" niet van de uitgezochtste soort zij, want in zulke gezelschapjes zouden die "Sermoonen" weinig bijval vinden, en zou hij die ze daarin opdischte, wel eens kunnen ondervinden dat zij eene geheel andere uitwerking hadden dan die, welke hij zich daarvan had voorgesteld, vooral dán wan-

neer ze in de oorspronkelijke bewoordingen werden voorgedragen. Laat die "predikaatzien", naast de geschiedenis van Uilenspiegel, van Jan de Wasscher en meer dergelijke, blijven bestaan [1], maar laten wij niet vreezen die voor onecht te verklaren, wanneer wij van hare onechtheid overtuigd zijn, om dezelfde reden waarom VAN RIJN ze niet best durfde bespreken: "uit vrees voor een algemeenen opstand van alle inlandsche schrijvers." Laten onze schrijvers daarentegen die "Sermoonen" eens bedaard en onbevooroordeeld lezen, of beter gezegd, laten ze die eens doorworstelen, en daarna hunne meening eens uitspreken op de vraag: Is het mogelijk dat die "Sermoonen", in dien vorm, door eenig geestelijke, tot welk kerkgenootschap ook behoorend, een geestelijke die bovendien vroeger leeraar was in de Fraaie Letteren, en die welsprekend werd genoemd, onder de destijds bestaande omstandigheden, konden uitgesproken worden, en dat wel van den kansel en in het openbaar, maar laten ze dan daarbij het tot dusverre door de meeste "inlandsche schrijvers" gehuldigde valsche en menschonteerende spreekwoord: men noemt geene koe bont of ze heeft een vlek, eens niet in het oog houden, maar zelfstandig oordeelen, en naar eigen overtuiging uitspraak doen, zonder zich te storen aan de meening hunner voorgangers, en niet op dezelfde wijze als dit zelfs nog in 1856 door den heer H. Q. JANSSEN werd gedaan.

Alvorens van VAN RIJN afscheid te nemen, kan het nuttig zijn nog eens te wijzen op zijne woorden: "Het zoude ons in allen gevalle niet deeren, dat een drollige monnik" enz. Hoe gunstig steken die woorden af bij die van VAN METEREN: "Sonder twijfel, Broeder Cornelis onnutticheydt, ende het toelaten daer van, heeft groote afbreuck inde Roomsche Catholijksche Religie ghedaen" enz. [2]. Vreemd klinkt hier tegenover de be-

---

1 Men houde hierbij in het oog dat, wanneer ik de "Sermoonen" op dezelfde lijn stel met Uilenspiegel en Jan de Wasscher, ik daarmede den vorm bedoel, want ondanks dien afschuwelijken en walglijken vorm, hebben ze, zooals ik boven reeds zeide, eene onmiskenbare waarde voor de kennis van de geschiedenis der onlusten in de Nederlanden, en inzonderheid te Brugge.

2 E. VAN METEREN, t. a. p. fol. CXXX. Vergel. P. C. HOOFT, aan het einde van zijne beschouwing over "Broer Cornelis". Zie hiervoor blz. 145.

schouwing van den heer H. Q. JANSSEN, aangaande de gebeurtenissen te Brugge voorgevallen, na 22 Mei 1584; — VAN METEREN moest toen zijne Historie nog schrijven, of ten minste nog uitgeven: — "Als wij met een' terugblik het afgewandeld veld (de geschiedenis der kerkhervorming te Brugge) overzien, dan kan het niet anders dan ons smartelijk aandoen, dat de jeugdige plant, die wij zoo welig en krachtvol zagen opgroeien, door verraad en geweld zóó jammerlijk is afgerukt en tot in de laatste levenskiem is gestorven [1]." En toch was Cornelis Adriaensz. in 1584 eerst drie jaren dood! Men zou de woorden van den heer JANSSEN derhalve kunnen beschouwen als een démenti aan VAN METEREN, althans met betrekking tot Brugge.

Het is hier evenwel de plaats niet om te onderzoeken of de predikatiën van Cornelis Adriaensz. in werkelijkheid hebben bijgedragen tot den plotselingen ommekeer van zaken, die te Brugge plaats vond; bovendien zouden wij, om dienaangaande tot eenig besluit te kunnen komen, die predikatiën moeten bezitten, hetgeen tot dusverre nog niet het geval is, want aan de echtheid der beide bundels die op zijn naam zijn uitgegeven kan niemand gelooven die ze onbevooroordeeld leest, en daarna met onpartijdigheid oordeelt. Bij de opzettelijke beschouwing dier "Sermoonen" hoop ik dit duidelijker aantetoonen. We zullen derhalve, naar mijne meening, den veiligsten weg bewandelen, wanneer wij, tot dat we dienaangaande meerdere zekerheid zullen hebben verkregen, VAN METEREN in zijn verhaal niet gelooven, en ook niet aannemen dat de predikatiën van Cornelis Adriaensz. alléén in zoo korten tijd die verandering hebben teweeg gebracht, maar een en ander op rekening stellen van de reactie, die noodwendig op iedere actie moet volgen, en waarvan de graad van hevigheid doorgaans gelijk staat.

De eerste die na VAN RIJN over Cornelis Adriaensz. schrijft is

1 H. Q. JANSSEN, *De kerkhervorming te Brugge*, enz. II, blz. 116.

DAVID VAN HOOGSTRATEN, 1658 † 1724.

Deze zegt aangaande den Minderbroeder:

"Cornelis Adriaansz., gemeenlyk genoemd Broer Cornelis van Brugge, als hebbende aldaar den tydt van dertig jaren als Franciscaner monnik en Guardiaen van de Franciscaners met zeer groten yver gepredikt, was niet alleen een Godgeleerde, maar noch daarenboven in het Latyn, het Grieksch en het Hebreeuwsch zeer ervaren. Jammer is het, dat hy zich zoo veel met staatszaken bemoeid, en die op den predikstoel gebragt heeft, schikkende zijne uitleggingen naar dat de zaken van den eenen en anderen kant voor- en nadeelig waren, en der Spanjaarden of Staten bedryven gelukten, en alzo, gelyk het spreekwoordt luidt, den huik naar den wind hangende. Hy was te Dordrecht geboren 1521, en heeft geschreven: De VII Sacramentis, — Conciones doctissima. Joannes Lernutius hadt in geschrift verscheide geleerde Leerredenen van hem gezien. De werken, die na zynen doodt op zynen naam zyn uitgegeven, zyn doorzaaid met grillen en oneerlijke loopjes. Sanderus geeft voor, dat de ketters de zelve daar in geflanst hebben, om de gedachtenis van dezen goeden en onschuldigen monnik te onteeren: doch hetzelve wordt niet bewezen. De Protestanten spreken van dezen Franciscaner als van een grootspreker; en daar zijn boeken uitgegeven, die zeggen, dat hij enz. —"

Hierop volgt dan het verhaal betreffende de "Devotarigen", met verwijzing naar VAN METEREN en naar het werk van J. BOILEAU: *Historia flagellantium*, waarna VAN HOOGSTRATEN vervolgt:

"Uit de opdragt van Vulcanius, gedagtekend te Leiden, den 1 van 't jaar 1595 voor zijn werk: De primatu Papae, blijkt, dat Georgius Cassander, die de goede letteren onderwees te Brugge in den tydt dat Cornelis Adriaensz. aldaar de godgeleerdheid onderwees, zich verplicht zag in den jare 1555 om gewillig de stad te verlaten, om de lasteringen van dezen medgezel te ontwijken. Cornelis Adriaensz. storf te Brugge den 14

July van het jaar 1581, en is aldaar in Sint Jans klooster aan de linke zyde van 't altaar begraven, met een fraai Latijnsch grafdicht, waar boven hem ter eere een lofruchtig opschrift in 't klooster der minnebroeders opgericht is [1].

In het bericht van VAN HOOGSTRATEN hebben we dus een uittreksel uit VALERIUS ANDREAS, VAN METEREN of HOOFT, en BAYLE, en aangezien we de berichten dier schrijvers reeds ieder op zich zelf hebben beschouwd, kunnen wij bij dezen schrijver kort zijn, omdat hij te goeder trouw en steunende op zijne bronnen, daaruit doodeenvoudig datgene afschreef, wat hem het meest geschikt voorkwam. Hij ging daarbij zelfs zóó oppervlakkig te werk, dat hij VALERIUS ANDREAS kopieerde in de titels der werken die door Cornelis Adriaensz. zouden zijn geschreven, zonder er acht op te geven dat ANDREAS latijn schreef, en hij daarom, ten onrechte, ook den titel van het boekje over de Zeven Sacramenten in het Latijn vertaalde. Op dezelfde wijze zegt VAN HOOGSTRATEN dat Adriaensz. schreef *Conciones doctissima*, welk boek niet bestaat, en daarenboven "geleerde leerredenen" die Lernutius heeft gezien, terwijl VALERIUS ANDREAS door de *Conciones doctissima* toch niets anders bedoelde dan juist deze leerredenen, waarvan Lernutius gewag maakt.

Hoe weinig nauwgezet en met hoeveel partijdigheid de zaak van den Minderbroeder steeds is onderzocht geworden blijkt o. a. hieruit, dat men de grafschriften, die toch reeds lang te voren waren uitgegeven, nooit heeft geraadpleegd. Hierdoor wordt ook de overbrenging van de asch van den Franciscaner naar de nieuwe kerk der Minderbroeders, welke overbrenging op zich zelf een bewijs was dat men zijne nagedachtenis inzonderheid vereerde, nooit aangeroerd, en daardoor schrijft ook VAN HOOGSTRATEN nog slechts: "hij is in St. Janskloster begraven".

Stippen wij in het voorbijgaan nog aan, dat VAN HOOGSTRATEN, hoewel in deze waarschijnlijk ook kopieerend, meent dat de "Sermoonen" eerst na den dood van Cornelis Adriaensz. voor

1 D. VAN HOOGSTRATEN, *Historisch, Geographisch, Genealogisch en Oordeelkundig Woordenboek.* Amst. enz. 1733, dl. I, blz. 123.

het eerst zijn uitgegeven [1], dat ook hij het onjuiste bericht van VULCANIUS uit BAYLE overneemt, en laat ons daarna eens zien wat aangaande den Franciscaner te lezen staat, in het *Tooneel der Vereenigde Nederlanden*, van

FRANCOIS HALMA en MATTHAEUS BROUËRIUS VAN NIDEK. 1653 † 1722 en 1677 † 1743.

Het oog slaande op het lange artikel door deze schrijvers aan "Broer Cornelis" gewijd, zou men lichtelijk tot de meening komen, daarin nog al iets nieuws te zullen vinden. Deze verwachting wordt evenwel niet verwezenlijkt, want, alhoewel men inderdaad daarin eene kleinigheid vindt, die men niet bij andere schrijvers aantreft, zoo blijkt het toch dat zij voor het overige ook weder hunne voorgangers naschrijven. Zij zeggen aangaande den Minderbroeder:

"Kornelis Adriaansz., gemeenlijk Broer Knelis gezegt, was te Dordrecht, in 't jaar 1521 geboren. Zijn vader wierd genoemt Mr. Adriaan Cornelis Woutersz. pastoor van Niewekerk, binnen de gedachte stadt. Kornelis wierd in het jaar 1548 Minnebroeder te Brugge, daar hij opentlyk omtrent dertig jaaren lang predikte: behalve ten tusschentydt dat hem zulks door de Magistraat van Brugge verboden was. Hij had zich tamelyk in de Grieksche en Latynsche taalen geoeffent; ook eenige kennisse van de Hebreeuwsche: kon zonderling fleemen: wist zeer bescheidelyk 'tgeen hy beoogde, en begrepen had voor te stellen, gelyk hy zelfs wilde: daar door wierd hy al terstont voor een treffelyke Prediker gehouden."

Hierop volgt weder de geschiedenis der "devotarigen", en na

1 Ditzelfde was ook reeds door BAYLE gezegd. Ik wijs daarop hier slechts om te bewijzen dat de heer JANSSEN ten onrechte BEAUCOURT DE NOORTVELDE zeer hard valt (*De Kerkhervorming te Brugge*, dl. II, blz. 156) wanneer hij dezen verwijt dat de meening, alsof de "*Historie (en Sermoonen*") eerst na den dood van den Minderbroeder waren uitgegeven, een verzinsel van hem (BEAUCOURT) is. Later hierover meer.

die in het lange en breede te hebben behandeld, zonder daarbij veel werk te maken van het zoeken naar kiesche uitdrukkingen, vervolgen de schrijvers:

"De magistraat, daar eenige kennisse van krygende, ontbiedt beide de dochters; en toen wierd die snoode smoorpot klaar ontdekt. Die van Brugge... klaagden er over aan den Oversten van 't klooster, die hem in 't jaar 1563, om de ergenisse wech te neemen, naar Iperen verzondt. Maar toen in het jaar 1566, de beroerten in Nederland begonnen, quam hy zonder verlof weêr te Brugge; en begaf zich op den predikstoel, gruwelijk tierende en de magistraat scheldende, voorts op de Generale Staten, en de vier Leden van Vlaanderen, ook op den Prins van Oranjen, op de ketters enz. Hy toonde zich dikmaals, in zyne ontsteeke boosheit, meer een dol dan redelyk mensch; schaamde zich niet, in zynen heftigen toorn, oneerlyke woorden op den predikstoel uit te braaken."

Hierop laten de schrijvers, als een proefje volgen, een der vuilste "predikatiën" uit den z. gen. Sermoenenbundel, die namelijk, welke te vinden is op 15 Dec. 1566, waarna zij vervolgen:

"Maar toen, door 't inneemen van den Briel, de zaaken wat veranderden, wierd hy bang en kroop in zyn schulp."

Daarna worden de beide "Sermoonen" uit VAN METEREN afgeschreven, welke dienen moeten om te bewijzen, dat de monnik, behalve alle andere ondeugden, ook nog die had, dat hij de huik naar den wind hing,[1] waarna zij zeggen:

"Wij gaan voorbij zyne vuile onbeschofte uitdrukkingen... alleen dit maar aanvoerende":

Hier volgt het z. gen. "Sermoon" van 6 Jan. 1568; eene "predikatie" die het nog verre in gemeenheid wint van de

1 Zie hiervoor blz. 123.

vroeger afgeschrevene, van 15 Dec. 1566, en toch zeggen zij daarna weder:

"Men vindt vry andere in zyne Sermoenen, uitgegeeven door eenen zijner toehoorderen, die Godt tot getuige roept; dat hy gestelt heeft d'eige woorden van Broêr Cornelis, uitgesproken te Brugge. Dus verre rakende zyne buitensporigheden: men vindt ook aangetekent, dat eenige geleerde predikatien van hem (ongedrukt) zouden gezien zyn, doch in die verwarde tyden weggeraakt. Ook zyn van hem in druk uitgekomen *De Zeven Sacramenten*, een klein boekjen; noch eene *Uitleggínge over de tien Geboden*, te Brugge by Covyn van Belle geprent. In het jaar 1576 wierd hem 't prediken verboden."

Nu volgt eene beschuldiging tegen het klooster, waartoe Cornelis Adriaansz. behoorde, maar, aangezien deze daarin niet betrokken is, kunnen we die gevoeglijk achterwege laten. — De schrijvers vervolgen:

"Broêr Cornelis leefde noch eenen tydt lang daar na, maar elendig quynende, en veele ziekten onderhevig, tot dat de doodt den 14 Julius 1581 hem, oudt 60 jaaren, wegnam. Naar zommiger zeggen, zou hy in zyn klooster te Brugge, naar andere stellen, in S. Jans Gasthuis aldaar, begraaven zyn.

Het word de schilder Hubertus Goltsius nagegeeven, dat hy de Predikatien heeft opgeschreeven en in 't licht gebragt.

Niet tegenstaande dat alle die dolle en uitspoorige bedryven en bulderingen zoo wereltkundig zijn: zoo zyn 'er noch menschen gevonden, die, onbezorgt voor hunne eere en d' opspraake des volks, van wiens ooren alle deeze dingen gehoort zyn, noch wel een grafschrift voor dezen knaap hebben durven opstellen, vol loftuitingen en eerbewyzingen: als voor eenen onbesproken Heilig; en voorbeeldt van eere en deugdt. Namelijk, zoo zingt elke vogel als hy gebekt is: Men ziet het te Brugge, op het kerkhof der Minderebroederen, in het Latyn: dat wy dus vertaalen": — Hier volgt eene vertaling van het grafschrift: Rev. Patri Fr. Cornel. Adr. Dordr. waarna aan den lezer nog de opmerking wordt ten beste gegeven:

"Dat zelve zal ook by Valerius Andreas, boekbewaarder te Leuven, ontrent het jaar 1643 wel bekent zyn geweest; alzoo hy dezen Broêr Cornelis onder de schryvers van dien tydt moetende opstellen, toont dat hy het wezen van zyn zeggen, met beknopte woorden hieruit getrokken heeft; en hem die zelve dingen ter eere nazeit. En voorwaar, zoo spreeken zy die de wereldt, tegen windt en stroom, over bekende waarheden heene, op den naam van *Piae fraudes*, zoo onbeschroomelyk zoeken te misleiden" [1].

Uit het voorgaande blijkt, dat men aan deze schrijvers de verdienste niet kan ontzeggen, dat ze vlijtig gebruik hebben gemaakt van alle bronnen, die hun ten dienste stonden, wanneer men althans door "bronnen" niets anders verstaat dan de berichten der beschuldigende partij. Zelfs leeren wij van hen nog iets nieuws; vooreerst dat Cornelis Adriaensz., behalve het boekje over de Zeven Sacramenten, nog een ander werkje schreef, getiteld "de Tien geboden", dat nog door geen hunner voorgangers was genoemd, en ten tweede dat de vader van Cornelis Adriaensz. eigenlijk Adriaen Cornelis Woutersz. heette [2]. Hier tegenover staat, dat de opgave van het jaar waarin Cornelis Adriaensz. ophield te prediken onjuist is, en dat de schrijvers niet met zekerheid weten optegeven waar "Broer Knelis" begraven is, waaruit blijkt dat ze hoofdzakelijk slechts VAN METEREN hebben geraadpleegd, en hem ook in de hoofdzaken hebben nageschreven.

Wat men overigens van deze schrijvers had mogen verwachten, is een weinig meer eerbied voor hunne lezers, want ofschoon ze verzekeren dat er onder de "Sermoonen" ettelijke voorkomen, die nog walglijker zijn dan die welke zij in hun geheel afschrijven, hetgeen inderdaad de waarheid is, zoo is het door hen afgeschrevene toch reeds van dien aard dat het zelfs ook maar weinig beschaafde lezers kwetst, en dat wel in die mate, dat men, het bekende gezegde wijzigend, daarvan zou kunnen zeg-

1 HALMA en BROUERIUS VAN NIDEK, *Tooneel der Vereen. Nederlanden* enz. Leeuw. 1725, dl. II, blzz. 24—26.

2 Deze meening werd ook omstreeks honderd jaren later door den heer F. V. GOETHALS aangenomen.

gen: le père en défendra la lecture à son fils, want van une mère et sa fille kan hier in het geheel geen sprake zijn, en in plaats van "n'en défendra" moet noodzakelijk "en défendra" gelezen worden. Ook in een ander opzicht meen ik nog eene fout in hun opstel te ontdekken, deze namelijk, dat de schrijvers steeds met eene ongemotiveerde verachting spreken over de grafschriften, over SANDERUS, SWEERTIUS, VALERIUS ANDREAS, kortom over alle schrijvers, die de vrijheid nemen, met hen in gevoelen te verschillen, die ze dus wel hebben gekend, maar niet hebben willen gebruiken. Trouwens HALMA en BROUËRIUS VAN NIDEK zijn op dit punt niet de eenige; de meeste andere schrijvers van de tegenpartij handelen in dit opzicht op dezelfde wijze, ofschoon ze niet allen er zoo ruiterlijk voor uitkomen als zij waarvan hier sprake is. Het is zelfs bespottelijk, door de meeste schrijvers der beschuldigende partij eene openbare aanklacht tegen, of minstens eene verdachtmaking van de schrijvers der tegenovergestelde partij te zien toepassen, wellicht om daardoor meer kracht te geven aan hunne eigene woorden, en nog onverklaarbaarder is het, hen steeds op hoogen toon te hooren spreken over gebrek aan bewijzen, terwijl zij zelf geene andere bewijzen voor hunne beschuldigingen kunnen aanvoeren dan de "Historie (en Sermoonen)", waarvan de echtheid nog op verre na niet bewezen is — en die in ieder geval geene meerdere waarde hebben dan de grafschriften — en de "lichtgeloovige" VAN METEREN, die waarschijnlijk buitenslands was toen hij zijn bericht schreef, en zijn verhaal in de hoofdzaken ontleende aan den genoemden bundel. Waarom toch, zonder betere bewijzen, die berichten voor echt en waar aangenomen, en andere schrijvers, die evenzeer goed onderricht konden zijn, en waarvoor geene meerdere reden van wantrouwen bestaat, op zoo onrechtvaardige wijze verdacht gemaakt, en zelfs veroordeeld? Waarom grafschriften, op openbare plaatsen gesteld, voor piae fraudes te verklaren, en hemelhoog andere berichten te verheffen, die volstrekt geen vasteren grond hebben, en die ook wel piae fraudes van de andere partij kunnen zijn? Het eenige antwoord wat de beschuldigers van den Franciscaner hierop kunnen geven is: "tel est notre plaisir".

Veel van het hier aangevoerde is ook van toepassing op

PROSPER MARCHAND.
(1675 † 1756).

Met verwijzing naar het motto, aan het hoofd van dit opstel geplaatst, zal ik mij hier eens eene kleine afwijking van ons eigenlijk onderwerp veroorloven, alvorens overtegaan tot de mededeeling van hetgeen MARCHAND over Cornelis Adriaensz. zegt:

Bij het lezen der geschriften van *uitgewekenen*, uit welk land ook, over de geschiedenis der onlusten in de Nederlanden gedurende de 16e eeuw, en wat daarmede samenhangt, komt het mij altijd voor, dat daarin steeds minder juist over die gebeurtenissen wordt geoordeeld, dan in de geschriften van geboren Nederlanders, tot welke partij die ook mogen behooren. De oorzaak hiervan is wellicht te vinden in de tweeslachtigheid der beweegreden die tot deze onlusten aanleiding gaf: staatkunde en godsdienstige begrippen waren toch tegelijker tijd de drijfveeren van den reuzenstrijd, in de 15e eeuw door de Nederlanders gestreden. Een Nederlander nu houdt rekening met deze beide factoren; een *uitgewekene* — men versta wel dat ik hierdoor niet alle vreemdelingen bedoel — beschouwt die gebeurtenissen altijd eenzijdig, al naar mate aan zijne uitwijking staatkundige of godsdienstige oorzaken ten grondslag lagen. Geldt dit in het algemeen voor alle uitgewekenen die in de Nederlanden gastvrijheid zochten, het geldt inzonderheid voor hen, die, na de opheffing van het Edict van Nantes, uit Frankrijk naar de noordelijke gewesten der Nederlanden overkwamen. Godsdienstige onverdraagzaamheid deed hen hun vaderland verlaten en in ons land eene schuilplaats zoeken, juist niet omdat destijds hier te lande de godsdienstige verdraagzaamheid inderdaad zooveel grooter was, maar omdat door de Staten inzonderheid, en met voorliefde, gastvrijheid werd verleend aan hen, die in hunne godsdienstige meeningen eenstemmig met hen dachten. Hieruit moest noodwendig volgen, dat die uitgewekenen, wanneer zij schreven over

de Nederlandsche onlusten in de 16e eeuw, of over iets wat op die onlusten betrekking had, de gebeurtenissen, zoowel uit eigen overtuiging, alsook om daardoor eene zekere soort van dankbaarheid te toonen aan het land dat hen had opgenomen, steeds eenzijdig beschouwden; de staatkundige oorzaak van den strijd op zijde schoven, en de geheele zaak op godsdienstig terrein overbrachten. Lees de geschriften van alle *refugiés*, steeds zal men diezelfde eenzijdigheid opmerken, en dit niet alleen, maar steeds zal men bij hen ook eene veel hoogere mate van diezelfde onverdraagzaamheid waarnemen, ofschoon van eene tegenovergestelde zijde komende, dan bij geboren Nederlanders, van welke richting ook.

De schrijver nu, hierboven genoemd, was zulk een Fransch uitgewekene, en is tegelijker tijd een staaltje van de ergste soort van hen die op de boven omschrevene wijze te werk gingen. Het behoeft ons dan ook volstrekt niet te verwonderen wanneer wij hem, zonder eenig onderzoek, en alleen op gezag van door hem voor echt gehoudene bronnen, onzen Franciscaner hooren uitschelden voor "un moine insolent, brutal, grossier, impie, et absolument abimé dans la débauche la plus crasse et la plus infame." Ofschoon hij eigenlijk aan Cornelis Adriaensz. geen artikel wijdt, en hem slechts in het voorbijgaan noemt, naar aanleiding van eene munt die Louis de Bourbon, prince de Condé, zou hebben doen slaan, met het omschrift: *Ludovicus XIII Dei gratia Francorum rex primus christianus*, grijpt hij toch de omstandigheid, dat over deze munt voor het eerst wordt gesproken in de "Historie (en Sermoonen)" met graagte bij de haren, om eens naar hartelust over dien "moine impie" etc. uit te varen, daarbij de verzekering voegende, dat men de geschiedenis van Cornelis Adriaensz. het beste bij VAN METEREN kan lezen, wiens verhaal dan ook alleen tot richtsnoer dient aan dat van den schrijver zelf. Wel is waar voegt hij daarbij, dat in deze zaak ook vele katholieke schrijvers in denzelfden geest spreken als zijn model, maar hij vergeet daarbij de namen dier schrijvers te noemen.

Doch laten wij hem eerst zelf aan het woord. Hij zegt:

"Le plus ancien auteur, que je sache avoir fait mention de cette monnoie, est un moine Hollandois, d'ailleurs fort connu, tant pour sa rebellion ouverte et déclarée, que par son libertinage dévot et impie: en un mot, le fameux Frère Cornelis Adriansen de Dordrecht, Franciscain de Bruges; qui non content de se déchainer aussi publiquement que séditieusement en pleine chaire contre les magistrats et les princes, abusoit encore le plus criminellement du monde, de la Confession."

Hier volgt dan natuurlijk weder de geheele "geschiedenis der Devotarigen", en dan heet het verder, in eene noot:

"On auroit peine à se persuader à quel excès il portoit son insolence et ses débauches, si divers écrivains contemporains, tant Catholiques que Protestans, ne nous en avoient conservé la mémoire. Emanuel de Meteren est celui d'entre eux qui les décrit le mieux, dans son Histoire des Païs-Bas. L'on y voit avec horeur des saletez et des brutalitez si grossières et si impies, qu'il n'y avoit qu' un moine absolument abimé dans la débauche la plus crasse et la plus infame, qui pût les proférer. Je sai bien que Sanderus, Valère André et Foppens.... disent que ces sermons ont été remplis de ces infamies par les hérétiques. Mais je sais bien aussi, que ces Sermons et son Histoire avoient été imprimez plus de 10 ans avant sa mort arrivée en 1581, et que ces Bibliothécaires n'ont osé en parler qu'en passant comme Chat sur braise. Avec tout cela, ce misérable moine avoit assez de crédit pour faire condamner au feu de fort honnêtes gens." [1]

Wat dunkt U, Lezer, is dit sterk genoeg gesproken? Komt, dit lezende, de vraag niet bij U op: zou MARCHAND zijne welsprekendheid ook uit de "Sermoonen van Broer Knelis" geleerd hebben? Blijkt ook hieruit niet dat het inderdaad waarheid is, dat inzonderheid de Fransche réfugiés, daar waar het op ongemotiveerd schelden op de tegenpartij aankomt, de Nederlandsche

1 P. MARCHAND, *Dictionn. histor.* (publié p. J. N. S. Allamand). La Haye, 1758—1759. vol. I, p. 127, noot A. — In deze laatste zinsnede doelt de S. op Jacob de Roore of Keersgieter en Herman van Vlekwijk, zie blz. 146.

schrijvers de loef afsteken? MARCHAND althans levert in deze weinige regelen een meesterstuk van dien aart. Ofschoon hij, hoogst waarschijnlijk, niet zóó ver in het platte, oude Nederduitsch, laat ik liever zeggen in de langue verte van het Nederduitsch der 16e eeuw zal zijn geweest, dat hij de "Historie (en Sermoonen)" kon verstaan, neemt ook hij hier, entre la poire et le fromage, sprekende over de Condé en eene munt, met graagte de gelegenheid te baat, om eens flink te schelden op een dooden monnik, die met zijn onderwerp weinig of niets te maken heeft. "Divers écrivains contemporains, tant catholiques que protestans nous ont conservés la mémoire de son insolence et de ses debauches" roept hij uit. Hoe jammer is het dat de S. de namen niet noemt van die "divers écrivains catholiques contemporains", want hij doelde hierbij waarschijnlijk op schrijvers die voor en na hem niemand onder de oogen heeft gehad, en die misschien de "Historie (en Sermoonen)" en VAN METEREN recht kunnen laten wedervaren! SANDERUS, VALERIUS ANDREAS, SWEERTIUS en FOPPENS kunnen het niet zijn, want die durven over de zaak niet anders spreken dan "comme chat sur braise", en vooral de laatstgenoemde is ook volstrekt geen "auteur contemporain". Maar wie zouden het dan wel kunnen zijn?... Genoeg, tot den tijd toe dat ze gevonden worden, zullen we het er maar voor houden dat de S. zelf ze niet kende, dat hij het schelden en blaffen uit eene, ook hem alleen bekende fransche vertaling van de "Historie (en Sermoonen)" heeft geleerd, en dat hij met groote woorden over een persoon sprak, aangaande wien hij eigenlijk niets wist, maar die hij gaarne eens door het slijk wilde sleuren, om redenen die men niet onder de edelste kan rangschikken. Dat het MARCHAND om niets anders te doen was, blijkt genoegzaam uit de omstandigheid dat hij aangaande den Minderbroeder geene andere levensbijzonderheden mededeelt, en dat hij over niets anders spreekt dan over zijne "rebellion ouverte, libertinage, insolence, débauches, saletés, brutalités enz. enz.

Ofschoon we door MARCHAND gewaarschuwd zijn dat we ook hem, als zijnde een schrijver van de verdedigende partij, niet mogen vertrouwen, zullen we nu toch het woord eens geven aan

JOANNES FRANCISCUS FOPPENS.
1689 † 1761.

"Cornelius Adriani vulgari sub nomine Fratris Cornelii notissimus, Dordracenus Ordinis FF. Minorum Theologus et Ecclesiastes, vir singularis cùm eruditionis tum eloquentiae, trium sacrarum linguarum, callentissimus, quas et Brugis Flandrorum publicè docuit. Populum Brugensem annis continuis XXX, divin[i] verbi suavissimo pavit alimento, interque frementium haereticorum calumnias, libellorumque ludibria, semper constans et invictus, verus Brugensium Apostolus, religiosis omnibus causâ fidei proscriptis, plenus dierum ac meritorum obiit anno 1581, pridie Idus Julii, annos natus LX.

Scripta ejus à morte impudicis salibus, dicteriis, ac meris sicophantiis inspersa, maligna haeresis vitiavit, et in ludibrium viri optimi et innocentissimi edidit, teste Sandero. Ipsa Em. conglomerata in P. Cornelium dicteria mendaciaque, aburdè testantur implacabile Novatorum odium.

Lectae pridem fuerunt Concionis ejus doctissimae, et Tractatus de VII Sacramentis. Priores ab annis paucis vernaculè editae fuêre in Hollandia: sed nullatenus genuinae [1]."

Hierop volgen dan de drie grafschriften [2].

1 J. F. Foppens, *Bibliotheca Belgica* etc. Brux. 1739, vol. I. p. 191, 192.
2 Zie hierboven blz. 129—132.

(Wordt vervolgd.)

IETS NIEUWS MET WAT OUDS,

OVER

EGMONDS GRAAFLIJK EVANGELIEBOEK,

DOOR

J. H. HOFMAN, Pr.

Wijlen de rijksarchivaris Dr R. C. Bakhuizen van den Brink zegt ons [1], dat het oudste Evangeliarium der abdij van Egmond, eene schenking van Hollands graaf Dirk II en zijne vrouw Hildegarde, thans op de koninklijke boekerij te 's Gravenhage berust en wel in een deftigen bruinlederen band, die een vroegeren heeft vervangen waarop het jaar 1574 gedrukt stond. Verder vernemen wij nog van hem, dat zijn geleerde voorganger Mr H. v. Wijn eene even uitvoerige als belangrijke beschrijving van gezegd Evangelieboek heeft gegeven.

Slaan we nu van Wijn's *Huiszittend Leven* op, dan vinden wij er [2] werkelijk eene "Verhandeling", welke aan uitvoerigheid en zorgvolle nauwgezetheid wel niets te wenschen zal overlaten. In 1802, zoo wordt ons daar meegedeeld, was het merkwaardige boek door den warmen minnaar van Utrechts oudheden, den heer P. van Musschenbroek, schepen der stad en archivaris der provincie Utrecht, gelukkig ontdekt onder eenige kerkelijke handschriften, berustende bij den eerwaarden heer Timot. de Jongh pastoor der Oud-Roomschen in den Hoek te Utrecht. Op 10 Febr. 1805, toen v. Wijn door de uitgaaf van Br. Boudewijn's lijst der oude handschriften van Egmond's boekerij de hooge

---

1 Nederlandsch Rijks-Archief, bl. 182.

2 I, bl. 539, 583 en II, bl. 329 vv.

waarde dier zeldzame schatten had doen uitkomen, schreef genoemde heer v. Musschenbroek hem een brief ter getuigenis, dat het oudste HS. der Vier Evangelien uit het Egmondsche klooster nog in wezen en goed behouden was, uitgenomen den rijken band waarin het door de graaflijke schenkers was gestoken.

Op beleefd aanzoek mocht M^r^ v. Wijn het van den eerw. heer de Jongh voor zijne studie in leen ontvangen; 'tgeen hem tot het schrijven zijner breede verhandeling leidde. Wij vernemen dan, dat het boek toen 218 bladen perkement bevatte en gebonden was in een bruin lederen band van het jaar 1574, op den rug geribd, met houten berderen, aan de hoeken met koper beslagen. Hoewel v. Musschenbroek zijne vondst eene ontdekking noemde, had hij toch geen eigenlijk recht hiertoe. Want in de inleiding tot een Nederduitsch Nieuw Testament, ten jare 1720 te Amsterdam bij de Wed. A. Klumper en Jan Kalversum naamloos uitgegeven door Willibr. Kemp, pastoor der bovengenoemde kerk in den Hoek te Utrecht, getuigt deze: "Dit Evangelieboek (van graaf Dirk en vrouwe Hildegarde), "hoewel van zijn goud en gesteentens ontbloot, is onder mij "berustende." In 1688 bevond het zich reeds in dezelfde boekerij van St. Geerte in den Hoek; want op 28 Januari van gezegd jaar lag het aldaar open voor den hoog te waardeeren geschied- en oudheidkenner Joan. Lindeborn, pastoor van St. Nicolaas achter de Wal te Utrecht, die ter getuigenis er voor in schreef:

"Attestor quod hic liber pergamenus, in quo IV Evangelia manu descripta sunt, in Collegio nostro Coloniensi asservatus et a me, temporis preside, magno pretio habitus fuerit, utpote qui a Wilhelmo Romanorum rege comiteque Hollandiae et ab ejus uxore Hildegarde dono datus fuerit Theodorico abbati Egmondano in honorem St. Alberti abbatiae patrono." [1]

1 Ik betuig, dat dit op perkement geschreven boek der Vier Evangelien in onze school te Keulen bewaard en door mij, die destijds er aan het hoofd stond, in hooge waarde gehouden werd, wijl het door Willem, Roomsch koning en graaf van Holland, en door zijne gade Hildegarde ter eere van St Adelbert den Beschermheilige der abdij ten geschenke was gegeven aan Dirk abt van Egmond.

Dat Lindeborn door den onduidelijken samenhang van de oude aanteekening, achter in het boek neergeschreven, zich liet verleiden om Theodorico in plaats van Theodoricus te lezen en daardoor in erge dwaling te vervallen, doet te onzer zake niets af; hij getuigt dat het onderhavige boek eertijds te Keulen in het Hollandsch collegie was bewaard, dat hij er kennis meê had gemaakt in 1655 of 56, toen het voorloopig bestuur dier inrichting bij hem berustte, en dat hij het in hooge eer had gehouden. De waarheid hiervan blijft ongeschonden, ja vindt in de bijgemengde dwaling, als men wil, een nieuwe bevestiging. Hoe het kostbare handschrift te Keulen kwam, zullen wij onder zien. In 1673, toen het besproken collegie te Keulen opgeheven en de gebouwen verkocht werden, moet ons hoog geschatte boek door den apostol. vikaris J. van Neercassel naar het archief van het Vicariaat te Utrecht in den Hoek zijn overgebracht.
Achterin, gelijk wij boven reeds aanstipten, was door een andere hand de volgende belangrijke aanteekening neergeschreven:

Hoc textum dedit almo patri Theodoricus habendum,
Nec ne sibi conjuncta simul Hildegardis amore,
Alberto; quorum memor ut sit jure per evum. [1]

Deze eenigzins in maat gebrachte regelen mogen, op zich zelf beschouwd, moeilijk verstaanbaar zijn; hun zin laat voor hem die bij onze oude schrijvers om inlichting heeft gevraagd, geen twijfel over. Willem de Procurator der abdij van Egmond zegt in zijn Chronicon [2]: "Hujus Theodorici (II) legitima conjux, Hildegarda nomine, omni bonitate praefulgens, obtulit S. Adelberto inter caetera dona thuribulum auro gemmisque praetiosissimis mirifice decoratum, textum etiam Evangeliorum auro lapidibusque praetiosis exornatum." [3] Het *Chronicon Auctius* van Beka

1 Dezen tekst heeft Dirk en de met hem door den band der liefde vereenigde Hildegarde geschonken aan den verheven vader Adelbert, opdat hij hunner in der eeuwigheid gedenke.

2 Matthaei Analecta II, bl. 434.

3 De wettige echtgenote van dezen Dirk II, Hildegarde genaamd, schitterend door alle deugd, droeg onder andere giften aan St Adelbert op: een wierooksvat, met keur van goud en juweelen rijk versierd, benevens een tekst der Evangelien, gedoscht in goud en edelsteenen.

schrijft [1]: "Deze selve Dideric (die anderde grave van Hollant) gaf der kercke van Egmonde groote goede te bezitten ende gaf oec een boeck, dat hiet *Historia Tripartita* ende den texte van Vier Ewangelisten, die buten verdecket is met dierbaren goude ende met dierbaren gesteente." Melis in het eerste boek zijner Rijmkroniek verhaalt vers 626 en volgende:

Oec gaf si [2], doer sine minne [3],
Enen Ewangelienboec der mede,
Ghemaect met groter dierhede
Van edelen stenen, van finen goude." [4]

Dirk V eindelijk, de overachterkleinzoon, getuigt in zijne oorkonde van 26 Juli 1083: "Ornata ergo moribus bonis uxor praedicti Comitis (Theoderici secundi) Hildegarda venerabilis obtulit et ipsa Deo et S. Adelberto tabulam altaris fabricatam auro claro gemmisque pretiosis intertextam, textumque Evangeliorum etiam auro gemmisque pretiosis decoratum." [5]

Na dit een en ander te hebben vernomen zal het wel geen twijfel meer lijden of het was — ook overeenkomstig de aanteekening achter in 't boek zelf neergeschreven — Dirk II, die met zijne vrouw Hildegarde, of juister misschien op hare aansporing het hooggeschatte Evangelieboek aan de abdij van Egmond en haren patroon St Adelbert ten geschenke gaf.

Als een kostbaren schat in de abdij bewaard en gebruikt bij de plechtige eeden, die in het koor der kerk op de H. Evangelien gezworen werden, had het zijne plaats niet in de boekerij maar in de schatkamer der kerk; van daar dat het op de door

1 A. W. III, bl. 59.

2 n. l. "Hildegaert, van Hollant de ander Gravinne".

3 n. l. van "Sente Aelbrecht", Egmonds Beschermheilige.

4 Zie de uitgaaf van B. Huydecoper I, bl. 68.

5 De gade van voornoemden graaf Dirk II, de vereerenswaardige Hildegarde, zoo uitstekend door hare goede zeden, schonk zelf ook aan God en aan St. Adelbert eene altaartafel van blinkend goud met kostbare juweelen doorweven, benevens een tekst der Evangelien, ook in goud en kostbare juweelen gedoscht. — Zie Joann. de Leydis, Annales Egmondani bl. 16. Nog kunnen vergeleken worden dezelfde Annales Egmund. bl. 9, Joan. a Leydis, Chronicon Belgicum b. VII, h. 5, Chronicon Anonymi Monachi Egmondani ad an. 977, en Ren. Snoi, Rerum Batav. Lib. V, bl. 56 der uitgave van Sweerts.

Br. Boudewijn opgemaakte en door van Wijn uitgegeven boekenlijst van het Egmonder klooster niet voorkomt, schoon het zonder twijfel tot aan de tijden der Nederl. Beroerten de hooggewaardeerde schat de abdij is gebleven. Doch hoe verloor het zijn kostbaren inband? hoe kwam het zoo naar Keulen verdwaald?

Op Zondag 27 April 1567 had Hendrik van Brederode Amsterdam verlaten en Woensdaags daarop moest ook zijne bende vrijbuiters voor het krijgsvolk van Megen, dat in aantocht was, de wijk nemen. Na in Waterland te hebben geplunderd wat zij konden vinden, trokken zij voor een deel westwaarts af naar Beverwijk, wat op gelijke wijze werd behandeld en hielden nu noordwaarts aan op de abdij van Egmond. W. v. Gouthoven in *D'Oude Chronijcke ende Historien van Holland* I, bl. 114, schrijft er van: "Egmont welck voor den troubel oft oorloghe een "schoone abdye was, seer groot van begrip ende ryck van inco"men ende hadde veel kostelijcke kelcken ende ander kerckelyck "cieraat, met een seer treffelycke bibliotheke van oude geschre"ven ende gedruckte boecken; dan werden anno 1567 van de "Geuzen jammerlijck aen brandt gesteken ende alles gerooft". Wie hier eigenlijk door *de Geusen* moeten verstaan worden zeggen ons de *Bijdragen voor de Gesch. van 't Bisdom Haarlem* IV, bl. 418, alwaar wij hooren dat de knechten van Brederode op Dinsdag 29 April 1567 het karthuizerklooster buiten Amsterdam plunderden, Woensdag 's morgens naar Waterland overstaken, "aldaar oeck alsmede tot Beverwijck ende in den convente "oft abdie van Egmondt groote pilleringe in kercken ende in de "voorsz. abdie doende." 't Was een treurige Meidag voor Egmond. Alle de schatten der abdij werden geroofd en de prior Jan van Heusden daarbij nog gevankelijk weggevoerd, om voor zwaar rantzoen te worden vrijgekocht.

Eindelijk wist de graaf van Meghen met zijne strijdmacht krachts genoeg te ontwikkelen, om de roovers ook den bodem van West-Friesland te doen ontruimen en over de Zuiderzee een heenkomen te zoeken. Gelukkig viel een der schepen, dat de hoofden der bende met een goed deel der geroofde schatten overvoerde, in de macht van den graaf van Arenberg, Fries-

lands stadhouder, die het te Harlingen liet opbrengen. De graaf zelf getuigt dat hij een deel van den schat, naar hij meent, in de abdij van Egmond heeft gezien. Ook een der gevangen hoplieden, Max. van Blois (Cock van Neerijnen), verwijst ons naar Egmond; in zijn verhoor, wat hij den 9 Mei 1567 op het blokhuis te Harlingen tegelijk met Sjoerd van Beyma en de beide Batenburgen onderging, van een koffer sprekende, waarin door hen het kostbaarste van den buit was geborgen, verklaart hij dat men was "in meyninge om dezelve plonderinge voers. weders nae 't cloester van Egmont te scicken". Dit terugzenden was stellig der moeite waard. Die in Haarlems *Bijdragen* ter bovenaangehaalde plaats de lijst nagaat van 't geen bij de vrijbuiters was gevonden, hij jammert wel over den roof en de deerlijke havening der geroofde kunstschatten, doch voelt zich tevens blijde gestemd door den maatregel van den graaf van Arenberg, die zorg draagt dat de aangehouden roof in de handen der eigenaars kan wederkeeren. Egmond heeft werkelijk zijn voordeel hiermee gedaan, daar wij bij van Wijn in zijn *Huiszittend Leven* (I, bl. 400) zien, dat een deel der weggevoerde kerkschatten die in Friesland waren aangehouden, door bovengemelden Prior der abdij werden ingelost.

Dat destijds ook het kostbare Evangelieboek den plunderaars in handen is gevallen lijdt geen twijfel; doch omdat de tekst van het boek voor hen geen waarde had werd bloot de band,

> Gemaect met groter dierhede
> Van edelen stenen, van finen goude,

genomen en van het boek afgescheurd. De band ging den gewonen weg van meest allen roof; hij was voor de abdij verloren: maar de ongekende schat dien hij had ingesloten, ons oudste handschrift der Evangelien bleef behouden in de abdij achter. Met deernis zeker, doch met te meer belangstelling werd de behouden schat door de handen der broeders opgenomen en hersteld op de plaats der eere; aan het eeregewaad viel thans heel niet te denken. In 1574 werd het boek voorzien van een leeren band, die door twee zilveren klammen werd vastgehouden en

met zorg bewaard. Om den schat voor het vervolg tegen nieuwen roof te behoeden werd hij op 27 Mei 1578, twee dagen voor de Haarlemsche Nonen, door Egmonds laatsten abt, tevens bisschop van Haarlem toevertrouwd aan de veilige hoede van Mr Peter van Driel, tolgaarder in evengenoemde stad, bij wien behalve ons Evangelieboek ook een hoogst kostbare reliek van 't H. Kruis en een groot deel van het goud- en zilverwerk was geborgen [1]. Deze kostbaarheden waren na 23 Sept. 1581 door genoemden van Driel tegelijk met een deel zijner eigen goederen naar Keulen overgevoerd en bevonden in Mei van het jaar 1583 zich onder de hoede van een hoog aanzienlijk heer uit Antwerpen, Frans van der Cruissen, die destijds te Keulen vertoefde. Toen nu Mr van Driel zijne goederen weer naar Haarlem terug stond te ontbieden, vreesde Haarlems verdreven bisschop Godfried van Mierle, dat de schatten, die reeds voor zes honderd en meer jaren aan de eere Gods waren toegeheiligd [2], bij de overvoering gevaar zouden loopen en besloot ze te Keulen te doen achterhouden. Daarom gaf hij op 7 Mei 1583 volmacht aan den toenmaligen prior van het Preekheeren klooster te Keulen, Hendrik Bercheyck, om op de aangeduide kerkelijke panden de hand te leggen, die tot zich te nemen en onder zijne hoede te behouden.

Tot den aanvang van het jaar 1604 bleef het Evangelieboek — van de andere stukken vernemen wij verder niet — bij de eerw. paters Predikheeren van Keulen in bewaring, toen op 10 Januari van Mierles opvolger, de apostolische vikaris Sasboud Vosmeer, het in 't klooster weer in ontvangst kwam nemen. Getuige hiervoor is het volgend afschrift van een brief bewaard in het archief der Oud-Roomschen in den Hoek te Utrecht, boek V, onder den tietel *"SS. Ornamenta, Reliquiae."*

---

1 *Katholiek*, deel 58, bl. 130, en Haarlems *Bijdrage* I, 215 en II, 403: "librum unum continentem in pergameno scripta quatuor Evangelia, habentem argenteos duos uncos, quibus clauditur."

2 Niet alleen van het Evangelieboek zal dit moeten verstaan worden, maar ook van de reliek des H. Kruizes, wijl bekend is dat Egbert, aartsbisschop van Trier, een groot stuk van 't H. Kruis in goud gevat aan Egmonds abdij vermaakte. Zie Joan. a Leidis Chronicon, bl. 113 der uitgaaf van Sweerts.

Sasboldus Dei et Apostolicae Sedis gratia Archiepiscopus Philippensis, per Hollandiam atque vicinas provincias haereticis subjectas Vicarius Generalis Apostolicus, omnibus has lecturis salutem in Domino.

Cum pridem Sanctissimus Dominus Noster Clemens, divina providentia papa VIII nobis inter alia dedisset in mandatis ut sacras reliquias, ornamenta aliasque res ecclesiarum inter haereticos sitarum requireremus, atque de iis pro nostro judicio ad earumdem ecclesiarum utilitatem disponeremus, prout latius in brevi desuper dato exprimitur; —

Repetivimus in primis illa quae coloniae Agrippinae a Reverendissimo Domino piae memoriae Godefrido a Mierlo Ordinis Praedicatorum et episcopo, dum viveret, ecclesiae Haerlemensis deposita fuisse cognoveramus; inter quae fuit vetustus liber Evangeliorum in membrana manuscriptus, in asseribus compactus et clausuris argenteis munitus, a Theodorico..... Hollandiae comite (: sicut ad finem libri annotatum est:) Sancto Adelberto, Abbatiae Egmondanae in dioecesi Haerlemensi patrono, ante saecula aliquot oblatus; quem invenimus apud Reverendissimum Patrem, Dominum Gisbertum Spockium, monasterii Dominicanorum Coloniensium Priorem.

Ob quod illi, quas possumus, agimus gratias et eum a debito depositi exoneramus atque ad reddendas vicissitudines tempore et loco oportunis nos offerimus. In quorum fidem testimoniales hasce litteras signatura et sigillo consuetis fecimus communiri.

Datum Coloniae anno 1604 mensis Januarii die decima. [1]

---

1 Sasboud, bij de genade Gods en de gunst van den Apostolischen Stoel aartsbisschop van Philippe, algemeen Apostolisch Vikaris voor Holland en de aangrenzende onder de heerschappij van den afval staande gewesten, — aan allen die deze lezen heil in den Heer. — Daar O. H. V. Clemens VIII, paus bij de genade Gods, ons onlangs o. a. in last had gegeven om de heilige relieken, de sieraden en andere zaken der onder de afgevalligen gelegen kerken op te zoeken en daarover naar goeddunken ten bate dierzelfde kerken te beschikken, zooals breeder in de daarover gegeven breve staat omschreven; — hebben wij vooreerst teruggevraagd de goederen welke door Zijne Hoogwaardigheid, wijlen Godfried van Mierle, van de orde der Predikheeren en bij zijn leven bisschop der kerk van Haarlem, naar wij vernomen hadden, te Keulen in bewaring gegeven waren, — o. a. een oud Evangelieboek op perkement geschreven, in hout gebonden en van zilveren klammen voorzien, eenige eeuwen geleden door Dirk graaf van Holland (gelijk achterin staat bemerkt) aan St Adelbert, den beschermheilige der abdij van Egmond in 't bisdom

Genoeg zij het, hier nog te hebben bemerkt, dat Sasboud zijn merkwaardig Evangelieboek toen zonder twijfel heeft overgebracht naar het in 1600 door hem te Keulen opgerichte Collegie, waar wij het in 't midden der eeuw weer aantroffen.

Haarlem, vereerd; 'tgeen wij aantroffen bij den zeereerwaarden vader Gijsbert Spock, prior van het predikheeren-klooster te Keulen. — Wij brengen hem daarvoor onzen oprechten dank, hem van den last der bewaring ontheffende en wederkeerig onzen dienst, waar dit voegzaam kan, hem aanbiedende. Ten blijke hiervan hebben wij dit getuigschrift met onze onderteekening en ons zegel doen bekrachtigen. — Gegeven te Keulen den 10 Januari van het jaar 1604.

OVER

HET NIEUWERE FRANSCHE TOONEEL,

DOOR

ALEXANDRE DUMAS FILS.

> "Wat onrechtvaardige beschuldiging, uwen stukken gebrek aan zedelijkheid te verwijten! Ik zoû liever willen zeggen, dat zij overloopen van zedelijkheid. Gij stelt er niet alleen de ondeugd in aan de kaak; maar zelfs de slechte neigingen der menschelijke natuur, — en dat vergezeld van de bitterste ironie en de bloedigste geeselslagen."
>
> D'Haussonville, aan Alex. Dumas fils.

Onder de inſtellingen, die beoordeeld en veroordeeld worden door welgezinden zonder kennis, behoort het nieuwere fransche tooneel. Daar zijn meer van die verſchijnselen, waarmede men meent korte metten te mogen maken, en over wie *la mort sans phrases* wordt uitgeſproken. Sommige lieden denken, dat het ongeoorloofd is iets onvoorwaardelijk te veroordeelen, waarnaar men geen onderzoek heeft ingeſteld, iets, dat men niet gezien — is het hoorbaar, niet gehoord heeft. Maar anderen zijn blijkbaar de overtuiging toegedaan, dat er personen en inſtellingen zijn, ten wier voordeele men de stem der gewone billijkheid geen gehoor behoeft te geven; van wie 't genoeg is, dat ze dezen of genen naam dragen, om ze in de hartlijkste bewoordingen te kunnen verwijzen en verwenschen en wier vonnis reeds geteekend ligt, vóor dat de instruktie nog is begonnen. Tot die personen behoort Alexandre Dumas fils, tot die instellingen, de nieuwere fransche *Comédie*.

De rechtvaardigheid en wijsheid van zulk een vonnis komt mij echter bedenkelijk vóor, en ik wensch den veroordeelde nog even te konfronteeren met zijn *corpus delicti*.

Daartoe heeft eene bekwame pen mij eene vertaling bezorgd

van Dumas' *Discours de réception prononcé a l'académie française le jour de sa réception*, 11 Feb. 1875, en zullen wij eens goed nagaan, of deze pleitreden streek-houdend is.

Dumas ſpreekt de vergadering der veertig onſterflijken volgender wijze toe.

Mijne Heeren,

Ik kan geen beter bewijs geven van de hooge waarde, die ik hecht aan de bizondere onderscheiding, mij van wege uwe doorluchtige vereeniging toegekomen, dan wanneer ik met alle vrijmoedigheid tot u spreek en mijne rede met eene bekentenis aanvang. Wat mag wel de reden zijn, terwijl zoo velen mijner medebroeders, die mij verre overtreffen, tot verscheidene reizen toe aan uwe deur moesten aankloppen, eer hun die ontsloten werd, wat mag de reden zijn, dat die zelfde deur zich aanstonds zoo wijd mogelijk en als van zelve opende, zoodra ik mij slechts vertoonde? Ik zoû daarin eene reden kunnen vinden om mij grootelijks te verhoovaardigen, zoo de ware oorzaak dezer toeneiging mij niet bekend was.

Om tot u te komen, Mijne Heeren, heb ik middelen gebezigd die niet tot de gewone orde behooren en eerder toovermiddelen mogen genoemd worden. Hadde ik alleen op eigen verdiensten moeten steunen, dan zoû ik mij wel gewacht hebben ooit uw oordeel te tarten, maar ik wist dat een goede geest, — dat is het woord, — mijne zaak bepleitte en dat gij besloten waart u zonder verdediging over te geven. Ik heb mij onder de bescherming gesteld van eenen naam, welken gij reeds sinds langen tijd zoudt hebben willen eeren en welken gij thands niet meer kunt eeren dan alleen in mij. Van daar dat ik met alle mogelijke bescheidenheid, gelooft mij, heden eene belooning kom aannemen, die alleen daarom mij zoo ongedwongen wordt toegekend om dat zij voor een ander was wechgelegd. Ik kan, ik mag die evenwel niet anders aannemen dan als een pand, mij in bewaring gegeven; laat mij dus aanstonds en in het openbaar daarvan te-rug-gave doen aan den gene die ongelukkigerwijze de belooning in persoon niet meer kan ontvangen. En met aldus aan die dierbare nagedachtenis heden eene zoodanige eer uit mijne handen te laten toekomen, doet gij mij de grootste eer aan, die ik kan verlangen, en de eenige waarop ik werkelijk aanspraak heb.

Ik heb u thands te spreken, M. H. over een man, voor wiens persoonlijkheid gij allen achting gevoeld hebt, wiens begaafdheden gij op prijs hebt weten te stellen en dien ik ter nauwer nood van verre heb mogen kennen. Ik zal hem niet anders dan op een zeer grooten afstand kunnen afschetsen en beoordeelen, en misschien zal veel van hetgeen mijne aandacht overwaardig is mij ontgaan. Reeds eer ik geboren was, had hij zich een naam gemaakt, en, hoe veel ik u ook van hem zal kunnen zeggen, niets zal beandwoorden aan het aandenken, dat gij van dien onder zoo vele opzichten voortreffelijken man hebt bewaard. Daar zijne zedigheid zijne begaafdheden evenaarde heeft hij ons slechts zeer weinig bizonderheden over zich zelven achtergelaten. De Heer Lebrun was met zoo vele groote mannen in aanraking geweest; hij had om zich heen en boven zich zoo vele groote gebeurtenissen zien plaats grijpen, hij had zoo vele schitterende zaken, die men gemeend had dat eeuwig moesten duren, overleefd, dat hij ongetwijfeld met die eerbare schaamte is bevangen geworden, die de uitgelezen zielen er toe brengt om zich des te meer in de schaduw en in de stilte te verbergen, naarmate de gebeurtenissen meer licht en gedruisch om hen heen verspreiden. Wellicht heeft dus de plotselinge verdwijning van den luister des keizerrijks, waaraan de Heer Lebrun zijne begaafdheden en zijn leven zoû hebben willen wijden, niet weinig tot deze zijne bescheidenheid medegewerkt. Wie toch zoû, zonder zich als een dwaas aan te stellen, van zich zelven hebben kunnen spreken nu men niet meer van den Keizer sprak? Het scheen alsof de andere menschen niets meer te doen hadden dan het hoofd te buigen, zich te-rug te trekken, na te gaan hoe het met hen gesteld was en hunne duistere werkzaamheden met des te meer moed te hervatten, naar er minder op iemants aandacht te rekenen viel. Een enkel mensch had, om zoo te spreken, al de belangstelling der geheele wereld met zijn persoon doen verdwijnen.

Gij weet, M. H., hoe de Heer Lebrun, het eerst zijne genegenheid deed blijken voor den Keizer, eene genegenheid waaraan hij zijn leven lang getrouw is gebleven; want nimmer verloochende hij zijnen afgod, zelfs dan niet toen de ondankbaarheid van de aanzienlijksten in den lande zoo vele goede redenen tot verschooning wist bij te brengen.

Daags na de overwinning van Austerlitz bevond zich de Keizer

te Schœnbrunn, met Prins de Talleyrand, den Prins van Neufchatel en graaf Daru. Deze laatste nam den *Moniteur* van den schoorsteenmantel en begon dien te lezen. Weldra maakte hij eene beweging van verbaasdheid.

— Wat is er Daru? vroeg de Keizer.

— Daar, Sire, in den *Moniteur* staat eene ode op den slag.

— Zoo! en van wien?

— Van Lebrun, Sire.

— Laat eens hooren; lees die eens voor.

Graaf Daru begon:

> Staak hier uw vlucht, o Faam! Van waar zijt gij gekomen?
> Wat heeft, door uwe stem, 't ontsteld Euroop vernomen?
> "Krijg!" krijt gij honderdvoud. — Wie zoekt den dood van daag?
> De Duitscher, Zweed en Rus verheffen hunne lancen;
> 't Is tegen ons — de Franschen!
> Op! weêr ter vlucht, Godin! Verkond hun nederlaag!

De ode ook hernam hare vlucht, die bijna altijd even hoog en even breed bleef als in dit schoon begin; maar dit bevreemdde niemand: de ode was geteekend: Lebrun. Nu kon men te dien tijde niet veronderstellen, dat eene ode die met den naam van Lebrun was onderteekend, afkomstig kon zijn van een anderen Lebrun dan van den waren, den beroemden, den eenigen Lebrun, van dien Lebrun, dien men den bijnaam van Pindarus-Lebrun had gegeven. Wel gaf het min of meer reden tot bevreemding, dat hij er toe gekomen was zulk een onderwerp te bezingen. Zoû Pindarus-Lebrun, de revolutionaire dichter, de zanger van den *Vengeur*, tot het keizerrijk zijn toegetreden? En de Keizer sprak: "Men doe eene jaarwedde van 6000 francs aan den Heer Ecouchard Lebrun toekomen."

Nu wilde het toeval echter, dat de Heer Pindarus-Lebrun volstrekt geene schuld had aan dezen lierzang, en dat hij het werk was van een twintigjarig student, die den zelfden naam droeg. Toen Napoleon de waarheid vernam, lachte hij zelf het eerst met deze vergissing en zeide: "Welnu, men late den ouden dichter de jaarwedde van 6000 francs behouden en geve er den jongen eene van 1200."

De Heer Lebrun was twintig jaar oud, toen hij deze ode dichtte. Is het wel zoo heel zeker, M. H., dat onder de zeer gewettigde en zeer oprechte geestdrift van den dichter niet een beetjen

studenten-schalkheid liep? Te oordeelen naar den geest, dien hij nog op vijftigjarigen leeftijd bezat, moest hij, die later het berijmd vertoog van den Parijschen burger Heer over de "fortifikaties" vervaardigde, op twintigjarigen leeftijd niet verstoken zijn geweest van eene goede hoeveelheid handige guiterij. Terwijl hij den grooten krijgsman, die drie natiën had verslagen, wilde verheffen, zal hij misschien wel een geheim vermaak er in gevonden hebben om eene kleine nederlaag te berokkenen aan den grooten dichter, die destijds geen mededinger had in de dichtkunst, zoo zeer was men op andere dingen bedacht. Twintig jaar oud zijn, den zelfden naam dragen als een beroemd dichter, zich meer dichter gevoelen dan deze, weten dat die dichter geen vriend is van den Keizer, van wien men zijn afgod heeft gemaakt, de overwinning van Austerlitz wenschen, voorzien, en vernemen, is wel iets verleidelijks.

Men zegt wel eens, dat men anderen dat gene slechts aantijgt waartoe men zelf in staat is; het zij zoo; ik wil gaarne bekennen dat ik aan die bekoring geen tegenstand zoû geboden hebben en dat ik er een bizonder genoegen in zoû geschept hebben, dat mijne ode, onder den naam van Lebrun gedrukt en aldus onderteekend, het eerst en alsof het van zelf sprak aan den bekenden dichter wierd toegeschreven; en dat zij, na goed toegejuicht, goed verheerlijkt te zijn geworden, weder, en wel met recht, zoû te-rug-komen tot haren waren vader, een eenvoudig student, die aldus zoû mogen zeggen, terwijl hij in zijn vuistjen lachte: 't Is mijne schuld niet, dat ik óok Lebrun heet. De knaap had er zelfs kunnen bijvoegen: Ik wist niet dat er nog een andere Lebrun was. Maar de knaap kon het niet van zich verkrijgen om te liegen; hij wist wel dat er een andere Lebrun was. Immers wanneer men op twaalfjarigen leeftijd, in 1797, een treurspel *Coriolan* genaamd heeft vervaardigd, zal men, acht jaren later, in 1805, wel niet onkundig er van zijn dat er een Pindarus-Lebrun bestond.

In tegendeel, de jeugdige Pierre Lebrun, om hem eindelijk met zijnen geheelen naam te noemen, was van die soort van letterkunde, waarvan zijn naamgenoot de meest uitstekende vertegenwoordiger was, doorvoed; maar wij zijn verplicht te erkennen dat de voedsterling dier nieuwe zanggodinnen slechts op éene zaak bedacht was, namelijk om zijne voedsters te verlaten; en

dat hij groot gelijk had. Verre zij van mij het denkbeeld, M. H., van niet zoo als het behoort mannen te willen behandelen, van welke eenigen in uwe vergadering een zetel hebben ingenomen welken zij destijds verdienden; dit alléen zou me voldoende wezen, vooral nu, om die als onschendbaar te beschouwen; nochtans, nu ik voor u de lofrede kom uitspreken over mijn doorluchtigen voorganger, wat ik tevens met volle overtuiging doen wil, vind ik mij wel gedwongen te wijzen op het onderscheid dat, in zijn voordeel, tusschen hem en zijne tijdgenooten bestond, even als ik hoogst waarschijnlijk later het onderscheid zal moeten aantoonen, dat tusschen hem en zijne opvolgers is waar te nemen; immers de Heer Pierre Lebrun was, als letterkundige, juist datgene wat men noemt een overgangsman, het einde van het eene tijdperk en het begin van een ander.

De Heer Lebrun werd geboren in 1785, toen Delille in vollen bloei was, wien hij later hulde zoû brengen in eenen lierzang, door hem op den dood van Pindarus-Lebrun, die twee jaren na de zooeven verhaalde anekdote overleed, vervaardigd. Na dien lierzang was het voortaan onmogelijk den een voor den ander te nemen. Men had de zekerheid verkregen dat er twee dichters waren, die beiden den naam van Lebrun voerden, en van welke de eene bepaaldelijk den anderen had begraven.

De Keizer, die met de zeer eerzuchtige maar zeer edele hoop bezield was dat hij ten onzent alles weder zou te voorschijn roepen wat de grootheid eener natie uitmaakt, had gewenscht de ware dichtkunst uit haar graf te doen verrijzen. Hij had daarbij persoonlijk belang. Die Achilles koesterde het droombeeld van reeds tijdens zijn leven een Homerus te zullen zien opdagen. Eerst na zijn dood zoû dit het geval zijn.

Boileau heeft van een tijd gesproken, "toen

Een blik van Lodewijk Corneilles riep in 't leven;"

maar Boileau heeft zich vergist. De groote dichters ontstaan niet op den wenk der groote koningen. De groote dichters, zoowel als de groote vorsten, worden alleen dan geboren als God het wil. Even als de korenbloemen in de korenvelden, schieten zij op, zonder dat men weet hoe, en wanneer men menschenoogsten binnenhaalt als Napoleon, moet men niet vreemd opzien dat met de korenaren ook de korenbloemen geveld worden.

Den 5 Mei 1821 sterft de Keizer op St. Helena. De tijding komt in Frankrijk aan. Te midden der algemeene stilte, eene stilte voortkomend uit ontsteltenis, uit herinneringen, misschien uit gewetenswroeging, verhief zich eensklaps eene stem:

De sterre, die Euroop verlicht heeft en omluisterd,
Verdoofde plotselijk, en is voor goed gedaald.
Onze Eeuw, die voortschreed van dien starrengloed doorstraald,
Vervollegde in de nacht haar loopbaan, gants verduisterd,
En schijnt met hem verdoofd, verzonken en verdwaald.
Daar is één groote geest ter avondkim gedaald,
De sterre, die Euroop verlicht had en omluisterd.

Die stem is weder die van den Heer Lebrun. Die lierzang is schoon, zeer schoon, wat evenwel niets buitengewoons is, want men weet thâns dat de groote denkbeelden uit het hart voortkomen, maar de lierzang is eene moedige daad tevens, want men heeft evenzeer aangenomen dat er moed toe behoort om zijn plicht te doen.

Ten andwoord op dit meesterwerk van dichtkunst en op die moedige daad verscheen een besluit van den toenmaligen minister, wiens naam ik mij niet meer herinner, waarbij de jaarwedde, die de Heer Lebrun van den Keizer genoot, werd ingetrokken. Ongetwijfeld was dit eene gelukkige en nuttige besparing, die op de ontvangsten-begrooting van den jare 1821 eene goede figuur heeft moeten maken. En toch, ik verbeeld mij dat ware ik koning geweest, ik niettegenstaande dit alles die jaarwedde zoû hebben behouden; zelfs geloof ik dat ik die zoû verdubbeld en mij het genoegen gegund hebben eigenhandig te schrijven: "Verdubbel de jaarwedde van den Heer Lebrun, die op nieuw het overtuigend bewijs heeft gegeven dat hij niet slechts een man van talent maar ook een man van karakter is." Ik zoû mijn plicht als koning gedaan hebben zoowel als de Heer Lebrun zijn plicht als fatsoenlijk man gedaan had, zonder er rekening mede te houden dat ik den dichter tamelijk in verlegenheid zoû hebben gebracht. Wellicht hadde ik hem aldus gedwongen om uit eigen beweging die jaarwedde, waaraan ik zoo groote behoefte had, af te staan; en dit ware even wel berekend en veel koninklijker geweest. Ik begrijp niet hoe het mogelijk is, dat Lodewijk XVIII op die zoo eenvoudige gedachte niet gekomen is. Hij was iemand met veel verstand, en, als hij te veel omhanden had om het zelf te gebrui-

ken, had hij immers mannen om zich heen, als b. v. Talleyrand, die er mede belast waren om het in zijne plaats aan te wenden. Daar zit iets achter waarvoor ons begrip te klein is. Misschien was de Koning dienzelfden dag ziek, of was de Heer de Talleyrand niet te huis.

De Heer Lebrun was twintig jaar oud, toen hij de ode van Austerlitz vervaardigde; hij was vijf en dertig jaar oud, toen die van Sint-Helena verscheen. In dien tusschentijd was hij beroemd geworden en hij had de letterkundige omwenteling die hij beraamde begonnen. Hij had daarin de taak voortgezet, door André Chenier niet afgewerkt. Door zijne natuurlijke geaardheid behoorde hij tot hetzelfde geslacht en door de innerlijke neiging zijns harten behoorde hij tot hetzelfde vaderland als de griekscbe dichter. Het allereerst bewijs daarvan gaf hij in *Pallas, fils d'Évandre*, ontleend aan eene episode van Virgilius, maar waarin reeds in de verte zich de tegenwoordigheid verraadt van den griekschen genius, die als overwinnaar zich in het gevolg der afgezanten van Æneas bevond; vooral echter bewees hij dit in *Ulysses*, een treurspel, dat wel is waar wat gerekt en wat koel was voor het tooneel, maar dat men niet kan lezen zonder in geestdrift te geraken over de gespierde, juiste en kleurrijke taal waardoor het zich onderscheidt, en welke reeds door den adem der oudheid is verlevendigd, even als een ziek kind, dat allengskens onder den invloed zijner geboorte lucht zijne krachten herwint. Wanneer ik, M. H., hier slechts kortelijk gewaag van de eerste lyrische en dramatische dichtwerken van den Heer Lebrun, wanneer ik die niet ontleed zoo als zij het verdienden, is de reden daarvan, dat ik mij gedrongen gevoel om tot de twee hoofdwerken van den Heer Lebrun te komen, *Marie Stuart* en *le Cid d'Andalousie*, waarvan het eerstgenoemde een zoo grooten en zoo gezegenden invloed moest uitoefenen op de tooneel-litteratuur dezer eeuw, en waarvan het laatste ons zal leiden tot eene gedachtenwisseling die ik niet kan vermijden.

Niet alleen verlangde de Heer Lebrun de volkomen herleving der lyrische dichtkunst, maar ook die der dramatische dichtkunst en der dramatische kompozitie. Tot elken prijs moest de vrede, waartoe Frankrijk veroordeeld was, vruchtbaar gemaakt worden voor den menschelijken geest. Bij ons moet, op gezette tijden, de gedachte het handelend optreden geduld doen oefenen. Maar de Heer

Lebrun gevoelde dat ons tooneel alles had geschonken wat het navolgen der oudheid kon opleveren, en dat, al was men ook niet bepaaldelijk verzadigd van de Grieken en de Romeinen, zij, ten gevolge der in den laatsten tijd beproefde navolgingen, enkele malen in zoo hooge mate langwijlig en bespottelijk waren geworden, dat het tijd werd andere volken, andere tijdvakken, andere hartstochten, andere zeden op te sporen en te beoefenen. Nochtans, in de eerste plaats om dat de bescheidenheid zulks gebood, en ten andere om getrouw te blijven aan de overlevering, want men bevond zich nog in een tijd, dat men, op het tooneel, niet oorspronkelijk mocht zijn dan onder voorwaarde van te kunnen zeggen: Die stoute greep, dien ge mij verwijt, is niet van mij: nochtans, zeg ik, dorst de Heer Lebrun een zoodanigen strijd niet ondernemen dan met bondgenoten waarop hij kon rekenen. Met open oog en oor ving hij al de geluiden op die uit het buitenland kwamen. De wind, die uit het westen woei, bracht hem Byrons gedichten aan; de wind die uit het oosten woei bracht hem Schillers treurspelen. Het eerst van allen vestigde hij de aandacht op de oorspronkelijke en stoute scheppingen van den engelschen dichter, alsof hij het fransche publiek van lieverlede aan een veranderde luchtsgesteldheid wilde gewennen, en met even weinig omslag maakte hij zich van de *Maria Stuart* van den duitschen dichter meester, en wierp hij die nog zenuwtrekkend op ons tooneel voor het publiek, dat haar toejuichte, gelukkig als het zich gevoelde opnieuw de taal te mogen hooren van den hartstocht, van de smart, van de waarheid. De slag was gewonnen, met behulp der vreemde bondgenooten wel is waar; maar er zijn gevallen waarin men zich verdedigt zooals men kan, en men was wel verplicht om aan het jeugdige inlandsche leger den tijd te gunnen toe te nemen en zich te vormen. Vergeet niet, M. H., dat op dit oogenblik Lamartine nog droomt onder Italië's hemel, dat Casimir Delavigne pas vijf-en-twintig jaren, de Vigny twintig, Hugo en Dumas zeventien jaren tellen, dat de Musset op de schoolbanken zit en velen uwer niet eens geboren zijn. Grootere en krachtiger mannen hebben zich later van het slagveld meester gemaakt! Maar het mag niet uit het geheugen verloren worden dat de Heer Lebrun de geduldige en ondernemende baanbreker was die, onder het vijandelijk vuur, in de rotswanden de heirbaan opende, langs welke de veroveraars

daarna in vollen draf heenrennen, maar bij gebreke van welke zij wellicht niet verder waren gekomen.

Dit wist gij zeer goed, M. H., toen gij in 1828 den Heer Lebrun onder de uwen opnaamt, en op den eigen avond dier verkiezing juichte het publiek van het Theâtre-Français uitbundig die twee versregelen uit Casimir Delavigne's *Princesse Aurélie* toe:

> Uw Akademie heeft den waardigste uitgelezen,
> En heel 't publiek stemt meê en prijst uw keus ten dezen.

Thans, M. H., schijnt het iets zeer eenvoudigs dat iemand *Maria Stuart* heeft geschreven, vooral als men geholpen wordt door Schiller; maar die hulp van den vreemden dichter maakte destijds de zaak nog bezwaarlijker.

Voltaire, die in den beginne zich gedwongen had gevoeld Shakespeare te bewonderen, kreeg later berouw dat hij hem bewonderd had. Dichters als Shakespeare zijn niet van die leeuwen, die men tam maakt, die men met wijsgeerige grondstellingen opschikt en die men met zekere bevalligheid laat springen door de hoepels van gelegenheidstreurspelen. De koning der woestijn had zulk een vreeselijk gebrul aangeheven, toen hij zich in het gezelschap van *Sophonisbe* en van *l'Orphelin de la Chine* zag, dat de temmer het voorzichtiger oordeelde hem in zijn hok te jagen en hem terug te zenden naar de mistnevelen der drie koningrijken, terwijl hij hem den naam van barbaar gaf. Langen tijd was men het eens dat Voltaire gelijk had gehad. Ik verdenk hem niet van eene opzettelijke partijdigheid. Hij was [hier] oprecht en ik vond het heel natuurlijk dat de schrijver der *Pucelle* niet al te best *Julia*, *Ophelia* en *Desdemona* heeft begrepen.

Later had de eerlijke en vredemakende Ducis eene poging gewaagd om den engelschen dichter in zijne eer te herstellen en hem door de gevoelige gemoederen te doen aannemen; sommige middelen evenwel die men aanwendt om iemand te verschoonen doen hem soms nog meer kwaad dan hetgeen men hem ten laste legt, en er zijn soorten van vrijspraak die nog vernederender zijn dan de beschuldigingen zelven.

't Is hier onze taak om recht te laten wedervaren aan een man, wiens waarachtige verdienste door niemand wordt betwist; aan die verdienste evenwel zouden de jongere geslachten allicht zeer weinig waarde toekennen, zoo men hun niet duidelijk de

bizondere tijdsomstandigheden in het geheugen terugbracht, waarin deze zich het eerst deed opmerken. Ik kan bij gevolg den Heer Lebrun niet beter prijzen, dan wanneer ik aan de bezwaren herinner, die hij had te overwinnen, bezwaren die des te stuitender waren, omdat zij voortsproten uit kwade trouw, als zij niet voortsproten uit een bedorven smaak. Weet gij, ja gij weet het beter dan ik, M. H., hoe het met het treurspel geschapen stond, want, Goddank, het blijspel had reeds een nieuwen gids, een gids even vrank als fransch, gevonden in Beaumarchais? Weet gij dat niet alleen de gevoelens en de hartstochten ontaard waren, maar dat ook de woorden hunne ware beteekenis hadden verloren? Hoezeer ook Frankrijk de grievendste feiten had moeten doorworstelen, van het schavot van '93 af, tot aan de nederlagen van 1815; hoezeer het ook getuige geweest was van ijzingwekkende tooneelen, tooneelen die vrij wat woester waren en vrij wat meer tot de werkelijkheid behoorden dan die van Shakespeare, het bleef toch hardnekkig aan de kunst de vrijheid weigeren om de waarheid te mogen verkondigen en de dingen bij hunnen naam te noemen. Een paard noemde men een klepper (coursier), een zakdoek moest een lijnwaad (tissu) heeten. Inderdaad, M. H., men mocht te dier tijde in verheven stijl niet anders spreken, en dit lijnwaad mocht niet bestikt, het moest "verfraaid" worden. Zoo iets beteekende nu wel niets, maar men mocht geene andere uitdrukkingen bezigen; en toen den Heer Lebrun oneerbiedig genoeg geweest was om Maria Stuart, op haar uiterste, haar kamermeisjen aldus te laten toespreken:

Prends ce don, ce mouchoir, ce gage de tendresse,
Que pour toi, de ses mains, a brodé ta maîtresse;

ging er in de zaal zulk een gemompel op, dat hij zich verplicht achtte die twee vaersregelen te wijzigen en er deze voor in de plaats te stellen:

Prends ce don, ce tissu, ce gage de tendresse,
Qu'a pour toi, de ses mains, embelli ta maîtresse.

Na dit toegeven wilde men wel zoo goed zijn zich getroffen te gevoelen, en alle dames haalden hare "lijnwaden" uit den zak om de tranen af te drogen, die Marie Stuart haar deed storten.

Ziedaar hoe het in die dagen gesteld was. [1]

1 De Heer Dumas heeft hier het veld ruim, om den spot te drijven met de overgevoeligheid van het parijsche publiek. Inderdaad was de eerste lezing

Wat Schiller aanbelangt, geducht werd hij gehavend door de toenmalige kunstrechters, wel te verstaan de fransche kunstrechters. [1] Slechts weinigen waren billijk en rechtvaardig. De Jouy, de schrijver van *Sylla*, de eenige bijgevolg die het recht niet had verloren om met gezag over het treurspel te spreken, is ook de eenige die den duitschen dichter bespreekt gelijk het behoort. Dewijl men evenwel aan den Keizer moet geven wat des Keizers is, al is het ook dat hij in het vaderland van Schiller te huis behoort, zal ik den moed hebben te zeggen, dat Schiller de meerdere van den Heer Lebrun is gebleven, niet alleen ten opzichte der vinding, daar hij alleen zijn tooneelstuk heeft ontworpen, maar ook in de ontwikkeling der karakters. Hij heeft in mindere mate de veelvuldige en menigerhande gebreken van Maria Stuart verkleind; hij heeft de toewijding van Mortimer, uit een meer menschelijken beweeggrond doen voortkomen; hij heeft hem voorgesteld als hartstochtelijk en onhebbelijk verliefd op die vrouw, die de natuur scheen gedoemd te hebben om harten tot liefde te vervoeren, en die door dit onvermijdelijk noodlot,

---

van Lebrun boven de laatste te verkiezen. Het is de smaak, die hier beslissen moet, en een smaak, wier uitspraak, in dit geval, moeilijk met redeneeringen te rechtvaardigen is. Maar men moet het beginsel, waarop de verkiezing van het fransche publiek steunde, niet onredelijk noemen, al kan er misbruik van worden gemaakt. Als men, waar zich woorden van gelijke beteekenis of althands bedoeling aanbieden, nooit de edeler, de minder alledaagsche uitdrukking boven de andere verkiezen mag — dan bestaat er naar één schrijfstijl en voegt aan het treurspel of heldendicht de toon der komœdie; dan moet men zich op de audiëntie bij den Koning in zijn huisjas vertoonen; dan is het onverschillig welke melodiën bij een lijkstatie gespeeld worden. Ik reken het een groot voordeel, dat men tegenwoordig in de poëzie de namen der kleuren gebruiken mag, en het zoû mij leed doen (al heeft Hofdijk wel eens al te overvloedig geaquarelleerd) als de groene of blaauwe "Zee" nooit anders dan Thetis' smaragden of saffieren schoot zoû mogen heeten; als de "hond" nog altoos met de benaming van ons "trouwe huisdier" moest worden bemanteld; maar in sommige gevallen moet men toch uitdrukkingen vermijden, die alledaagsch klinken. Bijv. welke schrijver heeft, bij het ernstig en bevallig schilderen eener schoone vrouw, niet ondervonden, dat men de *armen* noemen kan, maar niet de *beenen*, dat de *neus* met veel meer behoedzaamheid moet worden aangeduid dan de *oogen*: dat de *pols* edel is en de *duim* plat. De Heer Dumas heeft zelf honderd maal voor zulke moeilijkheden gestaan; en een meester als Multatuli sloeg er zich wel met ruwheid doorheen, maar nooit met voldoening voor den kieschen lezer. A. Th.

1 En door een Nederlandschen niet minder: door Bilderdijk namelijk. Zie vooral zijne schoone verhandeling *Over dichterlijke geestdrift en dweepery* — mij uit het hart geschreven. A. Th.

naar het beweren van Brantôme, is vervolgd en onteerd geworden tot zelfs na haren dood; hij heeft eindelijk Leicester's hatelijk karakter tot het uiterste doorgedreven; hij heeft hem niet, zooals de Heer Lebrun, op het tooneel willen laten sterven onder het gewicht zijner gewetenswroegingen; hij heeft hem zijne eerloosheid laten overleven en hem als een dief laten vluchten op den kreet dier vrouw die hem had liefgehad en wier leven hij prijs gaf om zijn eigen leven te behouden. Zoo veel boosheid kon de Heer Lebrun niet aannemen. Hij wees haar niet enkel af uit inschikkelijkheid voor den smaak van het fransche volk, dien hij meende te moeten eerbiedigen, maar ook omdat hij daardoor hulde wilde brengen aan de menschelijke natuur. Van daar dat hij bijna geheel en gansch de Koningin ontdaan heeft van haar verleden, dat een te valsch licht wierp op haar heden; hij heeft daarom van haren vriend eene geheel ridderlijke en belanglooze persoonlijkheid gemaakt en haren minnaar voorgesteld eer besluiteloos dan lafhartig, eer zwak dan verraderlijk.

Moge ook de duitsche dichter voor zich zelven een der deugdzaamste menschen geweest zijn die ooit op aarde leefden, hij wist nochtans beter dan zijn navolger, waartoe de menschelijke laagheid kan afdalen 't Is juist door meêdoogenloze voorstellingen als deze, dat de tooneeldichters hun meesterschap verraden. Zij wagen meer, wel is waar, maar zij treffen dieper. [1]

Schitterend, algemeen en verdiend was de bijval dien de Heer Lebrun genoot, maar die bijval kon den dichter niet geheel bevredigen. Een al te groot deel daarvan bleef hij aan den vreemdeling verschuldigd. Niet alleen in zijne eigenliefde maar ook in de voorstelling van zijn ideaal, voldeed zich onze landgenoot niet. Later, bij de aanneming van een onzer beroemdste medebroeders, toen hij sprak over samenwerking, sprak hij de volgende diepdoordachte woorden: "Wanneer ik mij geplaatst vind tegenover twee schrijvers, en een of ander tooneel, een of ander karakter, een of andere uitdrukking, die gelukkig geslaagd is, mijne goedkeuring afdwingt, dan weet ik niet wien ik moet toespreken, dan ben ik met mij zelven verlegen en moet ik vragen:

1 Dat kan er naar zijn. De fransche smaak is te kiesch, om ooit met de voorstelling der smakeloze buitensporigheden, welke duitsche tooneelschrijvers hun figuren toeschrijven, vrede te kunnen hebben; en het is te hopen, dat zij nooit door de *would-be* kosmopolitische zal verdrongen worden.

"Wie van beiden?" " Dat is een goed woord en ik ben het volkomen daarmede eens; maar wat moet hij, die in 1858 een zoo streng oordeel uitsprak over vennootschap bij tooneelwerk, in 1820 niet gedacht hebben over navolging? Bij den Heer Lebrun was er zelfs geen sprake van samenwerking; het stuk bestond reeds en, het moet erkend worden, het moeielijkst was van de taak af: Bespreking met een medearbeider was onnoodig, het denkbeeld van den meester behoefde slechts aangegrepen en overgenomen te worden. Behoudens eenige wijzigingen, die, naar mijn gevoelen M. H., geen verbeteringen waren, had de dichter niets te doen dan zich aan zijn voorbeeld te houden, en, toen hij geslaagd was, behoefde men zich niet af te vragen: Wie van beiden? 't Was niet hij, maar de andere. Wanneer ik eenige kennis bezit van het menschelijk hart in het algemeen en van dat der tooneeldichters in het bijzonder, dan moest dit denkbeeld den Heer Lebrun doen lijden; en na dien halven zegepraal moest slechts één wensch hem bezielen: deze namelijk om een volledigen te behalen met een oorspronkelijk tooneelstuk, dat wel degelijk van zijne vinding was, om aan Frankrijk een eigen werk te schenken waardoor hij, al was hij dan ook van den plicht van dankbaarheid niet ontslagen, ten minste niet afhankelijk bleef van het buitenland.

't Was ongetwijfeld de zucht om dit edel verlangen te bevredigen, die hem reeds kort na de eerste opvoering van *Maria Stuart* Frankrijk deed verlaten. Met een nog gloeiend hoofd, met een nog trillend hart wilde hij een bezoek brengen aan Griekenland om aan dat klassieke land der oudheid de nieuwe dichtstof, die hij behoefde, te gaan vragen. Wat zou zij hem te zeggen hebben, die dierbare overwonnene, die als in diepe wanhoop verkeerende natie, die hij zelf moest noemen:

> De Niobe, thands moê geworden
> Van 't vruchtloos roepen van haar kroost.

en wier stem hij evenwel had vernomen, zoowel als Byren, die aan gene zijde van den Oceaan, vernomen had? Waartoe was het noodig dat zij hare klachten deed hooren? Of raden de kinderen het lijden hunner moeder niet, ook zonder dat deze zich beklaagt? Hebben groote zielen niet haar eigen taal zonder klanken? En is het niet een treffend schouwspel die beide dichters, die zon-

der eenige afspraak met elkander, op weg gaan, de eene om de goddelijke moeder te troosten, de andere om haar te verdedigen?

De Heer Lebrun, het moet erkend worden, had de gave des voorgevoels. Hij was te moede alsof er iets in de lucht hing; hij had zijn tijd noodig, wilde hij deelgenoot zijn van eene of andere groote gebeurtenis: het einde van een martelaarschap of het begin van eene opstanding. Hij was bepaald de zanger van het morgenrood, dat de schoone dagen pleegt aan te kondigen. Hij was zoo gelukkig eene herleving te mogen bezingen en hij keerde in Frankrijk terug met dat verrukkelijk dichtwerk, dat hij den bescheiden titel gaf van: *Voyage en Grèce*, en dat al de gemoedsaandoeningen, die dit ongelukkig land doorleefde, naar het leven als het ware te aanschouwen gaf. Hij was op weg gegaan, gelijk hij zelf dacht en gezegd heeft, om, gezeten op puinhoopen en in gezelschap van gestorven dichters en helden, te droomen en te leeren; met jeugdige helden, die hij het eerst van allen bezong, hief hij de hymne der verlossing aan. Een gelukkig toeval wilde dat het vaartuig, waarmede hij vertrokken was, de *Themistokles*, een jaar later, onder aanvoering van zijn bevelhebber, den beroemden Tombazis, de eilanden van den Archipel het eerst van allen zou oproepen om zich onafhankelijk te verklaren. Niets doet u zoo aan als het lied van *Rhigas*, *de grieksche Marseillaise*, als het met volle stem wordt aangeheven door de matrozen, zoolang zij nog in zee zijn, dat wil zeggen tusschen de onmeetbare ruimte en de oneindigheid, die eeuwige, die bescheiden vertrouwelingen der smarten en der blijde verwachtingen van den mensch; daarna, hoe dichter men het vaste land nadert, wordt het geluid zwakker en zwakker totdat het geheel uitsterft; de oogen worden beneveld; een diepe stilte heerscht; het geheim neemt een aanvang; en de sultan verbeeldt zich op nieuw, dat het nog altijd slaven zijn die daar op den vasten bodem zijn aangeland.

Het dichtstuk dat in den tegenwoordigen tijd wel wat veel op den achtergrond is geraakt, bevat vele schoone vaerzen en die wij gaarne zouden aanhalen; maar, als de wereld aan alles eene blijvende aandacht wilde schenken, dan kon ze haar afscheid wel nemen, want waarlijk ik geloof niet dat er nog iets nieuws te zeggen is.

Gelaafd aan de groote bronnen, meer zeker van zijn krachten en tot een grooten strijd gehard, keerde de Heer Lebrun in het

vaderland terug. Die groote strijd moest bestaan in een nieuw treurspel: *le Cid d'Andalousie*, en het was inderdaad een strijd. De zege, helaas! bleef aan den vijand.

Hoezeer eok gesteund door de vereende pogingen van Talma en Mlle Mars mocht het stuk van den talentvollen dichter, dat waarlijk op sommige plaatsen met de bestgeschreven treurspelen kan wedijveren, niet meer dan vier uitvoeringen beleven. Als inleiding tot dit tooneelstuk, dat eerst geruimen tijd na de eerste vertooning in druk verscheen, heeft de Heer Lebrun eene voorrede geschreven, waarin hij de oorzaken van dien geringen bijval heeft trachten op te sporen; hij meent die gevonden te hebben in de strenge eischen der tooneelkritiek, in de vijandige houding van sommige toouеelspelers, in het feit, dat de verdedigers der klassieke school niet handelden naar recht en billijkheid, maar weewraak wilden nemen over de zegepraal van *Marie Stuart*. De Heer Lebrun doet een beroep op de nakomelingschap. Wij die voor hem reeds tot de nazaten behooren en wel tot de meest eerbiedvolle en welwillendste die er zijn kunnen, wij van onzen kant zijn daarentegen van gevoelen, dat de door den dichter opgegeven oorzaken niet geheel en al de ware zijn. Wel moeten zij in aanmerking genomen worden, maar ten slotte zijn ze niets anders dan de gewone bezwaren die onafscheidelijk aan het vak verbonden zijn en waarmede wij allen eenigermate te kampen hebben. Mijns inziens is de reden, waarom de *Cid d'Andalousie* den algemeenen bijval niet mocht verwerven, daarin gelegen dat de Heer Lebrun de stoutheid had in dat stuk het fondamenteel dogma van het tooneel aan te randen, dat..... Maar 't zij mij vergund, M. H, eerst een weinig, — of liever veel — terug te treden en op te klimmen tot den anderen *Cid*, dien van Corneille namelijk.

Gij zult het u herinneren, M. H., dat gij tweehonderd negen en dertig jaren geleden, in 1636, het jaar van de oprichting dezer Akademie door Kardinaal Richelieu, u voor een vrij teeder vraagstuk geplaats vondt. Ziehier het geval:

Een jeugdig dichter uit Rouaan, Pierre Corneille genaamd, die reeds naam had gemaakt door geachte werken, was in eens als een tooneeldichter van den eersten rang opgetreden met een heroïsch drama getiteld: *De Cid*. Zóó algemeen was de bijval, dien het stuk vond, dat het onmiddelijk gold als de term van vergelijking bij uitnemendheid. Wanneer iets buitengewoons schoon

was, zeide men: zoo schoon als de *Cid*. Om zich een denkbeeld te maken van die zegepraal behoeft men slechts even de vijanden te tellen, als dit ten minste mogelijk is, die hij den overwinnaar bezorgde. Onder deze vijanden was Kardinaal Richelieu, de ergste en die het meest te vreezen was, en Scudéri de lastigste en de meest trouwelooze: men verhaalt zelfs dat laatstgenoemde door den eerste werd aangezet om een allerscherpst en alleronrechtvaardigst tegenschrift tegen den dichter en zijn stuk in het licht te geven. Dit tegenschrift, M. H., was aan uw adres gericht en verplichtte u, als het ware, uwe meening over het stuk uit te spreken. Uwe Statuten lieten u niet toe u met zulk een twistgeding te bemoeien dan met vergunning of op den last van den Kardinaal en met de toestemming van beide partijen. Scudéri daagde u uit, de Kardinaal gaf zijne goedkeuring, Corneille was er mede tevreden.

Groot was uwe verlegenheid. Alles waart gij verschuldigd aan uwen stichter, wiens ongenoegen gij u niet gaarne op den hals wildet halen, al was het alleen om u dankbaar te toonen, en 't was u bekend dat hij er erg op gesteld was, — waarom is tot heden nog niet uitgemaakt, — dat het stuk door het daartoe bevoegde gezag streng werd veroordeeld; misschien wel, naar men zegt ten minste, wilde hij zoover gaan van de uitgave daarvan te verbieden. Daartegenover stond dat gij het niet van u kondet verkrijgen een partijdig oordeel te vellen en aldus wellicht voor altijd den weg af te snijden aan iemand die bij zijn eerste optreden reeds de meesterhand had verraden en die een onbeperkt vertrouwen stelde in uwe rechtvaardigheid en uwe goede trouw. Gij bezat toen nog niet die mate van onafhankelijkheid, welke meer dan twee eeuwen van bestaan en waardigheid u veroverd hebben. Gij deedt wat men sinds zoo dikwijls gedaan heeft, gij benoemdet eene kommissie, die na vijf maanden werkzaam te zijn geweest aan Chapelain de taak opdroeg om uw antwoord op te maken. Even vrijmoedig als behendig kweet hij zich van die taak, zoodat hij noch den Kardinaal, noch den dichter, noch de openbare meening geheel gelijk noch geheel ongelijk gaf. Gerust mag men beweren, dat van dien dag af door u de grondslag is gelegd van datgene wat men heden ten dage akademische stijl noemt, dat wil zeggen, de zoo moeielijke kunst om met alle mogelijke oprechtheid, alle mogelijke hoffelijkheid en alle mogelijke scherpzinnigheid de waarheid te zeggen. Wel deed men een

tijd lang pogingen om de meening ingang te doen vinden, dat gij de kunst hadt achtergesteld en meer overheldet naar hen die den *Cid* bestreden dan naar den dichter; toen evenwel later de dichter een der uwen werd, nadat gij sinds dien tijd hem voortdurend hadt blijven hoogachten en verheerlijken, toen hij den *Cid* opdroeg aan de nicht van den Kardinaal en den *Horace* aan den Kardinaal zelven, toen hij door dezen geholpen de vrouw huwde die hij liefhad en eene jaarwedde van hem bleef genieten, bleef er zoo goed als niets van dien strijd over, niets dan de vraag, welke nimmer beantwoord is geworden, welke de geheime beweegredenen waren geweest van de tegenkanting, die Corneille van den minister van Lodewijk XIII had te ondergaan. Welke waren die geheime beweegredenen?

Men had het praatjen uitgestrooid, dat ook thans nog door sommigen als waarheid wordt aangenomen, dat de Kardinaal, die zijne verlorene oogenblikken (wat konden die verlorene oogenblikken van Kardinaal de Richelieu wel zijn?) niet beter meende te kunnen besteden dan om zijne bekwaamheid als treurspeldichter te doen uitkomen, en die bij gebrek aan tijd en aan dramatisch genie zijne toevlucht nam tot jeugdige tooneeldichters, erg op Corneille verstoord was, omdat deze, na eerst voor Zijne Eminentie gearbeid te hebben, hem had verlaten om voor zich zelven te gaan werken. Al dat tegenwerken zou dus niets anders geweest zijn dan een gewone kunstenaarsnaijver!

Kunt gij dit aannemen, M. H.? Zou een ijverzuchtig kollega, zoo machtig als Kardinaal de Richelieu was, wel zoo licht en zoo spoedig tot staan gebracht zijn geworden? Zou integendeel zijn haat tegen den dichter niet des te verbitterder zijn geworden, toen hij zag dat dit eerste meesterstuk door andere werd opgevolgd? Ik weet wel dat men in Frankrijk, en ook elders min of meer, de hebbelijkheid heeft om grooten mannen soortgelijke kleingeestigheden toe te schrijven, die hen voor een oogenblik van hun voetstuk doen afdalen om hen op hetzelfde lage standpunt te plaatsen, dat hunne beoordeelaars en hunne benijders innemen. Men noemt dat de kontrasten in de menschelijke natuur. Welnu, M. H., wat mij betreft, ik neem geen iota van die legende aan; ik houd mij overtuigd dat de Kardinaal zich door eene gedachte, die tot eene geheel andere orde behoort, liet geleiden.

Van zijn standpunt af bespeurde Richelieu in den *Cid* een kapitale fout, die met de denkbeelden van dezen grooten staatsman in botsing kwam en zijne plannen in den weg stond; hij immers wilde, te midden der grootste hinderpalen, niet slechts het koningschap, maar ook Frankrijks eenheid op vaste grondslagen vestigen, en, even als alle groote staatsmannen, wilde hij alle levende krachten van zijn land doen samenwerken aan de voltooiing van zijn werk. Met dit doel had hij de oprichting bevolen van die koninklijke drukkerij, waarvan, in het voorbijgaan gezegd, de Heer Lebrun eens een der bekwaamste direkteurs zou wezen; hij was de stichter der Fransche Akademie, niet met het inzicht, gelijk men eveneens heeft beweerd, om daarvan lid te worden, maar om ook de eenheid onzer taal te vestigen, waarvan ongetwijfeld zijn schrander doorzicht voorzag, dat zij later de taal der wereld-diplomatie en misschien de algemeene taal zou worden, om die te ontdoen van de knellende banden van het latijn, onder welks voogdij zij zich nog bevond, en om aan onze letterkunde, die toen in hare opkomst was, de middelen, de veerkracht en het recht te geven om te kampen met de italiaansche letterkunde, die altijd haren invloed op haar deed gelden; in één woord, hij had slechts één doel, slechts ééne gedachte, die zijne krachten uitputte zonder zijn genie uit te putten, en dit doel, deze gedachte was geene andere dan Frankrijks overwicht in elk opzicht te verzekeren; en om dit doel te bereiken spaarde hij zelfs de bijl niet, wanneer het zwaard ontoereikend was.

De eerste verschijning van den *Cid* viel juist samen met het tijdstip, waarop Richelieu in duizenderlei moeielijkheden gewikkeld was, die hem de adel, het oostenrijksche huis, de laatste pogingen der Ligue en het veldwinnen der Reformatie-partij opleverden. In den geest van dien man was, mijns inziens, geen plaats over voor kleingeestige tooneeldichters-jaloeziën; daarenboven vind ik er geen vermaak in om iemand van zijn verheven voetstuk af te werpen, en ik stel mij voor dat de zaak tusschen den staatsman en den dichter zich geheel anders heeft toegedragen dan de legende ons verhaalt. Wanneer, na de hevige tegenkantingen van Richelieu tegen den *Cid*, Corneille en Richelieu elkander de hand der verzoening hebben toegereikt, wanneer Richelieu opdrachten en Corneille jaarwedden heeft aangenomen, dan is de reden daarvan niet dat de een heeft gedreigd en de ander om verschooning

heeft gevraagd, maar het is eenvoudig deze, dat die twee mannen, beide genieën als zij waren, elkander met alle vrijmoedigheid en oprechtheid hunne meening hebben kenbaar gemaakt. Ik ben overtuigd dat de groote Kardinaal, zooals hij nog ten huidigen dage wordt genoemd, den grooten Corneille, zooals men hem altijd zal blijven noemen, bij zich heeft ontboden en het volgende gesprek met hem gevoerd heeft:

"Zet u neder, Corneille, en luister naar hetgeen ik u te zeggen heb. Gij zijt geheel en al in den roes der overwinning; gij hoort niets anders dan het geluid van het bravo-roepen en 't is u onverklaarbaar waarom ook ik mijne toejuichingen niet voeg bij die der gansche stad; gij hebt er geen begrip van waarom ik protest aanteeken tegen den bijval dien gij geniet. Ik zal het u zeggen.

"Hoe! Juist op een oogenblik dat ik alle krachten inspan om den Spanjaard terug te dringen en te vernietigen, die Frankrijk van alle zijden bespringt; die, als hij in het Zuiden verwonnen is, weder in het Oosten opdaagt, die, als hij in het Oosten is verslagen, zich weder dreigend in het Noorden vertoont; op een oogenblik dat ik tot in Parijs toe de onlusten en samenzweringen die de Spanjaard tegen mij beraamt te bestrijden heb; op een oogenblik dat eene nog jeugdige en behaagzieke koningin van spaansche afkomst geheime briefwisseling houdt met haren broeder, Spanje's Koning, en de behulpzame hand leent aan alle samenzweringen die lichtzinnige en onbedrevene hovelingen tegen mij smeden, zonder dat zij eenigen argwaan koesteren van het groote nadeel dat zij Frankrijk daardoor berokkenen; op zulk een oogenblik zoudt gij op het fransche tooneel Spanje's letterkunde en heldenfeiten verheerlijken! Begrijpt gij dan niet dat ook gij tegen mij samenspant, dat gij mijne plannen dwarsboomt en dat ik gedwongen ben u, zoo gij dien gevaalijken weg niet verlaat, te bestrijden en wel des te feller, naarmate uw talent grooter is? Wanneer gij nog twee of driemalen eene soortgelijke overwinning behaalt en aldus de verbeelding van dat fransche volk, dat zich zoo gemakkelijk laat medeslepen, in eene verkeerde richting voortstuwt, dan vertraagt gij de uitvoering mijner plannen, die veel gewichtiger zijn dan de uwe, en ik heb slechts enkele jaren meer daartoe over. Gij, als dichter, gij houdt u slechts op met gemoedsaandoeningen; ik, als staatsman, ik be-

weeg mij op het veld der feiten; gij hebt niets anders te doen dan het hart uwer toeschouwers te treffen, ik heb geheele volken te bezielen en in beweging te brengen, en dat is de reden, waarom ik, die ware helden behoef, niet mag dulden dat men in Frankrijk zich er aan gewenne om als voorbeelden te kiezen helden die niet alleen onze vijanden maar daarenboven romanhelden zijn, en dat men deze elken avond toejuiche; immers uw Rodrigo is niet een ridderlijke held, maar slechts een sentimenteele hofjonker; uwe Chimène is geen wakkere ziel, maar niets meer dan eene ziekelijke verbeelding ('t is Richelieu, die aldus spreekt, M. H.)! Bezie uwen *Cid* eens goed in het aangezicht: als tooneelstuk beschouwd, ik beken het, is 't een meesterwerk; uit het oogpunt van zedelijkheid en uit een maatschappelijk oogpunt beschouwd is het een wangedrocht!

"Zeg mij eens welke maatschappij ik zou moeten stichten met dochters, die in het huwelijk zouden treden met den moordenaar haars vaders, met legerhoofden die in staat waren hunne eer te verzaken, hun leven prijs te geven, hun vaderland op te offeren als hunne minnares hunne liefde niet deelde, en die alleen dan weder dapper werden als zij hun de verzekering gaf van hare liefde? Van den eenen kant alzoo wegcijfering van de rechten des bloeds, van den anderen kant opoffering van het vaderland aan den zelfzuchtigen, voorbijgaanden en bloot zinnelijken hartstocht. Kunt gij aannemen dat dit het ware is? Zult gij werkelijk de stelling verdedigen, dat de dapperheid van een groot krijgsman en de toekomst van een groot land afhankelijk zijn van de meerdere of mindere genegenheid, die een jong meisje gevoelt, en is het u ernst met de voorstelling alsof Alexander en Cesar, deze de verovering van Gallie, gene die van Indië, ondergeschikt doen zijn aan de nukken hunner verloofde? Denkt gij er aldus over omdat gij als jongeling verliefd zijt op een jong meisje wier hand u door haar vader geweigerd wordt? 't Is mogelijk; zeg in dat geval aan den vader uwer geliefde dat ik hem moet spreken, en ik zal hem bevelen u zijne dochter te schenken en ik zal u in het bezit eener jaarwedde stellen om u ongestoord met uwen arbeid te kunnen bezig houden. Alles wat wij met elkander besproken hebben moet onder ons blijven; en nu, dichter, ga, smaak het genot der liefde, wees gelukkig, en schep helden die men gerust kan navolgen."

En daarop dichtte Corneille zijn *Horace*, dat wil zeggen het tegenovergestelde van den *Cid*, zijn *Horace* waarin nu de Chimène, die haren minnaar de voorkeur geeft boven haar vaderland, door haren broeder met eigen hand wordt omgebracht; en hij heeft zijn treurspel opgedragen aan Richelieu, uit dankbaarheid voor de groote gunst, die deze hem had bewezen en voor den hoogwijzen raad dien hij hem had gegeven. 't Is mij als of alles wat tusschen den dichter en den staatsman is voorgevallen, voor hem die weet te lezen wat niet gedrukt is, tusschen de regelen dier opdracht daar met groote letters staat geschreven. Mogelijk evenwel is mijne gissing niets meer dan eene zoodanige als men van een tooneeldichter heeft te wachten; maar ik beken gaarne dat ik haar de voorkeur geef boven het sprookjen, dat Richelieu gemeen en Corneille laag maakt. Gaarne schrijf ik altijd een groot karakter toe aan beiden, zoowel aan hem die de schepper was van het tooneel waartoe ik behoor, als aan hem die de stichter was der Akademie waartoe gij behoort.

Corneille evenwel is Corneille, M. H., en hij is eenig; met hem is geene vergelijking mogelijk, hij maakt eene uitzondering op allen. Na Corneille wordt de invloed van het tooneel op de beschaving, dien Richelieu van hem verlangde, dien hij hoopte te verwerven en dien hij met recht mocht verwachten, steeds minder en minder. Inderdaad het duurde niet lang of men keerde terug tot het gehalte van zijn eerste en minst voortreffelijk meesterstuk, tot het dichtgenre van dien *Cid*, dien Richelieu als zijnen tijd onwaardig beschouwde en waarvan de schrijver van zijnen kant de getuigenis aflegde dat het slechts geschreven was om het publiek te vermaken. Racine zelf verwerft dat prædikaat niet van *Groot*, onherroepelijk aan den naam van Corneille verbonden; hij ontvangt slechts dat van gevoelig, wat nochtans niet genoeg zegt, vooral na het verschijnen der *Athalie*. Na den tijd van Corneille eindelijk moet de echte heldenmoed opnieuw wijken voor de liefde, die de eenige stof en het eenige doel der tooneeldichtingen blijft. Het dichtstelsel van den *Cid* krijgt weer kracht van wet, en geheel ons wetboek zou kunnen worden samengevat in de zoo bekende aansporing:

> Wees overwinnaar in een strijd, waarbij Chimène
> Als prijs is uitgeloofd....

Inderdaad elke strijd, die in onze tooneelwerken door onze

helden wordt geleverd heeft tot beweeggrond en moet tot belooning hebben het bezit eener Chimène. Wordt dit doel bereikt, dan treden zij met haar in het huwelijk en zij zijn gelukkig: ziedaar het blijspel; kunnen zij het zoover niet brengen dan worden zij wanhopig en sterven: ziedaar het treurspel of het drama. De naam van een waarachtig minnaar en bijgevolg van een waarachtig tooneelheld zal niet worden toegekend aan hem, bij wien wij niet doen uitkomen dat hij bereid is voor de vrouw wier bezit hij verlangt zijn vermogen, zijne eer, zijn leven, zijn goeden naam ten offer te brengen. Evenmin zal de naam van eene waarlijk verliefde geschonken worden aan haar, die niet evenals Chimène bereid is aan den Rodrigue dien zij bemint tot zelfs den moord haars vaders te vergeven. Als men ons zou gelooven, zou het de vrouw zijn die de wereld aan den leiband houdt. Daar waar de geschiedschrijver met zijn begrip te kort schiet, waarde wijsgeer buiten staat is eene verklaring te geven, daar voeren wij de vrouw op, en alles is door ons verklaard. Als Rodrigue strijdt, dan strijdt hij om Chimène; als Orestes moordt, dan moordt hij om Hermione; als Arnolphe zich de haren uitrukt, dan doet hij dit om Agnes; als Alceste zich in ballingschap begeeft en Figaro tranen stort, dan gebeurt dit om Celimène of Suzon. Het tooneel wordt als de tempel, waarin de vrouw wordt verheerlijkt; daar brengen wij haar onze aanbidding, daar beklagen wij, daar verontschuldigen wij haar; daar komt zij om zich op den man te wreken, en te hooren dat, in weerwil van de wetten door den man gemaakt en die haar tot slavin verlagen, zij, de vrouw, koningin en meesteres is over haren beheerscher. Het tooneel vergoodt haar op aarde. Alles door haar! Alles om haar!

Ja, M. H., zoo beperkt is het veld, dat ons ter bearbeiding onzer gedachten geschonken is. Aan éene enkele stof zijn wij gebonden: aan de liefde. Telken reize als wij met het tooneelpubliek in aanraking komen hebben wij ons, als aan eene stilzwijgende afspraak, er aan te houden dat wij van de liefde spreken. De strijd of de overeenstemming tusschen den man en de vrouw, al het goed en al het kwaad dat daaruit kan voortspruiten, het leven of de dood door de liefde veroorzaakt, zie daar ons onderwerp, dat onveranderlijk hetzelfde blijft, en ziedaar de oorzaak waarom sommige ernstige mannen gelooven dat wij het niet zijn. Hebben wij evenwel niet alle ernstige mannen aan onze

zijde, één bondgenoot nochtans, en wel een natuurlijken en machtigen tevens, bezitten wij in de vrouw. Zoodra zij van onze zijde zooveel belangstelling ondervindt, is het dan niet meer dan natuurlijk dat zij belang stelt in onze scheppingen, zij die in het leven niets anders ziet dan de liefde? Als maagd, als minnares, als echtgenoote, als moeder heeft zij slechts één instinct, éene gedachte, één werkkring, éene zaak waarin zij haren roem zoekt, en deze zaak is de liefde. Haar gemoed is dus altijd open voor hem die haar spreekt van de eeuwige behoefte haars harten. Ziedaar de reden, waarom zij een onverzaadbare begeerte heeft naar letterkunde en vooral naar het tooneel; ziedaar de reden waarom wij, als wij de vrouw hebben gewonnen, verzekerd zijn bijval te zullen vinden; ziedaar de reden eindelijk waarom Corneille, als tooneeldichter, gelijk had den *Cid* te schrijven; waarom Richelieu, als staatsman, gelijk had dien te bestrijden; en waarom ten slotte de Heer Lebrun ongelijk had met niet, als Corneille, zijne heldin alles aan de liefde te laten ten offer brengen.

Welnu, M. H., en thands zijn wij tot het punt genaderd waartoe ik wenschte te komen na die lange uitweiding, die overigens niet vreemd is aan het verleden der Akademie, daar zij u een oogenblik met uwen stichter heeft beziggehouden; welnu, M. H, toen de Heer Lebrun den *Cid d'Andalousie* vervaardigde, deelde hij in het gevoelen van Richelieu. Ongetwijfeld moet de fout, de zoo verleidelijke fout, waaraan Corneille zich in zijn eerste meesterstuk schuldig maakte, hem getroffen hebben, en hij nam zich voor om bij de behandeling van eene zelfde stof aan te toonen, op welke wijze Chimène had behooren te handelen overeenkomstig de natuur en de zedeleer. Hij wilde den kring, waarin wij besloten zijn, wijder maken. Het was een zeer stoute daad, het was een edel pogen; de uitslag heeft evenwel aan zijne verwachtingen niet beantwoord. Wel is waar kon hij zich beroepen op het gezag van Lopez de Vega in zijn drama *De Ster van Sevilië*; wel is waar had hij aan zijne zijde de waarheid, de zedeleer, het gezond verstand, de eer, want men moet vertrouwen dat er in de geheele wereld geene enkele fatsoenlijke vrouw te vinden is die in staat zou wezen den moordenaar haars vaders te huwen; doch niets mocht baten, het publiek was tegen den ketterschen, haast zou ik zeggen heiligschendenden, dichter, die het algemeen aangenomen en erkende dogma, dat er zonder liefde geen tooneelstuk mogelijk

is, dorst aanranden. Sommige overleveringen, vooral ten onzent, zijn van dien aard dat men het als een vergrijp zou beschouwen wanneer men het waagde daaraan eenigszins te twijfelen; zij zijn sterker dan de rede en de waarheid, omdat zij haren grond hebben in het gevoel en de verbeelding. In één woord, men heeft geen andere keuze dan deze: of wel geen *Cid* te schrijven, en dit is zeer gemakkelijk, of wel dien te schrijven zooals Corneille het gedaan heeft.

Het mislukken van den *Cid van Andalusie* werkte niet alleen in zoo hooge mate ontmoedigend op den Heer Lebrun, dat hij het tooneel verzaakte, maar het deed in zijnen geest zelfs twijfel ontstaan over het doel van het tooneel. Bewijzen daarvoor vond ik in dezelfde voorrede waarvan ik reeds gesproken heb. Ziehier de woorden van den Heer Lebrun: "Het zou hier de plaats zijn, indien deze inleiding niet reeds al te zeer was uitgedijd, om een vraagstuk te behandelen, dat reeds dikwerf behandeld en nochtans niet geheel is opgelost, al moge dan ook het gedruisch van den strijd niet meer gehoord worden: het vraagstuk namelijk der nieuwere kunst, der fransche kunst, van de vormen die ons tooneel vereischt, van de uitbreiding die daaraan kan gegeven worden, van de grenzen die daaraan behooren gesteld te worden om zoowel de eischen van den tijd als den smaak ten onzent, die zoozeer verschilt van dien van andere landen, te bevredigen; immers er bestaat een fransche smaak, een smaak voor orde, voor regelmaat, voor grenzen, voor wetten, te midden zelfs van de grootste vrijheid. Dit onderwerp zou mij te ver voeren, er zou te veel over te zeggen zijn."

Wilt gij mij de vrijheid vergunnen, M. H., mij in het gevaar te begeven, dat de Heer Lebrun afschrikte, het gevaar namelijk van al te wijdloopig te worden, wilt gij mij de vrijheid vergunnen om het vraagstuk op te vatten, daar waar de Heer Lebrun het gelaten heeft, en u mijn gevoelen daaromtrent te uiten? Deelt gij de meening niet dat de behandeling van dit punt een deel uitmaakt van de erfenis die de Heer Lebrun mij, die de eer heb zijn opvolger te zijn, heeft nagelaten, en dat het in zekeren zin een plicht voor mij is, te meer nog omdat de Heer Lebrun, bij eene andere gelegenheid, in eene vergadering der Akademie, op dit vraagstuk is teruggekomen, en toen als het ware zijn eindoordeel schijnt te hebben uitgesproken, waar hij zekere nieuwe proefnemingen en nieuwe vrijheden veroordeelde? Bij de verwelkoming

van den schrijver van *le Mariage d'Olympe*, dien hij met recht met zijn drama mocht gelukwenschen, sprak de Heer Lebrun het volgende:

"Sedert enkele jaren is op het tooneel de mode doorgedrongen om zekere personen, die uit de samenleving zijn verbannen, weder in eere te brengen, eene mode, die ik evenmin kan begrijpen als goedkeuren. 't Is mode geworden om overal de belangstelling van het publiek te vestigen op gevallen en onteerde vrouwen, die door eene hartstochtelijke liefde worden gelouterd en zich uit hare schande verheffen. Eertijds werd die hartstochtelijke liefde tol rouw en boete gebracht; thands wordt zij in hare ergste buitensporigheden verheerlijkt. Eertijds vroeg zij om verschooning, thands gaat zij het hoofd omhoog; zij is uitdagend en onbeschaamd, terwijl de eerbaarheid de oogen moet nederslaan. Men plaatst die vrouwen op het voetstuk en men spreekt tot onze vrouwen en dochters: Ziet, deze zijn beter dan gij."

Ik had het genoegen niet, M. H., de vergadering bij te wonen waarin deze woorden werden gesproken, maar ik maak er staat op dat zij met eenparige toejuichingen zijn vernomen. Een gehoor, gelijk aan datgene wat ons omringt zal nimmer, en te recht, zijne toejuichingen ontzeggen aan een spreker die voor de zedelijkheid in de bres springt. Daar ik evenwel heden de eer heb, M. H., in deze zelfde vergadering, waarin den 28ª Januari 1858 deze woorden van den Heer Lebrun weêrklonken, het woord tot u te voeren (op dien dag wellicht was zulks niet te voorzien); daar gij de goedheid, — sommigen zullen het morgen onvoorzichtigheid noemen, — gehad hebt uwe deur te ontsluiten voor een diergenen, wier werken hier ter plaatse zelve van onzedelijkheid zijn beschuldigd; daar diezelfde man in de gelegenheid is, op eene allerplechtigste wijze (een voorrecht dat een schrijver slechts éens in zijn leven te beurt valt), zijne denkwijze te verdedigen voor u, dat wil zeggen, voor de meest verlichte en meest bevoegde rechters die er zijn, zult gij hem wel vergunnen dat hij die beschuldiging van letterkundige onzedelijkheid, die op hem en op een groot aantal zijner medebroeders rust, niet onbeantwoord laat en dat hij zich, en wel het eerst, met die beruchte uitdrukking, die ons overal vervolgt, bezig houdt: Waarom noodigt gij onze vrouwen en onze dochters ter bijwoning van zulke tooneelstukken uit?

Vooreerst, M. H., wij noodigen niemand uit ter bijwoning

onzer tooneelspelen. Wij schrijven tooneelspelen, wij laten die uitvoeren, als de tooneeldirecteurs het toelaten; kome wie wil. Niemand wordt er toe gedwongen, ongelukkig genoeg. Wat de vrouwen betreft, onnoodig is het deze uit te noodigen naar de voorstellingen te gaan; zij gaan er ook zonder dat genoeg heen en ik geef haar gelijk: want juist daar houdt men zich het meest met haar bezig. Wat de jonge meisjens aangaat, dat is iets anders; uitnoodigen doen wij haar nooit. Er valt aan geen verbond te denken tusschen ons en die teedere zielen die nergends anders dan aan den huiselijken aard en van haren godsdienst hare voorbeelden en hare lessen hebben te ontvangen. Wij hebben er evenmin mede te maken dat er jonge meisjens zijn, als zij behoeven te weten dat er tooneeldichters bestaan. Noch de onschuldige Agnes, die Horace in hare kamer verbergt, nadat zij hem van het balkon af heeft bespeurd, noch de sluwe Rosine die met Lindor briefwisseling houdt, nadat zij hem door de vensterruiten heeft gezien, noch de teedere Julia die eene geheime bijeenkomst bespreekt met Romeo, den vijand harer familie, op denzelfden dag dat zij hem voor het eerst ontmoet, noch de vurige Desdemona die het ouderlijke huis verlaat om den neger Othello te volgen, zijn geschikte personen, om aan jonge meisjens als toonbeeld te worden voorgehouden of om aan haar op het tooneel te worden voorgesteld. Toch zou het te bejammeren zijn, dat wij geene Agnes, geene Rosine, geene Julia, geene Desdemona hadden, alleen op grond der bedenking, dat er ouders zijn, die met geweld hare dochters naar den schouwburg willen brengen. In één woord, M. H., en het is een tooneelman die spreekt, nimmer moet men jonge meisjens naar onze tooneelvoorstellingen medenemen. En weet gij waarom ik zoo duidelijk daarvoor uitkom? Omdat ik alles wil eerbiedigen wat eerbied waardig is. Ik heb te veel eerbied voor de jonge meisjens dan dat ik haar zou willen uitnoodigen om alles te komen hooren wat ik te zeggen heb, en ik heb te veel eerbied voor mijn vak om het te beperken alleen tot hetgeen zij hooren mogen. [1]

1 De Heer Dumas noodigt niemant uit om te komen kijken. Maar elke *vertooning* is eene stilzwijgende uitnoodiging. Het vraagstuk blijft te onderzoeken, of vele stukken om de zelfde reden, die ze voor jonge meisjens ongeschikt maakt, ook niet ongeschikt voor nog andere deelen van het publiek moeten gehouden worden. A. Th.

Wanneer wij dit nu in 't oog houden, had de Heer Lebrun dan gelijk met niet te willen spreken over de grenzen van het tooneel, uit vrees dat het hem te ver zou voeren? Neen; immers hij had met deze weinige woorden de slotsom zijner overwegingen kunnen mededeelen: „Ons vak kent geene grenzen." Inderdaad, daar deze grenzen door elke nieuwe levensbeweging die zich in de maatschappij openbaart worden uitgebreid, is het onmogelijk die met eenige vastheid te bepalen. Een kunstvak dat, om alleen bij Frankrijk en bij het verledene te blijven, aan zijne vier hemelstreken de namen kan schrijven van: *Polyeucte*, *Tartuffe*, *Phèdre* en *le Mariage de Figaro*, zulk een kunstvak omvat de gansche menschheid. Alles wat tot het menschelijk hart behoort is ons eigendom. De waarheid, ziedaar onze plicht; die waarheid behoorlijk te zeggen, ziedaar onze kunst; die waarheid ingang te doen vinden, ziedaar ons doel.

Wij zijn wel is waar gebonden en beperkt tot een enkel hoofdbeginsel, de liefde namelijk; maar, daar dit beginsel het eigen beginsel des levens is, geeft het ons vrijheid tot alle mogelijke ontwikkeling. Alles wat uit het leven zijnen oorsprong neemt, de hartstochten, de ondeugden, de karakters, in één woord de maatschappelijke en zedelijke vraagstukken, alles kan zich gemakkelijk daarom heen bewegen; en hoe verder wij gaan in de verdichting, des te meer recht hebben wij om de werkelijkheden onzer ingebeelde wereld tot het uiterste door te zetten. Het bevreemdt mij daarom dat de Heer Lebrun, die op zijnen tijd en naar de mate zijner krachten gedurfd had, en die met met die grondwet des tooneels bekend was, daar hij een aanbidder was der oudheid welke daarvan nimmer afweek, het bevreemdt mij, zeg ik, dat de Heer Lebrun zekere personen en zekere zeden van het tooneel heeft willen bannen, die èn vroeger zooveel invloed hebben uitgeoefend èn ook thans nog op de nieuwere wereld uitoefenen en meer en meer zullen uitoefenen. Ook ben ik van meening dat hij die nieuwere werken niet eens goed gezien, niet eens goed gelezen had. Misschien verliet hij zich wat veel op hetgeen men hem er van had verhaald. Mogelijk lieten hem zijne veelvuldige bezigheden en zijne hooge jaren noch den tijd noch den lust om zich door eigen onderzoek te overtuigen. Wat mij betreft, jong als ik toen was en geheel op de hoogte van het toenmalige tooneel, ik heb geen enkel stuk

zien vertoonen waarin de personen, in de vroeger aangehaalde woorden bedoeld, op een voetstuk geplaatst of verklaard werden beter te zijn dan de fatsoenlijke vrouwen. De zedeleer beheerscht het tooneel even goed als zij alle andere vereenigingen beheerscht. Het publiek ten onzent, dat naar den schijn te oordeelen zoo lichtzinnig en dartel is, bezit eene gemeenschappelijke, eene mededoogenlooze, ik zal meer zeggen, eene onvrijwillige eerbare schaamte, die bij het minste vergrijp in verzet komt. Het bezit eene gevoeligheid, eene prikkelbaarheid, die soms tot preutschheid overslaat, en nooit zou het geduld hebben of zal het dulden, dat men het kwaad tegenover het goed in een gunstig daglicht plaatst. [1]

Wij beschikken dus over geen andere grondslagen, waarop wij ons gebouw kunnen optrekken, dan over de waarheid en de zedeleer, die noodzakelijkerwijze moeten optreden in de bijzondere vormen, die door het tooneel worden gevorderd. Zoodra wij afwijken van de waarheid, raakt de aandacht van het publiek verstrooid; zoodra wij afwijken van de zedeleer, neemt het eene vijandige houding tegen ons aan. Het duldt niet, dat wij de hartstochten, de karakters en de zeden bij ons, in eenige buitensporigheden doen vervallen dan alleen onder de onuitgesproken voorwaarde, dat ze zoo goed als onmiddelijk zullen worden bestraft. Het publiek heeft één zwak, dat is waar, en men mag wel één zwak door de vingers zien; het verlangt bepaald dat wij zijne belangstelling gaande maken, dat wij het tot schreyen of lachen, of tot schreyen en lachen tegelijk als het kan, bewegen; maar nooit zal het zijne belangstelling schenken, nooit zal het lachen of schreyen dan wanneer de voorgestelde toestanden waar zijn.

De Heer Lebrun sloeg bijgevolg den bal mis, ter goeder trouw, zooals hij in alles was, toen hij zekere schrijvers, die het publiek toejuichte, beschuldigde, dat zij verheerlijkten wat veroordeeld moet worden en dat zij in het daglicht en op een voetstuk plaatsten wat beneden en in de schaduw behoort te blijven. Onder alle stukken, waartegen die beschuldiging was ingebracht,

---

1 Ik erken, dat de massa uit haar zelve tot rechtvaardigheid en edelmoedigheid geneigd is; maar haar oordeel kan in een verkeerd spoor worden gebracht, en dan ziet zij voor rechtvaardig, voor deerniswaardig of voor beminnelijk aan, wat haar niet aldus zoû voorkomen, indien zij niet misleid was.

A. Th.

was er geen enkel dat niet besloten werd met de strengste, de onmeedoogendste bestraffing. Beklagen is geen verheerlijken, medelijden opwekken is geen bederven. Heeft de tooneeldichter ook slechts éens in zijn leven het bewijs gehad, dat een zuiver en waar gevoel kan huisvesten in een wezen, dat voor een oogenblik, misschien meer door de schuld van anderen dan door eigen schuld, tot een laag peil is gezonken, dan is hij gerechtigd, dan is het zijn plicht dit te doen uitkomen.

Dat wezen is de uitzondering op den regel, zult gij mij tegenwerpen. Wel, M. H., het tooneel leeft van niets anders dan van uitzonderingen.[1] Eene deugd, waaraan niets kan ten laste gelegd worden, een bovenmenschelijke heldenmoed, zijn evenzeer uitzonderingen als eene ondeugd, waarvoor geen geneesmiddel bestaat, of een hartstocht, die geen enkelen teugel kent. Zijn niet de onsterfelijke typen van het oudere en het nieuwere tooneel allen uitzonderingen? Of is Orestes geen uitzondering? Of Œdipus? Of Clytemnestra, Elektra, Hermione, Agrippina, Chimène, Polyeucte, Nero, Horace, Phœdra, Tartuffe, Alcestis, Hamlet, Macbeth, Othello, Jago, Don Juan, Faust? Ik bespeur hier niets anders dan eene verpersoonlijking van de edelste hartstochten in dezen, van de laagste in genen, maar allen zijn zij ver boven of ver beneden datgene wat regel is in de menschelijke natuur, dus: uitzonderingen. Eene tooneelhandeling is: een bijzonder persoon, die gelijk heeft of ongelijk, maar in strijd staat met eene vereeniging van personen die niet met hem samengaan. Daaruit volgt verzet van den bijzonderen persoon tegen de menigte om hem heen, tegenstand van die menigte tegen hem, die zich van haar wil losmaken; worsteling van twee zelfstandige faktoren, van den plicht en den hartstocht.

Had de Heer Lebrun, toen hij op het voetspoor van Schiller Maria Stuart voor ons opvoerde, de verpersoonlijking van alle deugden gekozen? Was zij een zoo aanbevelingswaardig personage, die jeugdige weduwe van Franciscus II, die, minnares van Rizzio, en al of niet vrijwillig medeplichtige aan den moord van Darnley,

---

1 Dit moet *cum grano, salis* verstaan worden. Ja, idealen zijn altijd uitzonderingen: maar de elementen moeten uit de natuur genomen worden; men moet iets typiesch in de schepping leggen. Excentriciteiten, die in alles van het gewone afwijken, die bijna geene aanhechtingspunten met de overige schepping hebben, zullen nooit voldoen. A. Th.

eenige maanden later zich in den echt verbond met den man dien zij kende als den moordenaar van haren echtgenoot? Vindt gij in de werkelijkheid zulk eene moordenares, zulk eene overspeelster, zeer belangwekkend? [1] Waarom koos de Heer Lebrun haar als de heldin van zijn treurspel? Waarom houdt hij ons hare fouten verborgen en toont hij ons slechts hare ongelukken? Verdient zij meer verschooning, omdat zij eene koningin is? Is zij meer onschendbaar, omdat zij eene geschiedkundige persoon is? Is zij minder afschuwelijk, omdat zij van edele afkomst is? Neen; maar het is de zending des dichters te treffen, het is zijn plicht te beklagen, het is zijn recht om vrijspraak te verleenen.

Hij of zij aan wie de Heer Lebrun er later een verwijt van maakte dat zij de waardigheid van het tooneel in de waagschaal stelden door het vrijspreken van schuldige vrouwen, deden niets meer dan hij zelf had gedaan; want dichters hebben allen gelijk recht, hetzij zij hun onderwerp ontleenen aan geschiedkundige feiten, hetzij aan menschelijke waarnemingen; en hetzij de staatswet de koninklijke zondares met den dood straft, hetzij de maatschappelijke wet aldus met de wereldsche zondares handelt, altijd toch geeft men dood, straf en tranen aan den toeschouwer prijs, en leent men vergeving aan de schuldige. Van het oogenblik toch, dat gij tranen hebt gestort, is die vergeving haar geschonken; want, gelijk de dichter van *Les Nuits* en van *l'Espoir en Dieu* dit zoo goed heeft uitgedrukt:

Een traan vloeit steeds te-recht en hij vergist zich nooit.

Welnu, M. H., die gevallen, die schuldige, die berouwhebbende, die weerspannige, die gevaarlijke vrouw, die met evenveel recht bij dezen medelijden als bij genen verontwaardiging opwekt, naar gelang zij tot inkeer komt of hardnekkig blijft voortgaan, is wederom de vrouw, in eene nieuwe gedaante, dat wil zeggen de ziel van het tooneel; 't is zekere vrouw, in een strijd gewikkeld tusschen de bekoringen van den rijkdom, die haar omringt, en de raadgevingen der armoede die haar foltert.

---

1 Prof. De Rijk heeft aangetoond, dat de jongste kritiek van geleerden, die, uit den aard der partij waartoe zij behooren, geene voorstanders van Maria Stuart konden zijn, — eenstemmig hare onschuld beweeren. Wij wachten van onzen landgenoot een zelfstandige studie op deze belangwekkende Koningin.

A. Th.

Vreeselijk is die worsteling, en niet slechts die van den plicht tegen den hartstocht, maar ook die van de eer zelve met de onwetendheid en den honger. Die worsteling biedt een allertreffendst schouwspel aan, waarvan de ontknooping is de mogelijke overwinning van de deugden, die wij niet te veel kunnen bewonderen en hoogachten, maar ook de mogelijke kans van een diepen val, waaraan niemand ons zal verbieden ons medelijden te schenken, daar wij in niets voorzien hebben, om dien te voorkomen; wij bevinden ons daar ten slotte geplaatst voor een vraagstuk, welks oplossing de maatschappij nog niet heeft gevonden, en voor hetwelk de wijsgeeren, de wetgevers en de staathuishoudkundigen zelven ontzet en onmachtig blijven staan. [1] En wij, het tooneel,

1 Daar is inderdaad voor het hier behandeld noodlottig verschijnsel geen geneesmiddel; geen ander dan hetgeen het christendom aan de hand geeft. De schuldige ziekten der ziel zullen zoo min worden uitgeroeid, als de niet altijd schuldige ziekten des lichaams. Wij staan hier, in dezen zeer onvolmaakten aardschen toestand, ieder oogenblik voor nieuwe vraagstukken, die oplossing eischen, voor nieuwe moeilijkheden, die overwonnen moeten worden. Pas heeft de wetenschap weêr een nieuw voorbehoed- of geneesmiddel voor deze of gene ziels- of lichaamskwaal verzonnen, en heeft de maatschappij het ingevoerd, of er doen zich weêr behoeften op, die men vroeger niet gekend heeft. Beklaaglijk is de dwaling, dat wij voor ons pleizier op de waereld zijn, en dat de menschheid niet rusten moet voor dat hij het pleizier, algemeen, blijvend, onsterflijk gemaakt heeft. Zoo gedragen zich de filozofen, de ingenieurs, de professoren in recht en geneeskunst, de staatshuishoudkundigen, alsof zij zich vleiden, dat eenmaal de ellende van de aarde zal gebannen wezen. En de massaas doen als de specialiteiten. Nu en dan maken zij omwentelingen; denkende: allicht ontstaat er eene nieuwe orde van zaken, waarin iedereen zijn geluksdorst geheel en ongestoord zal kunnen lesschen; dan verbranden zij Tuïleriën, dan schieten zij Aartsbisschoppen dood; dan trachten zij, door het omverhalen van monumenten het afgekeurd verledene ongedaan te maken. En dan zijn er geleerde lieden, die dat bewonderen, die dat niet onzinnig vinden. Anderen zeggen: als we maar eerst den dienst van Zeus en Afrodite in al zijn geur en kleur weêr hersteld hebben, dan zal de waereld gelukkig zijn; weêr anderen: als we maar eerst weten, dat er geen soortelijk onderscheid is tusschen de beesten en de menschen, — dan kunnen we zoo gelukkig zijn als genen; dan hebben we geen verandwoordelijkheid meer (wij kunnen als de vogels leeren vliegen en behoeven geen kranten meer te lezen); en we hebben op de thands levende diersoorten vooruit, dat we veel meer uitvindingen doen en dus misschien ook wel de kunst zullen uitvinden om, in 't oneindige, ons pleizierige leven te rekken; in het ergste geval zullen we ons langzamerhand aan het denkbeeld wennen, dat we sterfelijk zijn, maar dat het óok heel pleizierig is te weten en te ondervinden, dat onze lichaamscelletjens langs chemischen weg, naast de lichaamcelletjens van jonge lieden, die een anderen naam dragen dan wij, zullen blijven voortleven in een telkens vernieuwd organisme.

wij die leven van het schilderen van zeden en karakters, hartstochten en ondeugden, in één woord van al de worstelingen onzer arme menschelijke natuur, wij zouden die nieuwe, belangwekkende en onrustbarende verschijning der vrouw zijn voorbijgegaan, zonder een woord te spreken, met afgewende blikken, en het gelaat met een eerbaren sluier bedekt? Neen, M. H., dit was eene onmogelijkheid. Stoutmoedige schrijvers, die de meening zijn toegedaan, dat het tooneel niet slechts leeren en onderrichten moet om zedelijk te zijn, maar dat het ook om nuttig te zijn moet waarschuwen, hebben zich van dit nieuwe vraagstuk meester gemaakt en hebben het tegenover het publiek besproken, terwijl zij zeiden: "Weest niet al te streng, gij vindt daar een groot ongeluk; weest niet al te verstrooid, gij bevindt u daar voor een groot gevaar."

Op dit oogenblik is het er echter nog ver van daan, dat die toestand verwerklijkt zoû zijn. De lieden zwoegen en tobben altijd nog met eene bewonderenswaardige veerkracht om den Babeltoren van den vooruitgang te bouwen, die ons boven alle mogelijke zondvloeden verheffen, steeds gezellig vereenigen zal, en hoe langer hoe dichter brengen aan de bron der koestering, die ons aangenaam prikkelt. Maar — hebt maar geduld: eenmaal zal alles zijn *pour le mieux dans ce meilleur des mondes.* 't Is alleen maar jammer, dat zoo veel millioenen welgezinde menschen vast rondom ons wechsterven en dus zich te vrede hebben moeten houden met het nog onrijp instinkt van het geluk der voortleving onzer lichaamsdeelen in die van andere personen, planten of gedierten; en dat Alexandre Dumas nog altijd verklaren moet, dat er rampen zijn, waarvoor geen kruid is gewassen.

Hoe veel bevredigender is het katechismuslesjen en hoe veel beter loopt het rond:

"Wij zijn, in dit leven, om GOD te kennen, te beminnen, te dienen, en Hem hierna eeuwig te bezitten."

Die dat aanneemt, heeft het geneesmiddel voor alle kwalen bij de hand. Onze ouden kenden dat kruid reeds; het is geduld: "Patiency is goet cruydt". *Patiency* is van *pati*, lijden. Men wist dat dit hier schering en inslag was; men zag het aan zijn godlijken prototype, den Aartsmartelaar van Kalvarië: en die zich van het lijden met den meesten heldenmoed gekweten had, die in dien strijd had overwonnen, kreeg de gouden zegekroon in de eeuwigheid. Men duldde hier alle onrecht, des noods; wetende dat God eeuwig is en de eeuwigheid vóor zich heeft om het evenwicht te herstellen. Dat troostte iemant ook in den folter des medelijdens, de grievendste smart der edelmoedige zielen: wacht maar, zeide men, later komt alles weêr te-recht.

Wat nu hier niet te-recht gebracht wordt, acht men verloren en verbeurd. De ondervinding leert, dat hier de tijd ontbreekt, en ook vaak de middelen om alles te-recht te brengen; en daarom betreurt men zoo hopeloos vele dingen die verkeerd gaan en doet men het onmogelijke om de quadratuur van den cirkel te vinden: geluk op aarde. A. Th.

Wel zijn wij overtuigd dat *Climène* en de *Marquis* van de *Critique de l'École de femmes* daarnit ergernis zullen blijven nemen; niet omdat wij de echte zedeleer, die onaantastbaar is, zouden aanranden, maar omdat wij de slechte zeden, waarbij zij soms zoo wel varen, aanranden; wij weten ook dat vele eerlijke en oprechte gemoederen, die noch onze lessen noch onze waarschuwingen behoeven, van meening zullen blijven dat wij onze rechten te buiten gaan en ons met dingen bemoeien die ons niet aangaan: niets zal baten, wij zullen altijd in de rechten der gestelde machten treden, en geen andere grenzen aannemen dan den tegenstand van het publiek. Zoolang dit ons zal laten begaan zullen wij ten onzent zijn; en zoolang wij van meening blijven dat de maatschappij ongelijk heeft, zullen wij daar zijn om haar te zeggen: Uw wijze van handelen is soms bespottelijk, uwe hartstochten zijn ongezond, uwe vooroordeelen zijn valsch, uwe ondeugden zijn afschuwelijk, uwe zeden moeten veranderd, ja zelfs uwe wetten moeten herzien worden. Ja, M. H., zoo ver zullen wij gaan, zoo ver gaan wij.

Om volkomen en tot het einde toe oprecht te zijn, maar ik zeg dit zeer zacht, wij zijn revolutionairen. Voor de regeeringen is dit trouwens geen nieuws meer; van daar dat zij eene censuur hebben ingesteld die voortdurend werkzaam is, en dit wel uitsluitend voor ons. Maar omdat zij nooit de opvoering van eenig stuk heeft kunnen beletten, noch van *Tartuffe*, noch van *le Mariage de Figaro*, noch van *Marion Delorme*, daarom zijn wij niet haatdragend jegens haar en wij gaan altijd onzes weegs.

Zietdaar, M. H., wat ik aan den Heer Lebrun zou gezegd hebben, ingeval mij de gelegenheid en de eer was vergund geworden met hem deze tooneelquæstie te bespreken; en wie weet of ik hem niet had overtuigd en hij zich het verdriet had gespaard om het tooneel te verzaken. Hij heeft te veel ons vak, het publiek en zich zelven gewantrouwd.

Toch bleef hij tot in zijne laatste levensdagen belang stellen in de tooneellitteratuur en verheugde hij zich in den bijval, dien zijne mededingers, die gelukkiger en volhardender waren dan hij, mochten verwerven. Er zijn er niet velen onder hen, wien hij geene hulpvaardige hand toereikte om in uw midden te kunnen komen, en zijne voorspraak in uwe doorluchtige vergadering was voor een kandidaat een der beste kansen die

hij kon hebben, want hij was de rechtvaardigheid, het gezond verstand, de rechtschapenheid zelve. De Akademieleden droegen hem eene onbegrensde hoogachting en genegenheid toe. Hij koesterde wederkeerig voor hen de zelfde gevoelens en hij vond zijn grootst vermaak er in aan hunne werkzaamheden deel te nemen.

De Juli-regeering had hem tot Pair van Frankrijk benoemd: de keizerlijke regeering benoemde hem tot lid van den Senaat, hij had dit ten volle verdiend. Voor het overige was de Heer Lebrun een dier mannen, die als het ware geboren worden om voor elke geregelde regeering onmisbaar te zijn. In de kamer der Pairs zoomin als in den Senaat kwam er ooit eene gewichtige zaak te berde, waarover de Heer Lebrun zijn gevoelen niet te kennen gaf, en zulks altijd met de grootste bescheidenheid, doch tevens met bijzondere oprechtheid en doorzicht. Bij de beraadslagingen over *den Kinderarbeid*, over *de Tooneelvereenigingen en de censuur*, over *de Vrijheid van Onderwijs*, over het *Eigendomsrecht der letterkundige werken*, eindelijk over *het ontwerp der vestingwerken van Parijs*, waarbij hij op nieuw een voorzeggenden geest getoond heeft en waarbij hij veel krijgskundige bekwaamheid tegelijk met een groote staatkundige scherpzinnigheid heeft doen blijken; bij al die vraagstukken was hij duidelijk, geleerd, sprak hij met volle overtuiging en oprechtheid, en was hij gezind voor vreedzamen vooruitgang en voor verstandige en vruchtbare vrijheden.

Van het oogenblik dan ook af dat ik de eer had benoemd te worden om den Heer Lebrun te vervangen, heb ik onder u nimmer iets anders vernomen dan deze woorden: Gij zijt de opvolger van den beminnelijksten, den werkzaamsten, den eerlijksten der menschen. Ja, M. H., wij zijn hier heden vergaderd om de nagedachtenis te eeren van een schrijver die niet was wat men een schrijver van genie noemt. God beware mij, dat ik aan den eerbied dien ik hem verschuldigd ben zoû te kort doen, door hem hooger te verheffen dan hem toekomt, zij het dan ook in eene akademische lofrede! En des ondanks gevoelt gij u diep getroffen bij de herinnering aan dezen uwen medebroeder; en mijne taak is mij, die nooit een enkel woord mocht spreken tot hem dien ik de eer heb te vervangen, gemakkelijk gemaakt. De reden daarvan is, M. H., dat hij gezorgd heeft zoo te leven

dat wij allen het daarover eens zijn; de reden daarvan is dat ook een eerlijk karakter een genie is; een zielsgenie namelijk en zulk een genie is even vruchtbaar als elk ander. Gedurende de lange loopbaan van den Heer Lebrun kan men op geen enkele zwakheid, zelfs op geene enkele aarzeling wijzen. Zijn geest is verheven, zijn hart is goed, zijne ziel is standvastig. Terwijl ik u over mijn voorganger spreek behoef ik niets te verklaren, behoef ik geen enkel voorbehoud te maken. Een bijna tachtigjarig leven van bekwaamheid en werkzaamheid en van eer! Dat is duidelijk als de zon. Ten slotte, M. H., wanneer ik in een enkel woord het leven van den Heer Lebrun moest samenvatten, dan zoû ik zeggen dat hij zijn geheele leven lang is geweest wat men zoo moeielijk zijn kan: een man. En God geve dat hij die mij zal opvolgen het zelfde eens van mij moge getuigen voor eene vergadering als de uwe!

MENGELINGEN,

van letterkundigen, socialen, staatkundigen en wijsgeerigen aard.

EENE BLADZIJDE ONZER KRIJGSGESCHIEDENIS. — Onze krijgshistorie zal verrijkt worden door den heer J. I. de Rochemont, Oud-Luitenant-Kolonel der Artillerie bij 't Indische leger, die bezig is een werk te schrijven, dat ten titel voert: "Onze oorlog met Atsjin", en welks eerste aflevering reeds ettelijke weken geleden, 't licht heeft gezien. Ofschoon wij niet overtuigd zijn met den heer de R. "dat 's Lands eer en 's Lands stoffelijke belangen" zoo dringend de beschrijving van een nog niet volstreden strijd noodzakelijk maken, en zelfs vermeenen, dat het op den huidigen oogenblik hoogst bezwaarlijk — zoo niet onmogelijk — mag heeten, om het staatkundige gedeelte op geheel onpartijdige wijze voor te stellen, begroeten wij toch dit werk met ingenomenheid.

Te oordeelen naar hetgeen de heer de R. reeds geschreven heeft, zal deze nieuwe pennevrucht waarschijnlijk een sieraad blijken voor onze litteratuur. Reeds de eerste aflevering, die vooral uit een ethnografisch oogpunt belangwekkend is, wettigt dit ons vermoeden.

Wij hopen, dat het den heer de R. vergund moge worden zijn werk te voltooyen en stellen ons voor daarvan later een overzicht te geven.

Wij hebben echter, alvorens deze aankondiging te eindigen, nog den hartgrondigen wensch te uiten, dat het den heer de R. moge behagen zich op een onpartijdig standpunt te plaatsen; dat hij niet toegeve aan de laakbare zucht tot het verguizen en door 't slijk sleuren van hoogst verdienstelijke mannen en het vergoden van zijne vrienden en geestverwanten: eene zucht waarvan

o. a. het geschrift: "Loudon en Atsjin" maar al te zeer getuigenis geeft. De heer de R. begrijpe, dat men de achting en de genegenheid van den denkenden lezer niet wint door het bewierooken van sommige personen en het smalen op andere; om de genegenheid van 't gepeupel toch, dat tuk op schelden is, zal 't den heer de R. wel niet te doen wezen. N.

WENK VAN DEN "NEDERL. SPECTATOR". — Dit altijd wakkere weekblad, dat op den roem van niet exkluzief te zijn aanspraak maakt geeft aan de *D. Warande* een misschien behartigenswaardigen wenk, in N° 20 en 21 van den loopenden jaargang. De *Spectator* ergert zich namelijk diep aan den spot, waarmede, zoo hij 't voorstelt, de Heeren Eelco Verwijs, Van Houten en, *de laatste, niet de slechtste*, Darwin overgoten worden — ter zake van het *Oera-Linda*-Boek, van het stelsel der teeltkeuze en meer andere verschijnsels op het gebied of de aangespoelde gronden der moderne *wetenschap*. De *Spectator* is zoo verstoord, dat hij (om zijne gramschap in harmonische formen te kunnen uitspreken) verbloemt, dat de Heer Busken Huet in het jongst verschenen N° der *Warande* een artikel heeft, en zijne Fransch-kennis op zij zet, om te kunnen verdichten, dat J. W. Br. de St. M. den Heer Van Houten uitmaakt voor *une bête* (dat in allen geval nog heel iets anders is dan het Holl. *beest*). Die verstoordheid is gemotiveerd: er is in de *Warande* gespot; en daar zijn personen die het recht hebben te wenschen, dat er nooit *à propos* van ernstige zaken gespot worde. Onder die personen nemen de Heeren van den *Spectator* eene voorname plaats in: want zij spotten nooit. Als zij ooit spott'en, zoû men natuurlijk zeggen: geneesheeren, kureert u-zelven: maar daar zij nooit spotten, hebben zij volkomen het recht te wenschen, dat ook anderen zich hiervan onthouden. Somtijds is wel de gedachte bij ons opgekomen: 't Zoû toch wel amuzant wezen, als de *Spectator* eens geregeld aan elk nommer eene spotprent toevoegde, en nu en dan artikeltjens plaatste, onder den titel van *vlugmaren*, *pluksel* enz. waarin zoo'n beetjen met de lieden gelachen werd: maar alles wel overwogen: is er veel vóor te zeggen, dat de *Spectator* zich houde bij den ernstigen toon, die hem tot heden steeds gekenmerkt heeft, en tot hooge eer verstrekt. Dat geeft hem het recht zich buitensporig boos te maken hierover, dat de *Warande* vrijheden

neemt, die de erntfeste *Spectator* zich voortdurend ontzegt. Wij nemen den wenk, van dat Zeus-voorhoofd dankbaar aan.

De Red.

"DE RECHTE LIJN EN DE SYMETRIE". — In den *Opmerker* van 1° Juli wordt "het volgende belangwekkende opstel van den Belgischen architekt Henri Beyaert overgenomen".

"Sedert ongeveer twee en een halve eeuw stond, bij het uitleggen van steden en veranderen van straten en pleinen, hetzelfde beginsel op den voorgrond: de rechte lijn en de symetrie; op enkele uitzonderingen na, wordt dit beginsel toegepast op het traceeren van alle straten in de geheele wereld.

"Ons Quartier Léopold is er een merkwaardig voorbeeld van: evenwijdige en rechte straten weder door andere, evenzoo rechte straten, rechthoekig gesneden; de pleinen zijn volmaakt regelmatig: is er in den eenen hoek eene straat, in den daar tegenoverliggenden hoek zult gij er stellig weder eene vinden. Is er op zoo'n plein een monument, het zal wiskunstig juist tusschen twee zijden staan en, opdat alles in den haak zij, is er recht tegenover eene breede straat, die door heg en steg onafzienbaar ver doorgetrokken wordt, en zoo gaat het bijna overal. Men zoude daaruit allicht het besluit trekken, dat het zoo behoort en men goeddoet dien stroom te volgen.

"Ik ga echter van het denkbeeld uit, dat men zoodoende overal dwaalt.

"Heeft men twee en een halve eeuw dien weg bewandeld, ik wijs op vele eeuwen, waarin men eene andere zienswijze volgde, en waarin juist die monumenten van kunst gesticht werden, ter herstelling en instandhouding waarvan wij nu schatten besteden.

"Een der meest ongeschonden voorbeelden dier oude steden is Brugge.

"Ik erken, dat de behoeften van vroeger niet dezelfde van onzen tijd zijn, en ik heb mij in de sectievergaderingen van den Gemeenteraad, wanneer er sprake was van verschillende breedten, altijd voor de breedste verklaard; maar daarom behoeft men nog niet het eigenaardig karakter, dat iedere stad bezit op te offeren.

"De liniaal voert nu den boventoon; ruilen wij haar toch tegen het kunstgevoel en de oorspronkelijkheid, die de leidslieden

waren van hen, die eertijds aan iedere straat en ieder plein een eigenaardigen stempel wisten te geven.

"Er zijn breede wegen, die ruim voldoen aan den eisch van druk verkeer, en die mij toch als kunstenaar volkomen bevredigen; zooals: de Place-de-Meir te Antwerpen, de Rue de Fer te Namen, en de Quai d'Avroi te Luik.

"Zooals ik boven reeds aanmerkte, is ons Quartier Léopold bijna de perfectie van het nieuwe systeem. Welnu, zelfs de opinie van kunstenaars daarlatende, heb ik nog niemand ontmoet, op wien dat Quartier een aangenamen indruk maakte; iedereen vindt het even vervelend: daarenboven is het vinden van den weg zeer moeilijk en bedriegt men zich licht daarin.

"Er zijn steden geheel naar dit systeem gebouwd, zooals Turijn; welnu, heeft iemand ooit hooren beweren, dat Turijn eene mooie stad is? Mannheim gelijkt een dambord: hebt ge daar een kijkje genomen aan een der hoeken eener straat, dan kent ge de geheele stad. Carlsruhe is het sublime van het genre; de stad vertoont een waaiervorm, de straten loopen allen als stralen op het kasteel uit; van waar ook, ge ziet altijd weer hetzelfde monument; het is de perfectie van het systeem, maar tevens het toppunt van verveling. Praag en Neurenberg daarentegen bevredigen volkomen het kunstgevoel; men behoudt daarvan de aangenaamste herinnering en kan er de bijzondere oorspronkelijkheid niet genoeg van prijzen.

"Of is het niet vervelend, in die lange, lijnrechte straten altijd weer hetzelfde te zien? Zelfs het schoonste gebouw heeft daarin alles te verliezen. Als voorbeeld daarvan dient het stadhuis te Leuven, stellig een der schoonste monumenten van ons land; het is buiten twijfel, dat de bouwmeester, die het schiep en daardoor blijken gaf van een buitengewoon talent, alles regelde naar de plaats van zijn gebouw en wel degelijk rekening hield met de perspectief en bij gevolg met den afstand, waarop men zijn schepping kon zien. Nu 10 of 15 jaar geleden oordeelde het Gemeentebestuur, dat de kunstenaar eene domheid begaan had door zijn schepping zoo dwaas te plaatsen, en gaf het zijne nagedachtenis een brevet van onbekwaamheid, door recht tegenover het stadhuis eene lijnrechte straat door te slaan van minstens 1500 meter lengte; op die wijze ontwaart men het stadhuis reeds op een afstand, die het onmogelijk maakt juist datgene op te mer-

ken, wat er de voornaamste verdienste van is, en komt men eindelijk op behoorlijken afstand, dan mist men de verrassing van het eerste gezicht en is de blik reeds te veel vermoeid. Men kan in waarheid zeggen, dat dit prachtige kunstwerk het slachtoffer geworden is van de rechte lijn.

"Protesteerende zooals ik doe, ben ik tevens de echo van een terugkomen tot eene meer artistieke opvatting, die echter niet tekort mag doen aan de eischen van een druk verkeer en de hygiène onzer eeuw.

"Op een mijner reizen merkte ik te Florence op, dat men, na langen tijd onafzienbaar rechte straten afgeloopen te hebben, men bemerkte, dat men zich vergiste; dientengevolge is het nieuwe kwartier langs de oevers der Arno geheel naar het oude systeem gebouwd, met inachtneming van de eischen der negentiende eeuw.

"Niets verhindert ons evenzoo te doen: maak breede, zelfs buitengewoon breede straten, maar niet altijd rechte, en wij zullen, dank zij der weelde, die men tegenwoordig bij het bouwen ten toon spreidt [1], prachtige resultaten verkrijgen. Het verdient opmerking, dat het volgens de regelen der perspectief eene onomstootbare waarheid is, dat men de gevels in gebogen straten veel voordeeliger ziet dan in rechte.

"Er zijn zeker weinig steden, waar particulieren zooveel ten koste leggen aan de verfraaiing der straten als op onzen nieuwen boulevard, en toch staat het geheel volstrekt niet in verhouding tot die groote uitgaven; de mooiste façades verliezen zich in de wijkende lijnen, het oog vindt er geen rustpunt.

"Het vernietigen van het oude karakter der straten is evenzoo goed een daad van wandalisme, als het afbreken van monumenten uit de middeleeuwen en het in de plaats stellen daarvoor van die vierkante constructies, die ons zoozeer mishagen.

"Zoo als ik reeds aanmerkte, openbaart zich eene levendige reactie tegen het misbruik van rechte straten en regelmatige pleinen, en er zullen zeker niet zoo heel veel jaren meer verloopen, dat zulks algemeen erkend zal worden. Deze bewering moge velen overdreven voorkomen, ziehier echter een historisch feit ten bewijze, hoe spoedig er eene reactie kan komen, zoowel op kunst- als op ieder ander gebied.

---

1 De redenaar spreekt hier niet van Hollandsche werkgevers.

"Bij dépêche van den 13ⁿ Vendémiaire an VII (October 1799), stelde de centrale administratie van het departement des Deux-Nèthes (de tegenwoordige provincie Antwerpen) aan het gouvernement der Republiek voor, den verkoop voor afbraak van den toren der Notre-Dame van Antwerpen; dit voorstel had, dank zij de tusschenkomst van drie of vier verlichte Antwerpenaren, gelukkig geen gevolgen. Nog geen 40 jaar daarna was de publieke opinie zóó veranderd ten opzichte der middeleeuwsche kunst, dat men overal bezig was met de herstelling dier monumenten, ja zelfs bleef ieder gebouw van den moker gespaard, dat maar het minste bewijs leverde van een geboortejaar van vóór de XVIe eeuw.

"Er is dus niets buitengewoons in en het is mijne vaste overtuiging, dat men in minder dan 50 jaar terug zal gaan tot den vorm der oude straten en pleinen. Even goed als men nu gretig het minste document opzoekt, dat ons kan helpen om de monumenten der middeleeuwen te restaureeren, eveneens zal men met zorg iedere aanwijzing vergaren, die zal kunnen dienen tot voor lichting bij het teruggeven van den oorspronkelijken vorm der straten: dan zal, wat men nu "rectification d'alignement" noemt, juist het tegenovergestelde zijn van de beteekenis, die men daar nu aan geeft: men zal dan de rechte lijnen der straten van onzen tijd veranderen.

"Vraag aan Berlijn, wat het geworden is door zijne rechte straten en regelmatige pleinen? Ik durf beweren, dat ook dáár de liniaal niet meer regeeren zal, omdat iedereen begrijpt, dat men, ter liefde van dat afschuwelijke stelsel, eene vervelende stad gemaakt heeft."

Wij behoeven niet te zeggen, hoe zeer dit stuk uit ons hart geschreven is. Sedert een menschenleeftijd trekken wij te velde tegen het domme beginsel, dat bij het aanleggen van nieuwe wijken en doorbreken van straten in onze voornaamste steden den scepter zwaait.

Nog meer dan dat een belgiesch bouwmeester zoo spreekt, verheugt ons echter de verrassende bizonderheid, dat het stuk door den *Opmerker* in ons land gepubliceerd is.

Den "Redacteur", den Heere F. W. van Gendt JGz., immers is de taak der ontmanteling van eenige onzer vestingen opgedragen geweest, — eene taak van hoogst kieschen aard, wanneer

men zich daarbij iets anders wil betoonen dan een sloper zonder oordeel. Een man van kennis en smaak, die de beginselen van den Heer Beyaert toegedaan is, weet van de ontmuring eener sterke stad uitmuntend partij te trekken, om schansen en cingels niet maar tot zonnige vlakten te effenen, maar, met behoud der hooge terreinen, hier en daar verbroken, hier en daar beplant, hier en daar als schilderachtige ruïne, elders weêr als heuvels met hun grastapijten behandeld, tot aangename wandelingen aan te leggen, gelijk Haarlem en Utrecht, ja, zelfs stadtjens als Franeker, Bolsward, Harlingen, er zulke goede voorbeelden van aanbieden. Wat ware er geen partij te trekken geweest van vestingen als Maastricht, Venlo, Breda, Bergen op Zoom en Groningen! Met wat geestig afgewisseld plantsoen, wat fraaye waterpartijen had men, bij gelegenheid dier muurslopingen, die steden niet kunnen begiftigen! Maar men weet door welke beginselen en neigingen de Heeren van den *Opmerker* beheerscht worden. Als men hun een definitie van het schoone vraagt, andwoorden zij: "Laat mij u liever een synonyem geven: het Schoone is — het Vlakke; daarom o. a. is ook het klassieke schooner dan het Nederlandsche; daarom willen wij met den oud-vaderlandschen bouwstijl, zijn kepergevels en hooge daken, zijne getorenten, zijne afwisseling van berg- en baksteen, niets te doen hebben; en om hem in diskrediet te brengen, bij het domme publiek (dat wij verachten, maar dat wij noodig hebben) — schelden wij hem middeleeuwsch: want middeleeuwsch en Jezuïtiesch zijn woorden van gelijke beteekenis. Vraag het maar aan den grooten kunstkenner, Lord Palmerston zaliger — die met de Gothiek breken woû, om dat hij dacht, dat de Jezuïeten haar uitgevonden hadden! Het is heel gemakkelijk, als men één zoo'n dooddoener bij de hand heeft; nakijken doen de lieden het toch niet, en men spaart tijd en moeite."

Verheugen wij ons dan heden, en zijn wij dankbaar, dat de "Opmerker" *amende honorable* doet. 't Is nooit te laat om zich te bekeeren: en dat wij hier werkelijk met eene bekeering te doen hebben, blijkt wel daaruit, dat de *Opmerker* het stuk plaatst, terwijl de inzender aan deze plaatsing de voorwaarde had verbonden, dat de "Redacteur" het "hoogst belangrijk" zal achten "de opinie van een erkend talentvol architect" over deze zaak te hooren. Het kan toch wel wel niet "hoogst belangrijk" zijn

door een "erkend talentvol architect" ongerijmdheden te hooren verkondigen. Dat is alleen "hoogst belangrijk" voor geneesheeren, die het "krankzinnigenwezen" tot hun studievak hebben verkozen; en men mag van den *Opmerker* smalen wat men wil, — het is toch nog in niemant opgekomen den "Redacteur" voor een dolhuis-opzichter uit te maken.

Kortom — het is een gelukkig verschijnsel, dat, in een weekblad, bij welks redaktie onkunde, oppervlakkigheid, beginselloosheid, wansmaak en partijdigheid op het gebied der Bouwkunst zoo vaak met literairc onbedrevenheid om den palm dingen, een stuk als dat van den Heer Beyaert genade kan vinden niet alleen; maar liefderijk opgenomen wordt. Leefde nu Jacob van Lennep nog, die zoo menig een welsprekend argument tegen den alignementswaanzin in het veld gebracht heeft, — dan zoû hij aan de bekeering onzer "deskundigen" niet langer wanhopen. M.

DOM OF KWAADWILLIG? — De dagelijksche hersenprikkeling, die met den nooit volstreden dagbladschrijversstrijd gepaard gaat, brengt die voorlichters der publieke meening somtijds in een stemming, die ons slechts de keus geeft tusschen de beide titelwoorden van dit *entre-filet*-jen, — als we getuige zijn van hunne elukubraties. Het *Handelsblad* geeft, in zijn n° van 23 Juli, men zoû zeggen met de meest mogelijke goede trouw, bericht omtrent een handgreep van de konservatieve partij in Frankrijk, ter voorbereiding der verkiezingen. Men zoû daar, namelijk, 4 verschillende liedtjens in de wandeling brengen, geschikt om de konservateurs onderscheidenlijk aan te moedigen, 't zij dat ze tot de Legitimisten, de Bonapartisten, de Orleanistische of ook maar doodeenvoudig tot de Ultramontanen behoorden. Het *Handelsblad* zegt werklijk aan te nemen, dat men in de zeer katholieke streken het volgende koeplet populair heeft weten te maken:

Préparons nos gourdes
Et nos bulletins!
Marchons aux scrutins
Avec l'eau de Lourdes.
Bons ultramontains,
Préparons nos gourdes!
Et que l'eau de Lourdes
Change nos scrutins.

Als de Redaktie van een dagblad zulke berichten verkondigt, moet men dan niet vragen: Dom of kwaadwillig? Zijt ge zoo onnoozel, om zoo iets voor goede munt op te nemen? Of verblindt u der-mate de haat, dat gij de ongelooflijkheid van zulk een bericht niet inziet? M.

AAN DE STAD SNEEK,

bij de opening harer Algemeene Ten-toon-stelling voor veeteelt en landbouw.

Hoe gloeit, zoo hoog van glans, het roode goud der kroonen
Die ſchittren op uw wapenbord?
Is 't om den eerekrans, die u gevlochten wordt,
Nu landzaat en gebuur de Vriesche Vlijt komt loonen?

Neen, ſchoon uw land en volk met roem wierde overſtort, —
Gij kent geen ijdelheid, gij Vrieslands wakkre zonen!
Wel fierheid, zelfgevoel! die deugd blijft onverkort,
Zwelt in de trouwe borst — nu gij uw aard moogt TOONEN:

Uw bouwmans-nijverheid, uw koen en klaar vernuft,
Dat uit den donkren grond hier botergoud, dáar haver
Te trekken weet, en (wie in armoê bluffe of ſuft!)

De haard met turven vult, den ſtal met menig draver.
Heil, Friesoos volk! "drink heil", naar Hengst en Horsaas trant.
Gij ſpant in 't Noord de kroon van 't lieve Vaderland!

J. A. ALB. TH.

5 Aug. 1877.

PATER ADRIANUS POIRTERS, S. J.

EEN HISTORISCH-LETTERKUNDIGE SCHETS [1],

DOOR

H. J. ALLARD.

Sanctiorum musarum belgicarum ocellus.
Het oogelijn der overkuische Nederlandsche muzen.

Het zoete Duifken, de heilige Naam Jezus en het allerheiligste Hart maken een soort van geestelijk viermanschapjen uit met den *Spiegel van Philagie* [2], Philagie, Philothea's zuster, die reeds op de tweede bladzijde der tweede uitgave van het werkjen, dat haar naam voert, zoo vriendelijk verzocht wordt er toch niet over gebelgd te zijn "dat dit Boekxken wat kleyn valt: het is nog kleynder geweest [3]. Maer omdat er op 7 dagen 700 vertiert werden, zoo heb ik goedgevonden, dit werkxken wat langer uittebreydelen, en in een beter oog en schoonder licht te geven. Ondertusschen:

Is 't dat aen iemand schijnt dit Boekxken kleyn te wesen,
Die mag, zoo 't hem belieft, alleen wat traeger lesen
Wil hy dat 't grooter zij. Die volg' dan désen raed:
Hy denk' meer als hy leest en lees' meer als er staet.

1 Vervolg van *D. W.*, N. R. D. II, bl. 1.

2 Oorspronkelijke en volledige titel: *Het daegelyks nieuwejaer-spiegelken van Philagie. Verciert met printen, dichten, seden-leeringen.* 't Antw., 1673, by Corn. Woons, 12°. Herdrukt te Antw. by Jac. Woons 1674; t. z-p. 1680; t. z. p. 1682; t. z, p. by J. G. J. de Roveroy, 8°. (zonder drukjaar.)

3 De eerste uitgave telde slechts 69 bladz., de tweede 81, de laatste, die hier voor mij ligt, 280.

"Ook wat kleyns is kan zomtyds wat reyns wesen, en daer steekt vry wat meer kracht in zeven vierige pepergraentjens als in zeven water-zakkige pompoenen."

Dit pittige boekjen nu, dat tot motto voert *ora et labora* of "wat kerks, wat werks", is opgedragen "aen de alderheyligste en altyd onbevlekte Moeder Godts en Maget Maria, koninginne van Hemel en aerde." Het luidt er: "Aen wie soude ik dit *spiegelken*, o doorluchtigste Majesteyt, met een nedrig gemoed, met gebogen kniën en herte, beter konnen opdragen als aen U, die zijt *Speculum sine macula* de Spiegel zonder vlekke? *Spiegel* van alle Deugden, *Spiegel*, in wie alle Volmaektheyd, alle Heyligheyd, alle Gratiën worden gevonden! Uw heylige dienaer Ambrosius zoekt gouden letteren en woorden om van U desen lof te schrijven [1]: *Stel u voor oogen, als in een beeld, den Maegdom en het Leven van Maria, in wie, als in eenen Spiegel, uitschynt de suyverheyd en de vorme van alle deugden;* zoodat Gy zijt een begryp [2] van alle gratiën, een schat van alle heyligheid, en eene zee van alle volmaektheden.... Mag ik dan niet voorder zeggen en zingen: *Cui comparabo te?* Gy overtreft het altemael dat er geschapen is!

O klaer', o schoon', o Maget reyn,
Veel zuyverder als een Fonteyn!
Veel schoonder als de Dageraet!
Veel zoeter als de Honig-raet!
De gulde Zon, de zilvre Maen,
Die moeten voor U ondergaen;
De blommen van den schoonsten Hof
Beroofdet Gy van haeren lof;
Den Diamant, Saphir, Robijn
Verduystert Gy door uwen schijn;
Aen U moet wijken het Cristael,
Gy bloost al zoeter als Koraël;
De luyster van het gierig Goud,
Die word door uwen glans verflaauwt;

1 *Lib. de Virg,* 2 Een kort begrip.

De mijnen van den Indiaen
Die schamen haer [zich] by U te staen;
De Ceder-boomen t' uwer eer
Die buygen al haer tacken neer;
De Lauwer-krans daelt op Uw handt
En zegt dat Gy de kroone spant.
De meeste roem van allen roem
Dat is uw schoon' Genaede-Bloem;
Want Gy verbidt èn sweert èn stael:
Dát is uw Kroon-Imperiael!

Na deze toewijding volgt eene "waerschuwinge aen Philagie" die wel mag genoemd worden "een van de vijf wijze Maegden en niet van de vijf zottinnen."

Men ziet: die veel voor *Spiegels* staen,
Die laeten 't huys werk ongedaen:
Maer hier te *spieg'len* langen tijd,
Dat voordert werk en brengt profijt.
Neem dan dit *Spiegelken* in dank
En *spiegel* u heel' uren lank:
Gewis dat gy al hier of daer
Een vlekxken in u word gewaer.
Had ik iet rijker by de hand,
Als Peerlen van Oost-indisch strand:
Had ik doorluchtig Porceleyn —
Dat zoud' aen u mijn gifte zijn.
Had ik een kostelyk Scribaen,
Waer op veel diamanten staen;
Had ik juweelen van Peru —
Die waeren altemael voor U.
Maer, by gebrek van allegaer,
Schenk ik dit voor een Nieuwe jaer:
't En is geen mode van Parys,
Maer 't is de snuf[1] van 't Paradys;
Het leyd u 's morgens naer de kerk,
En van de kerk weer naer uw werk.

1 Zie *D. W.*, N. R. Deel I, 331, noot 1.

Bezie dan dikwils dit gelas [1],
Want 't maekt haer schoon, die leelyk was.

En nu zet Pater Poirters voor de zuiverheid-minnende Philagie de maagdenplichten uiteen, de plichten zoowel "bij 't werk als in de kerk." — Bij 't werk?

Terwijl gy menig draeyken draeyt,
Terwijl gy menig naeyken naeyt,
Terwijl gy menig boutjen slaet
En spel voor spel verspeten gaet [2],
En draeyt uw wieltjen met den voet —
Zoo win wat meer als 't aerdsche goedt
En maek, o ziel, voor u gereed
Dat schoon, dat hemelsch Bruylofts-kleed.

"Zoo gy nu, o Philagie, door uw hand-werk vermoeyt, belust zyt u wat in uwen hof te vermeyen.... gy moet daer zyn en onder alle uwe bloemen — gelyk men zegt van de H. Cæcilia — *Cæcilia apis argumentosa* Caecilia was een vlytig en verstandig Bieken: zoo zult gy ook, o Philagie, honing en zoetigheyd en leeringe uit de bloemen lesen. Hetwelk, opdat het na wensch en met profyt mag uytvallen, zoo peys dat de Beminde u aenspreekt met de woorden, daer hy de Bruyd mede noodde:

Lieve Bruyd, de winter-dagen
Met de sneeuw- en hagelvlagen,
Met de stormen, zijn al voort,
Diep, en achter in het Noordt.
In de plaetse van de buyen
Koelt het windjen uyt den Zuyen,

---

1 In stede van *Glas*. Aldus meermalen in de 17e eeuw. Constanter b. v. op *de dichtkunst van Jan Vos*:

De Glazemakers handt,
Die jonge laüren plant
Aen Amstels glaze plassen,
Die t' zijner on-dood wassen —
Is dichtend', zoo zij was
In 't dichten van *Gelas*.

2 Zie *D. W.*, N. R. I, 333 en elders.

Zoo dat ik nog gistren las [1]
Wat oyt schoons by Flora was
Kom dan plucken uyt myn bloemen
Een zoet kransken om te roemen;
Want sy hebben by 't coleur
Zoeten aessem nog van geur.
Gy zult vinden purpre roosen,
Die daer op de haegen bloosen,
En die leeren u, o Maegt,
Dat ge my uw liefde draegt.
Pluk de Lelie-bloem der Maegden:
Waer was bloem, die zoo behaegden?
Maer.... gelyk sy is vol eer,
Is sy boven maeten teer.
De genoffels staen daer neven,
Die zoo zoeten muscus geven:
Maek dat gy ook altijd spreyd
Zoeten geur van stichtbaerheyd.
Pluk wat gloeyende granaetjens,
Pluk wat patientie-blaetjens:
Want ook diergelijke groen
Moet gy by uw bloemen doen.
Zie, dees uytgelesen zaeken
Zullen hier uw kransken maeken,
Totdat ik tot uwen loon
Stel op 't hoofd een glorie-kroon.

. . . . . .

"Men zegt gemeynlyk: *Patientie is een goed kruyd, maer 't en groeyt in ieders hofken niet;* of groeyt het daer, het komt zoo ligtelyk te verslensen en te verdorren. De zalige Henricus Suso hoorde eens in sijne gebuerte moord en brand roepen: hy, dit groot misbaer gewaer wordende, komt met alle vlijtigheyd aengeloopen, om de dieverye, doodslag of vrouwekracht te verhoeden; en vraegende aen de vrouwe van den huyze, die hy soo ijselyk had hooren schreeuwen, waerom datze zoo moord en

1 Plukte, verg. hierboven blz. 25.

brand was roepende, gafze voor antwoord: *Oh, Eerw. Pater, ik heb myne naelde verloren.* Sy mogt zeker wel zulke gebaer maken, niet omdat se de naelde, maer omdat se den draet van patientie had verloren.

"Met uwen goeden oorlof, o Philagie, zal ik hier in het voorbygaen eens verhaelen het verwijt en de berispinge, die eene zachtmoedige *Roselina* aen eene spijtige en korzele *Distelina* gedaen heeft. Deze zijn haere woorden:

Is 't dat er is een lastig Cruys,
Dat is voorwaer een twistig huys,
Waer dat de vrede word gestoort
En daer men niet als kijven hoort:
Want korzelheyd en droef gekijf
Die gaen aen ziel en aen het lijf.
Gy, *Distelina*, hoorje 't wel,
Gy zijt de haemel met de bel,
Gy zijt te korzel en te stuer,
Gy ziet te bitter en te zuer,
Gy stelt het huys staeg in verdriet,
Gy zijt een *Kruytken-roer-my-niet.*
Nu wilje zus, nu wilje zoo,
Gy kneutert om een haever-stroo;
Gy wilt dat kinders, dat de maegt,
Dat iedereen uw tong verdraegt,
En gy blijft om een hallef woordt
Wel heele dagen lank verstoort:
Dan hoort men niet éen woord van min,
Maer hebt den stommen duyvel in.
Laest had een kind uw werk geraekt....
Wat rook hebt gy daerom gemaekt!
Gy wierd terstond zoo helsig gram!
G' en spouwde niet als vier en vlam,
Gy dreigde 't kind met eenen steen,
Gy wouwt het breken hals en been:
En wat had toch het schaep gedaen?
Een van uw bouwtjens [1] raekte 't aen.

1 De klosjens bij 't borduurwerk: zie blz. 228.

O vuyl' en wreede loose dant,
Hoe speelt gy met den tuytebandt! [1]
Aen tafel gaet het alzoo slecht:
Daer knort gy schier op elk gerecht;
Dit is te heet, dat is te kout,
Dit is te zoet, dat is te zout;
Dan kraekt het moes nog naer het zand,
Dan is de bloem-pap aengebrand;
Dan zijn de eyers hallef rot,
Dan smaekt het rundvleesch naer den pot;
Dan is te mager het gebraedt,
Dan vindt gy slecken in 't salaet;
Dan is de boter u te wit,
Dan, dat de kaes vol maeyen zit.
En nog en zeg ik niet met al
Van uw getier en bitse gal,
Als laetst de maert [2], die haestig was,
In 't spoelen brak een fijn gelas.
O korzel hoofd, o vuyl malloot [3]
Met uwen langen zueren toot!
Hoor, vies fatsoen, hoor, spijtig dier:
Een, die wil rocken groot getier
En drijven tegen ieder dwers —
Die waer' veel nutter kluyseners [4];
Of sloeg haer [zich] aen den heykant neer,
Zoo hoorde men geen kijven meer.
Een, die vreedsaemig leven wil,
Die zwijgt gelijk een muysken stil:
En hoort hy lasterwoorden aen,
Hy laetze zachtkens henen gaen.
De peys staet daer op vasten voet
Daer m' oorlog aen zijn tonge doet,
Daer m' al sijn driften wederstaet,
En daer men goedt trekt uyt het kwaet.
Tot uwent dan, in 't kort gezeyt,
Ontbreekt het aen lankmoedigheyt.

1 Band, waarmeê de haarvlechten of *tuiten* zijn vastgesnoerd.
2 De dienstmaagd, van 't gilde der H. Maerthe.
3 *Malloete* bij Kilian *inepta et insulsa mulier.* 4 Kluizenares.

Dit, van echte luim en fijne scherts en plastische aanschouwelijkheid tintelend stukjen wordt door Poirters besloten met de volgende ontboezeming, die alleen voldoende zou wezen om ons hart te winnen voor den goedhartigen en beminlijk nederigen Pater.

O Godt, hier val ik voor U neer
En bid, terwijl ik d' ander' leer,
Maek dat ik zijn mag liefgetael
En iedereen beleeft onthael.
Dat noyt verwijt of schamperheyd
My schielijk uyt de lippen scheyd;
Dat ik myn tong wèl souten mag
Om zoet te zijn den heelen dag:
Want, zeker, een vreedsaemig mensch
Is ieders vreugd en ieders wensch,
Omdat syn goedheyd overal
Ook honing trekt uyt bitter' gal.

Geheel deze les van *Roselina* aan *Distelina* is, dunkt me, een toonbeeld van dien echten volkstrant en volkstoon, gelijk Vader Cats dien wel soms geëvenaard, maar zeker nimmer overtroffen heeft. Meermalen slaat de schalksche Poirters in het *Spiegelken* ten gevalle zijner Philagie denzelfden toon aan, dien hij in het *Masker* zoo meesterlijk tot zijne *Philothea* heeft gevoerd. Zie hier nog een juweeltjen in ondicht, een naar het leven geteekend portretjen, den geestigen La Bruyère waardig. Adrianus wil de zuiverheid-minnende ziel eens recht begrijpelijk maken, hoe zij kruis en lijden te dragen heeft en gemakkelijk dragen kan. "Alles waer' gezalft, o Philagie, zoo wy ons levendig konden verbeelden en indrucken, dat al de cruycen komen van boven. Zoo wy ons dese opmerkinge dagelyks dieper en dieper inscherpten, wy zouden niet alleen met verduldigheyd maer met goedwilligheyd, ja met blijgeestigheyd lijden. Bij gelijkenisse gesproken — daer is een edel Jonkerken, hetwelk langs de straeten rijd op een moedig peert. Hy heeft de roode kapot op de schouderen, de pluymagiën op den hoed en de

verzilverde sporen aen syne voeten. Hy piaffeert[1] met syn peert op alle kanten: ondertusschen krijgt hy een sneeuw-bal of twee om syne ooren, waerop hy seffens in gramschap komt uyt te bersten. Terstond word er nog een op synen hoed geworpen, en zoo komt er de vierde en vijfde aengevlogen. Hy vloekt, hy sweert, hy tiert, hy vraegt wie die straetschender is, die hem zoo is affronteerende; en.... opkykende ziet hy syne *fiancée* in de venster liggen met een mandeken vol sneeuwballen. Daer is terstond al dat tempeest in kalmte verdwenen, en Mejonker doet syn hoeyken af, en alle vloeken is verandert in een beleefden.... *Serviteur, Mademoiselle.*"

Het *Spiegelken* geeft nog wel meer dergelijke tafereeltjes te aanschouwen, vooral waar Poirters ze afschildert "die kleyne preutel-pottekens, die met het minste vlammeken aen 't zieden geraeken en in korzelheyd opbobbelen", doch het *"qui ne sut se borner ne sut jamais écrire"* eischt gebiedend dat ik afscheid neme van Philagie. Dus:

O Philagie, o liefste kind,
Ik bid, zie scherp toch in den wind!
Want conversatie, zoo men ziet,
Brengt menig' maget in 't verdriet.
Geloof toch aen geen vleyers ligt:
't Bedrog heeft dobbel aengezigt,
En na een vriendelyken schijn
Volgt eenen steert vol van venijn.
Eerst prijsen s' u als een Godin,
Dan walgen s' u als een fielin,
En die in 't eerst het zoetste vleyd,
Dat is de zuerste als hy scheyd.
Dit 's dan myn oordeel op dit pas:
Houd *Jonker Vlam* van *Joffrouw Vlas.*

Na dertig jaren lang, in boeken en op den kansel, met het geschreven en gesproken woord, voor de zuivere leer en zuivere zeden geijverd te hebben, begon Pr. Adrianus eindelijk het

1 De echte uitdrukking voor 't paradeeren met een moedig en praalziek ros.

naderen van den ouden dag te gevoelen. Doch rusteloos en onvermoeid zou hij voortarbeiden ten einde toe, zoo zeer dat hij, reeds een bijna 70-jarige grijsaard, nog het woord Gods verkondigde in Sint-Rombouts, de heerlijke kathedraal van Mechelen; en ofschoon hij aldaar, onder het bestuur van zijn boezemvriend Andreas Creusen, en diens aartsbisschoppelijke opvolgers Joannes van Wachtendonck en Alphonsus de Berghes, gedurende 12 jaren op vastgestelde dagen tot het volk gesproken had, — 't was alsof hij telkens voor het eerst, telkens als een nieuw prediker optrad. De gretige menigte was nimmer verzadigd naar Pater Adrianus te luisteren [1] en naar de "welbevallige rijmkens, die hy tusschen zijn sermoenen zoetelyk deed vloeyen, en die de toehoorders in 't geheugen nemende, met vrucht en vreugd mede naer huis droegen [2]." Eindelijk toch zag hij zich wel verplicht "wat water in den wijn te mengen." Want ten leste — zoo verhaalt zijn levensbeschrijver — "als hy nu, oud zynde, niet veel meer preken en konde, heeft hy eenig doorgaende werk op 't getouw willen stellen, waerin hy met beter staci, rijper voordracht en naauwkeuriger bemerking, jonk en oud, klein en groot, maegden, weduwen en getrouwden zou kunnen onderrigten. Hiertoe dacht hem 't bekwaemste het *Hof van den jongen Keizer Theodosius*, eenen Prins, adelyk geboren, in godsvrucht opgebragt, geoefend in deugd, ten hoogste godvreezend, uitmuntend in zuiverheid en in matigheid, en gelukkig in de rijkszaken te bestellen, onder 't wijs beleid zijner zuster *Pulcheria*. *Pulcheria* zeg ik, een bloem en spiegel der princessen, die voor een goede helft het onderwerp van dit werk moest zyn, hebbende niet alleen haer broeders rijk in zyne minderjarigheid gelukkiglyk bestierd, waerom hy haer den titel van Keizerin heeft gegeven — maer ook haer drie zusters met exempel voorgegaen om God in eeuwige reinheid te dienen, en de scherpzinnige *Athenais*, in den H. Doop *Eudoxia* genoemd, eerst Christen en daerna Keizerin gemaekt, tot groot genoegen van den keizer, haren broeder. *Pulcheria*, nog eens gezeid, die

1 Zie bijlage I. 2 *Korte aenwijzing*, enz.

den maegdelyken leliekrans heeft weten te verbinden met de huwelyks-liefde, na het afsterven van *Theodosius* tot meêgenoot des keizerdoms den vromen *Marcianus* aennemende, met wien zy de ketteryen gedempt, de vyanden des rijks wederstaen, de Kerke bevredigd heeft, en ten laetsten zoo heyliglyk gestorven is, dat men ze waerdig gehouden heeft onder 't getal der Heyligen, zoo in de latynsche als grieksche kerk gevierd te worden.

"Maer P. Adrianus heeft dit zoo geluckig einde der voorgenomene geschiedenis niet kunnen bereiken; want de dood, den meer dan half voltrocken draed derzelve afsnydende, heeft hem de pen uit de hand gerukt. Dit viel aen de liefhebbers des te droeviger, daer men niet wist, waer men vinden zou 't geen alreede opgemaekt was. Hoe dit ten laetsten voor den dag is gekomen, zal ik, om den gragen lezer niet langer op te houden, in de narede zeggen [1]. Alleen wil ik vooraen stellen, dat de schrijver eerst voorhad dit werk te noemen: *Tapissery van 't Hof des Keizers Theodosius*, gelyk het eerste blad voorgaf; maer hy moet, reeds in den beginne van het byeenbrengen der bereide stucken, van zin veranderd wesen; aengezien ik, belast zijnde het werk voor den druk gereed te maken, zoo in de aenspraek, als in de verdeeling en opschriften der hoofdstukken, niet een enkel woord vind, dat *Tapissery* raekt. Ik neem overzulks den titel van het *H. Hof*, ingezien de heiligheid der voornoemde godvruchtige princen en princessen het eigen oogwit des schrijvers schynt geweest te zijn.

"Ontvang dan onder dezen titel, tot een nieuwjaersgift, dit aerdig, hoewel maer half voltrocken werk, nagelaten van dengene die zyn gansche leven niet anders en heeft getracht, dan

---

1 Daar vernemen wij dat Poirters "alles liet in de handen van een jongen maer verstandigen religieus, van wien hy zich bediend had om hoofdstuk voor hoofdstuk in 't net uyt te schryven: want hy dat self niet wel doen en kon. Deze, niet verder denkende, maer blyde van soo eenen schat als geërfd te hebben, heeft hem naer alle plaetsen mede gedraegen, waer de gehoorzaemheyd hem stierde, tot in Hollandt toe: waer hy, na een loffelijken arbeit, gestorven is. Middelertyd, gelyk er nog eenige waren die, benevens hem, kennis hadden van het begonnen werk en te Mechelen dikwyls er naer vroegen, werd de begeerte van 't selve te vinden en voor den dag te brengen in de oversten verwekt, wat hun cok ten laetsten gelukt is."

den evennaeste, met vermaek des geestes, ter zaligheid op te leiden."

Poirters was den 4n Juli des jaars 1674 in 69-jarigen ouderdom te Mechelen overleden: een-en-twintig jaren na zijn dood, zette een ordegenoot in bovenstaande regels ons de aanleiding, den inhoud en het doel van Adrianus' laatste, schoon niet tot volle rijpheid gekomen, pennevrucht uiteen: eene pennevrucht, die hij te Yperen liet drukken onder den titel van *het heylig Hof van Keyser Theodosius* [1]. Dit onvoltooide werk is — de voorrede des schrijvers niet medegerekend — in 22 hoofdstukken verdeeld, opgeluisterd met 11 zinnebeeldige platen en het portret van Pulcheria. Historie en zinnebeeld zijn hier door elkander gemengd: het historische gedeelte verhaalt de lotgevallen des Oosterschen keizers, het zinnebeeldige bevat de daarop betrekkelijke staat- en zedekundige toepassingen. "Al achterwaerts spinnen en vorewaerts winnen" luidt het onderschrift van een emblema, waarop het bedrijf van den touwslager staat afgebeeld. Het oog gevestigd op Pulcheria, de moeder van weduwen en weezen, zal ons Poirters leeren hoe "ongetrouwe regtsgeleerden de processen recken van weduwen en weesen, tot dezer groot nadeel en hun profyt". Zou men niet zeggen, vraagt hier de oordeelkundige Frans Willems, dat men den goeden Vader Cats zelf hoort?

Wie sijnen geest maer weynich scherpt
En op den daegschen handel werpt,
(Ook als hy ledich achter-straet
Alleen een luchtjen raepen gaet)
Die wordt, eer dat hy huyswaerts keert,

1 *Verciert met Sinnebeelden, Rijmdichten en Sedeleeringen door P. A. P., wylen Priester der Societeyt Jesu. Naer syne doot gevonden en uytgegeven. Tot Ipere* 1696 *door Joannes Baptist Moermans, met toelaten der Oversten. Men vintse ook t' Antwerpen by Hendrik Thieullier.* Met staalgravures van H. Causé en Van Loybos. Herdrukt te Antw. by Ignatius Leyssens 1709; te Gent 1844 by Snoeck Ducaju en Zoon. Nu eerst vind ik bij Mr. Prudens van Duyse in zijne uitgave der *Nalatenschap van J. F. Willems* aangeteekend, dat deze het Gentsche *Masker van de wereld* (en ongetwijfeld ook het Gentsche *Hof van Theodosius*) "nog al aanmerkelijk verbeterde". 't Is naief: neen, Mr. Prudens, iedere *verandering* is geen *verbetering*.

Door d' een of d' ander al geleert.
Ik self, die my noyt roemen mag
Dat in myn breyn vernuftheyt lag,
Ik vat wel uyt een kleyne saek
Een groote les tot myn vermaek:
Gelyk ik deser dagen nam,
Als ik omtrent de vesten quam. —
Ik quam, daer ik bleef kijkend staen,
Omtrent de seeledraeyers-baen. [1]
De jongen sat aen d' eenen kant,
Die ook het wiel had by der hant,
Dat somtijts traeg, nu rasser liep,
Naer dat de meester tot hem riep:
Maer hy — die uyt een vollen schoot
Den lossen kemp [2] in koorden sloot,
En spon soo met een vlugge hant
Wel hondert vaedems sackebant —
Die gonk gestaedig achterwaert,
Gelyk als is der kreeften aert.
Doch hoe hy ver' en verder spon,
Hoe dat hy meer en meerder won.
Ik zach den handel deur en deur,
En bracht my dees gepeysen veur: —
Wel hoe, sey ik aen myn gemoet,
Hetgeen dat dese man hier doet
En daer ik blijf op gaepen staen,
Wort dat niet hondertmael gedaen?
Ik wedd', ik noemder een dosijn
Die dekens in dat ambacht sijn,
En die dit spinnen wel verstaen,
Al sijnse sonder voorschoot aen:
(De vrome scheyd' ik altijt af,
Want waer is koren sonder kaf?)
En soo men 't dan eens seggen mag,
Wat doen, vraeg ik, den heelen dag
Sulk Procureur en Advocaet?....
Sy spinnen van den lanxten draet,

1 Touwslagers-baan. 2 Kennip = hennip.

En houden 't draeyen op de bank,
Processen heele jaeren lank:
En die het vonnis strijken sal,
Die deynst het meeste nog van al.
Hy peyst: het achterwaerts gespin,
Dat is voor my het meest gewin.
Soo blyft, eylaes! der weesen saek
Met jaeren hangen aen den haek:
En na veel loopens by mynheer,
Schoon woorden, niet een brisel [1] meer! —
O koorden-draeyers al te mael
Gy plukt de schaepkens al te kael,
En rooft door uwen snooden vont
Het broot schier uyt der weesen mont!
Weet dat gy ook eens voorgewis [2]
Zult proeven wat Gods vierschaer is,
En troost sult soeken, maer te laet:
Een ieder boet syn eygen kwaet!...
Hoe glinstert hier ook uwe lof,
Pulcheria, door heel het hof,
Ja door geheel het keyzerrijk!
Waer is priñces aen u gelijk?
U, die een weeze, sonder goet,
Sulk een beleefde onthaeling doet?
En tot een maegt van nederheyt
Daelt met uw groote majesteyt!
Ik sie hier spelen én Gods hant
En samen spelen uw verstant.
Welaen, wat gy hebt lank gezocht
Dat wort van self u toegebrogt:
Sie, hoe de Hemel tot u stiert
Athanaïs, zoo wel versiert
Met schoonheyt en met kloek verstant,
Een bloem voorwaer van heel het lant!
En hiermede is uw sorgen uyt,
En 't soeken naer een waerde bruyt.

---

1 Van *brijzelen*: geen zier blijft er meer.
2 Voorzeker.

De princes Flacilla, een geestelijke maagd, had het wonder ver gebracht in "de aerdige konste en profytige wetenschap" om uit alles een nuttige les te trekken: al het geschapene was haar een spiegel. "Plukte sy een bloem, sy sag meer dan sy sag; en naeyde of borduerde sy, sy borduerde meer dan sy borduerde". Eens had zij met floszijde en de naaldspits een fraaigekleurden pauw op het raam geschilderd; het voltooide werk aanstarend, ontboezemde zich het "honigsuygende bieken":

O siel, myn raem is nu doorwrocht,
Waer ik den pauw heb op gebrocht,
  Den pauw, met pluymen uytgelesen:
Sie, hoe de steert vol oogen pronkt
En rondom van coleuren vonkt;
  O vogel, noyt genoeg gepresen!

Wanneer een klare sonne straelt
Hoe wort de steert dan opgehaeld!
  Hoe glorierijk is syn pluymaedje!
Wat wort er niet hooveerdigheyd
Door heel den steert dan uytgespreyd!
  Hy zwelt van hoogmoet en koeraedje.

De schoonste bloemen van den hof
Berooft de pauw van haren lof:
  Het gout wort bleek, by hem geleken.
Brengt peerlemoeren voor den dag,
Niet éen die hem bereyken mag:
  Dus komt hy prachtig aengestreken.

Maer siet hy synen vuylen voet,
Straks zinkt de steert en hooge moedt
  En schijnt van stonden aen te treuren:
Daer sleept dat pronkstuk door het slijk
Dat hy hieldt eerst soo glorierijk;
  Hy siet niet eens naer sijn coleuren.
. . . . . .
Vaerwel dan, pauw en trotsigheyd,
Eer my het fraey coleur verleydt,
  Eer my schoon' pluymen leelijk maken:

O God, borduer eens mijn gemoedt
Hier met uw zweet, daer met uw bloedt:
Daer voor wil ik het al versaken.

Ik heb reden om te vermoeden dat Pr. Poirters, *het H. Hof van Theodosius* beschrijvend, het oog gevestigd hield op *la Cour Sainte* [1] van den meermalen door hem vermelden en geprezen Pr. Nicolas Caussin, inzonderheid op diens levensbeschrijving van Pulcheria, wier schoone beeltenis door dezen is ingelijst tusschen de conterfeitsels van Judith, Esther en Mariamne aan de eene zijde — en de portretten van Clotildis en der koninklijke martelaresse Maria Stuart aan de keerzijde. Onder andere roemt Adrianus "eene aerdige schildery van dit Heylig Hof, ons van P. Caussin, zinnebeeltsgewyze, aengewezen door de Heyligheyt, hebbende in de eene hant kroon en scepter, in de andere eene blinkende sterre, staende midden in de vlammen van het doornbosch, dat Mozes met zooveel verwondering en eerbiedt ging aenschouwen. De welsprekende schrijver voegt er nog deze twee zinspreuken by:

Inter flammas intacta
Hoe schoon, hoe groen staet sy en groeit!
Daer 't vier in haer soo slaet en gloeit.
Inter spinas secura
Niet éene raekt haer aen,
Al ziet gy ze in de doorens staen."

Het Heilig Hof van Theodosius sluit de tamelijk lange rij van Pr. Poirters' geschriften. Sluiten zeg ik, zonder daar mee te willen beslissen, of niet een en ander, door mij onvermeld gelaten, uit zijne vruchtbare pen tusschen de geschriften van andere tijd- en ordegenooten gevloeid is: doch in dezen meen ik te volstaan met de reeds elders [2] door mij gemaakte bemerking, dat de meeste, zoo niet alle lofvaerzen, voorkomend in de 4 deelen van C. Hazarts *Kerkelyke Historie van de geheele werelt* "par-

1 Zie de Backer (*Bibliothèque* I, pag. 178) over de tallooze uitgaven, navolgingen, omwerkingen en vertolkingen van dat boek.
2 *Volks-Alm. v. Ned.-Kath.* 1871, blz. 4, Noot 2.

nassie-bloemkens" zijn, door de hand van Pr. Adrianus geplukt. Om niet te spreken van de talrijke versregels tusschen de verschillende hoofdstukken der twee eerste deelen ingelascht [1] — in de twee laatste zijn "de nederlantsche leeuwenstrijdt", "het engelsch treurtooneel" en vooral "het treurdicht van de maget van Syon" niet zonder eigenaardige verdiensten.

Zeker, Dr. Jonckbloet had wel recht toen hij, in zijne *Nederlandsche Letterkunde* Poirters besprekend [2], deze woorden nederschreef: "Ik stem gaarne Snellaert toe, dat alles in een zoo vloeienden stijl, zoo geestig en tevens zoo eenvoudig opgesteld is, dat men bij de eerste lezing den volksschrijver gewaar wordt, der plaatse waardig, welke hem naast Cats is toegewezen". Doch had dezelfde auteur ook recht, toen hij, op het niet onfeilbaar gezag van Witsen Geysbeek — die, vooral waar het Vondel geldt, veel te hoog bij hem staat aangeschreven — had hij ook recht, toen hij daarbij voegde: "dit neemt niet weg, dat hij (Poirters) niet zelden platter dan plat is [3] en dat hij vooral als dichter niet hoog staat". — Eilieve! dus ook niet als volksdichter, wat hij eigenlijk was en ook slechte wilde zijn?....

Ziedaar, goedgunstige lezer, naar best vermogen den geliefkoosden katholieken volksdichter geschetst. Ik zeg *volksdichter*: want Poirters, wiens geschriften — volgens een alleszins bevoegd kunstrechter [4] — zich door meer innigheid van gevoel en fijnheid van smaak onderscheiden dan de gedichten van Cats, Poirters was in den volsten en besten zin des woords een man des volks, en als zoodanig weet hij, zoowel in rijm als onrijm, af te dalen tot de begrippen des volks. Toestanden uit de verte, zegt Hofdijk terecht [5], populariseerde hij even als de middeleeuwsche schrijvers: "Sat Job niet op den

1 *Inlasschen:* dat is het woord. Want, zelve ongepagineerd, laten zij de anders doorloopende paginatie van het proza-gedeelte ongeschonden.

2 D. II, blz. 412.

3 Witsen Geysbeek beroept zich op één enkel voorbeeld, een voorbeeld nog, dat misschien niet eens aan Poirters behoort, al staat het ook achter eenige uitgaven van *'t Masker* gedrukt. Overigens, de meesten zijner schrijvende tijdgenooten steken Poirters in zoogenaamde platheid de loef af.

4 Alb. Thijm, *Ged. uit verschillende tijdperken*, I, blz. 166.

5 *Gesch. der Nederl. Letterkunde*, blz. 281.

mest-hoop met een gebroken scherfken, hy die 's daegs te voren uyt silveren servies tracteerde syn vrienden?" Dát verstond het volk en de waarde van het voorbeeld won er bij.

En, ook in dit opzicht kenmerkt zich Poirters door "rustig zelfbezit": ja, hij kende zich zelven en blijft zich zelven steeds gelijk, zonder ooit zijn eigenaardig genre te verloochenen of te verlaten. Waar Vondel b. v., de trage "kerstenen" aansporend om "'s morgens vroeg te rennen" en het H. Misoffer te gaan bijwonen, hoogstdichterlijk zingt:

> Wat zucht tot goud, wat vleyery van pluymen
> Betoovren u dien zegen te verzuymen? —

daar slaat Poirters een vrij wat lager toontjen aan en spreekt tot de pluimlievende "luye vogels" min dichterlijke maar voor 't volk meer bevattelijke taal:

> Het is, geloof me vrij, de vlugste die daer leeft,
> Die in den morgenstond 't minst van zyn pluymen heeft.

Doch niet slechts in toon en behandeling, ook in de keuze zelve zijner stoffen is Poirters een echte volksman. De voor de Belgen onvergeetlijke, de zoo populaire Isabella-Clara-Eugenia, en de aan hare nagedachtenis verbonden zoete herinnering is meermalen het onderwerp van Poirters' lied. In *het Spiegelken van Philagie* [1] b. v. viert hij de innige godsvrucht der edele Christin en de behendigheid der kloeke Amazone, zich onder de gildebroeders mengend bij de volksvermaken: het aandenken daarvan is in der tijd door eene plaat vereeuwigd. "Princen en Princessen hebben princelyke gedachten. Om u hier, o Philagie, van eenige mengelstof te dienen, zoo laet ik hier de Zanggodinne nog een weynig spelen, en verhaelen hoe haer Hoogheyd in haer leven den Pagegaey binnen Brussel heeft meesterlyk afgeschoten, met eene ongemeene blijdschap.

"Hoor nu de Poësie:

> O bloem van Oostenrijk, o roem van de Vorstinnen,
> Van buyten zoo geagt, en zoo gelieft van binnen!

1 Verg. *het Duifken*, blz. 57 en 187 der Gentsche editie.

O zon, die ons verlicht en duystert ons gezicht,
Uw glorie is te hoog voor myn zoo laeg gedicht!
Met wat een blydschap was heel Brussel overgoten,
Als gy den Pagegaey zoo kloek had afgeschoten!
Toen riep men overal: zie, onze *Hertogin*
Word door haer groot vernuft van daeg een *Koningin!*
Heel Brussel quam by u om dit geluk begroeten;
Het Hof en het Stadhuys, die kregen beyden voeten.
De Gilden kleedde gy in sijd' en in sattijn,
En schier op elke straet sprong rood' en witte wijn.
De vogel viel om laeg en uwen lof ging hoogen: [1]
Toen zag men ieders boog voor uwen boog zich boogen.
De Zaevel [2] bloeyde strakx en gaf een groenen lach,
En Coudenberg [3] smolt ook door blijdschap op dien dag.
Een Amazonen-rey vlocht kroonen van lauwrieren
Om met onsterv'lyk groen uw edel hoofd te cieren:
Toen gongt gy triumphant met zoo verdienden loof [4]:
By zulk een hoofd-cieraet staen gouden kroonen doof!
't Is waer, toen ging voor u de glori-tempel open,
Die ons een gulden eeuw dée van de Goden hopen,
En dat van melk en wijn zoud wesen Sennens-vloed,
En dat zouw heel het Land vol zegen zijn en goed.
Maer, daer is nog een werk, dat vrij kan hooger rijsen
En dat de Hemel zelf in u heeft moeten prijsen,
Wanneer Hy uw gebed vroeg in den morgen zag,
Terwijl nog heel het Hof in slaep verdronken lag.
Toen gongt gy, door 't gezicht, diep in uw herte prenten
Wat Christus voor ons leed door pynen en tormenten:
Gy zaegt het Crucifix [5] recht voor uw bedde staen
En spraekt Hem met de tong, maer meer met 't herte aen:
"O Godt, die my bewaert tot aen den dag van heden,
'k Wil den gejonden tyd gaen t'uwer eer besteden;
Ik offer U myn hert en elken snik voor snik,
En elken aderslag en elken oogenblik.

---

1 De *omlaag* vallende vogel *verhoogde* uw lof.
2 Het bekende Sablon-plein te Brussel, met lachend en bloeiend groen getooid.
3 De Brusselsche hofkerk. 4 Loover.
5 "Een Crucifix van witten albast, eene gifte van uwen Heer Vader." Aldus blz. 34 van het *Spiegelken*.

Gy hangt hier aen een Kruys met spijkers vastgeslaegen.
En 't hoofd, heel bloedig-rood, moet groene dorens draegen,
Daer ik op pluymen rust en gulde ledikant:
Ach! hard bevrosen hert, dat hierdoor niet en brant!
Maek dat my in de ziel geen ontucht kom geresen,
Maek dat ik mag, in eer en pracht, oodmoedig wesen!
Maek dat ik duldig lyd' myn kruyskens en verdriet;
Want buyten uwen wil en wil ik anders niet.
Maek dat ik desen dag besteden mag in deugden,
Want die s' in vreugd verliest, en vond noyt vaste vreugden.
Maek dat noch hert, noch zin, noch wil in 't minste faelt
Van dat de zonne rijst tot dat de zonne daelt.
En dan zal ik op U den pijl van liefde schieten:
Ei! laet den ingang haer van d'open zijd' genieten,
En dringen tot uw Hert, tot dat het grati gaf;
Wie dàt treft, och! die schiet den besten vogel af! [1]

Als volksdichter is Poirters daarenboven de man van alle standen des volks. Men gevoelt het: allen kennen Pater Adrianus en Adrianus kent allen; hij is aller goede en aller vertrouwlijkste vriend, 't geen hem recht geeft, waar hij dan ook ruimschoots gebruik van maakt, om allen in 't algemeen en ieder in 't bijzonder, op zachte en zachtmoedige wijze, een smakelijk lesjen in 't oor te fluisteren of een goeden raad op 't hart te drukken. —

Ja, dochters van Eva:

't Is een erfzond van de vrouwen,
Die zy na den doop behouën:
Altydt maken, altydt breken,

---

1 Van dat boogschieten gewaagt ook Vondel. Isabella volgt daarin het voorbeeld van grootvader Keizer Karel, zegt Joost,

En mickt en klinckt en velt, niet sachter
Dan haeren grootvaer, 't groene hout
Gelijck een Amasoon; en bout
Haer eer op 't Keyserlijcke voorbeeld.
Hoe averechts de manschap oordeelt
Van vrouwen zonder hart en moed,—
Heldin, ghy eerde uw strijdbaer bloed,
Door uwe boogh-pees; oock door d'Orden
En koorde, die u lenden gorden....

Altydt van de mode spreken,
En heel morgens blijven sieren: —
Zijn dat perten of manieren?...

Ja, zonen van Adam:

Een rijke vrek Heeft meer gebrek, Terwijl hy leeft,
Dan lijden kan Een schamel man, Die weynig heeft:

Want:

Hoe grooter Heer, hoe meerder zeer:
Hoe grooter Huys, hoe meerder kruys.

En gij, jonge dochters, weet het wel:

Dochters, die tot elven slapen,
En veel in de vensters gapen,
En veel voor den spiegel staen,
Laten 't huyswerk ongedaen.

En gij, jeugdige borsten, vergeet het niet:

Men siet, als wellust is volbrogt,
Hoe 't bitter is met soet omwrocht,
Hoe vreugd niet anders is dan schijn
Van 't geen de vreugd sou moeten zijn.

Dit voor vader:

Die syn meeltje laet buwen, [1]
En syn broodje laet kuwen,
En syn graentje kan stuwen,
Die late zich huwen.

Dit voor moeder:

Geen beter loog dan 't vrouwenoog,
Geen beter zeep dan by den reep,
By kuyp en wasch: — dat suyvert ras.

Lieve kinders, ook u "nog een raedseltje voor het laetst."

't Is in de vrouw, 't en is in de man niet,
't Is in Peeter, 't en is in Jan niet,
't Is in Claer, 't en is in Ann' niet,
't Is in den Voor-naem, 't en is in den Van niet,

1 Builen.

't Is in 't bier, 't en is in de kan niet,
't Is in 't koren, 't en is in de wan niet,
't Is in de struyf, 't en is in de pan niet.

Iets voor u en voor mij en voor allen:

Vrienden in den nood,
Vrienden in de dood,
Vrienden achter ruggen,
Dat zijn dry goede bruggen.

Die Koninkrijken won en Legers heeft verslagen,
Die mag vry van laurier een trotse kroone dragen;
Maer die nog boven dat syn selve winnen kan,
Geeft dien de hoogste kroon: dat is de sterkste man.

Ten slotte, een algemeene levensregel "als toemaetje":

Dient Godt, want dat betaemt, twee uuren alle dagen,
En nut uw spys en drank drie uuren naer behagen,
Vermaekt twee uuren lang den styf gespannen sin,
Slaept seven uuren lang; want daer steekt voordeel in:
En past op uwe winst thien uuren vol gemeten,
Soo hebje dag en nacht verstandelik gespleten.
En segt dat ik 't u segg': wie soo den tijt verkiest,
Dat zulk een nimmermeer noch tijt noch ziel verliest.

De veelvoudige verscheidenheid en gedurig afwisselende vormen, waarin dat alles wordt opgedischt en aangeboden, zijn wel het meest geschikte behoedmiddel tegen verveling en verzadiging. Men treft dan ook bij Poirters alle tonen en alle versmaten aan, tot knittelverzen toe. Luister maar eens hoe hij, een fragment van Plautus vertolkend, eene "pronkende borger-dochter" of "Haxken-Paxken" beschrijft:

Is sy kort, dan draegtze hooge chappynen [1]
Om soo wat langer te schynen.
Is sy lang, soo is het hoofd naer de schouderen gebogen
En soo is een iegelyk in haere lengde bedrogen.
Heeftze roode wynbrauwen [2] — om dat te myden,
Soo maektze die swert, of gaet 'er een paer uyt een muyse-steertjen [snyden.

1 *Broosjens*: zie *D. W.*, N. R. I, blz. 345. 2 Wenkbrauwen.

Heeftze schoon witte tanden, soo lacht sy den heelen dag,
Opdat een iegelyk die zien en prysen mag.
En, al is sy niet bly, nog zouwze liever lachen dan eten,
Opdat een iegelyk van haere witte tanden zoude weten.

't Is hier de plaats om uit *het Masker* het populair geestige bijschriftjen in te vlechten, behoorend bij ons nevengaand plaatjen, dat een zoo zinrijk sprekende voorstelling bevat der wereldsche en hemelsche liefde, kiezend tusschen een aard- en hemelglobe [1]. 't Zal wel niet noodig zijn de aandacht te vestigen op de fijne ironie van 't jongsken, dat zijn "houten peert" en zijn "huyskens in het sandt", zijn "muschken" en zijn "vlieger", zijn "bal en koot" en verder speeltuig boven "son en maen" verkiest.

KIEST EEN ALLEEN.

Daer hangt soo veel aen, wat men kiest!
Want soo men in de keus verliest,
En dat men slaet een blinden slag,
Die niemandt niet herdoen en mag —
Gy zijt gewis uw voordeel quijt:
De keus die gelt voor allen tijdt.
Wat dunkt u, als gy raden soudt,
Wie is 't, dien gy voor wijser houdt?
Die hier staet aen de rechte handt,
Of die staet aen den slinken kant?
Den eenen kiest de Son en Maen,
Met duysent sterren, die daer staen,
En neemt den Hemel met de handt:
Maer d'ander kindt verkiest het landt
En seyt: "De wereldt die is mijn,
Daer mé sal ik te vreden zijn;
En houd gy dan den Hemel vry,
De Aerde die neem' ik voor my.
Het mijn dat is al veel meer weert:
Daer rijd' ik op een houten peert,
Daer maek' ik huyskens in het sandt

1 Ik volg hier de lezing der 2e editie, welke verreweg de voorkeur verdient.

En leer een muschken op mijn handt,
Of met den vlieger aen den draet
Loop' ik geduerig achter straet.
Siet, sulke spelen vindt men hier,
'k En acht den Hemel niet een sier:
Zijn daer wel koten voor het spel?
Daer isser geen — ik weet het wel.
Ik wedd', g'en hebt niet éenen bal:
Noch bal, noch koot, noch iet met al.
En daerom blijv' ik by het mijn,
Ik vrees, gy zult bedrogen zijn."
En is dit niet wel kinder-praet,
Die seffens buyten reden gaet?
Doch kinders hebben kinders sin
En meer en steektter ook niet in;
Maer dat een man, die is bedaegt
En 't hooft vol grijze hayren draegt —
Dat die ook nog soo is gesint,
Ik segg' dat is een dobbel kindt.
Dat die hier acht des wereldts goet
En stoot den Hemel met den voet,
En, als sijn vreugt hier is gedaen,
Meent naer een ander vreugt te gaen:
Ik segg' het is veel slechter praet,
Als kinders hebben op de straet.
Hy bouwt casteelen in de locht,
Die hièr en daèr den Hemel socht.
Want 't is een wet voor al die leeft,
Dat God maer éenen Hemel geeft,
Maer éenen Hemel — hier of daer —
Dit is gestelt voor allegaer:
Eer gy hem boven dan verliest,
Siet hoe gy hier beneden kiest.

Ook in ondicht, zoo als overvloedig gebleken is, schrijft Adrianus voortreffelijk. Ik geloof niet dat men onder zijn tijdgenooten, noch in de Noordelijke noch in de Zuidelijke Nederlanden, iemand kan aanwijzen, die hem overtreft. Slechts den ouden G. Brandt — de geestige Justus van Effen is veel jon-

ger — zou ik naast Poirters durven stellen, indien beider uiteenloopende richting en de onderwerpen, door beiden behandeld, eene vergelijking gedoogden. Ja, ook als prozaschrijver was Adrianus zijn tijd twee eeuwen vooruit en "de haters aller stijlen op één na, den gladden, hadden ook aan hem hunne woede mogen koelen." Menige bladzijde van *het Masker* zou ik bijna durven plaatsen naast menige bladzijde van Hildebrands *Camera obscura*. "Hoeveel worden er gevonden, die hunnen tijd besteden in 't kemmen en het wasschen van den baert? in het friseeren van de knevels? met faveuren te koopen? met schermen, met het tiktak, met pieketten, met het palet, met het racket, met de dansschool? met vryen en courtiseeren, vleyen en streelen? met verhalen van saken, die se nooyt gedaen en hebben? met stoffen op hun adelyk bloedt, daerse nochtans maer van gemeyne lieden gesproten zijn? met roemen op hunne goederen en geduerig kasteelen in de locht te maken, zij die geen boerenhuys op 't sant konnen richten! Van den anderen kant, wat eene tijdverquisting en wort er ook onder de vrouwen niet gevonden! Men zou zeggen dat sommige van haer [hen] gagie trecken: zoo bezig zynse om iets nieus te vercieren! 't Schynt dat sy anders niet en konnen of weten, dan van de *nieuwe mode* te spreken, van de poeyerdoos, van de friseerpriem, van den spiegel, daerse honderdmael by loopen om te sien hoe dat de locken krollen; sy souden liever hebben (gelijk iemant seyt) *dat de heele Republiek, als dat één van al die hayrkens ontstelt sou worden:* ja, sy souden met Hortensius wel iemant een proces leveren, die by ongeluk een krooksken in haer kleed geplooyd sou hebben".

Van geheel verschillenden aard, doch even plastisch van voorstelling is het volgend echt poirteriaansch-ascetisch fragment uit *het Spiegelken van Philagie*: "Wat is een *Cruysken?* Een *Cruysken* is een recht houtjen en een dweers houtjen: die maeken een *Cruysken* te saemen. Iemand is ryk, dat is een recht houtjen; maer hy heeft niet ééne ure gezondheyd, dat is eene dweers houtjen, saemen een *Cruysken*. Iemand is gezond als een visch, dat is een recht houtjen; maar hy en kan van het eene brood aen het andere niet geraeken, dat is een dweers

houtjen, item een *Cruysken.* Iemand is wel getrouwt, dat is een recht houtjen; maer hy krygt geene kinderen, dat is een dweers houtjen, item een *Cruysken.* Iemand is van Godt begaeft met schoonheyd, dat is een recht houtjen; maer sy word geschonden door de pokskens, dat is een dweers houtjen, item een *Cruysken.* Iemand zit in eene goede huyshoudinge, den winkel vol neeringe, heeft een beleefden man, zoete kinderen, dat is een recht houtjen; de vader komt onvoorziens te sterven, dat is een dweers houtjen, item een *Cruysken.* Iemand heeft sonen van kloek verstand, ervaeren in taelen, dat is een recht houtjen; maer zy loopen in 't wilt, dat is een dweers houtjen, item een *Cruysken.* Iemand heeft eene vrouwe gelyk een Engel, dat is een recht houtje; maer het is een kiekenhoofd en een lanteerne zonder licht, dat is een dweers houtjen, item een *Cruysken.* Aman is de gunsteling van koning Assuerus, hy zit aen tafel neffens syne Majesteyt, dat is een recht houtjen; maer Mardocheus en doet hem geene eerbiedinge, dat is een dweers houtjen, item een *Cruysken*: ja een *Cruysken* hoog vijf-en-zeventig voeten, daer hy is aen opgehangen."

Vergis ik mij niet, dan levert hier Poirters een uittreksel van een zijner "sermoenen" die hij anders, zoo men de Backer gelooven mag, placht te improviseeren. Iets meer populair zal men niet licht aantreffen.

Met dat hoogst populaire vereenigt Poirters altijd het hoogst zedelijke in zijne strekking. Niet, dat hij ooit tot dorre of langwijlige zedenprekerij vervalt: integendeel, waar hij het goede en nuttige aanprijst, neemt ge het zoo gaarne van hem aan èn om de gemoedelijkheid van den spreker, èn om de goedige wijze, waarop hij spreekt. Altijd in zijn trant en op zijne manier bidt hij met Tasso tot de christelijke Muze:

> Doorblake uw gloed de zangdrift die mij jaagt!
> Beziel mijn lied! en blijf me uw gunst bewaren,
> Als soms mijn hand de strenge waarheid hult
> In andren tooi dan uw oprechtheid duldt!
>
> Gij weet toch wel, dat in de bloeiendste oorden

Des Helicons de waereld samenvloeit,
En dat, gekleed in zoete vaersakkoorden,
De waarheid ook den stugste lokt en boeit.
Zóó worden ook des bekers wrange boorden
Den kranken knaap met honigzeem besproeid:
Hij drinkt, misleid, de bittre balsemteugen
En mag zich straks in nieuwen bloei verheugen.

Luister maar eens hoe de dichter van *'t verlost Jeruzalem* en de schrijver der *ontmaskerde Wereld* — men ergere zich niet aan die nevenstelling — elkander ontmoeten.

"Zie, aen den ingang van myn werk (het H. Hof), word ik met eene benepen vreese bevangen; en dit ter oorsake dat onze tegenwoordige eeuw in het lesen van boeken al wat te verzeeuwd, ten minste wat te verzeeverd is. 't Schijnt dat men er een sausken moet overgieten, zou men de leckere tongen naer den mond koken. Ruwe leering, vierkante waerheden, harde onderwysingen, al zijn deze gesond, daer en bijten zy niet in; men moet daer zoo wat zoets over strooyen en de kanten der schotels met wat suyker overraspen: men moet fabelen en vercieringen gebruyken, om langs daer tot de waerheyd te geraken.... Ziet gy wel waer ik henen wil, gunstige lezer? Al te ernstige rede en leering trecken velen zich niet aen: daer moet hedendaegs ook eene doorspecking wesen. Daerom wenschte ik wel (doch wenschen en is niet altyd verkrijgen) dat ik, gelyk de reukmengers uyt verscheyden parfumen aengename geesten weten te trecken, mede hier wat dienstigs, dàer wat aerdigs, ginder wat stichtends wiste te rapen en byeen te voegen. Alles ware gevonden naer myn oordeel, indien ik dat ploegsken, waer de Gezant *Saavedra* [1] van gewaegt, door myn werksken liet loopen. Zyne Heyligheyd Urbanus VIII toonde hem een kostelyken steen, waerin twee biekens gesneden waren, die den ploeg trocken, en achter op den ploegsteert zat het derde bieken (wapen

1 In alle edities, welke ik ontmoette, staat hier *Laanedia* een naam, die nergens te vinden is. 't Moet ongetwijfeld *Saavedra* wezen, gelijk Poirters elders (*Masker* 12e ed. blz. 156) schrijft: "Sijne excellentie Don Diego Saavedra, kortelinks gevolmachtight Gesandt tot Munster in de algemeene Vredehandelinghe". Verg. Michaud *Biographie Universelle* XXXVII, pag. 166.

van Zyne Heyligheyd) met de zweep in zyn pootjen, om de andere te mennen. *Saavedra* stelde er dit versjen onder:

Omne tulit punctum qui miscuit utile dulci.

"Ik boots het zoo na

Die by 't profyt voegt zoet vermaek,
Naer myn verstandt, die treft de zaek."

Met deze laatste woorden heeft onze held zich zelven naar 't leven geschetst. Zeer geschikt zou ik dus hier een einde kunnen maken aan mijne schets van het oogelijn der kuische Muzen, "den noyt volpresen en soetvloeyenden Poëet, den Eerweerdigen Pater Adrianus Poirters S. J., die in het rijmdichten een overvlieger wort geacht, die aen ons Nederlandt vele soetaerdige en deugtrijke boeken heeft vereert" [1] — hadde ik zelf, aleer ik sluite, op Poirters' voorbeeld geen "oorlof aen den goedtjonstigen lezer" te verzoeken. Ik wil het, tevens om aan Adrianus het laatste woord te gunnen, nogmaals doen met zijn eigen woorden, te vinden aan 't slot der twaalfde editie van *het Masker*: "Ik weet niet dan al te wel, beminde leser, dat ik aen den weg timmere. De laekzuchtige passagiers sullen waerschijnlijk mijn stroyen hutteken eenen jou geven [2]. Dan, 't is lichter eene saek te verachten dan te verbeteren. Mijn voornemen alleen is een gemeen en meegaende verstant, als het heeft een Lesend'-vlaegje, de ydelheyt des Wereldts aen te wijsen. Gefronselde hoofden, die dikwils meynen datse wijs zijn alsse vies [3] zijn, die sal 't altijt te kort oft te lank wesen. 't Is my genoeg als uwe goedtjonstigheydt het in eene goede plooye sal slaen, en dit met soo vriendelijke handt sal ontfangen, als het is geschreven. Hier mede den Almogende bevolen!

Ad majorem Dei gloriam."

---

1 Woorden van Poirters tijdgenoot, geestverwant en zwakken navolger, F. Jacobus Moons in zijn *Sedelijk Vermaek-tooneel*, blz. 5.

2 Uitjouwen. 3 Al te kieskeurig.

BIJLAGEN.

I.

Aan wijlen den Heer C. Waldack te Gent, heb ik aangaande Poirters de volgende excerpten uit het *album novitiorum* en het *necrologium* te danken.

Erat hic [*Mechliniae*] *P. Adrianus Poirters, qui natus in Oesterwyck, die.... Augusti, an.* 1605 (*ex Joanne et Wilhelmina Verhoelinck, mediocris fortunae*) *studuit humanioribus per annos* 5 *Sylvaeducis; philosophiae Duaci, in Collegio Marchianensi. Ibidem admissus* 25 *Julii.... a Provinciali Florentio de Montmorency, ingressus est tirocinium Mechliniense die* 30 *Septembris* 1625. (Dit uit het album novitiorum). *Sacerdos consecratus an.* 1637, *et* 4 *vota professus* 23 *Decembris* 1641, *sanctiorum Musarum belgicarum ocellus exstitit. Omnium enim manibus teruntur varii ejus libri, et vivet ejus nomen posterorum amore et veneratione, tum ob carminum ejus venustatem, mira eruditione respersam, tum ob amoeni argumenti pietatem. Ingenii erat, quale versus ab eo editi, produnt, placidi semper et faceti, studii inpigri et laboris indefessi, adeo ut, jam* 70 *prope annorum curriculum emensus, divini etiam verbi praeconem ageret in metropolitana Mechliniensi, in qua, tametsi* 12 *annos ad populum dixisset, semper tamen velut novus recensque concionator apparebat et numquam cum taedio fuit auditus. Ceteras inter virtutes, maxime vocationis amor heroïcus et constans enituit in amantissimo viro.* (Dit uit het necrologium).

Reeds waren vorenstaande *fragmenten* ter drukkerij, toen mij, door de gedienstige tusschenkomst van den Eerw. Heer F. Becker, uit de oude abdij van Drongen (Tronchiennes) bij Gent een afschrift van 't compleete *album novitiorum* gewerd. Wij laten het hier volgen:

Ego Adrianus Poirters, Oisterwicanus, natus anno 1606, *mense Augusto, ex legitimo thoro, patre Joanne Poirters, matre Gulielma Verhoelink, mediocris fortunae, litteris humanioribus studui Sylvaeducis annis* 4 *et* 9 *mensibus, philosophiae vero duobus, idque Duaci in collegio Marchianensi: professores habui R. P. Jacobum Desprennes et R. P. Hubertum Wilthem, in cujus locum secundo anno successit R. P. Georgius Dillonus. Admissus sum in Societatem a R. P. Florentio Montmorency, provinciali per Flandro-Belgicam, anno* 1625 *Duaci, mense Julio, die* 25; *veni in domum probationis Mechliniae mense Septembri, die* 30a; *examinatus fui a R. P. Ferdinando del Plano vice-*

magistro [1] *Novitiorum, in absentia Rdi Patris Rectoris, juxta examen generale.* . . . . . .

In quorum fidem haec manu mea scripsi, et subsignavi. Actum Mechliniae, in domo probationis Soctis Jesu, 5 *8bris.*

Ita est

ADRIANUS POIRTERS.

Het eerstvermelde stuk, dat onzen Poirters in 1605 laat geboren worden, wijzigt de opgave van *'t album novitiorum*, dat 1606 als datum te lezen geeft. Er is dus aan Poirters òf een schrijffout ontsnapt òf later is hij, blijkens de opgave van 't jongere *necrologium*, juister onderricht geworden omtrent zijn geboortejaar [2]. Met het *necrologium* stemt het doopboek overeen [3] en ook de Backer (1625 is klaarblijkelijk een drukfout voor 1605). Alegambe en Sotwel (beiden schrijven Poirtres), die den jeugdigen Adriaan op 19-jarigen leeftijd in de Societeit laten treden, spreken dat niet tegen — bevestigen het veeleer: in September 1625 was Adriaan zijn twintigste jaar wel ingetreden, maar had het nog niet bereikt. De schrijver echter der *korte aenwysing over Poirters' leven* volgt wederom het *album*.

II.

Ik verzamel hierneven alles wat ik, bij een vluchtige lezing, in 't Oisterwijksche doop- en trouw-boek over de familie Porters, Potters, Poorters, Poirters heb aangetroffen. Men zal, geloof ik, er uit moeten besluiten dat de oude Jan Adriaansz. Poirters tweemaal is gehuwd geweest.

---

1 Aan hem heeft Sidronius Hosschius een schoone elegie opgedragen. Zie *Eleg. Lib. III*, 2. Zoo ook Wallius eene paraphrasis Horatiana en Becanus een Idyllium.

2 Ook omtrent zijn geboortedag is geen overeenstemming tusschen doopboek en *album*. Zou misschien Adriaan, uithoofde der benarde tijdsomstandigheden, eerst twee maanden na zijne geboorte gedoopt zijn, of ten minste op 't doopregister ingeschreven; of zouden toen eerst de doopplechtigheden aan hem voltrokken zijn? Wie kan dat, bij zulk een tijdsafstand, met zekerheid beslissen?

3 Zie *D. W.*, N. R. I, blz. 299 vlg. en bijlage II.

JAARTAL.	OUDERS.	DOOPELING.	DOOPGETUIGEN.
9 Aug. 1597	Adrianus Dominicus et Barbara.	Elisabeth	*Jan Adriaens Porters* [1] Lijntyen Adriaens Goossens.
21 April 1602	*Jan Adriaens Porters* en Jenneken sijn huisvr.	Jan	M. Cornelis van Aelst (?) Martens.
2 Nov. 1605	*Joannes Adriani* [2] *Wilhelmina* Joannis.	ADRIANUS	Antonius Antonii Gertrudis Egidii.
4 Oct. 1607	*Joannes Adriani* *Guilielma* uxor.	Joseph	Joannes Petri Maria Gertrudis.
10 Juni 1613	*Joannes Adriani Poirters* [3] *Guilielma uxor.*	Joannes	Cornelis Jacobi de Bunger Catharina Leonardi (?)
31 Dec. 1618	*Joannes Adriani*, et *Guilielma* uxor ejus.	Maria	Arnoldus (? Maria (?)
17 Mart. 1621	*Joannes Adriani* et *Guilielma* uxor ejus.	Arnoldus	Joseph Bernardi Elisabeth Theodori.

Nog vind ik op losse bladen van later tijd:

12 Jan. 1696	*Adrianus Poiters* Maria.	Margarita	
?	Gijsbertus de Groodt *Joanna Poiters.*	Maria	Adrianus de Groodt *Cornelia Poiters.*
?	Joannes Petri *Potters* Joanna van Beurde.	Joannes	Andreas Adriani *Potters* Joanna van Beurde.
?	Adrianus *Poorters* Maria van Kerk.	Maria-Anna	(? van Outvorst *Maria Poorters.*
?	Joannes van Hoofd Cornelia *Jan Potters.*	Joannes	Matthias van Hoofd Joanna Jan *Potters.*

1 In dat zelfde jaar (8 Juni) is *Jan Adriaens Poirters* met Petrus Peynenborch huwelijksgetuige.
2 Den 20 Juni 1604 trouwt *Jan Adriaens Porters* met *Wilhelmina.*
3 In Januari 1611 is *Joannes Adrianus Poirters* huwelijksgetuige.

BROEDER CORNELIS ADRIAENSZ. VAN DORDRECHT.

EEN PLEIDOOI,

DOOR

TH. J. I. ARNOLD.

II.

Op FOPPENS volgt naar tijdsorde een ander Vlaamsch schrijver, wiens geschrift, waarin over Cornelis Adriaensz. gesproken wordt, eerst in 1845, naar het HS. van den schrijver werd uitgegeven, namelijk:

PATRICE ANTOINE BEAUCOURT DE NOORTVELDE.
1720 † 1796.

Alvorens overtegaan tot de beschouwing van hetgeen BEAUCOURT over Cornelis Adriaensz. zegt, moeten we, om de meest mogelijke onpartijdigheid inachttenemen, eerst eens nagaan wat door schrijvers van den nieuweren tijd aangaande BEAUCOURT zelve is gezegd geworden, aangezien hij de eerste, en eigenlijk de eenige is, die eene verdediging, in den waren zin des woords, van den Franciscaner te boek stelde. De hier bedoelde schrijvers zijn F. V. GOETHALS [1], OCT. DELEPIERRE [2] en H. Q. JANSSEN [3].

De heer GOETHALS toont zich geen vriend van BEAUCOURT, verwijt hem ijdelheid en plagiaat, hoewel hij erkent dat hij zich

1 F. V. GOETHALS, t. a. p. I. blzz. 256—262.

2 In de Inleiding van het werk: *Tableau fidèle des troubles et révolutions en Flandre... arrivées depuis* 1500 *jusqu' à* 1585, *par* BEAUCOURT DE NOORTVELDE. Mons, 1845. (N° 14 der uitgaven van de Société des Bibliophiles Belges).

3 H. Q. JANSSEN, t. a. p. II, blzz. 153—159.

zeer verdienstelijk heeft gemaakt, door het opsporen en aanteekenen van feiten en bijzonderheden, betreffende de geschiedenis der Nederlanden. Vooral het eerste deel van zijn *Tableau fidèle des troubles* [1] prijst hij zeer. Het tweede, dát waarvan hier sprake is, bestond nog slechts in HS. toen de heer GOETHALS schreef [2].

De heer DELEPIERRE wederlegt de beschuldigingen van GOETHALS op goede gronden, terwijl de heer JANSSEN, wat het plagiaat betreft, tot dezelfde meening komt als de heer GOETHALS, hiervoor een afdoend bewijs meent gevonden te hebben in de uitgave van het tweede deel van zijn *Tableau fidèle des troubles*, en dit in vrij scherpe bewoordingen aan BEAUCOURT ten laste legt. Hij zegt o. a.: "De onhandige verdediging van Broeder Cornelis door P. A. BEAUCOURT DE NOORTVELDE heeft ons ongunstig oordeel over den beruchten man eer versterkt dan doen wankelen. Zij is opgenomen in het werk van genoemden Beaucourt, getiteld: *Tableau fidèle des troubles... depuis* 1500 *jusqu' à* 1585... in 't licht gezonden door de Société des Bibliophiles Belges... Hoe de *Société* daartoe gekomen is (om dit werk in het licht te geven) mag bevreemding wekken, daar het boek niets anders is dan een' letterlijke overzetting van den tweeden druk der *Jaarboeken van Brugge* door CHARLES CUSTIS" enz. Voor hetgeen de heer JANSSEN verder schrijft, verwijs ik den Lezer naar zijn werk, en bovendien komen we later hierop terug. Hier wil ik slechts aantoonen dat de heer JANSSEN, misschien wel omdat hij als partij staat tegenover den advocaat van "Broer Cornelis", en diensvolgens BEAUCOURT ook niet zeer genegen is, nog al lichtvaardig is te werk gegaan, in zijn oordeel over dezen, door hem, zonder een beter en afdoend bewijs, op de scherpste wijze van plagiaat te beschuldigen. Men oordeele zelf of ik te veel zeg, wanneer ik de uitspraak van den heer JANSSEN lichtvaardig noem.

---

1 Dit 1e deel is reeds in 1792 verschenen, onder den titel: *Tableau fidèle des troubles... depuis Charles dit le Bon... jusqu' à l'an* 1584 *etc.* Bruges, 1792.

2 In de *Biographie nationale*, publ. p. l'Académie Royale des sciences etc. de la Belgique. Brux. 1866 seqq. dl. II blz. 31, wordt uitdrukkelijk gezegd dat dit 2e dl. ook thans (1868) nog niet is uitgegeven!!!

In de eerste uitgave van het werk van CUSTIS [1], die ik niet te zien heb kunnen krijgen, komen naar het schijnt, de in het bedoelde werk van BEAUCOURT behandelde gebeurtenissen niet voor, althans de heer JANSSEN zegt uitdrukkelijk dat het boek is "niets anders dan een' letterlijke overzetting van den tweeden druk der *Jaarboeken*", waarmede hij natuurlijk bedoelt eene vertaling van een *gedeelte* dier "Jaerboeken [2]." De hier medegedeelde gebeurtenissen behooren derhalve tot de vermeerderingen, die in den tweeden druk zijn aangebracht. Vergelijkt men nu de geschriften van BEAUCOURT en CUSTIS met elkander, dan moet men inderdaad erkennen dat het eene werk aan het andere ten grondslag heeft gelegen, en zelfs dat het eene, in de hoofdzaak, eene vertaling van het andere moet zijn; ik herhaal *in hoofdzaak* want de uitdrukking "letterlijke overzetting" kan ik niet onderschrijven. De waarheid is, dat er, behalve hetgeen door BEAUCOURT over Cornelis Adriaensz. wordt geschreven, wat niet bij CUSTIS voorkomt, nog andere verschillen bij beide schrijvers bestaan. Beiden geven hier en daar iets, zij het dan ook maar weinig, wat door den anderen niet wordt vermeld, en beiden laten wederkeerig hier en daar eene kleinigheid weg. Nog andere kleine verschillen, zooals b. v. in sommige datums en in de spelling der eigennamen, mag men voor schrijf- of drukfouten aanzien. Een en ander neemt evenwel niet weg dat hier plagiaat bestaat, maar wie is de schuldige? De omstandigheid dat het werk van BEAUCOURT eerst later gedrukt werd dan dat van CUSTIS, kan toch niet als bewijs gelden, want hoewel het laatstgenoemde vroeger in druk verscheen, kan toch het HS. van het eerstgenoemde reeds vroeger gereed zijn geweest. Ik wil dan ook hier slechts eenige opmerkingen laten volgen, die niets anders bewijzen, dan dat de heer JANSSEN wat haastig heeft gehandeld, door het plagiaat bepaaldelijk op rekening van BEAUCOURT te stellen, daarbij de uitdrukking zijner verwondering onveranderd latende, hoe de *Société des bibliophiles*

1 Brugge, 1738. 2 dln. 122.

2 Deze berichten komen voor aan het einde van het 2e en in het begin van het 3e deel.

belges er toe gekomen is, dit werk als geheel nieuw in het licht te zenden.

Neemt men den tweeden druk der *Jaerboeken* van CUSTIS ter hand, dan leest men op den titel: "By-een vergaedert uyt menigvuldige schryvers... door den auteur gecorrigeert ende van meer als een derde vermeerdert". CUSTIS stierf in 1752, en de tweede druk zijner *Jaerboeken* verscheen eerst in 1765, d. i. dertien jaren na den dood des schrijvers, die dus de 2e uitgave van dit werk niet zelf bezorgde. De Opdracht en een Voorwoord van "den drucker tot den leser" leeren ons dan ook, dat deze tweede uitgave is bezorgd geworden door den drukker-uitgever JOS. VAN PRAET, die, volgens zijne eigene verklaring, zelf het werk van CUSTIS van 1749, waar de schrijver het gelaten had, tot op het jaar 1765 heeft vervolgd. Ofschoon dus de titel de verzekering geeft dat het werk "door den auteur" is vermeerderd, zijn de laatste jaren toch door VAN PRAET bewerkt, en op dezelfde wijze kan er in dezen tweeden druk nog wel meer voorkomen wat niet "door den auteur" is geschreven, en kan VAN PRAET het HS. van BEAUCOURT daarbij wel gebruikt hebben.

Is de titel derhalve onnauwkeurig, ook het Voorwoord laat in dit opzicht te wenschen over, want daarin wordt o. a. door VAN PRAET gezegd: "dat aengaende de Brugsche stadt noyt geene besondere boecken in het licht gekomen waeren", en dat dit werk door hem wordt uitgegeven om aangenaam te zijn aan de beoefenaars der geschiedenis van hunne geboortestad. VAN PRAET laat het dus voorkomen, alsof deze uitgave naar een te voren nooit uitgegeven HS. van CUSTIS werd bewerkt, wat toch alleen waarheid kan zijn in dezen zin, dat het werk vroeger nooit gedrukt werd in den staat waarin het hier voorkomt. In ieder geval zijn de hier gebezigde uitdrukkingen onjuist, en is de verzekering, dat er vroeger nooit eene geschiedenis van Brugge was uitgegeven onwaar, aangezien reeds in 1738 de eerste druk van ditzelfde werk verscheen.

Behalve de mogelijkheid dat de woorden "door den auteur" dus niet zoo heel letterlijk moeten opgevat worden, bestaat er nog eene andere, deze namelijk dat BEAUCOURT inderdaad deze

bouwstoffen heeft verzameld, maar die aan CUSTIS heeft afgestaan, om daarvan gebruik te maken, bij de bewerking van eene tweede uitgave zijner *Jaerboeken*. Beide mannen waren tijdgenooten [1], beiden werden te Brugge geboren, leefden en stierven in hunne geboorteplaats, en kunnen dus elkander gekend hebben; ze kunnen zelfs vrienden zijn geweest, een vermoeden dat, op grond van de gelijksoortigheid hunner studiën, volstrekt niet onaannemelijk is, zoodat ook deze mogelijkheid aan de zoo bepaald uitgedrukte meening van den heer JANSSEN, in den weg staat.

Hier tegenover bestaat de mogelijkheid, dat dit 2e deel van het *Tableau fidèle* werkelijk niets anders is dan, zooals de heer DELEPIERRE het noemt "le premier jet", en dat BEAUCOURT het werk van CUSTIS tot grondslag kan hebben genomen voor het zijne, met het voornemen, dat later met de vruchten van eigen onderzoek en uit andere bronnen aantevullen, maar dat hij hierin door den dood, of door eenige andere omstandigheid is verhinderd. Ik zelf zal derhalve het voorbeeld van den heer JANSSEN niet volgen, en hierin geene uitspraak doen, maar meende toch het onbewezene van het zoo stellige oordeel van dien schrijver te moeten aantoonen.

Doch keeren wij, na deze uitweiding, tot ons eigenlijk onderwerp terug. Wat BEAUCOURT over Cornelis Adriaensz. zegt is althans geen plagiaat, want dit komt niet bij CUSTIS voor; hij zegt:

"Parmi les ecclésiastiques qui prêchoient alors à Bruges, et qui se distinguoient par leur zèle pour la bonne cause, je crois devoir citer ici le révérend père Corneille Adriaensen, originaire de Dordrecht et de l'ordre de St.-François. Cet homme éloquent, sincèrement attaché à sa religion et à son roi, tonna en pleine chaire contre ces nouveaux sectaires, qui, sous le spécieux prétexte de vouloir réformer notre sainte religion, cherchoient à ameuter le peuple contre son souverain légitime. Personne ne dévoila mieux que lui les piéges qu'ils tendoient aux gens crédules, toujours avides de nouveautés; aussi les chefs de ces trâmes

1 CUSTIS leefde van 1704— 1752; BEAUCOURT van 1720—1796.

perfides ne manquèrent-ils pas de le calomnier de toutes les manières; pasquilles et menaces, ils mirent tout en usage pour le rendre odieux, et ne pouvant y réussir pendant sa vie, ils poussèrent la méchanceté jusqu' à faire publier après sa mort des libelles diffamatoires. Comme aucun de nos écrivains, que je sache, ne s'est donné la peine de venger la mémoire de ce docte religieux, d'une manière digne de lui, je me propose de le faire dans le chapitre suivant, où je parlerai tout au long de ce célèbre prédicateur, qui joua un si grand rôle dans les troubles de notre pays [1]."

In het daaropvolgende hoofdstuk zegt hij dan verder:

"Le 13 Juillet de l'année 1581 mourut à Bruges frère Corneille Adriaensen, de l'ordre des Frères Mineurs et originaire de Dordrecht. C'étoit un digne et savant religieux qui nous avoit bien prédit les choses incroyables qui se passent en ce moment (1581) sous nos yeux. Comme les nouveaux religionnaires ont cherché de toutes les manières à rendre la mémoire de cet honnête ecclésiastique odieuse à la postérité, et qu' Emmanuel de Meteren a recueilli dans son histoire toutes les horreurs que ces modernes sectaires ont débité sur son compte, je vais transcrire ici, mot pour mot, tout ce qu'il a dit sur la conduite et les sermons prêchés par ce père, en y joignant quelques notes critiques, qui prouveront aux lecteurs impartiaux, que la vérité n'a pas toujours conduit la plume de cet auteur anversois" [2].

Hierop volgt de vertaling van VAN METEREN's bericht, met aanteekeningen van den schrijver, waarop deze in eene beschouwing treedt over de geloofwaardigheid van Van Meteren's verhaal betreffende de "devotarigen" en daarop laat volgen eene mededeeling van zijne meening ten aanzien van den Minderbroeder, luidende:

"Frère Corneille Adriaensen naquit dans la ville de Dordrecht, en Hollande, l'an 1521. Doué d'une imagination vive, après avoir fait d'excellentes études, il entra dans l'ordre des Frères Mineurs, où il parvint à être gardien de leur couvent, à Bruges, et lecteur

1 BEAUCOURT DE NOORTVELDE, t. a. p. blzz. 18 en 19.
2 BEAUCOURT DE NOORTVELDE, t. a. p. blzz. 58 en volgg.

en théologie. Instruit dans les belles-lettres, et entendant parfaitement bien le Latin, le Grec et l'Hébreu, il enseigna publiquement ces trois langues dans la ville de Bruges, et y prêcha trente ans avec une rare éloquence, sans faire jamais la moindre attention aux mauvais propos que les nouveaux sectaires tenoient sur sa doctrine et ses moeurs.

Jean Lernutius et plusieurs autres savans ont vu en manuscrit plusieurs très doctes sermons de ce père qui, cependant, n'ont jamais vu le jour, et qui, par conséquent, ne doivent pas être confondus avec les sermons falsifiés, qui ont paru après sa mort sous son nom, et qui sont parsemés, comme nous l'avons fait voir, de turlupinades et de quolibets malhonnêtes; aussi Sanderus prétend que les hérétiques y ont fourré tout cela pour diffamer la mémoire de ce bon et innocent religieux; en quoi nous sommes parfaitement d'accord avec lui.

Tous ceux qui ont entendu ses sermons, et certes le nombre n'en fut pas petit, conviennent unanimement que frère Corneille Adriaensen avoit un talent particulier pour la chaire, et qu'il possédoit le don de la parole au suprême degré. De tous les prédicateurs de Bruges, aucun ne réfutoit avec plus de force que lui, les argumens révolutionnaires que les sectaires de son temps mettoient en avant pour faire valoir leur dangereux principes, et il les terrassa tous par sa mâle éloquence.

Pénétré de ses devoirs et sentant sa force, il ne ménagea pas plus les grands que les petits, et messieurs les Prédicateurs de la Réforme trouvèrent en lui un ennemi d'autant plus dangereux, qu'il combattoit pour la plus belle des causes: celle de la Religion et de son Roi. De là vint la haine que ces nouveaux sectaires lui portoient, et les infâmes histoires qu'ils publièrent sur son compte après sa mort.

Au-dessus de ces vaines clameurs, jamais les infâmes pasquinades de ses ennemis, ni leurs atroces libelles ne purent ébranler un instant sa belle âme, et jusqu'au dernier jour de sa vie, le savant et modeste frère Corneille Adriaensen resta fidèle à son Prince et à sa Religion, de même que François van Astudil et François Evérard, ses deux dignes disciples.

Il eut été à désirer que les sermons manuscrits que l'on a vus de ce savant homme eussent été imprimés; peut-être y trouverions-nous quelques faits relatifs aux troubles de son temps, qui

ne sont point parvenus jusqu' à nous, et qui auroient pu rectifier bien des erreurs dont nos chroniques, même les plus véridiques, fourmillent; mais tous sont perdus pour nous, et il ne nous reste de ce fameux prédicateur l'oracle de la ville de Bruges, qu' un *Traité sur les Sept Sacremens*, composé en langue flamande, imprimé pour la première fois à Bruges en 1556, ouvrage devenu rare aujourd'hui, et qui fut réimprimé en 1566, c'est-à-dire dix ans après, à Anvers, laquelle édition est encore plus rare que la première." —

Hierop volgt eene volledige titelopgave der beide drukken, waarna BEAUCOURT zegt:

"Après avoir combattu avec un zèle apostolique les ennemis de la religion de ses pères, et prêché constammant l'obéissance que les peuples doivent à leur légitime souverain, frère Corneille Adriaensen mourut à Bruges le 13 Juillet 1581, à l'âge de 60 ans, et fut enterré dans l'église de l'hôpital de St.-Jean, où on lui dressa dans le mur, à coté du maître autel, l'épitaphe suivante: Ecquis in obscuro" enz.

Daarop volgen de beide andere grafschriften, en nog eenige andere beschouwingen betreffende Cornelis Adriaensz. en zijn klooster, voor ons van minder belang, waarna hij besluit:

"Voilà, cher lecteur, tous les renseignements positifs que j'ai pu découvrir touchant le célèbre frère Corneille Adriaensen, de Dordrecht, et dont la plupart n'ont jamais été imprimés. Il eut été à souhaiter qu' une plume plus habile que la mienne eût entrepris l'apologie de ce savant et modeste religieux; mais si je n'ai pu honorer les cendres de cet éloquent prédicateur d'une manière digne de lui, au moins ai-je la satisfaction d'avoir vengé le premier sa mémoire chérie de toutes les ridicules calomnies que les ennemis du bon ordre et de notre sainte religion n'ont cessé de vomir contre lui.

Le défunt nous avoit bien prédit les malheureuses suites de nos querelles intestines, qui ne finirent que quelques années après sa mort, comme nous le verrons dans les chapitres suivans."

Over dit bericht, als zoodanig, valt weinig te zeggen; het bevat niets nieuws, maar geeft alleen een overzicht van hetgeen ons

reeds uit andere schrijvers bekend is, en dit zelfs niet eens met die nauwkeurigheid die men er gaarne in zou willen ontmoeten. Slechts de aanteekeningen van den S. op het verhaal van VAN METEREN, bevattende eene verdediging van Cornelis Adriaensz., die evenwel te uitgebreid zijn om ze hier overtenemen, geven het waarde.

Ik vermeen evenwel nog eenige oogenblikken bij dit artikel te moeten stilstaan, en dit nogmaals naar aanleiding van de meening van den heer JANSSEN, aangaande den S. en diens verdediging van den Franciscaner.

Nadat de heer JANSSEN zijne aanklacht wegens plagiaat tegen BEAUCOURT geëindigd heeft, eene aanklacht die, zooals wij zagen, tot dusverre nog op zeer losse schroeven staat, maar die desniettegenstaande wordt gevolgd door eene bepaalde veroordeeling, zegt hij: "De wederlegging van Van Meteren geschiedt door uitroepen en kwinkslagen, waarmede de ligtgeloovigheid van Van Meteren... bespot, en waarmede de onwaarschijnlijkheid e n d u s de onwaarheid dier discipline [1] beweerd wordt. Er wordt aangenomen zonder bewijs, dat broeder Cornelis een welsprekend, vroom prediker, de roem van Brugge is geweest... Historisch-kritische navorsching wordt gansch achterwege gelaten. Er wordt gezwegen van het onderzoek des magistraats, van de uitgebreide actenstukken, deswegens opgemaakt" enz. [2].

Wat nu de lichtgeloovigheid van VAN METEREN aangaat, dienaangaande behoef ik slechts te verwijzen naar hetgeen, zooals wij zagen, VAN REYD en DE WIND daarover zeggen [3], en de heer JANSSEN had mijns inziens beter gedaan wanneer hij, alvorens BEAUCOURT over zijne meening aantevallen, eerst die schrijvers had wederlegd. Wat de manier betreft waarop BEAUCOURT den Minderbroeder verdedigt, "door uitroepen en kwinkslagen", deze verschilt niet zeer veel van de manier door den heer JANSSEN gevolgd, zoowel in zijne beschuldiging van Cornelis Adriaensz., als in zijne wederlegging van BEAUCOURT. Die beschuldiging en die weder-

1 De discipline der "devotarigen".
2 H. Q. JANSSEN, t. a. p. II, blzz. 154, 155.
3 Zie hierboven, blz. 120.

legging geschiedt toch door uitroepen en ontboezemingen, die de waarschijnlijkheid, en dus de waarheid van VAN METEREN's verhaal moeten bewijzen.

Verder wordt door den heer JANSSEN "aangenomen zonder bewijs, dat broeder Cornelis (g)een welsprekend, vroom prediker, (niet) de roem van Brugge is geweest. Historisch-kritische navorsching wordt gansch achterwege gelaten", want de heer JANSSEN gebruikt nooit de geschriften der verdedigende partij, en doet alsof hij die niet kent. — Waarom toch onvoorwaardelijk geloof geschonken aan VAN METEREN, en de "Historie (en Sermoonen)", en de in het openbaar geplaatste grafschriften, benevens de berichten van achtingwaardige schrijvers, als SANDERUS, SWEERTIUS, VALERIUS ANDREAS e. a. kortweg òf genegeerd, òf voor valsch verklaard? — En die "uitgebreide actenstukken" [1] van het onderzoek des magistraats van Brugge, waar zijn die te vinden? In de archieven van West-Vlaanderen, bevattende ook die van Brugge, van het Vrije, en van de stad en de Casselrye van Yperen, is dienaangaande geen spoor aanwezig. De heer JANSSEN zal in mij een oprecht verachter van den Franciscaner vinden, zoodra hij mij aanwijst, waar ik die stukken, hetzij in HS., hetzij in druk kan vinden; zoolang dit niet zal zijn geschied moet ik het er voor houden dat de heer JANSSEN "op luchtigen toon" alles voor waarheid verklaart, wat hij uit een paar zeer verdachte bronnen put.

Een weinig verder zegt de heer JANSSEN: "Het groote argument, door BEAUCOURT met gedurige herhaling aangevoerd tegen de echtheid der sermoenen van broeder Cornelis, is, dat ze onder zijnen naam eerst na zijn dood werden uitgegeven: 't Is nog al zonderling, dat Beaucourt volstrekt niet gehecht heeft op 't geen de door hem zóó breedvoerig aangehaalde en weêrsproken getuigenis van Van Meteren bijbrengt uit eene predicatie van broeder Cornelis in 1572 gehouden, waarvan deze zelf verklaard: "ick wilde wel om vele, dat ick noyt sulcke Sermoenen gedaen hadde, daer af de Geuzen een Boecxken ge-

1 H. Q. JANSSEN, t. a. p. II, blz. 155.

maeckt hebben van mijn Sermoenen". 't Is nog veel zonderlinger, dat Beaucourt slechts de Deventersche uitgaaf der Sermoenen in 1639 opgeeft, en wel als ware deze de eerste" [1].

Vindt de heer JANSSEN het zonderling dat BEAUCOURT volstrekt niet gedacht heeft aan de aangehaalde plaats bij VAN METEREN, ik voor mij vind het nog al zonderling, en naief tevens, dat de heer JANSSEN er nooit aan getwijfeld heeft, of "Broer Cornelis" die "Sermoonen" werkelijk zou hebben uitgesproken. Juist die twee laatste "Sermoonen", die volgens VAN METEREN in 1572 zouden zijn uitgesproken, bevestigen mij in mijn' twijfel aangaande de echtheid van alle vroegere. Die toch stellen den Franciscaner op eene zóó gezochte wijze voor als een camelcon, en zijn zóó zeer in tegenspraak met hetgeen VAN METEREN zelve ons aangaande Cornelis Adriaensz. wil doen gelooven, dat men daardoor gedrongen wordt alle "Sermoonen" in twijfel te trekken, en van de beide laatsten moet aannemen, dat ze er op ingericht waren om den man, na zijn' dood [2], nog verachtelijker te maken, in het oog van hen die aan de echtheid van den sermoenenbundel geloofden, en onder de ongeloovigen nog eenige zieltjes te winnen, voor de goede zaak van het geloof aan de echtheid.

De heer JANSSEN neemt het BEAUCOURT inzonderheid hoogst kwalijk dat deze durft veronderstellen dat de "Historie (en Sermoonen") eerst na het overlijden van Cornelis Adriaensz. zouden zijn in het licht gekomen. Indien hierin dwaling bestaat [3], had de heer JANSSEN toch eerst behooren te onderzoeken of BEAUCOURT wel de eerste schrijver is, die deze meening uitspreekt, en had hij dan, om SANDERUS en VALERIUS ANDREAS niet te noemen, slechts de *Dictionnaire* van BAYLE en de werken van zijne naschrijvers ingezien, dan zou hij tot de overtuiging zijn

---

1 H. Q. JANSSEN, t. a. p. II, blz. 156.

2 Cornelis Adriaensz. stierf in 1581, en VAN METEREN's werk verscheen voor het eerst in 1599.

3 Dat de meening van hen, die gelooven dat de Sermoenenbundel eerst na den dood des Minderbroeders is uitgegeven, misschien nog zoo geheel onjuist niet is, niettegenstaande er eene uitgave bestaat met het jaartal 1569, hoop ik later, bij de opzettelijke behandeling van dien bundel, aantetoonen.

gekomen, dat hij BEAUCOURT hierin, ten onrechte, zeer hard valt.

De zoo bepaald uitgesprokene bewering van den heer JANSSEN, dat BEAUCOURT zou zeggen, dat de uitgave der "Historie (en Sermoonen") in 1639 te Deventer gedrukt, *de eerste* zou zijn, is niet geheel juist; BEAUCOURT zegt dit niet; hij zegt [1]: "Nous avons lu à la vérité, dans *l'Histoire*... écrite en langue flamande et imprimée à Deventer, en 1639, en 2 volumes in-12 etc." maar bewijst dit nu afdoende, dat BEAUCOURT die uitgave als de eerste beschouwde? Naar mijn inzien bewijst dit slechts, dat hij die uitgave gezien of gelezen had, meer niet [2]. De aanmerking dat BEAUCOURT, VAN METEREN, die in 1612 stierf, liet lezen in een boek dat eerst in 1639 werd gedrukt, had de heer JANSSEN dus gevoegelijk kunnen achterwege laten, en indien het hem te doen ware geweest om BEAUCOURT op zijn waren prijs te doen schatten, zou hij hem daarvan ook gewis geen verwijt gemaakt hebben; hij zou dan bedacht hebben dat BEAUCOURT zijn boek niet afgewerkt en de uitgave daarvan niet bezorgd heeft; hij zou aangenomen hebben dat bij den schrijver een woord (b. v. *entre-autres*) in de pen was gebleven, of hij zou eenige andere verschoonende omstandigheid hebben gevonden, maar nu het de bestrijding van een verdediger van den gehaten "Broer Cornelis" betreft, roept de heer JANSSEN, aan het einde van zijne aanklacht, zegevierend over zijne ontdekking uit: "Tot zulke dwaasheden vervalt men, als men niet onpartijdig de waarheid zien en zoeken wil" [3]. Wel tracht hij, eenige bladzijden verder, de beschuldiging van BEAUCOURT, voor zooveel betreft de bewering, dat de "Sermoonen" eerst na den dood van Cornelis Adriaensz. voor het eerst zijn uitgegeven, weder eenigszins goed te maken, door te zeggen: "Deze (BEAUCOURT) mag echter niet al te hard gevallen worden, vermits hij eigenlijk, slechts herhaald heeft wat Foppens.... reeds in 1739

1 *Tableau fidèle* etc. 1500—1585, p. 70.

2 De door den heer JANSSEN vervaardigde *bibliographie* van dat werk, waarvan het mij voorkomt dat ze niet geheel juist en onvolledig is, zal ik ook later onderzoeken. Hier is het genoeg de verzekering te geven, dat alle uitgaven, verschenen vóór de door BEAUCOURT gecitecrde deventersche, van 1639, tot de hoogste bibliographische zeldzaamheden behooren.

3 H. Q. JANSSEN, t. a. p. II, blz. 156.

geschreven had [1]," maar SANDERUS, een geacht schrijver, en het naast bij het tijdvak van Cornelis Adriaensz., en VALERIUS ANDREAS haalt hij niet aan, van BAYLE en VAN HOOGSTRATEN, een paar schrijvers van de beschuldigende partij spreekt hij niet, en de blaam dat BEAUCOURT onzin zou hebben geschreven, betreffende de eerste uitgave van de "Historie (en Sermoonen") laat hij op hem rusten, en doet den S. hierin onrecht, want onzin zijn we toch niet van hem gewoon. BEAUCOURT, wiens werk slechts eene eerste schets was, die hij niet zelf heeft aan het licht gebracht, maakte daarin eene fout, zooals de heer JANSSEN er eene maakt op blz. 139 en 140 van het 1e deel van zijn werk, waar hij de woorden: "Ook heeft hij (GOLTZIUS) dien monnik op een paneel in olieverf... geportretteerd... Dit portret heb ik gezien en in handen gehad" door KOK laat zeggen, hoewel ze door VAN MANDER werden geschreven, en door KOK slechts aangehaald, in zijn artikel over Hubertus Goltzius. De heer JANSSEN, niet bemerkende dat KOK citeerde, laat hier het door Goltzius geschilderde portret van Cornelis Adriaensz., hetwelk reeds voor lang schijnt verloren te zijn, door KOK nog bezien, en geeft het aan hem nog in handen.

Ik meen dus genoegzaam te hebben aangetoond dat de heer JANSSEN, BEAUCOURT, den verdediger van Cornelis Adriaensz. in een ongunstiger daglicht stelt dan hij werkelijk verdient, en zulks zonder goede gronden en afdoende bewijzen. Wij kunnen dus overgaan tot de beschouwing van hetgeen aangaande den Franciscaner wordt gezegd door den eersten, die na BEAUCOURT over hem schreef:

JACOBUS KOK.

?? —1788.

"Broer Kornelis Adriaansz. meest bekend onder den naam van Broer Kornelis van Brugge, alzo hij daar, den tijd van dertig jaren, als Franciscaner monnik en Gardiaan van die Orde, met

1 H. Q. JANSSEN, t. a. p. II, blz. 158.

met grooten ijver had gepredikt. Hij was niet alleen een godgeleerde, maar ook, naar de omstandigheden der tijden, in de taalen wel ervaren. Zeer veel bemoeide hij zig met staatszaken, dezelve doorgaans op den predikstoel brengende, en als dan zijne uitleggingen draaijende, naar dat de zaken, van den een of anderen kant, ten voor- of nadeel liepen, en de Spanjaarden of Staaten hem nabij kwamen. Hij wist, gelijk het spreekwoord zegt, de huik naar den wind te hangen. Hij was gebooren te Dordrecht, A° 1521, en heeft geschreven *de VII Sacramentis; Conciones doctissimae*, dus verhaalt Zweertius in zijn Athen. Belg.

Johannes Lernutius zegt, verscheiden geleerde Leerredenen van hem gezien te hebben, die, na zijnen dood, op zijnen naam uitgegeven, en onder ons bekend zijn met den naam van *Sermoenen van Broer Kornelis*, doorzaaid met grillen en oneerlijke loopjes, welke Sanderus voorgeeft, door de ketters daar in geflanst te zijn; doch dit steunt op geen bewijs. De Protestanten spreeken doorgaans van hem, als van een lompen onbeschaafden grootspreeker, een volleerd meester in schelden en lasteren. Hij werd voor een geilen en onkuischen boef gehouden; doch wij vinden onnoodig, die te meermalen herhaalde schandelijkheden hier ter neder te stellen. Hij moest Brugge, om die reden, verlaten; doch vond een verdediger onder de Nederlanders, gelijk men zien kan in de Kerklijke Oudheden van Zuid-Holland, in de Aantekeningen op blz. 133: hoewel ook aldaar bevestigd wordt, dat de monniken, voortijds, veele fabelen in plaats van Evangelische waarheden op den predikstoel bragten. Men zegt dat de vermaarde schilder Hubertus Goltzius zijne Sermoenen in het licht heeft gebragt. In 't jaar 1576, werd hem het prediken verboden.... Broeder Kornelis leefde nog eenigen tijd daarna, maar elendig kwijnende, en aan veele ziekten onderhevig, tot dat de dood hem, den 14 Julij 1581, in den ouderdom van 60 jaaren, wegnam; volgens zommigen werd hij in 't Klooster te Brugge, volgens anderen in 't St.-Jans-Gasthuis begraven. Op het Kerkhof te Brugge ziet (*lees*: zag) men, in 't Latijn, een breedvoerig grafschrift, waarin zijne deugden ten hoogsten top gevijzeld worden. Doch om dat wij hem in een ander licht beschouwen, dunkt het ons der moeite niet waardig het zelve hier te plaatsen [1]".

1 JAC. KOK, *Vaderlandsch Woordenboek*, enz. 2e dr. Amst. 1785—99, dl. I, blzz. 340 en 341.

Hier hebben we alzoo de meening van een ander... geschiedschrijver had ik bijna gezegd — plagiateur. Om hier tot de overtuiging van plagiaat te komen behoeft men zich niet zooveel moeite te geven als bij BEAUCOURT. Men vergelijke zijn artikel slechts, voor zoo veel de eerste helft betreft, met dat van VAN HOOGSTRATEN, en voor het laatste gedeelte met dat van HALMA en BROUËRIUS VAN NIDEK, welke beide gedeelten gescheiden worden, door eene aanhaling uit het artikel van HUGO VAN RIJN, in zijne aanteekeningen op dat van H. F. VAN HEUSSEN. Zelfs de fout waarin VAN HOOGSTRATEN vervallen is, ten opzichte van de *Conciones doctissimae* en de Geleerde Leerredenen die J. LERNUTIUS heeft gezien, is hier maar afgeschreven, en nagedrukt.[1] Wel citeert KOK aan den voet van zijn artikel: "HALMA, VAN MEETEREN, HOOFT enz.", maar VAN HOOGSTRATEN, die hij inzonderheid afschrijft, citeert hij niet, en hoewel hij HALMA wel opgeeft als eene bron waaruit hij heeft geput, zoo meen ik toch dat er voor een geschiedschrijver onderscheid moet bestaan tusschen het gebruiken van bronnen en het afschrijven daarvan, met eenige kleine omzettingen en wijzigingen. Eene opmerking moet me hierbij nog uit de pen: Toen KOK nu toch aan het afschrijven was, had hij ook de nieuwe ontdekking van HALMA en BROUËRIUS VAN NIDEK wel kunnen overnemen, dat er behalve het werkje over de VII Sacramenten, nog een ander boek van Cornelis Adriaensz. bestaat: over de Tien Geboden, maar juist dáár waar HALMA dit noemt, geeft KOK weder eene kleine wending aan zijn artikel, waarschijnlijk omdat de S. vreesde daardoor te veel eer te zullen bewijzen aan den.... "boef".

Vooral de laatste zinsnede van KOK's artikel, de eenige waarvan hij de vader is, zet de kroon op zijn kopiëerwerk: "omdat we hem in een ander licht beschouwen, dunkt het ons der moeite niet waardig hetzelve (het door hem bedoelde grafschrift) hier te plaatsen". Dat heet nu eerst historieschrijven!!! En toch genoot

---

1 Zie onder VAN HOOGSTRATEN, hiervoor blz. 160. Het is echter ook mogelijk dat KOK het werkje: *De VII Sacramentis* en de *Conciones doctissimae* als één en hetzelfde werk beschouwde; de wijze waarop hij de titels deed afdrukken geeft wel grond voor deze meening.

dit *Vaderlandsch Woordenboek* de eer van een tweede druk te beleven, en wordt het soms, ook zelfs nog door den heer JANSSEN meermalen, en met voorliefde als eene zeer verdienstelijke, ja zelfs als eene hoofdbron aangehaald.

Hij, die nu volgt, is in dit opzicht eerlijker, en noemt ten minste zijne bron, het is

JACQUES ALEXANDER DE CHALMOT.

?? —1801.

"K. Adriaans, beter bekend onder den naam van Broer Kornelis van Brugge, doordien hij in de stad van die naam, gedurende dertig jaren als Franciskaner Monnik en Gardiaan van die orden, met groten ijver heeft gepredikt. Hij is in 1521, te Dordrecht geboren, bemoeide zig maar al te veel met staatszaken, 't welk spaarzaam voor een Euangelie-Leraar betaamd; hing de huik naar den wind, houdende het altoos met de bovendrijvende partij. Indien de predikatien, welke op zijnen naam uitgaan, wezentlijk van hem zijn, daar genoegzaam niet aan is te twijffelen, was het een slegt keerl, want dezelve zijn opgevuld niet alleen met triviaale uitdrukkingen, maar men ontmoet genoegzaam op iedere bladzijde, onbehoorlijke en tegens de goede zeden aandruisschende spreekwijzen en oneerbare uitdrukkingen, die het schaamsteloze (*sic*) moet doen blozen; geen wonder dan ook, dat hem in 1576 het prediken wierdt verboden; hij leefde nog enigen tijd hier na, maar ellendig kwijnende, en met vele ziektens, de vrugten van zijn ongebonden leven worstelende, tot dat de dood medelijden met hem kreeg en hem op den 14 Julij 1581, in den ouderdom van 60 jaren wegrukte. — Halma, Tooneel".

Van dezen schrijver kan men niets anders zeggen, dan dat hij nog al talent toont, in het uitkippen van die zinsneden uit zijne bron, die, wat de tegen den Minderbroeder uitgebrachte beschuldigingen betreft, het sterkst spreken. Leelijk is het evenwel van hem, dat hij HALMA laat zeggen: "hij leefde nog enigen tijd hier na, maar ellendig kwijnende, en met vele ziektens, *de vrugten van zijn ongebonden leven worstelende*" enz. De hier

gecursiveerde woorden toch schrijft HALMA niet, en zelfs geen enkel schrijver voor J. A. DE CHALMOT. Zooals ik reeds vroeger aanmerkte, hebben we hier dus een uitstekend bewijs, dat de beschuldigingen tegen Cornelis Adriaensz. ingebracht, veel overeenkomst hebben met den sneeuwbal, die al voortrollende steeds grooter wordt. Waaruit toch put de S. het bewijs, dat Adriaensz. stierf aan ziekten, die hij zich-zelf, door zijn ongebonden leven had op den hals gehaald? Welk ander schrijver heeft dit vóór hem gezegd? of uit welk onbekend document is dit ter zijner kennis gekomen? Ook Cassander leed veel in zijne laatste levensjaren, en stierf aan eene ziekte, die hem langzamerhand alle krachten benam; misschien stierf Cornelis Adriaensz. wel aan dezelfde kwaal, maar, terwijl niemand er aan denkt die bij Cassander op rekening te stellen van een verkeerd levensgedrag, aarzelt DE CHALMOT niet om dit bij "Broer Cornelis", zonder eenigen redelijken grond, te doen. Dat er geene "Historie (en Sermoonen") van Cassander bestaan, en dat VAN METEREN niet met afkeer over hem spreekt, dat deze zelfs geroemd wordt, en Cornelis Adriaensz. verguisd, is geen bewijs.

Dezelfde oppervlakkigheid, met eenigszins minder kwaadwilligheid vinden wij bij

ERNST HERMANN JOSEPH MUNCH.

1798 † 1841.

MÜNCH, een Zwitser van geboorte, werd in 1828 hoogleeraar in de Kerkgeschiedenis en het Kanoniek recht te Luik, waar hij de Katholieken dermate tegen zich verbitterde dat zijn leven zelfs gevaar liep. Bij het uitbarsten der Belgische omwenteling was hij derhalve een der eersten die zich gedwongen zag zijn leerstoel en zijne woonplaats te verlaten. Hij vestigde zich toen te 's Gravenhage, waar hij door koning Willem I werd aangesteld tot Bibliothecaris der Kon. Bibliotheek, welke betrekking hij evenwel slechts weinige maanden vervulde, want reeds in 1831 vertrok hij naar Duitschland. Gedurende zijn verblijf te

's Gravenhage vervolgde hij de uitgave van een tijdschrift, reeds te Luik door hem begonnen, getiteld: *Aletheia. Zeitschrift für Geschichte, Staats- und Kirchenrecht. Herausgegeben von* E. MÜNCH. Haag, Hartmann, 1829, 1830, waarvan echter slechts een paar deelen zijn verschenen. In het 3e stuk dezer verzameling, die, ofschoon hier te lande uitgegeven, in geene onzer groote bibliotheken te vinden is, en weinig aftrek schijnt te hebben gehad, misschien wel omdat de meeningen des S. bij geene partij ingang vonden, vindt men blzz. 293—322 een artikel, getiteld: *Miscellanea flagellatonia*, hetwelk, volgens den S., tot aanvulling moest dienen van het werk der gebroeders J. A. en A. THEINER: *Die Einführung der erzwungenen Ehelosigkeit, und ihre Folge.* Altenb. 1815. 2 Bde. De titel van het artikel van MÜNCH, in verband met dien van het werk der gebroeders THEINER, drukt genoegzaam zijne strekking uit. Het handelt dan ook bijna uitsluitend over de "geschiedenis der devotarigen", is geheel bewerkt op de berichten van VAN METEREN en BAYLE, met eenige uittreksels uit den "Sermoenenbundel", en geschreven met die eenzijdigheid in de beschouwing, waartoe men noodzakelijk komen moet, wanneer men de "Historie (en Sermoonen") als echt beschouwt. Aangaande den Minderbroeder zegt MÜNCH:

"Geboren zu Dordrecht in Südholland, kam er, als er dem geistlichen Leben sich gewidmet, um das J. 1548 nach Brügge, in das dortige Franciskaner-kloster, und ward durch einige kenntnisse, die er entwickelt, und eine höchst populäre, ja beinahe niedrige Beredsamkeit, der Liebling des Publicums auf der Kanzel. Denn in jenen Gegenden war die Kultur stets auf der niedrigsten Stufe. Beim Ausbruch der Revolution trat er als einer der entschiedensten Gegner der neuen Ideen auf, predigte, überall und so oft er vermochte, gegen Geusen und Kalvinisten, Erasmus und St(eph.) Lindens Anhänger. Er suchte das Volk mehr als einmal zur Ermordung aller Protestanten und anti-Spanier aufzureizen. Darbei zeichnete er sich durch die rohesten Manieren aus, und genoss den Freuden des Lebens in ziemlicher Fülle, nach Art der meisten belgischen Mönche in alten und neuen Zeiten".

Het hierop volgende handelt, zooals ik boven reeds zeide, hoofdzakelijk over de "geschiedenis der devotarigen", in verband met des S. onderwerp: der erzwungenen Ehelosigkeit.

Deze uitspraak van een geboren Katholiek zou, al ware die dan ook in het nadeel van den Minderbroeder, eenige waarde kunnen hebben, wanneer de zaak van den Franciscaner inderdaad door MÜNCH was onderzocht, maar aangezien de S. slechts VAN METEREN en BAYLE tot bronnen neemt, en onvoorwaardelijk geloof slaat aan de echtheid der "Historie (en Sermoonen"), behoeven we ook bij hem niet ter school te komen, en dit te minder, omdat de S. juist in den persoon van Cornelis Adriaensz., zooals hij wordt afgeschilderd, het schoonste bewijs vond voor de juistheid zijner meening, betreffende den ongehuwden staat der geestelijken, en op diens rekening lucht kon geven aan den fellen haat, dien hij zijnen voormaligen geloofsgenooten toedroeg. Bovendien blijkt het duidelijk dat MÜNCH de taal waarin de "Historie (en Sermoonen") zijn geschreven, niet verstond: Het is althans nog al erg wanneer men de vuilheden, die aan den Franciscaner worden toegeschreven, "höchst populäre, ja beinahe (!!!) niedrige Beredsamkeit" noemt. Dan zag VAN METEREN de zaak nog beter in; die noemde de "Sermoonen" althans "walchelijk" en verzekerde dat "de honden daer van begondē te bassen." Ook MÜNCH's oordeel betreffende de Belgen in het algemeen, en de belgische geestelijkheid van alle tijden in het bijzonder, laten we liefst voor zijne rekening; dat oordeel toch schijnt hem in de pen te zijn gegeven door den haat jegens de Belgen, zijne vroegere landgenooten, die hem later bezielde, zooals uit al de door hem, na zijn vertrek uit Luik uitgegeven schriften duidelijk blijkt.

De schrijver, die naar tijdsorde nu volgt, heeft, naar mijn inzien, de beste levensbeschrijving van Cornelis Adriaensz. geleverd. Ofschoon zijn bericht tamelijk uitvoerig is, meen ik toch dat in zijn geheel te moeten laten volgen, vooral om den rondborstigen en vrijmoedigen toon die daarin heerscht. Terwijl de S. een open oog houdt voor de gebreken, die der geestelijkheid van de 16e eeuw aankleefden, schetst hij het leven van onzen

Franciscaner op eene wijze die ons vertrouwen inboezemt, welk vertrouwen nog verhoogd wordt, door het bewustzijn, dat dit artikel de uitspraak bevat van een bevoegd persoon, die bovendien door zijne positie, zijn bericht kan hebben getrokken uit authentieke stukken, indien er authentieke stukken die op Cornelis Adriaensz. betrekking hebben, bestaan. Jammer is het, dat hij ons door het noemen zijner bronnen, niet heeft in staat gesteld om gemakkelijk op zijne gegevens voorttebouwen. De hier bedoelde schrijver is

FÉLIX VICTOR GOETHALS.

Deze zegt:

"Adriaensen (Corneille) célèbre prédicateur flamand, plus connu sous le nom de frère Corneille, naquit à Dordrecht en 1521.

Adrien Corneille Wouterz, curé de l'Église Neuve de cette ville, soigna son éducation de la manière la plus louable. Il s'acquitta envers son fils de tous les devoirs d'un bon père. Le jeune Adriaensen répondit à tant de bontés par une application continue et des succès incontestables. Non content des études ordinaires auxquelles étaient soumises les personnes destinées à l'état ecclésiastique, il s'appliqua de toutes ses forces au grec et à l'hébreu. Le vœu d'Érasme commençait à être apprécié. Bien des jeunes néophites cherchaient à s'instruire.

Ce fut aussi l'état ecclésiastique, celui de son père, qu'il aimait à adopter. Il se livra avec zèle à l'étude de la théologie scolastique, la seule qu'on enseignât aux Pays-Bas. La polémique étant de son goût et dans son caractère, il s'adonna presque exclusivement pendant quelque temps à l'art oratoire.

Après avoir fini ses études et reçu les ordres sacrés, il vint se fixer à Bruges, où l'on venait d'ouvrir des leçons publiques pour l'histoire et les belles-lettres, deux branches de l'enseignement toujours négligées. Les premiers dignitaires de l'église belge témoignaient pour elles sinon du mépris du moins de l'indifférence. Jean de Witte, confesseur de la reine de France Éléonore et premier évêque de Cuba, eut l'âme trop élevée pour ne pas venir au secours de l'église entouré de tant d'ennemis et

trahie par ses propres enfants. Ce digne prélat confia à l'autorité communale de Bruges la somme nécessaire pour l'entretien de deux professeurs. Cette heureuse innovation n'était point un empiétement, puisque l'enseignement était le moindre des soins des dignitaires de l'église belge. George Cassander occupa quelque temps la chaire des belles-lettres, c'est-à-dire des lettres latines, grecques et hébraïques; mais ses principes étant trop progressifs pour son époque, on lui reprocha d'être luthérien ou calviniste, et bientôt il se vit dans la nécessité de quitter sa chaire et même sa patrie. Corneille Adriaensen, dont la réputation l'avait précédé à Bruges, fut choisi pour son successeur. Ses leçons eurent lieu publiquement à la Halle.

Dans la crainte d'être accusé de partialité contre l'Église, je rapporterai ici quelques mots de notre Josse de Damhoudere (*Le Refuge et Garand des Pupilles*, Anvers, 1567, pag. 41, § 48). "St.-Grégoire accorde qu'un prélat peut estre desmis et déposé de sa prélature pour n'estre expérimenté au maniement des négoces séculières. Et à vray dire, je ne voy point comment on doive commettre la charge d'une église ou des âmes à celui, auquel pour son mal gouvernement on ne permet avoir la charge et administration de son bien temporel: *chose que je voudroy, que poisassent et considerassent diligemment les officiers des évesques, qui bien souvent, trop hardiment et avecques peu de regard, baillent les cures et bénéfices à prestres qui sont mis sous charge de curateurs, et commettent la charge des âmes à ceux ausquels ils ne voudroyent bailler le gouvernement de leurs biens.*" Après cet exposé, doit-on s'étonner que l'Église ait été trahie par ses propres enfants?

Cet aveu est d'autant plus curieux qu'il émane d'un partisan de Philippe II, et d'un ami des premiers dignitaires de l'église belge. Mais Adriaensen ne voyait point ainsi le bien-être de l'État: selon lui Érasme et ses sectateurs avaient fait tout le mal; emporté par un saint zèle il déclama publiquement contre ce grand philosophe qui avait eu le malheur de tenir un langage que les hommes les plus instruits ne voulaient comprendre. Adriaensen fut aveuglé sur sa doctrine et sur les besoins réels de l'Église. Nonobstant cette erreur, partagée par des personnes très-estimables, il eut l'amour le plus vif pour le catholicisme. Ce fut dans les prédications qu'il signalait tout son zèle.

Il eut cette éloquence monastique très-bizarre à nos yeux, qui

a exercé un grand empire sur les masses. Élever sa voix à se ton fut une marque de capacité! Par ces moyens mêmes dont le peuple ne sentait point l'inconvenance, il s'efforçait de conserver la foi catholique en Flandre. Mais ses efforts furent impuissants. La sévérité ou l'intolérance provoqua l'hérésie en excitant l'audace des sectaires.

Je ne sais vraiment ce qui a pu engager le frère Corneille Adriaensen à renoncer à ses leçons théologiques, et a quitter le monde pour s'astreindre à la règle de l'orde de St-François. Ce fut en 1548 qu'il en prit l'habit à Dordrecht, le lieu de sa naissance.

Après avoir passé par les épreuves ordinaires, il fut envoyé par ses supérieurs à Bruges où l'on espérait que son éloquence pouvait être utile. La Flandre occidentale était singulièrement travaillée par l'esprit de nouveauté.

Corneille Adriaensen, retiré au convent des frères mineurs, reprit ses travaux de prédilection dans lesquels il avait obtenu le plus beau succès. D'un dévouement sans bornes à l'église catholique, il en défendit les principes avec chaleur et vivacité, sous la protection des lois sévères de Charles-Quint; l'audace des sectaires, leur triomphe même n'ôta rien de son courage et de son zèle. Mais il ne reprit point les leçons théologiques qu'il avait données à la Halle.

Il était réellement le fléau des hérétiques et des sectaires: car après les avoir poursuivis et ridiculisés dans la chaire, il fut encore chargé d'examiner ceux d'entre eux qui s'étaient publiquement compromis.

Aussi les sectaires avaient-ils juré la perte de ce moine qui les poursuivait comme leur ombre. Il n'est point de crimes dont ils ne l'aient accusé. On fit courir le bruit que ce religieux, d'une immoralité révoltante, avait formé une confrérie où les dames et les jeunes filles étaient seulement admises, et que leurs réunions avaient lieu la nuit: l'on soutenait qu'il donnait à la plupart d'entre elles la discipline, en réservant cependant ses meilleurs traitements pour les femmes les plus jeunes et les plus jolies. Van Meteren rapporte que deux de ses dévotes se refusèrent de céder à ses aimables exigences et que le magistrat communal crut devoir se faire instruire des bruits publics dans l'intérêt des mœurs.

La raison ne permet point d'ajouter foi à de pareilles absurdités, mais je les rejette seulement à cause de leur improbabilité; car tous les historiens de la réforme sont unanimes pour accuser ce franciscain.

S'il s'est rendu coupable de quelques-unes de ces fredaines monacales les moins repréhensibles, il est à présumer que ses frères et ses supérieurs n'en furent pas informés. Sa méthode de prêcher, conforme à l'éloquence de son époque, ne pouvait déplaire dans son couvent; on sait qu'elle était du goût des moines. Sa violence semblait partir d'un bon cœur, voué au service de Dieu. Le reste se passait, de l'aveu des historiens réformés, dans le plus profond mystère. Après toutes considérations pour le couvent des Récollets de Bruges, on ne doit pas s'étonner que le frère Corneille y a été élevé deux et peut-être trois fois à la dignité de gardien ou de supérieur.

Après les premières incriminations, il se tint quelque temps à Ypres où il avait été envoyé en 1563 par ses supérieurs, mais il revint à Bruges dès que la réforme semblait se consolider en Belgique et surtout dans la Flandre occidentale; il attaqua de nouveau les hérésiarques en désignant leurs chefs par leurs noms. Il s'évertuait à déclamer contre les ministres d'Anvers. Le bon franciscain ne se doutait point de l'abominable machiavellisme du gouvernement de Bruxelles, et de son cher Viglius, qui comptait bien de noyer la réforme dans le sang des réformateurs.

Quoique les temps fussent terribles, deux hommes emportés par leur antipathie contre le gouvernement espagnol, crurent satisfaire leur vengeance et leur haine en publiant de prétendus sermons du frère Corneille qui devaient servir de preuves des mille et une absurdités débitées sur son compte. Ces deux hommes furent le curé de Saint-Jacques, à Bruges, Jean de Casteele qui se cacha sous le pseudonyme de Stephanus Lindius et l'antiquaire Hubert Goltzius. Leur livre, souvent d'une dégoûtante obscénité, parut en 1569. Hubert Goltzius en fit même l'impression.

C'était peu, pour les sectaires, de le voir se perdre dans l'opinion publique; ils brûlaient de se venger de ses prédications sur sa personne; mais il eut le bonheur d'échapper à leurs recherches. Que n'aurait-il point à craindre de la faction de Ryhove et de Hembyse, si un jour elle triomphait! Ce moment terrible approche: Ryhove et ses satellites, énivrés de leurs succès

et d'un odieux fanatisme, sont aux portes de la ville de Bruges (1578). Fuir est impossible au frère Corneille qui ne sait où trouver un asile Une personne dévouée au catholicisme et sensible à son effroyable position le reçoit chez elle. Cette retraite fut si impénétrable que les barbares triomphateurs de la faction gantoise ne purent la découvrir.

Corneille Adriaensen succomba à Bruges, le 14 juillet 1581, et fut inhumé dans l' hôpital Saint-Jean, le seul endroit où il fut alors permis aux catholiques d'enterrer leurs morts. Nonobstant les ordonnances, l'enterrement de Corneille Adriaensen se fit avec une certaine pompe. Son convoi fut accompagné des principaux catholiques qui étaient à Bruges. En 1615 on trouva ses restes dans un étonnant état de conservation, ce qui était auprès des gens égarés par le cagotisme une présomption de sainteté en faveur de Corneille Adriaensen: les soins de la Providence pour ses restes mortels étaient, selon eux, un démenti solennel aux calomnies auxquelles il avait été en butte pendant sa vie! Ses dépouilles furent portées avec vénération dans la nouvelle église des Récollets, et déposées dans une tombe près du maître-autel du coté de l' Épître, en présence de la plupart des personnes qui avaient été témoins de l'enterrement d'Adriaenssen à Saint-Jean. On mit sur sa tombe une inscription emphatique, trop longue pour se trouver ici. On peut la lire dans Ant. Sanderus: Flandria ill. t. II, p. 411 [1]."

Hetgeen verder volgt heeft slechts betrekking op de uitgave der "Historie (en Sermoonen)", en op de door Cornelis Adriaensz. geschrevene werken, en laten we dus voor dit oogenblik kortheidshalve achterwege.

Zooals ik reeds zeide, houd ik het vorenstaande artikel voor het beste, van al die welke over den Minderbroeder zijn geschreven, tot dat het tegendeel zal zijn bewezen. Hierin heeft men klaarblijkelijk voor het eerst een, in al zijne bijzonderheden op waarheid gegrond verhaal van het leven, benevens een karakterbeschrijving van den Franciscaner, die gegrond moet zijn op een nauwkeurig geschiedkundig onderzoek. De S. gebruikte de

1 F. V. Goethals, Lectures etc. vol. IV, pp. 67—76.

geschriften der beide partijen; hij beschouwde die in het licht der critiek, toetste ze aan de rede en aan het gezond verstand, scheidde het ware van het valsche, en voegde de vruchten zijner eigene nasporingen daaraan toe. Men moet wel willens en wetens blind zijn voor de waarheid, wanneer men na de lezing van dit levensbericht, nog vasthouden wil aan de "Historie (en Sermoonen)", en aan het daaruit getrokken verhaal van VAN METEREN! Men voere nu ook hier niet weder aan: de bewijzen ontbreken, want de bewijzen voor de echtheid der "Sermoonen", en voor de juistheid van het verhaal van VAN METEREN ontbreken immers ook? Maar de waarschijnlijkheid, die ook zelfs in rechten wordt aangenomen als een beginsel van bewijs, is hier aanwezig, en ontbreekt geheel bij de berichten der beschuldigende partij. Op welken grond toch verklaart die partij de grafschriften, en het uittreksel uit het *Necrologium* van het klooster der Minderbroeders te Brugge, het gezwollene wat de meeste grafschriften kenmerkt daargelaten, voor vrome leugens? Op welken grond verklaart zij alle berichten harer tegenpartij voor valsch en verzonnen? en welken grond kan zij aanvoeren voor de echtheid der "Sermoonen", waarvan ze zelf verklaart dat men die niet zonder walging kan lezen?

Ook in een ander opzicht heeft het artikel van den heer GOETHALS eene groote waarde: Het verklaart namelijk een verschil tusschen het uittreksel uit het *Necrologium*, — ook in het andere, door SANDERUS medegedeelde uittreksel voorkomende — en alle latere schrijvers, zoowel van de verdedigende als van de beschuldigende partij. In deze beide HSS. wordt aangaande Cornelis Adriaensz. gezegd: "Quique annis triginta sex continuis populum Brugensem divini verbi pavit alimentis, ejusdem urbis splendor et ornamentum" etc., terwijl alle andere schrijvers zeggen dat Adriaensz. van 1548 tot 1578 — VAN METEREN zegt tot 1576, en KOK praat hem na — dus slechts gedurende dertig jaren te Brugge predikte. Dit verschil van zes jaren wordt door den heer GOETHALS voldoende opgehelderd. Uit zijn bericht toch blijkt voor het eerst duidelijk, dat de Franciscaner reeds vóór dat hij het kloostergewaad aantoog, te Brugge werk-

zaam was, want, alhoewel ook sommige schrijvers erkennen dat hij aldaar onderricht gaf in de Gewijde Talen, zoo zegt toch geen hunner dat dit plaats vond vóór 1548, het jaar waarin hij monnik werd. Het reeds vroeger aangehaalde werk van den heer J. M. ASSINK CALKOEN vult dit bericht van GOETHALS aan, en bewijst dat Cassander slechts gedurende zeer korten tijd den Brugschen leerstoel moet hebben bekleed. Neemt men nu aan dat Cassander reeds in 1542 moest afzien van zijne betrekking, eene stelling waartegen tot dusverre niets pleit, dan vormen de zes jaren, gedurende welke Cornelis Adriaensz. als opvolger van Cassander, te Brugge de "Gewijde Letteren" onderwees, gevoegd bij de dertig jaren dat hij er als Minderbroeder predikte, juist de 36 jaren waarvan die HSS. spreken.

Het is eene grove fout in de verdedigende partij, dat zij de daadzaak dat Cornelis Adriaensz. te Brugge openbaar leeraar in de "Gewijde Letteren" was, vóór dat hij het kloosterkleed aantrok, niet sterker op den voorgrond heeft gesteld, en dit te meer omdat het *Necrologium* het toch reeds te verstaan geeft. Had zij dit gedaan, dan zou toch de onwaarschijnlijkheid, dat diezelfde man de méér dan vuile "Sermoonen" die op zijn naam zijn uitgegeven, zou hebben kunnen uitbraken, duidelijker aan het licht zijn getreden. Niets toch is meer onwaarschijnlijk dan dat iemand, die zich door langdurige studie de kennis der drie gewijde talen had verworven, in dien graad dat hij daarin openbaar onderricht kon geven; iemand waarvan men derhalve veronderstellen mag en moet, dat daardoor zijn smaak gekuischt en veredeld, en zijn gevoel voor het schoone meer dan gewoonlijk ontwikkeld was geworden, jarenlang niets anders dan straat- en bordeeltaal van den kansel zou hebben doen hooren. Dat ook een geleerde zich in drift, of in een ander onbewaakt oogenblik, wel eens een ruw woord kan laten ontvallen stem ik toe, maar dat een geleerde, en inzonderheid een taalgeleerde, die door zijne studie de geheele schoonheid van dit edele voertuig der gedachten heeft leeren kennen, gedurende dertig jaren de taal zou misbruiken in dier voege dat hij de minst beschaafde, ja zelfs de meest

ruwe moest doen blozen, is zóó onwaarschijnlijk dat het aan het onmogelijke grenst.

De beschuldigende partij heeft dit begrepen, en rept daarom ook niet over het leeraarschap van den door haar zoo gehaten "Broer Cornelis". Wel is waar geeft VULCANIUS dienaangaande iets te kennen [1], en spreekt BAYLE op gezag van VULCANIUS daarover ook met een enkel woord, maar de laatste doet dit, om de woorden van P. Marchand te bezigen: "comme chat sur braise", geheel aan het einde van zijn artikel, terwijl hij dat aanvangt met de woorden: "Il se fit Cordelier". Ook zelfs de heer JANSSEN schreef nog in 1856, dus achttien jaren na de uitgave van het werk van den heer GOETHALS: "In 1548 was hij (Cornelis Adriaensz.) te Brugge gekomen" [2], en doet het alzoo voorkomen alsof hij, voor 1548 nooit te Brugge was geweest. Wel is waar voegt hij er bij: "hij was Theologiae Doctor", en zegt hij elders: "Stephanus Lindius noemt hem in het opschrift van zijn eersten brief "Leeraer der heylige Godheyt", zelfs daarbij de woorden uit het *Necrologium* aanhalende: "vir admirabili eruditione et eloquentia, trium sacrarum linguarum callentissimus, quas et publice docuit" [3], maar hij treedt dienaangaande niet in nadere bijzonderheden. Eerst drie jaren later, in 1859, komt de heer JANSSEN hierop eenigermate terug, in zijn reeds vroeger vermeld artikel over Georgius Cassander [4], maar dan nog zonder daarbij aantemerken dat hij deze daadzaak, in zijn, hoofdzakelijk tegen Cornelis Adriaensz. gericht werk: *De kerkhervorming te Brugge* enz. had over het hoofd gezien, en besluitende met de voor mij onverklaarbare woorden: "Hieruit laat zich verklaren — (uit de omstandigheid dat Cornelis Adriaensz. de opvolger was van Cassander) — waarom Broeder Cornelis immer een zoo fel antagonist van Cassander is gebleven". — Had Cornelis Adriaensz. voor Cassander plaats moeten maken op den brugschen leerstoel,

---

1 Zie hiervoor, onder het opschrift: PIERRE BAYLE, blz. 151—153.

2 H. Q. Janssen, t. a. p. dl. I, blz. 107.

3 H. Q. Janssen, t. a. p. dl. II, blz. 149.

4 Zie: *Bijdragen tot de oudheidkunde en geschiedenis van Zeeuwsch-Vlaanderen.* Midd. 1856—1860. Dl. IV, blz. 150, vergel. blz. 169.

dan zou, hoe onedel het feit op zich zelf ook zou geweest zijn, deze gevolgtrekking ten minste eenigen grond kunnen hebben, maar nu Adriaensz. de opvolger van Cassander was vervalt die geheel, want welk belang toch had het voor den opvolger "een fel antagonist" van zijn voorganger te blijven, die bovendien reeds kort daarna Brugge en zelfs de Nederlanden verliet? Doch we behoeven hierover thans niet verder uit te weiden; de volgende bladzijden zullen nog genoegzaam gelegenheid geven om aantetoonen dat de heer JANSSEN, zoowel in zijne meening als in de keus zijner bronnen, ten aanzien van Cornelis Adriaensz. meermalen heeft gedwaald.

Aan hem zij derhalve nu eerst het woord.

Wordt vervolgd.

DE GEBOORTE- EN DE DOOPPLAATS

VAN

PETRUS PAULUS RUBENS,

DOOR

J. C. A. HEZENMANS.

I.

— Over de geboorteplaats van Petrus Paulus Rubens, is vermoedelijk het laatste woord nog niet gezegd, hoofdzakelijk omdat het bewijs dat voor geen tegenbewijs meer vatbaar is, zijne doopakte, tot nu toe niet ten gedinge kon overgelegd worden.

Conjecturen alleen hebben wij gehoord, conjecturen verblindend door scherpzinnigheid en overredingskracht, en die, als kunstwerken van menschelijken geest, altijd op ieders eerbied zullen aanspraak kunnen maken, maar wellicht vroeg of laat, door de ontdekking van één enkelen regel schrift, geene waarde meer zullen hebben voor de historie.

Keulen, Antwerpen, Siegen, zullen elkander de eer blijven betwisten, den grooten meester binnen hare muren te hebben zien geboren worden, zooals de steden van Griekenland twist voerden over Homerus, en het zal misschien nooit met zekerheid kunnen worden uitgemaakt, wáár Petrus Paulus ter wereld kwam. —

Deze regels waren geschreven, onder den indruk die eene doopakte op mij maakte, welke in het register der langverdwenen St Pieterskerk te 's Hertogenbosch voorkomt, en die de doopakte van Petrus Paulus Rubens schijnt te wezen; maar

waarin met geen woord melding gemaakt wordt van zijne geboorteplaats, en die alleen bewijzen zou, dat hem eerst op jongelingsleeftijd de deur der Kerk geopend is.

Ik kon toen nog volstrekt niet vermoeden, dat mijn voorgevoel aangaande de vele gissingen die over Rubens' geboorteplaats gewaagd zijn, zoo spoedig zou bewaarheid worden, door de ontdekking van nieuwe stukken, en nog minder dat de strijd zoo spoedig eene wending nemen zou, die hem der beslissing meer nabij moet brengen. Slechts weinige dagen naderhand viel mij een document in handen, dat de schaal doet overslaan ten voordeele van Keulen.

De oudste overlevering, schijnt dus ook in de Rubens-kwestie weer de beste geweest te zijn.

Het is een verzoekschrift, door Philippus Rubens, des schilders oudere broeder, in November 1606 der Staten van Brabant aangeboden, om gebrabantiseerd, dat is als geboren Brabander erkend te worden, en de voorrechten te mogen genieten daaraan verbonden.

Zie hier de inhoud:

Aen mijn Eer. heeren, de dry Staeten des lants ende hertochdoms van Brabant.

Gheeft oitmoedelijck te kennen Philippus Rubens, hoe dat zijn vader, wijlen mr. Jan Ruebens, is geweest een geboren Brabander ende poorter der stadt van Antwerpen; hebbende aldaer gepasseert den besten tijt van sijn leven, ende oick mede geweest van de weth aldaer. Dan al zoe ondertusschen zijn opgestaen de leste troublen, daer doire veel persoonen hunne wooninghen ende vaderlant hebben moeten verlaeten, soe is mede gebeurt dat des supplts. vader hem oick eenigen tijt heeft gehouden tot Ceulen, alwaer hij alnoch eenige kinderen bij zijne huijsvrouwe heeft gecregen, ende namentl. den suplt.; met intentie nochtans, om daeromme het lant van Brabant nijet te verlaeten; hebbende oversulcx, soe lange hij heeft geleeft, ende naer zijn doot zijne huijsvrouwe, de selve kinderen, als zij eenichssints bequaem zijn geweest, herwaerts over geschickt; ende naer de reconsiliatie van de steden van Antwerpen ende Brussele, is des suppliants

moeder metter geheele woonstede binnen Antwerpen gekeert; alwaer den suppliant, geheel jonck wezende, heeft begonst zijn jerste studien, ende daernaer te Leuven onder wijlen den heer Lipsius, in wyens familie hij vier jaeren heeft gewoont; van waer hij is getrocken naer Roomen, ende zijne studiën aldaer soe vervolght, dat hij *Gradum doctoratus utriusque juris* daer heeft vercregen. Soe dat hij hoept (sonder jactantie gesproken) dat hij nyet teenemael onbequaem en sal worden bevonden, om den lande ende hunne Hoocheden, in toecommende tijden eenigen dienst te mogen doen. Ende hoewel de suppliant gehouden behoirt te worden al oft hij hier waere geboren, nyettegenstaende het casuweel inliggen sijns suplts. moeder buiten slants, dwelck, neffens de gratie die hij van uw. Eerw. hopt te vercrygen, hem nyet en behoirt te beletten ofte benemen den middel, om dlant van Brabant, daeruyt hij gesproten is, soe bequamelyck te mogen dienen gelijck hij wel den wil ende intentie heeft: soe keert hem den suppliant tot Uw. Eerw., biddende zeer oitmoedel. dat zij, aenschouw nemende opt gene voors. is, ende dat de vader ende moeder des supplts, soe van vaderl. als moederl. zijde, zijn originel. geboren Brabanders, bij appostille op den marge van desen oft anderssints, gelieve te vercleren: dat den supplt. mede voir sulcx te houden is, ende daeromme behoirt te genyeten, alle de privilegiën ende vrijdommen den innegeboren Brabanders competerende, nyettegenstaende hij te Ceulen geboren is; ende dat hij, voir zoe vele des noot is, worde genaturalizeert, ende daervan te doen depescheren Acte en behoirl. forme, soe ende gelijck aen andere persoonen, geduerende eenighen tijt herwaerts, vuijt gelijcke redene is gedaen.

Dwelck doende &c[a]. [1]

Het verzoekschrift is niet gedagteekend, maar het besluit dat de Staten van Brabant er op namen, vult het aan onder dit opzicht. Dat besluit volgt hier.

XV[a] Novemb. Ante prandium. A[o] 1606. Coram de Heeren Staeten van Brabant. Bruxellae.

Jerst is gelesen de req[te] doctoris mri Philippi Rubenij, metter attestaetie wijlen Justi Lipsii, om gebrabantiseert te worden;

1 Archief s-Hertogenbosch, Reg. A, 219.

daer inne hebben geconsenteert de heeren prelaeten ende edelen, voor hunne twee jerste Staeten, maer die gedeputeerde vande hooftsteden, voirden derden staet, hebben van alles begeert copye, om hunne committenten te consulteren.

Geextraheert vuijt het regrē vande voirs. Staten van Brabant ende van hunne gedeputeerde, is daermede bevonden t'accorderen. Quod attestor als raedt ende greffier vande selve heeren

P. Masius. [1]

De twee eerste staten, de geestelijkheid en de adel, willigden het verzoek dus dadelijk in, de derde staat, uit de vier hoofdsteden, Leuven, Brussel, Antwerpen en den Bosch bestaande, wilden tijd van beraad. Het stuk werd rondgezonden om advies, en eerst bijna vijf maanden later kwam het te s-Hertogenbosch in behandeling. De volgende aanteekeningen vind ik in een der "kladboeken" van de secretarissen.

"Mercurij 18 Aprilis 1607.

Requeste heer Philips Rubens om gebrabantiseerd te worden, met d'opinie van de ij staten daerop gemaect." En op een volgend blad dit besluit:

"Opte requeste van Philips Rubens, versoekende gebrabantiseerd te worden, — conform mette twee jerste Staten, sonder dat sulcx werde getrocken tot achterdeele der Blijde inkompste of andere privilegiën van den lande van Brabant." [2]

's-Hertogenbosch stemde dus ook toe. Ik deel deze besluiten mede, om hen die niet bekend zijn met de regeeringsvorm van het oude hertogdom Brabant, intelichten, hoe het verzoekschrift van Philips Rubens in het Bossche archief is gekomen.

De verklaring van Justus Lipsius luidt aldus:

Omnis ordo quisquis hec leges.

1 Archief s-Hertogenbosch, Reg. A 219.
2 Archief s-Hertogenbosch, Reg. A 15.

Ex fide et vero scies scripta, Philippum Rubenium, domo Antverpiâ (*sic*) annos p. m. quattuor in domo et contubernio meo agisse, mense participem, sermonis et discipline, probitatem a natura et modestiam attulisse, item semina aliqua doctrine, que immane quantum in spatio illo brevi auxit: latina et grecâ litteratura promptus, vtravis (*sic*) oratione sive scriptione disertus, solutâ et nexâ. Historias et antiquitatem addidit, et quicquid boni bonitate et celeritate ingenij hausit, judicio direxit. Adeo supra rem nihil adstruo, ut pro re non dicam. Vis fidem experire? et sub modestie illo velo sed paullatim retege que dixi et que non dixi. O vos quibus virtus et honos cara, carum hunc habete, producite, appellate: ita utraque illa vos respiciant, et hunc fortuna, que pro meritis nondum risit, scripsi et signavi.

Subsignat. Justus Lipsius, professor et historiographus Regius.

Lovanij XV Kal. Octob. IOCI. [1]

Dat het verzoekschrift van Philippus Rubens de grootste waarde heeft voor de bepaling der geboorteplaats van Petrus Paulus, behoeft bijna geen betoog; des schilders oudere broeder verklaart, ingevouwen maar duidelijk, dat Petrus Paulus, even als hij Philippus zelf, te Keulen geboren is; en zijne verklaring kan niet ligt ongeldig gemaakt worden, want zij is die van iemand die het volkomen goed weten kon, ook blijkens de andere omstandigheden, welke hij verhaalt, en tevens van een waarheidlievend man.

Alleen betere getuigen zouden zijne woorden kunnen te niet doen, doch betere getuigen bestaan er tot heden niet.

Philippus verklaart, dat zijn vader, Jan Rubens, na zijn vertrek uit de Nederlanden alnog eenige kinderen geboren zijn, waarvan hij er een is, en dat die kinderen zijn geboren te Keulen.

Al dadelijk blijkt uit dat "alnog eenige kinderen", dat Philippus goed was onderricht aangaande zijne broeders en zusters; want toen Jan Rubens in 1568 de Nederlanden ontvluchtte, uit vrees voor Alva, had hij reeds vier kinderen; dit is genoeg

1 Archief s-Hertogenbosch, Reg. A 219. Men ziet dat het latijn van Lipsius onder de hand des afschrijvers van 1606 geleden heeft.

bekend, en blijkt overigens uit de raadsakten der stad Keulen van Augustus 1570, wanneer hem toegestaan werd, als vreemdeling daar verblijf te mogen houden, "met zijn vrouw en vier kinderen." [1] Die vier kinderen waren: Johan Baptist, Blandina, Clara en Henricus; dit is eveneens genoeg bekend; zij waren geboren in Nederland [2], en bij hun getal bleef het, tot in 1574.

Kort na zijne nederzetting in Keulen, in Maart 1571, werd Jan Rubens gevangen genomen en opgesloten in den toren van Dillenburg, waar hij gekerkerd was tot Mei 1573. In de maand Maart van laatstgenoemd jaar, begaf zijne vrouw, Maria Pijpelincx, zich naar Dillenburg, omdat er vooruitzicht was gekomen op de bevrijding van haren man; maar eerst had zij de drie kinderen welke ten haren huize verbleven, (het vierde was waarschijnlijk bij de familie in Brabant [3],) tijdelijk bij vrienden besteld. Het gezin telde dus nog niet méér dan vier kinderen.

Den 10 Mei 1573 waren Jan Rubens en zijne vrouw weder hereenigd te Siegen, welke plaats hem ten verblijve was aangewezen.

Welke nu zijn die eenige kinderen waarvan Philippus spreekt, die Jan Rubens na zijn vertrek uit de Nederlanden geboren zijn? Vooreerst Philippus zelf, geb. 27 April 1574; verder Petrus Paulus, geb. 29 Junij 1577; eindelijk Bartholomeus, geb. 1581 en reeds in 1583 overleden; die kinderen verzekert Philippus zijn te Keulen geboren. Van Bartholomeus wordt dit erkend, want in Mei 1579 gingen Jan Rubens en Maria Pijpelincx te Keulen wonen, maar de twee andere, beweert men, zijn geboren in Siegen, omdat hun vader daar gedwongen verblijf hield. Philippus verklaart echter twéé maal dat hij te Keulen is geboren, even als de andere, en zóó ondubbelzinnig, dat aangaande zijne bedoeling geen twijfel kan bestaan.

Het scherpzinnige en terecht geroemde betoog van Bakhuizen

1 D. Rubens cum uxore, quatuor liberis, duabus famulis etc. Dr Ennen *Geburtsort des P. P. Rubens.* Bijlagen.

2 Alle te Antwerpen; Johan Bapt. 1562, Blandina 12 Mei 1564, Clara 17 Nov. 1565, Hendrik 1567.

3 Vgl. over het verzenden der kinderen herwaarts, wat Philippus daarvan verklaart.

van den Brink, heeft ten doel te bewijzen dat Petrus Paulus en ook Philippus te Siegen zijn geboren. "Schijn noch schaduw is er, zoo zegt men, dat Maria Pijpelincx Siegen ooit voor 1578 verlaten heeft. De geldelijke omstandigheden der familie waren van dien aard, dat een tijdelijk verblijf van haar te Keulen, om dáár moeder te worden, eene weelde onderstelt, waartoe zij onmachtig was. En het motief, dat zij zóó haar kind Keulsch burger wilde laten worden, is niet toepasselijk, dewijl immers de ouders (*de vader*) tot in 1582, onder de als zoodanig gekende Protestantsche vreemdelingen behoorden [1]."

De redenering is snijdend, maar zwak, want zij steunt uitsluitend op negatieve bewijzen. Er gebeurt veel in de wereld, waarvan men zich geen volledige rekenschap geven kan, vooral niet zoo lang naderhand, en dat moeilijk, met schriftelijke bescheiden alléén, in de bijzonderheden is te staven. Op grond van hetgeen wij over het verblijf van Jan Rubens te Siegen weten, stellig te verzekeren: dat het onmogelijk is dat zijn vrouw tusschen 1573 en 1578 niet nu en dan eenigen tijd te Keulen kan vertoefd hebben, komt mij gewaagd voor; er kan gedurende die vijf jaren zóó veel in dat gezin omgegaan zijn, waarvan geen melding gemaakt wordt, in de weinige stukken die wij uit dien tijd bezitten; en het is Antwerpen, (hoe ongegrond de aanspraken dier stad in mijn oog ook zijn,) niet euvel te duiden, dat zij zich daarbij geenszins heeft willen nederleggen. Wat bovendien de geldelijke toestand der familie betreft, zou die er juist niet toe kunnen bijgedragen hebben, dat Maria Pijpelincx in Keulen wilde moeder worden? zij vond er zeker meer hulp en hulpmiddelen dan in haar ellendig Siegen, en zij hadden er goede vrienden, terwijl zij in Siegen gehaat en vermeden werden. Deze gissing, is zeker geoorloofd tegenover eene andere gissing. De vermeende onmogelijkheid om Siegen te verlaten, blijkt dus volstrekt niet. En wanneer in dezen stand van het geschil, zich onverwacht een stellige getuige opdoet, een getuige van gezag, de zoon van Jan Rubens en Maria Pijpelincx, zijn wij dan niet

1 Vgl. o. a. De moeder van P. P. Rubens, door W. Franken, bl. 60.

verplicht alle gissingen, hoe scherpzinnig ook zamengesteld, te laten varen om aan hem alleen het oor te leenen? Ik geloof dat iedere rechtbank zoo handelen zou.

Welnu Philippus verklaart twéémaal duidelijk: dat hij te Keulen is geboren, en dat verdient geloof; maar dan is ook het tegendeel der bewering bewezen, als hadde Maria Pijpelincx er niet aan kunnen denken, om Siegen tusschen 1573 en 1578 te verlaten, want Philippus was geboren in 1574. En dan blijkt ook even duidelijk het onhoudbare der meening, dat Petrus Paulus, op grond dier onderstelde onmogelijkheid, te Siegen moet geboren zijn. De geheele argumentatie ten behoeve van Siegen vervalt daarmede, en alleen de naakte verklaring van des schilders ouderen broeder moet voortaan gehoord worden.

Ware alleen Bartholomeus in Keulen geboren, dan kon Philippus niet spreken van eenige kinderen; er moeten er meer zijn; die kinderen waren drie in getal, zooals wij reeds weten: Philippus, Petrus Paulus en Bartholomeus; geene andere zijn Jan Rubens na zijn vertrek uit de Nederlanden geboren, van hen alleen kan er dus sprake wezen, en die kinderen, verklaart Philippus, zijn geboren te Keulen.

Dat Philippus Rubens dit alles goed wist behoeft nauwelijks betoog; men lette slechts op het juiste en uitvoerige verhaal dat hij geeft van de lotgevallen zijner familie in en buiten Nederland, zoo vóór als na zijne geboorte, en op de bijzonderheden door hem medegedeeld, over het zenden der kinderen herwaarts, zoodra zij eenigzins *bekwaam* waren; ook zijne waarheidsliefde kan, zonder stellig bewijs, niet in twijfel getrokken worden, want hij behoefde in zijn verzoek aan de Staten van Brabant, niet eens die omstandigheden te vermelden; dit was geen vereischte, gelijk blijkt uit andere soortgelijke stukken, die in het Bossche archief berusten. Honderdmalen kan hij het van zijne bloedverwanten vernomen hebben, bij het verhaal der bange jaren welke door het gezin buiten de Nederlanden zijn gesleten; in het bijzonder kon hij het ook nog weten van zijne zuster Blondina, die bij de geboorte van Petrus Paulus, een meisje van ruim dertien jaar was.

Bakhuizen van den Brink beweert echter, dat Maria Pijpe-

lincx alle pogingen aanwendde, om tijdgenoot en nakomeling te misleiden, ten aanzien der geboorteplaats van Philippus en Petrus Paulus, en dat zij daarin ook geslaagd is. Het verblijf van Jan Rubens te Siegen moest doodgezwegen worden, om de aanleidende oorzaak, waarvan de oneer op hare kinderen zou neergekomen zijn. Zelfs in het grafschrift van haren man verklaarde zij, dat hij de negentien jaar zijner ballingschap te Keulen verbleef, ofschoon hij er elders zeven doorbracht. Zij gaf het wachtwoord aan alle bloedverwanten en vrienden, en bedroog hen die de waarheid niet kenden, zooals des schilders neef en levensbeschrijver, die eveneens verzekert dat Petrus Paulus te Keulen geboren is. Aldus Alfred Michiels, op Bakhuizens voetspoor, in zijn laatste schrift over Rubens [1].

Doch aan dit argument heeft Bakhuizen te veel waarde gehecht; immers het ontkennen of doodzwijgen van hun verblijf te Siegen kon tot niets leiden, want op zich zelve had het volstrekt geen beteekenis. Een Nederlander die zijn geboortegrond ontvlucht, om elders eene schuilplaats te zoeken, moet wonen waar hij kan, niet waar hij verkiest; wat meer is, de verzekering dat die kinderen te Keulen het eerste levenslicht aanschouwden, kon nimmer te weeg brengen, dat 's vaders misstap, die de oorzaak van het verblijf te Siegen was, voor de wereld onbekend zou blijven.

Had zij dien misstap, de aanleidende oorzaak van dat gedwongen verblijf, tot een geheim kunnen maken, het was iets anders, maar dit was ondoenbaar; zij stond voor een feit dat aan zooveel personen bekend was, dat een zoo lang onderzoek ten gevolge had gehad, daar zooveel vorstelijke familiën meê gemoeid waren, hoe zou het haar mogelijk geweest zijn, door haar zwijgen de wereld dienaangaande in onkunde te dompelen?

Zij is dan ook niet geslaagd, verondersteld dat zij er eene poging toe aanwendde, zoo onbeduidend als de verzekering: dat Philippus en Petrus Paulus te Keulen geboren waren, hoewel

---

1 *Rubens et l'école d'Anvers.* Paris 1877. Een werk vol onjuiste beoordeelingen en valsche voorstellingen.

zij te Siegen het eerste levenslicht zouden aanschouwd hebben. De misstap van Jan Rubens was genoeg bekend. Dr M. Campbell levert het bewijs, uit eene aanteekening, in 1617, bijgevolg tijdens het leven van Petrus Paulus, door Ph. de Kempenaere in een exemplaar der "Monumenta sepulchralia etc. ducatus Brabantiae" van Fr. Sweertius, dat Alva en Hollac, dus vriend en vijand, er Prins Willem van Oranje openlijk een verwijt van maakten [1]. En Prof. Fruin voegt er eene mededeeling bij, waaruit blijkt dat de jongere Constantijn Huygens, nog in 1665 er niet van zwijgen kon [2]. Het was voor de tijdgenooten dus geen geheim, en daarom kon het Maria Pijpelincx niet baten, valsche verklaringen van dat alooi te geven, die niets afdeden voor hen die de waarheid kenden, en tot niets dienden voor die er onbekend mede waren; want wat was voor deze laatsten onverschilliger, dan de geboorteplaats dier twee kinderen? Neemt men daarbij in aanmerking, dat alleen op negatieve gronden beweerd wordt, dat zij niet nu en dan Siegen heeft kunnen verlaten om in Keulen te vertoeven, en dat haar zoon Philippus eene ondubbelzinnige verklaring aflegt, waaruit het tegendeel blijkt; eene verklaring tot welke hij niet verplicht was, tegenover de Staten van Brabant die door hem niet konden misleid wosden, omdat zij de waarheid kenden, dan geloof ik dat wij de oudste overlevering aangaande de geboorteplaats van Petrus Paulus Rubens, weer voor de ware moeten houden, en dat hij te Keulen het eerste levenslicht aanschouwde.

1 Ned. Spectator, 13 Oct. 1877, nº 41. 2 T. a. p.

(*Wordt vervolgd.*)

"TEN-TOON-STELLING VAN KUNST, TOEGEPAST OP NIJVERHEID".

De "Dietsche Warande" zoû al haar lanen, al haar ſchot- en hekwerk behooren te illumineeren, hare galerijen met vlaggen vercieren en vatten het jaartal 1877 ſamen in zinrijk chronogram bij chronogram. De muur, die het volksbewustzijn omgeeft, en den æsthetischen ſtormram ſteeds weêrſtand bood, is doorgraven. De masſaas zijn door de verwantſchap getroffen der voorwerpen, die zij op de ſchilderij-ten-toon-ſtellingen zien en der andere, die zij in 't "Volkspaleis" gaan bezichtigen.

Het was ondertusſchen nog nooit zoo onnoozel gezegd: "Kunst, toegepast op nijverheid". Er moest dus verband worden aangebracht, of het verband moest in het licht worden geſteld tusſchen kunst en nijverheid! Men werd nu wel genoodzaakt zich de kunst te denken als iets van hooger oorſprong. Voor een oogenblik vergat men het woord in zijn. algemeensten zin, als tegenſtelling met natuur: als in *kunstbeen*, *kunsttanden*, *kunſtflaauwte*. Ontmoette men daarentegen *kunſtſchilder*, *kunstdraayer*, *kunstrijder*.... dan voelde men aanſtonds dat er ſprake was niet blootelijk van iemant die met *kunstverw* aan den gang ging, die een draaying te-weeg-bracht door een *kunstig* toeſtel, of die zich met *kunstmiddelen* in den zadel hield; maar dat die knnstenaars iets moesten voortbrengen, waarin kunst-ſchoon te huldigen viel, en zoo is men, met het ſtelligste voornemen mooye dingen te gaan zien, het "Volkspaleis" binnengeſtapt, en — men heeft zich niet bedrogen gevonden.

Wij hebben dus ſtof tot juichen. Maar het verſchijnsel ſtaat niet op zich-zelf. In het eigen oogenblik, dat middelen, die aan ſtoflijke behoeften moeten voldoen: meubels, huisraad, kleêren,

door den tooverſtaf der kunst aangeraakt, niet alleen maar nuttig, doch ook ſchoon geworden, de algemeene belangſtelling trekken, duizenden bij duizenden bezoekers en kijkers naar het Frederiks-plein lokken, wordt er op het Leidsche-Plein iets gedaan, dat aan geen ſtoflijke behoefte te beandwoorden heeft, dat alleen in het leven treedt om door ſchoonheid te treffen, te behagen, gelukkig te maken, en dat verſchijnsel, die vertooning is: *Kapt. Grant en zijne kinderen.* Waarom gaat het publiek dat ſtuk zien? Niet om dat het zich op de mouw laat ſpellen, dat men hier dramatiesch genot ſmaakt; dat men zich allerlevendigst voor de familie Grant interesſeert. Het publiek gaat om de "konstwerken", om de "danskunst"; om dat, al was het een val van de *Reis om de Wereld* tot de *Misdaad op den bodem der Zee*, van den *Bodem*, tot *Dr Ox*, al is het op nieuw een val van *Dr Ox* tot Kapt. *Grant*, — een ſtuk bezwaarlijk zoo gebrekkig in elkaâr gezet kan zijn, dat het met "konstwerken" en "danskunst" niet te redden is.

Gerammel, geſchitter, oogverblinding, vermengd met een weinig prikkeling der lagere driften, bij het wijzen naar de Poolſtar met den rechter voet der arme danseresſen, — ziedaar, wat men op het Leidsche-Plein ſoms gaat zien en genieten, en ziedaar, wat ons doet vragen, of men in de Ten-toon-ſtelling op het Frederiksplein wel waardeert, wat er te waardeeren valt.

Smaakt men daar het geluk van in het leven geroepen en ſterk ſprekende harmoniën? Waardeert men het ontzaglijk treffende der opmerking, hoe de tijdvakken, met hunne wijsbegeerte, met hunne zeden, met hunne ſtaat- en letterkunde, met hunne ſtoffelijke behoeften en hoogere hartstochten, hun heimwee naar het Eeuwig Vaderland en tevens hunne viering der zintuigen, — zich uitſpreken in de kunstvormen, en het duidelijkst misſchien, het weelderigst althands in de levensſtoffeering die ons omgeeft, de meubelen, het huisraad, de behangsels, tapijten, kleederen, lijfcieradiën, rijtuigen, in één woord alle voorwerpen, die 's menschen genie, zijn vindingsgeest, zijn ſpelend vernuft, zijn vruchtbare vatbaarheid voor harmonische indrukken (zijne gemoedsſcheppingen) ontwoekeren aan de natuur en der voorwerpen *matière première*?

Kijken de menschen — de Dames en Heeren — de Amsterdammers en de buitenluî, niet met het zelfde paar oogen naar de tapijten van Haass, de meubels van Pallenberg, de Hanausche kleinodiën, de Meissensche eetſerviezen, de ongeëvenaarde vormen-encyklopædie van Stoltzenberg, als naar de beklagenswaardige tooneelkunstenaars, die, ten wille van het publiek en tegen den zin der direktie, ſtukken moeten vertoonen, welke volkomen ſtrijden met hun goede ſmaak en goeden wil?

Ik vrees het. En daarom kunnen de vreugdevuren, die ik in de *D. Warande* ontſteek, niet zoo vrolijk opflakkeren als de Ten-toon-ſtelling op het Frederiksplein 't zoû verdienen.

Vóor alles — mijn hulde aan de "Regelings-Commissie" voor het beginsel, dat bij de ſchikking der ingezonden zaken heeft voorgezeten. Men heeft zoo veel mogelijk vermeden een grooten bazaar van de verzameling te maken. In tegenſtelling (helaas!) met mijne vaderſtad, die de grootste kunstenaars uitnoodigt ſchilderijen naar hare Stedelijke Ten-toon-ſtelling (voor 1877) te zenden, en de meesterſtukken van middelbaren omvang ſlechts 1½ palm boven den zaalvloer verheft, dus zoo goed als op den grond zet [1], — verdient de Regelingskommissie der Nijverheids-ten-toon-ſtelling veel lof voor hare ſchikking.

Daar zijn eigenaars van blijvende verzamelingen, bij wie de mensch geheel is opgegaan in den *collectionneur*. Men zoû denken, als iemant verliefd is op den kabinetwerkſtijl van de helft der XVIe Eeuw: die fijne profielen, op de antieken geſtudeerd,

1 Zoo iets is ongehoord. De beſchikbare zaalruimte in het Oû-man-huis was blijkbaar te klein. Nu had men de keus tusſchen 1° het afwijzen van ſchilderijen, wier toezending men had uitgelokt, 2° het inruimen, inrichten, des noods oprichten van een lokaal, 3° het ſlecht plaatsen. Men heeft het laatste gekozen. 't Is ongehoord. Al had het Amsterdam 20.000 gulden of meer moeten kosten, om een geſchikt lokaal gereed te maken, — al had de binnenplaats van het Oû-man-huis overdekt moeten worden, — men had, als men prijs ſtelde op de faam van beſchaafdheid, rechtvaardigheid, gastvrijheid, daar niet voor moeten te-rug-ſchrikken. Beter geen ten-toon-ſtelling, — dan eene waarbij alle voegzaamheid op die wijs in het gezicht wordt geſlagen. Vele ſchilderijen zijn, door die plaatsing op den vloer of boven de gezichtslijnen der bezoekers, onherkenbaar. Sommige die op den grond ſtaan, kan men niet dan *neergehurkt* bezien. De bezoekers ſtrijken er onophoudelijk met hunne kleederen tegen aan. Zulk eene ontvangst, aan kunstwerken bereid, heeft geen naam.

die verſcheidenheid van kolommetjens, die nu eens een thermachtigen, dan een vaasachtigen vorm aannemen, maar door kapiteel en bazement als zuilen gehandhaafd worden, die ſtijgende ſtengels, met ſymmetrische ranken, die vruchten en bloemen, weelderig en toch gelijkmatig er door voortgebracht, die vazen en lamfers, die menschen- en dieren-masken en -lichaamsdeelen, verwant aan het plantenrijk, die gratie der onderdeelen bij onwraakbare proportie van het geheel, dien humor en zwier, die verraſſende aktueele zinrijkheid met eenige klaſſieke gedachten overgoten, — als iemant zóo geſteld is, zoû men denken, zal die man in zijn ſlaap-, eet-, zitkamer zich van vormen en kleuren omringen, welke hem gedurig ſpreken van zijn lievelingstijdvak. Maar dit is zelden het geval. Daar zijn huismoeders, dien het aan het hart gaat als het damast en linnen uit het kabinet naar de dineertafel en de lichamen der kinderen verhuizen moet; die meenen dat pellegoed en linnen in het kabinet behoort te liggen; dat dát de beſtemming er van is. Van de zelfde gedachte zijn die kunstverzamelaars. De vertrekken, die zij bewonen, zijn op de wanſtaltigste wijze door hun behanger en kastenmaker toegetakeld, en in éen of twee kamers van hun huis hangen, ſtaan, of liggen in het grootste gedrang, de ſchilderijen of "oudheden", die zij met geestdriftig najagen of geduldig afwachten tot zich gelokt en voor eenige bankjens of een groot getal drie keer in hun hand omgedraaide quartjens, hebben ingeruild. Die lieden begrijpen niet, dat het de beſtemming der kunst is hun leven te verrijken, te bevruchten, te vervullen, te vercieren; dat de vormen en kleuren, gedragen door de aangeſchafte voorwerpen, in harmonie gebracht moeten worden en zich moeten aanſluiten bij hun werken en rusten, hun in- en uitſpanningen, hun juichen en treuren, hun ademen en ſmachten.

Van deze waarheid heeft de Regelings-kommisſie der Nijverheids-ten-toon-ſtelling gevoel gehad, en daarom heeft zij niet de voorwerpen als afgezonderde zaken buiten verwantſchap naast elkaâr gezet; maar zoo veel mogelijk de voorwerpen in de omgeving gebracht, waarvoor zij beſtemd zijn. In het midden der groote zaal en in de zijbeuken heeft men met de voor-handen

meubels, tapijten enz. een groot getal geſtoffeerde kamers inge richt; met de vazen, uurwerken, kandelaars, bekers, ſchotels enz. heeft men de meubels, ſchoorſteenmantels enz. vercierd, die zich daartoe leenden. Zoo krijgt men werklijk eenigszins den indruk, dien de ingezonden voorwerpen beſtemd zijn te maken; een indruk, die gedeeltelijk afhangt van het omringende. Kroonen, luchters heeft men aan den zolder gehangen op den afſtand van de wanden, die geſchikt vóorkwam. Tafels heeft men gedekt; ſchalen, borden, miliëus, vorken en lepels komen uit op het geſpreide tafellaken, en de ſervetten liggen waar zij behooren.

Dat is het ware beginsel. Hildebrand heeft in der tijd zijn afkeer van beesten in hokken, mannetjen aan mannetjen, al uitgeſproken. De toekomst, het leven van de kunst is onze behoefte aan harmonie te vervullen, en de liefde voor haar wordt niet opgewekt door het systematiesch door elkaâr werpen der zaken, gelijk het in muzeums maar al te zeer aan de orde is. En de kunst, onze behoefte aan harmonie vervullende, kwijt zich van die taak niet ſlechts, noch bij uitnemendheid, wanneer zij ons uit het heerlijk beeld van Barzaghi (ter ſtedelijke Ten-toon-ſtelling — de dochter van Farao met het kind Mozes), of uit het geestig, wel wat ondeugend ſchilderſtuk van Bles (*Huisvrienden*) toeſpreekt, — maar ook en algemeenst als zij van leven tintelt in de vormen der meubels, die ons omgeven, der gewaden en cieraden, waarmede zekere ideën of charakters, door medeſchepselen vertegenwoordigd, op ons toetreden.

Het zoû een weinig vruchtbare arbeid zijn de Nijverheids-ten-toon-ſtelling in hare deelen te gaan beſchrijven. Men heeft ze trouwens gezien, men zal ze op nieuw gaan bezoeken. [1] Wij maken intusſchen op zekere denkbeelden opmerkzaam, die men daarbij niet uit het oog moet verliezen, en waarſchuwen tegen zekere fouten.

De "Commisſie" kon niet anders dan alle ſtijlen ter Ten-toon-

1 Dit ſtuk was reeds geſchreven vóor de ſluiting der Ten-toon-ſtelling. Onze lezers zullen dan ook hun bezoek een genoegzaam aantal keeren herhaald hebben, om over de mindere of meerdere juistheid onzer beſchouwingen, met de hulp hunner herinnering, oordeel te kunnen vellen.

ſtelling toelaten. 't Moet echter erkend worden, dat dit liberalisme aanleiding tot de onderſtelling geeft, dat alle ſtijlen gelijke rechten hebben, even zeer aan de eischen der ſchoonheid beandwoorden. Dit is eene dwaling: de ſchoonheid beſtaat; wat daarmeê ſtrijdt is niet ſchoon; ſommige ſtijlen (gelijk ze worden toegepast) ſtrijden er meê; hebben dus niet de rechten der goede, wel aangewende ſtijlen. De ergste dwaling is, binnen de grenzen van zekeren ſtijl, ſommige vormen aan te wenden, waar zij kwalijk gepast zijn. Onze hollandsche ſchrijnwerkers, die meenden ſchoone blijken van eene vrij werkende fantazie te geven door het blad van gewone gezelſchapstafels geducht uit te ſchulpen, en bij ſommige tafels de pooten met dwarshouten te voorzien, die hinderlijk zijn voor de beenen der aangezetenen, handelden bepaald verkeerd. Een uitgeſchulpt tafelblad is onzin, behalve wanneer een gast het midden houdt tuſchen een mensch en een olifant, en zonder zulke uitſchulping zich niet dicht genoeg bij de tafel zoû kunnen zetten. Vierkante tafels (zoo lankwerpig als het getal gasten vereischt) zullen ſteeds, en te-recht, regel zijn; ronde en ovale zijn zeer bruikbaar. Een uitgeſchulpt tafelblad wordt niet door het gebruik, dat men van een tafel maakt, gewettigd.

In de vorige Eeuw had men, in ſommige pronkkasten voor glas en porcelein, uitgeſchulpte planken, met vergulden voorkant. Dat kan zeer doelmatig zijn. Op de voorſpringende deelen zet men vazen, flesſchen, glazen, die er op pasſen, en door het wechſnijden der plank, waar niets op komt te ſtaan, geeft men een zwierige lichtheid aan de te pronk gezette voorwerpen, vermindert de ſchaduw voor de zaken, die op eene lagere rij voorkomen, en maakt dikwerf, dat die zaken beter te zien zijn.

Maar daar is nóg iets. Mag een ſpiegellijst bijv. uitgeſchulpt zijn (om dit woord te blijven gebruiken)? Waarom wordt het ſpiegelglas en dan ook de lijst uitgeſchulpt? Kan men er zich beter in zien? Geenszins: maar — daar is in de bouw- en cierkunst een gebied waarop aan de eischen der nuttigheid wordt gehoor gegeven; een ander, daarmeê in gedurige betrekking, daarmeê vaak ſamenloopend, waarop de fantazie vrij ſpel heeft. Deze laatste openbaring der plastische ſchoonheid is van een

aard als de muzikale. Het menschelijke gevoel zal zich licht geheel kunnen uitſpreken in een zielekreet; maar de muziek treedt op en vertaalt die eenvoudige *konstruktieve* kreet in een treffend, zinrijk tonenſpel. De vrijheid der kunst heeft hier natuurlijk (als alle vrijheid) haar grenzen: de modulatiën moeten zóó gekozen worden, dat zij werklijk de kreet vertalen, verklaren, verrijken, uitbreiden, verſterken, nuanceeren; maar het hoofdcharakter moet gehandhaafd blijven. Aldus ook in de vormenwaereld. Bij de timmerlieden noemt men een lijst, die een cirkel tot doorſnede heeft, een kraal; en inderdaad wanneer men een kraal (een bolletjen) maar lang genoeg uitrekt, wordt hij een ronde ſtaaf. Omgekeerd kan men dien ſtaaf (of kraal) weêr tot eene reeks van eigenlijke kralen herleiden, door hem in gelijke, afgekante ſtukken te ſnijden. Onze geest vindt behagen in het ſamen genieten van een kantige lijst en zulk een kraallijst; dat kontrast behaagt. Wijzigt men aldus in geregelde en herhaalde vermindering de doorſnede der lijst, — waarom zoû men haar niet in de lengte mogen wijzigen? Als ik een kind tot mij roep, en het huppelt in plaats van te ſtappen, — zal ik die zwierige beweging dan veroordeelen?

Geenszins. De fantazie van het kind, het opbruisende leven, ſpreekt zich uit in die huppeling. Ook 's kunstenaars bruisende leven mag zich openbaren in vormen, die door de ſtoffelijke konstruktie niet gevorderd, door de nuttige beſtemming van het meubel (bij-voorbeeld) niet voorgeſchreven worden. Als men bloemen in een tapijt mag weven, om ons oog en hart te vervrolijken, mag men een ſpiegellijst ook uitſchulpen. Die bewerking moet echter op de natuur geſtudeerd worden, en krullen, die niet organisch uit den hoofdſtengel voortkomen, zijn ſlechts bij uitzondering te dulden. Aan *redelijkheid* heeft dan ook de Renaisſance-ſtijl in haar vormverloop van Leo den X^e^ tot Louis XV niet gewonnen. In tegendeel.

Er zoû hier nog veel over dit onderwerp bij te voegen wezen. Men kent den ſtijl rococo, waarin men etymologiesch *rocaille* te-rug-vindt. In de lusthoven werden fonteinen aangelegd; men bootste de rotsnatuur, de waterſtreken na, met hare keyen,

ſchelpen, haar lisch, en wat niet al. Zoo kon de *rocaille*-ſtijl op zijn plaats wezen in de open lucht, bij waterwerken; maar verrijkt met andere open-lucht-cieraden, van hekwerk, balusters enz. werd het *rocaille*-ſtelsel al ſpoedig op alle bouwwerk toegepast, en van buiten drong het naar binnen. Men vond er behagen in, te midden der *parfums* van de balzaal, aan de ſpeeltafel, bij de hoflijke konversatie, de daarmeê kontrasteerende openluchtsvormen aan te brengen, en zoo legerde zich de *rocaille*-ſtijl, in zijn fijnste openbaringen, gecizeleerd, geëmalieerd, gepolijst in den gantschen ſalon, zelfs op de waayers en parures der Dames.

Moet dat veroordeeld worden? — In de XVIIIe Eeuw werd men ſoms gekapt met levende vruchten en bloemen. Vruchten, bloemen en bladen werden aangebracht op de *panier*-rokken. — Dit gaat zeker te ver. De takt moet hier de grenzen aanwijzen. Met een rustiger gemoed zet ook de æsthetikus zich bij de *dressoirs* der eerste Renaiſſance dan bij die van het Pompadourtijdperk. Moeten de laatste echter onvoorwaardelijk veroordeeld worden? Die vormen brengen ons een tijdperk van veel lichtzinnigheid, maar toch ook van veel geest en elegantie te binnen; het ſtaat ons nader dan het eerste, en wat de hulde betreft, die wij brengen door het hier of daar overnemen van de vormen, zoû François I en zijn hof, zoû Henri II daarop zoo veel meer aanſpraak hebben dan Louis... *le bien-aimé*? Laten wij voorzichtig zijn in het onbepaald veroordeelen.

Toch is op de Nijverheids-ten-toon-ſtelling door eenige der vermaardste inzenders gezondigd. Ik wil dat, met een paar voorbeelden, aantoonen. IJzeren ſpiegellijsten — wat dunkt u daarvan? Gaat het denkbeeld *ijzer* met het denkbeeld *looking-glass* goed ſamen? Metalen ſchoorſteenmantels (Kat. bl. 85, 17), ſchoorſteenmantels van hout, van aardewerk (bl. 86, 26)? Min eigenaardig. De omlijsting van de vuurhaard zij van ſteen! Steen is monumentaal, onbrandbaar, niet, in zijn gantsche dikte, zoo licht héet als ijzer. De Schoorſteenmantel moet verwant zijn aan den post der Buitendeur. De Deur en de Schoorſteen zijn twee hoofddeelen, hoofdorganen van het Huis. Door de Deur komt alles binnen, en gaat alles uit. Goede en kwade tijdingen,

vrienden en vijanden, ja wat het uitgaan betreft, ook de lichamen van al de leden des gezins, als zij hier alles hebben opgegeven, alles geleden en, huns ondanks, met of zonder hunne prætensiën, in een ander (geheimzinnig) oord verplaatst zijn. Om den Schoorſteen vergadert alles; het huislijk leven openbaart er zich het krachtigst; er wordt veel afgehandeld; gemijmerd en gezongen; vooral gerust van den arbeid. De Schoorſteen, de haard, is het altaar des huislijken levens. Het is de meest vercierde plek der kamer; het is, of dáar het levenscentrum der huisgenoten gezocht moet worden. In den winter gaat er de warmte van uit; de behoeftige kookt er zijn onmisbare ſpijze; de gegoede vertrouwt er zijn tijdverdeeler, zijn uurwerk, aan toe, plaatst er zijn ſpiegel, den gehoorzamen verdubbelaar van zijn geheele ſtoffaadje van vrienden en vreemden, boven; verciert hem met armblakers en met de kostbaarste beeldwerken of vazen, die hij nahoudt. Poort of Deurpost en Schoorſteen moeten dus krachtig het monumentale leven van het Huis vertegenwoordigen. Zij behooren van ſteen te zijn. Als het "kunstmarmer" (bl. 85, 13) beſtand is tegen hitte, ſtooten, enz. wensch ik het niet af te wijzen. Men roept veel over "waarheid" in de monumentale kunst; maar weinigen hebben over hare eischen nagedacht. Een vorm, in zekere ſtof uitgevoerd, moet aan twee eischen voldoen. Hij moet objektief het werk verrichten, waarvoor hij beſtemd is; maar hij moet ook ſchijnen daartoe in ſtaat te zijn. Het is niet genoeg, dat dunne ijzeren buizen een bovenmuur kunnen dragen, — wij moeten den indruk krijgen, dat dit kan. Zij die kunstig gewerkte welfribben van pleister maken, houden ſlechts den tweeden eisch in het oog; verwaarlozen den eerste. Wordt er echter in het dragen der welving of bezoldering voldoende voorzien door verborgen ſchoorſtijlen, — dan zoû ik — voor zoo ver de zaak geheim bleef, en de toeſchouwer dus niet gestoord werd in zijne æsthetische verwerking van het waargenomene, nog zoo heel nadrukkelijk die pseudo-ribben niet durven veroordeelen. Het *ſimulacre* ſpeelt zijn rol en behóort zijn rol te ſpelen in de kunst. Zijn wij voorzichtig, vergapen wij ons niet aan ſchijnſchoon absolutisme.

Boven wraakte ik den ſpiegel met ijzeren lijst. Neen, geef mij een ſpiegel als de venetiaansche van Valentino (N° 63, bl. 93), met zijn in fijn hout gebeitelden rand van dansende kindertjens! Men voelt, dat ook de gewone vergulde heel iets anders is. Men weet, dat men daar met geen masſief goud te doen heeft. Een ſpiegeltjen met fijn gouden ankadrement trouwens zoû niet te veroordeelen zijn. Weelde past bij weelde. Ik zeg ſpiegeltjen, om dat een ſpiegel met zware gouden lijst inderdaad ons te veel in de ſpreukjenswaereld zoû overvoeren of onder die dorpelingen, waarvan men zegt, dat zij er gouden pijpenladen op nahouden. Het doet mij leed, dat aan de ijzeren ſpiegelbelijsting van Heinrich Pallenberg te Keulen eene zilveren medalje is toegekend. IJzer is ijzer, en om te weten wat het is, moet men vragen, welken indruk het op de onderſcheidene zintuigen maakt. De *ſmaak* van het ijzer, als men het op de tong legt, beandwoordt geheel aan het raauwe van den klank en harde der flikkering. IJzerroest heeft zelfs iets lugubers; een en ander past weinig om een waereldsch en koket vercieringsmeubel. Bovendien eene omlijsting is, hier, eene bekleeding, en ijzer is voor bekleeding alleen geſchikt, wanneer er een ontzettend krachtige weêrſtand aan vijandige faktoren geboden moet worden.

Hoe treffijk, voor 't overige, de expozitie van den Heer Pallenberg moog zijn, toch moeten hem nog meerdere vergrijpen verweten worden. Bij zijn XVI°-eeuwsch ameublement (N° 52, bl. 91) komt een wel ingericht bufet voor. Het heeft een benedenkast, met twee deurtjens. Die deurtjens ſlaan niet toe tegen een ſtijl. Een vaste ſtijl zoû de berging van breede voorwerpen in den weg ſtaan. De deuren ſlaan dus tegen elkaâr en de linker wordt met knippen vastgezet. Maar men heeft de ſpleet willen bedekken, en daarvoor een half zuiltjen, kolommetjen of pilaster, met kapiteel en bazement, gebruikt, vastgeſpijkerd op het deurtjen rechts. Dat is een onvergeeflijke fout, offchoon het bij Renaisſance-meubelen veel vóorkomt. Een kolom moet dragen; moet niet open en dichtklappen en ſlechts van tijd tot tijd den vloer en bovenlijst even bereiken. Als de kast geſloten is, ſchijnt

het àls of de deurpaneelen kunnen openſlaan en het kolommetjen ſtaan blijft: daar ſtrijdt de konstruktie met den æsthetischen indruk.

Richter te Berlijn (N° 55, bl. 92) heeft een bufet ingezonden, waarvan het bovendeel op vaasvormige zuilen rust. Een vaas is beſtemd tot omvatten, verbergen, bewaren, niet tot ſchoren, onderſteunen. De fantazie moge zich ſoms behagen in kolommen, die, door een ſterke zwelling aan het boven- of benedendeel der ſchacht, naar vazen zweemen, het draagvermogen moet er zich toch vóor alles in uitſpreken. Ik weet wel, dat deze ketterij met doorluchtige voorbeelden verontschuldigd kan worden. De Karyatiden toch, de jonge maagden, die een der portaallijsten van het Erechtheion droegen, zijn veel minder voor dat werk geschikt dan de geſpierde krijgers, die aan het beroemdste grafmonument van Breda geheel noodeloos een zwaren ſteenzerk boven de lijken houden van het Nasſausch echtpaar. (N° 707, bl. 78) Het is zot, zulk een zwaren zerk te gebruiken als verhemelte boven die gevierde dooden, al tracht men het te rechtvaardigen, door (fraai gecizeleerd) wapentuig boven op den zerk te leggen; maar dat die vier mansbeelden d r a g e n is niet tegennatuurlijk. Het dragen van vaten of manden op het hoofd van jonge maagden is even min ongehoord; maar wel het dragen van gevelbalken, al bootst het ſteen hout na. En zoo moeten ook vazen niet dragen.

Even-min moeten vazen, kandelaars, voetſtukken van welken aard ook, op uitgebogen bladen ſtaan. Bladen zijn beſtemd om te groeyen; zij zijn uitgebot, ontplooid, zij verheffen hunne fijne ſpitsen of gevoelige randen in de vrije lucht. Zij halen adem en drinken, om de plant in het leven te houden, wier organen zij zijn. Zulk een blad moet, ook niet in afbeelding als poot, als ſteunmiddel, als bazis worden gebruikt. Vastheid, evenwicht, zekere omvang, ziedaar wat een bazis of poot moet kenmerken: klaauwen, eenigszins afgeplatte bollen, ſchijven kunnen daar zeer eigenaardig voor aangewend worden.

Asendorpf van Bremen heeft een gothischen kroonluchter van geſmeed ijzer ingezonden (N° 89, bl. 96). Die is zoo gekompo-

neerd, dat de middenſtang in een pinakel of gothiesch torenſpitsjen uitloopt. Maar aan die middenſtang laat hij de kroonluchter hangen. De pinakel eindigt dus in een ring, waar men een koord of ketting doorheen kan laten gaan. Dat is onverdedigbaar. Men heeft in de Middeleeuwen veel van die kroonen gemaakt, die aan de middenſtang hingen, welke dan ſoms uit een Heiligen-beeld, met of zonder overkapping beſtond. Aan de punt van de kap of op het hoofd van het beeld bood dan een ring of haak de gelegenheid tot ophangen aan. Doch de voorgang van de krachtigste tijdperken in de plastiek kan geen onzin tot goede ſmaak verheffen.

Een kap, een ſpits, een pinakel, ſchijnbaar rnstend op zuilen, posten of muurdammen, moeten tot geen plichten gedwongen worden, met dat rusten in ſtrijd. Voor een onbedorven verbeelding wordt een pinakel, waar een kroon bij hangt, uit elkaâr gerukt. De middenſtang van een kroon moet haar kracht van boven vinden en haar last van onderen; zij moet blijkbaar houwen, grijpen, beletten dat de zaken naar beneden komen.

Uit den rijken modellenſchat, door de Heeren Cuypers en Stoltzenberg bij-een-gebracht, valt op het gebied van den natuurlijken werkkring die aan elke bouwſtof is toe te kennen, veel te leeren. Het vaatwerk, het kistwerk, zoowel als het geſmeed ijzer, ſloten, deurbeſlag en wat dies meer zij, bieden voorbeelden aan, der beſtudeering overwaardig. Ook is het met rood doorwerkt tafellinnen van den H^{r} Stoltzenberg een groote aanwinst te rekenen; terwijl zijne verzameling oud beeldwerk, kerk- en huisgeraad de onvoorwaardelijkste lof verdient.

Het is gelukkig, wanneer industrieelen, die over veel middelen beſchikken, aldus op den goeden weg zijn. De ontdekking eener nederlandsche beeldhouw-, drijfkunst en ornementeerkunst in 't algemeen is hoofdzakelijk aan de Heeren Cuypers, Stoltzenberg en Colinet te danken. Des te meer moet het betreurd worden, dat een huis zoo voornáam als dat van de HH. J. M. Van Kampen en Zonen, te Voorſchoten, zich door zulk eene bedroevende afwezigheid van alle kunst-intentie onderſcheidt. De firma heeft vele ridderkruisen en eerepenningen in haar kast liggen; maar, helaas, *ce*

n'est pas l'épée qui fait le gentilhomme, althands niet *l'épée seule*. Bij den *degen* moet het *recht* komen hem te dragen. Uit den blik, waarin het bloed ſpreekt, treft een vonk ſamen met de ſtraalflikkering van het zwaard, en als iemant dat ziet zegt hij: "ziedaar een Edelman." Vele zilverſmits denken, dat het, wat den ſtijl betreft, er zoo erg niet op aan komt. Bij gebreke van ze te kennen, minachten zij de ſtijlvereischten. Somtijds leveren zij iets fraais (dat ze toevallig gekopiëerd hebben naar een goed model), maar dat onmogelijke ding, dat er naast ſtaat, verklapt hunne argloosheid: zij wisten niet, dat dát nu fraai was: dat dáar harmonie was tusſchen doel en voldoeningsmiddel, tusſchen idee en vorm, tusſchen ſtof en vorm. 't Is betreurenswaardig, dat het peil der algemeene ſmaak laag genoeg ſtaat, om aan eene firma, als die wij hier beſpreken, eene ſoort van reputatie te hebben kunnen bezorgen.

Neen, dan zijn de voorwerpen door den Heer P. van Santen Nz. ten-toon-geſteld van wat beter ſtempel (Bl. 44, N° 334). Ik erken wel, dat hier de bizondere aanleg van het hoofd der firma, even als bij de Wed. G. Dorens (vergulde meubelen, Bl. 29), veel heeft bijgezet, om te verhoeden, dat men tegen de goede ſmaak zondigde, ook al heeft men zich de æsthetische eischen niet zoo ſcherp geformuleerd. Eene verzorgde, harmonische opvoeding brengt een kunstzin meê, die ſomtijds niet rechtſtreeks noodig heeft door diepe geleerdheid en persoonlijke naſporingen geſteund te worden; maar gelukkig dan toch maar, die zulk een takt bezit.

Tot mijn leedwezen heeft de firma H. F. Jansen en Zonen zulk een loots gederfd; dit maakt dat haar blaauw behangsel met de blaauwe waschtafelzaken, ondanks de aanwending van het would-be harmonische bruine, ongunstig afſteekt bij het allerliefst ameublement van J. B. Bleesing en Zoon, Bl. 28, N° 124, offchoon dit laatste zeker een groot getal percenten beter koop te krijgen is.

Hoe zal het verder met de publieke ſmaak gaan? Men leert; dat is onmiskenbaar. De tegenwoordige ten-toon-ſtelling heeft ons een goed eind vooruitgebracht, en de hoogste medalje mocht wel worden uitgereikt aan hen die haar hebben op touw gezet en ingericht. M.

MENGELINGEN,

van letterkundigen, socialen, staatkundigen en wijsgeerigen aard.

QUETZAL (DE SCHOONE GOD) DOOR LEW. WALLACE. Uit het Engelsch door Mevrouw Koorders-Boeke, Sneek, H. Pyttersen, Tz., 1876. — Niet ten onrechte heeft meer dan een man van naam op letterkundig gebied beweerd, dat de geschiedkundige roman een tweeslachtig wezen is, als kunstgewrocht van zeer twijfelachtige waarde; omdat de eischen der kunst en die der geschiedenis zich hier beiden laten gelden en het zeer moeilijk is beiden recht te laten wedervaren. Het zal toch een duizendste tref zijn, dat de geschiedenis van een of ander persoon met zijne omgeving volkomen pasklaar is voor den vorm eens romans en van den anderen kant zal het niet minder bezwaarlijk gaan eene dramatische inkleeding te bewerken, die in hare hoofdbijzonderheden niet te kort doet aan de historische trouw. Gemeenlijk is de hoofdpersoon in zulke verhalen geen held in den eigenlijken zin des woords; maar meer een middelpunt, waarom zich eenige belangrijke personen bewegen. Die op de hoogte is der geschiedenis en harer gebeurtenissen ondervindt daarom maar al te dikwijls eene bittere teleurstelling, waar hij de feiten verwrongen en wat jaren vaneen gescheiden was samengevoegd ziet; terwijl de man van smaak en zuiver kunstgevoel geschokt wordt daar, waar proeven werden genomen om de geschiedenis in hare ware gedaante in een romantischen vorm te gieten. Elk genre op het gebied der kunst, behalve het genre ennuyeux, heeft wel is waar recht van bestaan; doch dit neemt niet weg, dat velen zich dit genre van roman vijandig toonen.

De begaafde vertaalster van den onderhavigen roman heeft dit alles ook gevoeld; toen zij in een nawoord het spel, dat de schrijver met de bekende feiten speelde, trachtte te vergoelijken. Zoo ooit dan was hier het woord van pas: qui s'excuse, s'accuse. Verdichting en waarheid zijn dit verhaal tot een geheel verwerkt, dat alleen dan zijne aantreklijkheid behoudt, wanneer men abstractie

maakt van de historische gegevens dier dagen; toen Montezuma in Mexico regeerde en Cortes met zijne helden aanlandde om zich daar wederrechtelijk als meester op te werpen, zijn gouddorst bot te vieren en onder de vreedzame, schuchtere en zachtzinnige Indianen als een kudde jachtvee rond te woeden. Het rijk der Azteken met zijne beschaving, gebruiken, kleederdrachten, bouworde, kunsten uit enkele historische gegevens, maar bet meest uit die der verbeelding opgebouwd; zie daar den inhoud van dit verhaal; want de inval van de Spanjaarden en hun verdrijving is slechts de slot-scène.

Het karakter van Montezuma, den koning van dat rijk, is zeker voorgesteld, zooals de geschiedenis hem ons leerde kennen: zachtaardig, weifelmoedig, bijgeloovig; besluiteloos en toch vol vaderlandsliefde, en een zielenadel, waardigheid en goedheid, die ons voor hem inneemt en medelijden doet gevoelen met al de rampen, die hem treffen. Tegenover, of liever naast hem staat eene andere persoonlijkheid, die alles in zich vereenigt van moed, trouw, strijdlust en eerbiedige liefde voor de jonge, hem toegezegde koningsdochter, wat een christenridder van het zuiverste water slechts zou kunnen wenschen te bezitten. De christenhelden kunnen ten minste bij Guatazoma niet in de schaduw staan. Vol beleid, een groot veldoverste en onverschrokken krijgsman, die de wapenen goed hanteerde en plicht boven alles stelt, zelfs boven Tula, zijne bruid, is hij even edelmoedig als dapper, en koestert zelfs geen wraak, wanneer 's Konings ongenade hem treft en hem haar ontrooft, die hem dierbaarder is dan zijn leven. Dit is de man nu, die in dit boek als de bevrijder van zijn vaderland van het juk der spanjaarden optreedt; het volk tot den krijg samenroept, terwijl de zwakke Montezuma door een list der Spanjaarden hun speelbal geworden is en in zijne gevangenis sterft, — en de spaansche indringers met bebloede koppen doet aftrekken om ten slotte met Tula kroon en troon te deelen. Het karakter van dezen held blijft zich gelijk tot het einde toe; zoo als het van het begin is opgezet. Met flinke en heldere trekken staat hij voor onze oogen zonder zich ooit te verloochenen. Ook de rol, die Cortes speelt, dwingt onze bewondering af. De kalmte, het bedaard overleg, de ijzeren wilskracht, de volharding hem eigen, de koelbloedigheid, waarmede hij de grootste waagstukken uitvoert, heeft de schrijver zoo levendig voorgesteld en veraan-

schouwelijkt, dat wij hem als 't ware zien voor oogen. Zijne makkers zijn allen zulk een veldheer waardig en al evenaren zij hem niet in zielenadel; zij komen hem toch nabij in veerkracht en heldenmoed.

Een belangrijken invloed oefent op den loop der omstandigheden zekere paba of heidensche priester van den God Quetzal, Mualox genaamd. De dienst van dezen God van vrede en bloemen was door de Montezuma's afgeschaft. Mualox was nog de eenigste zijner dienaren, die was overgebleven en in de vaste hoop leefde, dat Quetzal zou terugkeeren om zich te wreken en Tenochlitan en het vorstenhuis ten gronde richten. Deze meening hield hij levendig onder het volk en in het hart des konings en versterkte haar door een soort van voorspellingen, welke hij aan een aangenomen kind ontlokte, dat hij innig lief had en dat in een onderaardschen, alleen voor Mualox toegankelijken lusthof woonde. Deze somnambule voorspelde de komst van den schoonen God en toen de blanke ridders landden op hun strijdrossen klonk zijn roep: Quetzal is gekomen. Wee u, Tenochlitan! Van daar de eerbied, het ontzag, de angst, die koning en volk voor de Spanjaarden koesterden. De priesters echter van den God, wiens hoogepriester Montezuma was, Huitzil, die menschenoffers eischte, oefenen minder invloed uit. De kracht van Mualox' overtuiging, de liefde tot zijn God en zijn vaderland, zijne vaderlijke genegenheid voor zijn aangenomen kind, zoowel als de warme kinderlijke liefde, gehechtheid en geheele overgeving aan hem van haren kant, zijn met een warmte en gloed van kleuren en eene fijnheid van lijnen geteekend, waarin men de meesterhand niet kan miskennen.

Maar dit is nog niet alles, waaraan wij hier hulde moeten brengen. Aan liefelijke tooneelen, waar kinderlijke eenvoud en naiviteit haar rol vervullen; zoo als bij de avontuurlijke vlucht van den page Orteguilla voor het woedende volk in den tempel van Quetzal en zijne zonderlinge verschijning in de grot des paba's, waar de oude priester dood ligt en hij diens lievelinge het leven redt, om later door een pijlschot te sneven — ontbreekt het niet. Zij vormen eene aangename afwisseling onder al de krijgskreten en het krijgsrumoer. Doch ook op dit gebied is Lew Wallace geen vreemdeling. Het gewoel der duizenden, de wanhopige verdediging der kleine spaansche heldentroep,

de afwisseling van nederlaag en overwinning, het gedreun der kanonnen, de bloedkreten der Indianen; al de wanorde en razernij, al de angsten en weeklachten, de hoop en wanhoop, die een straatgevecht in eene groote stad meebrengt, wij zijn er getuigen van; wij bewegen er ons bijna in; wij deelen in al de aandoeningen die de strijdenden bezielen; zij rijzen en dalen in ons bewogen gemoed. Zoo ergens dan heeft hier ook Mevrouw Koorders-Boeke bewezen, dat zij hare taal meester is en dat zij diep gevoelde, wat de schrijver heeft willen uitdrukken.

Te midden van al die akeligheden speelt een ander konings kind, de schoone Nenetzin, een verschillende rol. In een droom harer kindsheid had zij den man gezien, die alleen en niemand anders, haar hart zou bezitten; maar onder hare omgeving vond zij geenen, die op hem geleek; want hij was blank. Alleen onder de vreemdelingen zag zij haar ideaal in Alvaredo, den fieren, welgebouwden Spanjaard met zijne regelmatige trekken en blonde lokken. Voor hem versmaadt zij Hualpa, den krijgslustigen jagerszoon, die den koning het leven redde, de eer van zijn halsvriend verdedigde ten koste van zijn leven en in den adelstand verheven werd. Door hare genegenheid verblind verraadt zij, uit angst voor het leven van Alvaredo, de krijgsplannen haars vaders, die zich van de Spanjaarden wil ontdoen, en stelt zich onder hunne bescherming. Zoo doende wordt zij de onschuldige oorzaak van al de ellende haars vaders. Alles verliet zij voor haren bruidegom, ook haren godsdienst en blijft trouw ten einde toe. Geen Hualpa is in staat haar te doen wankelen. Bedreigingen, noch vleiende woorden baten; met Alvaredo trekt zij mede, toen Cortes met de zijnen moest vluchten, om met hem den dood te vinden.

Aan huislijke en landelijke tafereelen is in dezen roman ook geen gebrek. En ook dit moeten wij ter eere des schrijvers zeggen, dat zijn boek geheel vreemd is aan de wellustige en zinnelijke liefdesgeschiedenissen van de Duitschers en Franschen. Hier triomfeert de misdaad niet. In een soort van restauratie mag men nu en dan eens te diep in het glaasje kijken, de maat wordt slechts even overschreden. Allerlei standen met hunne zeden en gebruiken krijgen wij tevens te zien. De winkeliers, de politie krijgen hun beurt; zoo wel als het huislijk leven, de meubels, de tuinen en de vermaken des vorsten. Het drukke verkeer op het uitgestrekte meer, waarin de hoofdstad lag, doet ons denken aan

een ander Venetie met zijn hooge paleizen en prachtige gondels; terwijl het aardig gekeuvel der jeugdige princessen niet behoeft onder te doen voor dat der jonge dochters van het beschaafd Europa. Maar Tula en Nenetzin, zij hadden ook onderricht genoten aan eene school van hooger onderwijs voor meisjes.

Hooger onderwijs voor meisjes! Wat, in het jaar onzes Heeren 1519, toen Cortes landde in Mexico! Ja! Ja! Hooger onderwijs voor meisjes in Mexico in 1519, en reeds eerder. Ik zal nog meer zeggen: academies, canapees en huizen en paleizen, geweven zijden stoffen "beeldhouwwerken op de markt die de kunststukken der grieken en romeinen evenaarden, frescos en schilderstukken, die u verbaasd doen staan", moderne politieregeling, met bont omzoomde kleeren — zeker voor de koude —; leesrook-speelzalen waren er; straatwegen en dijken als in Holland, en dat onder de Indianen van 1519. Jammer, dat iedereen weet, dat deze menschen wel eene zekere beschaving hadden; maar de voorstelling, dat zij voor drie eeuwen reeds bezaten, wat onze tijd haar eer, haar roem acht is onzes inziens wat kras.

Tenochlitan was "een stad, waar het water begrensd werd door kunstig gemetselde muren; en somtijds geleidden steenen trappen naar een bordes; waar gezelschappen in veel kleurige, fladderende gewaden gekleed in het zachte licht schilderachtige groepen vormden en iemand den indruk gaven van eene venetiaansche maskerade." "In Quetzals onderaardsche gewelven waren, behalve veel goud en kunstige gewelven, kunststukken van snij- en beeldhouwwerk, zoo welgevormd als de grieksche kunst ze maar scheppen kon". "Op de markt waren geen uitstallingen zoo kostbaar, als die der schilders; noch was aan eenig bedrijf meer ruimte toegekend dan aan de beeldhouwers." Geen wonder, dat de Spanjaarden verbaasd rondkeken; "onder hunne voeten (zagen zij) breede schoone wegen, of krachtige bruggen, door geen stof bedekt, door geen paardenhoeven uitgesleten; ter rechter en ter linkerhand bevallige vensters, met snijwerk versierd, portalen, vooruitspringende balkons, gekanteelde kroonlijsten, voorgalerijen met pilaren enz. uit gehouwen marmer; en dan hier een paleis, daar een tempel". Dat het koninklijk paleis het toppunt van schoonheid was, laat zich begrijpen. "De feestzaal rustte op kolommen, aan elke kolom was een afgodsbeeld, uit het voet stuk sprongen armkandelaars voor licht. Te midden der pilaren

hingen kroonluchters." Zou men niet meenen hier een katholieken tempel in renaissancestijl voor zich te hebben? Zou dit ernst zijn of kortswijl? Hierin is evenveel waarheid, als in de bewering "dat het bloed de keien verfde" der straat en dat men een tijd had om "middagconfituren te gebruiken".

Daar waren ook "bureaux van staatsambtenaren, bergplaatsen voor archieven van het rijk, bestaande uit landkaarten, wetten enz." Te midden van dit alles "luchtten goochelaars hunne handbehendigheid"; trekt "de politie-agent aan het hoofd eener patrouille rond" en heeft alle moeite om de orde te handhaven. Een volledig muziekkorps met "hoorns en fluiten" op wier maatgeluid "balletdansen" — zeker à la Orpheus! — uitgevoerd worden, ontbreekt er ook niet. En nog meer fraais vermeldt ons Lew Wallace, wat niemand bij de Mexicanen in 1500, toen nog gedeeltelijk in Adamskostuum rondloopende, zou zoeken: "verblindende uniformen", "gewatteerde wapenrokken", rood geverfd met cochenille; "gala bedienden in livrei". Zij nemen met alle gratie een snuifje en noemen hun zoogenaamden adel "die met militaire orden prijkte" en hun borst "met de hoogste militaire orde" zien versieren, lord, mylord enz. Over de "politiek" en "de publieke opinie" redeneeren zij, als of zij bij Palmerston waren ter school geweest; maar "zij hebben ook *in* de academie gestudeerd". Jammerlijk wordt men echter ontnuchterd; wanneer men weet, in welk een toestand zich land en volk in Mexico tijdens de landing van Cortes bevond en dan op dergelijke beschrijvingen onthaald wordt, en zoo de vertaalster het betreurt, dat het haar niet vergund was al de historische aanhalingen des schrijvers aan te geven, wij betreuren het nog meer, dat het ons niet vergund is ze na te slaan. Wat toch de schrijver verhaalt, konden wij nergens vinden. Hij had even goed de slavernij en menschenoffers kunnen weglaten; deze zijn een hors-d'œuvre in eene op 19-eeuwsche leest geschoeide maatschappij, "waar de kunst van adverteeren even goed bekend was en gebruikt werd als in Madrid".

Dit alles gaat ons verstand te boven; evenzeer als dat Mualox uit de beschrijving der somnambule "de kanonnen der spanjaarden herkende"; terwijl de "naam en het wezen eens paards hem geheel onbekend waren." "Vol diepe geleerdheid was hij": dit gelooven wij; doch het laatste kon hij, dunkt ons, eerder gekend hebben, dan de eersten. Doch heel het bestaan van dezen per-

soon is niet zeer duidelijk. Wat hij eigenlijk wil met zijn Quetzal, en of hij voor of tegen de Spanjaarden is, is moeilijk te onderscheiden. Om het in het midden te laten en den goeden man den lust eener keuze te besparen heeft men hem zeker maar bij tijds laten sterven. Een commentaar acht ik op dit alles overbodig. Ik vraag alleen of het beschermend woord der vertaalster zulk een zondigen tegen de historische waarheid rechtvaardigt, als zij zegt: "dat men het er niet voor houde dat men hier te doen heeft met niets dan een roman..... Juist omdat in deren aantrekkelijken romanvorm ons *feiten* geschilderd worden; omdat de schrijver ons geen ideale toestanden schetst, maar de beste bronnen heeft geraadpleegd om ons de Azteken zoo voor te stellen, in hun huitengewone ontwikkeling, hun liefde voor al wat rein, schoon, liefelijk is.... doet het ons zoo aangenaam aan in zulk een door en door fatsoenlijk gezelschap te verkeeren". Zij behoefden echter niet geheel op zijn Europeesch 1876 geinstalleerd en geëquipeerd te worden.

Ik zou ook wel eens willen weten, wat de vertaalster heeft bewogen immer van *voyageurs* te spreken, wanneer zij van heenen weer trekkenden gewaagt; of van "veel-eischendheid"; "Noord geborene"; "afgewonden", voor bedaard; "handbehendigheid luchten"; "*in* de academie studeeren"; en wat dat beduidt; "zij verborg haar gelaat *in* haar boezem"; doch deze en meer dergelijke vreemde uitdrukkingen zullen hare aandacht ontsnapt zijn, even goed als "verreizen" voor verder trekken.

Ik heb echter andere grieven tegen dit werk van niet minder belang, die evenwel niet de vertaalster, maar den dichter raken. Wij hebben hier toch te doen met een kunstwerk, dat een zoogenaamden tendenz heeft, een treurig gebrek, waar op de vloek van het schoone rust. Theophile Gauthier heeft het gezegd en de ondervinding heeft het bewaarheid; niemand offert ongestraft aan de zucht om een kunstwerk tot verdediging of bestrijding van eenig beginsel aan te wenden. Velen zijn hierover gestruikeld, ook Lew Wallace heeft het geen goed gedaan. En een tendenz ligt er in dit boek. In het motto staat zij met gloeiende letteren te lezen. "Uit Mexico werd een beschaving, waarvan Europa had kunnen leeren, met geweld verdreven. Het is Spanje's noodlot geweest om twee beschavingen te verwoesten.... In America heeft zij rassen uitgeroeid meer beschaafd dan zij zelve".

Thans hebben wij den sleutel van vele dingen: waarom b. v. de Indianen zoo worden opgehemeld, uitgedost en met zoo veel geleerdheid, doorzicht enz. worden voorgesteld. Nu kunnen wij ook begrijpen, hoe het komt, dat Wallace evenzeer onwaarheid verhaalt ten koste der Spanjaarden en der Katholieken. De een moest hoog verheven, de ander laag gedrukt worden. Zouteloozer taal en lafheid als Alvaredo tegenover den aalmoezenier der Spanjaarden, Olmedo, uit en aan den dag legt, is moeilijk denkbaar. Hij trekt den goeden man aan een koordje rond. De vertaalster zal ons wel gelooven, wanneer wij zeggen, dat wij iets meer van het katholicisme en zijne gebruiken weten, en dan verklaren wij, dat wij zelden een scheever, meer onware voorstelling van ons geloof en zijne gebruiken hebben gelezen, dan in het door haar vertaalde werk. Hoe flaauw zijn die hoofdstukken ook gesteld; hoe lamlendig is de dialoog! Zij zijn klaarblijkelijk niet uit het hart gevloeid. Wat een tegenspraak! Aan den eenen kant zijn de Spanjaarden door en door katholiek, en die zelfde lui behandelen de bedienaren van hunnen godsdienst als dwazen en speelballen. Dit schreeuwt tegen elkaar. Nu eens zijn de Spanjaards helden vol moed, en een oogenblik later staan ze bedremmeld en slaan kruisen en roepen amen, amen, als of zij niet wijs waren. Ook hier vernietigt het eene het andere. Er zal toch een weinig logica in de karakters dienen te zijn, wat hunne overtuiging aangaat?

De Spanjaarden, wij weten het, hebben hunnen naam geschandvlekt door hun wreedheid bij de ontdekking van Amerika; doch om hun een haat tegen de heidenen toe te dichten, nog erger dan de Turken tegen de Kristenen ademen en hen elk oogenblik het woord van "hond, heidensche hond" in den mond te leggen, ook dit gaat te ver; dit zou ons doen denken, dat Mevrouw K. B. zich vergiste, toen zij schreef "dat het ons zoo aangenaam aandoet om in zulk een fatsoenlijk gezelschap te verkeeren"; of de Indianen moeten alleen het fatsoenlijk gezelschap uitmaken. De historische bronnen, die op de gebruiken van het katholicisme, vooral dat der Spanjaarden, betrekking hebben, schijnen niet geraadpleegd te zijn, anders zouden wij die rare bezweringen "bij de mis" en dergelijken, of benamingen, van "heilige, hoogheilige vader" tot Olmedo niet aantreffen en Olmedo geen leerstellingen hooren verkondigen, die veel van ketterij hebben en

alles behalve volgens de leer der kerk zijn. Wallace heeft zeker een of anderen ouden roman van Voltaire of iemand anders nagebladerd om te weten, hoe hij een kath. geestelijke moest laten spreken.

Niet onduidelijk verlaagt de schrijver overal het christendom en stelt het, waar het tegenover de Indianen komt te staan, in de schaduw. Dit is eene eigenaardigheid, die men tegenwoordig veel bij de voorstanders eener moderne levensbeschouwing aantreft. Hij wil ook niet onduidelijk te kennen geven, wat de liberalen beweren, dat de invloed van geestelijken een verderf is voor den staat. Doch ook de verdediging van deze liberale stelling heeft zijn verhaal geen goed gedaan. Mualox werd daardoor een persoon, wiens rol moeilijk was te begrijpen; ten laatste tot overlast werd en eindelijk uit den weg moest geruimd worden. De koning had hem kunnen verbannen, zoo als de mannen van den vooruitgang in Duitschland doen; doch dit middel scheen toen, hoe negentiende-eeuwsch men ook was, daar nog niet bekend geweest te zijn.

Enkele citaten zijn hier wellicht niet van onpas. Orteguilla de page roept den aalmoezenier: "En een kruis slaande — zegt hij — als de heilige vader mij in zijne gebeden wil herdenken, dan zal ik hem zeggen, dat Bernal Diaz naar hem gevraagd heeft." Spreken zoo de katholieken? Onder de officieren van ons leger zijn katholieken, die even braaf en godsdienstig zijn, als trouw aan hun vaandel. Hun bloed hadden zij er voor veil. Heeft men goede hoofd- of onder-officieren ooit zoo laf, zoo kinderachtig tegen hun geestelijken hooren spreken en zich voor hen zien vernederen, of hen laag bespotten, als men dit in dezen en in vele andere romans ziet? Waarom doen de heeren en dames romanschrijvers en romanschrijfsters der werkelijkheid zoo veel geweld aan? Geschiedt dit ten wille der kunst? Waarom zou Wallace ook de heidenen van Mexico nog zedelijker voorstellen in hunne beginselen, dan de Spanjaarden? Leert dan de geschiedenis, dat de heidenen zoo zedelijk zijn? Het lust ons niet de bronnen te raadplegen.... maar anders.... Waar menschen-offers zijn, daar zal men het met het zesde gebod ook zoo naauw niet nemen. Maar dit weet Wallace ook wel. Zou deze geleerde ook niet weten, dat fratres minores (minderbroeders) in zulke sombere holen niet wonen, als de priesters van Quetzal? Hij heeft zeker

te weinig gereisd om het te kunnen opmerken, hoe veel smaak de monniken steeds aan den dag legden om schoone punten op bergen en in valleien voor hunne verblijven uit te kiezen. [1]

Wij zouden op nog meerdere onwaarheden van dezen aard kunnen wijzen; doch de plaatsruimte vergunt het ons niet. Dit alleen kunnen wij er ten slotte aan toevoegen, dat de leer, de gebruiken, en geheel de strekking van de Katholieke Kerk op eene vreeslijke wijze in dit boek mishandeld en verwrongen worden.

En onder welke categorie zal men nu dit werk rangschikken? Is het een historische roman? Wie zal er dezen naam aan durven geven; daar de schrijver de geschiedenis onkenbaar gemaakt heeft? Is het eene zoogenaamde zedekundige roman? Ook dit huiver ik te beamen, want de zeden der 19 eeuw worden er in een Mexicaansch gewaad gestoken. Er ontbreekt maar aan, dat de Indianen van 1519 in frac en pantalon rondloopen. Is het wat men een maatschappelijken roman noemt, die de vraagstukken van onzen tijd behandelt en oplost? Wie zal hierop ja durven antwoorden "al bespreken die halve roodhuiden de questions brulantes van onzen tijd." Het best zou dit verhaal, onzes inziens, tot die klasse terug te brengen zijn, waartoe de "duizend en een nacht", of de middeleeuwsche ridderverhalen behooren, die aan alles wat eene levendige verbeelding zich slechts voorstellen kon, vrij spel lieten en minder acht gaven op de bestaande feiten en geschiedkundige gebeurtenissen. Die weinig, of niets van de dagen van Montezuma afweet, zal zijn hart aan dezen roman kunnen ophalen; maar wee hem, zoo hem de lust bekruipt om eens zijne kennis van Mexicaansche toestanden in 1519 te luchten! Hij had ze allen niet gelijkelijk lief, de schrijver, die kinderen van zijn verstand en verbeelding. Zijn voorliefde voor de Indianen komt sterk uit tegen zijnen afkeer van de Spanjaarden. En dit mag niet, wanneer het er alleen op aankomt om een

1 's Avonds laat hij n. b. de Mis lezen. Cortes zegt bijv. tot vader Bartholome: "breng uw beenen hier, vader". Dezelfde man wordt uitgenoodigd om zijn gevoelen te zeggen met de woorden: "wat zegt de Kerk" als of hij de Kerk ware. Toen hij, de kerk n. b., gesproken had, werden talrijke kruisen geslagen, en "Amen" en de zoete klanken van "Ave Maria's weerklonken door de kamer". Voorwaar Cortes en de zijnen, of Wallace, die zijne helden zoo krijgshaftig noemt, was de klus kwijt, toen hij dit neerschreef. Toen de Spanjaarden den koning vergezelden naar den tempel "begonnen zij van angst hun rozenkrans te tellen en *Ave's* te murmelen".

schoon geheel te leveren. Daar zwijgen vooroordeelen en neigingen; daar kent men geene bevoorrechting van den eenen boven den anderen; allen hebben wij ze lief, die scheppingen van onzen geest; wij dragen ze allen om in ons binnenste en drukken ze met dezelfde teederheid aan ons hart.

Wat de vertaling aangaat, hiervoor komt Mevrouw Koorders-Boeke alle eer toe. Wel heeft zij hier en daar vreemde uitdrukkingen, zinwendingen en woorden; doch het ongewone van het behandelde onderwerp maakt dit begrijpelijk.

Ook den Heer Pyttersen, den uitgever, komt alle lof toe; een sierlijk boekwerk, op best papier en net gedrukt heeft hij geleverd.

Daar het lezend publiek van onze dagen toch eenmaal zijn tijd dooden wil met romans te lezen; wenschen wij dit verhaal succes toe. Men kon wel eens slechtere verhalen in handen krijgen, vooral wat moreele strekking aangaat. Hoe meer men daarbij abstractie maakt van de werkelijkheid in 1519; des te meer genot zal de lezing aanbieden. En enkele oogenblikken in zulk eene gedroomde wereld rond te zwerven, zal geen onherstelbare ramp wezen. Aan het einde beneemt de narede der kundige vertaalster toch de illusie.

W. Wessels.

Doetinchem, Oct. 1877.

DE LEIDSCHE AKADEMIE. — Ik zoû vreezen geen goed vaderlander te zijn, indien ik in Den Haag de plans voor onze in Leiden te herbouwen universiteit niet was gaan bezichtigen, en geen rekenschap gaf van mijne schatting, in vergelijking met die van den raad van beoordeeling, uit Nederland, België, Frankrijk, Duitschland en Oostenrijk samengetreden.

Ziehier de 36 ontwerpen, welke zijn ingekomen, zoo als ze (zonder in 't oog vallende voorkeur) genummerd zijn. Ik voeg er telkens de taxatie der vierschaar achter. Ik noem I, wat door haar voor de beste plannen gehouden worden, ook al voldoen zij niet aan al de eischen van het programma; II wat in waarde volgt, III wat verdienste heeft, IV wat beneden de genoemde staat, V wat buiten oenige aanmerking blijft. In de achterste kolom plaats ik mijne eigene taxatie, opgemaakt alvorens kennis te nemen van het uitgesproken raadsoordeel.

	Rangregeling van de beoordeelaars.	Onze rangregeling.	
1. Diatto Victor	IV	V	Koud akademiesch.
2. Amateur	IV	VI	Beneden kritiek.
3. Vivat Academia	I	III	Blok met pandeksel. Zie hierachter.
4. Luctor et emergo	III	III	Breede kolonnade. Stationsftijl, doch zichtb. *daken*. 2 binnenplaatsen.
5. Willem	III	III	Aula met halven cirkel uitgeb. Geen toren. Blok.
6. Die Zeit ist kurz, die Kunst ist lang	III	III	Renaisf. 1600. Kapelachtige aanleg der aula.
7. Glück auf	II	II	Romeinsch Blok met beelden, 2 binnenpl. Aula *au fond*.
8. Lumen sapientiæ	III	I	Koud, maar toch knap. Zie hierachter.
9. Luciano Nicolosi	V	VI	Spitsboogftijl. Ellendig. Groote binnenpl. met galerij *).
10. 1877	V	VI	Parodie op den oud-holl. type.
11. Ora et labora	II	III	Hij heeft niet goed gebeden. Toch ontbreekt het niet aan zekere waardigheid in dit ontwerp.
12. Quis	I	II	Fransch. Zie hierachter.
13. Simplex	IV	V	2 Binnenpl. Aula achter. Koude, onbegrepen rondbogen. Dominante slaapmuts.
14. Lyceum	IV	III	Konsciëntiëus. *Would-be* 1600.
15. Eigen kunst is eigen leven	I	I	Hollandsch 1620. Fraai get^{d}.
16. Leiden	III	II	Zie hierachter.
17. Vaderl. bouwkunde . . .	III	III	2 Binnenpl., hooge daken; aula, kapelaanleg. Roode bakfteen; gele bakfteenpilasters. Weinig oefening.
18. Simplex verumque pulchrum adducent	IV	III	Gestudeerd op den Holl. ftijl. 2 binnenpl. Aula achter, met goed berekende toegangen.
19. Studio vita alitur	III	II	Bak- en bergfteen. Mooi get^{d}. midden-geveltop wat zwaar.
20. Amore	III	I	Zie hierachter.
21. B. J. M.	IV	V	Modern romano-gothiek.
22. Bonis litteris sacrum . .	IV	V	Slechte Gothiek. Plan met fmalle en kleine luchtopeningen.
23. Je maintiendrai	IV	IV	Centraaltrap, waarboven de dôme. 2 Binnenpl.
24. Das Alte stürzt, es ändert sich die Zeit, und neues Leben blickt aus den Ruinen	III	I	XVIe-eeuwsche Renaisfance, met goth. herinneringen; 2 binnenpl.
25. Erasmus	III	I	Deftig italj. oprechte daken. Uitm. geteekend.

*) 't Is zeer te bejammeren, dat de doelmatigheid en fraaiheid van zulk een open galerij rondom de plaats niet algemeener ingezien is.

	Rangregeling van de beoordeelaars.	Onze rangregeling.	
26. Ave Minerva	IV	II	Zie hierachter.
27. Qui hasarde gagne . . .	I	I	Bak- en bergsteen. XVIe Eeuw (*chanfreins*); met vaste intentiën ontworpen. Middenbouw goed onderscheiden.
28. De kunst veredelt het werk	IV	V	Stationstijl.
29. That is the question . .	IV	II	Zie hierachter.
30. Etude	IV	III	Vlakke dakhelling, toch zichtbaar. Taartepandeksel. Donkere gangen. Maar toch beter dan bijv. N° 21, 22, die de Raad óok IV gemerkt heeft.
31. Italie	V		
32. Nul ne garde mieux un secret que celui qui l'ignore	IV	II	Zie hierachter.
33. Ducunt volentem fata .	III	III	1 Binnenpl. Aula au fond. Dáar een smakeloos rond dak.
34. L'altimo ad arrisar fre gamba corta	IV	IV	Groote open binnengalerij. Plan niet onvoldoende; maar opstand koud als ijs.
35. Art et science	I	III	Gothiek. Zie hierachter.
36. Giusto Lipso	IV	IV	Koud, moskeeachtig.

Het doet mij genoegen, dat de taxatie van den Raad van beoordeeling en de mijne nooit meer dan 2 punten verschillen; om dat, zoo als ik zeg, ik gemeend heb mij zijne voorlichting bij de opmaking van mijne schatting volstrekt te moeten ontzeggen. De ontdekking van samenstemming en verschil is mij zoo nieuw als den lezer.

Op den voorgrond stel ik, dat bij het oordeel van den Raad meer gelet kan zijn op het programma dan door mij geschied is. Ik heb maar in 't algemeen gevraagd, welk plan beandwoordt, op een vrij terrein gebouwd, het meest aan de eischen eener Hoogeschool te Leiden. Van de cijfers, die ik tegenover den Raad meen te mogen handhaven, zal ik eenige rekenschap geven.

In de N°s 4, 5, 6, 7, 15, 23, 27, 33, 34, en 36 komen wij over-een. Ook in de N°s 9 en 10: want 9 en 10 (en ook 2) komen mij voor zóo weinig ernstig gemeend te zijn, dat ik ze niet eens op éene lijn met 1, 13, 21, 22 en 28 heb kunnen stellen, die ik V heb gemerkt. Bij 31 is geene vergelijking mogelijk: want dit plan is mij ondanks een verblijf van bijna vijf uur op den steenen vloer van het onverwarmde ten-toon-stellingslokaal, niet voorgekomen.

De plannen, waaromtrent ik twee punten met den Raad verschil, zijn de volgende: De N°s 3 en 35 vind ik twee punten minder goed; N° 8, 20, 24, 25, 26, 29 en 32 vind ik twee punten beter.

N° 3 staat vrij laag bij mij aangeschreven, om dat ik mij, zelfs onder de leuze "Vivat Academia", geen koud blok romeinsche Renaissance-architektuur met een weinig florentijnsche saus laat voorzetten; allerminst wanneer het door het bekende taartepandeksel bekroond wordt, dat de gereede toevlucht is van

architekten, die geen toren of dôme willen maken. Het zoû wat mooi's wezen, als we zoo iets binnen Leidens muren zagen verrijzen! 't Is echter waar, dat de binnenſtoffeering wel geſchikt is ons gunstiger voor het ontwerp te ſtemmen.

In N° 35 vergaapt zich de gothiesch geſtemde ontwerper aan het element torens, en geeft aan zijn ſpitsen Ausſchweifungen, die van zeer bedenkelijke ſchoonheid zijn.

Meer goeds wensch ik, van de volgende te zeggen.

N° 8 is ontworpen door een knap konstrukteur en uitmuntend teekenaar. Het heeft twee binnenplaatsen: er komen dus niet, zoo als in vele andere ontwerpen, gangen in voor, die haar eenig licht ontvangen uit de matglazen paneelen, waarmeê de kamerdeuren opgeſchikt zullen zijn. Ik geef toe, dat N° 8 koud van siloët is.

N° 20. Van bak- en bergſteen; aula in 't midden; 2 binnenplaatsen, koepel; maakt, in dien ſtijl, een gunstigen indruk. De ſtijl is veroordeeld door de noodzakelijkheid, waarin de ontwerper verkeerd heeft, ter breking eener vervelende bovenlijn, de attiek met talloze reukwerkbranders te ſtoffeeren. Niet te min is het een der beste plans.

N° 24. Zoowel de verdeeling als de ſtijl brengen er mij toe (als ik niet aan het hollandsche charakter gebonden ben) dit plan te distingeeren.

N° 26 is een ontzaglijk rijk en toch ſmaakvol ontwerp in den franschen Renaisſance-ſtijl der XVIIe Eeuw. De hoofdgevel is over de breedte genomen en bekroond met een fraayen koepeltoren, die over het cirkelvormig groot Auditorie in het midden van den bouw is uitgeſpannen. De kleine binnenplaatsen doen veel nut.

N° 29. De aula is ook hier in het midden aangebracht. Het ontwerp is voorzien van zichtbare daken; en rekent op het gebruik van berg- en bakſteen. In de geheele binnenverlichting wordt (zeer gebrekkig) door eene lange lantaarn voorzien. Dit had mij bijna het ontwerp met III doen merken. Want inderdaad, het doet mij leed, dat bijv. N° 16 "Leiden" er nu niet boven uitblinkt. Dat is een kordaat ontwerp, waar de burgerlijke opvatting van den ſpitsboog met kennis en talent in is aangebracht; met binnenplaatsen en de aula in 't centrum. 't Is jammer, dat het hoofdfront van het gebouw gemist is; de dakhelling in de breedte was daar onbruikbaar. Toch ſtel ik dit goth. ontwerp boven N° 35, dat door den Raad onder de 5 uitgelezenen geplaatst is.

N° 32 is met veel ſtudie door een Fransch architekt gemaakt in XVIIe-eeuwsche parijzer Renaisſance. Hij heeft, voor de maat der vensterruiten, de gebouwen der XVIIIe Eeuw geraadpleegd. 't Is jammer dat zulk een knap plan ontcierd wordt door het onbeduidend venster in den hoofdgevel.

Ten ſlotte verwondert mij niet, dat de Raad N° 12, een fransch ontwerp in XVIe-eeuwschen ſtijl, N° 1 merkt. De architekt heeft naar een fraai ſiloët geſtreefd en ſchijnt zich op luchtverversching en verwarming goed te verſtaan. De ſmakeloos zware bekrooning der bovenvensters maakt het mij echter onmogelijk me ten dezen aanzien geheel bij den Raad van beoordeeling aan te ſluiten.

15 Dec. -77. A. TH.

Librairie C.-L. van Langenhuysen, Amsterdam, Cingel. N° 434.

BULLETIN PÉRIODIQUE

DE LA "DIETSCHE WARANDE".

Tome XIe. (Nouvelle Série, T. II) — N° 2 et 3.

Dans le N° 2 du second volume de notre *Revue* nous avons inséré une traduction excellente du discours de réception de M. Alexandre Dumas fils à l'Académie française. Nous nous sommes permis de l'annoter, pour rester scrupuleusement dans le vrai, quant aux appréciations relatives au théâtre que nous admettons dans la *Warande*. Il était du reste bien nécessaire que, dans le cercle du public de nos lecteurs, la question du théâtre moderne fût, une fois pour toutes, mise à l'ordre du jour. Nous croyons que, même dans cette matière, il n'est pas couvenable de juger, voire de condamner, sans avoir entendu.

M. Th. J. I. Arnold a entrepris dans les N° 2 et 3 une tâche très méritoire en réhabilitant la mémoire d'un orateur du XVIe siècle, fort renommé dans le temps, mais maltraité par l'esprit de parti: le franciscain Cornelis Adriaensz de Dordrecht. M. Arnold fait passer la revue à tous ses détracteurs; prouve à l'évidence qu'on a été infatigable a copier toujours les mêmes calomnies, et qu'il était plus que temps que la sentence de Cornelis Adriaensz. subît une révision. La pièce de M. Arnold est un chef-d'œuvre de polémique calme et serrée; avec une logique frappante il met en évidence le véritable état des choses et fait la part des témoins honnêtes et des menteurs.

M. l'abbé Hofman nous a communiqué quelques détails intéressants au sujet d'un des plus anciens monuments bibliographiques que notre pays possède: l'Évangéliaire de l'abbaye d'Egmont, cadeau du comte Thierry II et de sa femme Hildegarde (Xe siècle). Ce Ms. existe toujours à la Bibliothèque royale de La Haye.

Le rév. père H.-J. Allard, professeur d'histoire à Maastricht, termine dans ces livraisons sa monographie du moraliste et poëte Adrianus Poirters, de la compagnie de Jésus. Né dans le village d'Oisterwijc, province du N.-Brabant, l'aimable mo-

ralisateur catholique est souvent consideré comme l'émule du poëte calviniste, le Zélandais Jacob Cats. Il y a du vrai dans ce rapprochement, quoique les feuilles de l'in-folio du magistrat panaché constituent une tout autre collection de pensées que les in-douze de notre Jésuite, si humble et si pur dans toutes ses allures. Les deux caractères n'ont guère de rapports. L'analogie se borne à l'enseigne morale, une certaine sagesse pratique et quelque timidité monotone dans le maniement de l'alexandrin. Mon savant ami a rendu un service signalé non-seulement au public, mais encore aux littérateurs de la Hollande, en leur dévoilant Poirters. Car, il faut bien l'avouer, même les rédacteurs de nos "histoires littéraires" ne l'avaient guère lu. Le père Allard les a mis sur le chemin; une autre fois ils seront impardonnables, en jugeant sans avoir vu, et vu de près.

Le directeur de la *D. Warande* publie une promenade dans les salles de l'exposition de l'industrie, qui vient d'avoir lieu à Amsterdam. Il emprunte des exemples à cette collection intéressante, pour faire apprécier la maxime de Viollet-le-duc que toute forme qui est contraire à la construction doit être repoussée. Il donne de grands éloges aux travaux du comité dirigeant.

En outre il a resumé son opinion par rapport au concours international ouvert pour la construction d'un nouvel édifice pour l'université de Leyde.

M. l'abbé Wessels donne une critique du roman *Quetzal.* Les observations fines, développées à ce propos font honneur au savant auteur de l'Histoire du roman, publiée dans cette revue même.

Et sur ce, nous cédons la parole à M. J. Kneppelhout, qui a bien voulu doter la *Warande* d'une couple de pages de son journal de voyage le plus récent.

... .Le voyage au Mont St.-Michel est bien certainement une des pointes les plus curieuses à faire. Nous fûmes coucher à Dol, puis le lendemain à dix heures nous nous fîmes conduire au Mont (3¼ heures), y restâmes jusqu'à cinq et arrivâmes à Avranches à huit heures du soir. Notre cocher était un jeune gaillard de bonne mine, bien découplé et bien éveillé. Gare à ceux qui lui feraient monter le sang à la tête !... du reste foncièrement bon et infatigable causeur. Quelque part vous quittez la grande route, et c'est la fin du monde. Rien ne serait plus facile que

de transformer en chaussée le sable profond, où les roues s'engouffrent — pauvres chevaux !— elle rendrait de jolis intérêts aux entrepreneurs, mais on préfère la routine et le transport des anciens jours. A cause d'une certaine terre que l'on prend sur la grève et dont on se sert comme engrais, la route est toute blanche, ce qui fait mal aux yeux et est d'un effet singulier; puis sensiblement on se trouve arrivé sur la grève même.

Le Mont Saint-Michel est tout bonnement une merveille géologique. C'est un immense rocher qui s'élève, isolé, abrupt, en pain de sucre sur le bord de la mer, tellement qu'on n'en approche qu'à la basse marée et que pendant le flux il est totalement inabordable, si ce n'est en bateau, et même pendant que la mer est basse il y a bien souvent encore des désagréments, à cause des sables mouvants dans lesquels hommes, chevaux et voitures sont en danger de s'engloutir et de disparaître. On en fait des tableaux effrayants. Il est vrai que les voitures, trop souvent surchargées, s'empêtrent dans les sables toujours humides, que les voyageurs sont forcés de descendre et qu'on éprouve ainsi des retards considérables. Mais pourvu que les chevaux aillent grand train et arrivent un peu surmenés sur la terre ferme on ne risque absolument rien.

Le Mont, isolé sur la plaine immense et désolée et vu de très-loin, ressemble d'abord à une taupinière, mais il s'élève, il s'élargit, on commence à débrouiller des détails, peu à peu les proportions deviennent gigantesques, c'est le passé qui ressuscite, ce sont des murailles, des tours, des constructions d'un autre âge, des constructions de titans dont on ne devine pas la raison, et le songe qu'on croit faire est couronné au sommet par un sanctuaire colossal de qui la flèche s'élance vers les cieux. Comment donc l'idée épouvantable et vertigineuse est-elle venue à l'homme au fond des âges reculés de fonder sur ce roc désert un monastère, un labyrinthe pareil aux palais de Ninive, aux rochers éventrés de l'Inde, aux rêves pétrifiés des Nibelungen? Si l'on pense que, seulement pour mettre la main à l'œuvre, il a fallu commencer par aplatir la pointe du sommet, afin d'élever de ses débris mêmes ces salles et ces voûtes qui défient, au siècle où nous sommes, le plus lointain avenir, comme elles ont traversé toujours debout les orages, les tremblements des siècles passés. Jamais je n'ai vu rien de plus fantastique, de plus humainement

grandiose, de plus prestigieux. Le silence de la contemplation, voilà ce qui s'empare de vous. On ne comprend pas que l'homme ait été capable de produire ce résultat, d'entreprendre avec la pierre et l'équilibre cette lutte surnaturelle, d'où lui est venu dans les ténèbres de toute science cette clarté, cette intuition de l'architecture. C'est que dans ces temps là (comme de nos jours la physique et la chymie), l'architecture était innée, c'était le grand courant de l'esprit humain, l'architecture au service de la foi et du sentiment de l'éternité se produisant avec l'ère nouvelle, le jeune et frais réveil, l'aurore rougissant l'horizon. Puisqu'on avait la durée, on ne se pressait pas. Aujourd'hui que la société qui branle sent vaguement que cela ne tiendra pas et que bientôt notre ordre de choses va s'effondrer et que des bouleversements sociaux, politiques et religieux, vont amener une époque encore enfermée dans les limbes de l'avenir, comme on se presse de vivre et de réaliser !

Jamais je n'ai parcouru des salles plus vastes, si ce n'est peut-être à Venise, une plus audacieuse église. Dommage que le vestibule soit envahi par un commerce de bibelots de dévotion fait par d'affreux cuistres au regard louche, à la voix éraillée.

Il y a dans le cloître huit missionnaires. Les bénédictins, chassés en 1793, n'y sont plus rentrés ; puis seize jeunes élèves qui en attendant font toutes sortes de services. Lorsque Louis XI eut institué l'ordre de Saint-Michel, la chevalerie se mêla à la dévotion, et la noblesse et le clergé se rencontrèrent et fraternisèrent sur ce roc au milieu du luxe monacal. Plus tard le Mont Saint-Michel fut affreusement abîmé, pour qu'il put servir de prison ; il n'offrit donc pour être visité qu'un intérêt secondaire. Maintenant que depuis vingt ans il est rendu au culte, que l'état alloue des sommes très-considérables pour la restauration du couvent et que les pèlerinages affluent, que même, lors du couronnement du patron, 20,000 fidèles sont accourus, les touristes, les badauds, les épiciers s'abattent par volées sur le Mont, et c'est à peine si on peut trouver un lit dans les hôtels des villes environnantes et à dîner à l'hôtel de l'endroit.

Cet hôtel est excellent et l'hôtesse très-jolie, très-aimable, très-comme il faut, charmante de toute manière. Ce n'est qu'un hôtel de campagne, mais on y est parfaitement bien. Il est particulièrement recommandable aux artistes, peintres d'église et de marine, pour

lesquels ce point est unique. Puis rien n'est plus amusant que de passer en revue les arrivées et les départs dans cette espèce de cul de sac mal pavé. On n'a qu'à se mettre devant l'hôtel et de regarder, et on est sûr d'avoir toute une journée de vraie et humouristique récréation.

On nous montra aussi la superbe couronne de Saint-Michel, magnifique travail d'orfévrerie et de joaillerie. Le bandeau qui entoure le front et la forme de casque qui a été donnée à la couronne représente Saint-Michel guerrier; les neuf cercles ce sont les neuf hiérarchies d'anges, figurées par des bijoux aîlés: Saint-Michel est leur chef. Puis au milieu et au plus haut de la couronne la glorification du Saint est figurée par un soleil rayonnant. Un appel fut fait aux dames de la France, et les plus grands noms catholiques se firent une gloire d'apporter leur or et leurs pierreries. Une pauvre fille n'avait que la petite croix d'or, portée par sa mère et que celle-ci lui donna en mourant. Il lui était bien dur de s'en séparer, mais elle crut le devoir pour l'honneur de Saint-Michel. Elle alla trouver son curé, imprima un dernier baiser sur la croix bénie, puis elle sortit en sanglotant.

J. KNEPPELHOUT.

(*Extrait de mon journal de voyage*, 1877.)

NOTICE SUR LE MONT St. MICHEL.

Sous les gaulois ce mont était sacré et c'est là, que se trouvait, à ce qu'on dit, le collége des neuf druidesses. Du temps des Romains il fut consacré à Jupiter, et portait alors le nom de Mont-Jou. (*Mons Jovis*).

Les premiers apôtres du Christianisme y placèrent quelques ermites, qui y bâtirent un monastère designé dans les anciens titres de l'abbaye sous le nom de "Monasterium ad duas tumbas."

En 708 Aubert, évêque d'Avranches y fit batir une petite église et dédia le mont à Saint-Michel. L'on y a apporté des reliques et bientôt elle devînt un lieu très fréquenté par des pèlerinages et l'origine de la grande abbaye, formant en même temps l'établissement religieux et militaire, qu'on y voit encore.

Au onzième siècle le mont était devenu une forteresse importante, détruite, incendiée, rebâtie mainte fois après les guerres et les tremblements de terre.

COMEDIE FRANÇAISE à Amsterdam.

— Saison 1877-78. —

Le public de la capitale a eu la chance, cet hiver, de pouvoir regulièrement assister à des représentations dramatiques d'une qualité plus que médiocre. M. Leclère s'est entendu avec notre impresario expérimenté M. A. van Lier, pour produire, sur le joli théâtre de l'Amstelstraat, d'excellents spécimens de l'art moderne et du répertoire classique.

C'est avec grand intérêt et, ordinairement, avec une véritable satisfaction que nous avons suivi la série des soirées dramatiques dont une troupe bien choisie est venue nous régaler.

La thèse n'est ni disputable ni disputée, que les Français sont les acteurs par excellence. Le caractère français a assez de profondeur pour émouvoir, assez d'énergie pour entrainer, et assez de tact pour ne jamais ennuyer; le goût français est proverbial, il prévient de grands écarts et il n'exclut pas une flexibilité de talent, qui est de rigueur avec un répertoire agréablement accidenté.

Nous avons très bien vu représenter: *L'Etrangère* (Alex. Dumas fils), *Le Tartufe* (Molière), *Le Marquis de Villemer* (George Sand), *Les Dominos roses* (Delacourt et Hennequin), *Les Jurons de Cadillac*, *La Dame aux camélias* (Alex. Dumas fils), *Le demi-monde* (Alex. Dumas fils), *Nos bons villageois* (Victorien Sardou), *Une tasse de thé* (Nuitter et Dorlay), *La Boule* (Meilhac et Halévy), etc. De toutes ces pièces la dernière a le moins de valeur. Pour les autres, on connaît notre manière de voir. Nous n'oserions nous déclarer en faveur d'une exhibition sur notre scène nationale de tout le Victorien Sardou et de tout le Dumas fils. Nous persistons à croire que nous n'en sommes pas encore au point de devoir admettre que les aberrations sociales que combattent MM. Sardou et Dumas, à-propos du développement d'une pensée esthétique, soient tellement générales qu'on puisse hardiment les mettre en scène et qu'on n'ait rien à craindre du phénomène: que le public se

familiarise avec le mal, tout en assistant à sa flagellation. Mais ce que nous redouterions pour le grand public, nous ne le craindrions pas autant pour le public du théâtre français, et nous sommes assez porté à reconnaître que d'un côté les Phèdres, dans notre société, n'attendront pas la représentation de la Phèdre antique pour s'amouracher du fils de leur mari, tandis que de l'autre une belle-mère comme-il-faut ne se prévaudra pas de l'exemple de la malheureuse femme de Thésée pour faire une déclaration d'amour dont l'état civil se refuserait à subir les conséquences.

Dans d'autres pièces françaises qui n'ont trait à aucun phénomène surgissant des entrailles de la société, on remarque quelquefois une légèreté qui ne s'accorde pas trop avec nos mœurs et habitudes; mais par cela même, elles n'effleurent que la surface de nos sensations; le grave Hollandais, homme de la bourse, du barreau, du fauteuil, se déride, par exemple, à la représensentation des *Dominos roses* et de *La Boule*, mais il n'aura garde de suivre l'exemple de MM. Beaubuisson et La Musardière.

A propos de ces deux noms, nous devons offrir un tribut d'éloges sincères à l'excellent acteur que, tour-à-tour, avec un laisser-aller peu édifiant pour le peuple »le plus puriste de la terre" (comme dit Jean Paul), l'imprimeur du théâtre orthographie Derveaux et Dervaud. Rarement nous avons vu un plus remar quable talent de travestissement dans le genre comique que celui qui se produit dans ces deux rôles consanguins, mais de nuances tellement prononcées qu'il est impossible de les confondre dans le souvenir.

Nous ignorons pourquoi les journaux n'ont pas averti d'avance le public d'Amsterdam qu'il aurait la bonne fortune toute particulière, de voir, d'admirer, de savourer les créations de M. Dervaud. Quand on voit remplir cet acteur les rôles de Gaston de Rieux et de Rémonin, dans la *Dame aux camelias*, et dans *L'Etrangère*, où il ressemble le plus à ce que doit être M. Dervaud, quand on le rencontre au Rembrandtsplein, ou chez Roetemeijer, et qu'après on le salue comme l'excellent Marquis-capitaine-de-haut-bord de Cadillac, pour le retrouver plus tard comme vieillard a bonnes fortunes (dans *La Boule* ou dans *Les Dominos roses*), on a de la peine à croire que c'est le même acteur. Nous ne dissimulons pas que M. Dervaud, comme

tous les comiques, ait des habitudes à lui, des façons de se tourner qui lui appartiennent, et qui se produisent dans tous les rôles marqués; mais nous n'oserions affirmer que c'est un défaut. Notre grand Rombach dans le temps, surtout le si réputé Rosenveld, eux aussi avaient leur petites mines et leurs sons de voix très caractéristiques: mais c'est ce qu'on aime, et de droit. Le public, l'amateur, ne veut jamais être entièrement illusionné; il aime ce qui distingue entre tous son favori, fut-ce même ce qui dans tout autre serait un défaut. Cette qualité qui relève légèrement de la charge est tellement inhérente à l'objet de sa sympathie que, pour tout au monde, il ne voudrait pas qu'il s'en defit. Et il n'a pas tort, — c'est la *griffe* de Rembrandt, de Romeyn de Hooghe, de Troost.

Les gens d'Amsterdam qui aiment les bonnes et belles choses, l'esprit pétillant des Français, doivent aller voir M. Dervaud, non pas dans des rôles qu'il remplit par complaisance comme encore dans *Le Marquis de Villemer*; mais dans quelque autre pièce.

Cent contre un qu'on n'en rencontre pas une où le talent dramatique supérieur de Mlle Mondelet ne se fasse jour, où l'on ne trouve à apprécier la grâce très comme-il-faut de Mme Harmand Duvergé, l'élégance de Mme Blanche Verteuil, le grand usage des formes dramatiques de Mme Dubosq. Nous ne dirons rien du personnel masculin en général, sinon que M. Roméal surpasse M. Moor comme Marquis de Villemer, que M. Bouilloud remplit avec grande dignité le rôle du père d'Armand dans *La Dame aux camélias* et que néanmoins il est un très-bon Taturel dans *La Boule*; que M. Aubert joue avec finesse et distinction le Baron dans *Une tasse de thé* et qu'on pouvait le voir très bien dans *le Tartufe* sans trop regretter Mounet-Sully du „Théâtre Français"; tandis que M. Mercier tire encore un excellent parti de ce que l' „irréparable outrage" a laissé à sa disposition.

Nous déposons la plume, en formant des vœux sincères pour que M. Leclère ne quitte pas Amsterdam avec une raison de plus pour se plaindre du plus noir des vices: „l'ingratitude des humains".

Déc. 1877. Jos. A. Alberdingk Thijm.

COURAGE ET RICHESSE DU CHRÉTIEN.[1]

Des temps craigne qui veut la nuit sinistre et sombre,
L'orage qui surgit et les malheurs sans nombre
Nés et nourris au sein des peuples menaçants,
Ces maux que l'avenir à la terre présage
Et qui se lèveront au moindre vent d'orage,
Comme de farouches géants.

Craigne qui veut la dent du triste paupérisme,
Le vendalisme affreux du hideux communisme,
De l'incrédulité les progrès, les combats;
Tremble qui veut devant ce grand flot populaire
Qui va tout envahir: je plains mon pauvre frère,
Mais comme lui je ne crains pas.

Dieu créa l'univers dans sa toute-puissance;
Dieu fit son lit profond à l'océan immense,
Dont les flots menaçants épouvantent les yeux;
Dieu créa l'ouragan compagnon des orages,
Gourmande sa fureur; trace aux grondants nuages
Leur route dans les vastes cieux;

---

1 M. F.-L.-A. de Jagher, bien connu pour ses excellentes traductions du néerlandais, a bien voulu me céder celle-ci pour ma revue. Madame Lina Schneider, la noble introductrice de la littérature des Maerlant et des Vondels dans sa patrie, a traduit la même pièce en Allemand Nous reproduirons son travail dans une prochaine livraison. A. Th.

Dieu mit pour les oiseaux de sinistre présage
Dans les jours orageux un roc près du rivage ;
C'est Lui qui livre encore aux assauts furibonds
Du farouche océan le navire en détresse,
Et qui fait que le houle à chaque instant se dresse
Devant nos pieds comme des monts.

A moi ces ouragans ! A mois ces flots sauvages,
Dont le choc convulsif émeut au loin les plages !
A moi ces grandes eaux défiant nos efforts !
Lors même qu'à mes yeux de leur lit insondable
Surgerait de géants un essaim formidable,
Pour surprendre, envahir nos bords !

Oh ! j'irai — fort par Dieu — sans que rien ne m'arrête,
Pour arracher l'esquif au roi de la tempête,
Dût le flot m'engloutir dans l'abîme béant....
Car une main me guide, invisible et puissante,
Et j'entends une voix à travers la tourmente
Qui domine celle du vent.

Un ange soutient ceux que la foi pure anime :
De même qu'Habacuc ils sentent dans l'abîme
Que son bras les arrache aux portes de la mort,
Pour les porter plus haut, plus haut, plus haut encore,
Plus haut que les grands monts que le couchant colore,
Car tel est son sublime essor.

Et puis j'entends sa voix mystérieuse et tendre,
Comme aux bergers surpris elle se fit entendre :
„Gloire à Dieu ! Gloire à Dieu ! Bénissez le Seigneur !
La paix habitera désormais sur la terre,
Pourvu que réunis dans la même prière
Les mortels suivent leur Sauveur !"

Sa voix me parle encor d'un bonheur sans mélanges,

Puis mon regard soudain voit des lueurs étranges ;
Puis l'aurore à travers les brumes du chemin ;
Puis de mille rayons s'illumine ma route....
Cette vive clarté, c'est la même sans doute
Qu'appelait mon pas incertain.

Et sur l'azur du ciel mollement se dessine
Un lointain séduisant, d'une teinte divine :
Des charmilles, des bois touffres, un frais gazon ;
Les fleurs de leurs parfums embaument mon visage ;
Le bosquet me sourit sous son épais feuillage ;
Le soleil dore l'horizon.

Ici l'oiseau s'ébat sur quelque branche frêle,
Ou chante à plein gosier sa chanson la plus belle ;
Le lac reflète au loin les blés d'or, le coteau :
Ici dans les sentiers une lumière douce,
Un mince filet d'eau serpentant sous la mousse,
Non loin de là devient ruisseau.

Et transporté devant une demeure agreste
Où le pampre touffu, capricieux et leste
Grimpe et fait au mur blanc un cadre tout coquet ;
Où sous ses longs festons la fenêtre s'abrite,
La porte hospitalière en souriant m'invite
A faire jouer le loquet.

Et j'entre.... et mon regard y plonge avec ivresse....
C'est là qu'est mon amour, mon bonheur, ma richesse —
Oh, dans un même élan fléchissons les genoux !
Rendons grâce au Seigneur qui bénit notre voie !
C'est de Lui que descend cette paix, cette joie !
Mes bien-aimés embrassons-nous !

. . . . . .

O mon Père, ô mon Dieu, de ma reconnaissance

Accepte-le tribut! Donne moi la constance
D'être heureux de mon sort, toujours, en ce bas-lieu!
Accepte les, mon Dieu, mes pensers, ma parole,
Mes moindres actions! Et toi, siècle frivole,
Vois mon bonheur! Il vient de Dieu!

Oui, nous sommes comblés par la munificence
Du Dieu dont l'univers proclame la puissance!
Que les célestes chœurs célèbrent dans le ciel!
Siècle, achève ton cours! Arrive, heure propice!
Et qu'à son tour la terre entonne avec délice
Un hosanna saint, éternel!

Traduit du Néerlandais,
par F. L. A. DE JAGHER. J. A. A. TH.

BILDERDIJK,[1]

DOOR

P. F. TH. VAN HOOGSTRATEN.

V.

Bij zijne terugkomst in het vaderland had Bilderdijk de hartelijkheid, waarmeê hij door Rutger Jan Schimmelpenninck, zijn ouden akademievriend, en op dat pas Raadpensionaris, ontfangen werd, zeer verrassend en aangenaam aangedaan. 't Kon niet anders of onze dichter moest zijne gevoeligheid daarvoor in een warm erkentenisvaers uiten; doch het is wederom zeer kenmerkend voor zijn karakter, dat hij zijn weldoener die dankbetuiging niet ter hand stelde, dan nadat diens waardigheid plaats had gemaakt voor de koninklijke van den broeder des Franschen Keizers. Tot de betrekking bij Koning Lodewijk gaf de eerste aanleiding eene commissie der Maatschappij van Letterkunde te Leiden. Door een toeval met den vorst, zonder hem nog te kennen, in gesprek gekomen, vond deze in den zich even vrijmoedig als hoffelijk uitenden dichter al dadelijk behagen, waarvan hem eerlang blijken gegeven werden. Eer het jaar ten einde liep, was Bilderdijk bij den Koning geroepen, om hem Hollandsch te leeren, en voorts van raad te dienen in zaken van vaderlandsche letterkunde en wetenschap. Het kon wel nauwelijks anders, of bij een vorst, hoogschatter van litteraire verdiensten, en zelf op dat gebied geen vreemdeling, moest een man als Bilderdijk, zoo oorspronkelijk van karakter en gevoelens als geestvol, in gesprek en omgang indruk maken en aangenaam zijn. Van zijne zijde behoefde Bilderdijk wel geene

1 Zie *D. Warande*, N. R., D. I, bl. 429.

zwarigheid te maken om de voorkomendheid van den vorst met de hem eigene warmte en overgave des harten te beandwoorden. Het Huis van Nassau was niet bloot meer bij eene omwenteling afgezworen, maar scheen door de Europeesche Tractaten van het begin dezer eeuw voortaan uitgesloten van alle hoop op Nederland. Daarenboven was de dichter, vóór zijn vertrek uit Brunswijk, door den ouden Prins van zijn eed en van elke andere verbintenis ten zijnen aanzien ontslagen geworden. Zoo zag hij nu in Lodewijks regeering voor ons land de eenig mogelijke redding uit den draaikolk der omwenteling, en tevens zijne geliefkoosde denkbeelden omtrent het wenschlijke eener eenhoofdige regeering, hoezeer dan ook door geheel onverwachte en door hem-zelven zeker nooit bevorderde omstandigheden, verwezenlijkt. En toch was het er verre af, dat Bilderdijk ook in die dagen de gedachtenis van het huis van Oranje, of zelfs de hoop op zijn te-rug-keer en herstelling zou hebben laten varen. Het jaar-zelve van 1806 zag *Le Francq van Bercheys Lijkgedachtenic van zijne Doorluchtige Hoogheid Prins Willem den V^de^*, door Bilderdijk overgewerkt, met aanteekeningen voorzien, en *aan de Princes Douarière van Oranje Nassau, mitsgaders allen den vorstelijke Telgen van dat doorluchtige Huis* opgedragen, te Amsterdam in het licht verschijnen. In het *Voorbericht* worden ook des uitgevers gevoelens van onderwerping en eerbied voor de nieuwe regeering, bij onveranderde verkleefdheid aan de herinneringen van het Huis van Oranje en den overleden Stadhouder, met klaarheid en waardigheid ontwikkeld [1]. Eens, toen koning Lodewijk in een vertrouwelijk gesprek met Bilderdijk getreden was, richtte de eerste in gulle gemeenzaamheid tot hem de vraag: "Qu'en pensez-vous, mon cher professeur: la maison de Nassau aurait-elle des chances à se remettre sur pied en Hollande?" De moedige dichter gaf daarop een andwoord, bij welks gloed, zooals Alberdingk Thijm te recht gezegd heeft, de gantsche schaar van oogendienaars, die zich in den aanvang dezer

1 Da Costa. Brieven van Mr Willem Bilderdijk, II bl. 94—119.

eeuw hier eenigen naam hebben gemaakt, moet verbleeken en verstommen.

Wat vraagt ge, dierbre Lodewijk,
Of 't aan uw deugd verbonden Rijk
Den naam van Nassau ooit vergeet,
En 't geen het aan dien naam zich-zelv' verschuldigd weet?

Neen, Koning, 't waar geen weldaân waard,
Indien het, tot zoo verr' ontaard,
Uw teedre vaderzorg genoot,
Gevoelloos voor de bron waar al zijn heil uit sproot.

Neen, Koning, 't wijdt Oranjes stam
De nooit verdoofbare offervlam
Van 't vrij en onverheerd gemoed,
Ook voor die weldâan-zelf die gy ons stroomen doet.

Met tranen, die de wellust schreit,
Erkent het al uw tederheid;
Maar 't smoort die zoete neiging niet,
Die de inspraak der natuur in 't kinderhart gebiedt.

Gy-zelf, die Nassaus huis vereert,
Zijn vrienden om uw' throon begeert,
En 't lot dat u den scepter bood
Rechtvaardigt door een hart voor vleiery te groot:

Gy stemt, hetgeen mijn vrije mond
U met de oprechtste ziel verkondt,
En wettigt in de dankbre borst
De hulde, die ze u toont voor d' onvergeetbren Vorst [1]

Maar voedt het Vaderland geen kroost,
Dat om der oudren gruwel [2] bloost,
Of, als de trage strafroê treft,
Met harten vol berouw, het oog ten hemel heft?

---

1 Willem V. 2 De revolutie van 1795.

Gewis, het doet het, de oude gloed
Herleeft weldra in 't Hollandsch bloed,
En licht.... Maar lok geen woorden uit,
Die liefde en dank voor u in 't smeltend harte sluit!

De thronen schudden als het riet;
Maar weldaân —? Zy verwelken niet,
En nooit begraaft haar 't stortend puin
Al viel het throongewelf een Titus op de kruin.

Dan Koning, wordt uw deugd beloond,
Als 't u verheffend hart zich toont,
En voor het heil ons toegebracht
Geeft eens Oranje u dank met heel ons nageslacht.

Het is bekend, dat aan den Graaf van St. Leu eene behandeling ten deel viel, die wel bewees, dat Bilderdijk in den laatsten vaersregel van deze moedige koepletten zich al te veel van het dankbaar gevoel der Oranje-vorsten had voorgespiegeld. Doch de goede Lodewijk koesterde eerbied en achting voor een man, die hem zoo hartelijk lief had, maar toch de overtuigingen en gevoelens van zijn hart niet verbloemen kon. "Il est franc comme on doît l'être", zeide hij, en hij gaf den dichter in der daad koninklijke blijken van welwillendheid en vriendschap: woningen, buitenverblijven, en een pensioen, dat ten laatste opklom tot eene som van zes dnizend gulden. Bilderdijk onttrok zich wel eens op het een of ander punt, want stoffelijke gunsten hadden nooit zeer hooge waarde voor hem, en de hartelijke vriendschap des Konings was hem eindeloos meer dan alle vereerende weldaden. Weigerde hij nu en dan een blijk van hoogschattende onderscheiding, dan antwoordde de vorst altijd: "Goed! maar ik had het wel gemeend. Leef, waar en zoo gij wilt, en ik ben te vrede, mits gij het maar zijt. Bekommer u om niets, arbeid alleen voor den roem van uw vaderland."

Wien kan het bevreemden, dat Bilderdijk zijn edelmoedigen beschermer, wiens karakter, volgends onzen dichter zelven, was goedhartigheid, kinderlijke blijmoedigheid in te mogen weldoen,

zoo dikwerf met gloeiend dankgevoel heeft bezongen? Die hier den van innige dankbaarheid juichenden zanger van vleizucht verdenkt, toont zich geheel onbekend met alle dichterlijk gemoedsleven. Bilderdijk — dit begrijpe men toch! — had het hart van een dichter; hij kon zijn gevoel geen lucht geven in woorden, waarin elk ander, min prikkelbaar, beweldadigde dit zou hebben kunnen doen. Daarenboven zag hij een koning omschitterd van een onmiddelijk van God afstralend gezach. Hij heeft zelf eenige zangen, waarmeê hij den edelen Lodewijk huldigde, wel eens half-schertsend *paradeverzen* genoemd, waarin *convenientie* het woord moest voeren. Dit heeft men hem zeer euvel geduid, en toch beteekent het eenvoudig, dat hij een koning in het openbaar en ten aanzien van zijne gewone onderdanen geheel anders vereeren en bezingen moest, dan wanneer hij hem als vriend en bevoorrecht gunsteling eene warme hulde mocht wijden van zijn hart. Koning Lodewijk wist dan ook zeer goed dat Bilderdijk niets minder was dan een fulpen vorstenvleier. Jeronimo De Vries wist te verhalen, hoe hij zich nauwelijks van lachen kon weêrhouden, wanneer hij de plechtstatige buigingen gadesloeg, waarmeê Bilderdijk den koning naderde, maar — hoe hij tevens stond te beven, wanneer hij hoorde, hoe koen en onverschrokken de dichter alles dorst uiten wat hem in 't belang van Waarheid, Recht en Wetenschap op het gemoed lag.

Hoe teder Bilderdijk zijn weldoener — voor de schaduwzijde van wiens regeering hij overigens niet blind was noch kon zijn, — hoe teder hij den goedhartigen Lodewijk beminde, heeft hij vooral getoond, toen die vorst zijn geliefd Holland reeds had verlaten, en door de meesten vergeten, door eenigen laaghartig verguisd werd. Eén bewijs kan hier volstaan. — In 1815 had H. W. Tydeman aan den dichter een Tijdschrift ter beoordeeling gezonden, waarvoor deze — wel iets zeldzaams, waar het tijdschriften gold! — achting betuigde. Hij verklaarde zelfs, dat hij, daar onderneming en uitvoering hem bevielen, er gaarne het zijne aan zou toebrengen; maar twee punten verbóden hem dat. Het eerste punt gaan wij stilzwijgend voorbij; omtrent het

tweede schrijft de dichter het volgende: "Het 2• is dat ik met leedwezen zie, dat men in dat werk zich (zal ik zeggen veroorlooft, of er op toelegt en er meê pronkt) om den gewezen koning Lodewijk te schenden en te brandmerken, wien ik kenne, en nader dan iemand hier te lande heb leeren kennen; en wien ik met hart en mond, en moet het zijn ten koste van mijn bloed en leven, erkenne als braaf, weldenkend en hartelijk vriend van onze ondankbare natie en van 't huis van Oranje, 't geen hij (wel voorziende dat zijn broeder maatregelen zou kunnen willen, die hij te eerlijk was om op te volgen, en dat dit hem zou kunnen doen vallen) hoopte dat hem eens zijn zucht voor Holland dank zou weten, waaraan hij altijd gedecideerd was zich op te offeren. Hij die mij, voor zoo veel van hem afhing en ik ze aannemen wilde, met weldaden overladen heeft, en mij hartelijk als een vriend lief had; onder wiens oog en met wiens medeweten en goedkeuring Berkheys Lijkvaers op Willem V (waarvoor hij hem ook beloond heeft), mijn Oranjezucht enz. gedrukt en gepubliceerd zijn..... Hij verdiende nooit, dat ik door eenige daad, zelfs maar den versten schijn geve, van zulke invectiven tegen hem door berusting te advoueeren. — Heb ik voor 't geen ik aan den goeden en met laster bezwadderden Willem V verschuldigd was (die mij nooit goed of kwaad had gedaan) alles geleden uit plichtbesef; ik durf nu ook, zoo het vereischt wordt, voor 't geen ik aan hem, als zijn vriend en beweldadigde schuldig ben, mij-zelven opofferen; maar nooit schijne de dag voor mij, dat ik verdacht worde van met zijne lastering (men moge 't uit onkunde, of vooringenomenheid, of boosheid van hart doen) in te stemmen of daarvan een schaduw of zweem doe ontstaan!" [1]

1 Hoe men den moed heeft gehad onzen dichter in zijne betrekking *tot*, en beoordeeling *van* Koning Lodewijk den smaadnaam van *girouette* toe te dienen, is mij een onoplosbaar raadsel. Doch neen! alles wordt verklaarbaar, als men bedenkt, dat de vijanden van Bilderdijk doodeenvoudig de *conclusie* voorop stellen, en dan de *principen* gaan vormen. Moeten woorden en handelingen uit hun verband worden gerukt, of geheel averechts verklaard, goed, — alles goed, als de *conclusie* maar *consequentie* wordt. "Zoo was hij, bij gevolg heeft hij *die* woorden uit de volheid van zijn gemoed gesproken, *die* niet. Zoo dacht hij, bij gevolg moeten *deze* handelingen de uitingen zijner

Het voorbeeld van Koning Lodewijk in het vereeren van Bilderdijks ongemeene gaven werd spoedig door de voortreffelijksten zijner onderdanen gevolgd, en onze dichter heeft nooit zoovele blijken van hoogschatting ontfangen als in het viertal jaren der

---

ziel zijn geweest, *die andere* niet. Hij was een *girouette*, bij gevolg heeft hij eerst liefde en aanhankelijkheid gehuicheld voor het huis van Oranje, toen voor Koning Lodewijk, later weêr voor Oranje!" Ziedaar het vonnis! Denk niet, dat wij overdrijven, lezer! Zoo heeft men Bilderdijk vaak bij zijn leven gevonnist, zoo vonnist men hem nog in onzen tijd. Een ander voorbeeld stave dit voor het oogenblik. Dr Jonckbloet maakt ons in zijne *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* bekend — want vroeger hadden wij er waarlijk nooit van gehoord —, dat Bilderdijk niet aarzelde zich-zelf boven Vondel te plaatsen. Geen geringe aanmatiging, denkt ge, en gij vraagt naar het bewijs. De schrijver geeft u in eene noot te lezen: *Op een lofvers: DW., XII* D., *bl.* 179. Wat behelzen nu die dichtregelen *op een lofvers*? Luister:

Wat mag me een vleiend vers als *tweeden Vondel* loven;
Ach! weinig zegt die lof, hoe ze andren blink' in 't oog.
De *Ware Dichter* gaat wat vóór hem was, te boven,
En 't voorbeeld dat hij geeft, is wie hem volgt, te hoog.
Neen 't kunstlicht zal geen zon, geen middag, evenaren,
Al blindt de flikkerglans wie op de nachtlamp staren.

Verander deze rythmische klanken in eenvoudig proza, en gij leest: "Goede lieden, waarom meent ge mij toch zooveel eer aan te doen met mij *Tweeden Vondel* te noemen? Die lof zegt veel minder dan ge meent. Een waarachtig dichter — d. i. een dichter, zooals ik hem denk in zijne hoogste volkomenheid — moet zijne voorgangers overtreffen, en zelf door geen ander geëvenaard kunnen worden. Kunstlicht evenaart geen middagzon, al kan het ook voor een oogenblik de oogen blinden van hen die geen zon aanschouwen." Hoe plaatst Bilderdijk zich hier boven Vondel? vraagt ge. Ik weet het niet, maar ik vermoed, dat Dr Jonckbloet aldus heeft gelezen:

Ik, *Eenig Puikpoeet*, ga Vondel-zelf te boven,
En 't voorbeeld dat ik geef, is wie mij volgt, te hoog;

want zoo de *Ware Dichter*, hier bedoeld, Bilderdijk-zelf is, dan plaatst hij zich niet enkel boven Vondel, maar boven alle dichters, die er ooit *geweest zijn* en nog *zullen zijn*.

Bilderdijks bedoeling is zoo duidelijk, dat men willends de oogen moet sluiten, om ze niet dadelijk te zien. Warsch van het ijdel lofgebrom der poëeten zijner dagen, die niets karakteristieks wisten te erkennen in zijne poëzie, maar alles meenden gezegd te hebben, wanneer ze hem *Tweeden Vondel* noemden, roept de dichter uit: "mijne vrienden, weet ge wat ge eigenlijk zegt? Gij noemt mij een blooten *navolger* van een ander dichter. Meent ge dat ik nog kinderlijk genoeg ben om mij door dien lof te laten bedwelmen? Wat ben ik zoo gij waarheid spreekt, nog verre verwijderd van het eigenlijk dichter-ideaal!" Nu rest slechts de vraag of Bilderdijk-zelf dit *dichter-ideaal* meende bereikt te hebben. 't Was er ver van daan. Ja, zegt hij,

Ja, wieken schoten me uit, maar krachtloos om mijn vlucht
Te steunen in het steilst van hooger hemellucht.
Ach, vruchtloos rekte ik ze uit, en klapte door de wolken,

tusschenregeering van dezen vorst. Die jaren waren tevens in den hoogsten zin des woords het gulden tijdvak van Bilderdijks poëzie. Zijn reuzengeest was zich-zelf geworden, en ging zich nu openbaren in den grootschen omvang van zijne geniale en oorspronkelijke kracht. Niet zonder huivering wagen wij het ons oordeel over den *dichter Bilderdijk* uit te spreken. Dat oordeel zal uit den aard der zaak tevens een ernstig protest moeten zijn tegen menige ondoordachte en bevooroordeelde vonnisvelling der jongste kritiek.

Dr. Jonckbloet, wiens meeningen bij de meesten onzer dilettanten voor godspraken schijnen te gelden, stelt zich in zijne *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* de vraag: "Hoe komt het, dat ondanks dat meesterschap over den vorm, ondanks die diepte van gedachte, dien rijkdom van gemoed, die weelderigheid van fantazie, welke dezen dichter als zoodanig stempelen, toch zijn werk bij den tijdgenoot niet populair was, en het ook niet spoedig zal worden bij de nakomelingschap?"

Da Costa had op eene dergelijke vraag reeds geandwoord: "omdat men hier niet gediend is met hetgeen al te hoog uitsteekt."

Dr. Jonckbloet acht dit verwijt niet geheel onverdiend, en

En zag verachtend af op 't gapen van de kolken;
In 't midden van mijn ren aan 't duizlen, stortte ik neêr,
En vond me als zwijmeldood, in 't slijk der aarde weer. —
Zoo echter nu of dan, in 't midden van 't verheffen,
Mijn borst een enklen zweem van ware kunst mocht treffen,
o Nakroost (zoo mijn toon uwe ooren ooit genaakt)
Het tuige u van een hart dat zuiver heeft geblaakt.
Dat hart doorstroomde een bloed, van reine drift aan 't koken,
Maar nooit was 't voor de lof, den valschen roem ontstoken.,
Dien de Aard hem toewijdt, die van luttel hoogren grond
Zich aan 't misleide volk als Reuzenzoon verkondt,
Of, op de schouders van het voorgeslacht geklommen,
Zich grooter roemt dan zij, en dwazen doet verstommen.
Neen, 'k steek geen oudheid, 'k steek geen Vondel naar de kroon,
Maar buig voor Vondels geest, voor Vondels voedsterzoon,
Voor Poot, wanneer zijn halm den toon van 't hart moet geven;
Doch nimmer vliegt men voor, wien 't doel is na te streven.
Te volgen zij de roem van 't aarzelend gemeen:
De Held, de Dichter, breekt door 's aardrijks grenzen heen.

Deze dichtregels bevatten èn de weêrlegging van Dr Jonkbloets bewering, èn de verklaring van *Op een lofvers.*

geeft toe dat er waarheid schuilt in de klacht, dat men in Nederland over 't algemeen de poëzie niet gaarne "zoo hoog noch zoo diep" heeft. Bilderdijk neemt soms eene vlucht, of kiest een vorm, die hem buiten het bereik doet vallen van zelfs meer beschaafde kringen. Maar bij de meer ontwikkelden dan? De hoofdoorzaak van het doorgaand gemis van sympathie voor zijne zangen, vernemen wij, was zijne persoonlijkheid, zijn karakter en zijne denkwijs. Hoeveel bewondering men ook voor *den dichter* moge koesteren om zijne buitengewone poëtische gave en zijn ongeëvenaard talent, *den mensch* lief hebben kan men niet; ja, de heftigheid van zijn strijd tegen al wat den meesten heilig is, wekt onwil en weerzin [1].

Men ziet het, Dr. Jonckbloet maakt de uitspraak van Simon Gorter tot de zijne, zonder daar een enkel nieuw denkbeeld aan toe te voegen. Het mag ons verbazen, dat een schrijver van de Geschiedenis onzer letterkunde, die zich zooveel op oorspronkelijkheid en zelfstandigheid in zijne beoordeeling van personen en gaven laat voorstaan, hier, waar het een dichter en wijsgeer geldt als Willem Bilderdijk, zich zoo nederig aan het oordeel van een ander onderwerpt; maar bij die verwondering kan het dan ook blijven. Het is niet iets zeer ongewoons meer, dat men bedrogen uitkomt, als men bij de lezing onzer diep- en krachtig-denkende *critici* de verwachting wat hoog heeft gespannen. De heer Jonckbloet heeft Bilderdijks werken nooit met ernstige geestinspanning bestudeerd; althands in des dichters wijde ideeën-waereld blijkt hij een vreemdeling. Geen zweem van een poging bij hem, om Bilderdijks wijsgeerig systema, dat aan diens hooge hoogere poëzie ten grond lag, te doorgronden en zijnen lezers de heerlijke harmonie te verklaren, die er bij onzen Meester-zanger valt waar te nemen tusschen begeesterd gevoel en intellektueele bespiegeling. De schrijver wil ons diets maken, dat het enkel Bilderdijks exkluzivisme was op godsdienstig gebied, zijne steile orthodoxie, zooals hij het noemt, die hem in botsing bracht met tijdgenoot en nakomeling. Want, van zijne

1 Geschied. der Ned. Lett. bl. 658.

opvatting van het christendom waren zijne werken vol, en het "waar en oorspronkelijk doel" der Dichtkunst was in Bilderdijks oog "godsdienstige ontboezeming". Daarom moest de dichter zelf erkennen, dat een groot aantal zijner stukken in de tegenwoordige manier van denken omtrent de godsdienst *hors de saison* en tegen *l'esprit du jour* waren. Ook had hij omtrent allerlei hoofdvragen der negentiende eeuw zeer eigenaardige begrippen: vooral in het staatkundige. Met één woord, hij was en voelde zich volkomen in strijd met "den Tijdgeest", met de ideeën, de aspiratiën van zijn tijd en zijn volk [1].

Onderstellen wij voor een oogenblik, dat alles wat de heer Jonckbloet ons hier met innige overtuiging, naar het schijnt, meêdeelt onweêrspreekbare waarheid bevat, is dan een kunstenaar als Bilderdijk volkomen geteekend? Wij meenden, dat een zelfstandig beoordeelaar van een groot dichter eerst en vooral de volgende vragen moest beandwoorden: welke waren de hoofdbeginselen van dezen kunstenaar? bezielden die beginselen zijne kunstgewrochten, en in welke mate? Vertoonden Kunst en Karakter in hem een grootsch geheel? Werkte zijne wijsbegeerte bezielend of doodend? Oefenden zijne kunstprodukten een verheffenden en veredelenden invloed op zijn volk, of waren zij de uitingen van eigenwaan en verbijsterde onmacht? — Het is mogelijk, dat iemant in vele punten niet denkt en gevoelt zooals de meesten zijner land- en tijdgenooten, en dat hij toch op menig gebied een herscheppende geest is, en een nieuwen morgenluister aankondigt voor wetenschap en kunst. In dat geval behoort elk beoordeelaar, wien het met kunst en wetenschap ernst is, ten minste het grootsche doel te waardeeren, dat een zoodanigen kunstenaar of geleerde voor oogen zweefde, ja, waarvoor deze misschien zijn geheele levensrust heeft moeten prijs geven, en hij pleegt eene schreeuwende onrechtvaardigheid, wanneer hij zijne lezers in den waan brengt, dat zij hier te doen hebben met een ijdelen, zij het dan ook min of meer genialen, zelfaanbidder, die oog noch hart had voor het voortreffelijke van zijn land en zijn

1 Geschied. der Ned. Lett. bl. 661.

volk, en er zich enkel in behaagde al zijne tijdgenooten te verguizen. Doch — en hier komt het vooral op aan — wij ontkennen ten stelligste wat Dr. Jonckbloet ons hier als onfeilbaar zeker wil opdringen: dat Bilderdijk in volkomen strijd was met de ideeën en de aspiratiën van zijn tijd en zijn volk. 't Is waarlijk eene fraaie stelling die hier verkondigd wordt, wel geschikt om onzen Gymnaziasten verheven denkbeelden omtrent hun tijd en hun volk in te scherpen! — Neêrlands tweede hoofddichter — luistert, jonge lieden, en zoo een heilig vuur, dat men *genie* noemt, in uw binnenst vlamt, zij het u eene les! — Neêrlands tweede hoofddichter zal nooit met den verschuldigden eerbied worden aangestaard, en niet vreemd voorwaar! "het oorspronkelijk doel der dichtkunst was in zijn oog godsdienstige ontboezeming!" "Op godsdienstig gebied was hij steil-orthodox, en helaas! van zijne opvatting van het Christendom zijn zijne werken vol!"

In goeden ernst, het gaat ons aan het hart, dat we hier zulke dwaasheden moeten neêrschrijven. Ik welk eene waereld leven wij dan toch, als de heilige aspiratiën der godsdienst den mensch niet meer verheffen en adelen mogen? als een dichter, zooals Europa er maar weinigen telt, in strijd is met zijn tijd, omdat de aarde hem te ledig was, en hij boven den heerlijken starrenhemel eene hoogere heerlijkheid zag glanzen? Wat wil men dan? Had De Genestets zinnelijke twijfelzucht zich moeten belichamen in de zangen van Bilderdijk? Had Byrons wanhoop moeten wonen in zijn borst, en losbarsten in een hemeltergenden vloekkreet? Of had hij het Christendom schaamteloos moeten verguizen, en tegen eigen overtuiging aan den "Tijdgeest" de offers aanbieden zijner kunst? Dit laatste schijnt inderdaad S. Gorter van onzen dichter te vergen, als hij meent te moeten vragen en klagen: waarom er in Bilderdijks vaerzen bij zoo oneindig veel dat den smaak adelen, 't gevoel voor schoonheid en eenvoud kweeken, naast veel dat den levensernst wekken kan, zoo weinig wordt gevonden voor de kinderen van ons geslacht? waarom zoo weinig goede hoop op, zoo weinig blij vertrouwen in den mensch? Waarom zoo weinig hart voor een oprecht zoe-

ken naar waarheid? waarom nooit eens met ruimen blik en liefdevol gemoed het "goeden moed" toegeroepen aan degenen, die zich aan den breeden stroom van het onderzoek hadden toevertrouwd? — Deze vragen kan men ook aldus voorstellen: waarom heeft Bilderdijk het Christendom niet verzaakt? Zoo hij dit niet wilde, waarom was hij dan geen huichelaar, die het ongeloof toejuichte, ofschoon hij-zelf geloofde? Waarom erkende hij geen waarheid en licht, waar voor hem als christen slechts duisternis was en logen? — Waarlijk, de "dreigende schim" van den dichter zou een geheel ander andwoord geven dan *Mihi et Musis!*

Het is er zoo verre af, dat Bilderdijk in volkomen strijd zou geweest zijn met zijn tijd en zijn volk, dat misschien nooit een dichter beter de behoeften zijner tijdgenoten heeft begrepen. De kamp tusschen geloof en ongeloof had reeds een aanvang genomen, en het bleef Bilderdijk geen geheim, dat men zeer spoedig op leven en dood zou zien strijden. Met een helderen blik las hij in de toekomst, en men staat verbaasd als men in vele zijner gedichten hem met sombere kleuren den tijd ziet malen, dien wij thands beleven. Onzijdig kon hij niet blijven; en enkel toeschouwer te zijn bij den strijd van half Europa met den geest der duisternis, dat verbood hem zijn moed, maar vooral zijne overtuiging, die zich niet kon uiten dan in verteerende vlammen. — Ziedaar wat men te denken heeft van Bilderdijks strijd met zijne eeuw. Hij gruwde van alle mensch- en stofvergoding, in welke vormen ook belichaamd, en de onchristelijke wetenschap, die vooral in Duitschland in zijne dagen reeds overal veld won, werd door hem verfoeid als vijandin van de hoogste en heiligste rechten van den mensch. Als men Bilderdijks vijanden verachtend of waarschuwend hoort gewagen van 's dichters steile orthodoxie, kan men bezwaarlijk aan de goede trouw gelooven dier vaak in schijn zoo welmeenende en onpartijdige beoordeelaars. Voor steil-kalvinistische orthodoxie was Bilderdijks boezem te verheven en te ruim, en misschien heeft er nooit een protestant geleefd, die zooveel eerbied en warme hoogschatting koesterde voor de Moederkerk als Nederlands hoofd-

dichter. Da Costaas fanatisme, dat dikwerf niet te onderscheiden was van armhartige bekrompenheid, is zeker geene vermaking van Bilderdijk geweest. Gelooft ge, dat de leerling ooit een gedicht als de *Geestenwareld* van zijn meester zou hebben kunnen schrijven, zoo vol van katholieke aspiratiën? Een zang aan de *Moedermaagd* zelfs zou onder Da Costaas hand nooit verheven poëzie zijn geworden.

De lezer zal reeds vermoed hebben, dat ook de studie van Simon Gorter door ons niet zoo hoog kan worden geschat als door Dr. Jonckbloet. Echter heeft zij ook in ons oog geen geringe waarde. Dat zij een meesterstuk is van stijl, en een treffend blijk, hoeveel uitstekends de al te vroeg gestorvene als prozaschrijver nog aan zijn vaderland zou hebben kunnen schenken, behoeven wij wel niet meer te zeggen. Ook als beoordeeling van Bilderdijks poëzie munt deze studie in menig opzicht uit door degelijkheid van opvatting en behandeling. Om onzen jeugdigen dichters den weg te toonen, die hen moet voeren naar het heiligdom der kunst, doet Gorter meesterlijk uitkomen, dat Bilderdijk, schoon in den waarachtigen zin des woords poëet geboren, zich evenwel door ongelooflijke oefeningen in het uitdrukken zijner gedachten onder allerlei maat en vorm tot dichter heeft moeten vormen, en zóo dat onovertroffen meesterschap over zijn dichterwoord verwerven, waarin de rijkdom, de kracht, de smedigheid, de plooibaarheid en de liefelijkheid onzer taal op geheel eenige wijze schitteren. De poëzie van den grooten Meester moet volgends hem onzen jongeren zangers leeren, dat om dichter te zijn, en deze heerlijke gave naar waarde te schatten, meer noodig is, dan in welluidende, welvloeiende, welrijmende koepletjens zekere, vooral niet al te bepaalde aandoeningen lucht, maar geen licht, te geven. Dat Heines "jammeren" na te neuriën, als men een gezonde Hollandsche jongen is met een hart vol eerlijken moed in en een waereld vol goeds vóor zich, belachelijk moet genoemd worden. Dat het een waren dichter onwaardig is, onder den naam van *lyriek*, bundel uit, bundel in, zijne landgenoten bezig te houden met zich-zelven, zijne smarten, zijne wenschen en droomen. Dat God daarvoor

daarvoor zijne waereld te rijk en te groot gemaakt heeft, en te heilige genietingen verbonden aan een zich-zelf vergeten in de aanschouwing van Zijn natuur, Zijn geschiedenis, het door en tot Hem geschapen menschenhart. Dat, gelijk Vondel zijn *Rhijnlied* niet dichtte, eer hij haar loop langs alle landouwen en steden van de Alpen tot Katwijk voor zijn geest had, Bilderdijk zijn meesterschap en altoos klimmenden roem dankt, ja aan den gloed van zijn verbeelding en 't geen meer den dichter in zijne wieg wordt medegegeven, maar dan ook en vooral aan de klaarheid van zijn oordeel, en aan de volkomene kennis van zijn stof. Dat hij door studie en wetenschap de waereld veroverd had, eer hij zich vermeette er den tooverstaf zijner poëzie over te zwaaien. Dat hij daaraan dankt zou menige stoutheid van conceptie als in zijn *Nero*, zijn *Moord van d'Enghien*, zijn onovertroffen beschrijving van Hollands ontstaan uit een hoopjen zeewier. Dat hij daarom in de keuze van zijn beelden zoo juist, in de uit- en afwerking, ook bij de snelste dichterlijke vaart, zóó nauwkeurig was, dat zijne poëzie nooit eene gewaarwording van onevenredigheid en valschheid achterlaat, bij haar nooit het gevoel de oogen voor het gezond verstand behoeft neêr te slaan, maar èn gevoel èn smaak èn oordeel gelijkelijk bevredigd worden. Dat, met één woord gezegd, de *poëzie* bij hem een hooge vorm van waarheid is.

Aangeboren dichtergave, krachtige wetenschappelijke vorming, strenge zelfoefening in de techniek der vaerzen — S. Gorter wist wel wat Bilderdijk tot een Meester-zanger had verheven. Hij wist ook zeer goed wat den meesten dichters van onzen tijd faalde. Jammer dat ook hij de denkbeelden van Bilderdijk in hun grootschen omvang niet mocht doorgronden, en dat de bekrompenheid des ongeloofs hem bij de beoordeeling van 's dichters waereld- en godsdienstbeschouwing op het dwaalspoor moest brengen. Van christen-wijsbegeerte heeft Gorter geen begrip hoegenaamd, en van daar die grievende onrechtvaardigheid in zijne geringschatting van Bilderdijks *Gewijde poëzy*. — Men versta ons wel. Wij betreuren het even ernstig als de schrijver, dat de heeren Kruseman en Da Costa een eigen denkbeeld hadden

van verdeeling en klassifikatie: daar zijn er maar weinigen, die een gantschen bundel van bijv. *Gewijde Poëzy* achtereenvolgends kunnen uitlezen. Doch, al konden dit duizenden in den lande, men leert uit zulke bundels Bilderdijk niet kennen. Zij maken den indruk — al weet de lezer ook beter — dat Bilderdijk jaren- jaren achtereen slechts in één kring van denkbeelden en zielsaandoeningen rondzweefde, gevoelloos voor alles wat Gods rijke natuur verder mocht aanbieden. Zij maken de studie van 's dichters veelzijdigheid onmogelijk. Zelfs de dichtsoort, die in elken bundel vertegenwoordigd is, wordt maar zeer onvolledig gekend, omdat zij oorspronkelijk geen boom was, in een dorre en onvruchtbare woestenij als eenig teeken van leven het oog verrassend, maar geplant en met zorg gekweekt in een heerlijken lusthof. — Doch onze schrijver gaat verder. Wanneer de lezer der *Gewijde Poëzy* de stoutheid, rijkdom en meesterlijke heerschappij over den vorm in het dichtstuk *De Dieren* heeft genoten, zegt hij, "wacht hem in deze afdeeling uit de poëzie van vele jaren, vermoeiing, verveling en ergernis." De dichter wil geen andere waarheid kennen noch waardeeren, "dan dat samenstel van Joodsche traditie en Grieksche bespiegeling, dat met verbazingwekkende naieveteit nooit vroeg naar Jezus' eigen woord en bedoeling, en het geloof in een "grimmigen" wraak- en strafeischenden, maar door het bloed van een onschuldigen menschgeworden God verzoenden God aan verstand en geweten als eenig-zaligmakende waarheid opdringt. Hij komt er altijd op neer. Alles ligt voor hem in dat ééne besloten. Hij ijvert voor die leer met verteerenden gloed — en laat zijne poëzie er onder lijden."

Welk een voorhoofd moet men hebben, mijne vrienden, om zulke dingen zonder blozen neêr te schrijven! Wat armoede in het hart, om er te durven bijvoegen, dat het "stelsel, dat Gods openbaring beperkt tot ééne daad voor 18 eeuwen op Golgotha volbracht en allen godsdienst tot het geloof aan die ééne verzoeningsdaad, zeer arm is en zeer arm maakt." Wat — wenschen wij te vragen — wat maakt den mensch dan wel rijk? O gij, die de hoogste kracht aanbidt in het stof, wat heeft uw

hart er bij gewonnen, dat de afstanden tusschen de volken verdwenen zijn? Voor den Christen is de afstand verdwenen tusschen den hemel en de aarde! Zijne broeders wonen boven dien schoonen, hoogen hemel, die onze aarde omwelft, maar zij dalen uit liefde naar beneden, om den Christen te omzweven en te beschermen! Kan de kracht des stofs één vonkjen van hoop doen lichten in een bedwelmden geest? — Daarboven is de aanvang van een tweede, een zalig leven, denkt de kranke, en hij voelt zich verkwikt in zijn hevigst lichaamslijden. Daárboven is eeuwige vrede, eeuwige liefde, eeuwige verrukking, zegt het Christendom, en de wanhoop verdwijnt voor de stralen der hoop. — De leer des christendoms, wordt ons gezegd, "beperkt Gods openbaring tot ééne daad voor 18 eeuwen op Golgotha volbracht." Wat wil de schrijver hier te kennen geven? dat God volgends deze leer zich niet in de natuur geopenbaard heeft? Zijn dan deze schoone vaerzen van Bilderdijk geen weêrklank van elk dichterlijk christengemoed:

Eén woord! en 't luchtgegolf is door den klomp verspreid;
't Heelal verdubbelt zich in zicht- en hoorbaarheid:
't Kent al zijn plaats, zijn rang, zijn orde en doelbestemming;
Geen stoornis meer bestaat, weêrstrevigheid, noch stremming:
't Vloeit alles in zijn kring, onwrikbaar uit zijn plicht,
En houdt zich allerzijds in 't zorglijkst evenwicht.
Nu paart zich 't toongeruisch der sfeeren op heur paden
Aan 't kleurschakeersel van der heemlen lichtgewaden;
Nu juicht het schepsel. De aard wordt groeizaam; 't leven spruit
In myriadenvol van veldgewassen uit:
De hemel kleedt zich met de glinstring van zijn vonken,
Op 't vloeiende safier, met waterdamp omklonken;
De zee verzilvert met den voortgebroken stroom,
En lekt met blanke tong het zandgoud van heur zoom.
Ja, 's afgronds roerlooze erts schiet uit zijn duister, stralen
Van blinkend bergkristal en schittring van metalen.
't Is alles spiegel van elkandren, van zijn God;
Doorstroomd van eindloosheid, van éénheid, van genot.

Alle wezens in de natuur weêrspiegelen voor den Christen

hun God, en omdat zij allen een spiegel van hun God zijn, weêrspiegelen zij tevens elkander. De geheele natuur is voor den Christen een verheven Godsstem, hier Gods grootheid verkondend en ontzettende almacht, dáar Zijne vaderlijke tederheid, ginds Zijne verdelgende wraak en verbolgenheid, maar alom, zelfs in de straffende verbolgenheid, een hemelsche ademtocht Zijner liefde. Naast deze openbaring van God in zijne natuur, huldigt de christen eene hoogere, waardoor hij zich eene eeuwige God-genieting als einddoel van zijn bestaan ziet aangewezen. Doch juist door het bovenaardsche licht, dat in zijne ziel schittert, ziet hij goddelijke liefdestralen in geheel de schepping. Een uit liefde menschgeworden God leert hem in het waereldal één goddelijk liefdewerk erkennen. Men moet dan wel willends blind zijn voor al de uitwerkselen van het Christendom, om te durven beweren, dat voor een Christen, wien ééne daad van God alles is, noch in de natuur, noch in de geschiedenis der volken iets meer vindbaar is, wat de moeite van het aanzien verdient.

Wij schrijven hier geene apologie des christendoms, en willen derhalve niet verwijlen bij de woorden *Joodsche traditie en Grieksche bespiegeling*, die reeds gedurende een halve eeuw ongeveer aan een zeker soort schrijvers een goedkoop huismiddel hebben verstrekt, om met minachting van alle pozitief Christendom te spreken zonder te weten wat zij zeggen. S. Gorter heeft "met verbazingwekkende naieveteit" zich ook eens van dat huismiddel willen bedienen.

Wij hebben met den beoordeelaar der *Gewijde Poezy* nog niet geheel afgerekend. S. Gorter wenscht te weten welke geest die poëzie kan gewijd hebben, waarin hij vruchteloos naar het bewijs heeft gezocht, dat Bilderdijk het goede van zijn tijd waardeerde of een zacht oordeel had voor het gebrekkige. — Bedoelt de schrijver hier het goede van den Tijdgeest? Zeer zeker, in dien zin wist Bilderdijk het goede van zijn tijd nauwelijks te erkennen; hoe zou hij het gewaardeerd hebben? Doch de vraag is: kon een Christen iets goeds erkennen in den geest des tijds? Moest hij zijn geloof niet prijs geven, om in de vergoding der Rede een stap voorwaarts te zien? Het rationalisme,

niemant ontkent het, was Bilderdijk een gruwel. Hij zag het zoo duidelijk, wat nacht er moest geboren worden uit de verstandsbeneveling van zoovele duizenden geesten, die den hoogsten zegepraal der Rede begroetten in hare miskenning en verloochening. "Genadige", riep hij tot zijn God:

Genadige! ach wat is, wat werd van 't kind der aard'?
Dien ademspat van geest, aan 't klompjen klei gepaard!
Beklaagbre waterbel, geslingerd door de winden
Van schijn, van zelfbedrog, en eigenwillig blinden!
't Verloochent u voor 't niet, en bidt zich-zelven aan;
't Betwist zich-zelf in U, 't betwist U-zelv' 't bestaan;
't Sluit oog en hart voor 't licht, en strekt verwaten handen
Ten hemel, om Uw Recht, Uw Hoogheid aan te randen,
Zinkt in zijn gruwlen weg, verbijstert zich 't verstand,
Veracht de waarheidsglans voor ijdel flikkrend zand,
En zoekt in 't grondloos diep van helsche modderpoelen
Die Almacht, die we in 't hart en om ons heen gevoelen;
Dien Hemel, die ons wacht, ons toewenkt, roept, en trekt,
En 't boogt op reiner deugd hoe meer het zich bevlekt!

Wil men eene volledige en krachtige weêrlegging zien van de aangebeden stelling: te gelooven is den met rede begaafden mensch onwaardig, men bestudeere Bilderdijks schriften. Den hoogmoed des ongeloofs zag onze dichter onvervaard in het aangezicht, en bestreed hem met al de kracht zijner kunst. En hoe helder las hij in het hart des ongeloofs, hoor eens!

Doch, mooglijk is 't geloof zoo moeilijk voor 't verstand?
Ja, 't is het, waar dit heerscht en de ijdle vierschaar spant,
Die waarheid en gevoel voor 't vormgespook doet zwichten,
En zelfzucht meester maaakt van wil en zedeplichten.
Ach! daar verwarmt geen gloed, geen zuivre liefdegloed,
D' onvruchtbren steenrotsgrond van 't zelfgezind gemoed;
Geen hoop vertroost er 't hart van 't zielbedroevend lijden;
Geen rustvol toeverzicht geeft moed en kracht in 't strijden.
Neen, 't is de Hoogmoed, die zich-zelv' op 't outer torscht;
Zich-zelv' aanbidt en eert, en Godheid speelt en Vorst;
In de achting voor zich-zelv' het misdrijf meent te schuwen,
En deugd tot kroost verwacht, als dwaas- aan zwakheên huwen.

Of lichtlijk — 't is de zucht naar 't hoogstgenoeglijk lot,
Die op uw Sinaï de plaats bekleedt van God.
Ach! zelfroem, eigenbaat van wriemlende aardsche wormen
Zal weêr naar Memfis leer, zal Wareldkloten vormen!
De wet en regel zijn van 't strijdig goed en kwaad,
En 't is der driften spel, waarop zich 't hart verlaat!
Vermeetle, dankt ge u-zelv' het aardsch en stoflijk leven,
Of hebt ge u-zelv' de stof, de vorm, en geest gegeven?
Verkoost ge u 't oog tot zien, de kronkelbuis van 't oor
Tot scheppen van de lucht, die doorgolft in 't gehoor?
Is 't aan uw keur gesteld, op welk een wijs ge smaken,
Hoe rieken zoudt; of, hoe een voorwerp aan zoudt raken?
Gaaft ge aan uw long de wet, om 't rondgevloten bloed
Te zuivren door de lucht, van d' aangenomen gloed?
De lucht, het hoog bevel om door die long te spelen,
En aan 't verhitte vocht heur zuurstof meê te deelen,
Waar aan uw leven-zelf, uw denken, is verknocht?
Rampzaalge, ken u-zelf! de wijsheid, die u wrocht!
Gij, stikziende in 't verband der schepping door te schouwen,
Zoudt ge aan Natuur het roer, of aan u-zelv' betrouwen?
Of waant ge, dat die God, door Wien Natuur bestaat,
Natuur en zeedlijkheid verschillend gadeslaat?
Toont niet Natuur Zijn beeld afspieglende in zijn werken;
't Oneindige uitgedrukt in 't eindig van Heur perken;
Zijn wijsheid, goedheid, macht, in 't krachtloos stof geprent?
En, gij dan, is 't in u dat zich die God miskent?
Zijn wijsheid heeft Natuur haar wetten voorgeschreven;
U, zeedlijkheid in 't hart, gevoel voor deugd, gegeven.

Maar Bilderdijk had ook geen zacht oordeel voor het gebrekkige, vernemen wij. Hier moet men onderscheiden. Hij had een zacht oordeel voor het gebrekkige, voor het schuldige zelfs, waar hij onderstellen kon, dat men ter goeder trouw dwaalde. "Er is onderscheid, zegt hij, tusschen het *forum externum* en *internum*. Men kan in het een schuldig en strafbaar zijn, terwijl men in 't andere onschuldig, of ten minste bij zijne schuld zeer verschoonbaar is." — Hij geesselde onbarmhartig waar het gebrekkige zich huwde aan eigenwaan en hoogmoed. In het ongeloof van velen zijner tijdgenooten zag hij, — en wij gelooven

met het volste recht — eene slaafsche hulde aan den geest der eeuw. Kon hij die laffe dienstbaarheid zien zonder te toornen? Kon hij het hoogste en heiligste wat de mensch bezat schaamteloos zien aanranden en beschimpen zonder dat de vlam eener gloeiende verontwaardiging de beelden zijner poëzie kleurde met haar heilig vuur? Dan had hij geen dichter moeten zijn. Christen te wezen, en het niet met mond en pen te belijden; de logen met dreigende hand over duizenden te zien gebieden en onbeschaamd naar de kroon der waarheid grijpen, zonder haar gewapend tegen te treden; wat grooter lafheid, wat schandelijker moedeloosheid kon hij zich denken? Hij riep het uit de volheid zijner ziel:

(O! dat) laf en schuldig zwijgen
Voor de waarheid, 't eeuwig recht,
Die dat nachtgespuis bevecht,
Doet my 't bloed in de aders stijgen. —
Dit in traagheid nederzijgen;
Dit voor Baäls outers nijgen,
Voegt dat Leeraars, voegt dat Christnen, aan huns Heilands eer gehecht?

Kunnen die Zijn smaad gedogen,
Zonder weêrstand, zonder pijn?
Priesters van het zoenbloed zijn?
Vliegt het bloed hun niet in de oogen,
Daar zy zwijgend neêrgebogen,
Onder 't oog van 't Alvermogen,
Jezus' kudde zien vergiften door het Heidensch zielsfenijn?

Kunnen zy hun tong bedwingen
Als men God miskennen leert,
Straf in zegening verkeert,
Kinders vormt tot doemelingen,
God' de teugels durft ontwringen
En op Hem triomfen zingen,
Wen zijn straf een volk te rug roept dat verboden Goden eert?

Kunt, vermoogt gy 't, welgezinden?

Is 't het tooverend geweld
Van een handvol nietig geld, —
Van een aanzien by verblinden,
Van een hoopjen wareldvrinden
Waar u wijn en scherts aan binden, —
Dat uw vrijheid en geweten tevens met uw tong beknelt?

Spreekt, erkent uw hart voor Christen
Die het zijne dus verdeelt?
Die der wareld boosheid streelt
By den kreet der Ongodisten
Die Gods oppermacht betwisten;
Niet te keer gaat aan hun listen;
Maar, vertsaagde Burchttranswachter, 's Vijands aantocht laf verheelt?

Neen, o gy, wien de ingewanden,
Voor uw kudde niet versteend
Die tot d' Opperherder weent,
Voor uw God en plicht ontbranden!
Laat den Wrevel knarsetanden,
Maar verheft de reine handen,
Met uw diep verdrukte broeders, heel de Christenschaar, vereend.

Ja, verheft uw-aller stemmen,
Roept, vermaant, bestraft, versterkt,
In den kring, u afgeperkt!
Laat geen vrees uw ijver stremmen!
Wat zou 't vrije hart beklemmen?
Die den afgrond weet te temmen,
Kent den dienaar, den getrouwe, die tot eer zijns meesters werkt.

In Bilderdijks *Gewijde Poëzy* (heet het nog) wordt onze taal om- en omgekeerd, doorzocht, geplunderd en soms gepijnigd, om woorden te leveren, evenredig aan des dichters woede tegen de "onzinnigen", "ontzinden", "verbasterden en ontaarden", "de Filozofen en Ongodisten van razerny aan 't gisten", "ingebeelde wareldgoden wier ziel Godlastrend en verwaten verwoesting blaast en Helvloek aâmt;" "Godverlateren", Heilandschend'ren, Vrede-

hateren, die juichen door 't verpest Heelal." — Zulk eene kritiek is toch wat al te kinderlijk. Verbeeld u een beoordeelaar van Hooft, die aldus aanvangt zijne lezers tegen de werken van dien schrijver te waarschuwen: "wat ik u bidden mag, leest toch de schriften van dezen taalverwoester niet! Zijne werken zijn vol van latinismen. Doch daar wil ik nog van zwijgen; maar bedenk wat vertalingen die man U opdischt! Een *contrarotulator* wordt bij hem een *tegenrolhouder;* een *pensionaris*, een *loontrekkend raadsman*, en o goden! een *ingenieur* een *vernufteling!*

't Is er ver af, dat wij al de beelden, woordkoppelingen en woordschakeeringen, die in Bilderdijks *Gewijde Poëzy* voorkomen, fraai zouden willen noemen; maar het is toch eene uitzondering wanneer zij aandruischen tegen den goeden smaak en de analogie der taal. Daarenboven uit eene haast onoverzienbare reeks gedichten eenige woorden op te zamelen, die niet zeer welluidend klinken, of minder vleiende denkbeelden vertegenwoordigen, is een vrij kleinsteedsche tijdkorting. Op dergelijke goedkoope aardigheden heeft Busken Huet zijne lezers in den *Spectator* ook wel eens vergast. Moge men voortaan begrijpen, dat wij daaraan geen behoefte meer hebben.

Het is zeer vermakelijk uit den mond van onze Heeren Neologen de deugden te vernemen, die een goed christen moeten vercieren. O! zij weten het zoo juist, hoe een dienaar van Christus moet denken en handelen. S. Gorter had het in die wetenschap ook tot een verbazingwekkende hoogte gebracht. De eigenschappen van een christen moeten volgends hem zijn: liefde, blijdschap, vrede, lankmoedigheid, goedertierenheid, goedheid, geloof, zachtmoedigheid en matigheid. De liefde vooral moet het hart eens christens geheel beheerschen; zij moet alle lage hartstochten in hem verteeren; zij moet van het vredig gelaat uitstralen met een zachten gloed, die redt; vergeeft en geneest.

Weet ge, wat dit laatste eigenlijk beteekent, lezer? Niets minder dan dit: een christen moet zwijgen en dulden, wanneer zijn Godsdienst wordt aangerand; wanneer zijn God en Heiland wordt verguisd, wanneer de natuur wordt vergood; wanneer het schepsel den throon zijns Scheppers wil omverwerpen, en zich

zelve God verklaart. De hoogste liefde moet hoogste lafheid zijn; neen, erger! zij moet een verwaten zelfmoord plegen; dan zal zij verheerlijkt herleven en des christens daden bezielen.

Voor wij Bilderdijks dichtergaven in haar geheel gaan beoordeelen, zijn wij onzen lezers nog een enkel woord schuldig over 's dichters *Gewijde Poëzy*. Wij, Katholieken, waardeeren en bewonderen daarin menige verheven gedachte, menige grootsche opvatting van het Christenrijk op aarde, menigen verrukkenden toon des harten, dien wij jubelend nazingen; — maar wij vergeten nimmer, dat de volle gloriezon der waarheid voor den zanger niet was opgegaan; dat hij het Godsrijk, door Jezus op aarde gesticht, niet in zijne goddelijke volkomenheid mocht erkennen. O! hoeveel heerlijker zou die *Gewijde Poëzy* schitteren en gloeien van hemelsch vuur, zoo Bilderdijk op onze altaren den Godmensch had mogen aanbidden, en de stralen Zijner liefde genieten niet slechts in dichterlijke vervoering, maar in bovenaardsche weelde, waar de talen dezer aarde geen naam voor hebben! Hoeveel ruimer zou zijn adelaarsblik door de hoogste waereldchoren hebben mogen weiden, zoo hij uit het middelpunt der katholieke eenheid den vollen middagglans der waarheid had zien uitvloeien, om de gantsche aarde te verlichten! Zouden er ook wel ooit onheilige tonen hebben geklonken van zijne lier, zoo de reinste verrukking des geestes zijne liefde had mogen adelen?

Wordt vervolgd.

BROEDER CORNELIS ADRIAENSZ. VAN DORDRECHT.

EEN PLEIDOOI,

DOOR

TH. J. I. ARNOLD.

III.

H. Q. JANSSEN.

De heer JANSSEN opent zijn bericht betreffende Cornelis Adriaensz. met de ontboezeming die ik aan het hoofd van dit opstel plaatste, waarna hij vervolgt:

„Cornelis Adriaanse of Adriaanszoon was geboren te Dordrecht in 1520 of 1521. Zijn vader was mr. Adriaan Cornelis Woutersz., pastoor van de nieuwe kerk te Dordrecht. Het gerucht was dan ook in zijn' leeftijd algemeen, dat hij de onechte zoon was van een' geestelijke. Hij had op de hoogeschool te Leuven in de Godgeleerdheid gestudeerd, bezat den titel van Theologiae doctor en was vrij wél geoefend in de Latijnsche en Grieksche taal, ook een weinig in 't Hebreeuwsch. In 1548 was hij te Brugge gekomen, monnik geworden en begonnen aldaar te prediken. Hij behoorde tot de Minderbroeders en bewoonde het klooster dier orde: van daar zijn naam broeder Cornelis. Zelf bekleedde hij in dat klooster driemaal de waardigheid van gardiaan; ééns voor korten tijd slechts, toen hij in October 1568 te Nivelles in 't capittel door den overste zijner orde zelven er van werd afgezet. Onder velerlei wisseling van omstandigheden predikte hij tot 1578, wanneer hem het prediken verboden, en zijn klooster opgeheven werd. Na dien tijd leefde hij in kwijnenden toestand, „ellendig-

lijk gekweld met verscheidene ziekten," en werd in 't geheim door zijne vrienden onderhouden, totdat hij den 14ᵉ Julij 1581 te Brugge gestorven is. Hij werd te dier stede in het St. Jansgasthuis begraven, doch zijn gebeente werd ten jare 1615 overgebragt in de nieuw gewijde kerk van zijn klooster. Te Brugge ziet men nog, schreef Kok, een eervol grafschrift van hem op het kerkhof der Minderbroeders.

Behalve zijne hem onteerende sermoenen moeten er, volgens het getuigenis van Zweertius en andere geloofwaardige mannen, eenige geleerde leerredenen van hem in schrift gezien zijn, die in de beroerten zijn verloren geraakt. Ook is van hem gedrukt eene verhandeling over de Zeven Sacramenten en eene uitlegging van de Tien Geboden. Hij schreef mede een' Apologie tegen Lindius, die, gelijk wij zagen, niet in 't licht verscheen.

Twee zaken waren er, waarom broeder Cornelis bij tijdgenoot en nakomelingschap zóó berucht is geworden: zijne geheime discipline en zijn schandelijk prediken.

Het eerste beschrijven wij niet: de kiescheid beveelt ons het diepste stilzwijgen. Al aanstonds bij zijne komst te Brugge begon de onreine man er de gemoederen zijner hoorders op voor te bereiden, bragt het niet lang daarna tot stand en hield het vol tot in 1563. Toen kwam het gerucht er van ter oore van den magistraat, die de zaak op het naauwkeurigst liet onderzoeken. Vele getuigen werden geroepen, en ook de beschuldigde zelf werd aan een streng verhoor onderworpen. De pensionaris, aan wien de magistraat inzonderheid dat onderzoek had opgedragen, had hem voor zich ontboden en schreef er een groot boek over. Het gevolg was, dat de magistraat, ten diepste verontwaardigd, bij de geestelijke overheid de verbanning van den schuldig bevonden wellusteling bewerkte. Kort na Paschen in gemeld jaar verliet hij mitsdien de stad, om opgenomen te worden in het Minderbroederklooster te Yperen. „Daarom", schreef Marnix van St. Aldegonde in 1569, „wordt hij nog te dezer ure genoemd broêr Cornelis de geesselaar."

Doch omstreeks Februarij 1566 keerde hij, tegen het verbod van zijn' gardiaan, naar Brugge weder, vol haat en woede tegen den magistraat, tegen de hervormingsgezinden, wier naauwgezette vroomheid zijn schandgeheim niet had kunnen verzwijgen, en tegen al wie hem tegenstond. Dit was het, wat hij nu voortaan

onverholen in zijn prediken blijken liet. Zijne beruchte sermoenen, door een' waarheidlievende uit zijnen mond opgeteekend en vervolgens in 't licht gegeven, laten al wat men ooit van trivialiteit, menschelijke drift en onreinheid op den heiligen kansel gehoord heeft, verre achter zich. Zij behelzen de grootste schandtaal, waarmede ooit de leerstoel van waarheid en godsvrucht is ontwijd geworden. Geen straatwoord zóó laag, geen scheldnaam zóó afgrijsselijk, die er niet in gevonden wordt; geen enkele bladzij onbezoedeld, ja niet overvloeijende van wat gruwelijk is en onwelluidend. Inderdaad, waar zóó booze en onreine geest alom zich uitlaat, dáár moet men zich geweld aandoen om hem het oor te leenen: wie afdaalt in dezen poel gaat een' pestwalm inademen. De geschiedvorscher getroost zich dat. Neen, niemand zou zich verledigen tot de gezette lezing van zooveel walgends, indien er niet voor de historie een onwaardeerbare schat uit te putten ware: paarlen in den afgrond.

Het lust ons, het prediken van broeder Cornelis nog nader te karakteriseeren en te beoordeelen, liever dan met onze eigene woorden, met de taal van een' tijdgenoot, een onzer beroemdste geschiedschrijvers. 't Zal tevens kunnen dienen, om ons in den geest diens tijds dieper te doen indringen. Mogt het den dank onzer lezers verwerven."

Hierop volgt dan een afschrift van hetgeen VAN METEREN over de "Sermoonen" zegt, waarna de Schrijver eenige plaatsen daaruit aanhaalt, die bewijzen moeten dat Cornelis Adriaensz. was: een lafaard, een ongestadige, een karakterlooze, een bloedprediker, een bloeddorstige enz., aan welke aanhalingen de S. vijf volle bladzijden wijdt, om te eindigen met eene ontboezeming, even bloemrijk als die, waarmede hij zijn artikel over den Franciscaner aanving. Men oordeele:

"Zóó staat hij dáár, de reus onder de kampioenen! Hier als een Goliath, pogchend, laatdunkend en honend te voorschijn tredende, voorzien met een zwaard en met een' spies en met een schild, strijdende met vleesschelijke wapenen waar hij had moeten strijden in den naam van den Heer der heirscharen. Ginds als een Cajaphas, voor wien het doel de middelen heiligde, sluw en gewetenloos, zich niet bekommerende over den dood der onschuld

waar het den triomf gold van eigenbelang. Elders als een Saulus, moord en dreiging blazende, helaas, nooit een Paulus geworden! Die verblinde! Hij waande den tijdgeest te bezweren door den Simeï'svloek, te verbrijzelen door brandstapels en moordschavotten; en hij wist niet, hoe waarachtig het woord des Heeren is, ook aan deze zijde des grafs, dat geen' menschenzielen gedood kunnen worden! [1]

Reeds uit de eerste regels dezer beschouwing blijkt, hoe de heer JANSSEN de zaak der beoordeèling van den Franciscaner opvat. Betreffende het geboortejaar van Cornelis Adriaensz., "1520 of 1521", zegt de S. in eene noot: "Het eerste jaartal noemt KOK, het laatste VAN DER AA, in zijn Aardrijkskundig Woordenboek, art. Dordrecht" [2]. Fraaie bronnen, inderdaad! Wanneer er grafschriften en uittreksels uit HSS. van dien tijd bestaan, die medegedeeld worden door een man als SANDERUS, waaruit men diensvolgens alle mogelijke zekerheid kan erlangen, te aarzelen, tusschen deze en een onbeteekenend naschrijver als KOK, die slechts wordt gesteund door een artikel uit een AARDRIJKSKUNDIG Woordenboek, hoogst waarschijnlijk geput uit het werk van KOK zelve!!! Blijkt hieruit niet duidelijk dat ik terecht, in den aanvang van dit opstel, de aanmerking maakte, dat de heer JANSSEN de geschriften der verdedigers van den Franciscaner te weinig, of beter gezegd, in het geheel niet heeft geraadpleegd? Had de S. dit gedaan, had hij niet te veel toegegeven aan zijne tegeningenomenheid jegens "dien zoon des donders", dan had hij niet in de onzekerheid behoeven te verkeeren, aangaande het geboortejaar van hem, die ons bezig houdt. Nu evenwel de twee, door den S. gebruikte hoofdbronnen, de "Historie (en Sermoonen") en VAN METEREN, in dit opzicht zwijgen, gaat de heer JANSSEN nog liever te rade bij een paar bronnen als de opgegevene, dan zich te wenden tot die waar, aangaande het geboortejaar van den Minderbroeder, de meest mogelijke zekerheid te bekomen is.

---

1 H. Q. JANSSEN, t. a. p. dl. I, blz. 106—116.
2 H. Q. JANSSEN, t. a. p. dl. II, blz. 149.

Verder geeft de hier aangehaalde noot nog aanleiding, om te gelooven dat er ooit twijfel zou hebben bestaan, of Cornelis Adriaensz. te Dordrecht, dan wel elders was geboren. De heer JANSSEN geeft evenwel de verzekering, dat Dordrecht inderdaad zijne geboorteplaats is; hij heeft het bewijs hiervoor gevonden, in ... het *Necrologium*, dat misschien is teruggevonden, of in eenig ander echt of authentiek document? Neen, in ... de "Sermoonen", waarin het door "Broer Cornelis" zelve wordt gezegd: "ba en ick ben emmers een van ulieder ghebueren, want de stadt van Dordrecht light emmers hier by voor ulieders neus" [1].

Dat Cornelis Adriaensz. de zoon was van Adriaen Cornelis Woutersz, priester der Nieuwe kerk te Dordrecht, werd reeds in 1622 door VAN GOUTHOEVEN geschreven. Men zou over deze woorden nog veel kunnen zeggen; men zou b. v. kunnen aanvoeren dat daarin niets onteerends lag voor den vader, en allerminst voor den zoon, zoolang die woorden niet beter zijn toegelicht, aangezien daaruit volstrekt niet blijkt dat VAN GOUTHOEVEN bedoelde een *onechte* zoon, zooals de heer JANSSEN schrijft. VAN GOUTHOEVEN zegt: "Sijn vader was genoemt Mr Adriaen Woutersz. Pastoor ter Nieuwe Kercke binnen Dordrecht", maar hierin ligt nog niet opgesloten dat die zoon geboren was tijdens het priesterschap van zijn vader! Er zijn toch meer voorbeelden, van personen — men kan er zelfs thans nog noemen — die vroeger gehuwd waren en kinderen hadden, doch die zich later, door eenige omstandigheid of gebeurtenis gedreven, in een klooster begaven, en zelfs priester werden!

Men kan het den S. evenwel niet euvel duiden, dat hij hierin zoo positief spreekt, want hij heeft, blijkens eene hierbij behoorende aanteekening, ook het bewijs gevonden, dat "Broer Cornelis" werkelijk de onechte zoon was van een priester, en wel in ... de "Sermoonen", en die zijn immers uit des monniks mond opgeteekend? In een spotdicht toch, in dien bundel voorkomende, heet hij "papezoon" [2], én elders zegt hij-zelf dat hem "door de Geuzen" den

1 H. Q. JANSSEN, t. a. p. dl. II, blz. 149; vergel. het "Sermoon" van 14 Maart 1569.

2 H. Q. JANSSEN, t. a p. dl. II, blz. 149. De S. heeft hier het oog op het

schèldnaam was gegeven: "bastaert avetronxken en snoo papenkind ende vuyl ....kint" [1], terwijl de heer JANSSEN hierbij aanmerkt, dat Cornelis Adriaensz. dit gerucht nergens tegenspreekt.

Deze aanmerking is inderdaad meer dan naief! In welk werk toch zou Adriaensz. dit hebben kunnen tegenspreken; in dat over de Zeven Sacramenten, of in dat over de Tien Geboden? want, aangenomen dat de "Sermoonen" die op zijn' naam zijn uitgegeven, werkelijk door den monnik zijn uitgesproken, aangenomen dat, ik zwijg van den priester, een gewezen leeraar in de Fraaie Letteren, waardoor men in die tijden de Gewijde Talen verstond, de godslasteringen, de afschuwelijke ontuchtigheden, de bloeddorstige redevoeringen, die in den sermoenenbundel voorkomen, werkelijk heeft uitgebraakt, dan zou het toch niet voorzichtig zijn geweest van den "opschrijver", van die tegenspraak melding te maken. Het is toch eene uitgemaakte zaak dat de "Sermoonen", indien ze werkelijk zijn uitgesproken, niet woordelijk — stenographisch zou men thans zeggen — zijn te boek gesteld, want een aantal dier "Sermoonen" bepalen zich tot een paar ongure uitvallen, die in minder dan eene minuut tijds kunnen uitgesproken worden, en kunnen derhalve niet dát zijn, wat men verstaat door het woord: Sermoen; en werden die "Sermoonen" niet woordelijk opgeteekend, dan had de opschrijver ook ruimte om daaruit wegtelaten wat hem goed dacht, en had hij evenzeer in zijn macht alles op zijde te zetten, wat maar naar eene verdediging zweemde. Ik beschouw dan ook de door den heer JANSSEN aangehaalde woorden, die werkelijk voorkomen in het "namiddag-sermoon" van 14 Nov. 1568, als een bewijs te meer, voor de onechtheid van den sermoenenbundel, want, aangenomen dat Cornelis Adriaensz. werkelijk de onechte zoon van een priester ware geweest, en dat zijne vijanden hem dit hadden voorgeworpen, dan zou het toch zeer

"Referein", voorkomende in het "Sermoon" van 12 Juni 1567. Jammer, dat "de opschrijver der Sermoonen" de grondstof van dit "Referein" niet heeft kunnen omwerken tot een "Sermoon", het zou dan, voor zooveel taal en inhoud aangaat, weder sterk tegen den Franciscaner hebben kunnen getuigen! zooals het nu daar is medegedeeld blijft het voor rekening van den "Pasquillist".

1 H. Q. JANSSEN, t. a. p. dl. II, blz. 149; vergel. de "Sermoonen" van 4 April en 14 November (namiddag) 1568, en van 2 Jan. (namiddag) 1569.

onhandig, ja zelfs dom van hem geweest zijn, zijne hoorders, hieraan van den kansel te herinneren. Het is wel de moeite waard de door den heer JANSSEN aangewezene plaats eens op te slaan; men zal daar eene zeldzame verzameling van omstreeks veertig scheldnamen vinden, in éénen adem uitgesproken en waarvan ik er liefst niet één wil afschrijven, die men den monnik daar, aan zijn eigen adres, laat opsommen, terwijl men hem daarbij de verzekering laat geven, dat hij er nog veel meer zou kunnen opnoemen, maar dat hij dit liever niet doen wil, omdat die "te walghelijck" zijn. Intusschen zijn de hier opgegevene reeds zóó walglijk, dat ik er maar niet langer bij wil blijven stilstaan.

Verder vinden we, in de hier bedoelde aanteekening van den heer JANSSEN, eenige taalkundige aanmerkingen, betreffende het woord "avetronxken", met verwijzing naar KILIAAN, en het is wel mogelijk dat het opzoeken daarvan den S. in de war heeft gebracht, ten opzichte van de plaats, waaraan hij zijne woorden, betreffende de afkomst van den Franciscaner ontleende, want hij citeert daarbij?.... natuurlijk WOUTER VAN GOUTHOEVEN, die Cornelis Adriaensz. reeds in 1622 den zoon eens priesters noemt? Neen.... KOK! die bovendien over de afkomst van onzen Minderbroeder geen woord spreekt.

Vermits dus de onechtheid der geboorte van den Dordrechtenaar nog bewezen moet worden, en al ware ze bewezen, niets afdoet ter waardeering van zijn persoon, maar meer nog, omdat zijne genealogie niet tot ons plan behoort, meen ik hierover genoeg te hebben gezegd. Laten we dus onze aandacht eens bepalen tot hetgeen de heer JANSSEN verder schrijft.

Dat Adriaensz. juist te Leuven studeerde, wisten wij tot dusverre nog niet; zelfs GOETHALS schijnt dit nog niet geweten te hebben, maar aangezien dit mogelijk, en zelfs zeer waarschijnlijk is, willen we den heer JANSSEN hierin wel op zijn woord gelooven. Dat hij was "vrij wel geoefend in de Latijnsche en Grieksche taal, ook een weinig in 't Hebreeuwsch", willen we evenzeer aannemen, zoowel op grond van de omstandigheid, dat andere schrijvers verzekeren dat hij daarin *zeer* ervaren was,

als op dien, dat hij tot Cassanders opvolger werd benoemd, op den brugschen leerstoel voor de Gewijde Talen. Maar mondje toe, want betreffende dit leeraarschap weet de heer JANSSEN niets, al werd hierover reeds door VULCANIUS, in 1595, en op diens gezag door BAYLE — toch geene vrienden van den Franciscaner — zij het dan ook met onnauwkeurigheid gesproken, en al werd het achttien jaren voor de uitgave van het werk van den heer JANSSEN, door GOETHALS verzekerd, om niet eens te spreken van het dienaangaande reeds door SANDERUS medegedeelde. "In 1548 was hij te Brugge gekomen, monnik geworden en begonnen aldaar te prediken" zegt de heer JANSSEN [1].

Betreffende het bekleeden van het Gardiaanschap door Cornelis Adriaensz., in het Minderbroederskloosterte Brugge, neemt de heer JANSSEN eens bij uitzondering aan, hetgeen dienaangaande in het uittreksel uit het *Necrologium* wordt gezegd, namelijk, dat hij driemaal tot het bekleeden dezer waardigheid werd geroepen. Het had zijn nut kunnen hebben, en des Schrijvers waardeering van den Franciscaner zou er waarschijnlijk juister door geworden zijn, indien hij dat uittreksel en de grafschriften, die hij nu toch voor zich had, eens wat nader had ingezien. De heer JANSSEN schijnt dit evenwel niet gedaan te hebben; het komt mij althans voor, dat hij die bronnen haastig weder weggeworpen heeft, om in plaats daarvan de „Historie (en Sermoonen") weder optevatten, want hij laat onmiddellijk daarop volgen, dat Adriaensz. de betrekking van Gardiaan eenmaal slechts korten tijd vervulde, "toen hij in October 1568 te Nivelles in 't capittel door den overste zijner orde zelven er van werd afgezet [2].

In het hier aangehaalde "Sermoon" klaagt de monnik inderdaad jammerlijk en hartverscheurend: "Och goeliens morghen moet ick gaen vertrecken van hier naar Nivelle in Wals brabant, daer ick ontboden ben int Capittel voor onsen overste van onsen Oordene, ba ēn ick worde gedreycht, datmen my af stel-

1 H. Q. JANSSEN. t. a. p. d,. I, blz. 107; vergel. dl. II, blz. 149.

2) H. Q. JANSSEN, t. a. p. dl. I, blz. 107; vergel. het "namiddag-sermoon" van 26 Sept. 1568.

len sal van het Gardiaenschap dat ic nu maer een luttelken tijts geweest en ben, twelcke my nochtans dry jaren lanck geordineert was te behouden, naer de oude costume, ba maer eylacen ick en hebbe hier in ons Clooster niet eenen enckelen vrient, ba ick ben gehaet ghelijc een venynich spinnecop, ba consten sy my verdrincken in een houten schotel, sy en soudender gheenen tobbe toe besighen.... Alsoo is dit moghelijck het laetste sermoen dat ic u preken sal."

Ik zal niet trachten dit uittreksel te ontzenuwen; het spreekt luid genoeg tegen zich zelve, en overigens: le croira qui voudra! Slechts op één punt moet ik wijzen, en deze aanwijzing zal, naar ik vertrouw, voldoende zijn, om het geheele uittreksel op zijn juiste waarde te doen schatten:

Het zijn inzonderheid de laatste woorden, hier den Franciscaner in den mond gelegd, die genoegzaam bewijzen hoe onwaar en valsch die geheele zoogenaamde klacht is. Hoe zijn die toch te rijmen met de grafschriften, en inzonderheid met de volgende zinsnede, ontleent aan dat aanvangende: Rev. Patri Fr. Cornelio Adriani" etc. [1] waarin van den monnik "gehaet ghelijc een venynich spinnecop" gezegd wordt: "Quique inter varias hujus exulceratissimi seculi calamitates, inter innumeras haereticorum calumnias, inter obstrigillantium sycophantarum caninos insultus, libellorumque famosa ludibria, tam invictam semper animi moderationem tenuit, ut nullus unquam vel hostium fidei oppugnationibus, vel verum adversarum procellis potuerit convelli." — Ook de omstandigheid, dat zijne medebroeders zijne nagedachtenis door twee nieuwe grafschriften wilden levendig houden, waarvan het eene in hunne kerk en het andere op hunne begraafplaats werd gesteld, nadat het oorspronkelijke, waarmede zij, onder de moeilijkste omstandigheden, zijn graf in het St-Jans-hospitaal hadden versierd, was vernield, bewijst overigens genoegzaam dat "Broer Cornelis" in zijn klooster vele vrienden en zelfs warme vereerders heeft gehad.

Een bewijs dat Cornelis Adriaensz., ook buiten zijn klooster,

1) Zie hiervoor, blzz. 129, 130.

nog al achting genoot, vinden we in het boek van den heer JANSSEN zelve. Sprekende over Adriaan Smout, pastoor der St.-Walburgskerk te Brugge, zegt de S.: "Toen in September 1568 de Procureur-Generaal te Brugge was gekomen, om van alle parochiepriesters informatiën te hooren over de pensionarissen der stad en 's lands van den Vrije, schijnt hij bij Adriaan Smout zijn intrek genomen te hebben. Althans hij nam bij dezen het middagmaal met broeder Cornelis" enz. [1] Deze Adriaan Smout wordt door den heer JANSSEN, op grond van de "Historie (en Sermoonen") voorgesteld als "een half zinnelooze parochiepriester, waar een iegelijk den spot mede hield [2]", maar hiertegen moet ik aanvoeren, dat het hoogst onaannemelijk is, dat de Procureur-Generaal, zich als afgevaardigde van de hooge regeering, om informatiën aangaande den stand van zaken te Brugge, inzonderheid zou hebben gewend tot "een half zinnelooze parochiepriester", en tot Cornelis Adriaensz., wanneer deze laatste werkelijk de man was geweest, zooals hij in de "Historie (en Sermoonen") en door den heer JANSSEN wordt afgeschetst. Het eenige wat men met grond uit dit bericht kan opmaken is, dat de Procureur-Generaal zich overtuigd hield, de beste inlichtingen te zullen bekomen, indien hij zich wendde tot deze beide mannen.

Dat niet alleen zijne tijdgenooten, natuurlijk met uitzondering van zijne vijanden, maar dat ook het daarop volgende geslacht den Minderbroeder hoogachtte, bewijzen de overbrenging zijner asch, naar eene hem meer waardige rustplaats en de plaatsing van een nieuw grafschrift op dat graf, vijfendertig jaren na zijn' dood. Dat hij gedurende zijn leven, ook als verdediger der oude Kerk en als godgeleerde nog al hoog aangeschreven stond, wordt bewezen door de omstandigheid, dat hij deel nam, in gezelschap van zijn' toenmaligen gardiaan, aan de bijeenkomst, door de verschillende gardianen der Franciscaner-kloosters in Nederland en in Frankrijk, die van den 10ⁿ tot den 29ⁿ Oct. 1567

1 H. Q. JANSSEN, t. a. p. dl. I, blz. 106; vergel. het "Sermoon" van 14 Sept. 1568.

2 H. Q. JANSSEN, t. a. p. dl. I, blz. 104, vergel. het "namiddag-Sermoon" van 4 Aug. 1566.

nabij Montreuil werd gehouden [1], en dat hij werd benoemd tot onderzoeker van Jacob de Roore, 9 Mei, en Herman van Vlekwijk, 10 Mei 1569. Het eerste dezer beide verhooren had plaats in tegenwoordigheid van Jan van Damme, griffier, en Michaël Pauwaert [2], klerk, bij het tweede was misschien Jan van Damme tegenwoordig. Later hierover uitvoeriger.

Men zal mij misschien beschuldigen van inconsequentie, wanneer ik in het hierboven geschrevene, betreffende de komst van den Procureur-Generaal, aanneem, hetgeen de heer JANSSEN, alleen op gezag der "Historie (en Sermoonen") zegt. Men houde echter in het oog dat ik, zooals ik vroeger reeds zeide, het genoemde werk beschouw als eene onwaardeerbare bron voor de geschiedenis van de onlusten te Brugge, dat ik zelfs met den heer JANSSEN instem, wanneer hij zegt: (De Sermoenen) "zijn vol van gewigtige kleinigheden, ook die men elders vergeefs zal zoeken [3]", maar dat ik slechts den vorm verwerp waarin die berichten tot ons zijn gekomen. Doch keeren wij tot ons eigenlijk onderwerp terug.

Op grond van het aangevoerde moet ik dan ook hier weder met kracht den vorm verwerpen, ofschoon het toch mogelijk zou kunnen zijn, dat Cornelis Adriaensz. werkelijk in 1568 van het gardiaanschap is ontheven. Ik wil dan echter liever hiervoor eene andere oorzaak opzoeken, dan ontevredenheid van zijne oversten, en aannemen dat de klacht, die veel overeenkomst heeft met het pruilen van een schooljongen, aan den monnik is in den mond gelegd, om hem daardoor, eerstens als kleingeestig te kunnen voorstellen, en hem, in de tweede plaats, eene vernederende straf te kunnen verwijten, terwijl de ontheffing van het gardiaanschap, indien Cornelis Adriaensz. werkelijk daarvan binnen den gewonen tijd is ontheven geworden, wellicht slechts daaruit voortsproot, dat zijne oversten oordeelden dat hij nuttiger werkzaam kon zijn, wanneer hij niet met

1 Zie het "Sermoon" van 9 Oct. 1567.

2 Michaël Houwaert, noemt hem VAN BRAGHT; in de "Historie (en Sermoonen") heet hij Michaël Pauwaert.

3 H. Q. JANSSEN, t. a. p. dl. II, blz. 152.

de opperste zorg over een uitgebreid klooster was belast. Tot het uitmaken dezer kwestie zouden documenten noodig zijn, of betrouwbare geschriften, titels die ik aan de "Historie (en Sermoonen") ontzeg. De "opschrijver" der "Sermoonen" laat dan ook den Franciscaner, na zijne terugkomst uit Nivelles, over zijne afzetting geen woord meer reppen, maar vergenoegt zich met te zeggen: "Den 17 Octobris, naer dat B. Cornelis vant Gardiaenschap afghestelt, ende wederom van Nivelle te Brugghe ghecomen was" enz. [1]. Was Cornelis Adriaensz. inderdaad om eene hem onteerende reden ontslagen geworden, dan zou de "opschrijver", zooals gewoonlijk, wel middel gevonden hebben, om de oorzaak dier afzetting, door "Broer Cornelis" zelf, in een "Sermoon" te doen kennen.

Betreffende het jaar, waarin aan Cornelis Adriaensz. het prediken "werd verboden", doet de heer JANSSEN een stouten stap. Hij laat namelijk daarbij zijne hoofdbronnen, VAN METEREN en KOK, in den steek en neemt aan wat SWEERTIUS, een schrijver van de verdedigende partij, dienaangaande zegt, namelijk: dat "Broer Cornelis" na 1578 niet meer heeft gepredikt, terwijl, zooals we vroeger zagen, VAN METEREN, HALMA en KOK beweren dat hem het prediken in 1576 "werd verboden". De heer JANSSEN zegt: "Onder velerlei wisseling van omstandigheden predikte hij tot 1578, wanneer hem het prediken verboden en zijn klooster opgeheven werd [2]", en laat hierop in eene aanteekening volgen: "KOK ... en VAN METEREN ... zeggen 1576, waarschijnlijk door eene drukfout bij den laatste, die ... de opheffing des kloosters in 1578 vermeld had" [3]. De heer JANSSEN schijnt dus aantenemen dat, althans in dit opzicht, het bericht van VAN METEREN onjuist is, maar in plaats van nu aantetoonen, dat hierdoor ook het geheele speciale verbod, dat aan Cornelis Adriaensz. zou zijn gedaan, vervalt, stelt de S. de zaak voor als bestond er alleen verschil aangaande het tijdstip waarin dit "ver-

1 Zie het "Sermoon" van 17 Oct. 1568.

2 H. Q. JANSSEN, t. a. p. dl. I, blz. 107.

3 H. Q. JANSSEN, t. a. p. dl. II, blz. 150. Dit bewijst dus op nieuw dat KOK VAN METEREN, zelfs in zijne fouten, naschreef.

bod" zou hebben plaats gehad, terwijl het toch duidelijk is dat, wanneer Adriaensz. tot 1578 predikte, er van een speciaal aan hem gedaan verbod geen sprake kan zijn. Volgens CUSTIS toch werd den 14e Mei 1578 het Minderbroedersklooster te Brugge geplunderd [1] en werden, den 8n Oct. van datzelfde jaar de geestelijken van de "biddende" (bedelende) orden: Minderbroeders, Augustijners, Carmelieters en Dominicaners, uit de stad verdreven [2]; bij het Plakkaat van den godsdienstvrede, van 7 Nov. werden deze orden opgeheven, en werd o. a. ook het klooster der Minderbroeders aan de hervormingsgezinden afgestaan [3], terwijl bovendien den 14e Nov. alle katholieke vreemdelingen, zoo geestelijken als wereldlijken, de stad werden uitgewezen [4]. Cornelis Adriaensz. behoorde dus in twee hoedanigheden tot de personen, die de stad moesten verlaten: vooreerst als Minderbroeder, en ten tweede als katholiek niet-Bruggenaar, en ofschoon hij, zooals wij reeds zagen, ondanks al deze maatregelen toch in het geheim te Brugge bleef, behoeft het niemand te verwonderen dat hij na 1578 niet meer predikte. Het speciaal "verbod" is dus een verzinsel van zijne vijanden.

Dat aan Cornelis Adriaensz. vroeger een paar malen het prediken zou zijn verboden geworden, zou mogelijk kunnen zijn, en ik wil dit onder zekere voorwaarden wel aannemen, althans niet het tegendeel beweren; volgens den heer JANSSEN geschiedde dit eens tijdens den beeldstorm, en eens toen Adriaensz., in zijn ijver, tegen den Prins van Oranje had uitgevaren [5]. Als voorwaarde stel ik dan de eigen woorden van den heer JANSSEN: "Hij werd... voor den magistraat ontboden en gelast (lees: *verzocht*), op den predikstoel van den Prins te zwijgen". Dat men hier *verzocht* moet lezen in plaats van "gelast", blijkt uit hetgeen de heer JANSSEN verder zegt: "Ook zijn gardiaan werd er mede gemoeid; verontwaardigd begaf men zich tot dezen en zeide hem, dat broeder Cornelis Oranje moest ongelasterd laten,

1 CUSTIS, t. a. p. dl. III, blz. 27. 2 CUSTIS, t. a. p. dl. III, blz. 29.
3 CUSTIS, t. a. p. dl. III, blz. 38. 4 CUSTIS, t. a. p. dl. III, blz. 47.
5 H. Q. JANSSEN, t. a. p., dl. II, blz. 152; vergel. de "Sermoonen" van 15 Aug. (namiddag) 1566 en 16 Maart 1567.

of dat men hem het preêken verbieden zou". Het prediken werd hem dus door den magistraat niet verboden; men verzocht hem slechts wat gematigder te zijn in zijne woorden, en toen misschien aan dit verzoek nog niet werd voldaan, begaf men zich tot den gardiaan, dien aanzeggende, dat men aan Cornelis Adriaensz. het prediken zou moeten verbieden, indien hij niet kon beletten dat door den monnik te heftige woorden en uitdrukkingen werden gebezigd. Ofschoon we dus hier met eene bedreiging, en niet met een verbod te doen hebben, zou het toch mogelijk zijn dat het laatste er zijdelings uit voortgevloeid was. Zij, die aan de echtheid van den sermoenen-bundel gelooven, kunnen althans grond voor dit vermoeden vinden in het bericht, voorkomende achter het "namiddag-sermoon" van 15 Aug. 1566, waaruit zou kunnen blijken dat Adriaensz. van 15 Aug. tot 8 Sept. daaraanvolgende niet heeft gepredikt. Heeft hij dit evenwel werkelijk gelaten ter oorzake van een verbod, dan blijkt tevens uit diezelfde plaats, dat het zijn gardiaan was die hem van prediken terughield, en geenszins de magistraat; dat zijn gardiaan dit werkelijk zou hebben gedaan, is mogelijk. Een ijveraar voor zijne meening schijnt Cornelis Adriaensz. toch in de hoogste mate geweest te zijn, en het behoeft wel niet gezegd te worden, dat ijveraars, in oogenblikken, waarin de hartstochten zijn opgewekt, ondanks hunne, in hun oog goede bedoelingen, toch zeer nadeelig kunnen zijn voor de algemeene zaak; het zou dus zeer voorzichtig zijn geweest van den magistraat en lofwaardig, wanneer deze de tusschenkomst van den gardiaan had ingeroepen, om vooral tijdens den beeldstorm, te bewerken dat de prediker zijn ijver eenigermate beteugelde, om daardoor nog grootere onheilen te voorkomen. Misschien werd dit verzoek wel door den magistraat aan alle geestelijke overheden te Brugge gedaan, en wellicht is het ook mede aan dezen maatregel te danken geweest, dat Brugge aan den beeldstorm is ontkomen.

Zooals ik vroeger reeds zeide, kwam het mij tot dusverre voor, dat de heer JANSSEN het werk van den heer GOETHALS niet heeft gekend. Ik moet evenwel van deze meening terugkomen, want, oordeelende naar hetgeen hij schrijft, over de ver-

zorging van Cornelis Adriaensz. door zijne vrienden, gedurende den tijd van zijn verborgen verblijf in Brugge: van 14 Mei 1578, de dag der uitzetting van de Minderbroeders, tot 14 Juli 1581, de dag waarop Adriaensz. stierf, zou ik nu meenen dat de S. het werk van GOETHALS toch moet gekend hebben: niemand toch dan deze spreekt over deze geheime verzorging. Maar hoe nu deze laatste meening in overeenstemming te brengen met de omstandigheid dat de heer JANSSEN niet schijnt geweten te hebben dat Cornelis Adriaensz. de opvolger was van Cassander, op den brugschen leerstoel, wat toch ook met duidelijke woorden door GOETHALS wordt gezegd?

Ook met betrekking tot het sterfjaar van den Franciscaner, de plaats waar hij begraven werd en de overbrenging zijner asch, schijnt de heer JANSSEN, bij uitzondering, meer geloof te schenken aan de grafschriften, het *Necrologium* en het bericht van GOETHALS, dan aan VAN METEREN en KOK, hoewel de S. van den laatstgenoemde het onnauwkeurig bericht overneemt, dat in zijn' (KOK's) tijd het grafschrift op Cornelis Adriaensz., op het kerkhof der Minderbroeders te Brugge, nog bestond. Dit toch is onjuist, want met de oude kerk was in 1580 ook het kerkhof verdwenen, en ten tijde van KOK bestond er dus geen ander grafschift meer, dan dat in de nieuwe kerk der Minderbroeders; een grafschrift, veel eenvoudiger dan de drie oudere, en dat eigenlijk hoofdzakelijk doelde op de overbrenging der overblijfselen van den Franciscaner.

Dat Cornelis Adriaensz., behalve het boekje over de Zeven Sacramenten, nog een ander schreef: over de Tien Geboden, wordt door den heer JANSSEN erkend, maar ook hier dwaalt hij weder in de opgave zijner bron. Men zal zich herinneren, dat HALMA de eerste schrijver is die over dit werkje spreekt, en dat het bestaan daarvan door GOETHALS wordt bevestigd. De laatstgenoemde geeft daarvan zelfs eene bibliographisch nauwkeurige titelopgave, maar de heer JANSSEN haalt, in plaats van naar een dezer beide schrijvers te verwijzen, tot staving zijner bewering, zijn vriend KOK weder aan, bij wien bovendien dienaangaande niets te vinden is.

Ook de "Apologie" door "Broer Cornelis" tegen Stephanus Lindius (Joannes Castelius) geschreven, wordt door den heer JANSSEN besproken: "Hij schreef mede een' apologie tegen Lindius, die, gelijk wij zagen, niet in het licht verscheen" [1].

Ook wij hebben reeds vroeger melding gemaakt van deze "Apologie", die inderdaad moet bestaan hebben; althans de heer GOETHALS zegt daarvan: "Sa lettre, portant la date du 18 Octobre 1567, se trouvait au milieu du 18e siècle, en la possession du chanoine Nolet" [2]. Door welke omstandigheden die "Apologie" ongedrukt is gebleven, is tot heden onbekend. Dat er kunstmiddelen zijn gebezigd geworden om die uitgave te beletten, zou men geneigd zijn te gelooven, op grond van de "Historie (en Sermoonen",) doch misschien is daarvoor nog eene andere oorzaak optesporen.

Voor het vermoeden, dat de vijanden van den Franciscaner de uitgave van dit geschrift hebben weten te beletten, zou kunnen pleiten de omstandigheid, dat in de "Historie (in Sermoonen"), tot driemaal toe, een uittreksel uit een brief voorkomt, de tweede en derde maal zelfs zonder eenige noodzakelijkheid, gedagteekend: Antwerpen, 13 Maart 1568, waarin de briefschrijver hem, aan wien dien brief gericht was, verzocht, aan Goltzius te laten weten, dat de Apologie van Cornelis Adriaensz. nog niet was gedrukt, en ook waarschijnlijk niet zou gedrukt worden. Ziehier de inhoud van dit uittreksel, zooals dat in het Latijn, met bijvoeging eener Vlaamsche vertaling, voorkomt in het "Sermoon" van 21 Maart 1568 en in de "namiddag-sermoonen" van 5 Dec. 1568, en van 20 Maart 1569. "Hubertum Goltzium mihi quam amantissime saluta, et D. Pamelium si fortè habeas obvium. Dices Goltzio nostro Apologiam Cornelianam, nec dum imprimi, nec forsitan imprimendam, quia Bruxellenses eam reiecerunt tanquam indignam quæ imprimatur, à quibus posteà rogatu fortè et conatu amicorum ad Louanienses missa est, vbi adhuc haeret. Hoc mihi noster Bellerus Stelsij gener iam iam dixit. Vale. Antwerpiæ, properanter,

1 H. Q. JANSSEN, t. a. p. dl. I, blz. 107.
2 F. V. GOETHALS, t. a. p. vol. IV, p. 75.

iij Idus Martij, 1568." Opmerking verdient, dat de vlaamsche vertaling van dit fragment op de drie plaatsen verschillend is, en daardoor den indruk maakt alsof de "opschrijver der Sermoonen" vergeten was, dat hij het uittreksel reeds vroeger mededeelde. Deze vertaling luidt in het "Sermoon" van 20 Maart 1569: "Doet mijn seer vriendelijcke groetenisse aen Hubertum Goltzium, ende aen myn heere Pamelium, als ghy hem byder straten vindt. Ende seght onsen Goltzius, dat die Apologia van broer Cornelis niet geprent en wordt, noch moghelijck niet gheprent en sal worden, de welcke die vanden Hove te Bruessel verworpen hebben, als een sake die onweerdich is te prenten, van daerse naemaels ter bede begheerte, moghelijck deur sijn vrienden, tot die van Loven ghesonden is, daer sy tot noch toe blijft ligghen. Dit heeft my onsen Bellerus de behouden sone van Stelsius [1] nu terstont ghesaeyt. Vaert wel. Tot Antwerpen met haeste, den 13 dach in Martio 1568."

Ik heb, evenmin als de heer JANSSEN, bezwaar tegen de echtheid, althans in hoofdzaak, van dezen brief, doch moet opkomen tegen hetgeen de S. zegt, op gezag van de "Historie (en Sermoonen"): dat de uitgave van het geschrift van Cornelis Adriaensz. door het Hof van Brussel geweigerd werd "vermits de Apologie veel te katholiek was, niet gematigd, niet gemengeld genoeg [2]". Dit als oorzaak der weigering aantenemen is niet alleen gewaagd, maar zelfs bijna eene dwaasheid, wanneer men bedenkt dat Alva zich, sedert het einde van Augustus 1567, binnen Brussel bevond, en dat Cornelis Adriaensz. zijne zoogenaamde Apologie den 18^{n} Oct. van datzelfde jaar [3] schreef en opzond. Doch hierover nader; keeren wij eerst nog voor een oogenblik terug tot den antwerpschen brief.

Zooals ik reeds zeide, geloof ik aan de echtheid, al komt die brief ook als een tusschenvoegsel voor in de, door mij voor onecht gehoudene, "Historie (en Sermoonen"), en dit wel op de

1 "Bellerus en Steelsius": waarschijnlijk de beide antwerpsche boekdrukkers van dien naam.

2 H. Q. JANSSEN, t. a. p. dl. I, blz. 96.

3 De heer JANSSEN zegt abusievelijk: "op 't laatst van September".

navolgende gronden: Vooreerst hadden Stephanus Lindius (Joannes Castelius) als schrijver, en "den suspecten brugschen boeckprenter" (Hubertus Goltzius), als drukker der Brieven aan Cornelis Adriaensz., er groot belang bij, de uitgave van het geschrift van den Minderbroeder, onder Alva's bewind, te beletten [1]; ten tweede had Goltzius als "opschrijver" der "Sermoonen" van den Franciscaner, reden er trotsch op te zijn, indien de uitgave van dat geschrift, door zijne tusschenkomst en de bemiddeling zijner vrienden, was verijdeld, en ten derde kon hij, in dat geval, de weigering van het *imprimatur* weder als een wapen tegen Cornelis Adriaensz. gebruiken, door dezen zelven den inhoud van dien brief in het openbaar te laten bespreken, in een "Sermoon", zonder dat hij geldende redenen kon opgeven, waarom het Hof van Brussel de uitgave zijner "Apologie" had geweigerd; een wapen waarvan de "opschrijver" dan ook ijverig gebruik maakt.

De echtheid van den antwerpschen brief dus aangenomen zijnde, komt evenwel de vraag: waarom werd dan aan het geschrift van den Franciscaner de Approbatie geweigerd, wanneer dit niet geschiedde om de door den heer JANSSEN, op grond van de "Historie (en Sermoonen"), opgegevene reden? Hieromtrent wil ik eene gissing wagen, die, vooral wanneer men op eenige datums acht geeft, wel eenigen grond heeft, althans meer aannemelijk is, dan de door den heer JANSSEN aangevoerde oorzaak dier weigering; eene gissing, die men in verband moet beschouwen met het aanzien, waarin Cornelis Adriaensz., ondanks de ontkenning daarvan door zijne vijanden, toch schijnt gestaan te hebben, bij het Hof van Brussel, zooals blijkt uit de omstandigheid dat de Procureur-Generaal, toen deze te Brugge kwam, om informatiën

1 Wel is waar zegt Stephanus Lindius, al. Joannes Castelius, aan het einde van zijn eersten brief: "Ick en weyghere niet, ja selfs ic begheere grootelijks, dat gy desen brief deelachtig maekt, niet alleene... den Bisschop, maer ook den eerweerdigen Vaderen Rogerius, Veldius, Paulus, Courtevyle ende anderen geleerden ende godt-vruchtigen mannen. Voor den welken, indient u goet dunckt, ick ben bereit te compareren, ende redene te geven van mijn sententie", maar ware dit den schrijver ernst geweest, dan zou hij zich niet verscholen hebben, achter een valschen naam.

aangaande de stad en hare inwoners intewinnen, zich ook inzonderheid tot onzen Franciscaner wendde.

Men behoeft de beide Brieven: *"de Magistratu"* en *"de Missa"* die, hoogst waarschijnlijk, door Joannes Castelius, pastoor der St-Jacobskerk te Brugge, onder den verdichten naam van Stephanus Lindius, aan het adres van Cornelis Adriaensz. zijn geschreven, slechts even intezien, om tot de overtuiging te komen dat het adres slechts een voorwendsel was, aangezien die Brieven eigenlijk tot de geheele Roomsche kerk waren gericht. Niet Cornelis-Adriaensz., maar de Kerk en hare leer werd daarin aangevallen, en van den Franciscaner is daarin nauwelijks sprake. Eene Apologie had deze dus niet te schrijven; wilde hij eene verdediging te boek stellen, dan moest hij niet zich-zelf maar de Kerk verdedigen, en dit heeft hij waarschijnlijk ook gedaan. Het is, ook inzonderheid uit de "Historie (en Sermoonen"), bekend, dat Adriaensz. steeds Castelius aanwees als den schrijver dier beide Brieven, die achtereenvolgens, in Nov. 1566 en 12 Jan. 1567, aan zijn adres, in het klooster der Minderbroeders te Brugge werden bezorgd, en die 19 Maart 1567, zonder naam van drukker, en zonder plaats van uitgave, in de latijnsche taal, waarin ze geschreven waren, in het licht verschenen [1]. Eene vergelijking dier Brieven met de door Goltzius gedrukte boeken, had als tamelijk zeker uitgemaakt dat hij ook deze had gedrukt, en de omgang van Castelius met dezen "suspecten boeckprenter" had het vermoeden, aangaande den schrijver en den drukker, bevestigd. Niet lang daarna werden vlaamsche vertalingen dier Brieven in HS. onder het volk gestrooid, waarvan het evenwel niet blijkt, dat die ooit zijn gedrukt geworden. Vermoedelijk heeft Goltzius zich niet andermaal aan den druk durven wagen.

Niet lang na de verschijning dezer Brieven moet Cornelis Adriaensz. daarop een tegenschrift samengesteld hebben, welk geschrift men hem in de "Historie (en Sermoonen") *zijne Apologie* laat noemen, want in Oct. 1567 kwam dit tegenschrift te Brussel aan, om daarvoor de noodige *Approbatie* tot de uit-

1 De titels dezer Brieven komen voor in: *Catalogus librorum prohibitorum* etc. Antv. C. Plantinus, 1570, onder de verbodene boeken der 2e klasse, op blz. 77.

gave te erlangen. Deze liet zich evenwel wachten, want blijkens den brief uit Antwerpen, waarover wij hierboven spraken, was die 13 Maart van het daaropvolgende jaar, 1568, nog niet gegeven. Het geschrift was, volgens dien brief, naar Leuven gezonden, en dus, hoogst waarschijnlijk, aan de Theologische Faculteit aldaar [1].

Dat het Hof van Brussel dit geschrift naar Leuven zou hebben opgezonden, omdat het — NB. onder Alva's bestuur — oordeelde dat het "veel te katholiek" was, niet gematigd, niet gemengeld genoeg, is kortaf eene ongerijmdheid, en het is voor mij onbegrijpelijk, hoe het mogelijk is dat de heer JANSSEN dit allerbespottelijkste bericht, zonder eenige critiek, ja zelfs zonder daarbij een oogenblik natedenken, heeft kunnen overnemen. Het Hof behoefde er toch niet op te rekenen, van de leuvensche Faculteit de verzekering te zullen ontvangen, dat het geschrift inderdaad "veel te katholiek" was, en diensvolgens "onwaardig gedrukt te worden"! Had het Hof geoordeeld dat het niet katholiek genoeg was, en had het, ten einde dienaangaande meerdere zekerheid te erlangen, het geschrift naar Leuven opgezonden, om deswege de meening der Theologische Faculteit aldaar te vernemen, dan zou de zaak een' grond gehad hebben; nu mist ze dien geheel. — En toch neem ik aan dat ook dit gedeelte van den antwerpschen brief, waarin gezegd wordt, dat het tegenschrift van Cornelis Adriaensz. naar Leuven werd opgezonden, waarheid bevat, hoewel ik geloof dat dit met een geheel ander doel geschiedde, dan om door de Faculteit te laten verklaren, dat het "veel te katholiek" was. Mijne meening, betreffende het ware doel, wil ik thans trachten uiteentezetten.

Het is niet onwaarschijnlijk, dat het Hof van Brussel, in die verwarde tijden, toen ieder gemeentebestuur deed wat het goed

---

1 De woorden: "ad Louanienses missa est" en "tot die van Loven" kunnen toch moeilijk eene andere beteekenis hebben. — Ook FOPPENS, *Bibliotheca Belgica*, vol. II, p. 607, zegt van de Brieven.... "Denique Castelii Epistolae duae monitoriae, ad F. Cornelium Dordracenum... sub nomine Stephani Lindii, a Goltzio excusae anno 1567, proscriptae sunt a Theologus Lovaniensibus, Albano Duce jubente".

dacht, en vooral dat van Brugge niet wist welke partij het zou kiezen, door het geschrift van Cornelis Adriaensz. voor het eerst is opmerkzaam geworden op de Brieven van Stephanus Lindius en op Joannes Castelius, als den vermoedelijken schrijver daarvan, en dat de zoogenaamde Apologie van den Franciscaner daardoor eigenlijk eene aanklacht werd. Het is zelfs zeer waarschijnlijk dat het Hof, meenende die Brieven te moeten laten onderzoeken, daarmede ook de refutatie daarvan naar Leuven opzond, en Cornelis Adriaensz. eenvoudig op de Approbatie liet wachten, om dat onderzoek in alle stilte te kunnen laten geschieden. Een eerste gevolg van dat onderzoek was waarschijnlijk de verplaatsing van Joannes Castelius, uit de bloeiende stad Brugge, naar Somerghem, een dorp in Oost-Vlaanderen, gelegen tusschen Brugge en Gent. Nadat nu het onderzoek der Brieven was afgeloopen, en die door de leuvensche Faculteit waren veroordeeld, vonden de gebeurtenissen plaats, waarop ik thans wil wijzen, en waarop ik inzonderheid de aandacht wil vestigen, omdat zij mijn vermoeden bevestigen.

Den 14^{n} September 1568, dus van hetzelfde jaar waarin Cornelis Adriaensz., althans in Maart, nog altijd op het *imprimatur* voor zijn geschrift wachtte, was de Procureur-Generaal van het Hof van Brussel te Brugge, om onderzoek te doen naar den toestand dier stad en de gezindheid harer inwoners. Bij die gelegenheid wendde hij zich inzonderheid tot Adriaan Smout en tot Cornelis Adriaensz.[1], en dat daarbij ook de persoon van Joannes Castelius ter sprake kwam is buiten twijfel. In diezelfde maand September werd een nieuwe *Index librorum prohibitorum*, met de daarop, op last van Alva, gemaakte vermeerderingen afgekondigd[2], en de Brieven van Stephanus Lindius komen daarop voor. Bij eene huiszoeking, ook al in diezelfde maand, te Brugge gedaan, werd een koffer ontdekt, toebehoorende aan

1 H. Q. JANSSEN, t. a. p., dl. I, blz. 106; vergel. het "Sermoen" van 14 Sept. 1568.

2 De heer JANSSEN, t. a. p., dl. I, blz. 96, meent dat dezen *Index* reeds in Maart verscheen; dit is nochtans eene dwaling, gelijk wij later zullen zien.

Joannes Castelius, die door dezen, bij zijne verplaatsing van Brugge naar Somerghem, waarschijnlijk opzettelijk, was achtergelaten, in welken koffer, met eenige veroordeelde boeken, ook een HS. der Brieven van Stephanus Lindius werd gevonden, waarvan het schrift overeenkwam met dat van de aan Cornelis Adriaensz. toegezondene [1]. Tengevolge dier ontdekking werd Castelius, ook nog in September, bij nacht gevangen genomen, en in het kasteel van Gent opgesloten [2]. Den 6n Dec. kwam de Procureur-Generaal andermaal naar Brugge "om narigten aangaande den schrijver en drukker der Brieven van Lindius intewinnen", en den 13n dierzelfde maand werd hij gevolgd door een Inquisiteur [3].

Het onderzoek duurde intusschen nog voort tot in 1569, althans den 17n Maart van dat jaar werden het huis en de boekerij van Hubertus Goltzius onderzocht, hoewel zonder eenig resultaat [4], waarschijnlijk doordien deze was onderricht geworden dat dit onderzoek zou plaats hebben, want andere door hem gedrukte boeken hadden, zooals wij zagen, het bewijs geleverd dat hij inderdaad de drukker der Brieven van Lindius moest zijn. Castelius bleef inmiddels gevangen, en aangaande zijn verder lot weet men niet meer, dan dat hij zich 22 Juni 1569 waarschijnlijk nog in den kerker bevond [5].

Zonder nu te beweren, dat mijn vermoeden voor geene tegenspraak, hoegenaamd, vatbaar is, doch aannemende dat het eene uitgemaakte zaak is, dat de zoogenaamde Apologie van Cornelis Adriaensz. eigenlijk eene verdediging der Kerk tegen de Brieven van Stephanus Lindius moet zijn geweest, en dus wellicht de oorzaak der gevangenneming was van Castelius, als den vermoedelijken schrijver daarvan, geloof ik, met dit vermoeden nader bij de waarheid te zijn dan de heer JANSSEN, als hij aanneemt, dat de zoogenaamde Apologie niet gedrukt werd, omdat die "veel te katholiek" was, en daarom door het Hof onwaardig werd geoordeeld om gedrukt te worden. Wel is waar geeft mijne veronderstelling geen antwoord op de vraag: waarom de "Apologie"

1 H. Q. JANSSEN, t. a. p., dl. I, blz. 97. 2 Ib., blz. 97.
3 Ib., blz. 138. 4 Ib., blz. 139. 5 Ib., blz. 98.

dan later niet gedrukt werd, maar wie geeft mij de verzekering dat het geschrift van Cornelis Adriaensz. inderdaad eene Apologie van zijn persoon is geweest, zooals de "Historie (en Sermoonen") en de heer JANSSEN het willen laten voorkomen, en niet eene *aanklacht van Joannes Castelius*, in den vorm van eene verdediging der Kerk, eene aanklacht die, door diens gevangenneming haar doel had bereikt, daardoor als het ware overbodig was geworden en daarom ongedrukt is gebleven?

Het bericht uit Antwerpen schijnt dus slechts te zijn geweest eene, op onnauwkeurige gronden berustende, geruststelling van de personen, die er belang bij hadden, dat de zoogenaamde Apologie niet zou worden gedrukt, de schrijver en de drukker der Brieven van Stephanus Lindius: Joannes Castelius en Hubertus Goltzius, en geenszins een bewijs dat de "Apologie" niet is gedrukt, omdat ze "veel te katholiek" was.

Dat de "opschrijver der Sermoonen" van dien brief gebruik maakte, om daardoor een nieuw bewijs te leveren voor de onwaardigheid van den man "gehaet ghelijc een venynich spinnecop", lag geheel op zijn' weg, en de omstandigheid dat men dien brief driemaal in de "Historie (en Sermoonen") aantreft, bewijst genoegzaam, met welk een genoegen de "opschrijver" ook daarvan gebruik maakte, als wapen tegen den door hem zoo zeer gehaten Franciscaner.

Ten aanzien van de "geschiedenis der devotarigen" zegt de heer JANSSEN, dat die handel heeft geduurd "van de komst van Cornelis Adriaensz. in Brugge", dus — volgens den S. — van 1548 tot 1563, d. i. vijftien jaren lang, want dat Adriaensz. reeds vóór 1548 te Brugge kwam, in hoedanigheid van opvolger van Cassander, is zooals wij zagen, aan den heer JANSSEN onbekend. Vijftien volle jaren bleef dus zulk een schandaal, dat toch minstens bekend moest zijn aan alle personen, die het "gezelschap der devotarigen" uitmaakten, in de 16e eeuw, te midden der stad Brugge verborgen! En toch zegt de "Historie" duidelijk, dat sommige "devotarigen", vooral de oudere en de minder schoone, beter werden behandeld dan andere; ijverzucht was dus in die modelgeheime-vrouwenvereeniging ook onbekend? O sancta simplicitas!!

Toen in 1563 de zaak dan toch eindelijk aan het licht was gekomen, schreef "de Pensionaris, aan wien de magistraat het onderzoek daarvan inzonderheid had opgedragen, er een groot boek over", verzekert de heer JANSSEN, weder op grond van de "Historie (en Sermoonen"). Wie toch wel die Pensionaris mag zijn geweest? Niemand weet dit, ook de heer JANSSEN niet, ofschoon deze naar het schijnt toch wel eene gissing zou kunnen wagen, want hij zegt: "Wij konden zijn naam niet met zekerheid ontdekken, en onthouden ons van gissing" [1]. Intusschen moet die persoon "een seer bemind man, die altijd het gemeen welvaren der stad in alle zaken naarstiglijk voorstond" zijn geweest, en ontzien werd hij ook, want zelfs Alva liet hem, in 1568, onveroordeeld weder uit Brussel naar Brugge vertrekken; alleen de Paus scheen hem aan te durven, en deed hem "met andere brugsche magistraatspersonen, in Jan. 1569, in den ban [2])". Hoe vreemd dus dat "Broer Cornelis", die wel tegen den Paus, den Bisschop van Brugge, den Prins van Oranje, de Staten van Vlaanderen, vreemde vorsten, vele algemeen geachte regeeringspersonen, die zelfs in zijn toorn tegen Alva en den koning van Spanje durfde tieren, zich nooit eens in een „Sermoon" den naam van dien Pensionaris, het voorwerp van zijn grootsten haat, en waartegen hij bestendig bulderde, heeft laten ontvallen! Hadden we nu het "groote boek" maar, door dien Pensionaris over de zaak der "devotarigen" geschreven [3]! maar ook dit is nergens te vinden, en houdt zich waarschijnlijk verscholen, ter plaatse waar ook de "uitgebreide actenstukken" [4] berusten.

Doch genoeg hierover. Volgens CUSTIS liet de brugsche predikant Capito de meisjes, die bij de "gendtsche schoolvrouwe" ter school gingen, geesselen, wanneer ze niet van godsdienst wilden veranderen [5]. De "Historie" geeft in de voorrede te lezen

---

1 H. Q. JANSSEN, t. a. p. dl. II, blz. 151.

2 H. Q. JANSSEN, t. a. p. dl. II, blz. 151; vergel. het "namiddag-sermoon" van 9 Jan. 1569.

3 H. Q. JANSSEN, t. a. p. dl. I, blz. 108.

4 H. Q. JANSSEN, t. a. p. dl. II, blz. 155.

5 CUSTIS, t. a. p. dl. III, blz. 90: "Ten selven tyde was' er eene Gendtsche Schoolvrouwe gekomen, om de arme kinderen in de meyskens schoole

dat "Broeder Cornelis" niet altijd zijne "devotarigen" persoonlijk kastijdde, maar dat hij dit, in sommige gevallen, liet doen door "Calle de Naieghe [1]". Is het dus waar, dat er werkelijk in Brugge een gezelschap van "devotarigen" vijftien jaren lang, in het geheim heeft bestaan, in welk gezelschap lichamelijke straffen werden toegepast, dan handelden Capito en "Broer Cornelis" wellicht op dezelfde wijze. Als "het groote boek" en de "uitgebreide actenstukken" eens gevonden zullen zijn, zal deze zaak waarschijnlijk wel tot meerdere klaarheid komen.

Na met de "geschiedenis der devotarigen" zijne berichten aangaande het leven, en zijne beschouwingen betreffende den persoon en het karakter van Cornelis Adriaensz. geeindigd te hebben, komt de heer JANSSEN tot die van de "Sermoonen", en geeft hij tot inleiding, eene zóó juiste schildering daarvan, dat ik mij niet kan weerhouden deze hier nogmaals afteschrijven:

"Zijne beruchte Sermoenen... laten al wat men ooit van trivialiteit, menschelijke drift en onreinheid op den heiligen kansel gehoord heeft [2] verre achter zich. Zij behelzen de grootste schandtaal.... Geen straatwoord zóó laag, geen scheldnaam zóó afgrijsselijk, dat er niet in gevonden wordt; geen' enkele bladzij onbezoedeld, ja niet overvloeijende van wat gruwelijk is en onwelluidend. Inderdaad, waar zóó booze en onreine geest alom zich uitlaat, daar moet men zich geweld aandoen, om hem het oor te leenen; wie afdwaalt in dezen poel gaat een' pestwalm inademen. De geschiedvorscher getroost zich dat. Neen, niemand zou zich verledigen tot de gezette lezing van zooveel walgends [3], indien er niet voor de historie een onwaardeerbare schat uit te putten ware: paarlen in den afgrond!"

---

te onderwysen. Men bevindt, dat den Minister Capito oock aldaer ging, en alle meyskens, die van religie niet en wilden veranderen, seer strengelyck heeft doen geesselen."

1 In sommige uitgaven staat: "Calle de Najage"; misschien moet men hierdoor verstaan: Calle de naaister, zooals men destijds meerdere personen aanduidde door hun beroep.

2 In plaats van "op den heiligen kansel" zou ik voor mij hier liever andere woorden gebezigd hebben, b. v.: *in eene kroeg* of *in een bordeel.*

3 Naar mijn inzien oordeelt de S. hier juister dan HUGO VAN RIJN die,

Hoe waar en hoe welsprekend! en die "Sermoonen" zouden uitgesproken zijn door een gewezen leeraar in de "Fraaie Letteren?" door een geestelijke? in het openbaar? van den kansel, en ten aanhoore eener geheele gemeente, waaronder dus ook beschaafde lieden, vrouwen en kinderen? Onmogelijk! Er bestaat slechts één middel om die taal te doen hooren, en dat middel is, ze onder den dekmantel der anonymiteit te *schrijven*, het geschrevene door een betrouwbaren, maar overigens weinig kiesch boekdrukker te laten drukken, natuurlijk zonder diens naam en adres, en liefst met valschen datum. In de hoofdzaak schijnt de "opschrijver der Sermoonen" het ook zoo begrepen te hebben.

Na deze algemeene beschouwing der "Sermoonen", gaat de heer JANSSEN er toe over "het prediken van broeder Cornelis nader te karakteriseren en te beoordeelen", door middel van een uittreksel uit VAN METEREN, waarna de S. zegt: "En toch, niettegenstaande zijn' woesten ijver en gloeijende bitterheid, was broeder Cornelis een lafaard, ongestadig in al zijne wegen, morgen herroepende wat hij heden verzekerd had [1]", waarbij de S., tot staving van zijn gezegde, eenige staaltjes aanhaalt, die inderdaad verpletterend zijn, wanneer men de "Historie (en Sermoonen") als echt beschouwt; een ware distellezing uit den afschuwelijken bundel. Ook de beide "Sermoonen" die, volgens VAN METEREN, in 1572 zouden zijn gehouden, worden hierbij door den S. besproken.

Wat we te denken hebben van deze beide "Sermoonen", waaraan de heer JANSSEN groote waarde hecht, zagen we reeds vroeger [2]. Nadat men den Franciscaner, in de "Historie (en Sermoonen") van 24 Febr. 1566 tot 24 Juni 1569, dikwijls tweemaal daags, op de meest lage, onzinnige en walglijke wijze heeft laten schelden op de "geuzen en geuzinnen"; nadat men hem de meest bloeddorstige "Sermoonen", die men zich kan voorstellen, heeft laten uitbraken; nadat men hem tallooze malen Gods groot-

zooals wij zagen, de "Sermoonen" noemde: "Hollands tijdverdrijf; drollige en meer als koddige predikatiën, die zoo menig gezelschapje vervrolijkt hebben, en nog dagelijks vervrolijken".

1 H. Q. JANSSEN, t. a. p. dl. I, blz. 111.

2 Zie hiervoor blzz. 123, 124 en 266.

sten toorn heeft laten afsmeeken, over menschen die hem nooit iets misdaan hadden, maar die slechts in meening met hem verschilden; nadat men hem meermalen heeft doen wenschen hun beul te mogen zijn, en daarbij hun bloed te mogen drinken, laat VAN METEREN hem in 1572 "de geuzen" vrome lieden noemen; de Spanjaarden, vroeger "heiligen" genoemd, worden nu in plaats van "de geuzen" aangevallen en, om vooral te laten uitkomen dat de "Sermoonen" werkelijk door den Franciscaner zijn uitgesproken, laat men hem zeggen: "ghy Spaengiaerts, Spaengiaerts, ghy maeckt ons al Geus, jae wie soude dit alle ghelooft hebben, dat men so haest soude veranderen, ic wilde wel om vele dat ic noyt sulcke Sermoenen gedaen hadde, daer of dat de Geusen een boecxken gemaect hebben van myn Sermoenen enz. [1]".

Na aldus, in het lange en in het breede, de ongestadigheid van Cornelis Adriaensz. uit de "Historie (en Sermoonen") te hebben bewezen (?) laat de heer JANSSEN nog eenige staaltjes van de bloeddorstigheid des Minderbroeders volgen, die we evenwel gerustelijk onbesproken kunnen laten, omdat ze uit denzelfden "poel" voortkomen, waaruit "hij die er in afdaalt een pestwalm gaat inademen"; bovendien zullen we nog gelegenheid hebben om die "bloeddorstigheid" te bespreken, bij de opzettelijke beschouwing van "het ijzeren gedenkteeken der schande" van... Hubertus Goltzius: *Historie (en Sermoonen) van B. Cornelis Adriaensen vā Dordrecht.*

---

1 Het is niet ondienstig er hier andermaal op te wijzen, dat deze beide "Sermoonen", ofschoon die in 1572 zouden zijn uitgesproken, eerst bijna dertig jaren later, dus lang na den dood van Cornelis Adriaensz., in het werk van VAN METEREN, het licht zagen. Door de uitgave daarvan trachtte men waarschijnlijk een tweeledig doel te bereiken: vooreerst kon men daardoor de ongestadigheid van den Franciscaner bewijzen, en ten tweede kon men daardoor, op de bovengenoemde wijze, den monnik zelf laten erkennen dat hij de "Sermoonen" werkelijk had uitgesproken, want in verband met de, na het overlijden van Cornelis Adriaensz. in het openbaar geplaatste grafschriften, moest er toch iets op gevonden worden, om aan de "Historie (en Sermoonen") niet alle kracht en alle waarschijnlijkheid te laten ontnemen. — Wie op de taal acht geeft, zal bemerken dat deze, in de beide later uitgegevene "Sermoonen", met die van de vroegere, eenigermate verschilt.

Na een overzicht te hebben gegeven, van hetgeen door nederlandsche schrijvers, voor zoover deze zich bepaald met Cornelis Adriaensz. en de tegen hem ingebrachte beschuldigingen bezig hielden, is gezegd, blijft mij nog over te spreken over eenige anderen, die den naam des Minderbroeders slechts in het voorbijgaan noemden, die slechts over hem spraken als over "den bonten hond", en die daardoor, wellicht nog meer dan de hierboven behandelden, medewerkten, om aan den naam van den Franciscaner eene zoo treurige vermaardheid te geven. Ofschoon ik vroeger het voornemen uitte, de hierbedoelde schrijvers in een algemeen overzicht samentevatten, vind ik het, bij nader inzien, toch beter ook deze afzonderlijk te bespreken.

Onder de hier bedoelden treffen we het eerst aan FILIPS VAN MARNIX, heer van St.-Aldegonde, die den naam des Minderbroeders noemt, in zijn werk: *Biënkorf der H. Roomsche Kercke*, waarvan de eerste uitgave, zonder aanwijzing van drukplaats, zonder naam van drukker of uitgever en zonder jaartal, doch waarschijnlijk omstreeks 1569 of 1570 te Emden het licht zag.

Tweemaal komt de naam van "Broer Cornelis" in dit werk voor, doch op de beide plaatsen meer met een polemisch doel, dan tot het bespreken van zijn persoon, of zijner handelingen: de eerste maal in het eerste hoofdstuk van de verklaring op het derde stuk, en de tweede maal in het eerste hoofdstuk van de uitlegging op het vijfde stuk van den Zendbrief van G. Hervet. Ter eerstgenoemde plaatse zegt de S. een paar woorden, betreffende de "geschiedenis der devotarigen", en op de laatstaangewezene bespreekt hij, in eenige weinige regelen, de predikwijze van den Franciscaner. De eerstaangeduide woorden zijn zóó vaag, dat we daarbij niet behoeven stiltestaan; de S. noemt daarin slechts "Cornelis den Gheesselaer", waaruit dus slechts blijkt, dat hij wel eens over den Minderbroeder had hooren spreken. Op de laatstaangewezene plaats is VAN MARNIX eenigermate uitvoeriger, doch, zijne taal moge in de 16e eeuw wellui-

dend zijn geweest, in de 19e wil ik de hier bedoelde woorden liever niet afschrijven, en mij tevredenstellen met de aanwijzing van de plaats, waar die te vinden zijn.

In mijn oog hebben echter de hier besprokene woorden geene meerdere waarde dan die VAN METEREN, aangezien ze, naar mijne overtuiging, ook niet gegrond zijn op persoonlijke ervaring, maar ook slechts berusten op berichten, den S. toegezonden, door vrienden en geestverwanten en, bijgevolg, vijanden van den Franciscaner, hetwelk uit een enkel, door VAN MARNIX gebezigd woord, genoegzaam blijkt. Hij verzekert namelijk dat Cornelis Adriaensz. een sermoen *"onlancx"* door hem gehouden, bevestigde "met een clare text, die hij in zijn keukenbijbel ghelezen heeft, oft ymmers van zijn kockmaecht gheleert, namelick, de eyers inde panne, so en comender geen quade kieckens van [1]".

Om dit te kunnen schrijven, moest VAN MARNIX het "Sermoon" persoonlijk hebben bijgewoond, of moesten anderen hem den inhoud daarvan hebben medegedeeld. In het eerste geval zou zijne verzekering eenige waarde hebben, in het tweede is die waarde niet grooter dan die van de meeste *on-dits*. Dit laatste moet de waarheid zijn, want zooals, nog niet lang geleden, door Dr. J. J. VAN TOORENENBERGEN is aangetoond, bewerkte VAN MARNIX zijn "Biënkorf" in 1568, buiten de Nederlanden, in de omstreken van Norden in Oost-Friesland [2], nadat hij reeds in 1567 naar Duitschland was uitgeweken [3], en aangezien hij eerst in 1572 in onze provinciën terugkeerde, kon hij dus in 1568,

---

1 In deze schertsende bewoordingen bespreekt VAN MARNIX de afgrijselijkste uitdrukkingen die men zich kan voorstellen, die ook hier weder aan den Franciscaner worden in den mond gelegd.

2 Zie: PHILIPS VAN MARNIX VAN ST.-ALDEGONDE, *Godsdienstige en kerkelijke geschriften, voor het eerst of in herdruk uitgegeven, met historische inleiding en taalkundige ophelderingen, door* Dr. J. J. VAN TOORENENBERGEN. 's Hage, 1871—78. Aanhangsel, blzz. XXVIII—LI.

3 Het juiste tijdstip waarop VAN MARNIX de Nederlanden verliet is, naar ik geloof, niet bekend. Dit evenwel is zeker dat hij zich, na den voor zijne partij ongelukkigen slag bij Austruweel, 13 Maart 1567 voorgevallen, naar Breda begaf, welke stad destijds eene bezitting was van den prins van Oranje, maar dat hij aldaar slechts kort vertoefde en, op het gerucht van het naderen der spaansche legers, naar Duitschland uitweek.

toen hij tevens getroffen was door een verbanningsvonnis [1], "Broer Cornelis" niet "onlancx" te Brugge hebben hooren prediken. Dat VAN MARNIX toch door het woord "onlancx" zou hebben gedoeld op een oogenblik dat minstens één, waarschijnlijk zelfs omstreeks twee jaren verwijderd was van dat waarin hij schreef, kan men van hem niet verwachten.

De stelling, dat er misschen eene tijdruimte van twee jaren lag, tusschen het tijdstip der uitwijking van VAN MARNIX en dat waarin hij de aangehaalde woorden schreef, moet ik thans trachten te verdedigen.

Wel is waar is de Opdracht van den "Biënkorf", aan Franciscus Sonnius, gedagteekend: 5 Jan. 1569, maar dit bewijst nog niet, dat het boek toen reeds was afgedrukt, en was het dit nog niet, dan bewijst die dagteekening ook niets, ten aanzien van de vage tijdsbepaling: "onlancx", want dan kan het zijn dat VAN MARNIX nog werkte aan het laatste gedeelte van zijn boek, tijdens het eerste gedeelte daarvan reeds werd afgedrukt [2], en kan hij ook, zelfs indien zijn HS. geheel gereed ware geweest, toen men aanving te drukken, daarin nog alle veranderingen gemaakt hebben, die hij noodig oordeelde; een en ander heeft hij dus ook nog in 1569, en misschien zelfs nog in het begin van 1570 kunnen bewerkstelligen. Behoudens nadere terechtwijzing, geloof ik dan ook, dat men eerst in 1569 met het drukken van den "Biënkorf" *een aanvang* heeft gemaakt, en dat de eerste uitgave eerst in 1570 is verschenen; ziehier op welke gronden:

In den eersten druk [3] loopt de signatuur der bladen geregeld

---

1 Dit vonnis werd 17 Aug. 1568, te 's Hertogenbosch, door Alva geteekend.

2 De aangehaalde woorden komen voor in het laatste derde gedeelte van den "Biënkorf".

3 Een exemplaar van deze, buitengewoon zeldzame, eerste uitgave wordt bewaard in de bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, te Leiden. Men heeft de hooge zeldzaamheid van de eerste drukken van den "Biënkorf" en andere protestantsche geschriften uit dien tijd, wel eens willen toeschrijven aan vernietiging daarvan, door de Katholieken, zelfs nog in de laatste jaren, maar ofschoon ik niet wil tegenspreken, dat daardoor, vooral tijdens de onlusten, wellicht eenige exemplaren zijn verloren gegaan, geloof ik toch niet dat deze opvatting, in meer uitgebreiden zin, juist is; aan eene systematische vernietiging daarvan geloof ik niet. Wil men toch dit aannemen,

en uit dezelfde lettersoort door, van *A* tot *Bbb*, en hierin ligt het bewijs, dat het eerste blad ook het eerst is afgedrukt. Was dit niet geschied, was eerst het eigenlijke boek en daarna het zoogen. voorwerk ter perse gelegd, hetgeen somtijds geschiedt, dan zou het tweede blad met *A* zijn gemerkt, en zou de geheele signatuur daardoor eene letter hebben moeten opschuiven; het voorwerk, hier titel en opdracht, zou dan geene signatuur of, als zoodanig, een ander teeken hebben gekregen, aangezien dit het laatst werd afgedrukt. Deze regel werd steeds, en wordt nog heden, door de boekdrukkers inachtgenomen.

Maar ik wil zelfs, zooals ik zeide, nog verder gaan, en betwijfel of de "Biënkorf" wel in 1569 is verschenen. Waarschijnlijk werd hij wel in dat jaar gedrukt, maar kwam hij eerst in het daaropvolgende aan het licht; opmerkelijk is het althans, dat dit boek niet voorkomt op den zoogen. *"Index van Alva"*, die wel is waar in September 1569 werd opgemaakt, maar die toch eerst in 1570 werd uitgegeven [1]. Dit ontbreken is temeer

---

dan moet men ook aannemen dat de boeken die tegen de Hervorming werden geschreven, en tallooze ascetische boeken, die in denzelfden tijd zijn verschenen, hetzelfde lot, maar dan van de zijde der andere partij, hebben ondergaan, want die zijn even zeldzaam. Wie zag b. v. ooit de door Cornelis Adriaensz. geschrevene werkjes? En bovendien, waar zijn thans de eerste uitgaven der reizen door de Nederlanders gedaan, de tallooze liederenbundels en volksboeken, die eerst eene eeuw later het licht zagen? waar zijn zelfs de *Indices* van verbodene boeken, onder Karel V en Filips II uitgegeven? De oorzaak van het steeds zeldzamer voorkomen van al deze, en ook van oudere voortbrengselen der drukpers is, naar mijne meening, hierin gelegen, dat de weinige exemplaren, die aan de vernieling, veroorzaakt door onwetendheid en het veelvuldig gebruik, zijn ontkomen, dagelijks meer en meer hunne plaats vinden in uitgebreide, vooral openbare boekverzamelingen, welker aantal, vooral in de jongst verloopene jaren, op eene hoogst verblijdende wijze is toegenomen, en welker bestuurders zich steeds, op loffelijke wijze beijveren, om de aan hunne zorg toevertrouwde verzamelingen te verrijken, met een exemplaar van al de oude, of ten minste al de oudste uitgaven, van soortgelijke werken. Dat vooral de stelselmatige vernieling, van boeken uit den tijd der Hervorming nog thans zou voortduren, is eenvoudig eene ongerijmdheid, aangezien de partij welke belang kon hebben bij die vernietiging, toch niet zou kunnen loochenen dat die werken eenmaal bestonden, zoolang er nog één exemplaar in eenige openbare bibliotheek te vinden is, welk exemplaar men bovendien, desverkiezende, thans in een paar dagen zou kunnen verduizendvoudigen.

1 *Index librorum prohibitorum etc. Cum append. in Belgio, ex mandato Reg. Cathol. Mai. confecta.* Antv. Chr. Plantinus, 1570, p. 57. Op dezen

opmerkelijk, omdat op dien "Index" mintens drie werken voorkomen, ook in het buitenland, en bepaald in 1569 verschenen, namelijk: te Basel (blz. 73), te Marburg, (blz. 77), te Wittenberg (blz. 79), en wellicht nog meer anderen, waarbij echter het jaartal der uitgave niet is vermeld. Dat een door VAN MARNIX in de nederduitsche taal geschreven boek, van het gehalte en de strekking van den "Biënkorf", een boek dat, al was het dan ook maar bij wijze van satire, aan een der nederlandsche bisschoppen werd opgedragen, reeds lang kon zijn verschenen eer het te Brussel bekend werd, is toch niet aantenemen. Het is waar, het boek kan in de laatste drie maanden van 1569, dus na de afsluiting van den "Index", het licht hebben gezien, en het is mogelijk dat men dien "Index", eenmaal afgesloten zijnde, niet heeft willen aanvullen met boeken welke later verschenen, ook zelfs niet met den "Biënkorf", maar dan bestaat er, naar mijne meening, nog een ander, en wel een technisch bezwaar, tegen de uitgave van dit werk in 1569, namelijk de omvang van het boek, dat uit ruim zevenenveertig vellen druks bestaat. Aangenomen dat men op denzelfden dag waarop de opdracht is gedateerd: 5 Jan. 1569, met drukken is aangevangen, hetgeen nog bewezen moet worden, aangezien die dagteekening slechts bewijst dat VAN MARNIX op dien dag zijne Opdracht schreef, dan zou men, om het boek voor het einde van 1569 voor de uitgave gereed te hebben gehad, nagenoeg wekelijks een blad hebben moeten afdrukken, een spoed die waarschijnlijk in de 16e eeuw op technische bezwaren moest afstuiten, vooral dan wanneer VAN MARNIX, tijdens den druk wellicht niet eens te Emden tegenwoordig, zeer nauwgezet was op het punt van drukproeven, zooals door Dr J. J. VAN TOORENENBERGEN is aangetoond [1].

Uit het hierboven medegedeelde blijkt dus, met tamelijk groote zekerheid, dat het door VAN MARNIX gezegde, betreffende Cornelis Adriaenz., niet berustte op persoonlijke ervaring, maar dat hij zijne woorden aan berichten van anderen ontleende,

---

"Index", die ik reeds vroeger noemde, kom ik, bij de opzettelijke bespreking van de "Historie (en Sermoonen"), nader terug.

1 Zie: Dr J. J. VAN TOORENENBERGEN, t. a. p. blz. LIII, noot 1.

terwijl de weinige waarde, die hij zelve aan deze woorden schijnt te hechten, deze meening nog komt bevestigen.

Dat VAN MARNIX wel eens meer op soortgelijke berichten afging, kan blijken uit eene kantteekening, voorkomende in zijn *Premier tome dv tableav des différens de la religion*, in 1599, bij Jan Paedts, te Leiden, verschenen. In deze kantteekening, te vinden op fol. 8 verso, zegt hij, met betrekking tot den kardinaal Bellarminus, die eerst in 1621 stierf: "Depuis la date de ceste l'autheur a entendu que le bon Père seroit trespassé. S'il est ainsi, il prie les bōs Catholiques Romains: Que auant que passer outre en la lecture du liure, ils disent un Ave Maria accompagné d'un Requiescāt pour son ame." Op een bericht afgaande geloofde VAN MARNIX dus Bellarminus, dien hij voornamelijk in zijn "Tableav" bestreed, en die hem nog drie-en-twintig jaren overleefde, reeds dood.

Dat de S. overigens inderdaad aan zijne aanhaling van den naam des Franciscaners weinig waarde hecht, kan blijken uit de omstandigheid dat hij, die gewoonlijk tamelijk uitvoerig is, bij de behandeling van die punten waardoor hij meende de door hem bestredene partij het felst te treffen, aan het ergerlijke schandaal, dat vijftien jaren zou hebben voortgeduurd, en aan de honderden zoogen. "Sermoonen" nauwelijks een half dozijn regelen wijdt. Bewijst dit dat VAN MARNIX aangaande den "boef" slechts weinig wist, tevens ligt hierin een bewijs temeer voor de onechtheid van de onhebbelijke en walglijke geschriften, die op den naam van Cassander's opvolger, op den brugschen leerstoel voor de "Fraaie Letteren", zijn uitgegeven. Waren toch die "Sermoonen" inderdaad uitgesproken, hadden de schandelijke handelingen, die aan Cornelis Adriaensz. worden toegedicht, werkelijk plaats gehad, dan zou dienaangaande wel meer ter kennis van VAN MARNIX zijn gekomen, en zou ook hij, evenals dit door latere schrijvers van de beschuldigde partij wordt gedaan, de "gruwelen", die hij thans bijna schertsende bespreekt, wel uitvoeriger en in anderen toon hebben behandeld. VAN MARNIX toch, ofschoon buiten de Nederlanden vertoevende, bleef genoegzaam op de hoogte van hetgeen in die gewesten voorviel, zoo-

wel op godsdienstig als op staatkundig gebied [1], de "Biënkorf" zou wel de plaats zijn geweest om de zaak van den Minderbroeder uitvoeriger te bespreken, en de S. zou dit voorzeker ook wel gedaan hebben, wanneer Cornelis Adriaensz. aan hem bekend ware geweest als de onverlaat, waarvoor hij later werd uitgekreten [2].

Uit het hierboven aangevoerde blijkt dus voldoende, dat ook VAN MARNIX in deze zaak niet als getuige kan worden gehoord, omdat ook hij is afgegaan op berichten van anderen, misschien wel van den persoonlijken vijand van den Franciscaner zelve.

Wat VULCANIUS over Cornelis Adriaensz. zegt, en hoe onjuist zijn bericht is, zagen wij reeds vroeger [3], en evenzeer op welke wijze diens naam wordt genoemd door GISBERTUS VOETIUS [4].

Ook in de *Martelaers-Spiegel* van TILEMAN JANSZ. VAN BRAGHT, van 1648 tot 1664 leeraar der Doopsgezinden te Dordrecht, komt de naam des Franciscaners voor, doch ook daar zonder vermelding van eenige levensbijzonderheid of karakterschets, van

1 Door de Synode, 5 Oct. 1571 te Emden gehouden, werd aan VAN MARNIX opgedragen eene geschiedenis te schrijven, van hetgeen, ter zake van den godsdienst, in de 16e eeuw in de Nederlanden was voorgevallen, (zie de artt. 48 en 49, van de Handelingen dier Synode); daarbij werden zelfs personen aangewezen, aan welke predikanten en andere daartoe geschikt geoordeelden, berichten zouden doen toekomen, die deze, op hunne beurt, weder aan VAN MARNIX zouden afzenden, welke personen daarbij worden opgenoemd (Zie art. 50 der genoemde Handelingen). Ofschoon in de Synode, in 1578 te Dordrecht gehouden, hierop nog nader werd aangedrongen, schijnt dit plan niet tot uitvoering te zijn gekomen, hetgeen nochtans niet belet, dat hierdoor bewezen wordt, dat men VAN MARNIX beschouwde als het meest geschikt tot de uitvoering daarvan, vermits hij toch reeds het beste bekend was, met hetgeen in de Nederlanden in de 16e eeuw was voorgevallen en nog dagelijks voorviel.

2 In het genoemde *Tableav des différens de la réligion* dat, volgens de jongste ontdekking van Dr. J. J. VAN TOORENENBERGEN (t. a. p. blz. XXVIII—LI), eene uitbreiding is van den „Biënkorf", welke uitbreiding evenwel slechts gedeeltelijk is tot stand gekomen, komt een geheel hoofdstuk voor, (3e hoofdst. van het 4e boek) waarin uitsluitend over de Franciscaner-orde wordt gehandeld, en ofschoon deze daarin duchtig wordt over den hekel gehaald, vindt men daarin toch niet de geringste zinspeling op Cornelis Adriaensz. of op diens "gruwelen".

3 Zie hiervoor, blzz. 151 en 152.

4 Zie hiervoor, blz. 121, in de noot.

den in dezelfde stad geboren monnik. In dit werk wordt hij slechts vermeld, als de persoon, die benoemd werd om onderzoek te doen, naar de godsdienstige gevoelens van Jacob Roore, of de Keersgieter en Herman van Vleckwijck, om hunne doopsgezinde meeningen "gevanghen van de heeren des landts van den Vrye, binnen Brugghe [1]." VAN BRAGHT zegt:

"Van dese twee opgeofferde kinderen Gods, zijn twee disputatiën, die seeckeren Monik, geheeten Broer Cornelis ter selver plaetse (Brugge) met haer heeft gehouden, dewelke, van wegen de kloeke, verstandige en voorsichtige antwoorden der selver twee vrienden, wel weerdig zijn hier by gevoegt te worden [2].

Hierop laat VAN BRAGHT die beide "disputatiën" volgen, met dien verstande dat hij, aangenomen dat de verslagen dier verhooren, zooals die in de "Historie (en Sermoonen"), waaruit hij die trok, voorkomen, authentiek zijn, een hoogst belangrijk gedeelte daaruit wegliet, en wel uit de "disputatie" met Herman van Vleckwijck. Te onderzoeken, wat VAN BRAGHT bewogen heeft, juist dit gedeelte, misschien het belangrijkste uit de geheele twistrede, als handelende over de Drieëenheïd, wegtelaten, behoort niet tot mijn onderwerp; misschien oordeelde hij wel, dat de antwoorden van Herman van Vleckwijck niet vrij te pleiten waren van socianisme [3]. Het zij dus hier genoeg, ook VAN BRAGHT te hebben genoemd, als een schrijver, die in het voorbijgaan over Cornelis Adriaensz. spreekt, zonder iets bijzon-

1 Vergel. hiervoor, blz. 146.

2 T. VAN BRAGHT, *Het bloedig tooneel, of Martelaers-Spiegel der Doops-Gesinde, of weereloose Christenen* enz. 2e dr. bysond. vermeerd. Amst. 1685. dl. II, blzz. 437—452. — De eerste druk van dit werk verscheen te Dordrecht in 1660. Van een dezer "disputatiën" bestaat ook eene afzonderlijke uitgave, getiteld: *Een disputatie, ghehouden tusschen Jacob Keersmaker en broer Cornelis Adriaensz. van Brugge, in 't by-wesen van Mr. Jan van Damme, griffier, eñ Mr. Michiel Pauwaert, Klerck van den Bloede, op den 9 dagh van Meye, A°.* 1569. Gedruct tot Haerlem, by Vincent Casteleyn enz. 16°. Op den titel van dit hoogst zeldzame werkje vindt men een z. gen. portret van den Minderbroeder, in houtsnede, en op de keerzijde eene andere houtsnede, waarin de beide mannen disputeerend worden voorgesteld.

3 Vergel.: G. BRANDT, *Geschiedenis der reformatie* enz. Amst. 1671, dl. I, blz. 502.

ders aangaande zijn persoon of zijne handelingen medetedeelen. Slechts deze aanmerking vinde hier nog eene plaats: De eerste uitgave van het eerste deel der "Historie (en Sermoonen") verscheen, indien, het zij bij herhaling gezegd, het jaartal op den titel dier uitgave voorkomende echt is, in 1569, en in Mei van datzelfde jaar werd Cornelis Adriaensz. benoemd tot geloofsonderzoeker van Jacob Roore en Herman van Vleckwijck [1]. Terwijl men dus bezig was met het drukken van een verhaal der "gruwelen" door den "boef" bedreven; gruwelen waarbij zelfs "edele en voorname" brugsche vrouwen waren betrokken geweest; waarvan door den magistraat uitgebreide actenstukken werden opgemaakt" en die dus algemeen bekend waren, werd diezelfden "boef", in dezelfde stad waarin die "gruwelen" zouden zijn gepleegd, benoemd tot geloofsonderzoeker, terwijl het wettelijk onderzoek van hen, die van ketterij beschuldigd waren, in de Nederlanden niet mocht plaats hebben zonder voorkennis, en alleen met toestemming van het wereldlijk gezag [2], en zelfs meestal geschiedde in tegenwoordigheid van een daartoe benoemd magistraatspersoon of beambte [3]. Terwijl de pers kraakte, waarop de "geschiedenis der devotarigen" werd afgedrukt, was dus de magistraat van Brugge, hervormingsgezind als hij was, en die in ieder geval invloed had kunnen uitoefenen op de keuze van den geloofsonderzoeker, die "gruwelen" en die "uitgebreide actenstukken" reeds vergeten? Geloove aan de "gruwelen" wie wil!

Op dezelfde wijze als van VAN BRAGHT noemt ook SCHOOCK den naam des Franciscaners.

MARTINUS SCHOOCKIUS, een utrechtsch geleerde, die, na vele

1 Volgens de "Historie (en Sermoonen") en VAN BRAGHT geschiedde het verhoor in de gevangenis.

2 Ook hier waren de beklaagden "gevanghen *vande heeren des landts vanden Vrye*, binnen Brugghe", en dus had ook hier het verhoor plaats met voorkennis en op last der wereldlijke macht.

3 Zooals wij vroeger zagen, waren bij het verhoor van Jacob Roore tegenwoordig: Jan van Damme, griffier en Michiel Pauwaert, klerk "van den bloede" (crimineel gerechtshof); bij dat van Herman Vleckwyck schijnt alleen de laatstgenoemde tegenwoordig te zijn geweest.

wederwaardigheden ondervonden te hebben, zijn vaderland verliet en zich te Frankfort a/O. vestigde, bekleedde aldaar, gedurende de laatste drie jaren van zijn leven, de betrekking van hoogleeraar in de geschiedenis. Slaat men een blik op de lange lijst van werken ons door dezen S. nagelaten, dan weet men inderdaad niet wat men meer moet bewonderen, zijne verbazende werkzaamheid of de veelsoortigheid der onderwerpen, waarover hij schreef. Men vindt op die lijst namelijk, o. a.: boeken over de wijsbegeerte van Cartesius en over turf, over kroegen en over sterrekunde, over muziek en over haring, over bier en over den zondvloed, over eieren en kuikens en over het natuurrecht, over het pausdom en over het niezen, over kaas en over kerkelijke goederen, over den Munsterschen vrede en over ooievaren, tulpen, enz. enz. Of deze veelzijdigheid een voordeel of wel een nadeel voor de letterkunde is geweest, zal ik in het midden laten, en evenmin onderzoeken of SCHOOCKIUS het hem door VOSSIUS geschonken praedicaat, van "impudentissima bestia" verdiende.

Deze schrijver nu spreekt over Cornelis Adriaensz., à propos van eene beschouwing, aangaande het gepaste of ongepaste van het orgelgebruik in de kerken, en in verband hiermede, betrekking hebbende op den brugschen predikant Joannes Capito, de metgezel van Petrus Dathenus en Hermannus Modet, allen vrienden van Hembyze en Ryhove.

SCHOOCKIUS zegt:

"Bremae agnitus fuit Pastorum Senior Johannes Capito, vir caeteroquin doctus, Zelotes et pius: Brugis in Flandria Ecclesiam Orthodoxam paverat eo ipso tempore, quo caninam suam eloquentiam, celebratissimi nominis Franciscanus, Cornelius Adriani, domo Dordracenus exercebat [1].

Aangezien hier door SCHOOCKIUS een bijna seraphisch portret van Joannes Capito wordt geleverd, in tegenstelling met dat van "den boef" kan het nuttig zijn, dat portret nog ietwat meer af-

1 Zie: M. SCHOOCKIUS, *Exercitationes variae.* Tr. ad Rh. 1663. blzz. 538, 539.

tewerken. De aantebrengen toetsen zullen de door SCHOOCKIUS gebruikte kleuren wellicht eenigermate verzwakken, en zijne partijdige beoordeeling van beide mannen in het licht stellen, maar aangezien het ons om waarheid, en niets dan waarheid te doen is, vinden wij hiertoe vrijmoedigheid.

Joannes Capito was eigenlijk, naar tijdsorde, de eerste brugsche predikant en vroeger monnik. Naar het schijnt is hij, ten gevolge van een slecht levensgedrag, wellicht in jeugdiger leeftijd, met de justitie in aanraking geweest, en werd hij te Gent gegeeseld en gebrandmerkt [1]. Dat hij Nederlander was is, behalve op grond van de verzekering dienaangaande in het hier bedoelde HS. gegeven, ook aantenemen op grond van de omstandigheid, dat de naam Capito in Nederland niet onbekend is [2], hoewel de mogelijkheid bestaat dat hij van duitschen oorsprong, en wellicht een bloedverwant of nakomeling was, van den meer bekenden Wolfgang Fabricius Capito, ook wel Köpflein, Koepfl en Steinkopf genaamd (1478—1541), laatstelijk predikant te Straatsburg en, op verschillende tijdstippen, bevriend met Erasmus, Pellican, Oecolampadius, Luther, Zwinglius, Ulr. von Hutten, Bucerus en Schwenckfeld [3].

In 1568 was Joannes Capito predikant der gemeente "onder het kruis" te Breda [4] en in 1578 vinden we hem als zoodanig te Brugge [5]. Hij was gehuwd met eene dochter van den, uit de brugsche onlusten bekenden, Hans Vleys, die na eerst, vooral in 1578 en 1579, de zaak der Hervorming in Brugge, met den

1 Zie het door den heer JANSSEN overgenomen stuk uit *l'Union; revue religieuse.* Brux. 1855, blz. 78—84, in welk stuk, vermoedelijk bewerkt door den heer CH. RAHL(ENBECK), een uittreksel wordt gegeven uit een HS., berustende in de boekerij der stad Bergen in Henegouwen, welk HS. werd opgesteld door een tijdgenoot van Cornelis Adriaensz. en van Capito, met name JEAN BALLIN. — H. Q. JANSSEN, t. a. p. dl. II, blzz. 284—294.

2 Zie het art. van den heer RAMMELMAN ELSEVIER, in *Bijblad* van den *Navorscher*, 1853 (dl. III) blz. XXXI, alwaar gezegd wordt dat, blijkens de stadsrekeningen, in 1594 te Leiden een chirurgijn woonde, genaamd Pieter Capito.

3 Zie: o. a. EUG. et EM. HAAG, *La France protestante*, etc. Par. 1846—58, dl. VI, blzz. 131—133.

4 Zie: TH. VAN GOOR, *Beschrijving der stadt en lande van Breda*, enz. 's Hage, 1744, blz. 76.

5 H. Q. JANSSEN t. a. p., dl. I, blz. 235.

meesten ijver te hebben gediend en bevorderd [1] tot de katholieke Kerk terugkeerde [2]. In 1581 was Capito afgevaardigde der brugsche Hervormde gemeente ter Synode, in dat jaar in Middelburg gehouden [3]. Ook is hij het die de brugsche meisjes, kinderen van behoeftige ouders, die ter school gingen bij "de gentsche schoolvrouwe", welke door tusschenkomst van Dathenus naar Brugge was overgekomen, liet geeselen, wanneer ze weigerden tot de Hervormde godsdienst overtegaan [4]. Een niet zeer schitterend figuur maakte Capito in 1580, toen hij zich, onder allerlei voorwendsels terugtrok, misschien omdat hij niet genoegzaam Latijn verstond, nadat hij eerst Willem Taelboem, hoogleeraar in de "Fraaie Letteren" en pastoor der St.-Annakerk te Brugge, had uitgedaagd tot het houden van een twistgesprek, in het openbaar en in tegenwoordigheid van den magistraat [5]. Nog vinden we van Capito vermeld, dat hij eigenmachtig vast- en bededagen instelde [6], nadat hij eerst met alle kracht had medegewerkt, tot het doen afschaffen van alle kerkelijke feesten, die tot op zijn tijd door alle christenen, van welke richting ook, werden gevierd, en dat men hem zóó zeer vreesde, dat te Brugge niemand op die dagen eenigen arbeid durfde verrichten, of eenige uitspanning nemen; te wandelen was zelfs verboden [7]. Op de oude,

---

1 Zie o. a.: CUSTIS; t. a. p., dl. III, blz. 70. Vergel.: H. Q. JANSSEN, t. a. p. dl. II, blz. 188.

2 Zie: J. P. VAN MALE, *Geschiedenis van Vlaanderen, van het jaar* 1566 *tot de vrede van Munster, uitgeg. door* F. VAN DER PUTTE. Brugge, 1843, blz. 92.

3 Zie: W. TE WATER, *Kort verhaal van de reformatie in Zeeland*, enz. Middelb. 1766, blz. 348.

4 CUSTIS, t. a. p. dl. III, blz. 90.

5 Zie een uitvoerig verslag, van alles wat ten aanzien van dit ontworpen twistgesprek is voorgevallen, in een opdrachtsbrief van Taelboem, aan Rem. Driutius, bisschop van Brugge, te vinden voor het werkje: *Apologetica Catholicae religionis* GVIL. TAELBOEMII etc. Lov. J. Masius, 1588. 8°. Tot naricht dient, dat een exemplaar van dit zeer zeldzaam voorkomende werkje, dat aan den heer JANSSEN onbekend is gebleven, te vinden is in de boekerij der Leidsche Hoogeschool. Het uittreksel, door J. P. VAN MALE hiervan gemaakt en door den heer JANSSEN gebruikt, stemt overigens, in de hoofdzaken, overeen met het oorspronkelijke.

6 CUSTIS, t. a. p. dl. III, blz. 92.

7 H. Q. JANSSEN, t. a. p. dl. II, blzz. 228, 229, 235.

algemeene, christelijke feestdagen werd de werkklok geluid en moesten alle winkels en werkplaatsen worden geopend; die hier tegen handelden werden gestraft, evenzeer als zij, die de door Capito ingestelde vast- en bededagen niet verkozen inachttenemen.

Na de reductie, in 1584 voorgevallen, komt Capito's naam niet meer voor, en aangaande zijn verder leven zijn geene berichten, hoegenaamd, tot ons gekomen. Hoogst waarschijnlijk behoorde ook hij echter tot die predikanten, waartegen de Staten van Holland, den 12ª Oct. 1584, eene Resolutie uitvaardigden, getiteld: *Resolutie om geen predikanten, uit Gend of Brugge komende, alhier in Holland aan te nemen, of te laten prediken* [1].

Uit het hierboven vermelde blijkt dus, dat het door SCHOOCK geschilderde portret van Capito wel eenigszins geflatteerd is, terwijl hij, ten opzichte van dat van Cornelis Adriaensz. zijne kleuren aan de "Historie (en Sermoonen") ontleent. Ik wil evenwel toestemmen, dat misschien ook in deze, zooals in bijna alle berichten uit die tijden afkomstig, overdrijving heerscht, maar koestert men wantrouwen ten opzichte van deze, waarom dan niet datzelfde wantrouwen getoond in de onzinnige berichten betreffende Cornelis Adriaensz.?

Onder de vele beschuldigingen, die tegen den Franciscaner worden ingebracht, is voorzeker de meest curieuse, dat hij ook al onder de ketters wordt gerangschikt, en wel onder "de Hooftketteren". In 1666 toch verscheen, bij W. Goeree te Middelburg, eene verzameling van portretten, getiteld: *Tooneel der hooft-ketteren, bestaende in verscheyde afbeeltsels van valsche propheten, naecktloopers, geest-drijvers, sectarissen en duyvelskonstenaren. Bij een vergadert en in 't coper gesneeden door* CHR. VAN SICHEM. Deze, hoogst zeldzaam voorkomende verzameling bestaat uit 21 portretten, en de Franciscaner heeft de eer zich, natuurlijk met de roede gewapend, in dit gezelschap te bevinden; zijn portret, echt of onecht, beslaat daarin het laatste blad.

---

1 Zie: WILTENS en SCHELTUS, *Kerkelijk Placaatboek*. 's Hage, 1722—35, dl. II, blz. 50. — Vergel.: H. Q. JANSSEN, t. a. p. dl. I, blzz. 235, 236.

In ditzelfde jaar, 1666, zag te Amsterdam een boekje het licht, getiteld: *De geest van Broêr Cornelis Adriaenz., verhalende veele wonderlijke kluchten, vermaeckelijke aerdigheden, vuyle en lasterlijke redenen, uytbeeldende sijn inwendige gestalte.* De titel van dit werkje, bestemd tot volkslectuur, is voldoende om den inhoud te doen kennen en tegelijkertijd te brandmerken. Het bestaat uit uittreksels uit de "Historie (en Sermoonen"), vermengd met anecdoten van het allerminste allooi, en vormt een ruikertje van bloemen van den allerslechtsten geur, ontloken op den mesthoop die men wel eens "volksletterkunde" hoort noemen.

Wellicht zou men verwachten, dat het zondenregister van den "boef" eindelijk volgeschreven, en zijne rekening daarmede ook afgesloten zou zijn. Dit is evenwel niet het geval, want ten spijt van totaal gebrek aan eenig bewijs, blijven de beschuldigingen tegen den Franciscaner toenemen; fama crescit eundo. Vooralsnog in het midden latende, of het onderzoek naar de zaak van den Minderbroeder werkelijk ooit ernst is geweest bij de beschuldigende partij, dan wel of nevenbedoelingen daarbij in het spel waren, hebben wij nog eenige andere schrijvers aantehalen, die den naam van den "zoon des donders" noemden.

Zoo gaf b. v. de Dordtsche predikant JACOBUS LYDIUS, in 1671, bij den boekhandelaar S. Onderdelinden aldaar, een boek uit, getiteld: *Den Roomschen Uylen-Spiegel* [1]. Geest en strekking

---

1 *Den Roomschen Uylen-Spiegel. Getrocken uyt verscheydén oude Roomsch-Catholijcke Legende-Boecken, ende andere schrijvers. Vermakelijck, ende stichtelijck om te lesen voor alle Catholycke Hertekens. Met nodige annotatien en verklaringen hier en daer verlicht. Mitsgaders met verscheydene kopere platen verciert.* — Dit "stichtelijck" boek werd in hetzelfde jaar nagedrukt door Mich. de Groot en Jacob Konynenbergh, te Amsterdam, en een 3e druk zag het licht in laatstgenoemde stad, in 1716, bij Philip Verbeeck. Een druk van 1617, die men soms vindt aangehaald, bestaat niet. Eene foutieve omzetting der cijfers, in de jaartallen 1671 (1e en 2e dr.) of 1716 (3e dr.) heeft waarschijnlijk aanleiding gegeven tot de meening, dat er ook eene uitgave van 1617 zou bestaan; het eerste werk toch van LYDIUS verscheen eerst in 1643, onder den titel: *Sermonum convivalium ll.* II etc., achter: *Faces Augustae sive poematia* etc. van C. BARLAEUS, Dordr., M. Havius, 1643. 4° en 12°. Ook de woorden 'te Rotterdam" in een art. van J. L. A. I(MMERZEEL), in *Navorscher*, 1861

van dit werk, dat, blijkens de drie drukken, die daarvan bestaan, althans voor een gedeelte onzer vaderen een ware versnapering moet zijn geweest, laten zich het best kenmerken, door daarvan te zeggen, dat het eenigermate den humor van den "Biënkorf" vereenigd met de platheid en... gemeenheid van de "Historie (en Sermoonen"). Bij VAN MARNIX moge men nu en dan eens woorden en uitdrukkingen aantreffen, die onaangenaam klinken, voor het gehoor van een kind der 19e eeuw, in de 16e oordeelde men daarover waarschijnlijk anders, en zijne voorstelling, men moge er mede instemmen of niet, blijft tintelend. Bij LYDIUS daarentegen vindt men eene taal, waarvan ik zeer betwijfel of die in zijne eeuw welvoegelijk zal hebben geheeten, vooral in den mond van een godsdienstleeraar, eene taal, die eerder doet denken aan een kermisschreeuwer, dan aan een voorganger eener gemeente. Het geheele boek toch kenmerkt zich door eene platheid, en dikwijls door eene geesteloosheid, waarvan men slechts een voorbeeld kan vinden in de "Historie (en Sermoonen").

Meermalen is, bij het bespreken van dit werk des schrijvers, gevraagd: wat toch wel de reden mag zijn geweest dat hij dit zonder vermelding van zijn naam heeft in het licht gegeven, aangezien het toch is "een hoogst voortreffelijk boexke, vol kern van aeloude geschiedenissen" en "een meesterlyck werck onder de scribenten tegen des Pausdoms superstitiën", ja zelfs, volgens Jacobus Laurentius, predikant te Naarden "een echt geijkt en

---

(dl. XI) blz. 367 zijn foutief, zooals ook uit het verdere gedeelte van datzelfde artikel blijkt.

De "*Roomschen Uylen-Spiegel*" ontmoette een hevigen tegenstander in CORN. HAZART, P. S. J.; zijn tegenschrift werd door LYDIUS beantwoord, en een tijd lang verschenen, op dezelfde wijze, beurtelings geschriften van de beide strijdenden, die eene geheele literatuur vormen. Reeds de titels dezer geschriften zijn voldoende, om aantetoonen, op welke wijze deze strijd werd gevoerd. Vooral LYDIUS, die zijn tegenstander "den Antwerpschen Uyl" noemde — HAZART woonde te Antwerpen — en die hem, volgens de uitdrukking van J. L. A. I(MMERZEEL), in *Navorscher*, 1862 (dl. XII) blz. 146, *Duyvelsdreck* (d. i.) *ongehoorde grouwelen van Paapsche leeraars* "deed proeven", toonde, ook in dezen strijd, dat hij een meester was in het schelden en tieren, en geenszins voor den "Broer Cornelis", zooals men ons die uit zijne "Sermoonen" wil leeren kennen, behoefde ondertedoen.

deftigh stuck" [1], maar men behoeft het boek slechts even inte-zien, om tot de overtuiging te komen, dat er voor den predikant wel redenen bestonden om zijn naam, inzonderheid als schrijver der "annotatiën," bedekt te houden, zoolang het althans nog niet uitgemaakt was, hoe het boek zou ontvangen worden; ieder beschaafd lezer toch, zelfs hij die rekening houdt met het veranderd spraakgebruik, zal moeten erkennen dat, zoo ergens, hier de woorden van Huygens toepasselijk zijn: "Die 't schricklijxt van my swijght, heeft allerbest geseidt".

Men heeft wel eens gezegd, dat Romeyn de Hooghe onzedelijke plaatjes voor dit boek zou hebben vervaardigd, maar dat die waren in beslag genomen, voor dat ze nog het licht hadden gezien [2]. Of dit gerucht waarheid bevat weet ik niet, maar het is genoeg er op gewezen te hebben dat het werk daartoe maar al te veel stof levert [3].

---

1 Zie G. D. J. Schotel, *Kerkelijk Dordrecht*, enz. Dordr. en Utr. 1838—45, dl. I. blzz. 406 en 407.

2 Zie o. a. de *Navorscher*, 1856, (dl. VI) blz. 77.

3 Men zou hierbij kunnen aanmerken, dat de stof, door Lydius voor zijn werk gebezigd, eigenlijk niet van hem is, maar getrokken is uit werken van oudere schrijvers en legende-boeken, en dus op rekening der schrijvers daarvan moet worden gesteld. Men vergete echter niet, hierbij in het oog te houden: 1°. de taal en de tijd waarin die legenden werden geschreven, er op acht te geven hoe de vertaling door Lydius is bewerkstelligd, en in welke bewoordingen zijne "annotatiën" zijn geschreven. — 2°. Hoe het mystieke in die legenden door Lydius is belichaamd, en op de meest vuile wijze, plastisch voorgesteld; wilde hij toch op die wijze met oude schrijvers omspringen, dan had hij met den Bijbel evenzoo kunnen handelen. De plaatsen, daarin voorkomende, geschikt voor eene interpretatie à la Lydius, zal ik niet aanhalen, maar eenvoudig de vraag stellen: hoe kon de predikant, als zoodanig, het vele bovennatuurlijke en beeldsprakige, in den Bijbel voorkomende, verklaren, wanneer hij nog geen kans zag de mystiek der middeleeuwen, waaraan zich ook eenige protestantsche schrijvers van lateren tijd aansluiten, als: Schwenckfeld, Böhme, Swedenborgh, Jac. Brocardo e. a., tot eene, ook maar eenigszins dragelijke, verklaring te brengen? — Ten 3e, en dit wensch ik vooral in het oog gehouden te hebben, dat het grootste gedeelte zijner vertellingen en tegelijkertijd de meest vuile, uittreksels zijn, uit... de Facetiën van Poggius, Joannes Adelphus en Henricus Bebelius, uit de "Historie (en Sermoonen"), uit de Heptameron van Margareta van Valois en uit een paar HSS., die niemand kan controleeren, omdat hij ze niet beschrijft, en er dus geene mogelijkheid bestaat die te vinden, zelfs dan niet, wanneer ze nog bestaan; derhalve bronnen die, op zijn zachtst uitgedrukt, verdacht zijn en niet tot grondslag kunnen dienen voor eene degelijke polemiek.

Ook in dit boek nu wordt meermalen, doch telkens in het voorbijgaan, over Cornelis Adriaensz. gesproken [1], en wel eenmaal in de volgende bewoordingen:

"En al droncken sy reys helder om, de Broederkens en Susterkens onder malkanderen, en al sprongen zy misschien ook eens om uit devotie, met eene geestelijcke vreughde ontsteken zijnde, als Broer Cornelis met sijne Nonnekens somtijds dede, sijne kap daerop uyttreckende; wat was daer aen gelegen [2]?"

Lydius heeft dus ook wel eens over "Broer Cornelis" hooren spreken, vindt nu goed hem in het voorbijgaan eene oorvijg toetedienen, en hem ook weder zwarter te maken, dan eenig ander schrijver tot op dien tijd deed. Ieder toch die bekend is met de inrichting der kleeding van de Franciscaner-orde, zal begrijpen wat de S. bedoelde, met de woorden: "sijne kap daerop uyttreckende." Ook hier wordt dus Cornelis Adriaensz. weder, zonder eenig onderzoek, op de schandelijkste wijze belasterd, en worden hem zelfs weder daden ten laste gelegd, waarvan hem de "Historie (en Sermoonen") niet eens beschuldigen.

De beantwoording der vraag, welke waarde men heeft toetekennen aan een dusdanig bericht, getrokken uit een boek dat uitsluitend ten doel had het kerkgenootschap, door Cornelis Adriaensz. verdedigd, verachtelijk te maken, zal ik hier niet verder behoeven aan te toonen.

1 In de uitgave van Mich. de Groot en Jac. Konynenbergh, op de blzz.: 73, 95, 141 en 217.

2 In de genoemde uitgave, blz. 95.

Wordt vervolgd.

„ONZE OORLOG MET ATSJIN",

Beschouwing over een daaraan gewijd geschiedboek.

Van het werk van den Oud-Luit.-Kolonel der Artillerie J. I. de Rochemont, is het eerste deel bereids sinds eenigen tijd verschenen [1]. Aangezien dit boek een afgesloten geheel vormt en het tweede deel waarschijnlijk geruimen tijd op zich zal doen wachten, achten wij het niet ongepast thans reeds onze opmerkingen desbetreffende mede te deelen.

Het eerste hoofdstuk geeft ons een zeer helder ethnografisch beeld van het rijk Atsjin, dat wij onzes inziens Atjeh zouden moeten noemen, omdat het volgens het getuigenis des schrijvers in Indië algemeen aldus wordt geheeten.

Wij volgen met belangstelling den schrijver als hij ons het ontstaan van de eerste handelsbetrekkingen der Nederlanders met Atjeh en met Menangkabau en de ontwikkeling van ons gezag op de westkust van Sumatra schetst.

Wij twijfelen geenszins aan het recht van den gebieder van Menangkabau, om heerschappij te voeren in 't Noorden tot aan de rivier van Singkel, en begrijpen dus volkomen de handelwijze der Nederlanders om, steunende op het traktaat in 1667 met den vorst van Menangkabau gesloten, in 1839 en 1840 Baros Tapoes en Singkel te bezetten.

Onvermijdelijk blijkt ook het bondgenootschap met den vorst van Troemon, ten einde met zijn hulp den zeeroof paal en perk te stellen. Wij waren verplicht om den wille van de orde dien man te steunen. Maar wij begrijpen de naïveteit niet van de

---

1 's Grav. Joh. Ykema 1877.

Nederlanders, die ontwerpers waren van het in 1824 met Engeland geslotene zoogenaamde Londensche Traktaat.

In het tweede hoofdstuk, dat over "de oorzaken van den oorlog" handelt wordt verhaald van het vertrouwen door de Engelsche gevolmachtigden uitgesproken, dat geene vijandige maatregelen tegen Atjeh zullen worden genomen door den nieuwen bezitter (Nederland) van het fort Marlborough.

Door de Nederlandsche gevolmachtigden wordt daarop blijkens bladz. 46, geantwoord:

".... et ils croient pouvoir assurer en même temps, que leur Gouvernement s'appliquera, sans délai, à régulariser ses rapports avec Acheen, de manière que cet état, sans rien perdre de son indépendance, offre au navigateur et au commerçant cette constante sécurité, qui semble ne pouvoir y être établie que par l'exercice modéré d'une influence Européenne."

Dit was naïef.

Immers "exercice modéré" helpt bij den Inlander niet veel en wordt door hem steeds als onmacht beschouwd.

Terecht zegt de schrijver op bladz. 47: "Onze landgenooten, die deze overeenkomst sloten, hielden niet de noodige rekening met het karakter der volken van onzen Archipel."

Wie onzer kookt niet van verontwaardiging over de lauwe houding tot welke Nederland meende gedoemd te zijn door het Londensche traktaat en wel in die mate, dat wij na den door Atjeh gepleegden roof van een onzer oorlogsschepen (bladz. 49), ons wettig goed terug eischende, ons lieten verwijzen naar den Sultan van Turkije (mirabile dictu!).

Na dien schandelijken roof waren wij 't aan ons roemrijk verleden verplicht geweest, om te trachten van Engeland de wijziging van het Londensche traktaat te verkrijgen, ten einde ons oorlogsschip *Dolfijn* met de wapenen in de hand van het trouwelooze Atjeh te kunnen opeischen.

Na dien kaakslag met gelatenheid te hebben ontvangen, sloten wij in 1857 met den Sultan van Atjeh het zoogenaamde Atsjintraktaat.

De Sultan van Atjeh verbond zich daarbij op plechtige wijze,

om met Nederland oprecht in vrede en vriendschap te leven, en met alle beschikbare middelen te waken tegen zeeroof, strandroof en menschenroof.

Diezelfde beheerscher van Atjeh laat het vervolgens straffeloos toe, dat een zijner vasallen, de voogd van den minderjarigen vorst van Kloeang, in 1860 twee schepen onder Nederlandsche vlag doet aanhouden en naar Atjeh overbrengen.

Feitelijk hebben wij hier weer met eene schandelijke rooverij van schepen te doen.

De Sultan van Atjeh weigert schadeloosstelling, en Nederland op nieuw een kaakslag ontvangend, verbergt op nieuw zijne lauwheid achter het Londensche traktaat. Dat derhalve Atjeh's overmoed door Neêrland's zwakheid toenam, begrijpt zelfs iemand, die nooit te midden van de Indische volken heeft verkeerd.

Met eene reeks van feiten stelt de schrijver ons Atjeh's steeds toenemenden overmoed voor oogen.

En als wij van hem vernemen, welke de trouwelooze handelingen van Atjeh zijn geweest na 1867 en hoe deze op waardige wijze bekroond zijn door het, met verraderlijke oogmerken zenden van een gezantschap in het begin van 1873, dan doet het ons genoegen, dat Nederland, hoezeer ter elfder ure, zijne onwaardige houding verlaten heeft om den roofstaat eene rechtmatige kastijding te gaan toedienen.

Om de noodzakelijkheid van den oorlog te betoogen, meent de schrijver ook te moeten wijzen op de beteekenis van het Sumatra-traktaat in 1871 met Engeland gesloten.

Hij zegt o. a. op bladz. 67:

"Wij waren toen wij het Sumatra-traktaat sloten meester van geheel Sumatra, uitgezonderd Atsjin."

Daarop volgt dan in de noot, dat het in de geschriften, die het Sumatra-traktaat betreffen en die door de Nederlandsche Regeering aan onze Volksvertegenwoordiging zijn overgelegd, te lezen staat, dat wij enkel en alleen dáárom het Sumatra-traktaat gesloten hebben, opdat wij ons van Atsjin zouden kunnen meester maken, opdat wij Atsjin den oorlog zouden kunnen verklaren.

Dat wij door het Sumatra-traktaat de handen vrij kregen om tegenover Atjeh naar omstandigheden te handelen is zeker; maar dat wij op dat tijdstip (2 November 1871) onbetwist gebieder waren over geheel Sumatra uitgezonderd Atjeh, is naar onze meening op goede gronden te wederleggen.

Immers de Batta-landen, ten noorden bepaald door de rivier van Assahan en den noordwestwaarts loopenden bergrug op welken zij hare bronnen heeft; ten westen grenzende aan de residentie Tapanoelie, ten zuiden bepaald door de rivier Boeroemon en ten oosten grenzende aan de onderhoorigheden van Siak; — die Batta-landen zijn nog onafhankelijk.

Maar behalve deze onafhankelijke Batta-landen ligt er nog in Sumatra's binnenlanden eene breede strook gronds tusschen onze residentiën "Padangsche bovenlanden" en Padang aan de eene, en het gebied van Siak en Djambi aan de andere zijde.

De oostelijke grens is niet met juistheid te bepalen. In 't noorden schijnt die strook door de rivier Kampar, in 't zuiden door het meer van Korintji en de Djambi-rivier bepaald te worden.

Betreffende dit grondgebied lezen wij in het belangwekkende geschrift van den te vroeg gestorven mijn-ingenieur W. H. de Greve, onder den titel: "Het Ombilienkolenveld in de Padangsche bovenlanden", in 1871 te 's Hage uitgegeven, op bladz. 37 o. a. het volgende:

"Hoe schoon de Siak-rivier ook moge zijn, is hare topografische verhouding tot de Padangsche bovenlanden echter niet gunstig.

Hare bronnen toch, zijn gelegen ten oosten van 't waterscheidend seligie-gebergte, dat de grens vormt van de Siaksche met de Padangsche bovenlanden of liever met de tusschen beide gelegene semi-onafhankelijke afdeelingen Kampar-di-tenga en Pangkallan-di-baroe."

Op bladz. 38 wordt gezegd:

"De boven-Kamparrivier doorstroomt de genoegzaam onafhankelijke districten Mapat-toengoel, Kampar-di-oeloe en Kampar-di-tenga."

Verder leest men nog op diezelfde bladz.:

"Na de vereeniging van de Batang-mati met de Kampar-rivier treft men nog over een' korten afstand rotsen en stroomversnellingen aan.

Bij de kampong-Poeloe verlaat zij ons gebied en treedt de *geheel onafhankelijke* V *Kota's* binnen."

Op bladz. 39 wordt het kiezen van de Kampar-rivier als afvoerweg voor steenkolen afgeraden, o. a. om de volgende reden:

"Zij vordert eindelijk de bezetting van de *onwillige* V *Kota's* waartoe de voortdurende aanwezigheid eener militaire macht zou vereischt worden."

Van de Kwantan-rivier zegt dezelfde schrijver:

"Op korten afstand van de Kadarassak-baroe verlaat zij ons grondgebied en treedt de *onafhankelijke* Rantau-districten binnen".

In de noot op bladz. 40 wordt nog van die Rantau-districten gezegd:

"Onder den algemeenen naam van Rantau verstaat men de streek die gelegen is, tusschen ons grondgebied van de westkust- en de oostkust-landen. Naarmate van de rivieren, die er doorstroomen wordt zij verdeeld in: Rantau-Kampar, Rantau-Kwantan, Rantau-Battang Hari enz.

In een brief van den Gouverneur van Sumatra's westkust aan den Directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid dd. 9 Sept. 1870 (Bijlage B) zegt hij, sprekende over de Kwantan-rivier:

"Daarbij loopt de rivier door eene zeer slecht bevolkte streek, *die nog niet onder ons gezag is gebracht* en waar dus het gouvernement tot nieuwe annexatiën zou moeten overgaan."

Het sprekendste bewijs van de onafhankelijkheid der Rantau-districten werd nog in October 1872 geleverd.

Van wege de Ned. regeering werd den gebieders van de dorpen aan de Kwantan-rivier, door eene Commissie bestaande uit de meest bekende en aanzienlijkste Toeankoe's van de Padangsche bovenlanden, kennis gegeven, dat een vijftal Europeesche ambtenaren, namelijk: de mijn-ingenieur de Greve, de Assistent-Resident de Groot, de Controleur Baron van Hoëvell en de 1e

luitenants Kortum en Otken tot het doen van opmetingen, zonder gewapend geleide, de Kwantan-rivier zoude afzakken.

Twee der bedoelde gezagvoerders weigerden pertinent deze gouvernements-ambtenaren door te laten.

Toen de genoemde heeren dan ook te Doerian Gedang, een dorp op de grenzen der Padangsche bovenlanden, aan de Kwantan gelegen, aankwamen, had zich juist het gerucht verspreid, dat de kampong Taloek gereed was, den doortocht met geweld te beletten. Dit heeft voorzeker niets van afhankelijkheid noch van onderwerping.

Wij gelooven genoeg gezegd te hebben om te bewijzen, dat de heer de R. dwaalt als hij verzekert, dat wij tijdens het sluiten van het Sumatra-traktaat (2 Nov. 1871) meester waren van geheel Sumatra, uitgezonderd Atjeh.

Maar de heer de R. had deze bewering noodig, om den heer Loudon vrij te pleiten van onzinnige beschuldigingen. Men heeft zoowel in als buiten 's Lands Vergaderzaal een blaam geworpen op den heer Loudon. Mannen van gezag hebben beweerd dat de oorlog lichtzinnig, overhaast, onvoorbereid, op een ongelegen tijdstip verklaard en ondernomen was.

De heer Loudon is de algemeene zondebok geworden.

Van daar de ijver des heeren de R. om hem van dien blaam te zuiveren. Van daar zijne bewering: "den 2e Nov. 1871 werd het Sumatra-tractaat gesloten en den 1e Jan. 1872 kwam de heer Loudon op den troon van Buitenzorg zetelen."

Er was door genoemd tractaat in beginsel reeds tot den oorlog besloten; *dus*, de heer Loudon moest dien oorlog aanvangen. Onzes inziens zou de heer de R. beter gedaan hebben, indien hij niets anders gezegd hadde, dan dat de oorlog een natuurlijk gevolg was van den loop van zaken, sinds een tal van jaren.

Elkeen die een meer dan oppervlakkige kennis heeft van Indië, zal moeten erkennen, dat elk ander gouverneur-generaal van welke richting of denkbeelden hij ook mocht wezen, in 's heeren Loudon's plaats zou hebben moeten handelen als deze gehandeld heeft.

De blaam op den heer Loudon geworpen is dus onverdiend

en de heer de R. had geene onjuiste beweeggronden noodig om den heer L. schoon te wasschen.

Wij hadden gaarne gezien, dat de *aanleiding* tot de oorlogsverklaring, *het verraad door de gezanten van Atjeh gepleegd*, uitvoeriger in dit boek ware beschreven geworden.

Na al hetgeen over de toebereidselen tot den oorlog in het derde hoofdstuk wordt gezegd, moeten wij met den schrijver tot het besluit komen, dat nooit wellicht een krijgstocht in Indië met meer zorg en nauwgezetheid is voorbereid dan de eerste krijgstocht tegen Atjeh.

Op bladz. 106, wordt ons eene schildering gegeven van de revue door den gouverneur-generaal gehouden over de troepen die gereed waren tot den tocht.

Wij lezen daar met verwondering dat de defileerende kolonnes een woest rumoer maakten. Dat riekt naar de Pretorianen. Ook begrijpen wij niet, hoe er geestdrift opgemerkt kon worden in de *stilte* der *woelige* toeschouwers en in de *onbewegelijke* houding der donkerkleurige massa's soldaten.

"Er was iets feestelijks in aller harten" zegt de schrijver.

Ook die feestelijke stemming is raadselachtig.

Men ging eene moeielijke onderneming te gemoet; men ging optrekken tegen een vijand, die in den Archipel een zekere faam van krijgshaftigheid bezat.

Wij begrijpen dus, dat, als naar gewoonte, moed, kalmte, vastberadenheid, plichtbesef onze Indische krijgers bezielden; maar van 't feestelijke hebben wij een geringer begrip dan van de verbeeldingskracht des heeren de R.

Terecht wordt op de bladz. 112 en 113 het in-linie-stoomen van de transportvloot als doel- en nutteloos gebrandmerkt.

Onverantwoordelijk mag het genoemd worden om den wille van eene soort van parade op een zoo hoogst ernstig oogenblik een kostbaren tijd van 8 dagen te loor te doen gaan.

Deze fout is niet de geringste in de lange reeks van misslagen, die den eersten krijgstocht tegen Atjeh aankleven.

Het is niet te ontkennen, dat de heer Nieuwenhuyzen, Regeeringscommissaris, een grooten misslag beging, toen hij een brief

van wege den Maharadja (oppervorst) van Nederland niet door een Europeesch ambtenaar, maar door een Maleier uit de heffe des volks deed overbrengen, en wij kunnen ook zonder het romantische verhaal van Sidi Tahil's ontmoeting met den beheerscher van Atjeh gemakkelijk bevroeden, dat deze van minachting of althans van geringschatting getuigende handelwijze van den Regeeringscommissaris èn bij den Sultan èn bij de Rijksgrooten een hevigen toorn moet hebben opgewekt.

Wij moeten hier een paar vragen stellen.

Heeft Sidi Tahil den schrijver persoonlijk rekenschap gegeven van zijne ontmoetingen, gewaarwordingen en gemoedsaandoeningen in den Kraton?

Zoo niet, is het geoorloofd, als men de geschiedenis graveert (zoo als de schrijver van zichzelven getuigt) dergelijke dingen te phantaseeren?

De Controleur Krayenhoff van de Leur is, in het boek des heeren de R., eene heldenfiguur, die dienen moet om te meer schaduw te werpen op den persoon van den Regeeringscommissaris.

Met den schrijver moeten wij het betreuren dat de heer Nieuwenhuyzen niet heeft kunnen goedvinden den Controleur Krayenhoff met het overbrengen van den brief aan den vorst van Atjeh te belasten; te meer daar (volgens het getuigenis des heeren de R.) de heer Krayenhoff zich welwillend voor die boodschap had beschikbaar gesteld.

De weergalooze bekwaamheid, door den schrijver den heer Krayenhoff toegedicht, ware dan op eene haar waardige proef gesteld geworden.

Wie weet, of de heer Kr., die zoo bijzonder bekend was met den Sultan en diens schoonvader en die (volgens den heer de R.) meende, beide heeren tot rede te kunnen brengen ons niet ter elfder ure nog van den kostbaren oorlog zou beyrijd hebben!

Iets wat ons raadselachtig schijnt, bij de heldengrootheid en onovertroffen bekwaamheid des heeren K. is het feit, dat deze ambtenaar niet op de blokkadevloot is achter gebleven, na onzen vruchteloozen eersten krijgstocht en dat hij evenmin met den tweeden tocht naar Atjeh is gezonden.

Het vierde hoofdstuk stelt ons helder voor oogen wat er door onze troepenmacht verricht is op den 6° April 1873.

Wat den opperbevelhebber bewogen heeft om even na het middaguur de verkenningstroepen weer naar boord te doen terugkeeren, is ons niet duidelijk.

Men was zuid- en westwaarts met den vijand in aanraking geweest; ook aan de oostzijde; doch niet noemenswaard.

De vijand was allerwegen teruggetrokken; hij had het zeer gebrekkig ingerichte westelijke fort bijna zonder slag of stoot ontruimd.

Bovendien had de verkenning van 't pad naar 't binnenland de zekerheid opgeleverd, dat er een strandmeer met ondoorwaadbare geul over te trekken viel.

Wat had nu moeten geschieden?

Vooreerst had het geheele 12e Bataillon met de Kavallerie en een gedeelte der Artillerie aan wal gezet moeten worden. Onder de bescherming van die troepen had de sapeur-compagnie terstond kunnen aanvangen met het slaan van eene deugdelijke brug over het ondoorwaadbare gedeelte van het strandmeer.

De kavallerie had wellicht nog dienzelfden dag meerdere verkenningen kunnen verrichten; het westelijke fort had sterk bezet en ter verdediging ingericht kunnen worden. Achter de brug, die waarschijnlijk voor 't invallen der duisternis gereed had kunnen zijn, zou het gros der troepenmacht in bivak den nacht hebben kunnen doorbrengen.

Zoodoende ware men gereed geweest om, op den volgenden dag, na de overige troepen ontscheept te hebben, terstond over de brug landwaarts in te trekken.

Niet alleen keeren de troepen op den 6n April naar boord terug, maar de algeheele ontscheping wordt tot den 8n April verschoven.

Noodlottig dralen! onverantwoordelijk tijdverspillen!

Het vijfde hoofdstuk leert ons, welk het object van den tocht moest zijn en wie de mannen waren, geschikt om als gidsen dienst te doen.

Daar wordt de moedige controleur Krayenhoff weer in de hoogte geheven.

Dat sollen met dien heer, wiens moed door geen enkel feit gestaafd wordt, verraadt gemis aan smaak.

Dit geheele hoofdstuk dient verder om aan te toonen, hoe vele middelen den Regeeringscommissaris ten dienste stonden, ten eerste om nog over den vrede te onderhandelen en ten andere om het operatie-plan gemakkelijk te maken; het dient in één woord tot meerdere verheerlijking van den heer Loudon en tot meerdere vernietiging van den heer Nieuwenhuyzen.

Daar waar zooveel partijdigheid doorstraalt in een geschiedschrijver als hier het geval is, ontvangt de onpartijdige lezer zijne berichten met een allezins gewettigd wantrouwen; zoo niet met een volkomen ongeloof.

Het zesde hoofdstuk beschrijft ons de landing van de geheele troepenmacht en de eerste krijgsbedrijven, gedurende den tijd van 8 tot en met 14 April.

Daarbij springen hoofdzakelijk in 't oog: de bemachtiging van de versterkingen aan het strand, de verovering van het bedehuis (missigit), de verkenningen op den 12^{n} April en de tweede inneming van den hardnekkig verdedigden tempel, gevolgd door den noodlottigen dood van den opperbevelhebber op den 14^{n} April.

Daar zijn, den 8^{n} April, twee vergeefsche aanvallen gedaan op de beide oostelijk van het landingspunt gelegen versterkingen. Beide aanvallen, hoewel met de koelbloedigheid en de dapperheid onzen Indischen troepen eigen ondernomen, mislukten.

Waarom?

Omdat een der eerste regelen van den belegeringsoorlog werd verwaarloosd.

Versterkingen als deze, van zware muren opgetrokken, zijn, als ze goed verdedigd worden, niet door Infanterie en Veld-Artillerie te nemen. Met zwaar geschut moet daar eerst bres geschoten worden. De schrijver werpt de geheele schuld van de vruchtelooze aanvallen op den Kolonel van Daalen, die den Overste van Thiel last had gegeven de versterkingen te bemachtigen; wij gelooven, dat de schrijver daarin niet billijk handelt. Een hoofdofficier moet initiatief bezitten en niet blindelings onmogelijke orders opvolgen. De Overste van Thiel had den aanval

niet moeten beginnen, dan nadat deze naar behooren door zwaar geschut ware voorbereid.

De 9n April kenmerkt zich door de vermeestering van het oostelijke fort.

Nadat het zware geschut der marine een bres gemaakt had in den noord-westelijken muur werd dit fort door de Barissan van Madura, onder aanvoering van den Luit.-Kolonel de Rochemont, stormenderhand genomen.

Van den Luit.-Kolonel de Rochemont wordt met veel ophef gewag gemaakt, als van een machtig profeet, die vóór den afmarsch en nadat de marine reeds twee uur lang massa's ijzer in en tegen het bedoelde fort geworpen had, den opperbevelhebber voorspelde, dat hij binnen weinige oogenblikken de sterkte zou veroverd hebben.

En het geschiedde, gelijk de heer de Rochemont voorspeld had. Men bestormde het fort en vond daarin.... het lijk van een Atjehnees.

Dat elkeen, den inlandschen vijand kennende, die voorspelling had kunnen doen, begrijpt de nadenkende lezer wel.

De Inlandsche vijand blaast meestal den aftocht als hij met ijzer en lood wordt overstelpt. Van in de lucht vliegen of zich begraven onder de puinhoopen zijner versterkingen weet hij niet.

Dat de profetie des Oversten de R. zoo schoon bewaarheid werd, was evenwel (zeer waarschijnlijk) nog aan eene andere oorzaak te wijten en het is niet billijk van den schrijver, dat hij alléén de handeling der Barissan voor oogen hebbende, verzuimt van die andere oorzaak melding te maken. Wij bedoelen de verkenning op den vroegen morgen van den 9n April uitgezonden met het doel, om iets naders aangaande de ligging van kraton en missigit beide te weten te komen.

Deze colonne, bestaande uit het geheele 9e Bataillon, en eene compagnie van de landingsdivisie der marine, trok onder aanvoering van den Majoor Knoote, de lagune over, in oostelijke richting.

Bij de inneming van de meergemelde versterking werd bevonden, dat de bres in den noord-westelijken muur op verre

na niet beklimbaar was, en slechts een' enkelen man met moeite den toegang tot het inwendige verleende.

Deze omstandigheid maakt 't dus hoogst waarschijnlijk, dat ook de marsch der hier bedoelde verkenningstroepen, door welken 's vijands terugtochtslijn bedreigd werd, in ruime mate tot den aftocht zal hebben bijgedragen. Den 10n April des morgens ten 7 ure begint de marsch naar den Kraton, die zóó zeer vertraagd wordt, door het gemis van middelen om het ondoorwaadbaar gedeelte van het strandmeer over te trekken, dat de troepen eerst tusschen 12 en 1 uur aan de overzijde zich bevinden.

Onverklaarbaar mag het heeten, dat een Kolonel der Genie, die tevens Chef van den Staf is, die over een genoegzamen voorraad materiaal beschikken kan, niet gezorgd heeft voor het vervaardigen van eene brug.

Maar onverklaarbaar is het mede, dat Generaal Köhler den marsch heeft doorgezet, zonder te wachten tot een allezins bruikbare overgang was vervaardigd.

Ondanks de verbazende vermoeienis, veroorzaakt door den marsch over de naakte rijstvelden in de brandende zon, na den afmattenden tocht door en over het strandmeer, zien wij nog vóór zonsondergang de dappere troepen in het bezit van het Atjehsche tempelgebouw.

Zeer valt het te betreuren, dat nog dienzelfden avond de duur gekochte plek weer werd prijs gegeven en dat vervolgens drie volle dagen, 11, 12 en 13 April, de troepen in bivak naast de missigit, zoo goed als werkeloos bleven, bij voortduring blootgesteld aan 's vijands aanvallen.

Onvergeeflijk noemen wij de zorgeloosheid, door welke behalve het materiaal tot het bouwen van bruggen ook de stormladders, brandhaken en ontstekingsmiddelen aan boord waren achtergelaten.

De Kolonel, Chef van den Staf, heeft veel op zijne rekening.

Maar welke fouten ook in de leiding en de aanvoering der troepen mogen begaan zijn, wij zien alweder, uit dit werk van den heer de R., dat het Indische leger zijne aloude stoutmoedigheid en aan roekeloosheid grenzende onversaagdheid niet heeft

verloochend; dat er weer heldendaden zijn verricht den meest beroemden helden der oudheid waardig.

Als wij de zeer boeiende beschrijving lezen van de tweede bestorming van den missigit op den 14ᵉ April, dan rijzen de gestalten van het grijs verleden verjeugdigd voor onze verbaasde blikken op.

Het tooneel verplaatst ons in Voor-Indië twee en twintig eeuwen terug.

De grootste veldheer der oudheid door zijne soldaten gedwongen zijn zegevierenden tocht naar het Oosten te staken, vangt langs Hydaspes en Indus den terugmarsch aan en brengt de stammen aan de oevers dier stroomen wonende achtereenvolgend in onderwerping.

Het zijn voornamelijk de Malliërs, door krijgshaftigheid uitblinkende, die den wereldveroveraar een hardnekkigen tegenstand bieden.

Nadat zij in meer dan een bloedigen slag overwonnen zijn, nadat hunne steden de eene na de andere in Alexander's macht zijn gevallen, verweeren zij zich in hun laatste burcht met den moed der vertwijfeling.

Die burcht moet worden bestormd. Het bevel daartoe wordt gegeven en de stormladders worden tegen de muren geplaatst. Maar de Malliërs zenden zulk een stroom van pijlen op de bestormers af dat deze ontzet terugdeinzen.

Nu grijpt Alexander zelf een ladder, en vliegt het schild in de linker het zwaard in de rechter hand door zijne getrouwe vrienden gevolgd, naar boven. Ondanks hun wanhopigen tegenstand werpt Alexander zijne vijanden achterover van de muren; zijn zwaard maait ontzettend in 't ronde en breekt de baan voor zijne soldaten, die juichend hun veldheer en koning volgen.

Maar de zwaarte der bestormers doet plotseling de ladders breken. Alle storten omlaag en genoegzaam alleen staat Alexander boven op den muur, terwijl het pijlen en speren regent op zijne blinkende wapenrusting.

De Macedoniërs roepen nu den beminden koning toe den

muur te verlaten. Maar Alexander weet van geen wijken; eensklaps springt hij geheel alleen naar beneden in de burcht.

Met den rug tegen den muur geleund zwaait hij nu zijn bliksemend zwaard en doet de Malliërs in 't stof bijten.

Zijne vrienden Leonnatus, Peucestes en Abreas volgen hem spoedig en deelen in zijne gevaren.

Wel stort Abreas door een pijl getroffen dood ter aarde, wel dringt een andere pijl door Alexander's pantser heen in zijne borst zoodat de groote koning bewusteloos nederzinkt, maar Leonnatus en Peucestes beschermen hem. Maar op nieuw verschijnen de Macedonische soldaten op de tinnen en weldra is de burcht genomen en wordt de gewonde veldheer in triomf, op zijn schild, door zijne getrouwen naar de legerplaats teruggedragen.

Wie denkt niet aan deze ontzagwekkende bewijzen van heldenmoed, waar de schrijver ons verhaalt, hoe (bladz. 215) onze dapperen aanvankelijk te vergeefs de muren van de tempelomheining trachten te beklimmen en hoe zij door lansen, klewangs, steenen en kogels getroffen in menigte dood of gekwetst van de stormladders naar omlaag tuimelen!

Wie denkt niet aan Alexander, als hij Huyer naar boven ziet snellen, met het geweer van een zijner gewonde soldaten gewapend, als hij eenige seconden later Huyer geheel alleen op den muur ziet staan, eene heldengestalte in een lichtkrans, gevormd door de lansen en zwaarden zijner vijanden!

En als eindelijk Huyer, gevolgd door Gilgien naar beneden in de burcht springt, te midden der van woede en vertwijfeling brullende Atjehers; als weldra, door zoo'n voorbeeld meegesleept, zijne juichende soldaten hem volgen, en de vijand op de vlucht slaat; dan hebben wij slechts bewondering voor de hooge opvatting van plicht zoo eigen aan het Nederlandsch-Indische leger.

Jammer, dat deze roemvolle dag op zoo droevige wijze ten einde liep, door den noodlottigen dood van den opperbevelhebber.

Als wij in het zevende hoofdstuk lezen, hoe de Kolonel van Daalen draalde om, na den dood van den Generaal Köhler, het bevel op zich te nemen en te vertrekken naar de missigit, waar

zijne tegenwoordigheid dringend gevorderd werd, moeten wij, met den heer de R., tot het besluit komen dat de Kolonel van Daalen op dien gewichtigen dag zijn plicht kwalijk begrepen heeft.

Maar moet ook de Kolonel Egter van Wissekerke niet een deel der schuld dragen van het ongebruikt laten van den kostbaren tijd op den 14ª April, zoo gedenkwaardig om de moedige daden van een Eichholtz, een Sievers, een Perié, en hunne soldaten?

De Kolonel Egter had zeer goed, in afwachting van de komst van den Kolonel van Daalen, en in overleg met de overige bevelhebbers, de operatiën kunnen doen voortzetten.

Een pijnlijken indruk maakt de oneenigheid tusschen de hoogste bevelhebbers, die niet genoeg zelfbeheersching bleeken te bezitten, om uit liefde voor 's lands belangen hunne onzalige twisten terzij te stellen.

Het achtste hoofdstuk vermeldt, als krijgsverrichtingen onder het bevel van den Kolonel van Daalen, eene vruchtelooze verkenning op den 15ª April, en een vruchteloozen aanval (den 16ª April) op eene vijandelijke versterking; 't zij den kraton of een vóórwerk van den kraton.

Waartoe diende die verkenning op den 15ª April? Had de Kolonel van Daalen met de aanwezige gidsen niet terstond kunnen oprukken naar den kraton?

Waarom de Kolonel van Daalen het gevecht op den 16ª niet heeft doen voortzetten, waarom hij de gidsen als 't ware heeft terzij gesteld, waarom hij eindelijk den terugtocht naar het strand heeft aangenomen, zijn even zoo vele raadselen.

Maar ook de overige bevelhebbers, van de Infanterie althans, stemden voor den terugtocht. Dit doet het vermoeden rijzen dat deze handeling niet zóó onzinnig was, als de schrijver haar wil doen voorkomen.

De hoofdstukken nº 9 en 10 moeten dienen om aan te toonen, dat èn de Regeeringscommissaris èn de bevelhebbers van Daalen en Egter van Wissekerke de schuld te dragen hebben van het onverrichter zake terugkeeren der eerste troepenmacht.

Men staat verbaasd, als men bespeurt dat de schrijver de

gesprekken tusschen de hoofdpersonen zoo juist heeft kunnen boekstaven.

Is de schrijver getuige geweest bij al die tête-à-tête's? Zoo niet dan zijn de gesprekken vernuftig gephantaseerd.

Op bladzijde 265 spreekt de Controleur Krayenhoff den Regeeringscommissaris zoo onbeschaamd toe, dat het allezins verwondering moet wekken, hoe de heer Nieuwenhuyzen zulke taal van een ondergeschikt ambtenaar heeft kunnen verdragen.

Wat is er van het gebeurde met Toekoe Neq, den gebieder van Marassa?

Bestond er voor den heer Nieuwenhuyzen gegronde reden om dien vredelievenden Atjeher van het begin tot het einde te wantrouwen?

Men moet erkennen, dat de handelingen van hen, die de hoogste leiding op staatkundig en krijgskundig gebied in handen hadden, ten opzichte van dien Toekoe Neq, op 't zachtst genomen, zeer zonderling zijn geweest.

Het ware te wenschen dat de heer Nieuwenhuyzen er toe besluiten kon deze en meer raadselachtige punten in 't openbaar op te helderen.

In het 11e hoofdstuk gaat de schrijver voort den heer Nieuwenhuyzen zedelijk hoe langer hoe meer te vernietigen.

Eerst wanneer de officieele bescheiden, betreffende den eersten krijgstocht tegen Atjeh bekend zullen zijn, zal men met zekerheid kunnen zeggen of de heer Nieuwenhuyzen al den smaad verdient, met welken hij in dit werk als overstelpt wordt.

In de hoogste mate moet een indruk van walging bij den onpartijdigen lezer worden teweeg gebracht, door den heftigen partijstrijd, die 't gevolg is geweest van deze mislukte onderneming.

De heer Keuchenius vindt het noodig om van den heer Loudon te getuigen, dat deze, door het ondernemen van den oorlog, oneer gebracht heeft over Nederland en de heer de Rochemont, de schilddrager en bazuinblazer des heeren Loudon, oordeelt het nuttig den heer Keuchenius en zijnen medestanders het vers van Bellamy naar het hoofd te slingeren, waarin de verrader des vaderlands, wordt gegeeseld.

Het eerste deel wordt besloten met eene bloemlezing uit rede-

voeringen, die kort na den terugtocht der eerste troepenmacht in 's Lands Vergaderzaal zijn uitgesproken. Als de bladzijden van het bijblad, waar de aangehaalde volzinnen te lezen zijn, niet werden aangewezen, zou men geneigd zijn te beweren, dat eene achtbare vergadering van volksvertegenwoordigers, met eene nota voor zich, waarin de geschiedenis onzer betrekkingen met Atjeh, van het jaar 1824 af, staat geschreven, onmogelijk dergelijke kant-noch-walrakende oordeelen kan uitspreken. De heer Loudon verdient noch "cet excès d'honneur", hem door den heer de R. toebedeeld, noch "cette indignité", hem ook door mannen van aanzien en gezag, zoowel in als buiten de Staten-Generaal, aangedaan. Zij die aan den eersten krijgstocht een werkzaam aandeel hebben genomen moeten erkennen dat fouten van allerlei aard maar vooral gebrekkige leiding de oorzaken van tegenspoed zijn geweest.

En nu ten slotte ons oordeel samenvattende over het werk des heeren de R. moeten wij erkennen, dat het uit een letterkundig oogpunt lof verdient. Sommige gedeelten zijn zeer boeiend en schilderachtig, en het geheel is ook voor niet-militairen onderhoudend.

Op ons heeft het echter geenszins den indruk gemaakt van een onpartijdig verhaal. — Het is eene buitensporige verheffing van den heer Loudon; het is de moreele vernietiging van mannen, die in onderscheidene betrekkingen gedurende eene reeks van jaren trouw en eerlijk den lande gediend hebben. Zij hebben — wij herhalen 't — groote fouten begaan, maar wij mogen het "schuldig" niet over hen uitspreken voor en aleer ook door de openbaarmaking der officieele stukken een volledig licht over hunne handelingen zij verspreid.

Daarom ook — de schrijver houde 't ons ten goede — kunnen wij voorloopig nog niet aannemen, dat de pen, met welke dit verhaal geschreven is, zonder tegenspraak heeten mag: "de Stift der Geschiedenis."

N.

MENGELINGEN,

van letterkundigen, socialen, staatkundigen en wijsgeerigen aard.

CORNELIUS EN HET DUITSCHE HELLENISMUS. [1] — Sedert tal van geslachten heeft de dood eens kunstenaars in Duitschland niet zulk een diepen indruk gemaakt als die van onzen meester Peter v. Cornelius. De lijkredenen, levensbeschrijvingen en beoordeelingen, aan dezen Nestor der schilderkunst gewijd, hebben een weêrklank gevonden in de bladen van alle beschaafde landen; 't is dus verre van mij 't een en ander te willen herhalen, of ook een beschrijving te willen geven van de lange reeks zijner werken. Mijn doel is uitsluitend eenige opmerkingen van praktischen aard aan hem en zijne werken te verbinden, welke weinig overeenkomen met hetgeen de voornaamste woordvoerders op æsthetiesch gebied verkondigen.

Tot wettiging mijner poging dient, dat ik in de gelegenheid ben geweest de meeste der voorname kunststukken van Cornelius te zien, zoowel zijne freskoos in de Villa Bartoldi te Rome, als de kartons voor de schilderingen van het Campo-Santo te Berlijn, en dat ik verscheidene jaren met den afgestorvene in nauwe persoonlijke betrekking stond.

Toen Cornelius aan de Akademie van Dusseldorp zijn loopbaan begon, gaf het bestuur hem den raad, zich liever aan 't een of ander meer stoffelijk beroep te wijden, daar alle talent tot schilderen hem ontbrak.

---

1 Ofschoon deze redevoering in Duitschland reeds kort na Cornelius' dood geschreven werd, is zij eerst onlangs uitgesproken, en ten onzent althands volkomen nieuw en *à propos*. Dr A. Reichensperger is een der genen, die niet minder dan Bulwer en D'Israeli (Beaconsfield) het bewijs leveren, dat politiek en kunstliefde elkander niet vijandig behoeven te zijn. Duitschland heeft niet vele mannen, die zoo veel kennis aan zoo veel ruimte van blik, aan zoo gezonden humor en zoo schitterend vernuft paren als August Reichensperger. RED.

Een zoo scherp geteekende persoonlijkheid liet zich echter door dit oordeel niet afschrikken: 't was hem veeleer een spoorslag om zich een eigen weg te banen. Rome — de tooverkracht van dien naam trok hem naar de eeuwige stad, waar hij in aanraking kwam met eenige andere duitsche mannen, die, gelijk hij, vervuld waren van de gedachte, om de verwaarloosde bronnen der christelijke kunst weêr op te graven, om het gebied der æsthetika dat in een woestijn dreigde te ontaarden, op nieuw te bevruchten. In den toestand der eerste tien jaren van deze eeuw, was Rome inderdaad de eenige plaats, waar Cornelius, in gezelschap zijner gelijkgezinde vrienden, Overbeck, Schnorr, Veit, Schadow, enz. de spade kon steken, om het werk der hernieuwing aan te vangen. En toch zou ik haast geneigd zijn 't noodlottig te noemen, dat hij de eerste stappen van zijn kunstenaarsloopbaan aan den oever des Tibers moest doen. Zijn natuur en zijn genie hadden duidelijk het germaansche karakter; wat de scheppers onzer gothische kathedralen als bouwmeesters waren dat had hij, naar zijn geheelen aanleg, als schilder kunnen worden. Door 't ontijdig en te lang verkeer met de antieken en de Italiaansche kunst is zijn eigen innerlijk wezen eenigzins van den duitschen landaard vervreemd, en dat wat ik architektonische zin kon noemen, is bij hem niet tot zijn volle waarde gekomen. Wel is waar bewonderde hij steeds de monumenten der germaansche middeleeuwen, maar een veelzijdige, grondige opvatting ontbrak; en vooral was hij niet van deze hoofdwaarheid doordrongen, dat de architektuur het centrum uitmaakt van alle kunstbeweging en dat vooral de schilder- en beeldhouwkunst, als uit haar ontsproten, zich naar haar moeten richten, en wet en regel van haar aannemen, inzonderheid voor zoover zij tot monumentaal doel strekken. Ik zeg dit omdat Cornelius zich als levenstaak gesteld had de monumentale schilderkunst te doen herleven, en zijne natuurlijke neiging hem ook tot dezen werkkring aanspoorde. Op het paletschilderen met olieverf heeft hij zich nooit toegelegd; zijne teekeningen voor gravures, zoo als b. v. zijne illustraties van het Nibelungen-Lied en van Göthe's Faust, hebben overal een zeker monumentaal karakter; men zou kunnen zeggen, dat zij in lapidairstijl gedacht waren.

Het genie van Cornelius zou zeker meer geschitterd hebben, indien gedurende de grootste helft zijns levens de zin voor de

monumentale voortbrengselen der middeleeuwen (nu in den laatsten tijd overal ontwaakt) reeds ergends aanhangers gevonden had, als ergends eenig spoor van echt nationaal kunstleven te vinden ware geweest. De gebouwen, welke Cornelius met zijn freskoos versierde, de villa Bartoldi bij Rome, de "Glyptothek", de "Pinakothek" (vreemde namen voor *duitsche* monumenten) en de "*Ludwigskirche*" te Munchen, zoowel als het "Campo Santo" te Berlijn, van welke laatste de teekeningen nog slechts op papier bestaan, gaven geen gelegenheid tot een harmoniesch samenwerken van den schilder met den architekt, de schilder kon niet in de opvatting des bouwmeesters treden; 't lag veeleer voor de hand, dat in deze pseudo-antieke, beginsel- en karakterloze gebouwen, de schilder alleen de hem ter beschikking gestelde muurvlakte mat, en zijne schilderingen als hoofdzaak beschouwde.

De wanverhouding viel dadelijk in 't oog, als het te beschilderen monument inderdaad de naam van kunstwerk verdiende. De indruk is b. v. zeer storend in het prachtige gothische koor van de munsterkerk te Aken, waarvoor Cornelius een geschilderd venster ontworpen heeft, waarbij hij veel te weinig lette op de regels van den middeleeuwschen stijl, en op de konstruktie van gebouw en venster, terwijl hij zijn glasschildering een zelfstandig karakter meende te moeten geven.

Bij het begin zijner loopbaan zag Cornelius reeds, dat de Antieken, en de uit hen voortgekomen Renaissance, met zijne geestrijke denkbeelden in strijd waren, dat hij daarin geen genoegdoening kon vinden voor zijne echt germaansche natuur. Dit blijkt ten duidelijkste uit een, door de *Kölnische Zeitung* (N° 142 1867) openbaar gemaakten brief, welke hij in 1811, eenigen tijd na zijne aankomst te Rome, aan zijn Dusseldorpschen vriend Heinr. Mosler schreef. Ik haal uit dezen brief de volgende woorden aan, welke de jonge kunstenaars van Germaansch ras wel beter dan tot nu toe het geval was ter harte mochten nemen. "Hetgeen gij mij over het schilderwerk in den dom van Keulen (de beroemde aanbidding der Drie Koningen, gewoonlijk "das Dombild" genoemd) zegt, is eene ware verkwikking voor mij geweest; want hier hoort men niet dan met zekere geringschatting over de duitsche kunst spreken, wat mij te meer bedroeft, om dat ik haar wezen hier in Italië eerst recht in al zijn glorie heb leeren waardeeren, en zij mij steeds dierbaarder wordt. Waarlijk, beste Mosler, geloof

mij, een duitsche schilder moest zijn vaderland nooit verlaten. In geen geval mag ik lang onder dezen warmen hemel leven, waar de harten zoo koud zijn; met smart en vreugde gevoel ik, dat ik Duitscher ben tot het binnenste van mijn gebeente. 't Is niet te ontkennen, dat hier veel gegevens voor kunstenaars zijn; maar ook veel verleiding en wel de meest gezochte; bij Rafaël zelf schuilt het gevaarlijkste vergift, en een geest die u meêsleept, in hooger mate, dan ik ooit gedacht had. 't Is om bloedige tranen te weenen, als men ziet, dat een geest, die het allerhoogste, gelijk de machtigste Engelen bij den throon Gods, aanschouwd heeft, afvallig worden kan." Ware Cornelius door de omstandigheden in de gelegenheid geweest, zijne neiging, gelijk die uit bovenstaande regels spreekt, te volgen, wellicht was er een Van Eyck der 19e eeuw uit hem geboren; doch de stroom des tijds dreef hem steeds naar de Antieken, en hield hem, zoo als wij zeiden, er van af, zich met den kunstgeest der duitsche middeleeuwen op dit gebied vertrouwd te maken. Ik geloof op deze leemte en de vorming des genialen meesters te moeten wijzen, daar zij een schijnbaren grond aanbiedt voor de valsche beschouwingen, waar nog steeds de duitsche beoefenaars der kunst en de kritici op æsthetiesch gebied aan mank gaan. Een zekere Herman Riegel, een der woordrijkste en vlugste der *toekomst*-æsthetici, die met voorname geringschatting op de middeleeuwen nederziet, schreef dan ook een lijvig boekdeel over Cornelius en zijne werken, waarvan deze valsche beschouwing het hoofdkarakter uitmaakt [1].

Riegel gelooft, onder anderen, Cornelius te kunnen verheerlijken, door hem met den architekt Schinkel en den beeldhouwer Thorvaldsen op een pedestal te zetten en hun te zamen ter eere na te geven, dat het hun gelukt is het Hellenismus met de duitsche kunst, de christelijke met de Heidensche schoonheid te versmelten. Volgens hem is het raadsel gelukkig opgelost, waarvoor de beteren niet van het Christendom afgevallene renaissancisten der 16e of 17e eeuw zich vruchteloos hebben afgesloofd, tot eindelijk de Rococokrankzinnigheid bijna de geheele kunstwaereld bemachtigde. Wat er onder den invloed van Schinkel, trots zijne

1 Cornelius, der Meister der deutschen Malerei, von Hermann Riegel, Hannover bei Rumpler. 1866.

groote talenten, van de Berlijnsche Architekten werd, is algemeen bekend, gelijk een ieder weet, dat in de beeldhouwwerken van Thorvaldsen een duitsch element zich bij het helleensche voegde. Beider arbeiden is echter vruchteloos geweest; Schinkel noch Thorvaldsen hebben een houdbare richting kunnen aangeven of een school kunnen stichten; hun werken hebben het hart van 't volk nooit getroffen, zij hebben niet meer indruk gemaakt, dan de vertooning van grieksche dramaas in de oorspronkelijke taal, welke het philologiesch klassicisme, om te bewijzen, dat het ook daarin niet ten achter bleef, heeft doen opvoeren.

Cornelius kan met deze beide mannen niet op één lijn geplaatst worden. Cornelius was geloovig katholiek; hij heeft als trouwe zoon zijner Kerk geleefd, en is als zoodanig met een kruis in zijne gevouwen handen gestorven; zijn laatste woord was: "bidden". Dientengevolge heeft hij ook de kunst der oude Grieken in een hooger licht beschouwd; hij herkende of dacht althans daarin diep godsdienstige gedachten, echoos der openbaring te herkennen; hij schiep daarom nooit doode wezens, noch antieke figuren; in al zijn schilderingen stroomt warm bloed. Vermocht het Hellenismus ook, nu meer dan minder, het Germanismus bij hem te verdringen, nooit bracht het hem in vijandelijke houding tegenover het Christendom. Niet zelden heb ik hem hooren zeggen, dat alleen van 't Christendom hier en hiernamaals heil te wachten was; hij verontrustte zich over de pogingen van hen, die de voorchristelijke literatuur en kunst, als wapen tegen den Heiland en de stellingen des Evangelies wilden gebruiken. Met schrik zoû hij zich van zijn biograaf Riegel afgewend hebben, als hij in dezes later werk [1] de beschimpingen der kerk, harer leer, symbolen en heiligen gelezen had, of al had hij slechts gezien, hoe Riegel de Keulenaars hekelt, omdat zij hun nieuw muzeüm niet met voorstellingen uit de heidensche mythologie hebben gesierd (bladz. 179), maar uit de godsdienst, die het Christendom voorafging, waarvoor Steinle zijne meesterlijke freskoos leverde. Zoo lang Cornelius leefde, durfde Riegel het niet wagen, hem als een van het katholicisme afkeerig kunstenaar voor te stellen; daarom deed hij dit op bedekte wijze, door hem

1 Deutsche Kunststudien von Hermann Riegel. I. Heft. Hannover, bei Carl Rumpler, 1868.

met Schinkel en Thorvaldsen te vergelijken, en dezen beiden mannen eene richting toe te schrijven, die hun geheel vreemd was; zij gingen beide van het standpunt uit, de christelijke kunst door dat wat zij voor Helleensch uitgaven te verdringen; aan eene versmelting van de eene met de andere dachten zij niet. Wel is waar heeft Schinkel zijne kunst ook in gothischen stijl beproefd; doch al deze proeven toonen zonder uitzondering aan, dat hem het wezen der christelijke middeleeuwen en hunne uitingen vreemd zijn gebleven. Dit wordt duidelijk bewezen, door het eigenaardig kenmerk, dat zijne voornaamste bouwwerken, het berlijnsche museum in de eerste plaats, bezitten. Het is nu eenmaal met het christendom niet te rijmen, dat de eene hand den waren God, de andere aan heidensche goden, wierook offert. Deze overtuiging begint dan ook sterk bij het volk door te dringen en twee vijandelijke tegenover elkander staande legers te vormen; de maskers worden weggeworpen, en steeds naakter treedt het atheismus het geloof der christelijke openbaring tegemoet. Terwijl op het gebied der wetenschap de stellingen van Strausz, Feuerbach, Moleschott, Vogt, Schopenhauer door deze zelf en hunne volgelingen ijverig worden uitgezaaid, zijn andere op het gebied der æsthetika bezig de kiemen van het materialismus te kweeken, en het christelijk spiritualisme uit te roeien, tot welk doel nu het zoogenaamde Humanisme, dan het Hellenisme, als schoffel gebruikt wordt. Van de vele kenteekenen dezer richting, geloof ik slechts een van bizonder karakter in het licht te moeten stellen.

Een in het verloopen najaar te Dresden bijeengeroepen vergadering van leeraren der protestantsche godsdienst stemde bij acclamatie in met de inhoud van een vlugschrift, hun door zekeren Dr Semler toegericht. De tekst hiervan luidde: "Einführung des Homer in die Seminare zur Ausbildung von Lehrern und Lehrerinnen, in die Realschulen, die polytechnischen Anstalten und die Militär Akademiën." Volgens de dagbladen, behelsde dit geschrift een hoofdinhoud van een voor ettelijke jaren verschenen brochure van Semler [1], waarin "Homerus als mensch" tot

1 Invoering van Homerus op de Seminariën tot vorming van mannelijke en vrouwelijke leeraars, op de Reaalscholen, de polytechnische scholen en de militaire Academiën.

Die ästhetische Erziehung und Homer, als die Grundlage derselben, dargestellt vom Dr Christian Semler, lehrer der deutschen und englischen literatur. Dresden bei Louis Ehlermann. 1864.

het hoogste ideaal verheven wordt, daar hij met zijne goden in dezelfde harmonie leefde, als met de natuur, zijn gezin, zijn stam en zijn volk (bl. 14). Hieruit komt men verder tot de slotsom, dat niet de duitscher, de franschman of het kind van Albion met *zijn* God en *zijn* stam in harmonie moet trachten te geraken, maar hij moet al zijn krachten aanwenden, een Griek uit den tijd van Homerus te worden! Met dit doel stelt Semler in alle ernst voor, als grondslag tot de opvoeding der mannelijke en vrouwelijke jeugd van veertienjarigen leeftijd, de vertaling der Odyssea te gebruiken, en voor de zestienjarige kinderen, de Ilias, terwijl hij de schoolwanden met afgietsels van oude beeldwerken en met copiën van pompeïsche schilderkunst wil vercieren.

Omtrent de naaktheid der meeste antieke beeldwerken, zegt de schrijver op bladzijde 59 het volgende: "Beschroomde geesten zullen met schrik vragen: Moeten onze dochters ook die verzameling van pleisterafgietsels bezoeken?" Hij antwoordt op die vraag: "Waarom niet? Heeft de menschelijke gedaante in hare volmaakte schoonheid (d. i. naaktheid) niet iets goddelijks dat ons verheft?" Van christelijke of Germaansche kunst spreekt het boek nergends; wezen en beteekenis van beide worden doodgezwegen. Op bladz. 63 en de volgende wordt wel naar Göthe verwezen, doch slechts in zoover als hij in zekere mate een uitstraling van Homerus genoemd kan worden, in zoover als zijne werken een voltooiing der Odyssea en der Ilias uitmaken: „Homerus en de Grieksche beeldhouwkunst vormen den grondslag voor de lektuur van Göthe", zoo drukt Semler zich woordelijk op bladz. 65 omtrent de verhouding tusschen Göthe en Homerus uit.

't Zou een dwaling zijn te gelooven, dat dergelijke ongehoorde stellingen slechts in het brein van een enkelen schoolpedant broeiden. Vroeger hebben wij reeds gezegd dat eene vergadering van leeraren der duitsche jeugd "der Homer'schen Grundlage" haar goedkeurend votum gaf. Maar dit is niet alles: in de hoofdstad van Pruisen en van den Duitschen Bond verkondigen niet alleen de schilderingen in de voorzaal van het door Schinkel gesticht museum, en de beelden op de slotbrug het oudgrieksch Evangelie, maar in de jongste tijd is Semler's opvoedingssysteem reeds onder vormen gebracht voor de kweekelingen van het Sophiegymnasium in de trapzaal.

Een openbaar schrijven van Max Lohde, den kunstenaar, die door de overheid te Berlijn, met deze beschildering belast was, geeft daaromtrent uitvoerige berichten. [1]

Max Lohde, die zich "de laatste leerling van Cornelius" noemt (Cornelius had in Berlijn eigenlijk geen "leerlingen" in den gewonen zin des woords, die zich onder zijne voorlichting op zijn atelier vormden) en zijn werk, "der schim zijns grooten, verhevenen meesters" wijdt, onderscheidt zich van Dr Semler hierin, dat hij in plaats van het tijdvak van Homerus, dat van Perikles als het non plus ultra verklaart. "Ja, zoo roept hij uit, deze goddelijke tijd (van Perikles) moet aller ideaal worden, zoolang het goede nog goed, het ware nog waar, het schoone nog schoon genoemd wordt." Het tijdvak der renaissance vergelijkt hij bij de zon. "Na de verwoesting van Byzantium treedt zij te voorschijn, deze zon, wel niet zoo glansrijk en verwarmend, als die van Hellas, maar toch een zon vol licht en vuur, waar vele planeten overheen dwaalden." Als lichamen van dit zonnestelsel noemt Lohde onder anderen Wycliffe, Savonarola(!), Husz en Luther (waarom ook niet Calvijn?) en zegt dan eindelijk dat "op 't spoor van Winkelmann en Carsten ook voor onze eeuw weder een glansperiode, een bloeitijd in bouw-, beeldhouw- en schilderkunst is aangebroken, zoo als Duitschland zelfs niet ten tijde van Albert Durer en Holbein, Italie slechts alleen door Rafaël en Michel Angelo beleefd heeft, een nieuwe wedergeboorte der kunst, een tweede renaissance." Men ziet dat deze heeren Hellenisten in hunnen zonnewagen niets meer van onze aarde bespeuren, dan de schitterende atmosfeer van hun eigen geest; het christendom is ten minste geheel voor hunne oogen verdwenen; Luther, Husz en Wycliffe trekken hun aandacht nog maar in zoover als zij "het middeleeuwsche bijgeloof" doodwonden toebrachten. — Daar de naam van Cornelius echter niet te verduisteren was, bleef hun niets anders over, dan hem met geweld Hellenist te verklaren, terwijl hij zelf met de Hellenisten en hun geknoei den spot dreef, en tot verheerlijking arbeidde van het Christendom, welks leeringen en wetten hem voor alles heilig waren.

1 Die Sgraffitobilder im Treppenhause des Sophien-Gymnasiums zu Berlin, entworfen und ausgeführt von Max Lohde. Berlin, Springersche Buchhandlung. 1868. Grosz folio, mit vier Abbildungen in Farbendruck.

De eigenlijke kunst van het werk van Lohde bestaat in vier afbeeldingen, welke de ontvoering van Helena voorstellen, haren terugkeer, den terugkeer van Agamennon en dien van Odysseus, welke laatste bezig is, de minnaars van Penelope te dooden. Alles, zoo als de Sgraffitomanie medebrengt, slechts in omtrekken geteekend. De figuren zijn hooggeel op bruinrooden grond zonder verdere kleuren, op de wijze der "etruskische" vazen. De kleeding (voor zoover daarvan sprake kan zijn, daar het naakte overal den boventoon voert), de gelaatstrekken zonder uitdrukking, de stand der figuren en de architektonische omlijsting, zijn niets dan verward samengebrachte copijën van antieke kunstwerken en uit boeken hierover geput. Men ziet dat het Berlijnsche Sophia-Gymnasium met de *hagia Sophia* niets gemeens heeft; de *heilige* wijsheid is "een opgewonden denkbeeld"; de schoone Helena treedt daarvoor in de plaats en de studeerende jeugd moet zich tot de helden van Homerus, niet tot de christelijke trachten te verheffen; zij moet haren geest voeden met beklagenswaardige afbeeldingen van werken uit het vroegere heidendom, in plaats van grondig den katechismus te leeren en zich met de plichten van een christen vertrouwd te maken. De heerlijke kunst der Grieken, zoo als gezegd, op 't nauwst met hun godsdienst en nationaal gevoel verbonden, sproot eigenlijk uit deze beide faktoren voort; — en wij — Duitschers zouden reeds in onze vroegste jeugd onze godsdienst en ons nationaal gevoel moeten verloochenen om ons op de hoogte der grieksche kunst te kunnen stellen! Zeker bezondigt men zich zwaar aan de "schim" van den grooten Cornelius, als men hem voor dergelijk streven als schild aanwendt; al was zijn streven niet in gothische richting, zeker was hij allerminst Hellenist, in den zin van die hedendaagsche afvalligen, die de æsthetika tot ondermijning van het christelijk volksbewustzijn willen aanwenden, gelijk andere de philosophie en de natuurwetenschappen. Men zoude ook zeer dwalen in de gedachte, dat dit pseudo-antiek streven algemeen weerklank vond. Nog rust, God lof, het pruisische schoolsysteem op christelijke grondslagen [1]. Het volk gaat, zoo niet geërgerd, onverschillig de heidensche goden, halfgoden, teekeningen en allegoriën voorbij. Maar ook onder de mannen der æsthetika

1 Men bedenke wel, dat dit artikel in 1867 geschreven werd. *De Schr.*

zelf, zijn er niet weinige, die zich met afschuw van het pseudo-Hellenistiesch streven afwenden.

Zoo zegt een berlijnsch kunstblad [1], hetwelk, gelijk de titel aangeeft, een niets minder dan bepaald christelijke strekking heeft, naar aanleiding der sgraffito-teekeningen van Max Lohde, dat de uitsluitende beoefening der antieken bij de æsthetische vorming in geenen deele met het doel der volksschool overeenkomt.

„Voor de kennis der antieken, zegt de Dioskuren woordelijk, is of eene theoretische of eene praktische bekendheid met de onderdeelen der oude kunst noodzakelijk; waar deze ontbreekt, zijn antieke afbeeldingen als een boek met zeven sloten, dat de jeugdige oogen alleen boeit door de dikwijls zinbegoochelende band (het naakt)." Behalve dit wordt voorts nog den heer Max Lohde verweten, dat hij een slecht zeer gebrekkige kennis aan den dag legt van de geestige kern der grieksche kunst, zoo als de gedrukte voorrede bij de sgraffito-teekeningen met de holklinkende zinsneden, den schrijver geenzins als een historiesch of philosophiesch gevormden kop doet kennen, eenigzins boven het *niveau* der alledaagsche schrijvers verheven.

Gelukkig vormt het Hellenismus, zoo als hierboven beschreven, slechts een eiland in den stroom onzer æsthetische beweging. De waarlijk levende krachten streven steeds meer naar de hernieuwing van die kunstrichting, die gedurende de middeleeuwen *alleen* in 't christelijk westen heerschte en haar toppunt in de grootsche bouwmonumenten bereikt heeft; waarin de geheele oudheid, onder den bezielenden geest van 't christendom, tot hoogere opvatting is gestegen. De denkende mensch ziet in, dat de zoogenaamde gothische beweging niet een min of meer mechaniesch nabootsen van middeleeuwsche kunstwerken wil, maar het aanwenden van de beginselen en de wetten, die daaraan ten gronde liggen bij de hedendaagsche behoeften, waarbij voor den persoonlijken, vrijen geest des kunstenaars nog een aanmerklijke ruimte overblijft.

Ik zou te ver van mijn onderwerp afwijken, als ik de hedendaagsche gothische beweging op praktiesch gebied, waartoe in Duitschland, dank zij de voorzorgen van een groothartig koning,

---

1 Duitsche Kunstzeitung: Dei Dioskuren, redigirt von Dr Max Schäfler. 1867. N. 44. Seite 353.

de voor 26 jaar begonnen hervatting van den bouw des Keulschen Doms de hoofdaanleiding was, ook maar in groote trekken wilde aangeven. Mij voorbehoudende later hierop terug te komen, wil ik nog alleen wijzen op eene tamelijk uitvoerige verhandeling in het tijdschrift the Builder (fol. XXV N. 1291 sq), waarvan de schrijver wel als goed georienteerd beschouwd kan worden [1].

Zeker en met volle recht beschouwt hij de herleving der gothisch architectuur door geheel Europa als een der merkwaardigste verschijnselen der tegenwoordige tijd, hetwelk onvermijdelijk ten gevolge moet hebben, dat het pseudo-hellenisme ras zijnen eigenen dood zal sterven, zoo men deszelfs bestaan leven noemen kan. In werkelijkheid is het slechts een ziekelijke uitwas van het materialisme en het valsche kosmopolitisme, gevoed door een stijve pedante halve geleerdheid, die in de zoogenaamde academie veld wint. Zelf onbekwaam om kunst te scheppen en zich ver boven het christendom verheven wanende, heeft men zijn toevlucht genomen tot een soort phantasmagorie, welke alleen bij diegenen tot eenige illuzie kan strekken, die onbekend, met het innerlijke wezen van het oud-grieksche zieleleven en de grondslagen der oude kunst, tooneelcostumen aanbidden.

Dr A. Reichensperger.

KERKELIJKE BOUWKUNST. — Sedert twee jaren verschijnt te Berlijn, onder bestuur van den bouwkunstenaar Theodor Prüfer, een tijdschrift, getiteld: "Archiv für Kirchliche Baukunst und Kirchenschmuck," dat in alle opzichten aanbeveling verdient. De heer Prüfer, een zeer begaafd jong en ondernemend man, toont in dat werk de echte grondbeginselen der aloude

1 Van de in bovenbedoelde verhandeling voorkomende dwalingen omtrent feiten, zullen wij slechts de volgende aangeven. Op bladz. 793 staat: "We cannot help expressing our opinion, that the omission of the stone lantern over the crossing as is shown in the original drawings, was a great mistake, etc." (Wij kunnen niet nalaten op de groote fout te wijzen, welke ontstond door het weglaten van de steenen lantaarn, die op het oorspronkelijke plan was aangegeven). Er bestaat echter geen oorspronkelijk plan van den toren of de lantaarn boven het kruisgewelf of de doorsnede der beide hoofdschijven. De steenen lantaarn, waarvan de Builder spreekt, is eerst in het werk van Boisserée boven den keulschen Dom als bloote hypothese verschenen. Het grootste vergrijp van Zwirner is ongetwijfeld de willekeurige verandering van den noordelijken toren, waar hij het reeds bestaande gedeelte van den trappentoren liet afbreken, om de trap in een pijler te verleggen.

bouwkunst, met hetgeen daartoe behoort, grondig te verstaan. Hij stelt die tot voorbeeld aan de bouwkunstenaars onzer dagen, zonder op eene slaafsche navolging van bijzonderheden aan te dringen. "Door het oude het nieuwe" heeft de schrijver tot motto op zijn werk gesteld. Het tijdschrift verschijnt alle twee maanden, en kost per jaargang van 12 vellen, groot quarto, met veertig groote steendrukken, behalve vele kleine illustratiën in den tekst, 12 marken (7½ gulden). De inhoud bestaat uit: 1° Verhandelingen van algemeenen aard. Daaronder munt bij voorbeeld uit eene studie over "De schoonheid des kruises in de Kerkelijke Kunst", voorkomende in de 5e aflevering, van den eersten jaargang; 2° Opstellen over bijzondere kerken of kerkelijke voorwerpen; 3° Mededeelingen uit alle landen, waarbij ook de Nederlanden niet vergeten zijn; 4° Eene zeer volledige bibliographie over kerkelijke bouw-, beeldhouw- schilderkunst, enz. 5° De hierboven genoemde gravuren.

Daarbij zij nog opgemerkt, dat de schrijver, ofschoon protestantsch, het godsdienstig gevoel der katholieke lezers nooit beleedigt, en zijn werk derhalve ook om deze reden aanbeveling verdient. Dr P. A. Th.

MONOGRAPHIE EENER HOOFDKERK. — Joseph Marmon, kapittelheer te Freiburg in Breisgau, heeft eene nieuwe volledige beschrijving gegeven van de hoofdkerk aldaar. "Unsrer lieben Frauen Münster zu Freiburg in Breisgau, mit Ansicht und Grundplan des Münsters; Freiburg, Herdersche Verlagshandlung, 1878"; kl. 8° 210 blzz. in half linnen gebonden, en kost 1½ m. (fl 1.—). Dit boekje, waarin alle studiën over deelen van de kerk (zoo als b. v. die van hoogleeraar Bock) met zorg zijn gebezigd, munt uit door ernst, klaarheid en volledigheid. Hierin wordt niet alleen de geschiedenis van den bouw en de tegenwoordige toestand beschreven, maar alle bijzonderheden van het kerkelijk leven te Freiburg die met den dom in verband staan verhaald. Zoo vinden wij daarin bij voorbeeld eenen ommegang van de 15e en eenen van de 16e eeuw geschetst, met de wijze waarop de ambachtsgilden daaraan deelnamen. De regeling der goddelijke diensten, gelijk die heden bestaat, wordt daarbij niet vergeten.

De dom is sedert eenige jaren onder de handen der restauratie. De oude grauwe kleur is afgekrabd; de roode steen vertoont zich

vriendelijk genuanceerd in levendige natuurkleur aan het oog des beschouwers. De standbeelden der pijlers dragen weder hunne oorspronkelijke polychromie, en de prachtige geschilderde vensters worden gereinigd en stralen in volleren glans. Dr P. A. Th.

UN RÉFORMATUR CATHOLIQUE A LA FIN DU 15e SIÈCLE. — Jean Geiler de Kaysersberg, prédicateur à la cathédrale de Strasbourg; 1478—1510. Étude sur sa vie et son temps, par l'abbé *L. Dacheux*, prêtre du diocèse de Strasbourg. Paris, Charles Delagrave, Strasbourg, Derivaux, 1876, 583, en XCV blzz.

De schrijver van dit werk slaat een onbevangen blik op de voortreffelijkheden en op de gebreken van het kerkelijk leven en de zeden der vijftiende eeuw. Het stelt ons de zorg voor welke de edelste geesten van de 13e en 14e eeuw droegen voor het onderwijs en de stichting der geloovigen, en hoe in de vijftiende de held van deze geschiedenis, een voorbeeld van vroomheid en vlijt, en het middenpunt was eener frissche kerkelijke beweging.

Geiler was te Schaffhausen in 1445 geboren, doch reeds als kind kwam hij met zijne ouders naar Elzas. Hij studeerde aan de nieuw gestichte hoogeschool van Freiburg in Baden godgeleerdheid en andere wetenschappen, en werd, na zelfs rector der universiteit te zijn geweest, tot prediker der hoofdkerk van Straatsburg aangesteld, wat toenmaals voor eene bijzondere onderscheiding gold. In deze hoedanigheid begon hij zijne eerste hervormingsplannen te ontwikkelen, in de zittingen eener diocesaan synode. Hier dreef hij b. v. met kracht door, dat aan de ter dood veroordeelden de heilige communie wierd uitgereikt, wat in die dagen verboden was. Vervolgens onderwierp hij aan de magistraat een protest tegen allerlei misbruiken en luidruchtige feesten, die in de kerkgebouwen werden gehouden; tegen het hazardspel en de drinkgelagen verhief hij zijne stem, en de schending der privilegiën van den priesterlijken stand.

De schrijver hangt vervolgens een tafreel op van de meeste misbruiken der eeuw en onderzoekt hun ontstaan. Hij beschrijft hoe de adel naar de geestelijke waardigheden streefde, en beneficiën op beneficiën stapelde, alsmede hoe de zoogenaamde reservebrieven (waardoor geestelijke ambten, reeds vóór den dood der bezitters, aan jongeren werden toegezegd) kwaad gevolg hadden voor de kerkelijke tucht. De schrijver verhaalt hoe de leeken-

vorsten er toe bijdragen om de geestelijkheid van geld en goed te berooven, waardoor deze vaak genoodzaakt waren naar de gunst der groote heeren te dingen. Vurig predikte Jean Geiler tegen denen toestand van zaken, en hij stelde klaar aan den dag dat de verslapping der geestelijke tucht en de wereldzin onder de geestelijkheid vooral aan de hebzucht en verdorvenheid der leeken is toe te schrijven, die de slechtste geestelijken tot ambten bevorderden.

De schrijver doorloopt vervolgens de geschiedenis der voornaamste geestelijke personen, die in den zin van Geiler werkten en geeft een overzicht der geestelijke gestichten van Elzas in de vijftiende eeuw. Hij beschrijft den invloed dien Geiler op alle zijne tijdgenooten uitoefende, waaronder hij menigen warmen vriend, maar ook menigen bitteren vijand telde, zoo als elk begaafd man die bestaande misbruiken bestrijdt. De schrijver is ook niet blind voor Geilers gebreken, tot welke zijn al te groote ijver en ongeduld moeten gerekend worden, wanneer zijne raadgevingen niet onmiddelijk vruchten droegen; als ook eene te groote strengheid in het beoordeelen van sommige handelingen des pauselijken stoels.

Ten slotte geeft de schrijver ons een overzicht en kritiek van Geilers werken, waaruit blijkt dat Geiler wel als een moedig bekamper van den wereldzin, maar geenszins als een voorlooper van Luther c. s. mag beschouwd worden. Geiler erkende niet alleen alle leerstukken der heilige kerk, maar wilde zelfs geen klooster gesloten, geene plechtigheid afgeschaft, maar alleen, de misbruiken opgeheven zien. Hierbij zij nog opgemerkt dat het auteurschap der *Imitatio J. Chr.* door Dacheux' studie op nieuw bevestigd is. P. Schott, een van Geilers leerlingen, verzamelde de werken van Gerson, en zegt te dier gelegenheid in eenen brief, dat het *Libellum de contemptu mundi* (dat is de "Navolging") niet door Gerson maar door eenen zekeren regulieren kanunnik, met name Thomas, is opgesteld. Door dit alles is het werk van Dacheux het merkwaardigste boek dat, neven het duitsche werk over de vijftiende eeuw van Janssen te Frankfort ('twelk een pleit ten voordeele der 15e eeuw bevat), in de laatste jaren verschenen is.

Leuven. Dr P. A. Th.

EENE VAKATURE, AAN DE AMSTERDAMSCHE UNIVERSITEIT. — Ondanks de benoeming van Dr J. Verdam,

den bekenden taalkundige, is de leerstoel in Ned. Letterkunde aan onze Universiteit nog altijd onbezet. Er ſchijnt op dat gebied een onuitroeibaar misverſtand te beſtaan. Men ontziet zich twee leerſtoelen op te richten: één voor Nederlandsche Taal, één voor Letterkunde. Men is er getuige van, dat te Leiden, waar een man van de bekwaamheid van Dr M. de Vries ſints jaren aan het woord was en, bij de Ned. Taalkunde, de Geſchiedenis en æsthetiek der Ned. Letteren onderwees, de daardoor aan de jonge lieden gegeven vorming ontoereikend werd gerekend, en dat men de oogen heeft opgeſlagen naar Dr Jonckbloet, den ervaren en geestigen oud-vertegenwoordiger onzer letterkundige geſchiedenis, om, gelijk het behoorde, een zelfſtandigen kursus in de kunst en de historie der Vaderlandsche Letteren te openen. Nu zouden wij wel willen vragen: op welken grond verwacht men, dat één Hoogleeraar *te Amsterdam* met meer succes dan Prof. De Vries *te Leiden* de beide vakken Taal en Letteren, naar den eisch der Wetenſchap, en vooral naar den eisch van Maatschappij en Leven, onderwijzen zal? Men heeft den Gemeenteraad voor de vraag geplaatst: welke van de beide vakken wenschen de Heeren verwaarloosd te zien? — Maar al zoû men nog kunnen toegeven, dat één der beide vakken minder volledig, minder grondig, minder bezield, minder vruchtbaar te midden der ſtudeerende jongelingſchap optrad, — zoû men dan de litteratuur bij de linquïstiek moeten achterſtellen? Gold het hier een lagere of zelfs een middelbare ſchool, dan zouden we niet aarzelen te zeggen: lezen en ſchrijven, met de taalkennis die daarvoor noodig is, behoort meer tot de eerste behoeften van het praktische leven, dan de kennis der ſchoone letteren en de gemeenzaamheid met de edelste Nederlanders, die in de taal der vaderen hun geest en gemoed hebben uitgeſtort; maar het geldt hier hooger Onderwijs; onderwijs, te geven aan jonge lieden, die gerekend moeten worden met onze taal en haar gebruik tamelijk vertrouwd te zijn. Men krijgt hier dus, op het gebied der taalkunde met de dieper liggende vraagſtukken te doen. Naar mate men in woordvorsching en vergelijking van verwante vormen dieper in de mijn dringt, verwijdert men zich van den levenden Stijl, van den kunstbloei, die zich, daarboven, in Gods zonneſchijn ontwikkelt:

"L'on refuse à la lame ce qu'on donne an fourreau."

De bloeiende en groeiende kunst der letteren wordt opgeofferd aan de fteenachtige wetenfchap der taalvormen. Men fchuift La Harpe en Villemain op zij, om de orakels van Vaugelas, Richelet en Girault Duvier aan te hooren. Welk een miskenning van de eischen onzes tijds!

Welnu, heeft men gezegd, als de litteratuur dan meer behartiging verdient dan de taalvorsching (indien er gekozen moet worden) — kiezen wij dan den kandidaat, die zich door zijne kennis onzer litteratuur, door een gevoel en een fantazie, open voor de waardeering onzer vaderlandsche dichters, onzer kunstenaars, aanbeveelt! Wie van de twee is het? — Dr Verdam of Beckering Vinckers? — Wie van de twee?

"Zeg my dit, o gy die 't weet!"

Zal Verdam hier moeten doen, wat men van Jonckbloet in Leiden terecht verwachten mocht? — Lieve menschen, waar denkt gij aan? Wáar zijn de boeken, wáar de bewijzen, dat Dr Verdam in de æsthetische hoedanigheden van Neêrlands litteraire leven — het verleden en het heden — is ingedrongen? — De Heer Verdam is een verdienstelijk taalkenner; maar méer weet men niet van hem. Kent hij onze litteratuur? Zal hij in de ftad van Hooft en Vondel den jongen lieden de lusthoven der vroegere en latere poëzie, van het geheele nationale geestesleven kunnen ontfluiten? — Is hij vertrouwd met de litteraturen van Frankrijk, Duitschland, Engeland? Begrijpt hij iets van de letteren, als de fijnste en rijkste bloem der Befchaving? — kan hij, wat lektuur, fmaak, geoefendheid, talent van meêdeelen, algemeenen wijsgeerigen blik betreft, in de fchaduw ftaan van Jonckbloet, van Brill, van Beets, van Huet? Had men niet nog eerder Leendertz, ja, Wijbrands of Gallee behooren te benoemen? — Maar wat zoekt men? De man van kennis, fmaak, vernuft, opleiding, gemeenzaamheid met andere litteraturen, bekendheid met den weg in de duitsche boeken over Gothiesch, Frankiesch, Friesch, Angelfaxiesch is gevonden. Hij woont in den Haag. Hij kent Coornhert en Breeroô, zoo goed als het Rolands-lied. Hij kent ook onze penceeldichters: Rembrandt, Ruysdael, Jan Steen, de Van de Veldes; en dat is óok onmisbaar. Het is Dr Jan ten Brink; maar onze Abderieten vinden, dat hij te goed geganteerd is!!!

K.

BROEDER CORNELIS ADRIAENSZ. VAN DORDRECHT.

EEN PLEIDOOI

DOOR

TH. J. I. ARNOLD.

IV.

In hetzelfde jaar waarin de *"Roomschen Uylen-Spiegel"* van JACOBUS LYDIUS het licht zag (1671), verscheen ook, bij Hugo Ryck-hals, te Rotterdam, een werkje getiteld: *"'t Wonderlijck Euangelium van Nicodemus"*, enz. [1] In dit boek dat, opmerkelijk genoeg, gelijktijdig met het hier voorgenoemde verscheen, en welks strekking en vorm eene merkwaardige overeenkomst daarmede verraden, wordt over den Franciscaner niet gesproken; slechts eene slordig bewerkte titelplaat vermeldt diens naam. Deze plaat, op koper gegraveerd, is namelijk besloten in een rand, bestaande uit zes afdeelingen, waarin kleinere plaatjes, en in de laatste dezer afdeelingen vindt men eene voorstelling met het onderschrift: "Broer Cornelis". De Franciscaner is daar, gewapend met de roede, geplaatst tegenover eene der, voor

1 *'t Wonderlyck Euangelium van Nicodemus, verrijckt met bondighe uytleggingen, begrijpende kortelijck den ouden en nieuwen toestandt der H. Roomsche Kerck, door den hoogh-geleerden* ARNOLDUS MONTANIUS (sic). — De titel van het 2e gedeelte van dit boek luidt: *'t Wonderlyck Euangelium van Nicodemus, gedruckt na de alderoudste copye tot Leyden, by Pieter Jansoon, onder den toorn van Sinte Pancracius Kerck, anno* 1478. *En wederom in 't licht gebracht, door den eerwaerdigen Aquila Oreinus, bisschop tot Calorchos.* — Hierbij zij nog aangemerkt, dat er eigenlijk staat: 1418, maar dat dit jaartal, oudtijds, met de pen is veranderd in 1478.

zijne beschuldigers onmisbare, "devotarigen", in het gezelschap eener andere vrouw, waarvan het niet duidelijk is, of ze "Calle de Naieghe" [1] moet voorstellen of wel "Calleken P.", waarover nader.

Voor ons onderwerp heeft dit boek dus geene andere waarde, dan dat het eene caricatuur op den Minderbroeder levert, en we kunnen het derhalve onbesproken laten, na het bovenstaande te hebben aangewezen. Toch moet ik, alvorens dit werk ter zijde te leggen, er op wijzen dat de tweede titel een leugen is. Deze toch verzekert, dat het werkje is "gedruckt na de alderoudste copye tot Leyden, bij Pieter Jansoon, onder den toorn van Sinte Prancracius kerck, anno 1478 (1418)", en aangenomen dat er eene vroegere uitgave van dit "Euangelium" bestaat, die ik evenwel niet heb kunnen vinden, dan is toch de opgave, zooals die hier wordt gedaan, valsch, want Pieter Janssoon drukte eerst in het begin van het tweede derdedeel der 16e eeuw, en in 1418 drukte men nog in het geheel niet. Dit laatste is de schrijver, of de uitgever, waarschijnlijk ook te weten gekomen, nadat de titel reeds was afgedrukt, weshalve het jaartal 1418, met de pen, werd veranderd in 1478. Zou men wellicht deze jaartallen, en misschien ook de aanteekeningen van ARNOLDUS MONTANUS, predikant te Schoonhoven, moeten rangschikken onder de *piae fraudes*, waarover HALMA en BROUËRIUS VAN NIDEK klagen, ten opzichte hunner tegenpartij? Ik voor mij kan althans geen samenhang vinden, tusschen de beide gedeelten van dit "Wonderlyck Euangelium", en de tweede titel is bepaald valsch.

Nog is eene aanhaling van den naam des Minderbroeders, en wel van hetzelfde gehalte, te vinden in het boek getiteld: *Papekost* enz. [2], vergezeld van eene onkiesche gravure, met bijvoeging

---

1 Zie hier voor, blz. 368.

2 *Papekost, opgedist in geuse schotelen, handelende van de pausselyke opkomst, afgodery en beeldendienst, mis, mitsgaders hun val en einde. In nederduitsche dichtkunst gebracht. Met figuuren.* Te Blokziel, op kosten van den uitgever, 1720.

van een paar regelen, getrokken uit een der "Refereynen", voorkomende in de "Historie (en Sermoonen"), luidende:

"In spyt van Brieven of Pasquillen,
Slaa ik myn Devotarisen op de billen".

De volledige titelopgave, zooals die hierboven is afgedrukt, geeft genoegzaam vorm en inhoud van dit boek te kennen, en het is dus onnoodig dienaangaande in nadere bijzonderheden te treden; het werk toch kroont, ook hier, den meester! Om nu evenwel den meester tot zijn recht te laten komen, dient minstens diens naam bekend te zijn, en dit was tot heden nog niet het geval, want hij-zelf verzweeg dien, en ook onze geschiedvorschers en bibliographen ontdekten hem tot dusverre niet.

Een toeval deed mij dien kennen, en ik acht mij gelukkig hem aan de vergetelheid te kunnen ontrukken; hij luidt: LAURENTIUS STEVERSLOOT. Hij die dezen naam voerde, was predikant te Leiden, liet het werk op eigen kosten, en onder het opschrift "Blokziel", in de stad zijner inwoning drukken, en bracht het "zeer in het geheim in de waereld" [1]. Voor nadere berichten, betreffende dezen predikant, vergelijke men *"de Navorscher"* 1864 (dl. XIV), blzz. 75, 119 en 140, en 1866 (dl. XVI), blz. 169.

De poëtaster-taalbederver CAROLUS TUINMAN, predikant te Middelburg, noemt ook den naam van "Broer Cornelis", in zijn werk: *Oorsprong en uitlegging van.... nederlandsche spreekwoorden*, en wel in eene aanteekening op het spreekwoord: "Hij kan klappen als Bruggeman". Gelukkig geeft de S. daarbij op, wie "Bruggeman" was: het was "een paap te Amsterdam, in 't begin der Spaansche beroerten (!!!)... Zijn geheugenis is door dit spreekwoord overgebleven (!!!) gelijk die van Broer Kornelis van Brugge door zijne geesseltucht en predikatiën [2]."

Dr TUINMAN bewijst in deze woorden, hoezeer hij op de hoogte

1 Zie: *Catalogus van boeken, nagelaten door Mr J. van Buren*, verkocht 7 Nov. 1808, door B. Scheurleer, te 's-Gravenhage, blz. 154, N° 1337.

2 C. TUINMAN, *De oorsprong en uitlegging van dagelijks gebruikte neder-duitsche spreekwoorden, opgeheldert tot grondig verstand der vaderlandsche moedertaal.* Midd. 1726. blz. 56.

was, aangaande de persoon en de predicatiën van dien anderen, beroemden, Franciscaner: Joannes Brugman, tijdgenoot van Thomas à Kempis, dichter van de schoone liederen: *Mit vroechden laet ons singhen*, beter bekend naar de woorden van het referein: *Och ewich is so lanc!* [1] en: *Ic heb ghejaecht mijn leven lanc* [2], die in 1473 te Nijmegen stierf; hoogst waarschijnlijk kende hij evenwel de "Historie (en Sermoonen") van "Broer Knelis" nog beter, en het is dus wel jammer, dat hij ons uit dien schat zijner kennis, niet wat meer mededeelde, betreffende den ordebroeder van Joannes Brugman!

Tot besluit van ons overzicht, van hetgeen aangaande Cornelis Adriaensz. in de Nederlanden werd geschreven, blijft mij nog over de bespreking van een paar berichtjes, voorkomende in de *Werken van de Maatschappij der Nederlandsche letterkunde, te Leiden*. Deze, afkomstig van den heer W. J. C. RAMMELMAN ELZEVIER, hebben betrekking op JAN VAN HOUT, van 1565—1569, en van 1572—1596, secretaris der stad Leiden en, in verband met hem, op onzen Franciscaner; het eerste is te vinden in de *Handelingen* [3], het tweede in de *Nieuwe werken* [4], uitgegeven door de genoemde Maatschappij.

In deze beide berichten is sprake van eene vertaling van den "*Franciscanus*" van George Buchanan, die door JAN VAN HOUT zou zijn vervaardigd, en opgedragen aan "Broer Cornelis", maar, hoe dikwijls men die berichten ook overleest, het is onmogelijk den zin te vatten; ze zijn en blijven in tegenspraak

---

1 O. a., in verschillende lezingen, te vinden in: *Horae Belgicae, stud. atq. opera* H. HOFFMANN, FALLERSLEBENSIS. Pars II. (Holländische Volkslieder). blzz. 36—39; VISSCHER's *Bijdragen tot de oude lett. d. Nederl.* 2e st. blzz. 141—144; *Gedichten ontleend aan de... nederl. literatuur der* 12e—16e *eeuw...* d. J. A. ALBERDINGK THIJM, dl. I. blzz. 175—177; W. MOLL, *Johannes Brugman, enz.* dl. II. blzz. 207—209, e. e.

2 O. a. te vinden in: HOFFMAN VON FALLERSLEBEN, t. a. p. blzz. 39—41; VISSCHER, t. a. p. blzz. 244—245; *Oude vlaemsche liederen... uitgegeven* door J. F. WILLEMS, blzz. 456—457; W. MOLL, t. a. p. blzz. 212—214.

3 *Handelingen der jaarlijksche algemeene vergadering, gehouden* 18 *Juni* 1857, blz. 50.

4 *Nieuwe werken*, enz. dl. X. blzz. 288, 289.

met elkander, en breken elkander wederkeerig af. Dit nader aantetoonen acht ik onnoodig, aangezien zulks, voor ons onderwerp, minder ter zake doet.

Bij mij werd de nieuwsgierigheid nog meer geprikkeld, toen ik, na de lezing dezer beide berichten, in het *Biographisch Woordenboek* van A. J. VAN DER AA e. a. [1] bevestigd vond, dat VAN HOUT werkelijk den "Franciscanus" in nederduitsche verzen had overgezet, en die overzetting aan "Broer Cornelis" had opgedragen; dat in het bekende werk van den leidschen secretaris: *Der stadt Leyden dienst-bovc*, in 1602 op het Raadhuis aldaar gedrukt, een proefje dier vertaling wordt medegedeeld, en dat het HS. der *"Voorrede"* daarvan nog in het leidsche Archief wordt bewaard.

Eene vergelijking van de hier genoemde "proeve" [2] bracht de zaak niet tot meerdere klaarheid, want ik kon die acht regels, in den "Franciscanus" van Buchanan maar niet terugvinden, toen ik eindelijk bemerkte, dat ook de schrijver van dit art. in het *Biographisch Woordenboek* weder dwaalt, aangezien het gedicht in het "Dienst-bovc" voorkomende, geene proeve is uit eene vertaling van den "Franciscanus", maar, volgens VAN HOUT's eigene verklaring, eene overzetting van een der door Buchanan vervaardigde epigrammen. De daadzaak, dat ik het origineel ook in diens *Epigrammata* niet kan vinden, doet hier niets ter zake; misschien is de overzetting wel zóó vrij, dat VAN HOUT die even goed voor een oorspronkelijk puntdicht had kunnen laten doorgaan.

Hoe verward dus de hier besproken berichten ook mochten zijn, toch bleek daaruit, dat in het leidsche Archief een stuk aanwezig is, betrekking hebbende op Cornelis Adriaensz., en autopsie kon dus wellicht de zaak ophelderen; ik verzocht dus, en verkreeg inzage van het stuk, en verlof om het afteschrijven en voor mijn doel te gebruiken. De lezing daarvan loste alle raadselen op, en schonk mij de overtuiging dat alle berichten aangaande dit stuk onjuist zijn, met uitzondering van dit, dat in

1 Zie aldaar, i. v.: JAN VAN HOUT.

2 Zie: JAN VAN HOUT, *Der stadt Leyden dienst-bovc.* blz. 2.

het leidsche Archief aanwezig is, eene door JAN VAN HOUT vervaardigde en eigenhandig geschrevene *Opdracht*, aan Cornelis Adriaensz., van eene, door den secretaris vervaardigde, of te vervaardigen, vertaling van den "Franciscanus". Dat deze vertaling werkelijk tot stand zou zijn gekomen meen ik te mogen betwijfelen, ook op grond dat daarvan, noch in HS., noch gedrukt een spoor te vinden is. Bovendien geloof ik, te oordeelen naar de weinige gedichten van JAN VAN HOUT die aan het licht zijn gekomen, en ook vooral met het oog op het puntdicht, dat door hem eene vertaling wordt genoemd van een epigram van Buchanan, maar waarvan het origineel niet in Buchanan's *Epigrammata* te vinden is, dat de taak, om den "Franciscanus" ook maar eenigszins dragelijk, voor zooveel mogelijk getrouw, en met behoud van den geest die in het stuk heerscht, overtezetten, voor VAN HOUT te zwaar zal zijn geweest. Waarschijnlijk schreef hij echter, in een oogenblik dat hij zich daartoe bijzonder opgewekt gevoelde, reeds eene Opdracht, voor de vertaling *in spe*, eene Opdracht zóó scherp en zóó hekelend, niet alleen voor Cornelis Adriaensz. maar ook voor de geheele katholieke kerk, dat ze in dit opzicht geenszins behoeft achtertestaan bij den "Franciscanus" van Buchanan zelf.

Is deze Opdracht in de eerste plaats hekelend voor de Kath. kerk en voor de Franciscanerorde, ze is dit niet minder voor de destijds bloeiende vereenigingen, bekend onder den naam: Rederijkers. Ook aan deze brengt VAN HOUT, in dit stuk, geeselslagen toe, zóó striemend en zóó bloedig, dat hij reeds vooruit scheen te gevoelen dat hij hierover door hen zou worden aangevallen, weshalve hij, achter de hier besprokene Opdracht, reeds dadelijk, en bij voorbaat, een ander stuk liet volgen, waarin hij zijne, tegen de Rederijkers gebezigde, uitdrukkingen trachtte te verdedigen; dit stuk heeft tot opschrift: *Tot het gezelschap ende de vergaderinge der genen, die hem, inde nieuwe Vniversiteit der stad Leyden oefenende zyn, in de Latynsche of Nederduytsche poëzie, en allen anderen lief-hebberen der Nederlandsche sprake.* In dit tweede stuk geeft de S. rekenschap van eenige uitdrukkingen, door hem in het eerste gebezigd, met aanhaling van

een buitengewoon groot aantal plaatsen, getrokken uit grieksche en latijnsche schrijvers.

Ofschoon dat gedeelte, wat betrekking heeft op de Rederijkers, reeds vroeger is uitgegeven [1], meen ik toch goed te doen door het geheele eerste stuk, in ieder geval voor acht tiendegedeelten onuitgegeven, woordelijk te laten volgen, ook als een merkwaardig staaltje van zestiendeeeuwschen, polemischen schrijftrant.

Dat de "Historie (en Sermoonen")" tot grondslag hebben gelegen aan het geschrift van JAN VAN HOUT, die meestal, daarin voorkomende uitdrukkingen parodieert, zou men, ook dan wanneer hij dit niet zelf erkende, alras bemerken, zoodat het onnoodig is hierbij aantemerken dat, diensvolgens, de historische waarde niet grooter is dan die van de berichten van zijne tijdgenooten: VAN MARNIX en VAN METEREN. Het stuk luidt:

"De vertaelder wenscht den Eerwaerdigen Vader, Brueder Cornelis, heeren Adriaens zoon van Dordrecht, minderbrueder tot Brugge, naer zyn verdienste, veel gelux ende heyls.

Die my, E. V. B. [2], van jungs aen ende kintsbeene gekent hebben (zoe ic wel vermuede dat uwe E. V. B. niet en duet) zullen myn getuygen wezen, vande zunderlinge ende grote liefde, ende vande uytnemende ende eenvoudige genegentheit, die ic altyts tot de H. kakolycsche [3] religie, ende tot H. oorden gehad hebbe, zunderlinge tot de bruederen die van buyten zoe simpelicken, in schaepsgraeu gecleet gingen [4], ende uut haere guede wercken, gelyc men den boom aen zyn vruchten kent, haer onzienlicke harten tot kennisse deden comen. Daervan ic mi alhier verdrage wider [5] te spreken, omme niet geacht te wezen voor zulken eenen, die zyn zelfs lof uytblazen, roemen of aen den dach brengen wil, als genuuch verzekert zynde, hue vuylicken dat dygen lof stinckende is. Dat alleenlicken (zunder verwit) gezeyt hebbende, dat ic inden jare XV^{c}Lxvij voorleden, naer dat vele cloosteren, zunderlinge van H. graeuwe oorden, deerlicke

---

1 Zie het stuk: *Oordeel over de Rederijkers, door Jan van Hout*, door W. J. C. RAMMELMAN ELZEVIER, in *De Rederijker; Tijdschr.* enz. Leid. 1860. blzz. 16—19.

2 Eerwaardige Vader Broeder. 3 Woordspeling op: katholieke.

4 De Franciscaners; ook wel Grauwe Broeders genoemd. 5 Wider: verder.

verwoestinge over gecomen was, ende dat de onnozele graeuwe bruederkens voor een tyt lange verjaecht waren, de zaecken op een beteren vuet gecomen zijnde, niet gelaten en hebbe, jae ooc boven myn macht, henluyden tot de wederopbouwinge van hare verwueste woonplaetsen, de behulpelicke hant te reycken [1]; welcke mynen lust ende yver, tot nog tue, niet vernielt noch vermindert en is, niettegenstaende ic alhier gezeten zy in zulcken land, te weten in Holland, aldaer men weynich de H. grijze oorden guetgunstigen can vinden; dat meer is, in zodanigen stad als Leyden, die wel tmeeste geleden heeft, omme de Romsche paeusselicke Godes dienst, ende vervolgens uwe H. graeuwe oorden, als een vande voornemelicxste pilaren van dien, uyt heur stad te weren, ende liever gehad heeft talderuyterste te wagen, ende eenige duyzenden harer borgeren van hunger, cummer en ellende jammerlicken te zien quynen, verdwynen ende sterven, dan dezelve in hare stede weder tontfangen, of te gedogen, twelc Uwe E. V. B., alwaert aen geen andere zaecken, hieraen lichtlicken zal connen afmercken, bevinden ende voor zeecker houden, dat ic maer eens gelezen hebbende, onder de poëzien van den hoochgeleerden, letterrycken ende wel ervarenen Georgius Buchananus, Schotsman, zekere cleyn buuxken, by hem Franciscanum genümt, daerinne dezelve de guede genegentheyt, die hy mede tot de H. graeuwe oorden dragende es, betoont, ende alle de geheymenissen van dien, claerlic, cunstich ende levendich met zyn penne beschreven ende afgemaelt heeft, dat geen schilder, hue gewis van hand ende constryc hy ooc mocht zyn, mogelycken waer de H. graeuwe bruederkens mit zyn pinceel ende verwen beter af te malen, zoe zegge ic dan, dat ic tzelve buuxken maer eens gezien hebbende, my de müeyte niet ontzien en hebbe, op dat het by eenen yegelicken gelezen zoude mogen werden, tzelve in onze nederduytsche sprake te vertalen, daer tue ic te meer bewegen zy, my verzekerende dat zulx onder den oordsgezinden [2] personen die, mits dezen beruerden ende verwarden tijt, dat de gantsche H. oorde, twelck te beclagen is, zo deerlicken schuddet ende beeft, jae genuuch in gevaer van vallen staet, mogelicken haere vorige gesintheyt verwerpen, ende afvallich zoude

1 Dit gezegde moet, natuurlijk, in tegenovergestelden zin worden opgevat.
2 Oordsgezinden: Ordesgezinden; zij, die de franciscanerorde genegen waren.

werden, eenige vrucht duen [1], ende hem vaster ende meerder in zulcke haere guede gezintheyt ende eenvoudigen yver verbinden ende verknopen zal connen, zonderlinge als zyluyden, zoe ic hope, maer eens willen overleggen, ende aenzien huere wercken, zo aldaer binnen Brugge, als binnen Gent, ende in meer andere steden onlangs gebeurt, metter daet betuygen, ende te kennen geven, dat de voors. Ho. Gel. Buchananus, in tgene datmen anderszins alderminst gelooft zoude hebben, niet dan de naecte waerheit en heeft geschreven. Ende en hebbe ooc, myns beduncken, den tyt niet vergist, omme den jegenwoordigen Franciscaender, by my, zoo gezeyt es, op nederduytsche ryme vertaelt zijnde, alsnu aen den dach te laten comen, want in plaetse dat zo ic tzelve hadde laten uytgaen, alvorens de genuemde Brugsche ende Gentsche graeubruederen, in zodanich eerlick ende oordversierlic werc, hier verzwegen te nommen [2], zuet uwe E. V. B. ende alle andere yverige harten, de H. oorde tuegedaen zynde,

1 Vrucht doen: voordeel aanbrengen.

2 De S. doelt hier en in de eerstvolgende regelen, op de beschuldiging van het plegen van onnatuurlijke zonden, aan eenige Minderbroeders ten laste gelegd, tengevolge waarvan, 28 Juni 1578, te Gent vier, en 26 Juli van hetzelfde jaar, te Brugge drie hunner werden verbrand. In hoeverre deze beschuldigingen op waarheid gegrond zijn, is moeilijk uittemaken; te Gent waren destijds Hembyze en Ryhove volkomen meester, en ook Brugge was sedert 20 Maart, door den laatstgenoemde, aan de Staten onderworpen; de Franciscaners hadden den eed, van afzwering van het gezag van Don Jan van Oostenrijk, en van getrouwheid aan den aartshertog Matthias geweigerd, en daardoor den haat nog doen toenemen, die de hervormingsgezinden hen toch reeds toedroegen, omdat deze orde zich het sterkst verzette tegen de invoering der nieuwe begrippen. De meeste schrijvers, die het feit verhalen, houden het er dan ook voor, dat partijzucht hierbij in het spel was. De heer JANSSEN, dit laatste ook mogelijk stellende (t. a. p. I. 175), meent dat deze partijdigheid voortvloeide "uit oude haat tegen broeder Cornelis", een vermoeden dat echter moeilijk aantenemen is, aangezien diens naam door geen enkel schrijver uit dien tijd, ook maar slechts wordt genoemd, behalve door de "Historie (en Sermoonen"), terwijl de ijver, die door de orde der Franciscaners, in het bestrijden der nieuwe leer werd betoond, overbekend is. En al waren de aan deze zeven monniken ten laste gelegde misdaden bewezen, wat zou dat nog bewijzen tegen de geheele Franciscanerorde? Niemand toch ontkent dat de gebreken der geestelijkheid van de 16e eeuw vele waren, en eene herstelling der tucht meer dan noodzakelijk was; juist daartoe moest de vermeerdering der bisdommen dienen, waartoe reeds onder Filips den Schoone was besloten, welk besluit door allerlei omstandigheden onuitgevoerd was gebleven, tot op de aankomst van Filips II, die het eindelijk met destemeer kracht doorzette, omdat dit ook met zijne staatkundige plannen strookte. En zullen er onder de geestelijken van alle kerkgenootschappen niet altijd slechte blijven bestaan, zoolang het menschen zijn?

meer dan te wel bekent, en gevonden waren veele eenvoudige menschen, tonrecht, hadden mogen wanen dat de voorverhaelde Ho. Gel. Buchananus zulx uyt eenen eygenen haet, die hy tot H. graeuwe oorde mochte hebben, verdicht ende verziert hadde, gelyck men huydensdaechs, God betert, weynich haer guet gonstige menschen bevint, zal een yegelicken dezer tyt de gemelde hooftzaecken, zo gezeyt es, alle de werelt blyckelicken gemaect zijnde, verzekert wezen ende ontwyfelicken geloven mogen, dat tzelve zulx waerachtich ende, vnder de H. graeuwe oorde, niet nieu noch ongehoort en es, naerdien tvoors. buuxken [1] bynaer twintich jaren geleden, inde Latynsche spraecke voorgaende beschreven en eerst uytgecomen es, ende zo, dezelve slechte ende eenvoudige harten, haere reeckeninge aldus connen maecken: Indien in zulcken groten hooftstuc de naecte waerheyt es getreft ende geschreven, gelyk die es, behoren de andere zaecken, veel minder en cleynder zynde, te beter geloof te verdienen, achte ic dat die niet al zonder de waert en rekenen. Voor zoo vele my aengaet, ic houdet altemalen voor gewis ende zeecker, ende en twyfele ganschelicken niet, of de H. graeuwe oorde, die, zo uwe E. V. B. wel weet, vele schone ende heerlicke bullen, vanden HH. Paeusen, der leecken oogen meest noch verborgen zynde, in voortyden heeft vercregen, en hebbe hiertue oock eenige bezundere bulle, twelck niemant zo zeer vreemt in de oren en derf clincken, wat (want) wat vreemdicheyt waert, dat een Italiaen, gelyc de HH. Paeusen meest zyn, de kinderen ende tgebruetsel van een Italiaen, als Franciscus, den grontstichter der H. graeuoorden was, ende dye, sulx van Italiaens stoffe opgeleyt zyn, vergont ende toegelaten hadde te mogen *italianizeren*. Zoo es dan E. V. B. de voorneemste zaecke ende redene die my bewogen heeft, deze myne overzettinge te laeten uyt gaen, anders niet geweest dan, meenende de H. graeubr. oorde daer mede eenige vordernisse ende dienste te duen, zonder dat ic hier tue, gelyk meest alle de gene bejegent, die huydensdaechs yet in tlicht laten gaen, van eenige vrienden geraden of geprickeld zy geweest, maer daer en tegens zouden eenige van de zelve, oude grijze en verstandige mannen, inder tijt vaderen van H. graeubr. oorde geweest zijnde, my wel aen hebben willen raden, tzelve

1 BUCHANAN'S Franciscanus.

achter te houden, te versmoren ende in zodanigen element, daer mede de waerdige graeubruederen aldaer naer den hemel gezonden zyn,[1] te verbergen, gruwende dat de werelt alreets zoe verre gecomen zoude zyn, dat zy, tgeen hier geschreven staet, niet voor warachtich en zoude willen aannemen. Dan en hebben my zodanige, haere eenvoudige vermaningen, van tgeen ic voorgenomen hadde niet connen duen afstaen, ende daeromme by my zelven naerstelicken ende mit groter andacht bepeyst ende overgeleyt hebbende, under wiens vlercken, opzicht ende beschermenisse ic deze myne overzettinge, ende den arbeyt by my hier inne gedaen, alderbest zoude mogen uytgeven, omme by geen nidige schompers ende laster spreeckende menschen, daer de boze werelt, eylacen! soo mede vervult es, zoo niet geheelic, immers ten alderminsten berispt of gecalangeert te werden, en heeft my geen beter, nutter, bequamer, heerlicker, noch treffelicker personage inden zinne connen comen, dan uwe E. V. B., want al ist zaecke, dat ic noyt zulcken geluc hebbe gehad, van vruntschap, ten minste kennisse met uwe E. V. B. gemaect te hebben, gelyc ic noyt tot zulcke hoge treffelicke zaken en hebben derven trachten, zoe heeft my doch zoe veel guets ende deuchden mogen gebeuren, twelck ic voor een zunderlinge zaecke houde, van uwer waerdige, costelicke sermonen te hebben gezien, gelezen, deurlezen, jae ten laetsten, ooc niet sunder grote mueyten copie te hebben vercregen, de zelve by nae van zulcken waerde houdende als de grote Alexander de poëzien Homeri dede. O waerdige ende uytnemende schoone Sermonen, die de welspreeckentheyt van den wijtvermaerden Cicero, daerby gestelt ende vergeleken zynde, zouden connen verduysteren ende beschamen, waerlicke waerdich zyn omme van alle de werelt niet alleen gezien, gedragen, gelezen, maer ooc, al waert van ratten en muyzen, ic zwyge van menschen, opgegeten te werden, waerdich omme, in de smisse Vulcani, voor verderffenisse bewaert te werden, waerdich omme in gout dat den zwijnen ontvalt, ende dat zo dicwylen in uwe Sermonen te passe comt, beslagen te werden! zoo zy ic dan te rade geworden, den arbeyt, by my in dezen gedaen, uwe E. V. B., als ic mitsdezen due, tue te schryven, tue te eygenen ende op te offeren. Want wien zoude ic

1 Het vuur.

doch de gantsche beschryvinge van den zo H. oorde beter connen toeschryven dan eenen van dezelve oorde, ende boven dien zoo strengen voorloper, voorstander ende voorvechter van dien wezende. Wien zoude ic de openbaringen, van zo grote wonderlicke geheymenissen ende diepe verborgentheyd van zodanigen heerlichen sect, beter connen tue eygenen, dan zodanigen personage die, behalven de oude oordsmysterien, over lange tyden by de vaderen gevonden ende innegestelt, by zyn tyt, zelfs ooc wat nieus verdicht ende in twerc gestelt heeft, namelicken de waerdige discipline, tuchtinge of billenschouwe van allerleye schoone ende jonge vrouwspersonen, welcke poinct, by den voorgemelden Ho. Gel. Buchananum ganschelicken niet aengemerct zijnde, twelc hy, zonder twijfel, niet naergelaten en zoude hebben, indien zo heyligen ende stichtelicken werc, by zyn tyt, bekent waer geweest, ic derhalven alhier achte tot zonderlinge eere van uwe E. V. B., by dezelve eerst gevonden ende gebruyct te wezen. Wien zoudic ten laetsten myne eerste vruchten mogen opofferen, dan zo eenen die dagel. zynen misselicken God, die bij Daniel Maosis [1] genoemt wert, met zulcken innerlicken aendacht opofferen, ende te meer, alzoo ic niemant en wete die alle de wederspreeckeren, dewelcke my hier omme zouden mogen mueyelicken vallen ende quellen, beter den mont zal connen stoppen, ende die zy mit meerder bevinge zullen ontzien, dan uwe E. V. B., dewelcke, niet alleen in zyn Sermonen, als een vroom campioen ende worstelaer, hem in tvelt heeft derven stellen, jegens alle de Calvinisten, Martinisten, Mennonisten, Erasmianen, Cassandrianen, Lindianen ende meer andere, maer ooc jegens de overheyt der stad Brugge, zelf jegens de vier leden van Vlaenderen, jegens de gemeene Staten, jae ooc jegens eenige groot mogende princen, forsten ende potentaten, die hem ten laetsten ooc niet ontsien en heeft, zyne welclappende tonge jegens mijnen heere den Bijtschaep, ic meene den Bisschop van Brugge (dien ic hier um der eeren wille nomme) te wetten, ende deze alle te zamen zo eenen breydel inden munt heeft geleyt, dat niemant meer jegens uwe E. V. B. kicken, of zomen zeyt aen zynen stoc bassen en derf. Zekerlicken, de wedersprekeren, daer my voor gruut, en zullen, zoo ic recht wane, noch zoe veel, noch zoe groot,

1 Maüzzim. Dan. XI: 38.

noch zoe sterc, noch zoe ontsachelic niet wezen, noch uwe E. V. B. zoe bats, zoe quellic, noch zo mueylic niet vallen, als eene van zyne minsten, want ic alleenlicken vreze hebbe, voor een hoop redenlooze zinnen of reeckelige zwynen, van de geene die hem zelfs Rethrozynen nommen; niet alle die dezen name misbruycken, neen voorwaer, maer alleenlicke zulcke die de luyden, zoe zy haers gelyc in botticheyt bejegenden, gaerne wys maecken zouden, de consten van Poëzie ende Rethorycke eene te wezen, tusschen de welcke zoe groten verschille es; zulcke die, als zy maer drie of vier ongebonden regelen by een anderen weten te rapen, een van tnoorden, een van tzuyden, dan een van toosten en dan een van twesten, ende zy de zelve, achter inden staert, op ten anderen properlicke weten te doen rymen ende clincken, een groot stuc werx bedreven willen hebben, zunderlinge als zy haer gedichten, braessems gewyze, wat weten te deurhacken, te deursnyden ende te deurkerven, Horatyum, dien groten orateur, meenen beschaemt gemaect te hebben; zulcke, die bijden anderen in gruughen ende taveernen vergaderen, ende geen minute tyts versaemt en zouden connen wezen, zonder de eenoorde kruyck, daer zy alle haer vernuftige const uyt zuygen, aen den bec te hebben; zulcke, die hare penssen met dranc verladen, zad gemaect ende als een varckensblaze opgejaecht hebben, zo dat haer tlyf van vadsicheyt gespannen staet, dan mit acht regelen, die zy als exsters van deene tak op dander huppelende, tsamen rapen, een rondeelken weten uyt te roepen, een meesterstuc gewracht willen hebben; zulcke die, wetende *ab hoc* en *ab hinc* een Refereynken van vier vijftienen op de knie, zo zyt nommen, te maecken, voor sancten willen aengebeden wezen; zulcke die by de hand durven grypen spelen te maecken, niet opte maniere van den ouden tyt, te weten bluedige tragediën of zuet eindende comediën, daer zy weynich of vergeten hebben, maer gans vp een nieuwe snoffe, ende daer inne niet abelicken, twelc eenichsins lytbaer waer, maer plompelic ende mit voorraet, alle lastertalen ende schimpspreucken, die zy weten te verzieren, up hun eygen vrunden ende guetgonstigen (ic late vianden staen) vphaelen, ende gelyc slangen uytschieten, geen achtenemende wat, waeromme, hue of wien zy deur den heeckel trecken, jae dicwylen haer eygen schand en leempten misbruycken, ende schendige overtredingen niet en connen verzwygen, ende al en

zoudense geen zeven regelen guede duytsche proose (zomen die nomt) zonder missen weten te spreken of te schryven, zo zij xi of xij regelen connen by een brengen, die zoe veel sluyten als een tange vp een varcken, en die dan te versieren weten mit een grooten hoop vremde, dicwyls by hen zelfs verzierde ende ongehoorde termen, geschuimde woorden, slot noch wal hebbende, ende rechts zoe fraey te passe comende als of yemant de passie aen een dans zunge, strax voor grote facteurs willen gehouden wezen, ende hem zelfs daer vooren uytgeven; zulcke zegge ic noch, die niet en weten, noch niet en begeeren te leeren, noch te weten; die vp geen guede vermaninge noch vp geboden of verboden van haer wettige overheyt passen, die mit haer eygen neuswyzicheyt, zy hebben dan recht of onrécht, deur willen voor deze ende diergelyc gespuys van menschen, mit eenen voor een hoop onbesneden zassen en boutspreeckende fielten, lantlopers, quaczalvers, stuytvossen ende schuyffelschappraeyen, die zy tharen hulpe weten te zuucken, te vinden, ende te verwilligen, want zomen zeyt zuuct Hac zyns gemac ende Gelyc zyns gelyc. Zyn E. V. B. zoe beangst, zoe verstrict ende zoe vervaert, als een van uwe H. oordenbruederen voor een nieuwe cap plach te wezen, ende ten waer zaecke dat ik my, jegens de zelve, van den beuckelaer ende de rondasse uwer welsprekender ende Retoricienscher tunge verzekert hielt, ende vastelicken geloofde of dezelve en zoude haer gewillichlicken tot myner schuts ende beschermenisse laten gebruycken, ic en zoude, van enckelen beschaemtheyt, myn noeze niet eens derven steecken, in twelc uwer E. V. B. te minder zwaricheyts heeft te maecken, naerdien deze zaecke u E. V. B. zelver mede aengaet, alzoe tampt daer hy hem zo constich dagelicx mede geneert, als uyte voorgenuemde Sermonen blycken mach, eygentlicke niet en zy dan Rethorycque, twelck een const van welsprekentheyt es, diende (dienende) tot dien eynde alleenlicken omme de toehoorderen, gelyc uwe E. V. B. welheftelicken duen can, mit levendige ende crachtige, fraey gesierde ende schoonverbloemde redenen, eene voorgestelde zaecke gewislicken te duen geloven, of de zelve tot zyn gevuelen te brengen, zulx dat zy, willende de lieden wysmaecken de rymconste Rethorycke te wezen, zy uwe E. V. B. zelfs mede aenrueren, die, volgens zyn eygen zeggen, tcruytken en ruert my niet es. Dit es E. V. B. tgeene daer inne ic zynen dienst, voorstant ende beschermingе

verwachte, twelc, indien ic (als ic my laet voorstaen) verwerven can, zal my geluckich houden, ende niet laeten, zoot mogelicken waer, dat myne vaersen eenige geduyricheyt mochten verwerven, my mit myn uyterste naersticheyt te bevlytigen, dat uwer H. Graeuwe oorde tot geenigen tyt in vergetinge gestelt en werde; verhopende hier en tusschen dat, al zyn de graeubruederen nu ter tyt zoe jammerlic vertreden ende deerlicken verdreven, of wy en zullen den dach noch leven datmen dezelve weder, naer haer verdiensten, hooch verheffen zal. Tgemeen spreecwoort zal, hoope ic, waer gevonden worden, dat Sunt Peters scheepken, up twelc de H. Graeuwe oorde, als een slim forsaet of, zo wyt nommen, een galey buuf, aen een vande voorste riemen, zo cluedich(?) zit en arbeyt, en rueyt en trect, wel hellen (te weten ter hellen rueyen) mach, maer niet zincken en zal. Ende en twyfel niet of ic en zal hier deur verdient hebben, in dagelixe memento te worden gestelt, niet alleen van uwe E. V. B. maer vande gantsche H. graeuwe oorde, ende zulx ooc deelachtich werden de grote verdiensten van dien. Zoe ic mi E. V. B. de zelve, of de H. oorde, in gelycken zaecken, meerder dienst can duen, my zal lief zyn daer tue gebruick te werden. Vaert wel, mit haest in Leyden....." (*Dagteekening niet ingevuld*).

"Uw E. V. B., ende de gemeene graeuwe oorden dienstwillige ende geheel tue gedaene."

Tot beter verstand en ter betere waardeering van deze "Opdracht" kan het nuttig zijn, in eenige regelen den maker en het gedicht in herinnering te brengen, waarvan eene vertaling door JAN VAN HOUT, is of zou worden vervaardigd, welke vertaling, voorzien van de bovenstaande "Opdracht" aan Cornelis Adriaensz., in het licht zou worden gegeven, een plan dat evenwel, gelijk wij reeds zagen, niet tot uitvoering schijnt te zijn gekomen.

Dat eene kroon, hoe schitterend soms ook, niet altijd een benijdenswaardig voorwerp is, ondervonden de meeste europeesche vorsten, gedurende de zoo stormachtige 16e eeuw, en onder hen ook vooral Jacobus V, uit het huis Stuart, koning van Schotland. Deze vorst vond zich, gedurende den geheelen duur zijner regeering — hij stierf reeds op eenendertigjarige leeftijd, geplaatst tusschen twee vuren: aan de eene zijde stonden de

traditiën van zijn huis, zijne gehechtheid aan zijn verbond met Frankrijk en de invloed der geestelijkheid; aan de andere zijde de wensch van zijn oom, Hendrik VIII, koning van Engeland die, nadat hij zich, over brandstapels en schavotten, waarop hij op denzelfden dag Katholieken en Protestanten liet ombrengen, aan het hoofd eener door hem zelve hervormde kerk had geplaatst, van zijn neef verlangde, dat deze hem hierin zou navolgen en, desnoods door dezelfde middelen, de Hervorming in zijn rijk zou invoeren. Een ongewettigde haat, dien de adel van zijn land hem toedroeg, voltooide de ellende van den rampspoedigen vorst, gesproten uit een der rampspoedigste vorstenhuizen. Steeds dringerder en dringerder werd het verzoek, of beter gezegd, de duidelijk uitgedrukte vordering van zijn oom, en Jacobus, niet wetende naar welke zijde hij zich zou keeren, nam eindelijk een hoogst gevaarlijk middel te baat, om zijn oom tevredentestellen, zonder zich zelve al te zeer bloot te geven. Dit middel bestond hierin dat hij wilde trachten, den wensch naar de invoering der Hervorming van zijn volk zelf te laten uitgaan. Zijn gunsteling, Georgius Buchanan, reeds toen bekend als een der beste latijnsche dichters van den nieuweren tijd, moest hem hierbij de behulpzame hand bieden.

Buchanan, die zich reeds vroeger had doen kennen als aanhanger der hervormingsgezinde partij, en wel inzonderheid door zijn gedicht *"Somnium"*, kreeg van zijn' koninklijken meester den last de kerk, in een hekeldicht, wat den vorm betreft gericht tegen de aanzienlijkste en uitgebreidste kloosterorde van dien tijd, op de scherpst mogelijke wijze aantevallen, en deze voldeed aan de, hem niet onaangename opdracht, door de vervaardiging zijner gedichten: *"Franciscanus"* en *"Fratres fraterrimi"*, gedichten zóó bijtend, dat ze niet alleen de Franciscaner-orde, maar de geheele kloosterwereld en de Katholieken van Schotland in het algemeen, tegen den dichter in het harnas joegen. De uitwerking voldeed dan ook niet aan de verwachting die men daarvan had gekoesterd. Het daardoor opgewekt onweder was zóó sterk, dat zelfs de koning zich daartegen niet durfde verzetten, maar zich genoodzaakt zag Buchanan in den kerker te laten werpen, op

aanklacht van ketterij. Deze gevangenschap duurde evenwel niet lang, want Buchanan ontsnapte, hoogst waarschijnlijk met medeweten en medewerking van den koning zelve, vluchtte naar Frankrijk en bleef verder, gedurende zijn geheele leven, eene valsche en dubbelzinnige rol spelen, zich altijd plooiende naar de omstandigheden, waarin hij zich bevond. Na vele wederwaardigheden ondervonden te hebben, en na een langdurig verblijf in het buitenland, zag hij zich later weder geplaatst aan het hof van Schotland, onder de regeering van de dochter van zijn, inmiddels overleden, vroegeren weldoener, de ongelukkige Maria Stuart, wier vertrouwen hij dermate wist te winnen, dat zij hem verkoos tot het leiden harer studiën.

Op welke wijze Buchanan de welwillendheid en het vertrouwen, dat de rampspoedige vorstin hem toedroeg, beantwoordde is bekend: met haren naijverigen, natuurlijken broeder, graaf Murray, werd hij een der hevigste beschuldigers van zijne weldoenster, die hij eindelijk verpletterde door, als handlanger van Murray, openlijk met hem als getuige tegen haar optetreden, en inzonderheid door de uitgave, misschien ook wel weder op aandrang van hooger hand, van zijn schandelijk geschrift: *De Maria Scotorum regina* etc. [1], waardoor hij medewerkte tot de vrij spoedige vervulling der laatste woorden van zijn vroegeren beschermer, Jacobus V [2]. Dat Buchanan het met de dankbaarheid niet hoog opnam, had hij reeds lang bewezen.

---

1 *De Maria Scotorum regina, totaque eius contra regum coniuratione, foedo cum Bothuelio adulterio, nefaria in maritum crudelitate et rabie, horrendo super et deterrimo eiusdem parricideo, plena et tragica historia.* Lond. John Day, 1572. Naar het schijnt, bestaat er van dit schandschrift nog eene andere uitgave, reeds in het jaar tevoren verschenen, onder den titel: *Detectio Mariae reginae Scotorum.* Nog in hetzelfde jaar, 1572, zagen twee verschillende uitgaven van eene engelsche vertaling van dit pamphlet het licht, welke vertaling, waarschijnlijk, door Buchanan zelve werd vervaardigd, benevens eene fransche die, allen van valsche adressen voorzien, vermoedelijk door John Day, te Londen, werden uitgegeven.

2 Deze zou, toen hij aan wanhoop ten prooi, ziek lag op het kasteel Falkland, en men hem daar de tijding bracht dat hem eene dochter was geboren (Maria Stuart), gezegd hebben: "Par une fille la couronne est entrée dans notre famille, elle en sortira par une fille", en ofschoon hij eerst acht dagen daarna stierf, zou hij toch na het uiten dezer woorden niet meer gesproken hebben.

Zou het ter belooning van bewezene diensten zijn geweest, dat Buchanan later een jaargeld van de "maagdelijke koningin" ontving? Zeker is het althans, dat Elizabeth hem jaarlijks 100 p. s. schonk en dat hij, desniettegenstaande, in de diepste armoede stierf, zoodat hij door tusschenkomst van de openbare liefdadigheid der stad Edimburg moest worden begraven.

Van het bovengenoemde gedicht nu, van dezen "Franciscanus" zou door JAN VAN HOUT eene vertaling worden vervaardigd, die aan "Broer Cornelis" zou worden opgedragen, en waarvoor hij waarschijnlijk reeds de "Opdracht" schreef, voor dat de vertaling nog gereed was.

Ofschoon deze "Opdracht" op vele plaatsen tamelijk duister zal zijn, voor hen, die de "Historie (en Sermoonen") niet van nabij kennen, moet ik toch nalaten meerdere aanteekeningen daarop te maken, vermits onze taal geene woorden heeft, om die in een eenigermate welvoegelijk kleed te steken. De "Opdracht" toch bestaat, voor het grootste gedeelte, uit woord- en zinspelingen op uitdrukkingen, voorkomende in de "Historie (en Sermoonen"), zoodat men, om die te verklaren, derwaarts zou moeten terugkeeren, of althans de taal zou moeten bezigen, waarin die zijn geschreven, hetgeen ik aarzel te doen, aangezien ik, even als VAN HOUT, de oorspronkelijke bewoordingen te onkiesch vind. De leidsche secretaris die, blijkens eenige uitdrukkingen, voorkomende in dat gedeelte van de "Opdracht", waarin hij over de Rederijkers spreekt, welk gedeelte niets gemeen heeft met de "Historie (en Sermoonen"), op het punt van uitdrukkingen zelve niet zeer kieskeurig was, achtte het noodig, sommige aan de "Historie (en Sermoonen") ontleende uitdrukkingen in beeldspraak aantehalen, terwijl men die een zijner tijdgenooten, een gewezen leeraar in de "Fraaie letteren", niet alleen onverbloemd, maar zelfs op de meest platte wijze, in het openbaar en van den kansel, laat uitspreken!

Als letterkundig product, als een staaltje van polemiek in den vorm van bijtende satire, is deze "Opdracht" niet zonder verdienste, en is zij, vooral om den tijd, merkwaardig; als geschiedkundig document kan zij evenwel geenerlei aanspraken doen

gelden, aangezien ze, met betrekking tot Cornelis Adriaensz., geen enkel woord bevat, dat niet aan de "Historie (en Sermoonen") is ontleend.

In welk jaar VAN HOUT deze "Opdracht" schreef is moeilijk te bepalen; de dagteekening toch bleef oningevuld, waarschijnlijk omdat de S. die eerst dan meende intevullen, wanneer de vertaling gereed zou zijn. En toch zou juist de kennis van het jaar, waarin die "Opdracht" werd geschreven, daaraan nog eenige, zij het dan ook maar geringe, historische waarde kunnen schenken. Trachten wij derhalve dat tijdstip te benaderen.

Dat de "Opdracht" niet vóór 26 Juli 1578 kan zijn geschreven staat vast, want de S. spreekt daarin over de Franciscaners, die op dien dag te Brugge werden verbrand, maar de uitdrukking: "naerdien tvoers. buuxken (Buchanan's Franciscanus) bynaer twintich jaren geleden, inde Latynsche spraecke... eerst uytgecomen es", wijst op een veel later tijdstip. Ofschoon Buchanan zijn gedicht omstreeks 1538 of 1539 moet hebben vervaardigd, aangezien hij in het laatstgenoemde jaar, ter oorzake daarvan, op aanklacht van ketterij werd gevangen genomen, is daarvan toch geene vroegere uitgave bekend dan die, welke in 1568, tegelijk met eenige andere gedichten, van denzelfden en ook van andere dichters, te Basel verscheen [1]. Dit neemt evenwel niet weg, dat het reeds vroeger kan zijn gedrukt en, in den vorm van vliegend blaadje, verspreid, hetgeen ik aanneem op grond van de algemeene verontwaardiging, die de verschijning van het gedicht veroorzaakte, terwijl daarvan bovendien eene fransche vertaling bestaat, verschenen in 1567, dus een jaar vroeger dan de bovengenoemde verzameling [2]. Dat VAN HOUT evenwel niet het oog had op eene afzonderlijke uitgave van den

1 GEORGII BUCHANANI Scoti poetae eximij *Franciscanus et Fratres. Quibus accessere varia eiusdem et aliorum poemata, quorum et titulos et nomina XVI indicabit pagina. Eiusdem Psalmos seorsim non sine accessione excudit.* Basil. Raurac. Thom. Guarinus Nervius (1568). Ofschoon het jaartal niet op den titel voorkomt, blijkt dit toch met zekerheid uit het boek zelf. Een exemplaar dezer uitgave is te vinden in de Bibliotheca Thysiana, te Leiden.

2 *Le Cordelier, ou le St-François de George Buchanan, etc., fait en vers françois, par Fl. Ch.* (Florent Chrestien?); *plus la Palinodie ou la louange des Cordeliers, et de St.-François* etc. Genève, Jean de l'Estang, 1567.

"Franciscanus", maar op de verzameling in 1568 verschenen, geloof ik op grond van zijne uitdrukking: "dat ic maer eens gelezen hebbende, *onder de poëzien* van... Buchanan... zekere cleyn buuxken by hem Franciscanum genuemt" [1], en in dit geval moet de "Opdracht", door JAN VAN HOUT aan Cornelis Adriaensz. toegedacht, omstreeks 1588 zijn geschreven. In dat jaar toch was het twintig jaren geleden, dat de oudst bekende latijnsche uitgave in druk was verschenen, tegelijk met eenige andere gedichten van denzelfden en van andere dichters, terwijl toen reeds drie uitgaven van het eerste en twee uitgaven van het tweede deel der "Historie (en Sermoonen"), waarop de "Opdracht" is bewerkt, het licht hadden gezien. En is dit zoo, schreef JAN VAN HOUT zijne "Opdracht", werkelijk in 1588, of zelfs reeds eenige jaren vroeger, dan zou hij ook, indien deze ook al het licht hadde gezien, toch vrij spel gehad hebben, want dan zou hij die gericht hebben tot een overledene; Cornelis Adriaensz. toch stierf in 1581, nadat hij de laatste jaren, die aan zijn dood voorafgingen (1578—1584), zóó verborgen te Brugge had geleefd, dat vriend noch vijand zijne schuilplaats ontdekte, en het eerst uit zijne begrafenis bleek, dat hij, ondanks vervolging en uitzetting, toch te Brugge was gebleven, van uit zijne schuilplaats alle gebeurtenissen dier laatste jaren had gadegeslagen en, ondanks een verbanningsvonnis, toch getuige was geweest van hetgeen in die jaren aldaar was voorgevallen.

Wat de vertaling van den "Franciscanus" betreft, deze is, hoogst waarschijnlijk, nooit tot stand gekomen; zij was althans in 1602 nog niet gereed, want ware ze dit toen geweest, dan zou VAN HOUT in zijn, in dat jaar uitgegeven "Dienst-bove", wel dáárop gewezen hebben, zelfs ook dán wanneer die vertaling nog slechts in handschrift had bestaan, liever dan te verwijzen, zooals hij nu doet, naar eene zoogenaamde vertaling van een puntdicht van Buchanan.

---

1 De verzameling, in 1568 te Basel verschenen, bestaat inderdaad uit meerdere kleine boekjes, die in hetzelfde jaar en op dezelfde pers werden gedrukt, maar die later onder een algemeenen titel werden vereenigd. Dit veroorzaakt ook, dat de signatuur der bladen niet geregeld doorloopt.

Hiermede is mijn overzicht, van hetgeen door nederlandsche schrijvers, betreffende Cornelis Adriaensz. werd gezegd, ten einde. Wel is waar bestaan er nog eenige andere, kleinere berichten van lateren tijd, maar deze zal ik beknoptheidshalve voorbij gaan, omdat ze, zonder onderzoek of critiek, zijn afgeschreven uit een der hier boven besprokene artikelen, niets nieuws opleveren en derhalve, voor ons doel, niet de minste waarde hebben, en dit te minder, omdat aan deze berichten ook nog het eerwaardig cachet der oudheid ontbreekt [1]

Het bericht van den heer JANSSEN is dus eigenlijk het laatste dat, in de Nederlanden, betreffende Cornelis Adriaensz. is geschreven. Wellicht heeft men, sedert de verschijning van *"de Kerkhervorming te Brugge"*, vrij algemeen geoordeeld, dat daarin het laatste woord over den gehaten Minderbroeder is gezegd; dat zijne schuld nu overtuigend bewezen is, en dat tegen het, door den heer JANSSEN uitgesproken vonnis, geen hooger beroep mogelijk is. En toch vraag ik aan ieder onbevooroordeelde: Is hetgeen als bewijs wordt aangehaald inderdaad van dát gehalte, dat men het door den heer JANSSEN gevelde vonnis, onvoorwaardelijk kan onderteekenen? Of misschien juister: Zijn er, tot dusverre, eigenlijk wel eenige bewijzen geleverd voor de schuld van Cornelis Adriaensz.? Schijnt het niet veeleer, dat de tegen

---

1 Deze zijn te vinden, i. v.: CORNELIS ADRIAENSZ., in de navolgende werken: 1° *Woordenboek der zamenleving*, enz. Amst. 1836—61. — 2° *Biographie universelle, ou Dictionnaire de tous les hommes qui se sont fait remarquer par leurs écrits, leurs actions, leur talents, leurs vertus ou leurs crimes.* Brux. 1843—47. — 3° *Biographisch woordenboek, door* A. J. VAN DER AA, VAN HARDERWIJK en SCHOTEL. Haarl. 1852—1878.— 4° *Geïllustreerde Encyclopaedie, onder hoofdredactie van* A. WINKLER PRINS. Amst. 1869 en vervolg. — 5° *Beknopt biographisch handwoordenboek van Nederland, behelzende de levensbeschrijvingen van vele personen, die zich in Nederland hebben bekend gemaakt, door* J. C. KOBUS en W. DE RIVECOURT. Zutph. 1854—61. — Ook bevat *De Navorscher* eenige soortgelijke kleinere artikelen, van: D. BUDDINGH, A. J. VAN DER AA, C. W. BRUINVIS, J. L. A. I(MMERZEEL), J. C. K(OBUS), H. M. C. V(AN) O(OSTERZEE) e. a., in de jaargg. 1856 (dl. VI) blzz. 118, 119; 1862 (dl. XII) blzz. 18 en 84 en 1864 (dl. XIV) blz. 77. — Gunstige beoordeelingen van het werk des heeren JANSSEN zijn te vinden in: *De Tijdspiegel.* Arnh. 1859, blzz. 198—205, *De nieuwe Recensent.* Amst. 1858, blzz. 335—342, en misschien ook nog in een of meer andere tijdschriften.

hem ingebrachte beschuldigingen oorspronkelijk een uitvloeisel waren van persoonlijken haat, gebruikt en misbruikt, om daardoor tevens het kerkgenootschap, dat door den Franciscaner, blijkens de oudste en bepaald echte documenten, met zoo veel ijver en vuur werd verdedigd, verachtelijk te maken en afbreuk te doen, en tegelijker tijd de hervorming in de hand te werken, die in Brugge in den beginne slechts moeilijk veld won?

Men zal mij wellicht antwoorden, dat ik, tot dusverre, wel heb aangetoond, dat de berichten betreffende den Minderbroeder overdreven en zelfs vervalscht zijn; dat ik vele onnauwkeurigheden heb aangewezen in de verhalen der beschuldigende partij, maar dat ik toch ook geen afdoend bewijs heb geleverd voor de onschuld van den Franciscaner, en voor de onechtheid van de op zijn naam uitgegevene geschriften. Niemand is hiervan wellicht meer overtuigd dan ik zelf, maar ik verlang voor het oogenblik ook niet anders, dan dat men met mij instemme, dat de beschuldigende partij steeds onrechtvaardig is te werk gegaan, door:

1° onvoorwaardelijk, en zonder onderzoek, de echtheid van de "Historie (en Sermoonen")" en van het verhaal van VAN METEREN aantenemen;

2° die berichten bovendien te vervalschen, door daaraan nog andere "gruwelen" toetevoegen, die geen historischen grond hebben, hoegenaamd, ook zelfs geen onechten;

3° het niet gebruiken van bepaald echte documenten en van de geschriften der verdedigende partij.

De woordvoerders der beschuldigende partij toch nemen steeds, zonder eenig voorbehoud, en zonder zelfs ook maar eenigszins daaraan te twijfelen, de echtheid aan, van een der vuilste producten van de clandestine pers en van het verhaal van VAN METEREN, ondanks diens "lichtgeloovicheydt" en diens "partijdigheid in prijzen en laken"; de lateren hebben waarschijnlijk zelfs ook die "bronnen" niet eens geraadpleegd, maar schreven slechts af, wat anderen, vóór hen, hadden gezegd, terwijl de meesten hunner de "geschiedenis" en de zoogen. sermoenen

van "Broer Cornelis" slechts gebruikten als een onedel wapen, bij het voeren van polemiek. Naar mate het tijdvak, waarin die schrijvers leefden, verder verwijderd is van dat van Cornelis Adriaensz., nemen "de gruwelen" die aan den monnik worden ten laste gelegd steeds toe, niettegenstaande daarvoor niet de minste bewijzen voorhanden zijn, terwijl grafschriften, die op openbare plaatsen werden gesteld, en authentieke berichten, door geloofwaardige schrijvers medegedeeld, voor *piae fraudes* worden uitgekreten, of opzettelijk verzwegen. Voegt men nu hierbij de vele onnauwkeurigheden in de geschriften der beschuldigers, die ik heb kunnen aantoonen, en de buitengewoon hooge mate van onwaarschijnlijkheid der "gruwelen", dan geloof ik te mogen beweren, dat de zaak van den Minderbroeder nog nooit door zijne tegenpartij is onderzocht.

Ingevolge mijne belofte moet ik evenwel meer geven dan ik tot dusverre deed, om mijn opstel met eenig recht een Pleidooi te kunnen noemen. Ik moet er mij voor wachten in dezelfde oppervlakkigheid te vervallen, waarin de beschuldigende partij verviel — van kwade trouw bij sommigen hunner wil ik niet eens spreken — en althans trachten aantetoonen, dat niet Cornelis Adriaensz., maar een ander de opsteller is van een der vuilste en vuilaardigste boeken, onder die welke ooit de geheime pers verlieten, een boek niet alleen vuil in zijne taal, maar ook menschonteerend in zijne strekking; een afschuwelijk staaltje van de laagste partijzucht en godsdiensthaat.

Om hiertoe te geraken is het noodig eerst een blik te werpen op het leven en, voor zoover dit mogelijk is, ook op het karakter, van hem, die de "opschrijver der Sermoenen" wordt genoemd, maar die daarvan, hoogst waarschijnlijk, de opsteller was, den "suspecten brugschen boeckprenter" Hubertus Goltzius.

De graad van bloedverwantschap, waarin de verschillende kunstenaars, leden der familie Goltz of Goltzius tot elkander stonden, is nog door geen schrijver met juistheid en volledigheid medegedeeld. Wel treft men in bijna elk biographisch hand-

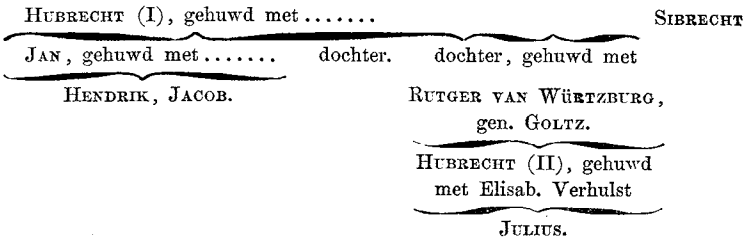
boek eenige berichten betreffende eenigen hunner aan, maar ook vindt men overal in die berichten leemten, onnauwkeurigheden en tegenstrijdigheden. Ofschoon ik mij niet vlei eene volmaakte orde in dezen chaos te zullen brengen, acht ik het toch niet onmogelijk daarover eenig meerder licht te verspreiden, en wil dit althans beproeven.

De namen der leden van het geslacht Goltz, in de kunstenaarswereld bekend, zijn: Hubrecht (I), Sibrecht, Jan, Hendrik, Jacob, Rutger, Hubrecht (II), Julius en Coenraad, en de voornaamste oorzaak waardoor de verwarringen in hunne genealogie ontstaan, is te vinden in de omstandigheid dat Rutger, Hubrecht (II) en Julius slechts van moederszijde tot den stam Goltzius behooren; eene tweede omstandigheid, deze namelijk, dat het hoofd van dezen tak, Rutger, den naam Goltz, die niet de zijne was, slechts had aangenomen, komt de verwarring nog vermeerderen. De volgende regelen zullen dit duidelijker maken.

Reeds op het einde der 15e of althans in het begin der 16e eeuw, leefde te Venlo een schilder, Hubrecht Goltz genaamd, die een broeder had Sibrecht geheeten; de laatstgenoemde, van wien het evenwel niet blijkt, dat hij ook te Venlo woonde, was beeldhouwer, en beiden waren van Mühlbrecht afkomstig. Hubrecht, dien ik hier Hubrecht I zal noemen, had een zoon en twee dochters. De zoon, Jan genaamd, een verdienstelijk glasschilder, was de vader van den beroemden graveur Hendrik, die in 1617 te Haarlem stierf, en van Jacob, mede een niet onverdienstelijk plaatsnijder.

Omstreeks denzelfden tijd woonde in dezelfde stad een ander schilder, Rüdiger, Ruprecht, Rutger of Roger, naar zijne geboorteplaats, Würtzburg, van Würtzburg of van Weertsburg genaamd. Deze Rutger van Würtzburg huwde met een der dochters van den hiervoor genoemden Hubrecht Goltz, nam na zijn huwelijk den geslachtsnaam zijner vrouw aan, en noemde zich, sedert dien tijd: Rutger, Rüdiger, Ruprecht of Roger Goltz. Uit dit huwelijk sproot Hubrecht (II), de beroemde schilder, oudheidkenner en boekdrukker, de vermoedelijke "opschrijver"

al. opsteller der "Sermoonen van Broer Cornelis". Deze, die zich te Antwerpen vestigde, huwde aldaar met Elisabeth Verhulst, eene zuster der tweede vrouw van den schilder Pieter Coucke van Aalst, en onder meer andere kinderen sproot uit dezen echt een zoon, Julius genaamd, als graveur bekend. De onderlinge verhouding dezer leden der familie Goltz was dus:

Zooals men bemerken zal, ontbreekt in deze genealogie slechts Coenraad, een middelmatig plaatsnijder. Wie deze was heb ik niet kunnen ontdekken, maar, aangezien de meeste der door hem vervaardigde prenten te Keulen zijn uitgegeven, zou ik vermoeden, dat hij wellicht tot een in Duitschland gebleven tak der familie behoorde, misschien tot dien van Sibrecht; hij was althans noch aan Hendrik, noch aan Hubrecht (II) rechtstreeks verwant.

Dat Julius een zoon was van Hubrecht (II), wordt door geen der geraadpleegde schrijvers gezegd. In den catalogus van prenten, nagelaten door Ch. van Hulthem, wordt beweerd, dat Julius een zoon was van Hendrik. Kramm [1] kan deze meening niet aannemen, maar gelooft dezen te moeten beschouwen als diens broeder, en dus als een zoon van Jan, op grond dat de door Julius gegraveerde kunstwerken tot een eenigermate vroeger tijdvak schijnen te behooren dan dat, waarin een zoon van Hendrik zou hebben kunnen werken, en de overige schrijvers spreken volstrekt niet over de afkomst van Julius. Wel is waar

1 C. Kramm, *Levens en werken der hollandsche en vlaamsche kunstschilders, beeldhouwers, graveurs en bouwmeesters;* ook onder den titel: *Geschiedenis van de beeldende kunsten in de Nederlanden*, enz. Amst. 1857—64, blz. 589. — Ook Brulliot, *Dictionnaire des monogrammes*, etc. Nouv. éd. Münich, 1832—34. 3e part. p. 106, N° 766, is deze meening toegedaan.

wist men, uit de "Historie en Sermoonen [1]", dat Hubertus (II), onder meer andere kinderen, ook een zoon had Julius genaamd, maar niets bewees dat deze Julius de graveur was, van wien o. a., in het laatste gedeelte der 16e eeuw, eenige prenten zijn verschenen, bij den kunsthandelaar Hans van Luyck, te Antwerpen. Twijfel behoeft evenwel dienaangaande niet langer te bestaan, sedert het archief van de beroemde boekdrukkersfamilie Plantijn-Moretus, te Antwerpen, voor historische onderzoekingen toegankelijk is, en aan het hoofd daarvan gesteld is de heer Max Rooses die, op de meest voorkomende wijze, landgenooten en vreemdelingen weet te verplichten, door hen behulpzaam te zijn zoowel in het opsporen als in het mededeelen van onbekende bijzonderheden, die dit in alle opzichten zoo merkwaardig en belangrijk archief bevat.

In een der Grootboeken van het huis Plantijn, loopende over de jaren 1582—1589, komt namelijk de navolgende post voor:

1582/83. Hubertus Goltzius ontvangt van het huis Plantijn voor 47 g. 11 ½ st. aan boeken, en betaalt 83 g. 5 ½ st., terwijl deze rekening wordt afgesloten met de nota: "De reste van 83 g. 5 ½ st. (dus het teveel betaalde) is geassigneert aen Julius Goltz, te ontvangen door de aflyvicheyt van syn vader Hubert [2]".

Bewijst deze aanteekening nu nog slechts dat Hubertus inderdaad een zoon had, Julius genaamd, een paar andere aanteekeningen, voorkomende in een der Kasboeken van hetzelfde huis, leveren grond, om aantenemen dat deze Julius, de onder dien naam bekende graveur was. Deze aanteekeningen luiden:

"6 Dec. 1577. Julius Golsius, pr taillure de cuivre *f* 17—18—
5 Aug. 1585. Julius Golsius, pr taillure d'une fig. Trinitatis *f* 2— —"

Neemt men nu hierbij in aanmerking, dat de meeste der door Julius Goltzius uitgegevene prenten te Antwerpen zijn verschenen, en dat Hubertus, blijkens tal van in het archief Plantijn-

1 Zie het "namiddag-sermoon" van 19 Dec. 1568.
2 Hubertus (II) was, zooals wij later zullen zien, 24 Maart 1583 gestorven.

Moretus voorhandene aanteekeningen, die wij later zullen mededeelen, voortdurend in handelsbetrekkingen stond tot het huis Plantijn, dan houdt naar mijne meening het vermoeden, dat Julius Goltzius, de graveur, een zoon van Hubertus (II) zou zijn geweest op, een bloot vermoeden te zijn. De meening van KRAMM, dat Julius tot een eenigszins vroeger tijdvak zou behooren dan dat, waarin een zoon van Hendrik zou hebben kunnen werken, staat aan de mijne niet in den weg, maar bevestigt die zelfs, aangezien Julius dan tot het tijdvak van Hendrik zelve behoort.

Uit het hier medegedeelde blijkt tevens, dat KRAMM onjuist oordeelt, wanneer hij FIORILLO van onnauwkeurigheid beschuldigt, waar deze zegt: "Hubertus Goltzius is nicht, wie es einige glauben, aus dieser Familie [1]" namelijk uit die van Hendrik, want, ofschoon Hubertus (II) wel aan Hendrik verwant was, was hij dit toch slechts door zijne moeder, aangezien zijn vader Van Würtzburg heette en den naam Goltz of Goltzius, dien zijner vrouw, slechts had aangenomen.

Heerscht er in het algemeen verwarring in de genealogie der familie Goltz, niet minder onjuist en tegenstrijdig zijn de berichten, die aangaande Hubertus (II) tot ons zijn gekomen; zelfs de nieuwste zijn onvolledig en vol onnauwkeurigheden. Ik wil derhalve trachten deze te zuiveren en aantevullen en een, naar ik mij vlei tamelijk volledig en op goede gronden berustend overzicht te geven van diens leven en werken.

Hubrecht, Huprecht of Hubertus (II) Goltz was dus de zoon van Rüdiger, Rutger, Ruprecht of Roger van Würtzburg, welke laatstgenoemde, na zijn huwelijk met eene dochter van Hubrecht (I) Goltz, den naam zijns schoonvaders aannam, en werd 30 Oct. 1526 te Venlo geboren.

Dat Venlo de geboorteplaats was van den jongen Hubrecht,

---

1 J. D. FIORILLO, *Geschichte der zeichnende Künste in Deutschland und den vereinigten Niederlanden.* Hannov. 1815. Bd. II. S. 523.

is althans de meening van al zijne levensbeschrijvers, met uitzondering van NAGLER; slechts deze zegt dit met eenig voorbehoud, en maakt de aanmerking dat Hubrecht wellicht, even als zijn vader, Rutger, te Würtzburg is geboren [1], waarbij men dan zou moeten aannemen dat Rutger van Würtzburg, genaamd Goltz, zich, na zijn huwelijk, nog eerst weder in zijne geboorteplaats zou hebben gevestigd, en eerst later voor goed naar Venlo zou zijn vertrokken. Dit vermoeden van NAGLER steunt op de daadzaak, dat Hubrecht (II) Goltz zich in lateren leeftijd, naar het gebruik dier tijden, en in overeenstemming met zijn bijzonderen smaak, zijn naam latiniseerend, noemde: Hubertus Goltzius Herbipolita Venlonianus, welke klassiek- doch eenigszins vreemd klinkende naam, voor dit vermoeden wel eenige ruimte overlaat, en meerdere waarde verkrijgt, wanneer men daarbij in het oog houdt, dat Goltzius, op den titel van het eerste der door hem uitgegevene werken, zelve zegt: "per Hubertum Goltz Wirtzburgensis pictoris". Desniettegenstaande ben ik toch niet geneigd dit gevoelen van NAGLER te ondersteunen. Liever wil ik aannemen, dat Hubertus II zich later Hubertus Goltzius Herbipolita Venlonianus noemde, ter betere onderscheiding van zijn grootvader van moederszijde: Hubertus Goltzius van Mühlbrecht, en van zijn vader, die zich wellicht Rutger Goltzius van Würtzburg noemde; de omstandigheid dat de drie bloedverwanten allen schilders waren en te Venlo woonden, maakte deze onderscheiding misschien noodzakelijk.

Zijne ouders gaven den jongen Hubrecht, die reeds vroegtijdig een gunstigen aanleg toonde, eene zeer zorgvuldige opvoeding, en plaatsten hem, nadat hij een voor die tijden uitmuntend onderricht had genoten, en de beginselen der schilderkunst in zijns vaders werkplaats had geleerd, bij den beroemden schilder Lambertus Lombard, leerling van Titiaan, en invoerder der renaissance in zijn vaderland, te Luik [2].

---

1 G. K. NAGLER, Künstler-Lexicon. Bd. V, S. 271.

2 Een levensbericht van dezen meester, geschreven door den brugschen schilder en dichter DOMINICUS LAMPSONIUS, evenzeer leerling van L. Lombard, verscheen in 1565 uit de drukkerij van zijn gewezen leerling, later tevens

Het was inzonderheid aan de leiding van dezen voortreffelijken kunstenaar dat Goltzius den smaak te danken had, dien hij steeds aan den dag legde, voor de grieksche en romeinsche oudheidkunde in het algemeen, en voor de munt- en penningkunde en de opschriften dier volkeren in het bijzonder; een smaak die, naar het schijnt, later bij hem hartstocht is geworden, en die hem reeds vroegtijdig het penseel deed verwaarloozen, om zich des te ongestoorder aan zijne lievelingsstudiën te kunnen toewijden.

Na zijne leerjaren volbracht te hebben vestigde Goltzius zich, omstreeks 1546 — dus op twintigjarigen leeftijd — te Antwerpen en huwde hij daar. Uit dit huwelijk sproten vijf zonen en twee dochters, die hem allen overleefden.

Ofschoon Goltzius gedurende zijn verblijf te Antwerpen ook schilderde, schijnt hij zich toch dáár reeds meer bepaaldelijk met oudheidkundige studiën, en wel inzonderheid met het verzamelen, afgieten en afteekenen van oude grieksche en romeinsche munten en penningen te hebben beziggehouden. De vele muntkabinetten, die destijds in die bloeiende koopstad bestonden, waaronder vooral die toebehoorende aan verschillende leden der familie Schetz [1], en andere, die in dien tijd werden gevormd, zooals die van Abraham Ortelius, Cornelis en Alexander Grapheus, allen vrienden van onzen Hubertus, waren voor hem zoo vele leerscholen, en hij liet dan ook niet na die te benuttigen, tot uitbreiding zijner kennis en tot vermeerdering van het getal der afbeeldingen van oude munten en penningen reeds door hem vervaardigd, met het doel om, met behulp dier bouwstoffen,

---

boekdrukker geworden. Een fraai portret van L. Lombard versiert de keerzijde van het titelblad van dit werkje, waarvan wij later uitvoerig den titel zullen opgeven en dat, reeds ten tijde van Karel van Mander, zóó zeldzaam was, dat deze daarvan zegt: "Grooten vlijt noch ernstigh soecken hebben my niet moghen baten, dat ick had moghen becomen een cleen Latijns Boeck, dat weleer heeft beschreven den Brughschen Lampsonius", enz. Zie: C. VAN MANDER, *Schilderboeck*, enz. Haerl. 1604. fol. 220 recto. Intusschen bezit de Kon. Bibliotheek te Brussel van dit zeldzame werkje twee exemplaren. Zie: *Catalogue des livres délaissés p.* CH. VAN HULTHEM, Nos 22822 en 22823.

1 Caspar, heer van Grobbendonck; Melchior, heer van Rumst; Balthasar, heer van Hoboken en Koenraad, heer van Bornhem.

de geschiedenis der Grieken en Romeinen, uit hunne monumenten te beschrijven en te verklaren, en aldus een werk samentestellen zooals destijds nog niet bestond [1].

Niet tevreden met hetgeen de stad zijner inwoning hem in hare menigvuldige verzamelingen aanbood, ondernam hij op den 2ª April 1556 eene reis door de toenmalige Nederlanden, met inbegrip van Luik, Trier, Luxemburg, Dusseldorf, Kamerijk, Bavay en Valenciennes, op welke reis hij de in die verschillende plaatsen bestaande kabinetten van munten en andere oudheden bezocht en voor zijn doel benuttigde [2].

Den 9ª Julij van hetzelfde jaar te Antwerpen teruggekeerd zijnde, legde hij de laatste hand aan het werk, waaraan hij reeds sedert jaren met stalen vlijt en volharding had gearbeid, en dat dan ook, in het daaropvolgende jaar, 1557 — de schrijver was toen eenendertig jaren oud — in de latijnsche taal, en met eene opdracht aan Filips II, bij den uitgever Ægidius Coppenius van Diest, te Antwerpen, het licht zag [3]. Dit werk, dat den grond legde voor alle latere werken van den schrijver, en voor diens roem als letterkundige, trok bij zijne verschijning

---

1 Ofschoon de smaak voor het verzamelen van oude munten en penningen in die dagen tamelijk groot was, en zeer vele liefhebbers en geleerden zich daarmede bezig hielden, waren er toen toch nog slechts weinige werken, en dan nog slechts proeven, over de numismatiek der ouden verschenen, waaronder voornamelijk de werken van Æ. Vico eene eerste plaats bekleeden.

2 Onder de, op die reis, door hem bezochte verzamelingen, behoorden: die van het Hof te Brussel, van Eleonora van Oostenrijk en Maria van Hongarije, zusters van Karel V, van Christina, dochter van den koning van Denemarken, van den kardinaal de Granvelle, Lamoraal van Egmont, Viglius ab Ayta, Christoffel d'Assonville, Joachim Hopperus, Jacobus Masius, Joannes Goropius en die der beide secretarissen van Granvelle: Antonius Morillon en Stephanus Wynandus Pighius.

3 Dit werk, bekend onder den naam: *Icones*, is getiteld: *Vivae omnium fere imperatorum imagines, a C. Julio Caes. usque ad Carolum V et Fernandum eius Fratrem, ex antiquis veterum numismatis selectissime, non ut olim ab aliis, sed vere ac fideliter adumbratae, nec non eorundem vitae, acta, mores, virtutes, vitia, suis coloribus historico penicillo delineatae... per* HUBERTUM GHOLTZ *Wirtzburgensem pictorem*, etc. Nog in datzelfde jaar zag ook eene uitgave met hoogduitschen tekst het licht, en in 1559 volgde eene uitgave met italiaanschen, in 1560 met spaanschen en in 1561 met franschen tekst, allen bij denzelfden uitgever. De titels dezer vertalingen zal ik later opgeven.

de aandacht der geheele toenmalige geleerde wereld, en inzonderheid die van den vermogenden brugschen edelman en geleerde Marcus Lauwereyns of Laurinus, heer van Watervliet [1].

Deze Marcus Laurinus, die zich ook inzonderheid bezig hield met de door Goltzius beoefende vakken, en eigenaar was van een der schoonste en uitgebreidste der destijds bestaande muntkabinetten, noodigde den schrijver in het daarop volgende jaar, 1558, uit zich te Brugge te komen vestigen, ten einde gemakkelijker gezamenlijk hunne oudheidkundige studiën te kunnen voortzetten. Goltzius, die zich destijds, wellicht door een eenigermate overdreven lust tot studie, in geene gunstige omstandigheden bevond, gaf aan deze uitnoodiging gehoor, en den 14n Aug. van datzelfde jaar vertrok hij met zijn gezin van Antwerpen derwaarts. Van dien tijd af werden Marcus Laurinus en ook diens broeder, Guido Laurinus, heer van Cliinckerlandt, zijne mecenen.

Te Brugge aangekomen, was het zijn eerste werk, onder toezicht van den heer van Watervliet, afbeeldingen te maken van al de oude grieksche en romeinsche munten en penningen in diens kabinet voorhanden [2]. Na vier maanden arbeid was hij daarmede gereed, en werd hij door zijne beschermers uitgenoodigd om, op hunne kosten, eene reis te doen door Duitschland, Italië en Frankrijk, tot het maken van afbeeldingen van munten en penningen, het verzamelen van opschriften en het afteekenen van andere monumenten, in die landen aanwezig, en tot het verrijken der verzamelingen van de beide broeders.

Den 19n Nov. 1558 aanvaardde Goltzius deze reis, ruim voorzien van aanbevelingsbrieven van zijne beschermers en hunne

1 Deze Marcus Laurinus niet te verwarren, zooals dikwijls geschiedt, met een bloedverwant, een andere Marcus Laurinus, die ook heer van Watervliet was en kanunnik van St-Donatus te Brugge, tijdgenoot van en bevriend met Erasmus, Thomas Morus, Ludovicus Vivès, Petrus Curtius, later de eerste bisschop van Brugge, e. a.

2 Deze verzameling was door Goltzius, op zijne reis door de Nederlanden niet bezocht. Van geheel West-Vlaanderen bezocht hij — om welke reden is onbekend — slechts Iperen, terwijl hij zelfs verzuimde een bezoek te brengen aan de, op het punt van geleerde mannen en verzamelingen, veel rijkere stad Brugge.

geleerde en vermogende vrienden, gericht aan de voornaamste oudheidkundigen en liefhebbers, in de landen, die door hem zouden worden bezocht [1], en den 14n Nov. 1560 te Brugge teruggekeerd, vestigde hij zich in de Nieuwstraat aldaar, niet ver van het verblijf van Marcus Laurinus, die in de Oude Burchtstraat woonde [2]. Hier begon hij de door hem medegebrachte schatten wetenschappelijk te rangschikken en te beschrijven, en dit werk voor de pers gereed te maken.

Ten einde nu, daarmede gereed zijnde, de vruchten zijner studiën en reizen, geheel naar zijn smaak, in overeenstemming met het onderwerp en, voor zoover dit mogelijk was, zonder fouten gedrukt te krijgen, zette Goltzius, hierin ook weder geholpen door de gebroeders Laurin, te Brugge eene boekdrukkerij op, waaraan tevens eene werkplaats voor het snijden en drukken der platen was verbonden. Ofschoon deze boekdrukkerij, die, blijkens de daaruit voortgekomene werken, van de fraaiste lettersoorten voorzien was, inzonderheid bestemd was tot het drukken zijner eigene letterkundige voortbrengselen, zijn daaruit toch ook eenige werken van andere schrijvers verschenen, die allen, in schoonheid van uitvoering, kunnen wedijveren met de fraaiste voortbrengselen der drukpers van dien tijd, en die zelfs de uitgaven van zijn tijdgenoot, den beroemden "aartsboekdrukker"

---

1 De Hoogleeraar C. P. SERRURE zegt, in de inleiding tot zijn werk: *Notice sur le cabinet monétaire de S. A. S. le prince de Ligne, etc.* Gand, 1847, dat Goltzius, met inbegrip van de nederlandsche, niet minder dan 950 muntkabinetten bezocht.

2 De meesten zijner levensbeschrijvers zeggen, waarschijnlijk op gezag van Lud. Guicciardini, dat de reis van Goltzius slechts achttien maanden duurde, doch dit is eene dwaling. GOETHALS, (*Histoire des lettres, des sciences et des arts en 'Belgique et dans les pays limitrophes.* Brux. 1840—1844, vol. III, pp. 63, 65), en NICERON, (*Mémoires pour servir à l'histoire des hommes illustres dans la république des lettres etc.* vol. XXXIV, pp. 70), 71, zeggen, dat hij daaraan twee volle jaren besteedde, en dit gevoelen wordt bevestigd door een gedicht van Victor Giselinus, geplaatst voor: *Thesaurus rei antiquariae huberrimus... per* HUB. GOLTZIUM. Antv. Plant. 1579, getiteld: *Mercurio Ενοδιω και Ηγεμονιω, Hubertus Goltzius Herbipolita Venlonianus civis Romanus, a peregrinatione biennali domum sospes reversus, V. S. L. M.* Ook in het privilege door Filips II gegeven, geplaatst achter het eerste deel van des schrijvers werk: *Julius Caesar*, wordt gezegd dat de reis van Goltzius twee jaren duurde.

Christoffel Plantijn, van Antwerpen, naar de kroon steken. Eenige nadere bijzonderheden betreffende deze boekdrukkerij zal ik straks mededeelen.

Weduwnaar geworden zijnde, hertrouwde Goltzius met Maria Vyncx of Wincx, weduwe van den bekenden oudheidkundige Martinus Smetius [1]. Dit tweede huwelijk schijnt niet gelukkig te zijn geweest, althans VAN MANDER getuigt daarvan, dat Maria Vyncx was, "een vrouw niet van 't beste gherucht", en het huwelijk, "tot leetwesen van zijn' kinderen en vrienden, tot zijn eygen onrust, schade en schande" [2]; GOETHALS zegt, dat hij zijne laatste levensjaren in verdriet en ellende doorbracht [3] en IMMERZEEL verhaalt, dat huiselijk verdriet zijn dood verhaastte [4].

1 Zie over deze: FOPPENS, t. a. p. vol. II, p. 487. In welk jaar Goltzius hertrouwde is niet bekend, doch in ieder geval moet dit na 1567 zijn geweest, aangezien Smetius, gelijk wij zullen zien, eerst in dat jaar stierf.

2 C. VAN MANDER, t. a. p. fol. 248 verso.

3 F. V. GOETHALS, *Histoire des sciences et des arts, en Belgique et dans les pays limitrophes.* Brux. vol. III, p. 68.

4 J. IMMERZEEL Jr, *Levens en werken der hollandsche en vlaamsche kunstschilders*, enz. Amst. 1842. dl. I, blz. 287.

(*Wordt vervolgd.*)

FRAGMENTEN UIT MAERLANTS RIJMBIJBEL.

Prof. H. Suchier te Halle zond mij, in 't vorige najaar, vóór zijn vertrek uit Munster derwaarts, eenige door hem in de boekerij dezer stad afgeschreven middennederlandsche rijmbrokken, die mij weldra bleken een deel van Maerlants *Rijmbijbel* uit te maken, en tot de laatste hoofdstukken van dezen te behooren. Daar de lezing hier en daar van de door Prof. David in zijn bekende uitgave meêgedeelde verschilt, achtte ik best, ze, ter vergelijking, hier in 't licht te geven. Ze vangen met Hoofdstuk 45 van *'t Nieuwe Testament* (bij David II, bl. 681) v. 26909 aan, en loopen, op enkele uitgevallen, doch hier door mij ingevulde, versregels na, tot H. 107 (bl. 687) v. 27092 door.

H. *Dec.* '77. V. VL.

(Sie)t mine hande eñ mine voeten
(Eñ be)tasse met goeder moeten
(Die) geest ne heuet vleesch no been
(Dat) ghi siet ane mi ghemeen.
(Doe) toghede hi hem ten seluē stondē
(Lijct)ekene van elker wondē
(An) handen an voeten eñ in siden
(Vañ) wondre worden sy so blide
(Noc)htan ne gheloueden sijt niet
(Ihs) seide: "hebdi hiet
(Dat) mē mach eeten"? ald' ten dichsce
(Bro)chtem hē van gebradene vissche
(Eñ) daer toe honechraten mede
Hi at daer vor hem ter stede
(Eñ) sijn relief gaf hi hem vord
(Doe) seide hi: "dit sijn die word

(Die) ghi vernaemt van my
(Doe) ic steervelic was alse ghi".
(Hie)n dede hem den syn
(Dat) si verstaen mochten d'in
(Die) Scrifture, eñ sprac na desen
"(Ghi) sult mine orconde wesen
(Van) *desen* dinghen tallē dē lieden.
(Eñ) begonde [1] dit bedieten
(Alh)ier van Iherusalem".
(Vro) *waren sy onder hem alle* [2]
(Dat) sine bekenden in desen.
"(Si)et, pays *moete met v wesen*!"
(Doe) hi adde [3] ghewagen dies
(Up) sine ionghers dat hi blies
(Eñ) seide: "alse wijt hebben v'heest
(Nee)mt al hier den helegen geest!
(Die)n ghi verlaet sine sonden
(Ver)laten bliuen sy tallen stonden
(Eñ) dien ghi bint bliuet gebonden".
(Des)e bande van deser orconde
(He)vet die paues, eñ van hem mede
(Die) papen van Karstineden
(Al)dus leest men dat menne sach
(Vi)if w'fven vp den Paschedach
(Die)s keert hem oñe, weet vorwaer,
Die pape vijf w'f in den outaer.
Mettien als hi ontvaren was
So quam weder in Thomas
(En)de die ionghers dies gewaghen
(Datsi onsen Here daer saghen)
(Thomas diene gheloves niet)
hi seide, hen sy dat hi siet
handen eñ voeten geslegen dure
eñ tgat in die syde ter cuere
eñ hire sinen vingher in steke
hine gelovets niet zekerleke.
Ouer VIII. daghe daer na geuel

1 Lees: *beghinnen*. 2 Lees: *alle onder hem*. 3 Voor *hadde*.

dat die ionghers also wel
vergadert waren, eñ Thomas
in den huse mede was.
ond' hem, beslotenen dueren,
quam Ih'c ter seluer hueren
doe seidi: "met hu sy vrede!"
daerna seide hi Thomase mede:
"bring hareward den vingh' dijn,
sie die handen eñ die siden mijn,
eñ wes niet ongelouich meere
maer ghetrouwich!" — Doe seidi: "He'e,
mijn God, eñ mijn Heere mede!"
Ihesus seide daer ter stede:
"want du mi hebs gesien, Thomas,
bedy so ghelovestu das;
salich sijn sy diet noyt sagen
eñ geloven". Dies mach behagen
ons allen die daer na sijn comẽ;
Dit eñ meer tonser vromen
(Dede Jhesus, dat noch es bleven)
in die ewangelie onbescreuen.
Daer na (openbaerde) h(em) mee
Ih'c ten mere van Galilee;
dit was die darde dach te waren
daer hi hem vp wilde openbaren
VII. ionghers visscheden daer
om hare lijfnere, dat es waer;
bin al der nacht sone vingẽ sy niet;
als men dien dach scone siet,
stont vpten ouver Ihesus
eñ seide te hem al dus:
"werpt an die recht' zide v net
so sul'di visschen te bet".
doe si dat hadden ghedaen,
waest vul grot' visschen zaen
C. ende L. ende drie;
Ian seide, dat lesen wie,
dat het onse heere ware.
alse Pieter hoorde die mare

(Dat Ihesus was, nam hi sinen roc)
(Want hi was naect, ende sonder stoc)
mae(de) hi hem te lande waert
alse diene zere te siene begart
een scotmael waest wel vā dē lande
die andre roerden hare hande
eñ qᵃmen metten scepe naer;
doe si te lande qᵃmen daer
vonsi [1] vier te harer noot
eñ visschen d' vp ghereet eñ broot;
doe brieden si van den visschen mede,
die si vinghen d' ter steede,
eñ ghinghen met Ih'c eeten
alse die wel die wareit weten,
dat het onse heere sy.
Pieter die hem daer sat by
vraghede drie wa'f onsen he'e
of hine int herte minde ze'e
dan hiemen [2] die ginder sat
Pieter keerde an gode dat,
eñ seide: "du weets dat wel!"
aldaer hem onse heere beuel
dat hi sine scaep soude voeden
leeren, wisen eñ hoeden.
doe vorseide hi hem na desen,
dat hi ghecruust soude wesen
eñ hiet hem dat hi hē uolgede mede
(Eñ sterve) *ant cruce a(lshi dede)*
Onse heere ghinc dane
eñ Pieter uolgedem ane
als die wel waent doen d'an;
daer na uolghede hem Ian
Pieter sach ōme mettien
eñ heuet hem uolghende v'sien
"here!" seit hi, "wat van desen?
hoe saelt met sinen ende wesen,
dat ic ant cruce steeruen moet

1 Voor *vonden*, *vonnen si*. 2 Voor *iemen* (*iemand*).

sech, wat enden dese doet"?
"ic wille hi bliue", sp'c onse he'e,
"totien dat ic weder keere".
die jongh's die waenden dan
om dit woord, dat sinte Ian
toten doemsdaghe leven soude
maer Ih'c meende, dat hi woude
dat sijn lijf worde ghehend
sonder martelaers torment.
die jonghers daer na alle q^{a}men
(In t lant van Galylee te samen)
(Up enen berch daert God gheboot)
daer saghen sy Ih'c den he'e g'^{o}t
si anebeedene te harer vromen
nochtan twifelde hem somen
onse he'e lacht'de hem d' ter stede
harer herten grote ae'theede [1]
hi sp'^{a}c: "mi hes in hemelrike
ghegeuen ende in aerdrike
alle macht; spreect mine tale
die werelt dure al te male,
leert allen lieden, clene eñ groot,
te houdene dat ic ghebood
eñ te dopene in die name des vad'
eñ tsoens eñ shelichs geests te gader
die ghelooft eñ menne doopt in desen
dieghone sal behouden wesen
die niet ghelouet bliuet verloren".
miracle seidi hem te uoren
die si souden doen. Als et quam
te siere vpuaert, als ict vernam,
quam hi te Iherusalem:
"bliuet in die stat", sp'^{a}c hi te hem,
"tote dien dat ghi den helegē geest ontfaet".
mettien hi met hem eeten gaet
daer na leedise vter stede
te Mont Oliueten mede

1 Voor *hardhede*.

sine handen heuet hi vp geheuen
ēn hem benedixie ghegheuen.
doe word hi vpgheheuen saen
een claer zwerc heeftene ontfaen
daer hem dinghel mede diendē.
doe hi sinen lieuen vrienden
onthoghet was sagen sy nochtan
vpwaerd na den lieuen man.
dit was asensyoens daghe
dat hi vp voer sonder zaghe.
mettien quamē bi hem staen
twe ingle als man ghedaen,
die seiden: "manne van Galylee,
wat siedi vp te hemele mee,
Hi sal noch weder comen te waren
also als ghine vp saget varen".
Si keerden in Iherusalem
ēn waren in bedinghen tote dat hem
die helighe gheest daer was gesent.
daer na gingen sy omtrent —

DE MINISTER EN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

In het bijvoegsel van het Algemeen Handelsblad dato 19 Juli ll., trok, stellig door het met vette letters gedrukte opschrift "De Commissie van Rijksadviseurs voor de monumenten van geschiedenis en kunst", een adres, ingezonden door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, aan onzen Minister van Binnenlandsche Zaken, onze aandacht. In bedoeld adres, waarin het beschermheerschap van Z. M. den Koning en het duizendtal leden der Maatschappij op den voorgrond worden geplaatst, wordt vooral aangedrongen op: 1° eene betere samenstelling van de Commissie van Rijksadviseurs voor de monumenten van geschiedenis en kunst, en 2° op eene regeling van de zaken der landsgebouwen, waarbij aan elken landsbouwmeester in den meest uitgebreiden zin, de vrijheid tot het uiten van zijne eigene kunstrichting worde verzekerd.

Er is in den laatsten tijd nog al eens over de Rijksadviseurs, en niet minder over de Nationale bouwkunst, de bouwkunst der toekomst, enz. gesproken; verschillende dagbladen, een paar tijdschriften, en een enkele brochure [1] hebben het hunne daartoe gcleverd, maar steeds, 't kamerdebat incluis, waar de HH. de Jong en Jhr de Jonge den bouw van het rijksmuseum op 't tapijt brachten, gaf 't ons den indruk van een *parti-pris* tegen de Commissie van Rijksadviseurs, en voornamelijk tegen eenige harer leden, die van 't begin af daarin zitting hebben. Volgens het adres bestaat die Commissie, behoudens een paar Architec-

1 Een opstel van Jkhr V. de Stuers onder den titel: *Een bouwkunstig spook*, Gids 1877, Nummer 12, is als tegenhanger van zooveel pessimistische beschouwingen een ware weldaad.

ten, die ook al niet geheel zuiver in de leer zijn, uit archaeologen en leeken, wier invloed zóó groot is, dat bijna alle rijksgebouwen daarvan de onuitwischbare sporen dragen, d. w. z. de sporen van Oud-Hollandschen bouwstijl; het bouwkunstig element is te zwak, het archaeologisch en leekenelement te sterk vertegenwoordigd, zoo zegt men.

Nu verklaren wij niet goed te begrijpen, wat de bedoeling is van deze tirade. Wil men geen bouwstijl die voor ons volk passend is, geen nationalen bouwstijl; wil men Grieksch of Romeinsch, Indisch of Chineesch? Wil men een bouwkunstigen en geen archaeologischen of leekenstijl? Wil men voor elk gebouw een anderen stijl, in verband met zijne bestemming, en daardoor "de ontwikkeling van eene zelfstandige, logische en levensvatbare kunst niet belemmeren en verstikken [1]?" Wij weten 't niet,

1 De ſtuitende onzin, gelegen in den eisch, dat de Regeering, bouwende of ſubsidie verleenende, geen overtuiging hebben zal, geen beeld voor den geest van wat goede en ſlechte ſmaak is, kan alleen bij eene Maatſchappij opkomen, waarin het eene lid tegen het andere leunt, aldus voor omvallen bewaard blijft, maar, uit gemakzucht, niemant op eigen beenen verkiest te ſtaan. Er zijn in de M. v. B. te veel knappe menschen, om niet aan te nemen, dat als hare leden, hoofd voor hoofd, hunne meening zouden moeten zeggen, men iets geheel anders zoû hooren dan nu voor den dag gebracht is. Wat moet de Regeering doen: alle ſtijlen, alle kompozities, alle ſtijlloosheid eene gelijke beſcherming verleenen? Op den voorgrond ſtellen, dat monumentale ſchoonheid niet omſchrijfbaar is; dat ieder, die beweert dat zich in zijn geest en onder zijne handen eene zelfſtandige, logische en levensvatbare kunst ontwikkelt, gelijk heeft? dat elke maker van landsgebouwen vormen mag gebruiken naar zijn welgevallen? Dat alles wat is, of zijn zal, goed en ſchoon is? Of — dat het opgebrachte geld der burgers beſteed mag worden voor dingen, die niet goed en ſchoon zijn? De wijsbegeerte der ſtukſtellers in de M. v. B. gaat inderdaad een gewoon menschenverſtand te boven. Als men erkent, dat er onderſcheid beſtaat tusſchen ſchoon en leelijk, tusſchen goed en onnut, en dat het landsgeld niet aan leelijke en ondoelmatige dingen gegeven mag worden, dan zal men toch wel dienen te erkennen, dat het ſchoone en het goede (of doelmatige) onder termen te brengen zijn; dat er, met andere woorden, een leer is van het ſchoone en doelmatige. Welnu — die leer, moet deze de Regeering (of haren organen) niet voor den geest ſtaan? Als volgends deze leer, waar een nederlandsche kunstgalerij of nederlandsche hoogeſchool begeerd wordt, geen perikleïesch muzeüm, geen alexandrische ſchool in atheenschen akropool-ſtijl, geen bouwmassa naar hadriaansche tradities behoort geleverd te worden, als dus zekere ſtijlen, zekere vormen, volgends die leer, bij zekere voorwerpen uitgeſloten behooren te blijven, dan wordt men toch ten laatste tot eene aanwijzing, eene keuze van vormen gebracht. Men kan niet ſpreken zonder een taal te doen hooren; en dat eischt men nochtans van de Regeering.

neen, begrijpen zelfs de strekking niet der vragen. Wij zouden zoo zeggen dat in een zelfden stijl verschillende karakters zijn uit te drukken, dat op eenzelfde thema verschillende variaties te maken zijn en dat bij eene oppervlakkige beschouwing der bouwstijlen van vroegere volken en geslachten duidelijk valt op te merken dat een zekere tijd wel een zelfden stijl had, maar dat men dien wist te wijzigen zooals de bestemming van het kunstwerk dit vorderde. Men zal toch niet willen beweren dat het stadhuis te Leiden, de vleeschhal te Haarlem, de huizen van de Veer en Holtzman te Amsterdam en de Waag te Rotterdam aan een zelfde doel hadden te beantwoorden, en toch zijn zij in denzelfden stijl gebouwd. In Hendrik de Keyzers bouwwerken zien we, hoe uiteenloopend de bestemming ook moge zijn (denk aan de Westerkerk, een woonhuis op den O. Z. Voorburgwal te Amsterdam, en het praalgraf van den Zwijger) den zelfden type. Jakob van Campen die, in Italië geïnspireerd, zijn meesterstuk in de Italiaansche renaissance bouwde, gebruikte voor het huis van Huydecoper en andere burgerlijke gebouwen denzelfden stijl, maar gewijzigd naar hunne bestemming. Noch de Keyzer, noch van Campen, noch een hunner tijdgenooten zou er aan gedacht hebben een museum, ook al was 't voor Grieksche of Egyptische oudheden geweest, in Griekschen of Egyptischen stijl te bouwen.

Dat zij, ſprekende, niet alle talen door elkander haalt, niet alle geluiden bruikbaar rekent, dat wordt haar kwalijk genomen. Is dat iets meer dan bare onzin?

Maar bovendien — wat hebben wij van die hooggeloofde "vrije ontwikkeling eener zelfſtandige, logische en levensvatbare kunst" te wachten? 't Is geen beweering, maar een feit, dat onze kritische eeuw de ſynthetische, barende kracht der vroegere eeuwen mist. De XIXe Eeuw heeft geen bouwſtijl, en kan er geen hebben. Alle voor den dag gebrachte gebouwen zijn ſamenſtellingen van archæologische vormen. Tegen het misbruik van deze heeft de Regeering ſlechts te waken. Meenen nu de lieden, dat liever aan den Heer Leliman, aan den Heer Vosmaer, aan den Heer van Gendt, of aan den Heer Metzelaar, zoû moeten worden opgedragen te decideeren, in welken ſtijl gebouwd, welke vormen gebruikt zullen worden, — daar zouden wij in kunnen komen. 't Is autoriteit, voor autoriteit. Maar eene richting, eene overtuiging, een doel, eenig begrip behoort de Regeering (of haar orgaan) toch te hebben, anders is alle contrôle of advies nutteloze omſlag en kosten, en moesten wij ons maar liever weêr in de chaotische begrippen van wijlen den goeden Rose afftorten, om te eindigen als — ſpiritisten. RED.

Wat wil men toch? Geen Rijksadviseurs of alleen die, waar van 't bekend is dat zij getrouwe voorstanders zijn van? Ja van wat? van de klassieke kunstrichting, van de niet-archaeologische kunst? Maar behooren dan de verschillende bouwstijlen van vorige eeuwen niet allen tot de archaeologie, zoowel de klassieke als romantische, en zijn de bouwtypen van lateren tijd niet veelal uitvloeisels geweest van vroegere stijlen?

Het bestuur der M. t. B. d. B. "betuigde in 1876 der Nederlandsche regeering haren oprechten dank voor haar streven in kunstzaken, en het vleide zich dat zij de Bouwkunst in uiting en vormen vooral in de richting harer beoefenaren geheel vrij zou laten, want alle officiëele kunst is eene zich zelf doodende kunst." Maar laat dan de Regeering elken bouwmeester of wie ooit of immer bouwt, niet vrij om dit te doen zoo als hij wil? Wordt eenig staatsburger belemmerd in zijne keuze van bouwstijl voor zijn eigendom? Dat de Regeering toeziet, en scherp toeziet met betrekking tot het stichten van rijks-gebouwen of restaureeren van oude gebouwen en raad geeft waar het de herstelling van oude kerkelijke, stedelijke of particuliere gebouwen geldt, vooral wanneer er questie is van rijkssubsidie voor bedoelde restauratie of voor nieuw te stichten gebouwen, is niet genoeg te waardeeren en het ware wenschelijk dat in de groote steden, buiten de politieverordening op bouwen en sloopen van gebouwen, enz. evenzeer eene commissie bestond, die zich meer het aesthetische gedeelte van de bouwkunst aantrok, want dan zou bijv. de laatste uitbreiding van onze goede stad Amsterdam op enkele uitzonderingen na, niet zoo ongunstig afsteken bij elke vorige uitbreiding, dan zouden vele nieuwe wijken er wat schilderachtiger uitzien en de nieuwe straten en kaden wat meer in harmonie zijn met hare verkregen namen. Er is lang genoeg over de verwaarloozing van onze nationale monumenten (vandalisme) door diezelfde M. t. B. d. B., de Kon. Academie van Wetenschappen, afd. letterkunde, en door tal van zoowel binnen- als buitenlandsche tijdschriften en nieuwsbladen geklaagd, en er is tot vervelens toe over de stijlloosheid onzer publieke, zoowel rijks- als gemeentegebouwen geschreven zoodat 't naar

onze heilige overtuiging hoog tijd werd dat de Regeering tusschenbeide kwam en eene Commissie benoemde tot bescherming van onze oude monumenten en om de herleving onzer nationale kunst voor te bereiden en zoo spoedig mogelijk te bevorderen.

Helaas! twee jareu zijn voorbijgegaan en de M. t. B. d. B. ziet 't geen ze voorzien heeft, gebeuren, "eenzijdigheid in de opvatting van het mandaat door de Regeering aan de Commissie gegeven." Alles wordt naar eenzelfde model gebouwd, men moest liever zeggen gegoten!! Wat onder dat *alles* is te verstaan, wordt gemakkelijkheidshalve verzwegen; 't is alsof er een paar dozijn gebouwen van de meest uiteenloopende bestemming, uit eenzelfde gietvorm gekomen, zijn verrezen, in puur archaeologischen, d. i. zuiver gothischen stijl. De M. t. B. d. B. maakt zich ernstig ongerust over de noodlottige gevolgen van eene dusdanige richting en verzoekt de Regeering wel te willen toezien, "dat de hedendaagsche Nederlandsche Bouwkunst niet worde opgeofferd aan de traditie van een verleden, dat aan zijne openbare en bijzondere gebouwen geheel andere eischen stelde, dan die, welke de zoozeer gewijzigde behoeften van den nieuweren tijd opleggen."

Zooals wij bereids hebben opgemerkt, stelt de Regeering den burgers geene wetten met betrekking tot hunne wijze van bouwen en offert zij de Nederlandsche Bouwkunst dus niet op aan de traditie van een verleden; of zal men naar de weinige gebouwen, die tot dusverre door het rijk werden gesticht, onze nationale bouwkunst afmeten? Wordt er buiten en behalve het Rijksmuseum te Amsterdam, het Paleis van Justitie in den Haag en het Rijks-Archief te Arnhem dan niets gebouwd in Nederland? Zijn, om locaal te blijven, de ontwerpen voor lagere scholen door de stad Amsterdam, in de *laatste* jaren gebouwd, is de kweekschool voor de Zeevaart en eenige burgerwoningen in de nieuwe wijken alhier, alsook vele herbouwingen in de oude stad, daar geen bewijs voor eene richting in de bouwkunst, die ook streeft naar nationale oorspronkelijkheid? Hebben, om een paar voorbeelden te noemen, de bouwmeesters van de kweekschool voor Onderwijzers, der bierbrouwerij "de Hooiberg", der

nieuwe aanbouwen van het binnen gasthuis, der kraaminrichting (Oude Turfmarkt) en de geestige architect van de verbouwing van een burgerhuisgevel, Keizersgracht bij de Leliegracht, zich niet geïnspireerd op de bouwtypen van 1590—1645? Zijn aan de vele ontwerpen der architecten de Greef, van den Brink, Cuypers, Gosschalk, Godefroy, beide Springers, Asseler en anderen, geen bewijzen te over dat er buiten de weinige rijksgebouwen in de laatste 2 jaren gesticht of in aanbouw, sprake kan zijn van nationalen bouwstijl, d. i. een stijl geworteld in het roemrijk verleden van ons volk?

En wat nu den stijl betreft van die gebouwen, welke door het Rijk aan dezen of genen architect worden opgedragen, of waar, volgens advies der Rijksadviseurs, wordt gewijzigd wanneer er sprake is van het verleenen van subsidie aan nieuwe plattelandsgebouwen; zal men, zooals de M. t. B. d. B. wil, tegen dien stijl of wijzigingen protest aanteekenen bij de Hooge Regeering, als zijnde: "van eene eenzijdige en verderfelijke richting"; zal men dat doen: "in het belang van de beoefenaren der bouwkunst, niet minder krachtig, dan ten aanzien van handelingen, uitgaande van het departement van Binnenl. Zaken, en die bij de groote meerderheid der Nederlandsche bouwmeesters afkeuring vinden." Wij gelooven 't niet, integendeel, wij gelooven dat de Regeering met wijsheid en na rijp overleg heeft ingesteld een raad van toezicht op de richting die men bij het bouwen en restaureeren van rijksgebouwen, enz. wil gevolgd zien, en dat die raad zich natuurlijk bedienen zal van die bouw- en andere kunstenaars, waarvan 't bekend is dat zij instemmen met de gevoelens, door haar voorgestaan. Of zou de Maatschappij wenschen dat de Commissie van Rijksadviseurs en hare adsistenten bestond uit de meest heterogene bestanddeelen, en er dus van eene innige saâmwerking op 't terrein van kunst geen sprake kan zijn, of verlangde zij misschien de vroegere wijze van uitvoering bestendigd te zien, waardoor de militaire gebouwen bij voorkeur door officieren der Genie werden ontworpen, en de andere landsgebouwen aan een gewezen officier der Genie, onder den titel van: bouwmeester der landsgebouwen, werden

opgedragen, gebouwen waarvan men alhier in de cavallerie-kazerne, in het militair hospitaal en magazijn van kleeding, en in de hofstad, in een gebouw voor het Ministerie van Koloniën, voor den Hoogen Raad en in de verbouwing van onze beroemde hofzaal, merkwaardige proeven van *niet-nationalen*, *niet-bouwkunstigen* stijl kan waarnemen, terwijl door de M. t. B. d. B. lang vóór den bouw der Cavallerie-Kazerne alhier, als bekroonde prijsvragen werden uitgegeven een ontwerp voor infanterie en cavallerie-kazernes, beide ontwerpen van bijzondere verdienste ten opzichte van stijl en karakter. Ondanks deze meest modeste vingerwijzing van de zijde der Maatschappij, hoe een kazerne voor voet- of paardevolk te bouwen, is ons land in 't bezit geraakt van verschillende militaire gebouwen, waaraan een militair karakter ten eenenmale ontbreekt.

Neen, de wijze waarop men de zaak der Rijksadviseurs, der nationale, en zooveel stijlen men maar wil, ten onzent behandelt, is, naar onze meening, de rechte niet, men geeft voor over zaken te spreken, en 't is duidelijk dat men personen bedoelt, personen die veelal boven dergelijke critiek staan; men wil *alles* en daardoor *niets*; men beoordeelt op de meest onheusche en volstrekt niet artistieke wijze eene Commissie, die twee jaar, zegge twee jaar werkzaam is, en niettemin veel heeft voorbereid en in uitvoering gebracht. De alleszins beschaafde en zaakkundige referendaris voor kunstzaken, Jhr. Victor de Stuers is bij herhaling de zondebok, de talentvolle kunstenaar-architect P. J. H. Cuypers wil ons per se naar de onbeschaafde (??) middeleeuwen terugvoeren, ja, er wordt zelfs een professor in de aesthetiek aan onze Rijks-Academie, de heer Jos. Alberdingk Thijm, bijgehaald, om te bewijzen ..... dat de bouwkunst in gevaar is! Ziet, daar gaat het heen, wanneer men een *parti pris* heeft tegen datgene wat de Regeering meent te moeten doen tegen de vele en herhaalde klachten van maatschappijen en particulieren zoo hier als buitenslands geuit, over de verwaarloozing onzer nationale kunstschatten, en over den weinigen kunstsmaak van ons volk, in zake de bouwkunst.

Wij gelooven dat de M. t. B. d. B., met haar adres over de

Rijks-adviseurs, de bouwkunst ten onzent *niet* zal bevorderen, maar wél de gemoederen opwinden van anders goed-gezinden ten opzichte van 's lands regeeringsdaden en al is ook op eene algemeene vergadering der Maatschappij den 22 en 23 Mei ll. alhier gehouden, met unanieme stemmen (aan unaniniteit in deze gelooven wij niet) besloten een dergelijk adres op te zenden, stellig zijn er onder de niet aanwezige leden zeer velen in ons land, die het betreuren dat eene Maatschappij als die tot Bevordering der Bouwkunst, kan goed vinden een dergelijk démenti aan de Regeering te geven.

FRISIUS V.

Augustus, 1878.

REYER ANSLO.

Eene kleine bijdrage tot ontwarring zijner geschiedenis.

Onder dezen titel heeft de heer J. A. Alberdingk Thijm in het 5e deel, jaargang 1860, der Dietsche Warande, blz. 475, vlgg. door eene belangrijke studie den grond gelegd tot nadere kennis van het leven des vooral in zijnen tijd zeer geroemden dichters. Verder heeft de heer W. J. C. van Hasselt in het zesde deel van dit tijdschrift, bl. 258 vlgg. de verwantschap der familie Anslo met het geslacht Rodenburch opgehelderd. Op eerstgenoemd artikel wensch ik hier eene aanmerking te maken.

De schrijver neemt, op gezag van Hoogstraten, geb. in 1658, en Brouwer, geb. in 1677, aan dat Anslo in 1626 het licht heeft gezien, en beschouwt van Kampens opgave van 't jaar 1622 als "eene schrijffout." Verder neemt hij naar dezelfde schrijvers aan dat Anslo op 23jarigen leeftijd naar Rome is gereisd. Hij haalt daarbij de "Litterae annuae societatis Jesu" aan, waar, op het jaar 1651 vermeld wordt, dat Anslo achttien — "duo deviginti" — jaren oud zijnde tot de katholieke kerk is bekeerd. Daaruit leidt de schrijver af dat Reyer in 1648, of in het voorjaar van 1649, opgehouden heeft tot de Mennonieten gemeente te behooren. Doch, zegt de schrijver, daar Anslo in 1626 geboren is, was hij in 1648 of 1649 niet achttien (*duodeviginti*), maar, gelijk gezegd is, 22—23 jaren oud; "waarschijnlijk moet er dus niet "*duodeviginti*" (achttien) maar "duo et viginti" (twee en twintig) gelezen worden." (De schrijver neemt stilzwijgend aan dat het jaar 1651, waarop Anslo's bekeering verhaald wordt, in geen geval het jaar zijner bekeering is). Doch, wat wil nu het geval!

De "Litterae annuae S. J.", die zich in handschrift te Brus-

sel op de burgundische bibliotheek bevinden (21818[b] Tom. VI, bl. 300), stemmen niet met den druk overeen. Het laatste is slechts een uittreksel van eerstgenoemd werk. In het handschrift wordt Anslo's bekeering ook wel op 't jaar 1651 verhaald, doch hij wordt aldaar een jongeling van 28 jaren, in stede van 18 jaren genoemd.

De plaats van het HS. welke op ons onderwerp betrekking heeft luidt aldus:

A°. Chr. 1651.

Acta in Comitatu Hollandiae.

Supra lucrum quod quotannis non contemnendum Socii fere nonaginta ex missione hâc afferunt ecclesiae in celeberrimo ejus emporio Amsterodami patres tres, quatuor super quadraginta personas ad gremium ejus adduxerunt: et inter illos juvenem 28 annos natum Mennonis sectatorem primarium et poetam tam nobilem ut a senatu urbis suae laureâ paterâque argenteâ, ab exteris summo honore ac Reginâ Sueciae etiam torque aureo donari me ruerit. Sed is majori nunquam plausu catholicorum caeterorumque admiratione cecinit quam in festo Sti Ambrosii professionem fidei Romanae, quam cum aliis scientiis ex ipso fonte Romae modo purissimam haurit (*niet* "hausit").

Dat is:

Behalve de aanzienlijke aanwinst [van katholieken] welke jaarlijks door ongeveer negentig leden uit de zending hier tot de kerk wordt gebracht, hebben drie vaders in de beroemde handelsstad Amsterdam vier en veertig personen tot den schoot der kerk teruggevoerd. Onder dezen eenen jongeling van 28 jaren, voornaam lid der Mennonitische secte, èn zulk eenen uitstekenden dichter, dat hij door de regeering zijner stad waardig is gekeurd met eenen lauwerkrans en eenen zilveren schotel, door vreemdelingen met de hoogste onderscheiding, en door de koningin van Zweden zelfs met eene gouden keten vereerd te worden. Maar hij heeft nimmer onder grootere toejuiching der katholieken, en de bewondering der overige menigte zijne lier

aangestemd, dan op het feest van den H. Ambrosius, toen hij zijne roomsche geloofsbelijdenis aflegde, welk geloof hij op 't zuiverst met andere wetenschappen uit de bron zelve te Rome, op dit oogenblik put." [1]

Hieruit volgt dat Anslo 1° in 1651 of vóór 1651, 28 jaren oud was, 2° dat hij niet ná het jaar 1622 kan geboren zijn. Hij is in het jaar 1646 als Mennoniet gedoopt; zulks is bewezen; hij was dus op dat oogenblik 23—24 jaren, en is op zeszeven-en-twintigjarigen leeftijd naar Rome gereisd. Overigens blijven de bijzonderheden, door de heeren J. A. A. T. en van Hasselt opgegeven, gehandhaafd.

Als merkwaardigheid in het handschrift merken wij alleen nog op, dat hier ook van eenen geschonken lauwerkrans wordt gesproken.

Dr. P. Alb. Th.

---

1 Men fchijnt hieruit te moeten afleiden, dat de *Litterœ annuæ* oneigenaardig zeggen, dat Anslo "in de beroemde handelstad Amsterdam" tot "den fchoot der Kerk is teruggevoerd". Immers — werd hij in 1622 geboren en was hij 28 jaar toen hij kafholiek werd, dan moet dit *te Rome* zijn gebeurd: want, zoo veel wij weten, is hij nooit in Holland te-rug-gekomen.

J. A. A. Th.

HET BEELD VAN KAREL VAN DENEMARKEN TE BRUGGE,

DOOR

E. LOEFFLER.

["Alle Zaterdage" verſchijnt in de "Mariaſtrate, 2, te Brugge", een weekblad, dat *Rond den heerd* is getiteld. Het is reeds in zijn "Dertienſte Jaer" en verdient deze gunst van het publiek ten volle. Onze hollandsche tijdſchriften voor letterkunde, kunst, en geſchiedenis zijn, met weinig uitzonderingen, tot de pedante of tot de bloemzoete te rekenen. Het krachtige, friſche volksleven ſtroomt zelden door hunne aderen. *Rond den heerd* is rijk aan oudheidkundige en poëtische klokſpijs; de eene en de andere wordt in ſterk gekleurde populaire vormen gegoten en aldus voorgezet. Allerbelangrijkste historische en letterkundige ſtudiën worden er in *Rond den heerd* gevonden. Met ſmaak en kennis wordt er in geſproken over kunst. De kleine gedichten, die er in voorkomen, zijn doorgaands zeer lezenswaard; ook vindt men er een bloemlezing van wijze of geestige gezegden, onder den titel: *Waar 't vliegen wilt.* Zoo, in het nummer dat vóor mij ligt: "Als God een kruisje geeft, geeft hij altijd een vaantje daarbij. — Zijt gij hamer, ſlaat recht en wel; zijt gij nagel, laat u recht en wel inſlaan. — Dit wijf is wel ter tale; zij weet wat er troef is."

Hoofdredakteur ſchijnt de Ew. Heer Duclos te zijn; medearbeiders zijn de Heeren Guido Gezelle, De Bo, Hugo Verriest, James Weale, ook onze Johan Winkler, enz.

Ik zal, nu en dan, iets uit dit hier volkomen onbekende tijdſchrift meêdeelen. Ik begin, van daag, met een uit het

Deensch in het Westvlaamsch overgezet ftuk van den Heer E. Loeffler. A. Th.]

Onder al de oude vlaamsche steden en valt het niet te betwisten dat Brugge eene der voornaamste is. Het is waar, eeuwen zijn vervlogen sedert dat die rijke zeehaven, als hansestad, voor geheel de wereld tot stapelplaats diende en de middenmarkt was voor de wolle van Engeland, en de prachtjuweelen van het Oosten. Ja zeker, haar koophandel is vandage zeer ingekrompen en hare levende straten van overtijd treuren en zwijgen; de tijd is voorbij waar hare schoone vrouwen door hunne rijke kleederpracht het herte van Vrankrijks trotsche koninginne van nijd en afgunst deden opzwellen.

Doch van een anderen kant heeft zij krachtdadig wederstaan aan de nieuwmode stelsels die alles effen en plat willen. Doorloopt die stad en zij heeft nog haar uitwending van overtijd behouden, en daarom is het dat zij ten opzichte van bouwkunste zoo merkmeerdig is als voor hare geschiedenis.

Op de groote markt staat de halle gebouwd met haar machtig belfrood wiens klokkengeluid de burgers bijeen riep om raad te slaan of te gaan strijden. Niet verre van daar pronkt haar stadhuis, dat oud is en prachtig; ronduit zijn er vele kerken die 't bezoeken weerd zijn; eindelijk in Sint-Janshospitaal bewaart zij eenen schat van kunste die onder alle opzichten in weinige steden van Europa haars gelijke vindt.

Wat de woningen der ingezetenen betreft, zij dragen nog den stempel van den voorleden bouwtrant. Ja, Brugge, met zijne huizen in roô baksteen, met zijne hooge trapgevels die somtijds met teekeningen en snijwerk versierd zijn, geeft aan zijne straten een uitzien dat haar eigen is. Rond den Kom en langs de Reiën zijn kwartieren die eene buitenmate eigenaardigheid ten tooge spreiden; maar daar ook woont de stilte en de ruste; en waar eertijds de dobberende schepen van 't Zuiden en 't Noorden schatten van allen slag kwamen aflossen, zwemmen nu, vrij en ongestoord, blanke zwanen, en ongehinderd overgroeien de plompen 't stille water met hunne breede schildbladen.

Wat op zijden der stad, niet verre van het baanhof staat de hooge gothieke kerke van Sint-Salvators.

Die kerke geheel in baksteen, wierd gebouwd binst de 12 en 13 eeuwe; later wierden er zijkapellen [1] ronduit bijgevoegd. Nevens hare groote middenbeuke met kruisvleugels zijn er nog twee zijbeuken die leeger zijn en in halve mane rondom den Choor voortloopen. De Choor is van het voorgedeelte afgescheiden door eene soorte van eenen traliemuur in Renaissancetrant in wit en zwart marber. Al binnen tegen dien muur rusten eene dubbele reeke oude zitsels in 't gothiek uitgevrocht, die geheel schoon zijn.

Binnen in die kathedrale zijn al de oude versieringen bijna vernieuwd geweest. Daar is er een schat van oude schilderiën te zien en kostelijke grafplaten in geluw koper. Maar wat voor ons, Denen, van de meeste en bijzonderste aangelegendheid is, 't is dat in die kerke berustende zijn merkweerdige gedenkenisse over onzen vermaarden landgenoot, Karel van Denemarken, dien zij Karel den goede noemen.

't Is geweten dat er in de deensche letterkunde over dien man een voortreffelijk werk bestaat uitgegeven door M. Wegener, de verstandige bestierder der familie-handvesten. De schrijver vertelt daarin hoe dat de koninginne Edela, achter dat sint Knuut, haar echtgenoot, in de kerk van Odensee in 1106 martelaar stierf, met haren jongen zoon Karel bij haren vader, Robrecht I, grave van Vlaanderen, kwam wonen; hoe de prins opgroeide ten hove van zijnen grootvader, en gevormd wierd in alle mannelijke en ridderlijke oefeningen. Nog jong zijnde zien wij dat Karel deel nam in eenen kruistocht naar het Heilig-Land, zelf dat men hem later de kroon ervan wilde opdragen. Na de dood van zijnen kozen Boudewijn in 1119, wierd Karel, volgens den uitsluitelijken wille van zijnen voorzaat door het volk met geestdrift als graaf toegejuicht. Door zijne staatkundige kennissen, zijne dapperheid en aangekleefdheid aan de heilige Kerke, gelukte hij de algemeene achting die hij gewonnen had

1 Choorkapellen wilt de schrijver zeggen. AD. D.

te vermeerderen en te verdubbelen. Zoo verre ging het dat Duitschland hem in 1125 de keizerlijken kroon aanbood.

Hij was een Christen met herte en ziele, die zijnen dag begon met rijke aalmoesen uit te deelen en in de kerke Gods lofzangen te zingen. Was hij in zijn paleis met de grooten van zijn rijk vergaderd, de armen wierden niet vergeten, want, ten getalle van dertiene, moesten zij in zijne zalen de zelfde spijzen komen eten die op zijne tafel kwamen. Op het einde van zijn leven woedde er een groote hongersnood in Vlaanderen; door zijne wondere liefdadigheid wist hij voor de noodlijdenden die harde kwaal te verzoeten en te verzachten. Ten zelver tijd nogtans was hij een vorst van klem en kracht, die den oorlogszucht der grooten wist te beteugelen en voor het behouden van den vrede geene moeite en spaarde.

Die krachtdadigheid baarde hem noodzakelijk vijanden bijzonderlijk onder den onbeschaafden en woelzuchtigen edeldom. Op den 2 maarte 1127, toen hij in Sint-Donaas, volgens gewoonte, zijne liefdewerken pleegde, wierd hij onvoorziens overvallen en gedood. Bij 't aanraken van zijn lijf gebeurde er een mirakel. Daaruit naar de gedachten van den tijd, wierd er besloten dat hij nevens de kroon der heiligheid den luister der martelkroon verworven had.

De mannen van zijn hof stonden te zamen met de burgerie op om hem te wreken, en in een hevig gevecht, rond Sint-Donaas zelve, wierden de moordenaars uiteen gedreven en aan den hals gebracht. Zijne lichamelijke overblijfselen wierden met vele plechtigheid te rusten geleid op de zelfste plaats waar hij voor de Rechtveerdigheid zijn leven opgeofferd had [1], en tot op het einde der laatste eeuwe was zijne nagedachtenis alle jare op den 2 maarte, onder een grooten toeloop van volk luisterlijk gevierd.

Tijdens de verwoesting van Sint-Donaas in 1794 door de fransche omwentelaars gelukte men den fierter van den gelukzalige te redden en [2] naar Sint-Salvators over te brengen.

---

1 Later wel te verstaan, na den vrede. AD. D.

2 Men heeft op de jongste groote ten-toon-ftelling te Amsterdam het veelszins voortreflijk fchilderwerk van den Heer JAN VAN BEERS kunnen bewon-

In die kerke, rechtover de reliquiekas hangt er een geschilderd beeld [1]. Volgens het gevoelen van Wegener is dit het evenbeeld van de prente die *Montfaucon* uitgegeven heeft, en naar 't gedacht van dezen schrijver, binst Karels leven zelve gemaakt wierd.

Als er een Dener, schrijft Weneger om zijn werk te eindigen, die kerke zal gaan bezoeken, en dat hij met zijne gedachten in de verleden eeuwen zal dalen, zeker zal hij niet nalaten inlichtingen te nemen nopens dien jongen telg van 't blonde Noorden, wiens leven in die streken schipbreuke heeft geleden. En de leidsman hem dat portret toogende, zal zeggen: Hier is sint Karel van Denemarken.

Gedurende mijn verblijf te Brugge binst den zomer van 1876, ging ik Sint-Salvators bezoeken, en mijn eerste gedacht was van de gedenkteekens na te zoeken die met onzen beroemden landgenoot betrek hebben. Volgens de getuigenis van Warnkönig (cfr. Wegener, bl. 120), waren er nog te zien in 1835. Maar in wat voor staat waren zij, en bestonden zij nog in 1876?

Achter wat zoeken vielen mijne oogen op een klein kapelletje dat nog al duister was en slinks langs den choor staat al den noordkant. Ik trad er in door eene traliedeure, en rechte voor mij onder een geschilderden venster zag ik eenen biechtstoel. Rechts van mij eenen autaar waarop er een fierter of reliquiekasse stond, en slinks, nog al hooge langs den muur, een groot oud beeld van rond de 2 m. 50 grootte [2].

Seffens verkende ik het portret van Karel van Denemarken. Dat beeld vertoogt een jonkheid, bijkans zonder baard, met een

---

deren, aan deze lijkftatie gewijd. Waarlijk, deze kunstenaar, zoo jong nog, heeft eene fchitterende toekomst. Er zijn niet veel figuurfchilders in Belgiën, die in geniale opvatting van het leven, in juiste teekening, in echt kleurgevoel, in getrouwheid aan de natuur, met verachting van alle gemaaktheid, op zijne hoogte ftaan. A. Th.

1 Uitgezaagd in planken. Ad. D.

2 Juiste gemeten heeft het beeld van den top der kaproen tot aan de voetzuile 2 m. 44. Montfaucon maakt eene bemerking dat Karel wel 9 voeten moeste lang zijn.

Laat mij hier bijvoegen dat het onderzoek zijner gebeenderen die legende te niet gedaan heeft. De zalige Karel kon 1 meter 70 groot zijn of daaromtrent. Ad. D.

gelaat waar kracht en moed in leeft. Het aangezicht springt al onder wat vooruit. Hij draagt een langen rooden tabbaard met gouden knoppen bezet en in 't hermelijn gezoomd. Op zijn hoofd draagt hij eene kaproen die ook rood is en van een aardigen vorm. In zijne eene hand steekt een stuk geld, teeken van zijne liefdadigheid, en zijne andere overgrijpt een zweerd met gouden handvest. Een roozenhoed in de zelfste gouste ligt rond zijnen hals tot op zijne borst. Aan zijne gordelrieme die zwart is en bontkleurig, hangt er eene beurze, ook zwart en even als de gordelrieme met teekeningen versierd.

Onder het gedenkstuk dat ik maar met vele moeite heb kunnen meten eu afteekenen, omdieswille dat de plaatse zoo smal is en de kapelle zoo duister, is er eene zwarte plate waarop er in kleine vergulde letters het volgende opschrift staat:

Afbeeldsel
van den geduchten prins
karel den goeden
XIII graeve van Vlaenderen voortijds gestaen hebbende op de galderie der
kathedraele kerke van s'
donaes in Brugge vernieuwt in het jaer 1609
door Z hoogweerdigheyd carolus philippus
de rodaan IV bisschop
van brugge.

De autaar die al den overkant tegen den muur staat en levert maar weinig belang op. Hij is gemetst in duister grijsde steenen, versierd met 8 beeldetjes die in gothike nissen staan. Volgens Weale [1], zou hij deel gemaakt hebben van het praalgraf van Willelm van Halewin [2], dat in het begin dezer eeuw verwoest wierd. De helft ervan ontsnapte aan de verwoesting, en, in 1827 wierd het geplaatst waar het nu is. Boven in eene

1 Bruges et ses environs, 1875, p. 104—5.
2 G. van Halewin was heere van Uitkerke en stierf in 1455.

wijde opene nis, opgezet in renaissancetrant, staat er eene reliquiekasse die zienlijk eene eenvoudige navolging is van den vermaarden fierter van Sint-Jans hospitaal. Daar zit van binnen een klein kaske in 't rood geschilderd, waarop er in vergulde latijnsche letters de volgende woorden te lezen staan:

OSSA
SANCTISSIMI PRINCIPIS
CAROLI COGNOMENTO
BONI FILII S. CANUTI
REGIS DANIÆ

Ziedaar wat er in de kapelle te vinden is.

Volgens de beschrijving die ik kome te geven kan men zien dat Wegener in zijne aanteekeningen in 't algemeen nauwkeurig is, mits op van dage nog in Sint-Salvators de fierter en 't beeld van sint Karel van Denemarken bewaard worden. Nogtans heeft hij eene zonderlinge misgrepe begaan, en 't en valt niet te twijfelen dat het hier aan ligt: 't is dat als hij zijn werk uitgaf, hij de gelegenheid niet gehad heeft van zelve Brugge te kunnen bezoeken.

En inderdaad, tegenstrijdig met hetgeen hij beweert, is er een oneindig verschil tusschen 't beeld te Brugge bewaard en de printe van Montfaucon [1]. Bij dezen laasten trouwens en is Karel maar in borstbeeld, terwijl hij in S. Donaas in volkomen gestalte is, ja zelfs onmenschelijk groot. Meer nog, als men de twee van nabij vergelijkt, wordt er verschil gevonden in de wezenstrekken, in den vorm van 't hoofdsieraad, in 't getal, koleur, plaatse en dikte der knoppen, tot in 't koleur der paternosterbeiers toe. Bij Montfaucon is het roozenhoedje bruin en de knoppen rood. Daaruit zou men kunnen besluiten dat, gelijken de twee beelden aan malkander onder algemeen opzicht van kleeding en gelaatstrekken, zij al gelijk alle twee voor verschillig moeten aanzien zijn. Daarenboven nog bemerkt Mont-

1 Monuments de la monarchie française, t. II, MDCCXXX, p. 48.

faucon [1] dat hij het oorbeeld zijner printe in eene bijzondere familie gevonden heeft. 'k En durve mijn gedacht niet zeggen nopens den tijd waar dit laatste portret gemaakt wierd, om dies wille dat ik het oorbeeld niet en kenne, en dat, zonder den minsten twijfel, de hedendaagsche kunstsmaak op hare afteekening haren invloed gehad heeft. Voor 't beeld integendeel dat in Sint-Salvators hangt, ik geloove genoegzame zekerheid te hebben om te mogen staande houden dat het niet aleenlijk zeer oud is, maar, wat verdient bemerkt te worden, dat het moet aanzien zijn voor een waar portret.

In korte woorden zal ik mijne bewering trachten te betoogen.

Als men het gedenkstuk van Sint Salvators wel bemerkt, is het onmogelijk van in zijn samenhangsel geene dingen te vinden die tegen malkander zweren (vloeken?) Men is noodzakelijk verplicht van eeuwen hooge te klimmen, wilt men de stijvigheid in de houding en de eigenaardige kleeding nagaan. De tinte der koleuren integendeel geeft de kunste van schilderen te kennen die ten tijde van Frederik II en Christiaan IV in zwang was. De reden nu waarom er tegenstrijdigheid bestaat, is uitgeleid door 't opschrift onder 't portret. Karel Philip de Rodoan, vierde bisschop van Brugge, had eene bijzondere devotie tot Karel den goede; en opdat het volk er zou deel in nemen, en hem beter en beter leeren kennen, deed hij zijn portret herstellen. *Vernieuwd*, meen ik, en mag voor niet anders begrepen worden als voor herschilderd. Wij staan dan hier voor een oud portret, maar dat in 't begin der XVII eeuwe [2] herschilderd wierd. Daaruit volgt na-

1 Montfaucon, tome II, blz. 47 en 48 zegt: "Dat portret is afgeteekend op bevel van M. de Gagnières, op een oorbeeld dat alsdan bij den president Tichardot was. De Vlamingen sedert lang hebben het verstand gehad van aan hunne graven hun portret te doen schilderen en ze te bewaren. Dat van Karel den Goede schijnt binst zijn leven gemaakt te zijn. De kleeding, de knoppen en de mutse, die bijzonder aardig is, zijn rood. De paternoster rond zijnen hals is bruin. — De schrijvers beweren dat hij wel 9 voeten lang was, en de gebeenderen te Brugge bewaard, zouden het wel doen gelooven, zegt men." 't Is mogelijk dat het portret, volgens hetwelk Montfaucons teekening gemaakt is, vrij en volgens onthoud nagemaakt wierd achter 't beeld van Sint-Donaas.

2 Wealo, *Bruges et ses environs*, blz. 105 zegt: Herschilderd in 1609, heeft het daardoor geheel zijne eigenaardigheid verloren. — Daar in en kome ik niet overeen met hem, gelijk ik het zal bewijzen.

tuurlijk ook dat voor de kunstgeschiedenis het beeld door die herstelling van zijn belang verliest. Niettemin ben ik van gevoelen dat het als historisch gedenkstuk een merkelijk belang oplevert.

Die weet wat voor eere en hulde men Karel in geheel Vlaanderen toedroeg, en kan in zijn gedacht niet krijgen dat zijn portret geoote veranderingen zou ondergaan hebben. De uitgezaagde omtrek moet ons doen gelooven dat de oude kleederdracht bewaard is. Het zweerd is naar den ouden trant [1], en het aangezicht is zoo gekenschetst dat er niet te twijfelen en is of dat beeld is niet aleenlijk een gelijk wat namaaksel van hetgeen hij was, maar dat het zelfs voor een portret, voor een waar portret moet aanzien worden.

Zijn aangezicht, dat scherp is, ernstig en wat kloosterachtig, zonder baard, of ten minste met geheel weinig, met den kin die wat uitspringt en de rimpels die op het voorhoofd liggen, verraadt, volgens de printe [2], eene zielskracht die seffens in de oogen springt. Tusschen zulk een wezen en een dat op zijn vlaamsch of zijn hollandsch van schilders uit de Renaissance of uit dezen tijd gemaakt is, bestaat er zulk een groot verschil dat men eens moeielijk kan inbeelden hoe zij zulk een gelaat aan het portret zouden gegeven hebben, ware het alzoo in het oorbeeld niet geweest. En ik ben hard van gedacht dat ze het maar alzoo gedaan hebben omdat het een portret was.

Tot hoeverre ik nu gelijk hebbe in hetgeen ik beweer, zullen verstandige lezers beter kunnen oordeelen. Aleenlijk zal ik staande houden dat het gedenkstuk, waarvan ik hier eene nauwkeurige afteekening geve, 't zelfste is als hetgeen eertijds in Sint-Donaas bewaard wierd, en ten grooten deele verschilt met het geen Montfaucon geeft in zijne *Monuments de la monarchie française* [3].

---

1 Cfr. daarover de werken van Hefner-Alteneek: *Trachten des christl. mittelalters*, I, 1840—54; d'Herbé: *Costumes français*, 1840; de Weiss: *Kostümenkunde*, 1864: Von Eye und Falke: *Kunst und Leben der Vorzeit*, 1858.

2 De schrijver heeft in zijn werk het beeld van Brugge en de teekening van Montfaucon zeer nauwkeurig nagemaakt, laten drukken. AD. D.

3 Benevens die twee portretten en deze die Wegener meldt, op blz. 120 (deze laatste in *Die excellente Cronicke van Vlaenderen* en in de *Flandria*

Op den machtigen invloed der Roomsche Kerk gesteund, heeft Karel de Goede eeuwen lang in het geheugen van 't vlaamsche volk geleefd, en hij leeft er nog in, al is 't dat de bijzondere plechtigheden die men ter zijner eere alle jare in Sint-Donaas vierde met de verwoesting dier kerk opgehouden hebben [1].

Zijne menschlievende gevoelens, zijne eerbied en welwillendheid jegens de geestelijkheid, zijne rampzalige dood hebben hem de martelkroon verworven, en de geloovigen tellen hem onder de uitverkorenen der Kerk.

L. v. Z.

---

illustrata van Sanderus verschillen volstrekt met dit van Sint-Salvators, en zijn ongetwijfeld gewrochten uit het hoofd), moet ik er nog twee melden. Het eene, voorzeker een *fac-simile* van eene oude houtsnede, staat t'einden de fransche uitgave van Wegner, uitgegeven door de *Société d'Émulation*. Om er over te oordeelen naar 't wezen en de kleederdracht, is dit waarschijnelijk nagemaakt volgens een oud portret, misschien wel juist dit van Sint-Donaas. Het ander staat op een der luiken van eene kleene luiktafel van Memlinc (of Bouts) in Sint-Salvators, die de martelie van sint Hippolyt voorenstelt. Maar, aangezien Karel (dien ik veronderstelle Karel van Denemarken te zijn) verbeeld staat onder de trekken van een ouderling met langen baard en een volledige wapenrusting der XVe eeuw, het is klaar dat dit gewrocht naar inbeelding geschilderd is. — Hier is de schrijver voorzeker mis: nooit en heeft er iemand, die de zaken kent, dien ouden ridder voor een Karel den Goeden uitgegeven. Ad. D.

1 Sedert twee jaar heeft men die plechtigheden hernomen. Ad. D.

EENE ONBEKENDE TEEKENARES,

Jvw VAN DER GOEST (van Grave),

DOOR

GUIDO GEZELLE, Pr.

Aan den Heer Bestierder der Dietsche Warande.

Weledele Heer en Vriend,

Ik heb eenen boek onder de hand van zekeren Pater Onraedt, Soc. Jesu, handelende van de capucinessen tot Kortrijk. Op bladzijde 175 en volgende van dezen in het Vlaamsch geschreven maar nogtans wel gemaakten boek staat als aangehaald van eene *Hollandsche* Capucinesse, die tot Kortrijk overleden is. Het aangehaalde dunkt mij aardig genoeg en misschien een paar minuten uwe aandacht weerdig. Daarom liet ik het, op raad van ul. weledele Heer Broeder Paul, afschrijven en ben het ook bij dezen zendende.

. . . . . .

UITTREKSEL.

"Ik leze dees Reforme vereert geueest te zyn in 't jaer 1666, met eene hoog Edel plante Mejonkvrouw vander Goest ontloken als een roos tusschen de doornen, mids sy te Graef in Holland geboren is, en van jonks af opgebracht zijnde in alle goede zeden, deugd en godvruchtigheid, heeft sy gestaedig laeten blijken eenen afkeer en verfoeying van 's weerelds ydelheden, ende vurige begeerten tot het geestelijk leven in haer gewaer geworden oud zijnde 17 of 18 jaeren, en haer verstand en zinnen op niet anders meer spelende als op den Religieusen staet, en haer beraedende dikmaels met den Bestierder haerder ziel, om een goeden keus te doen, waer toe sy ook stierde al haer oeffeningen van

Godvruchtigheid, geniet sy [in] haer rust een visioen of verschyning van een zeker Convent met d'heel hoedaenigheid van kerk, gevel, en vensters, en van een Religieus Persoon, die sy zoo nauwkeurig beschouwt in al haer gewaet en kleeding, dat sy 'sanderdaegs aerdig weet na 't leven te verbeelden en alles af te teekenen voor haer Edel Ouders en Biecht-Vader, een zeer ervaren Man in 't Geestelijk te besturen.

Haer Heer Vader en Vrouw Moeder hier over verbaest, trachten door alle mogelijke middels zulks uit 't hooft te steken, en wederstaen met geweld aen haer H. begeerte, voorgevende dit een droomgezicht geweest te zijn en geenzins eene openbaring, ja dat zoodanig wel een bedrog kan wezen van den boosen geest. Dog sy den innigen brand haers herte, die ontstond in de soetste liefde-vlammen tot haeren Bruidegom, niet langer konnende tegenhouden, en haer verzekerende dees beschouwing eene hemelsche jonst te wezen, laet haer lieve Ouders noch dag noch nacht gerust, tot dat sy [se] teerlijk beweegt de volle toestemming te vergunnen.

Wonderbaeren voorval! Mevrouw neemt de reis aen met haer Dochter: geleid haer tot de voornaemste steden van Braband en Vlaenderen: bezoeken al de Kloosters: maer geen van al bevalt haer ten zy *Cortryk* intredende en springende uit de koets word inwendig geraekt, en ziende den verbeelden gevel, kerk en vensters, en den drag der Religieusen: ja de Religieuse zelfs die sy bevestigde klaerlijk gezien t' hebben en wiens gestalte en wezen sy vorig beschreven had. Hier is 't, riep sy, Vrouw Moeder, de plaets tot welke my den Heere kennelijk geroepen heeft: beschouwt of ik vorig, die noit in Catholijke landen geweest had, die noit Convent, noit kleeding van Geestelyke Persoonen had gezien, beschouwt of dit de kerk, gevel, vensters, Convent, Habyt, en dese zelve Persoon niet is, welke ik zoo levendig heb afgeteekent? Hier is het H. Huis tot het welke my de goedertierentheid Gods verkoren heeft: hier wil ik leven en sterven, en my voor eeuwig vast-hechten door den minnestrik van liefde aen den Gekruisten Minnaer Jesus opvolgende de paden van den H. Patriarch Franciscus door den weg van versterving en lyden.

Mevrouw overstort van traenen, welke dapper vloeyden over

haer wangen, veroorzaekt door eene d'innigste beweging en overtollige blydschap haers herte, draegt haer kind zelfs op aen de Eerw. Moeder, de welke vol verwondering om het omstandig verhaal, en heel ingenomen om de zeldzame jonsten zoo der nature als der genaede, met welke dees juffer cierlijk begaeft was, ontfangt haer zonder veel te haperen: treed in het slot: bekomt het H. Habyt en den naem van *Angela*, en heeft ook met de daed geleid een Engelsch leven, en is als eenen waeren Engel verschynende, in 't jaer 1710 gestorven de dood ontwyffelijk der gelukzalige, gelyk getuigen meest al de overlevende, Religieusen, en hebben dees boven gemelde geschiedenis zelfs uit haeren mond verstaen, gelyk insgelijks den Eerw. Heer Petrus Ignatius Surmont, wie zig beroemt van dees en meer andere uitmuntende in deugden onder syn bestier gehad te hebben, en als Biechtvader en Prœdom verscheide jaeren het geluk van dees onnoosel en eenvoudige zielen grondig te kennen, en tot synen geestelijken troost dikmaels te verwonderen, en God zamen te gebenedyden in syne Heiligen, die de kranke en broose verkiest om al het gene in de weerelt voor sterk geacht word, beschaemt te maeken."

Leven van de seer Edele en deugd-ryke Jufvrouw Jufvrouwe FRANCISEA TAFFIN Vrouw van Hocqnet &. wonderbaer soo in den Maegdelyken, Houwelyken als Weduwelyken staet. Naemaels Instelster en eerste Eerweerdige Moeder der Religieusen Penitenten gezeid Capucinersen; geschonken aen alle Godminnende Zielen tot een voorbeeld van volmaektheid in 't weireldsch en geestelyk leven. Getrokken uit de oorspronkelyke aenteekeningen van haere eerste Mede-Susters. Vergadert door *** Priester. Tot Ghendt, gedruckt by Petrus de Goesin, woonende in de Veltstraete, in de vier Evangelisten. M.DCC.XXJ. Bl. 175 en volg.

*** = Pater ONRAEDT S. J.

VONDEL EN DE ZIJNEN.

OVER COUVRECHEF,

DOOR

P. GÉNARD.

Den Heere Jos. Alb. Th.

Waarde Heer en Vriend,

Thans eenige jaren geleden, had ik het genoegen u eenige inlichtingen mede te deelen over Pater Couvrechef, welken gij voor eene historische verhandeling over Vondel hebt gebezigd. Daar ik, onlangs, in de stedelijke archieven van Antwerpen, twee bescheiden over de familie *Couvreciaux*, alias, *Couvrechef* heb ontdekt haast ik mij u copij dezer stukken te zenden die u mogelijk nog van nutte zullen kunnen zijn. Beide oorkonden doen den maatschappelijken stand der familie Couvrechef kennen, vooral de tweede die verwijst naar de protocollen van den notaris Guyot, welke ongelukkiglijk niet meer bestaan.

In de "*Dietsche Warande*" heb ik meermaals gezien dat gij gebeurtenissen uit de XVIe eeuw bespreekt, 't zij mij toegelaten uwe aandacht in te roepen, op de bescheiden van dit tijdvak, welke ik in het *Antwerpsche Archievenblad* heb uitgegeven.

Aanvaard, waarde Heer en Vriend, de betuiging mijner hoogachting en verkleefdheid.

Antwerpen. P. GÉNARD.

Extract uit de scabinale protocollen der stad Antwerpen van het jaar 1598 sub. Kieffel & Boghe vol. 1 fol. 402.

Joncker Nicolaes de Herde en..... gáven terve ende

in erflicken rechte Germain Couvreciau, post, ende Margrieten Picart, zijnen wettigen wyve, een huys met vloere.... geheeten *den Branthaeck*.....

Die XX Augusti anno 1598.

Extract uit de scabinale protocollen der stad Antwerpen van het jaar 1634 vol. 1 fol. 296.

Acte voor Schepenen Brecht & van Ceulen.

Compareerde Germain Couvercheff, doude, Courier van Sijne Majesteit, ende bekende ende verclaerde, soo voor hem selven als eenich ende universele geinstitueerde erffgenaem van wijlen Margrete Piccart, zijne huysvrouwe, by hender beyder reciprocquen testamente, opden XIIIe dach van Meerte anno XVIc ende negenentwintich, voor den Notaris Guyot, in presentie van sekere getuygen alhier gepasseert, dat hy comparant mits sekere redenen hem moverende, ende de naebescreven somme van penningen, overgegeven gecedeert ende getransporteert heeft, gelyck hy overgaff, cedeerde ende transporteerde mits desen, Germain Couvercheff, synen sone, oyck Courier van Syne Majesteit, ten desen present synde ende accepterende, Een huys metten gronde ende toebehoorten genaemt den *Branthaeck*, gestaen ende gelegen in de lange Gasthuystrate, by den dryhoeck alhier, soo ende gelyck hij comparant metten voors. synen sone tselve huys tegenwoordelyck is bewoonende, ende hem toebehoorende vry ende onbelast synde, behalvens dat hy comparant tvoors. huys sal mogen blyven bewoonen ende gebruycken syn leven lange geduerende, om nae syne afflyvicheyt byden voorgenoemden Germain Couvercheff, synen sone, aenveert, beseth, in vryen eygendom ende synen vrijen wille daermede gedaen te worden, sonder tegenseggen van yemanden in eeniger manieren. Dies sal de selve synen sone alsdan gehouden syn daervore aen synen medeerffgenamen goet te doen op te leggen ende te voldoen de somme van tseventich carolusgulden en erffelyck, beloopende in capitael, tegens den penninck sesthien gerekent, duysent een hondert ende twintich guldenen eens, gelyck hem comparant tselve huys

in coope gecost heeft den twintichsten dach Augusti *inden Jaer XVc ende achtentnegentich*, oft wel dat hy soe lange sal stille staen tot dat syne voors. medeerffgenamen daertegens met andere goeden sullen wesen vergeleken. Willende ende begeerende de voors. comparant dat allen tselve sal stadt grijpen ende effect sorteren tsy by forme van codicille oft anderssints, niettegenstaende eenige wetten oft costuymen ter contrarien, gelyck hy comparant oyck begeert dat achtervolcht sal worden dacte by hem gepasseert voorden voors. notaris Guijot den derden July anno 1631.

Secunda Maii 1634.

AANTEEKENINGEN

VOOR DE

NEDERLANDSCHE KUNSTGESCHIEDENIS,

DOOR

RUD. REDTENBACHER.

Amsterdam d. 21 Juli.

Aan den Redakteur.

Hochgeehrter Herr!

Meinem Versprechen nachkommend, erlaube ich mir heute, Ihnen beiliegende Notizen zur Veröffentlichung zuzusenden und werde ich bei anderer Gelegenheit so frei sein Ihnen weitere Mittheilungen zukommen zu lassen.

Mich Ihnen bestens empfehlend,

hochachtungsvollst

RUDOLF REDTENBACHER. [1]

---

1 Mijn schrandere en ijverige vriend, de Heer A. D. de Vries, Az. heeft den Heer Redtenbacher een paar onnaauwkeurigheden aangewezen, door hem ten aanzien der kunstwerken van Naarden begaan. Dat heeft zijn nut. Ik zoû durven zeggen: niet alleen die kritiek, maar ook die misgrepen: Eene herstelde fout trekt in de geschiedenis veel meer de aandacht dan eene bedaard voorgedragen waarheid. Het gaat daarmeê haast als met den weêrklank der aardsche boetvaardigheid Hierboven. Mij ontbreekt de gelegenheid de vriendlijk verstrekte opgaven van den bekwamen kunstenaar, den Heer Redtenbacher, door een heros der naauwkeurigheid, als bijv. mijn onvermoeibaren vriend James Weale, of mijn moedigen en scherp onderscheidenden medearbeider, den Heer Arnold, te laten nazien: maar intusschen publiceer ik ze. Ze staan, als alle menschelijk werk, open voor de kritiek. Ik zoû in staat zijn de min of meer slordige aanteekeningen van wijlen Mr N. F. Eyck van Zuylichem, zoo als ze zijn, te herdrukken, om toch maar de eigenlijke historische architek-

1) Sneek.

De predikstoel in de Martinuskerk draagt het opschrift: BARTEL VINSENS (men zegt het is een duitscher) heft et gemakt. 1626.

2) Zwolle.

De kansel der St-Michaëlskerk heeft het opschrift: ADAM STRAES van Weilborch. — Uit dat Duijtsland Nassawe heft dit gemaekt sonder arch — En dat al door Gots betruwe. 1617—22.

3) Kampen.

In de oorkonden der stad Kampen wordt ALBERT DIE STEENBECKER genoemd als werkzaam geweest zijnde aan den opbouw der St-Nicolaaskerk aldaar;

RUTGER MICHAELSON van Keulen als de opbouwer der beide kerken (de St-Nicolaas- en O.-L.-V.Kerk) die in 1369 begonnen werden.

In 1363 is Rutger als burger van Kampen in het burgerboek aldaar ingescheven.

Van 1330—32 was Rutger aan den dom te Keulen werkzaam.

FLORIS VAN HAERLEM heeft in 1543—46 het houtwerk in het Raadhuis uitgevoerd.

(Mededeelingen van den heer Archivaris Uitterdijk te Kampen).

4) Nijmegen.

De rekenboeken der stad bevatten de mededeeling, dat de prachtige schepenbank in het Raadhuis van Meester GAERT VAN DULCKEN, Lijstenmaker der stad Nijmegen, in 1554—1555 vervaardigd is; de steenfiguren aan de façade van meester CORNELIS, beeldhouwer te Utrecht 1553.

(Mededeeling van den heer Abeleven, apotheker).

5) Tiel.

Inschriften op klokken in den toren der hoofdkerk:

Visula is mynen naem, ick ben goet ende wel gemaekt [door] JAN MOOR in 't jaer onses heeren 1552.

---

tuurquæstie, die zoo lang door allerlei partijgeschetter en personenwrevel van de baan gedrongen is, weêr eens aan de orde te stellen: want met al hun ge"bijdraag" en ge"opmerk" voeren onze zelfstandige, onafhanklijke, praktiesch bedrevene architekten voor de kennis der kunst toch eigenlijk maar heel weinig uit, en de aanteekeningen van Eyck zijn bijna niet te krijgen. Nóg beter ware natuurlijk, dat iemant het werk van Eyck eens netjens over ging doen; maar dat zal voor-eerst wel tot de *pia vota* blijven behooren.

A. TH.

Door dat vyer byen ik gevloten
TETAR VAN TREYER heeft mij gegoten
Anno 1624.

6) Nieuwe Niedorp. Opschrift der klok.

† Herman Hertman van der Woude. officier. Hendrick Corn: Schoemakers en Merten Corn: Luitgewinckel Burgem^rn Floris Corn: oomes en Corn: Claes Kerckm^rn reyer van der Byl secretaris der stede nieuwdorp f: et P. HEMONIJ me fecit 3 Zutphaniæ anno 1653.

HEKELDICHTJENS

VAN

Mr WILLEM BILDERDIJK [1].

FEITHS LIJKTRANEN OP DE OUDE PRINSES.

De moeder van den Vorst [2] trok af:
Geen rouwklacht volgt haar na in 't graf;
Neen, Neêrland heeft genoeg te weenen,
En geld en tranen put zich uit;
En eindlijk waar het hart zich sluit,
Wat zegt daar 't schreien zonder meenen?

Doch ja, daar is er een die schreit,
En 't is de vrijheidsdichter Feith!
Wie had dit immer kunnen wanen?
Wel ja! zij schonk dien patriot
Een leêge porceleinen pot,
Die vult hij nu *expres* met tranen.

Wat zeg ik? Neen, zij schonk er twee;
't Moet tranen stroomen als een zee,
Want beide dient hij vol te huilen;
Nu moet de kuische bleeke maan,
Nu 't kerkhofbloemtjen achterstaan,
Al zouden ze al haar leven pruilen.

1 Het (trouwens niet onbekende) zestal is, meen ik, nog niet gedrukt.

2 Willemijn, de moeder van Willem den I. Bilderdijk kon haar niet uitstaan; hij kon niet lijden, dat Willem V, wat geestkracht betrof, zoo veel afstak bij zijn vrouw. De Prins lag den dichter na aan het hart. Daar heeft zelfs een gerucht geloopen, dat Katharina Wilhelmina, Bilderdijks 2e vrouw, een dochter van den Prins zoû geweest zijn. Misschien berust dit praatjen op geen anderen grond dan Bilderdijks woord aan Uylenbroek (ter verontschuldiging zijner houding ten opzichte van Odilde?), dat de Prins voor-eerst nog het huwelijk met Jufv. Schweickhardt wenschte geheim gehouden te zien.

Welaan dan, Dichter, ga uw' gang:
Een nieuw Aspasiaas gezang!
Op ieder grasje een traan geworpen!
Of (beter nog) een paar dozein
Op ieder letter, groot of klein,...
Dan heeft ook 't hondtjen wat te slorpen.

Dat lieve hondtjen, 's dichters schat!
Het eenigst waar hij vreugd van had!
Wiens dood hem alles had doen derven!
Waarvan hij al zijn hartlijkheid
Op 's Konings moeder heeft verleid,
En 't geen hij weêr in haar voelt sterven!

Ja, schrei, mijn goede Feith, schrei door,
Geen traantjen ga er van te loor.
Daar kan wat in die mengelskannen;
Maar 't zijn twee vliegen met één slag,
Een kleine wimpel bij de vlag,
Men kan wel bakken met twee pannen.

Prinses en teefjen gaat wel saam;
Maar echter haar behoort de naam,
Voor haar doet ge al die tranen stroomen.
Voorzeker ja, met volle recht!
Gij aan haar stamhuis zoo gehecht!
Zoo met haar zachtheid ingenomen.

En zijn de vazen eens gevuld,
En denkt ge weêr aan de oude schuld,
Zoo moogt gij onbewimpeld zeggen:
Hier wiesch ik 't oude vuil in af;
En zoo ze mij die potteu gaf,
't Was om me een boetstraf op te leggen.

1820.

OP DEN KONSTANTIJN DEN GROOTE DOOR KONIJNENBURG JAMMERLIJK BEDORVEN [1].

'k Beklaag U, arme Konstantijn,
Eens prijkte ge in den dosch van Vorstlijk Hermelijn,
En moet ge uw rijksgewaad thands van konijnen borgen?
En laten ze U, in vriendschaps schijn,
Van zulk verachtlijk veé verworgen?
Dit doet den echten dichter pijn.

L. W. VAN WINTERS HAAT TEGEN ARMINIUS.

Strada de bell. belg. Lib. I pag. m. 2.

'k Ontzette mij in 't eerst als ik van Winter las,
Dat die geleerde vrouw, dé kunstigste op Parnas,
Aan Vorst Arminius, van al wat leeft geprezen,
Zoo groot een haat, en toorn, en afkeer heeft bewezen,
En 'k dacht wel honderdmaal waar komt dit bij te pas?
Maar echter 't vreemd gedrag bevreemde ons niet te ras.
Licht ziet men uit wat bron die wrevel is gerezen.
Armijn, een laatre Armijn [2], is bij haar in de kas,
En zeker dat de Vrouw in Strada heeft gelezen,
Dat de oude Arminius, die Rome dwong te vreezen,
De Oranje van zijn volk en van zijn leeftijd was.

1788.

HOVAARDIJ.

De hovaardij in 't menschlijk beeld te malen:
Een valsche moed zal uit zijn blikken stralen;
Bedreiging drukk' den wenkbraauw op het oog;

1 In zijn treurspel van dien naam.
2 Natuurlijk de Arminius der Remonstranten.

Verachting trokk' den stijven neus omhoog;
De hoonlach moet den barschen mond doen krommen,
De toornigheid schijn' in zijn keel te brommen;
De stugheid hou zijn lippen in bedwang;
En driftigheid kleur' d' opgezetten wang,
Lichtzinnigheid moog' voor het laatste teeken
De borst vooruit, den kop naar boven steken;
En faalt er dan nog eenig kenmerk in,
Het is *van Berckels* [1] buik, en *Temmincks* [2] onderkin.

OP [LUCAS] PATERS AFSTERVEN.

Och! daar ligt de goede Pater,
Die van 't Aganippiesch water
Zoo onmatig dorstig was,
Dat er voor zijn goede vrinden
Niet een droppel is te vinden,
Om te plengen op zijn asch!

Boschjen [3] vond des dichters beker,
Pas door hem geleegd, en streek er
Met den vinger nog wat uit.
Maar om 't op zijn graf te sprengen
Moest de man het zoo verlengen,
Dat het weinig meer beduidt.

Uylenbroek zocht op de lippen
Naar een drop die niet wou glippen
Door de stram geworden keel;
En hij kreeg het ook in handen,
Maar, vermengd met slijm der tanden
Vloeit het niet en zegt niet veel.

Waar dan bleef, mijn goede Pater,
Nog een drop geheiligd water
Om te storten op uw lijk?

1 Pensionaris van Amsterdam. 2 Burgemeester van Amsterdam.
3 Hieronymus de Bosch.

Na de Boschen, Uylenbroeken
Waar het niet dan vruchtloos zoeken
Voor den armen Bilderdijk.

Kniedicht, — *onder den wijn, gedwongen wordende om een Lijkdicht op Pater te maken.*

OP HET TREURSPEL MONTIGNI, DOOR H. H. KLIJN.

Ja, goede Klijn, gij meent het wel.
Maar treurspel maken is geen spel;
Blijf liever aan uw suikerkoken
Dan helden, even voos als gij,
Met bloed en brein van rijstenbrij
Op 't Schouwtooneel te laten spoken [1].

1821.

---

1 Dit vaersjen was even-min als de vorige door den dichter voor de uitgave bestemd. Hij had aan Hendrik Harmen dan ook verplichtingen, die den braven man wel voor elke mishandeling van dezen aard moesten vrijwaren, verplichtingen, die Bilderdijk zoo weinig ontkend heeft, dat ik Klijn altijd met de grootste liefde en achting over "Hollands wonder" hoorde spreken. Maar scherpe vernuften doen binnenshuis wel eens uitvallen, die men hun hart niet al te streng moet toerekenen. A. Th.

ALBUMBLAADTJENS

VAN

Mr W. en Vrouwe K. W. BILDERDIJK

VOOR

Dr Heinr. HOFFMANN VON FALLERSLEBEN.

DEN HEERE

HOFFMANN VON FALLERSLEBEN [1].

Indien mijn nagedachtenis
Een' mensch op aarde dierbaar is,
Hy zoeke in my die grootheid niet
Die opzien of ontzag gebiedt,
Die kennis niet die roem verwekt,
Die minzaamheid die harten trekt;
Maar eenvoud van een stil gemoed,
En waarheidszucht, en Hollandsch bloed;
En, wie de vaderlandsche taal
Vóór wanspraak stelt en klaterpraal,
Of wien de aaloude *Biederkeit*
In 't Duitsche hart besloten leit,
Dien bied IK willig hart en hand,
Ter eer' van 't *oude* Vaderland.

BILDERDIJK.

Leyden $18\frac{6}{25}21$.

---

1 Deze geleerde en dichter is een der getuigen voor de beminnelijkheid van den "bullebak" in zijn huislijken kring. 't Zegt niet weinig, dat Bilderdijks natuurlijke welwillendheid in die mate over zijn afkeer van de Duitschers zegevierde, dat Hoffmann in zijne gedenkschriften niets dan lof voor hem heeft. Het vaersjen van Mev. Bilderdijk staat in hare werken; maar ik meende het hier niet te mogen wechlaten.

AAN DEN HEER

HOFFMANN VON FALLERSLEBEN.

Wanneer gy, weêrgekeerd naar eigen Vaderland,
De moeder die U toeft met uitgerekt verlangen
Uw weerkomst zeegnen hoort van 't afgelegen strand,
En tranen van geneugt' ziet paarlen op haar wangen;
Breng dan ons-beider groet die blijde moeder toe.
Wy wêten wat het zegt, een dierbren zoon te derven:
Wy weten, hoe het hart by 't afzijn is te moê,
Maar mochten 't zalig zoet des weêrziens niet verwerven.
Ik meet haar moedervreugd thands by mijn smarten af.
Des Ongezienen hand geleide U allerwegen!
Blijve op des levens reis de deugd uw wandelstaf,
En uw bezitting 's Hemels zegen!

KATHARINA WILHELMINA BILDERDIJK.

Leyden, den 30sten Herfstmaand 1821.

MENGELINGEN,

van letterkundigen, socialen, staatkundigen en wijsgeerigen aard.

ORNAMENTE DER GEWEBE, von **Friedrich Fischbach.** — Dit te Hanau bij G. M. Alberti verſchijnend werk verdient de bizondere belangſtelling van allen, die in de kunst eene kracht vereeren, welke beſtemd is het maatſchaplijk leven meer en meer weldoend en verheffend te gaan doordringen. Wij zijn gelukkig, ſints lang, van het vooroordeel te-rug-gekomen, dat een ſlecht landſchapſchilder boven een voortreflijk ſchrijnwerker ſtaat en dat een geniale kleedermaker iets aan een drogen muziekmeester te benijden zoû hebben. — De Heer Fischbach is iemant, die zijn ſtudievak — de kunst der weefsels en borduursels — wijsgeerig en poëetiesch opvat: Hij toont aan, wat de beoefening der geweven ornementen vruchtbaar maakt ook voor kunstenaars in metalen en andere harde ſtoffen. Hij heeft voor zijn werk de bekende rijke verzameling van den Heer Kanunnik Bock naar genoegen kunnen gebruiken en van der jeugd af alom opgemerkt, verzameld, geteekend, geklasſificeerd. De uitvoering der chromo-platen, die 120 in getal zullen zijn, is uitmuntend, en voor zoo ver de druk geen recht aan de oorſpronklijke kleur of glans kon doen, wordt door omſchrijving de juiste waardeering van het origineel verzekerd. Iedere aflevering bevat 40 platen: ſtoffen van oostersche, byzantynsche, saraceensche, spaansche, italiaansche, borgondische, lyonsche, nederlandsche en duitsche bewerking. Van de 11e tot de 17e Eeuw worden in het verſchenene vertegenwoordigd. De prijs van het geheele werk zal zijn 144 mark, d. i. voor elk derde 48 mk; exemplaren op karton 54 mk. Uitvoeriger text verſchijnt bij het ſlot. A. Th.

HET WOORDTJEN VAN, ALS EIGENDOMSTITEL. — Het *Nieuws van den dag* vermijdt met loffelijke zorg, te ſpreken

van den Bisſchop *van* Roermond; het zegt altijd de Bisſchop *te* Roermond (N° 2641, 9 Okt. 1878). Natuurlijk. Als men *van* voor een ſubstantief zet, dan beteekent dit, dat de persoon, door het woord aangeduid, dat aan dat woordtjen voorafgaat, eigendomsrechten heeft over het voorwerp, aangeduid door het woord, dat op *van* volgt. Als men zett'e: de Bisſchop van Roermond, zoû ieder-een natuurlijk denken, dat men de ſtad Roermond, wat zeg ik? al de lokaliteiten, die onder het Bisdom ſorteeren, aan Mgr. Paredis prezent gaf. De Koning der of *van* de Nederlanden, is het Soevereine Hoofd der Regeering, de Vader *van* het gezin heeft over het gezin in vele opzichten te beſchikken, de meester of hoofdonderwijzer *van* deze of gene ſchool kan gehoorzaamheid vorderen van de ſchoolbevolking. Derhalve zoû het tot geheel verkeerde gevolgtrekkingen, allerlei misbruiken enz. leiden, als men zeide: de Bisſchop *van* Roermond. Men behoort te zeggen: de Bisſchop *te* Roermond. Het heeft echter wel eenige moeilijkheden in. Bijv. als Mgr. Snickers, Mgr. Guibert, of Mgr. Steins te Roermond logeeren, zijn zij dan ook geen Bisſchoppen *te* Roermond? — Men zegt Burgemeester *van* Amsterdam. Maar hoe nu met den Gemeenteraad? Is dat: de Gemeenteraad *van* Amsterdam? Maar wij hebben gehoord, dat wat achter het woordtjen *van* ſtaat, altijd toebehoort aan den gene, die het woordtjen voorafgaat. Kan er dus wel te gelijk ſprake wezen, van een Burgemeester *van* Amsterdam en een Gemeenteraad *van* Amsterdam? Schrijft men daarmeê aan Amsterdam niet twee eigenaren toe? Zoû het niet voorzichtiger zijn, te zetten: de Gemeenteraad *te* Amsterdam? En ook de Burgemeester *te* Amsterdam? En de huizen *te* Amsterdam? — Men zegt het lid *van* mijn vinger. Maar de vinger is toch geen eigendom van het lid! Zoû het niet voorzichtiger zijn, voortaan te zeggen: het lid *aan* mijn vinger? Men zegt de moeder *van* mijn kinderen; maar ſtaat dit de uitdrukking de vader *van* mijn kinderen niet een weinig in den weg? Zoû het niet beter zijn te zeggen: de moeder, *met betrekking tot* mijn kinderen? de rand *aan* mijn hoed? de kaart, *rakend of beteekenend* Europa? De kapitein, *betrekkelijk* de kompanjie? De vorm, opzichtelijk den brief? De loop, wat aangaat den Rijn? Het Nieuws *in* of *op* den dag? — Hoe moeten wij aan met op flag *van* driën, de ſmaak *van* den journalist, den vólkswaan *van* den dag? X.

BALKEN EN SPLINTERS. — In N° 41 van den *Ned. Spectator* komen weêr een tal van aanmerkingen voor op de taalvergrijpen, door dezen en genen begaan. 't Is jammer, dat de *Spectator* zijn gispen en vóordoen niet met eenige bewijzen ſtevigt. Hij ſchrijft bijv. bl. 322 "vernalatigd", voor *verwaarloosd*, "ter wille", offchoon *wil* mannelijk is, "Shakespeariaansche stukken", voor stukken van Shakeſpere, zeker een der onuitſtaanbaarste germanismen onzer Eeuw; op bl. 324 wordt als verbeterde lezing opgegeven: *ik wenschte liever niet van iemand te moeten ſpreken.* Wanneer zal men toch de pleonasmen "ik wenschte gaarne" en "ik wenschte liever" — voortbrengsels eener overdreven (voorgewende?) beſcheidenheid — eens gaan afleggen? Men bedoelt: *ik wenschte*, of *ik zoú gaarne*, *ik had gaarne*. Het is niet de daad van wenschen, die men gaarne doet; dat wil men niet zeggen. Het woord *vervorderen* (bl. 324) wordt afgekeurd; 't is toch al een eeuw of drie in gebruik. Tot de "uitingen" van het kritiesch orgaan, in het zelfde N°, behoort ook deze volzin: "Hij behandelt de stelling, door Bérard-Varagnac verdedigd, dat het logenachtig is dat sommige Shakespeariaansche stukken door Bacon zouden geschreven zijn." Zulk een volzin herinnert ons den huisvader, die kortheidshalve zijn zoon *Bart* "Bartelemeeuwisſie" noemde. M.

DICHTERLIJKE KORRESPONDENTIE. — In de helft der vorige Eeuw vergaderden om de veertien dagen ten huize van een amsterdamschen vriend der kunst eenige beoefenaars der letterkunde, die tevens wat aandachts over hadden voor oud en nieuw ſchilderwerk. De pogingen, door den jongste hunner, met name — Pieter van Tol Abrahamsz, volijverig aangewend, om verwaarloosde ſchilderijen en onopgemerkte prenten in eere te herſtellen werden niet altijd door de "fiere" Magistraat dier dagen gewaardeerd. Dit gaf aanleiding tot het hier volgend woord van zijn kransgenoot Mr. Wouter van Balen:

> Gy, die door godendrift verrukt
> Zoo menig agtbaar schildery [1],
> (Den roem van de Amstelstad aan 't Y)
> Aan stof en muizen hebt ontrukt;

1 Een overvloedig bewijs, dat men in de vorige Eeuw nog wel deugdelijk *ſchilderij* onzijdig maakte.

Gy, die daar dag aan dag gebukt
Op roestig brons of geele prent
Geen hooger jonglingsweelde kent,
Dan dat het eindlyk u gelukt
Een langvergeten, onbekend
Geringkraagd 1 Amsteldamsch Regent
Te noemen by zyn waaren naam,
O! zoo de nyd de bloesems plukt
Van Tol! die de Amstellandsche faam
Wil winden om uw donkre vlegt,
Paneelbeschermer zonder blaam!
Daar komt een tyd dat vroed en regt
Een oudheidminnend Amsteldam
Geen eerplaats langer u ontzegt,
En — fiere Zoon van Abraham!
U hooger stelt dan... Van der Stam 2.

Het andwoord liet zich niet wachten, en luidde:

Gy zégt, myn jonglingshart ként geene hoogre weelde,
Dan 't staren op een oude én halfvergane prént,
Gy meent, dat nooit iets meer my door de zinnen speelde,
Dan 't geen ge als roestig brons of geel papier sléchts ként;
Gy meent dat heel myn eer sléchts hierin is geleegen,
Iets meer te zyn op aard dan... zeekre Van der Stam,
Geloof me, gy ziet mis én ként my niet tér deegen,
Ik min op d' aarde meer — ik min myn Amsterdam.
Ja! 'k héb u lief, myn stad, u én uw grootsch verleeden,
Waarvan zoo meenig wérk na eeuwen tót my spreekt:
Is 't dan een goede zaak, waarvoor ik héb gestreeden,
Al schynt hét dat myn stém voor doove Heeren preekt,
Welaan, trék dan mét my den deegen uit de scheede 3,
Gy, Zanger! die de hand in 't willig speeltuig slaat,
Doorsteek dan, zoo ge kunt, hén die de konst vertreeden:
Én Amstels oude roem vindt by uw hulpe baat.

---

1 Men ziet hieruit, dat *ringkraag* niet alleen beteekent de koperen keelplaat der Landstormofficieren in 1813; maar tevens wat de Franschen noemen *une fraise.*

2 Een kunstkooper dier dagen. Als variant is er later bijgevoegd: "Uw standbeeld opricht op den Dam." Van dit standbeeld heb ik verder niet gehoord; maar anders dunkt mij de tijd toch wel gekomen, dat het Gemeentebestuur pogingen als de hier aangeduide met groote waardeering begroeten en ondersteunen zoû. Wij beleven, wat verlichte en edelmoedige kunstliefde aangaat, immers een allergelukkigsten tijd? Red.

3 Men schrijft aan Van Tol het opzet toe het rijmen van woorden met en zonder sluit-*n* te hebben willen invoeren. Dit was amsterdamsch, zeide hij.

Librairie C.-L. van Langenhuysen, Amsterdam, Cingel. N° 434.

BULLETIN PÉRIODIQUE

DE LA "DIETSCHE WARANDE".

Tome XIe. (Nouvelle Série, T. II) — N° 3—5.

RÉALISME ET CONFUSION.

Causerie esthétique sur quelques tableaux de la GALERIE VERLAT. 1

PErsonne ne peut encore avoir oublié les tableaux de M. Charles Verlat, exposés il y a un an à-peu-près dans les salles de la société *Arti et Amicitiæ* à Amsterdam, après avoir été offerts aux yeux du public qui se trouvait à Anvers, lors des fêtes du trois-centième anniversaire de la naissance de Rubens. L'exposition, ici à Amsterdam, fut très-suivie; elle dura dix semaines et plus de onze mille personnes (chiffre tout à fait hors de ligne) vinrent voir et admirer cette œuvre extraordinaire qu'une certaine renommée avait devancée. Le nom de l'éminent artiste qui après avoir excellé comme peintre d'animaux s'était transformé en peintre d'histoire et avait été passer deux années en Palestine pour y étudier les types orientaux aurait déjà suffi pour attirer les artistes et les amateurs, même sans les recommandations des journaux d'un certain parti, sans reclames et sans brochures.

La galerie Verlat se compose de quarante tableaux environ parmi lesquels se trouvent quelques pages historiques de grande dimension, et de quelques esquisses croquées sur nature. Toutes ces œuvres depuis la plus importante jusqu'à la dernière possèdent au plus haut dégré ce cachet de réalisme qui attire l'attention, qui frappe dès le premier coup d'œil et qui dans notre siècle aux idées photographiques fait plus que jamais impression sur les

1) Dans la livraison suivante nous donnerons à nos amis à l'étranger un compte-rendu succinct de nos travaux des derniers temps. La présente étude de M. C. Ed. Taurel nous semblait avoir trop d'à-propos pour en différer la publication. Le Dir.

masses. Hommes, femmes, enfants ou vieillards, pans de mur, animaux ou rochers, tous ces objets que le hasard lui offrit pour modèles, l'artiste phénomène les a rendus tels qu'ils étaient au moment où ils ont frappé sa vue. A ce réalisme dans les sujets représentés et dans les formes il ajoute un coloris d'une vigueur et d'un éclat peu ordinaires, disons plutôt tout à fait extraordinaires. N'ayant jamais voyagé en Palestine il nous semblerait téméraire d'émettre un jugement décisif, mais nous croyons pourtant pouvoir dire sans crainte que Verlat à su rendre mieux que tout autre le soleil des pays orientaux, dont l'éblouissante lumière parait bien terrible et d'une crudité peut-être bien dure à nos yeux accoutumés aux demi-tintes et à l'harmonie des tons intermédiaires. Mais cette abondante lumière dont les rayons de couleurs et de feu semblent rejaillir de ses toiles, donne à leur frappant réalisme encore plus de force et en augmente le surprenant effet. Et si, tel que le choix de certains types et de certains sujets le fait supposer, l'intention d'obtenir un succès de surprise et d'étonnement n'a pas été tout-à-fait étrangère à l'auteur de cette galerie, il faut dire qu'il a pleinement réussi et que, du moins ici à Amsterdam, l'engouement fut complet. On ne savait quoi admirer le plus; l'œuvre elle-même ou l'énergie, le courage et surtout l'incomparable habileté du peintre qui, privé de toutes les ressources matérielles auxquelles nous sommes habitués, et exilé dans un pays dont le climat rend les indigènes indolents et insouciants, a su produire en deux années une œuvre qui aurait exigé plus du double de temps pour tout autre que lui. Quarante tableaux sans compter les esquisses, cela en fait à-peu-près deux par mois — et parmi ces tableaux, dont pas un qui ne soit un tableau d'importance par le mérite et la dimension, quelques-uns sont des pages avec plusieurs figures de grandeur naturelle. Il faut croire non-seulement à une fécondité d'idées et une facilité prodigieuses mais aussi à un labeur sans relache et sans repos, à une volonté énergique disposant des forces d'un corps de fer, et surtout à une habileté presque sans exemple, frappant toujours juste et du premier coup. Nous le répétons le succès fut complet et quoique habitué à voir arriver ici tout ce que le monde artistique produit d'éminent et à aller voir dans les autres pays ce qui ne peut venir à lui, le public hollandais affluait et faisait constamment foule

dans la salle d'exposition, on s'arrachait les photographies, tous les journaux firent l'éloge de l'artiste et de son œuvre et il eut été plus ou moins risqué d'émettre alors une opinion moins favorable.

C'est toujours risquer que de vouloir juger sur une première impression; plus encore de critiquer quand il s'agit d'un talent reconnu et que l'on se trouve en opposition avec une opinion générale, car il y a toujours du vrai dans le jugement des masses. Ce n'est donc qu'après nous être donné tout le temps de la réflection et après avoir constaté par nous-même, ici et à Anvers, que l'enthousiasme du premier moment s'était de beaucoup refroidi que nous nous sommes décidé à donner une forme à nos idées, qui, disons-le, sont absolument les mêmes qu'il y a un an. Ajoutons aussi qu'à en juger par un article parisien que nous avons sous les yeux, la galerie Verlat est loin d'avoir eu partout le même succès.

Commençons d'abord par rechercher les causes du succès enthousiaste que la galerie a eu particulièrement dans notre monde artistique; ces causes ne sont pas difficiles à expliquer. L'artiste hollandais n'est pas idéaliste, il ne l'a jamais été; il préfère une tête de paysanne aux vierges de Raphaël et les beautés de l'art Grec ne l'impressionnent que peu. Il ne se casse pas la tête à chercher des sujets; il les prend comme il les trouve; les plus simples lui plaisent le mieux et quant aux idées soi-disant philosophiques que M. Charles Verlat à voulu exprimer dans certaines toiles, les artistes hollandais, plus vrais philosophes que lui, haussaient les épaules et ne s'en souciaient guères — et ils avaient quant à cela fièrement raison. Ce qui les intéresse tout d'abord et plus que toute autre chose, c'est la vigueur de ton, l'effet, la couleur; leur première impression et leur premier jugement dépendent toujours et principalement de l'effet et du coloris. L'éclat, le brillant des tableaux de Verlat, ces couleurs intenses, criardes quelquefois, placées cranement à côté les unes des autres et mariées par une surabondance de lumière qui les inonde toutes du même flot de rayons dorés, ces tours de force enlevés, pour ainsi dire, à main levée ne pouvaient manquer, si non de plaire, du moins d'intéresser et d'enthousiasmer les peintres hollandais.

Un autre charme non-moins enchantant était pour eux la har-

diesse, la facilité, la sureté de l'exécution. Une peinture fignolée, délicatement dessinée et complètement achevée perd, quelque belle qu'elle soit, tout son attrait pour nos artistes dès qu'elle est ce qu'on appelle lêchée, lissée et qu'elle laisse présumer la timidité d'une main, qui, peü contente d'elle-même, ne va que peu-à peu et à tâtons. On entendait bien dire ça et là que tous ces tableaux sortis comme par enchantement et de la même manière du même pinceau avaient bien un peu l'aspect de peintures décoratives. — Oui, mais quelle sureté dans le coup d'œil et dans la main pour oser, pour pouvoir brosser avec tant de hardiesse; qu'elle habileté, quel puissant savoir-faire! On admirait les grsndes lignes tracées d'un trait de ces grandes figures si cranement posées; on enviait cet œil qui voit si juste et cette main qui sans chercher rend ce que l'œil a vu, qui traite tout avec la même facilité et parait infatigable à produire et à vaincre toutes les difficultés de l'exécution.

Ajoutons encore et à sa louange que personne n'est plus que l'artiste hollandais prêt à reconnaitre et à s'enthousiasmer du talent de ses collègues étrangers. Sans perdre jamais son caractère particulier et sans chercher à imiter les autres genres de mérite, il est toujours prêt à les reconnaitre et le premier à leur rendre justice.

En expliquant les raisons, nous tenions à les constater, du grand succès que les œuvres de M. Verlat ont eu à Amsterdam nous avons fait l'éloge à-peu-près complet de leurs qualités, vraiment extraordinaires et dont nous ne voulons en rien rabattre l'importance. Qu'il nous soit maintenant permis de les considérer d'un autre point de vue et de parler avec la même franchise de ce qui nous parait ne pas mériter de louange. S'il s'agissait d'une œuvre modeste ou d'un de ces pauvres artistes, dénués de ressources et de moyens, pour lesquels faire passablement bien est déjà méritoire et n'ayant, hélas, que trop à souffrir de l'inhumanité de la presse quotidienne, s'il s'agissait, disons-nous, d'un de ces martyrs de l'art, prendre la plume ne serait qu'une vilainerie inutile; mais lorsqu'un artiste doué de tous les dons de la nature, jouissant d'une réputation européenne et entouré de toutes les facilités matérielles, se pose en apôtre de fausses théories et de principes pernicieux il n'y a aucune raison de l'excuser et se taire entièrement devient une action blâmable. Mais

qu'avez vous donc de si terrible à reprocher aux peintures de Charles Verlat et où sont ces théories fausses et ces principes pernicieux?

Son réalisme outré, cherché et appliqué partout sans réserve et sans mesure voilà ce que nous lui reprochons d'abord, et ensuite d'avoir dans une confusion d'idées peu pardonnable fait de la peinture de propagande sous l'influence d'un parti auquel l'artiste n'aurait du prêter ni son talent ni son pinceau.

Que l'on ne nous accuse pas de prendre les choses de trop haut ni de chercher des idées et des intentions que le peintre n'a pas eues. Dans la brochure [1]) de M Gustave Lagye qui escorte toujours la galerie Verlat nous lisons les lignes suivantes extraites d'une lettre de M. Ch. Verlat. „Par ma peinture, écrit-il de Jérusalem, j'espère prouver que le savoir et la science ne sont pas un obstacle pour faire du réalisme, mais que sans connaître son métier on ne fera jamais que du réalisme d'ignorant." Voilà donc M. Verlat se posant lui-même en homme de savoir et de science et faisant du réalisme non pas par sentiment inné mais parce qu'il veut en faire. Et en effet il recherche et nous donne partout non pas la nature, mais la réalité du moment, locale, individuelle, et croit augmenter la valeur de son œuvre en donnant à son porteur d'eau, l'un des plus beaux tableaux de sa collection, des jambes et des pieds difformes, par ce que le modèle que le hasard lui a mis sous les yeux avait des jambes torses.

Le réalisme employé avec réserve, à sa place et avec goût comme moyen de faire ressortir quelques traits caractéristique d'un objet ou d'une personnalité, peut être très-méritoire. Observer la réalité et s'en rapprocher est un excellent moyen de mettre des bornes aux excentricités d'une imagination trop exaltée, mais le réalisme outré qui cherche la bizarrerie et met l'exception laide et difforme à la place de la généralité n'est plus la nature.

La nature c'est la créature, homme, plante, bête ou pierre, dans son développement complet et entier, remplissant les fonc-

---

1) Galerie Verlat, extrait du compte-rendu officiel du trois-centième anniversaire de Pierre Paul Rubens publié sous les auspices de l'Administration communale d'Anvers, par Gustave Lagye, directeur de la Fédération Artistique. — Anvers, Mees et C° 1877.

tions qui lui sont imposées et placée dans l'entourage auquel elle appartient. Le réalisme ou la réalité c'est la créature non pas telle qu'elle doit être dans l'ordre naturel, mais telle qu'elle est pour le moment par suite des accidents de longue ou de courte durée qui dérange l'ordre naturel; c'est donc l'exception et non l'ordre. La nature est belle dans toutes ses créatures, le réalisme s'écarte toujours du beau.

Un ou deux exemples pris ça et là ne feront pas de mal. La plante des fleuristes élevée en serre chaude portant à un moment donné une énorme couronne de fleurs sur sa tige frêle et dénuée de feuilles, l'arbre taillé, la haie rasée, tous ces objets ne sont plus la nature. Comme détails caractéristiques ils peuvent ajouter quelque intérêt à la représentation d'une certaine localité mais le bon gout artistique ne les recherchera pas sans nécessité. L'homme abruti par les passions mauvaises, estropié, difforme par suite des privations, de la misère ou du manque de développement est une triste réalité mais n'est plus la nature. Il en est de même de certains cites desolés qui existent peut-être mais qu'il faut aller chercher et vouloir voir d'une certaine manière pour les voir aussi laids. Nous voulons parler du tableau, vue prise à Mâr-Saba. Dans sa brochure M. Gust-Lagye dit que Meissonnier traita ce tableau tout-simplement „de paysage de la lune", mais s'appuyant sur le témoignage d'un touriste anglais qui était en admiration devant cette malheureuse page, il tâche d'en faire admirer la vérité réaliste. Quoique sans pouvoir, pas plus que Meissonnier et Lagye, juger de cette exactitude, le pays nous étant inconnu, nous n'hésitons pas à nous ranger du coté de Meissonnier et à douter fort du sentiment artistique et du bon gout du touriste anglais que quelques détails ont peut-être frappé. Aux mots tout-à-fait justes de „paysage de la lune", nous voudrions ajouter, croute de paté boursoufflée, dorée, brulée, paysage impossible, incroyable, — et s'il est vrai que dans quelque coin de la terre il existe un endroit aussi insipide, aussi dénué de toute beauté que le peintre l'a représenté il fallait avoir bien envie de frapper par l'excentricité et le gout bien malheureux pour avoir, sans nécessité aucune, fait un pareil choix.

Il serait inutile et trop long de passer en revue tous les tableaux de la galerie; qui ainsi qu'il a déjà été dit ont tous à peu près les mêmes qualités et les mêmes défauts. Sans donc nous

arrêter plus longtemps nous pouvons nous placer de suite devant les sujets de sainteté; c'est là surtout que ce réalisme outré est hors de place et que la confusion d'idées que nous reprochons à l'auteur se manifestent de la manière la plus choquante.

La première et principale idée de M. C. Verlat semble avoir été de faire autrement que tout autre. S'il pouvait rester là-dessus quelques doutes, la brochure de M. Lagye les aurait bientôt dissipés. Ne nous dit-il pas (p. 6) en parlant de la „sublime et sainte légende que notre enfance a apprise avec vénération!" la Passion du Seigneur, que „c'est cette légende que Charles Verlat est aller évoquer sur les lieux-mêmes où elle prit naissance" et plus loin (p. 13) en parlant des dernières toiles rapportées par l'artiste lui-même „parmi lesquelles figurent plusieurs importantes compositions religieuses où le peintre se soustrayant, comme je l'ai dit — c'est M. Lagye qui parle — à toute tradition d'école et de dogme extérieur s'attaque résolument à la nature, completée par une imagination vivace et des recherches histoririques faites aux lieux-mêmes où il a été retrouver la version exacte du grand drame chrétien."

Voilà certes de bien belles phrases, habilement tournées qui ne peuvent manquer de produire de l'effet — mais malheureusement ce sont des phrases. Qu'elles sont „les recherches historiques" que l'artiste a faites en Palestine? qu'elle „version exacte du grand drame chrétien" pouvait-il trouver dans la Jérusalem d'aujourd'hui? que veut dire „évoquer une légende?" Les monts et les vallées ont-elles pris la parole pour répondre aux évocations de l'artiste voyageur? A-t-il été retrouver sur les pans de murs en ruines et les monceaux de pierres, restes méconnaissables de l'ancienne cité, quelques inscriptions inconnues jusqu'ici et que lui seul pouvait déchiffrer? et si les Évangiles et les Écritures ne lui paraissent pas dignes de foi est-ce aux Turcs et aux Arabes de la Jérusalem d'aujourd'hui qu'il a été en demander l'explication? Non, apparemment: alors que reste-t-il de toutes ces phrases à effet? A peu-près rien. — Et en effet que trouvons-nous dans ces „importantes compositions historiques" sinon un mélange des types et des sites de la Judée d'aujourd'hui et des idées „philosophico-historiques" que prêchent tous les jours les journaux libéraux de la Belgique.

Vouloir faire autrement que tout autre, c'est à dire vouloir

faire mieux est toujours une belle et grande idée; mais cela ne suffit pas; il faut réussir. Il est toujours facile de rejeter, de condamner les choses et les idées anciennes; c'est un moyen peu couteux et à la portée de tous ceux qui veulent se faire remarquer, mais encore une fois, cela ne suffit pas: celui qui abat doit reédifier mieux que ce qu'il a abattu. M. Charles Verlat aurait beaucoup mieux fait de suivre tout simplement le chemin que tous les maîtres de toutes écoles ont suivi; comme eux il aurait pu conserver son originalité artistique et tout son talent, tandis que maintenant il s'est lui-même embrouillé sans les savantes nouveautés qu'il a voulu importer.

Il nous représente un charmant jeune couple arabe bivouacquant la nuit près d'un feu allumé. La jeune femme tient sur ses genoux un petit enfant; elle est assise sur l'herbe, très-simplement vêtue et son joli visage est refleté par la lueur des branches qui pétillent. Elle est toute jeune, presqu'encore enfant, elle-même; on sait que les jeunes filles de ces pays-là sont femmes à un âge où dans nos contrées elles seraient encore écolières. Le mari tout jeune aussi les regarde avec amour et bonheur. Ce tableau plein de vérité, de poésie même, sans parler de la force de ton, de la vigueur, de la magistrale exécution, est comme dit M. Lagye une page délicieuse.

Mais pourquoi donner à cette page le titre de tableau religieux; pourquoi faut-il que cette jeune famille arabe représentée comme dit la brochure dans „sa démocratique vérité" soit la sainte famille de l'Évangile fuyant en Egypte? L'âne seul qui broute les herbes du chemin; est-ce là un signe suffisant? Ces eunes époux passant la nuit à la belle étoile pourraient être des paysans nomades, des bohémiens en voyage. La Ste Vierge nous dira-t-on était une jeune fille de Nazareth, donc une juive et son époux un Juif, tous deux de la tribu de Juda. Ceci est parfaitement vrai. Mais est-ce-à dire que toutes les jeunes filles juives peuvent nous donner le type de la Ste Vierge? Non, au grand jamais; non; le peintre doit nous représenter bien plus encore que la jeune Nazaréenne, la vierge prédestinée et choisie parmi toutes les femmes pour être la mère de Dieu; la femme, modèle des mères, qui possédant toutes les vertus n'eut dans toute sa vie d'épreuves et de douleurs ni un moment de faiblesse ni une pensée vicieuse; la fiancée du St Esprit et la future reine du

ciel. Et n'ayant à sa disposition pour rendre et faire comprendre, ni l'action ni la parole, ne pouvant que donner la forme, extérieure il doit la choisir telle qu'elle fasse sentir et comprendre ce qu'il ne peut exprimer. Et voilà pourquoi tous les grands maîtres de toutes les écoles, chacun selon son propre goût, ont choisi pour représenter la Ste Mère de Dieu, les formes les plus belles et les plus nobles sans s'inquiéter de la vérité locale et individuelle, voilà pourquoi „les madones grotesquement chamarrées et constellées de pierreries" ainsi que M. Lagye les nomme et qui selon lui „remplacent dans nos temples les idoles du paganisme" rendent à notre esprit mieux l'idée de la glorieuse Mère du Sauveur que la jeune et jolie femme juive, arabe ou bohémienne de M. Verlat. Ces images qui ne sont en rien des œuvres artistiques et pour lesquelles nous ne voulons pas prendre parti, nous font pourtant penser à une personne placée au-dessus du genre humain, à une femme, mère et reine, tandis que la vierge du tableau en question n'est rien qu'une gentille enfant, une femme comme toute autre.

Mais c'est justement ce que nous voulons, répondent nos savants philosophes; Marie pour nous est une femme juive comme toute autre; nous ne croyons ni à la future reine du ciel ni à l'incarnation miraculeuse de Dieu le Fils — alors, Messieurs, vous nous représentez les scènes et les personnages de l'Évangile, mais d'un Évangile revu et corrigé par vous-mêmes. C'est hardi! —

Si nous voulions traiter des questions théologiques, rien ne serait plus facile que de prouver qu'il faut accepter l'Evangile entier et complet avec toutes ses croyances et toutes ses conséquences ou le rejeter de même entièrement, et que l'on ne peut le modifier sans tomber dans les absurdités les plus illogiques, mais nous ne sortirons pas du terrain artistique et répondons seulement quelle confusion dans les idées!

Confusion d'idées, voilà le vrai mot! Que dirait-on du peintre qui, voulant représenter les scènes de l'Iliade et de l'Odyssée, commencerait par refaire à sa manière les héros d'Homère, qui trouvant qu'Achille, le terrible Achille, qui à lui seul valait toute une armée, ne pouvait être ce jeune homme imberbe aux traits réguliers, qui élevé parmi les femmes et portant leurs vêtements passa longtemps pour une d'elles, nous ferait un Achille de réaliste à barbe noire et crépue et lui donnerait un visage de guer-

rier qu'Homère lui-même ne saurait reconnaître ? Que dirait-on de l'artiste qui, choisissant les sujets du poème de Gœthe pour ses tableaux, commencerait par en retrancher ce qui ne lui plait pas et nous donnerait un Mephistopheles et des sorcières bien élevés ? On leur dirait avec raison, si Homère, si Gœthe ne vous plaisent pas, choisissez d'autres sujets, mais ne nous donnez pas un amalgame moitié eux, moitié vous ; n'abimez pas leurs œuvres. Voilà ce que nous disons à ceux qui veulent corriger les Évangiles ; s'ils ne vous plaisent pas comme ils sont, choisissez autre chose mais ne confondez pas leurs idées avec les vôtres — et que l'on nous permette d'ajouter que l'Évangile rien que comme poème vaut certes bien les œuvres d'Homère et de Gœthe.

Passons sans trop nous arrêter à répéter à-peu-près les mêmes idées, au tableau, la Mise-au-tombeau, grande et belle page moins brillante, moins criarde d'effet que les autres, mais de beaucoup plus harmonieuse. Suivant le texte de l'Évangile M. C. Verlat nous représente un tombeau, non pas bâti de pierres mais creusé dans le roc même. C'est très-bien et très-exact comme détail archéologique. Le corps du Christ, autre preuve de science archéologique, est entouré de linges et de bandelettes. Mais cette importance, attachée aux détails matériels, contribue-t-elle à l'expression du sujet ? Nous en doutons. Quel est le sentiment principal qui doit règner dans la scène de l'ensevelissement, sinon le respect, la discrétion, la vénération. Les Évangiles qui n'entrent dans aucun détail matériel semblent par leur modestie nous donner eux-mêmes l'exemple d'une discrétion pleine de respect. Ils se bornent à nous apprendre que le Christ enveloppé dans un linceul blanc fut mis dans un sépulcre neuf taillé dans le roc, et ne parlent ni de bandelettes ni de banderolles. La vénération, le respect ont dû empêcher les saintes personnes qui portèrent le corps de Jésus au tombeau de le toucher plus que strictement nécessaire et quand même ce serait contraire, non à la vérité que nous ne connaissons pas, mais aux usages du temps, nous préférons voir le Christ simplement enveloppé dans le linceul blanc dont parle le texte évangélique. Combien de fois ont-ils dû retourner et manier le corps divin pour l'emmaillotter ainsi ? Ceci n'exprime ni la discrétion ni le respect, et quand la vérité réelle, quand les détails matériels ne contribuent pas à l'expression du sentiment principal, ils doivent

lui être sacrifiés, une œuvre artistique doit être une œuvre d'idées et de poésie et non une leçon d'archéologie. Sans la couronne d'épines placée à côté du Christ on pourrait croire que cette Mise-au-tombeau est celle de tout autre juif mort et enterré par sa famille. Ajoutons comme détail que M. Lagye (p. 19) reproche au peintre de „n'avoir pas fait de son Christ franchement un indigène". Nous au contraire nous l'en félicitons.

Passons maintenant aux deux pages principales intitulées par l'auteur „Vox populi" et „Vox Dei" et sans nous arrêter à discuter si cette séparation des deux corps de phrase ne leur donne pas une signification tout-à-fait étrangère, occupons nous de chaque tableau séparement. Tout le premier plan du Vox populi est occupé par une foule de canaille juive. Tous ces hommes à moitié nus ou couverts de haillons sont armés de pierres et de bâtons, ils crient, ils hurlent, menaçant et blasphémant comme de vrais possédés et portent en triomphe sur leurs épaules Barabas le brigand dont ils ont exigé la délivrance. Trois ou quatre prêtres et pharisiens mêlés à la foule excitent la rage et la haine de ces démons incarnés; c'est eux qui leur ont fait demander le relâchement de Barabas, et c'est eux aussi qui leur font demander à grands cris le supplice de la croix pour Jésus, le roi des juifs. Toute cette scène est une véritable scène d'enfer, éclairée par un soleil de feu, qui fait briller et reluire la peau de ces hommes et produit des ombres portées larges et fortement marquées. Au second plan, à l'entrée du prétoire, le Christ les mains liées et gardé par des soldats romains est présenté au peuple furieux; dans le fond Pilate triste et impuissant se retire dans ses jardins. Commençons par reconnaître l'immense talent du peintre qui exécuta cette page capitale dont les figures sont de grandeur naturelle, avec une verve, une habileté et un brio tout-à-fait sans exemple. Dans la scène du premier plan qui est aussi la scène principale, choisie pour attirer d'abord l'attention et pour faire émotion, il s'est montré réaliste à outrance, recherchant et rendant l'homme dans tout ce qu'il a de plus laid: stupidité, méchanceté, cruauté en guenilles et en haillons d'un coté; vengeance et hypocrisie de l'autre. Le Barabas criant de plaisir et élevant ses bras encore chargés de chaines est un vrai coquin, un scélerat de la plus dégoutante espèce; le gamin sautant de joie de revoir son ami Barabas et se promettant une

place au premier rang lors du prochain supplice, est un vrai démon moitié homme et moitié singe ; toutes ces têtes contractées, ces bras levés, toute cette canaille, toute cette crapule vociférant ses cris de joie et de fureur sanguinaire, tout est frappant de réalité ; c'est superbe à force d'être horrible. Et pourtant nous nous permettons une remarque. Pourquoi toute cette populace a-t-elle la peau si brune et si luisante ? pourquoi ces hommes sont-ils de bronze et de cuivre ? Pourquoi tous ces bras levés semblent-ils ne pouvoir retomber ? pourquoi ces têtes contractées et ces bouches ouvertes semblent-elles devoir rester ainsi ? pourquoi ces grands mouvements semblent-ils immobiles, et pourquoi s'aperçoit-on que toute cette foule hurlante ne fait rien entendre ? On croirait voir un enfer, non pas vivant, mais condamné à rester éternellement dans ces positions ; tous ces hommes, ils ont crié, ils ont remué, ils ont sauté — mais frappés au plus fort de leur exaltation par un pouvoir magique, ils resteront là, tels qu'ils sont, muets, paralysés dans leur effrayante immobilité. M. Verlat, dans son désir passionné pour ce que la réalité a de laid, et voulant plus que jamais prouver que la science et le savoir donnent le beau courage de mettre le hideux et l'horrible tout crû au premier plan, aurait-il oublié que chaque art a des bornes et que celui qui, pour imiter, les dépasse, finit par devenir faux en courant après la réalité que ses moyens ne lui permettent pas de saisir dans toutes ses expressions. Toutes ces bouches crient si naturellement qu'on est choqué de ne pas les entendre, et il y a tant de mouvements portés à leur zénith, tous au même instant donné, que les bornes de l'art se font sentir et que par contre-coup le spectateur, au lieu de recevoir l'impression de la vie, ne reçoit que celle d'un morne silence et de l'immobilité de la mort.

La suite au prochain numéro C. Ed. Taurel.

VONDELS WONING

IN DE WARMOESSTRAAT,

MET "LENDENEN" EN VERDERE GEBUREN

DOOR

Mr N. DE ROEVER, Az.

Nog slechts weinige dagen, en het zal twee eeuwen geleden zijn [1], dat zich daar van die eenvoudige huizinge op den Singel, schuins tegenover de Warmoesgracht, onder het somber geluid der beierende doodsklok, een stille lijkstoet bewoog, en den weg koos, die naar de Nieuwe kerk leidde.

Een veertien-tal vrienden, tot dezen laatsten liefdedienst uitgenoodigd, allen beoefenaars van de dichtkunst, al waren zij geen dichters van den eersten rang, droegen, gelijk de gildebroeders hunne dooden, een groot man ter laatste rustplaats [2]. Het achtbaar hoofd, dat nog slechts enkele oogenblikken te voren door de achtergebleven betrekkingen voor de laatste maal met eerbiedig liefdevolle blikken was gadegeslagen, had heugenis van 92 jaren. Al sierde een krans van zilveren lokken den krachtig gebouwden schedel, het brein had tot voor weinige jaren zijne jeugdige frischheid bewaard, het vuur, dat er in gloeide, was pas sedert kort verdoofd, het bijtende vernuft had den grijzen dichter nooit geheel begeven. Al gingen er jaren van miskenning beurtelings met jaren van waardeering, jaren van

---

1 Deze studie werd, in hare eerste geftalte, gepubliceerd door den *Gids* in zijn Januari-nommer. A. Th.

2 Wij weten nu door den ter Vondel-ten-toon-ftelling voor-handen draagbrief, dat (behalve Ph. Sweerts, ook) Jacob Leeuw er toe behoorde. A. Th.

huiselijk leed na jaren van huiselijk lief, maatschappelijke welvaart of achteruitgang voor dien grooten geest voorbij, hij scheen den storm der tijden te kunnen trotseeren, den drang der omstandigheden te kunnen weerstand bieden. Hij bezweek niet, dan nadat de tand des tijds zijne sloopende werking ook op dat ijzeren gestel had doen gelden.

Meen daarom niet dat de man, die daar ten grave werd gedragen, een wezen was ongevoelig voor het leed, dat hem of de zijnen trof; dat hij onverschillig was voor de groote gebeurtenissen die zijne tijdgenooten beroerden. Integendeel. Niemand, die door zijn woord twee, ja meer menschengeslachten zóó inspireerde als hij, die nu eens zelf bezield door een edel beginsel, zijne medeburgers te bezielen wist, dan weer een auditorium vermocht te boeien door de versregels die van het tooneel van den Amsterdamschen Schouwburg weerklonken; niemand die beter hier een geestig epigram, een passend bijschrift wist te vervaardigen, daar schooner de lier sloeg, wanneer het gold een jeugdig bruidspaar in Hymen's gilde te verwelkomen, of dieper de fijnste snaren des gemoeds wist te treffen, wanneer ze in zijn binnenste waren geroerd.

't Verwondert ons niet, dat die veertien broeders, al kromden zij niet onder den lichten last van 't stoffelijke omhulsel, gebukt gingen onder het leed, dat hen door den dood van hunnen voorganger trof; dat zij bewust waren van het feit, de laatste eer te mogen bewijzen aan den prins der Nederlandsche dichters, groot in zijn epos [1], groot in zijn karakter, groot in zijn ongeluk, aan Joost van den Vondel.

Nog slechts weinige dagen en het zal twee eeuwen geleden zijn, dat zich daar een eenvoudige lijkstoet bewoog, die al wat er restte van zooveel groots, aan den geheiligden bodem ging toevertrouwen.

De jaren, die dat tijdstip van het tegenwoordige scheiden,

---

1 Dit woord zal van Vondels poëzij in 't algemeen te verstaan zijn: want van Vondels eigenlijk (onvoltooid gebleven) "epos", zijn *Konstantijn*, is ons weinig meer dan de naam bekend. De *Joannes de Boetgezant* wordt meer tot het leerdicht dan tot het heldendicht gerekend. A. Th.

hebben geene afbreuk gedaan aan de waardeering van dien grooten geest. Oud-Holland ging met mannen als Hooft, van Baerle, Brandt en de Decker, met Vos, Westerbaen, Victorinus en Broekhuizen, met van Ollefen en Lulofs voor, en het jonge Holland bleef niet achter. Ja, men zou bijna durven beweren dat den jongeren geslachten van die waardeering het leeuwendeel toekomt (zie Aanteekening I). Van Lennep, Alberdingk Thijm en van Vloten, Lina Schneider en wie niet al meer, zijn hem gevolgd in leven en streven, in werken en denken, hebben den held van twee eeuwen opgeroepen uit zijne laatste rustplaats, het dorre gebeente hebben zij vleesch en bloed gegeven, en Vondel leeft weer, met den cyclus waarin hij zich bewoog, te midden van het volk dat hij het zijne noemde, Vondel is gepopulariseerd in de hoofdstad, die het schoonste plekje, haren drassigen bodem ontwoekerd, hem opdroeg.

Zoo er al volken zijn die geen prijs stellen op historische herinneringen of op 't instandhouden van traditiën, het Nederlandsche voorzeker niet. Het piëteitsgevoel is daar Goddank nog niet verstikt, en al teert het ook thans wellicht wat veel op de groote daden van het voorgeslacht, eene natie die dat voorgeslacht voor oogen houdt, is, noch wordt ooit eene nation éteinte, omdat zij juist in de geschiedenis de beste school vindt voor hare onafhankelijkheid. Aan zulk een piëteitsgevoel werd gehoor gegeven, toen eenige vrienden en vereerders van Vondel te zamen kwamen en eene Vondel-Commissie vormden, met het doel om den gedenkwaardigen datum van 5 Februari 1879 niet ongemerkt voorbij te laten gaan en zoo mogelijk te doen strekken om Vondels werken in nog ruimeren kring bekend te maken. Welke de plannen van deze commissie zijn, is thans algemeen bekend. Ik meen echter, dat ieder die in staat is iets bij te dragen tot het welslagen van haar streven, daartoe gehouden is. Veel meer nog is hij, die eene nieuwe, zij het ook eene kleine mededeeling weet te doen, die van belang is voor de levensgeschiedenis van den Nederlandschen dichter bij uitnemendheid, verplicht dat ter algemeene kennisse te brengen.

Jaren lang heeft men geweten, dat Vondel bij zijn huwelijk

in 1610 reeds 15 jaren in de Kerkstraat — dat gedeelte der Warmoesstraat, dat tusschen den Vijgendam en de Oude kerk gelegen, sedert meer dan twee eeuwen den geüsurpeerden naam van Warmoesstraat draagt — woonde. Men weet, dat hij van daar zijne woning naar de Prinsengracht bij de Beerenstraat overbracht, en dat hij, gelijk wij reeds opmerkten, op den Singel tegenover de Warmoesgracht overleed. In weerwil van velerlei nasporingen is men er niet in geslaagd te ontdekken, welk huis in de Warmoesstraat door hem werd bewoond, onder welk dak hij het grootste gedeelte van zijn werkzaam leven sleet. Terwijl men u in 't buitenland, om slechts weinigen te noemen, een Shakespeare-huis, een Schiller- of Goethe-huis weet aan te wijzen, is in de Amstelstad het Vondel-huis niet bekend. Vraagt ge daarentegen naar het huis van de Ruyter, of van Rembrandt, de eerste de beste voorbijganger zal er u — mits ge u maar niet aan 't ander einde van de stad bevindt — brengen. Wellicht vindt ge hierin het bewijs, dat de Hollander van voorheen en van thans het meer hield met daden dan met woorden, dat hij meer ophad met plastische dan met abstracte kunst? Of wellicht meent ge ook, dat ik mij vergis, en ge voert mij in triomf naar de Warmoesstraat, op den hoek van de Oudebrugsteeg, waar met zooveel letters te lezen staat, dat de sigaren-verkooper in Vondels huis woont. En gisteren, had ik u dan geantwoord, bracht mij een ander juist voor dienzelfden, kortelings van fraai antiek in leelijk nieuwerwetsch verbouwden gevel, met even weinig schijn van waarheid mij verzekerende, dat Duc d'Alf, bloedgieriger memorie, dáár verblijf hield.

Inderdaad, gij vergist u, vriendelijke leidsman! Gij hebt geloof gehecht aan een praatje van het volk, dat zoo spoedig meent, dat een mooi oud huis, en mannen van beteekenis uit den goeden ouden tijd, toen de levensmiddelen nog goedkoop waren en het verdienen gemakkelijk was, onafscheidelijk bij elkaar passen. In 't midden der XVIIe eeuw werd dit huis, dat om zijne voor den handel voordeelige ligging meer dan om zijne ruimte of grootte eene huurwaarde van ƒ 800 werd waardig gekeurd, bewoond door den eigenaar Antony Coenraedtsz, een onbekende

grootheid, die nauwelijks in eene of andere familie is thuis te brengen, omdat hij, als de meeste inheemsche burgers uit die dagen, geen eigenlijken familienaam draagt; waarschijnlijk een gezeten winkelier die zich de weelde kon veroorloven een aanmerkelijk deel van zijn kapitaal voor eene eigene woning vast te zetten; want berekend naar den verkoopprijs van andere perceelen in de nabijheid, die voor dezelfde prijzen waren verhuurd, moest een eigenaar van huizen tevreden zijn, wanneer hij door deze belegging ± 3¼ pCt. van zijn geld maakte, hetgeen niet meer of niet minder was dan de gemiddelde rentestandaard in die dagen. Antony Coenraedtsz was derhalve zóó bemiddeld, dat hij omstreeks een kwart tonne gouds uit zijne zaken kon missen.

Herinnert ge u nog dat schilderachtige geveltje in hollandsche renaissance opgetrokken, met zijn bevallige trapjes, zijn keurig gesmede muurankers en zijn sierlijk beeldhouwwerk, geschakeerd als het was met zijn witte benthemer hoeksteentjes, tusschen de helder gekleurde muren? Kunt ge ze u voorstellen, die schilderijen en prenten van oude of levende meesters, die u een indruk gaven van eene hollandsche straat in eene stad vol leven en bedrijvigheid als waarin Amsterdam zich kon verheugen tegen 't midden der XVIIe eeuw? Ge weet, dat het toen een tijdperk van bloei was; Vondel zegt het:

> Amsterdam was nooit zoo krachtig
> Op gewonnen slagh of steê,
> Als op d' inkomst van de vreê.

Welnu! werk die indrukken in uwe weelderige fantasie tot een schilderachtig geheel om, bevolk het met het krachtige ras van breedgeschouderde mannen, *os humerosque Deo similis*, gelijk Rembrandt ze u maalde, voeg daar nog een enkelen Aziaat of donkerkleurigen Afrikaan aan toe, werp — om zelf geen anachronisme te zijn — uwe stijve XIX^e^eeuwsche kleeding weg, hul u in dien zwierigen mantel, laat uit de korte broek uwe mollige kuiten flink te voorschijn komen, druk op uwe golvende lokken dien slappen vilten hoed, die hier of daar wel eene nonchalante deuk mag hebben, en zie om u heen! Het

ziet er schilderachtig uit in de Warmoesstraat, al treft ge het, dat in plaats van door een vroolijk tintelend zonnetje uw tafereel door het getemperde licht van eenen met hollandsche regenwolken benevelden hemel wordt beschenen. Welk een vertier, welk eene levendigheid!

In de Warmoesstraat van de XVIIe eeuw woont nog een deel van de kern der burgerij. Wel is zij, sedert de stadsregeering de Heeren- en Keizersgrachten van de Brouwers- tot de Leidschegrachten had laten rooien, beduidend in aanzien achteruitgegaan, wel is er de volte verminderd sedert de Keyser's Beursgebouw het Rokin sierde, wel weerklinkt er niet meer, als in de tijden van vóór de alteratie, de plechtige zang, de statige tred van "de gemeyne pryesteren ende cnapen van den Chore "van Sinter Nyclaes parochie kerck", toch heeft zij haren ouden luister nog gansch niet verloren. Regeeringspersonen achten het nog geenszins ongepast dáár verblijf te houden. Ziet gij, bij voorbeeld, ginds naast de woning van IJsbrand van Rhijn, des schepen Jacob's kleinzoon, het huis waar de "Meercat" in den gevel staat en "Ceulen" uithangt, het vijfde huis van de St. Annastraat gaande naar de zijde der Oude Kerk? Daar woont de Edele Heer Roetert Ernst, sedert 1644, dus reeds vier jaren, commissaris van de zeezaken. 't Is een man die 't nog ver zal brengen, want kondet ge in de toekomst lezen, dan zoudt ge weten, dat hij in 1651 van dit ambt gepromoveerd zal worden tot commissaris van de kleine zaken, om in 1653 plaats te nemen in de schepenbank onder mijne Heeren van den Gerechte. Roetert Ernst behoort tot eene aanzienlijke familie, al waren al zijne agnaten nog niet kenbaar door den familienaam Roeters, die eene latere generatie van patronym tot geslachtsnaam verhief. En hij was, dank zij den stokvischhandel zijner voorouders, waarvan zijn wapen u kan spreken, bovendien rijk genoeg — in Amsterdam was ook toen reeds rijkdom een criterium voor aanzienlijkheid — om aan Dr. Egbertsz (misschien wel Dr. Sebastiaen's erven), zijn huisheer, de aanmerkelijke som van ƒ 900 huur te betalen.

Schuins daartegenover, in het huis waar "Gend" in den gevel

staat (zie Aanteek. II) daar woonde nog kort te voren Frans of François Bruyningh, een man, die wel niet tot de "heeren" behoorde, maar die toch een hoogst gewichtig ambt ten stadhuize

> ..... dat lang van hem beseten
> Van zijn oprechtigheyd en onbevleckt geweten
> Getuyghenisse droeg

bekleedde; een man, van wien met recht had kunnen gezegd worden:

> ..... wiens ooren altijdt vol
> Bedruckte klaghten zijn, en dick om ruste wenschen
> Wanneer hy wort omringht van radeloze menschen,

daar hem het ambt van Secretaris der Desolate Boedelskamer, reeds bij hare oprichting in 1643, werd toevertrouwd. De eervolle betrekking, die hij bekleedt, heeft ook de goede zijde dat zij finantieel geen geringe voordeelen afwerpt, waardoor onze Bruyningh dan ook in staat wordt gesteld in een huis van *f* 800 huurwaarde te wonen. 't Schijnt hem echter op den duur in de Warmoesstraat te druk geworden te zijn; de man had dan ook — ge zult het moeten toestemmen — als hij thuis was, recht om zijn wensch naar rust bevredigd te zien. In 1647 verliet hij het, en de eigenaar betrok het zelf. In dien eigenaar herkennen wij Pieter van Bueren, den gelukkigen echtgenoot van de schoone Yda van Gerven (zie aanteek. III), eene jonkvrouwe uit brabantsch bloed gesproten, in hare bruidsdagen, die den 28sten Maart 1634 aanvingen, eene ronde schalke 18-jarige "met putjes op de kaecken" en die inderdaad uit het zuidelijker stamland eene ietwat hartstochtelijke natuur had geërfd; althans Vondel oordeelde het geraden ter hunner bruiloft de hulp van 't westewindeke in te roepen, om

> ..... de lieve lippen
> Die, in 't kussen onversaet
> Zich verpijnen zonder maet,

kon 't zijn te verfrisschen. De bruigom, even oud als Vondel's stamhouder, woonde toen niet ver van zijne bruid in de Warmoesstraat, wellicht in 't zelfde huis, dat wij hem kort geleden

zagen betrekken en waardoor hij een buurman van Vondel was. Yda's leven spoedde zich rustig voort, bijna onder 't oog van hare magen, want slechts weinige huizen verder, tegenover de St. Annastraat, in 't ouderlijke huis, woont Matthijs van Gerven Isaacszoon, haar broeder. Beide echtgenooten zijn inmiddels een dagje ouder geworden, en dat is ook het eenige wat ik u van hen kan vertellen, want die buren hebben hunne bekendheid bij het nageslacht alleen aan het bruiloftsvers, waaruit ik citeerde, te danken.

Waar eene goede verstandhouding met zijne buren al niet goed voor kan zijn! — In dit opzicht voorwaar zijn wij er bij vroeger niet op vooruitgegaan. Thans kent men zijne buren nauwelijks; men hoorde nooit den naam van hem die weinige huizen verder woont. Vroeger gaf de buurschap een band, die den familieband vrij nabij kwam. Men sprak elkaar, stelde er prijs op elkaar nader te leeren kennen; de weerbare manschap ontmoette elkaar onder 't schuttersvendel der wijk; het noodzakelijke buurpraatje van de deftige huismoeders en van de hoopvolle jonge dochters mocht niet ontbreken; men noodde elkaar op zijne feesten, op de bruiloften zijner kinderen en.... van een bruiloft komt een bruiloft... 't gebeurde niet zelden, dat de buurschap aanleiding gaf tot het aanknoopen van eene zoete vrijaadje. Wilt ge naast het voorbeeld van Pieter van Bueren nog eenige anderen? Dan noem ik u, om van de dubbel verzwagerde Warmoesstraters Joost van den Vondel en Hans de Wolff, die slechts door zes huizen van elkander gescheiden waren, niet te spreken, Rebecca de Wolff, Vondels nicht, die sedert haar huwelijk met Gilbert de Flines Philipz. schuins op Vondels woning zag, en Jacob de Wolff uit den witten Wolff, broeder van Rebecca, die in 't huwelijk trad met Catharina Coesveld, wier ouderhuis van Vondel's woning aan de andere zijde toevallig ook zes huizen verwijderd was.

Doch laat ons middelerwijl niet vergeten den blik te wenden naar een ander huis, waar "de Bonte Mantel" in den gevel staat en dat daardoor schijnt aangewezen als het stamhuis van de familie Bontemantel, waaruit de verdienstelijke Schepen en Raad Hans Bontemantel geboren werd, een man, die door zijne nage-

laten handschriften een welverdienden naam bij alle voorstanders van de geschiedenis van Amsterdam heeft verworven. In dat huis, waar blijkens de eigendomsbewijzen eertijds "de Bonte Mantel" had uitgehangen, woonde voor weinige jaren Cornelis van Campen, thans behoort het nog aan zijne erfgenamen, die 't verhuurden aan Gerrit van Schayk. Cornelis van Campen, Vondels buurman ter linkerzijde, is niet even onbekend gebleven als het echtpaar waarvan ik u zoo even sprak. Cornelis van Campen was een rederijker, die, naar een tijdgenoot getuigt.

..... met kunst 't gemeen beloop der dingen
Het nut der deugt, en 't quaet der ondeught (wist) te zingen.

Hij heeft lang lier en snaren kunnen stemmen, althans in 1635 was hij reeds hoog bejaard, en vermoedelijk is hij in 1638 overleden. Het huis dat hij bewoonde werd dus minstens een tiental jaren door zijn zoon Nicolaas, den bouwmeester van den schouwburg, in 1634 Raad der stad, met zijne overige erven in het gemeen gehouden. Zijn hooge leeftijd maakt het waarschijnlijk, dat hij dezelfde Cornelis van Campen Jacobsz is, die den 17ⁿ October 1602 op 38jarigen leeftijd ondertrouwde met Catharina Queeckel Cornelisdochter. In 1635 moet hij dan 71 jaren oud zijn geweest. Vondel heeft hem blijkbaar zeer goed gekend; hunne buurschap zal daartoe in de eerste plaats aanleiding hebben gegeven, en uit het feit, dat bij die ondertrouw Roemer Visscher, des bruidegoms oom, getuige was, zal het, dunkt mij, niet te gewaagd zijn om te beweren, dat in zijn huis Vondels kennismaking met Tesseltje en Anna Visscher, van Campen's volle nichten, plaats had.

Gaat ge thans eenige schreden verder, dan vindt ge tusschen de Wijde- en Enge Kerksteeg, bijna tegenover 't huis van Hans de Wolff, de woning van den Edelen Heer Claes Pancras, dien gij, wanneer ge een langdurig rechtsgeding aanhangig hebt, in 1650 in 't Edel Achtbare College van Schepenen zult terugvinden, en wien het nog beschoren is burgemeester te worden. Thans is hij nog pas drie jaren getrouwd met Petronella Jorisd^r de Waert, en hij had zich dus tevreden kunnen stellen met een huisje van

ƒ500 huurwaarde van zijn schoonvaders erfgenamen in huur te nemen. Hij denkt er echter reeds over — ik kan u dit wel *sub rosa* meedeelen, ge zult er geen misbruik van maken — om dit huisje aan te koopen. Pancras is geen onbekende voor Vondel. Zijn huwelijk werd door Vondel bezongen, en als er in 1649 rouw zal komen over zijn huis, over de geheele stad, door 't afsterven van zijn vader, den burgemeester Gerbrant Claesz Pancras, den "opreghten Pancras", die

Een toevlught was voor menigh huis,
Een blijde troost der ouderloozen,

dan zal het Vondel zijn, die bij "de doodbaer" een woord uit het hart tot het hart spreekt, een woord dat nog in Claes Pancras' gemoed weerklank zal vinden, als hij den 10ª Augustus 1668, in zijne kwaliteit van Oud-Burgemeester, te stemmen zal hebben over Vondels pensioen.

Doch ik hield u reeds te lang voor zijn huis staande. Gilbert de Flines de oude, zijn overbuurman, ziet ons reeds vragend van onder den luifel van zijne woning aan. Gij wilt liever eens een kijkje nemen op den Dam, die rondom de Waag vol ligt met koopmansgoederen. In uwe haast hebt ge geen oogen voor de schilderachtige geveltjes, noch voor de bont beschilderde uithangborden aan hunne sierlijk bewerkte ijzers. Ge bemerkt den notaris Jean de Bary niet, die juist voor zijn deur stond; ge vergeet eene vriendschappelijke groete te brengen aan den zijdehandelaar Balthazar de Neufville, die 't derde huis benoorden de St. Annastraat bewoont, en ge zoudt inderdaad in twee stappen aan den Middeldam zijn geweest, hadt gij niet gehoor moeten geven aan den dringenden wenk van den koopman Jan van Wickevoort, die sedert den dood van zijn vader, den uit Antwerpen gerefugieerden Jasper van Wickevoort (zie Aanteek. IV), het huis naast het noorder hoekhuis van de Papenbrugsteeg bewoont en die u zal kunnen zeggen wat het laken van uwen mantel kost; of wat de "Waerdeyns van de draperyen der Laekenen" in hunne jongste vergadering besloten hebben. Uit vrees van voor onbescheiden uitgekreten te worden, verzel ik u niet binnen diens woning.

Haastige vreemdeling! hadt ge dan geen oog voor dat huis tusschen de huizen "Gend" en "de bonte Mantel" gelegen, waar ge een gevelsteen met de afbeelding van een vaartuig en het opschrift "de Kraeck" zoudt hebben opgemerkt? 't Is waar, de eenvoudige kousenwinkel lokte u niet tot eene nadere beschouwing uit, en 't uithangbord, verkleurd, verweerd en verroest als het is door langdurigen dienst — 't hangt immers reeds sedert 1596 — was er niet naar om in het oog te vallen. 't Is dan ook geen voornaam koopman van edelen bloede of van patricischen huize die hier woont, slechts een nederig lid van 't Cramersgilde houdt hier verblijf; doch dit belet niet, dat gij terstond den indruk zoudt hebben gekregen, dat in dit huis de zetel is van eene oude gevestigde firma, die de oud-Hollandsche "trou" niet te schande maakt, al gaan de zaken in de laatste jaren helaas niet zeer voorspoedig, en al behoorde zij niet meer tot de duizenden dergenen die "genot maeiden" uit

> Het Koopsaet, eêl en milt van aert,
> Dat goude en zilvre Oesten baert.

Maar dat was ook voor een groot deel hieraan te wijten, dat de toekomstige erfgenaam der firma geen nieuw leven aanbracht in het jaren heugende handelshuis, en het tegenwoordige hoofd meer gevoel heeft voor de schoonheden der klassieke schrijvers, dan voor 't schoone weefsel van zijn handelsartikel, meer doortrokken is van den geest die den man tot dichter, dichter bij uitnemendheid stempelt, dan vervuld met gedachten aan den bloei zijner nering, en zich derhalve vrijer bewoog op 't hooge huis te Muyden, dan op de Beurs te Amsterdam te midden van

> den Burgerzwarm van d' oude en nieuwe zij
> En al 't uytheemsche bloet.....

In deze eenvoudige woning, waarvan ik niet zal trachten het uiterlijk te beschrijven, uit vrees van der waarheid te kort te doen, woont Vondel. Daar werkte hij, daar schreef hij de verzen, die geslachten in verrukking brachten en den naneef twee

woorden op de lippen tooverden, eene hulde even kort als kernachtig: *"scripsit aeternitati"* [1].

Of Vondel daar tot 1648 altijd gewoond heeft? Wie zal 't u zeggen: wellicht iemand, die, gelukkiger dan ik, tijd en gelegenheid zal hebben een onderzoek in te stellen in het belangrijke gerechtelijke archief dezer gemeente, onlangs door Mr. W. H. Elias geïnventariseerd, of in de protocollen der Notarissen, die met eene onbegrijpelijke behoedzaamheid verborgen en weggestopt worden; hoe? — dat weet niemand anders, dan de jongstbenoemde notaris, die altijd slechts voor weinige maanden schatbewaarder is, en die van tijd tot tijd zich in de treurige noodzakelijkheid bevindt er een blik op (ik zeg niet in) te werpen. Mijn bron is van anderen aard, en klimt niet hooger op dan tot 1648, misschien 1647, toen de boekhouder der Thesaurie extra-ordinaris of zijn adjunct, belast met het boeken der ontvangen verpondingssommen, op den 9ⁿ Juni 1648 aanteekende, dat Joost Vondel over de jaren 1647 en 1648 aan verponding een bedrag van ƒ 162:10: betaalde, zijnde het montant van den 8ᵉⁿ penning van de huurwaarde van het door hem bewoonde huis. Indien in dat verpondingsboek, het oudste der reeks ten archieve aanwezig, niet gemakshalve die huurwaarde stond aangeteekend, zou eene kleine berekening ons aanwijzen, dat Vondels huis in dien tijd eene huurwaarde van ƒ 650 vertegenwoordigde. Meestal schijnt de bewoner deze 12½ pCt. aan verponding of belasting te hebben moeten betalen. Een klein staaltje, dat hooge belastingen in den bloeitijd van stad en gemeenebest reeds inheemsch waren. Of de gaarders veel moeite hadden met het innen dier gelden, blijkt uit de registers niet. Wel lieten verschillende bewoners de verpondingsgelden, — omdat aan de contante betaling niet het voordeel van 4 pCt. korting verbonden was, als bij de extra-ordinaris verpondingen — gedurende twee, drie, ja zelfs enkele malen gedurende vier jaren oploopen, en dit zou pleiten, dunkt mij, voor de inschikkelijkheid van de overigens niet po-

1 De Vondel-Kommisfie van 1867 heeft, met dit opfchrift aan het ftandbeeld te verbinden, willen getuigen, dat Ger. Vossius met zijn *scribis æternitati* waarheid had gefproken. A. Th.

pulaire ontvangers der verpondingen. Tegelijk is het echter een bewijs dat Vondel niet als een nalatige betaler mag worden aangemerkt, omdat hij, zooals wij zeiden, in '48 ook over het vorige jaar betaalde. Hij volgde in deze de gewoonte zijns tijds.

Joost van Vondel betaalde die belasting evenwel niet als eigenaar, maar als huurder, terwijl in dat register als eigenaar geboekt staat Matthijs Kistgens of Kistiens, zooals men zijn naam schreef, toen hij zelf den 20ⁿ Juni 1650, nadat hij het huis denkelijk zelf had betrokken, over het jaar 1649 het nog den lande verschuldigde aanzuiverde.

Ofschoon Vondel geen eigenaar was, bleef hij er nog tot diep in Mei 1650 wonen, want toen zijn zoon Joost van den Vondel de Jonge, met de acte waaruit van zijne aanteekening met Baertje Hooft bleek, bij commissarissen voor de roode deur kwam, den 21ⁿ Mei 1650, verklaarde deze te wonen in de Warmoesstraat. Het is bekend dat vader en zoon toen nog samen woonden. Dat men nu met den Joost van Vondel uit het verpondingsboek den jongen Joost bedoeld zou hebben, acht ik daarom weinig aannemelijk, omdat men in dien tijd het onderscheid tusschen gelijknamigen vader en zoon nog scherp in 't oog hield en voorzeker "de Jonge" achter den naam zou hebben gevoegd, indien het huis aan dezen was verhuurd.

Moeielijk is het om met absolute zekerheid te bepalen, of het huis "de Kraeck" Vondels eerste en eenige woonplaats in de Warmoesstraat geweest zij. Reeds bij zijn huwelijk in 1610 had hij gedurende 14 jaren, dus sedert 1596, in de Warmoesstraat gewoond. Het is uit twee extracten uit de begraafboeken van de Oude kerk, door Dr. Scheltema in Aemstels Oudheid (deel IV) gegeven, bekend dat Vondels vader op den dag van zijnen dood (Februari 1608) aldaar woonde in "de Trou", dat Vondel zelf in 1618 toen een kind van hem ter ruste werd gelegd, insgelijks in "de Trow" woonde. Verder blijkt uit het adres van een brief door Tesselschade aan Vondel geschreven, waarop Dr. Scheltema in het Handelsblad van 16 October 1867 de aandacht vestigde, dat de dichter in 1630 "de Trouw" nog niet verlaten had. Vondel is derhalve, even als zijne zuster Clemenske, die zich

in Mei 1607 met Hans de Wolff in den echt verbond, uit het ouderlijke huis getrouwd, en voerde reeds gedurende eenige jaren de zaken, toen zijne moeder, zich daaruit terugtrekkende, een huis op de Engelsche Kay (thans Singel over de ronde Luthersche kerk) betrok, uit welk huis de 20jarige Sara van den Vondel in April 1614 de gade werd van Joost Willemsz van Nyekercke.

Het is mogelijk, hoogst waarschijnlijk zelfs, dat onze dichter ook na 1630 in het ouderlijk huis bleef wonen, doch even mogelijk is het, dat hij, ofschoon de Warmoesstraat niet verlatende, na 1630 een- of meermalen verhuisde, en dat het huis "de Kraeck" alleen zijne laatste woonplaats aldaar was. Doch dit komt mij minder waarschijnlijk voor, omdat men in dien tijd niet spoedig huis en buurt verliet, waaraan men door zijne nering en zijne vrienden verbonden was. Maar is misschien tusschen 1650, nadat Vondel het had verlaten, en 1684, waarin de naam "de Kraeck" het eerst in de eigendomspapieren gevonden wordt, het huis verdoopt? Ik kan een ontkennend antwoord hierop geven. Immers reeds in 1558 woonden in de Warmoesstraat twee personen van den naam Craeck: Jasper en Jan Jacobsz (Quohyer van de Taxateurs, binnen deser stede van Aemstelredamme XV^{c}LVII, ten archieve bewaard), die hun naam aan het huis kunnen gegeven, of aan wie het huis zijnen naam ontleend kan hebben. Doch uit eene geroyeerde acte, geminuteerd in het kwijtscheldingsregister V. bl. 202, waarbij Seger Moll dit huis aan Michiel Kitsgen (sic) zou hebben opgedragen, blijkt, dat het den 21^{n} Februari 1645 zóó heette, en wellicht droeg het dezen naam reeds in 1609. Neemt men echter aan, dat men in dit huis Vondels ouderhuis teruggevonden heeft, dan is het feit gemakkelijk te verklaren, dat de oude Joost, zoowel als onze dichter, gezegd werden te wonen in "de Trou". Bijna ieder huis waarin een koopman of een winkelier woonde, droeg, behalve den gevelsteen, een uithangbord of -teeken. (Zie Aanteek. V.) Terwijl de eerste het blazoen — als ik het zoo eens noemen mag — was van het huis of van den bouwheer, was het tweede dat van den bewoner, zijn onvervreemdbaar eigendom, dat blijkens bijna alle oude

veilconditiën, als het huis werd geveild of overgedragen, niet onder den verkoop begrepen was. In menig familiewapen ging dit uithangteeken over. Wellicht zou Vondel, indien hij ooit de ijdelheid gehad heeft zich een geslachtswapen te bedenken, veeleer een hond (zie Aanteek. VI) in zijn schild hebben geplaatst dan den lauwerkrans, waarmede een hoffelijk heraldicus uit den pruikentijd hem bedacht. Dat uithangteeken werd van lieverlede het kenmerk der firma, waaronder zij hare waren in den handel bracht. Verhuisde de handelaar, het uithangteeken werd aan de nieuwe woning gespijkerd; door het uithangteeken werd de winkelier aangewezen zoowel als zijn huis, omdat het uithangteeken veel meer geschikt was de aandacht te trekken, dan de gevelsteen, die, niet zelden hoog in den gevel of achter den luifel verstoken, onbereikbaar was voor het oog. Zoo woonde de boekhandelaar Sweerts, op den Dam in "de wackere Hond", een uithangteeken dat men op verscheidene oude prenten kan zien. Evenzoo de boekhandelaar Colom "in de vyerighe Colom", een uithangteeken kennelijk aan 's mans naam ontleend (zie Aanteek. VII). Zulk een uithangteeken, dat op den luifel bevestigd was, of aan een lange ijzeren stang voor den luifel uithing, werd meermalen in hout of steen boven de deur van den winkel aangebracht, toen eerst de luifels, daarna de uithangteekens uit de mode geraakten. Een opmerkzaam Amsterdammer zou in zijn geboortestad menig voorbeeld van een dergelijk dubbel gevelornement kunnen aanwijzen. Alleen op grond dat het huis "de Kraeck" genaamd was, betwiste men derhalve niet dat dit Vondels ouderhuis was.

Evenwel hoopte ik door de eigendomspapieren van den tegenwoordigen eigenaar uitgemaakt te zien, dat dit huis eens des dichters of zijns vaders eigendom was. Met eene bereidwilligheid, waarvoor ik hem nog dankbaar ben, voldeed de heer Asseler, sedert vele jaren eigenaar en bewoner, aan mijn verzoek om inzage. Het oudste eigendomsbewijs dateerde echter van 11 Januari 1684, op welken datum David Kops en Anna Abrahamsd^{r} Bus, echtelieden, het huis "de Kraeck" voor schepenen opdroegen voor $\frac{2}{3}$ aan Jan Hoetmaer, en voor $\frac{1}{3}$ aan Albert Hendricksz.

De vraag zou nu kunnen rijzen, of dit echtpaar werkelijk het huis overdroeg, dat indertijd aan Matthijs Kistgens behoorde. (Zie Aanteek. VIII). De verpondingsboeken van de latere jaren gaven daarop een toestemmend antwoord. Want, nadat het in het register 1650—52 aanvankelijk was gesteld op naam van Matthijs Kistgens, als eigenaar, en Joost van Vondel, als huurder, verbeterde men het register, door beide namen door te halen, en dien van Rogier Bus daarvoor in de plaats te zetten. Uit de latere registers blijkt, dat deze eigenaar het verhuurde aan Joris Vinckel, Venckel of Veynkel — in parenthesis gezegd een naam die onder de verwanten van Vondel ook wordt gevonden. — Deze Joris bewoonde het even lang als Rogier leefde, en kocht toen 2 huizen meer naar de oude brug een eigendom. Tusschen 1659 en 1661 bewoonde de nieuwe eigenaar, Abraham Bus, het zelf, en toen hij tusschen 1671 en 1673 overleed, bleef zijne weduwe er tot 1682 in gevestigd. Reeds den 18^{n} Maart 1683 stond het op naam van Cops, die het in 't zelfde jaar ondershands schijnt te hebben verkocht aan Jan Hoetmaar (deze betaalde althans 17 Nov. 1683 de verponding), aan wien het, zooals wij zagen, eerst een paar maanden later — iets wat niet ongebruikelijk was — voor schepenen werd opgedragen. De gegevens vullen dus hier elkander aan, en 't is aan geen redelijken twijfel onderhevig, of het perceel N° 110, thans door den heer Asseler bewoond, eens Vondels woning was.

De stad was in die dagen als het ware historisch in eenige deelen verdeeld, en de gaarders van de verponding hebben die verdeeling in hunne registers gevolgd (zie Aanteek. IX). Vandaar vindt men verpondingsboeken van de *Oude zijde*, bevattende dat deel der stad, dat aan de oostzijde van den Amstel binnen de eerste steenen ommuring begrepen was, en van de *Nieuwe zijde*, bevattende de huizen aan de andere zijde der rivier binnen dienzelfden muur gelegen. In de verpondingsboeken van de *Nieuwe stad* werden nu geregistreerd al de woningen, die binnen de stad gekomen waren door de vergrootingen van 1585 en 1593, terwijl men in de boeken met het opschrift *Nieuwste werk* opschreef de gebouwen van de uitbreiding van het jaar 1612.

Later, toen eene nieuwe vergrooting nieuwe registers noodig maakte, kon men die boeken toch niet nieuwer dan het nieuwste doopen, en men vergenoegde zich ze eenvoudig te merken met N. N. N. In deze registers vindt men dus de uitbreiding van 1661. Dit systeem van stadsverdeeling bleef gehandhaafd tot 1734, toen men voor 't eerst op 't praktische denkbeeld kwam, de wijkverdeeling als basis der registerverdeeling aan te nemen.

Van de Oude zijde, in wijk 10, verhuisde Vondel nu naar het Nieuwste werk, in wijk 5. In 1653 vinden wij hem althans terug "op de Prince graft, op één huis na het hoeckhuis van de Beerestraet". Ware de reeks van registers over dit stadsgedeelte niet zoo deerlijk verbroken, dan zou het vrij gemakkelijk zijn om na te gaan, wanneer hij die woning betrok en verliet. Het naaste register loopt echter over 1647—1649, en na eene groote gaping volgen registers uit den tijd, toen Vondel reeds lang ter ziele was.

Toch is het belangrijk een blik te slaan in het register, waaruit wij den toestand van Vondels nieuwe buurt in 1649 kunnen opmaken. Allereerst treft ons de aanmerkelijk lagere huurwaarde der huizen, die daar ter plaatse stonden, zóó laag zelfs, dat men in de verzoeking zou komen te vragen, of men hier niet grootendeels onbebouwde erven vond. Terwijl in de Warmoesstraat de huizen bijna nooit minder dan *f* 500 aan huur opbrachten, ontmoet men hier cijfers van *f* 25. Jacob Veerle (zie Aanteek. X), die in 1649 ongeveer in 't midden van de Prinsengracht tusschen de Run- en Beerenstraat woonde en wiens huis, eigendom van Jan Hendriksz. Admiraal, in 1643 voltimmerd, op eene huurwaarde van *f* 350 was geschat, moet in zijne buurt een Croesus geweest zijn, die een waar paleis bewoonde. Vondel betrok dus een kwartier, waar de kleine burgerstand meerendeels in zijne eigene, onlangs gebouwde huisjes woonde; want het komt niet vaak voor, dat een huurder de verponding betaalt. Komende van de Runstraat, passeerde men successivelijk: in 't vierde en in 't derde huis vóór de Beerenstraat Maarten Willemsz. Verhoeff, die in de verponding naar eene huurwaarde van *f* 124 en *f* 24 betaalde, Jean de la Cour naar eene huurwaarde van *f* 195 en Hans Senepart, in 't hoekhuis, *f* 67. In 't

andere hoekhuis woonde Mr. Adriaen en betaalde jaarlijks aan Volckert Jacobsz zijn huisheer *f* 50. Haesje Cornelisd^r. kreeg toen van de huurderesse Leonard Janszoonsweduwe een huur van *f* 100, terwijl de kleermaker Lubbert Gerritsz. die in de verponding slechts bijdroeg over eene huurwaarde van *f* 36, in 't derde huis voorbij de Beerenstraat woonde. Vondel verminderde zich dus blijkbaar zeer door den zetel zijner *lares et penates* daarheen over te brengen [1], ja hij schijnt zelfs in zoo verre ten achter gestaan te hebben bij zijne buurtgenooten, dat hij geen eigen huisje bewoonde, maar, hetgeen uit het briefje aan pater Couvrechef zou kunnen opgemaakt worden, binnenshuis kamers betrok. In 1649 staat er althans nog geen eigendom ten zijnen name, en de som van *f* 1375, die Joost van den Vondel de Jonge, te zamen met zijn zwager Joost Bourgoigne, van Adriaen Hendriksz Bruyningh voor een tuin met getimmerte daarin, op 't Molenpad buiten de St. Anthonispoort ontving (Acte van kwijtschelding, 20 Juni 1648), heeft blijkbaar niet gediend om een eigen huisje voor zijn vader te koopen.

In zijne nieuwe woning, waar hij aanvankelijk (tot 1659?) slechts met zijne dochter Anna woonde, beleefde Vondel, gelijk bekend is, niet veel vreugde. Van uit dit huis droeg hij twee kleinkinderen ten grave en zag hij zijns zoons boedel in November 1656 devolveeren — gelijk men het noemde — aan de desolate boedelskamer, zonder dat er evenwel een faillissement kan gevolgd zijn, wijl de jonge Joost bij zijn vertrek naar Indië in Dec. 1659, nog makelaar was. Doch reeds lang te voren heeft de jonge Joost in den reuk gestaan van een slecht financier te zijn, daar uit de overdrachtsacte van 14 Juli 1656 blijkt, dat Joost van den Vondel de Oude en Pieter Bleesen, met voorbijgang van den vader, tot voogden over Aeltje van Bancken's kinderen waren benoemd; hetzij dat dit plaats had krachtens het testament hunner moeder, hetzij door eene aan-

1 Hij woonde daar echter niet in een der *minste* huisjens. Uit zijn briefjen aan Pater Convrechef blijkt, dat hij naast een der beide hoekhuizen woonde, dus in dat van Jean de la Cour (*f* 195) of van Leonard Janszoons weduwe (*f* 100), in 1653 bewoond door Van Veerle. Zie mijn *V.-Almanak v. N. K.* 1857, bl. 307. A. Th.

stelling van Schepenen. Want het komt mij voor, dat de moeder ten dezen opzichte de Weeskamer had uitgesloten, wijl den 13n Juli 1656 het gerecht en niet de Heeren Weesmeesteren vergunning tot dien verkoop aan de bovengenoemde voogden gaf. De registers der Weeskamer, die tegenwoordig te 's Hage onder de Algemeene Commissie van Liquidatie der zaken van de voormalige Wees- en Momboirkamers berusten, en die ik niet met dit doel heb ingezien, zullen in deze zaak wellicht de noodige opheldering geven, daar Joost den 24n Mei 1650, weinige dagen vóór zijn huwelijk met Baertgen Hooft, de schoone tweeëndertigjarige weduwe van Dirck Crijnssen Hooft, aan zijne kinderen hun moederlijk erfdeel "bewees".

Keeren wij, na deze uitweiding over den jongen Joost, naar den diep beproefden dichter terug.

Gedurende de tien lange jaren (1658—1668), die hij aan de Bank van Leening sleet, vond hij in die onaanzienlijke woning de rust, die hij behoefde om den Jephta te schrijven, zijne Psalmberijmingen en Harpgezangen te dichten, zijne Batavische Gebroeders, Adam in Ballingschap en, behalve vele lof-, lijk- en bruiloftzangen, eene menigte andere treurspelen te vervaardigen.

Nog woonde Vondel daar ter plaatse, toen hem zijne kleindochter Maria in den jeugdigen leeftijd van twintig jaren ontviel. Hij droeg haar den 17n Dec. 1668 ten grave, in dezelfde kerk, waarop hij, toen den 11n Januari 1645

> De Koningin van Aemstels hooftgebouwen,
> 't Gewijde dak van Eggart, lei ter neer,
> Verrookt(e) in asch, eer twee geslagene uren,

zijne voortreffelijke "klaghten" dichtte. Haar gebeente werd gelegd in het graf, gemerkt met Letter F, No 344, en dus niet in het graf waarin hij-zelf later zou worden bijgezet. Nauwelijks een achttiental maanden vroeger had hij een ander ter laatste rustplaats gebracht. Het was Hendrik IJsbrandtszoon de Bruyn, die hem of den zijnen een goed hart had toegedragen. Kort na diens kinderloos overlijden verschijnt althans Vondel, den 23n Juni 1667, ter Secretarie ten Stadhuize, en doet aangifte van zijne niet onbelangrijke nalatenschap. Met eene reeds onzekere hand

stelde hij ten blijke der waarheid in het tweede register der Collaterale successie blz. 102vo zijne naamteekening. Deze nalatenschap bevatte:

een huis en erf, op den hoek van Dwarsboomsloot, den 17^{n} Nov. 1667 door schepenen getaxeerd op *f* 3500;

een huizing en pakhuis op de Breestraat, op den hoek van de Markensteeg, getaxeerd op *f* 7000;

een huis op Rapenburg, in de Foeliestraat, getaxeerd op *f* 1400;

een tuin, liggende op 't Bloempad, buiten de St. Anthonispoort, den 22^{n} Nov. getaxeerd op *f* 300, en voor dien prijs verkocht;

een custingbrief, groot *f* 10,000, ten laste Jan en Aernt van Aem, teerkoopers, gevestigd, den 25^{n} October 1663, toen Hendrik de Bruyn dit huis had verkocht (zie register van Quytsch., LL., blz. 131vo), op een huis en erf in de Teertuinen.

Over dit bedrag van *f* 22,200 betaalde Vondel op den 22^{n} November, illico zegt het register, den 20^{n} penning aan den lande verschuldigd. Toch zullen zich in dien boedel ook wel goederen bevonden hebben, die niet der collaterale successierechten subject waren, zoodat men deze nalatenschap veilig op een kwart tonne gouds mag begrooten.

Het komt mij voor, dat Vondel hier optrad voor de rechten zijner kleindochter Maria, die aan genoemden Hendrik de Bruyn in den bloede bestond, want deze de Bruyn komt voor onder de vierendeelen van hare tante Giertgen van Bancken, weduwe van Joost Bourgoigne, bij de overdracht van een tuin buiten de St. Anthonispoort, op den 14^{n} Juli 1656.

Dank zij misschien deze erfenis, kwam de familie van den Vondel weder in eenigszins ruimere omstandigheden. Daardoor werd hij wellicht in staat gesteld, voor zijne betrekking van suppoost in het huys van Leeninghe te bedanken, want wel had hij, zich beroepende op zijne hooge jaren, behoud van zijn tractement aangevraagd, maar toen hij dit rekwest indiende, was 't immers nog niet boven allen twijfel verheven, dat de "Heeren" zijn verzoek zouden inwilligen. Daarvoor moet hij bij zich zelven zekerheid gehad hebben des noods ook zonder dat pensioen te hebben kunnen leven.

De dood van Maria, zijne kleindochter, stelde hem in het bezit van een deel harer nalatenschap, en dit kan aanleiding hebben gegeven, dat hij naar eene betere woning omzag. In het voorjaar van 1670 woonde hij althans op den Singel over de Warmoesgracht, boven de donkere sluis (zie Aanteek. XI). Van uit dat huis werd den 16n Mei zijn kleinzoon Willem van den Vondel, die, zooals men uit het door zijn grootvader vervaardigde grafschrift mag opmaken, aan de tering overleed, in de Nieuwe kerk begraven, in het graf C., N°. 231, een eigendom van Jacob van Ceulen. Weinige weken later, den 9n Juni, werd dit graf op den naam van Anna van den Vondel overgeschreven, uit wier nalatenschap het krachtens erfstelling van 16 Juli 1675 aan Pieter Bleesen overging. Ligt in deze weelde van een eigen graf niet een bewijs voor mijne meening, dat de familie finantieel was vooruitgegaan?

De huurwaarde der huizen op den Singel tegenover de Warmoesgracht was over 't algemeen aanzienlijk hooger dan die van de huizen op de Prinsengracht. In die buurt woonden ook lieden wier namen genoemd mochten worden. De verpondingsboeken van de Nieuwe Zijde wijzen dit aan. De reeks is echter ongelukkig weder zeer geschonden, daar, om een voorbeeld te geven, in het tijdsverloop van 1660—1683 al de registers tusschen 1665 en 1679 verloren zijn geraakt.

Wat ons van nut kon zijn voor de bepaling van Vondel's laatste woning, ontbreekt dus hier ten eenen male.

Na den dood van Anna van den Vondel, de vrome 64jarige, wier godsvrucht haar wellicht aandreef, terwijl zij haren ouden vader het vruchtgebruik verzekerde, bij testament (*pro forma*) Pieter Bleesen, in stede van haren in vrij kommervolle omstandigheden levenden neef, den schoenmaker Justus van den Vondel, tot haren universeelen erfgenaam te benoemen, kwam deze Just, die een jaar te voren met Aeltje van Regteren was gehuwd, bij zijn grootvader inwonen. In 1678 althans, toen hij, weduwnaar geworden, ter ondertrouw aanteekende, woonde hij, even als zijne bruid, op den Singel. Het voorwerp zijner liefde, Griete Nacken, moge eene brave vrouw zijn geweest, zij was, wat verwant-

schap aangaat, den zoon van Baertje Hooft niet gelijk. Hare familierelatiën waren dan ook niet van de meest schitterende. Twee harer zusters zijn mij bekend. Zij teekenden den 6n April 1685 gelijktijdig aan, terwijl Joost bij die plechtigheid als getuige van beide bruigoms fungeerde, en zijne echtgenoote als getuige van hare zusters. De vier aanstaande echtgenooten woonden toen allen in de Driekoningenstraat. De oudste zuster, Jannetje Nacken, huwde met den arbeider Harmen Dircksz. de andere, Geertruy, met den schoenmaker Jan Claesz van Eger.

Justus woonde toen reeds niet meer op den Singel; althans de verpondingsboeken van den jare 1680 af, maken van zijn verblijf aldaar geene melding.

Gelijk uit het bovenstaande blijkt, zal het vrij moeielijk zijn, op grond van hetgeen tot dusverre bekend of geraadpleegd is, met juistheid aan te wijzen welke de huizen waren, die Vondel na 1650 betrok. Neemt men in aanmerking, dat hij van 1653 tot 1668 op de Prinsengracht, en van 1670 tot 1679 op den Singel woonde, dan bestaat er weinig grond om het huis in de Spuistraat de eer van een Vondelshuis toe te kennen. Geen huis heeft daarop, dunkt mij, meer recht dan dat in de Warmoesstraat. In dat huis doorleefde hij treurige jaren van achteruitgang, maar waarschijnlijk niet dan nadat hij daar het hoogste geluk had leeren kennen. Men mag het er althans voor houden dat hij daar zijne Mayke de echtelijke woning binnenvoerde, dat daar de panden zijner liefde hun eerste levenslicht aanschouwden, dat hem daar de mannen die zich een naam hebben verworven in de letterkundige geschiedenis van ons vaderland bezochten, dat het daar was dat hij, laureatus door zijne medeburgers, de hulde zijner tijdgenooten ontving. Moge de Amstelstad dan het geboortehuis van den grooten Agrippyner niet bezitten, dan stelle zij zich tevreden met de eenvoudige woning waar hij eenige, wellicht meer dan vijftig jaren van zijn werkzaam leven sleet. Daar metsele men, een voorvaderlijk gebruik volgende, "de Trou" in den gevel, en wijde dien gedenksteen aan de nagedachtenis van Neêrlands grootsten dichter, opdat daar de plaats zij waar het nageslacht bij voorkeur zijner herdenkt.

AANTEEKENINGEN.

I. De Vondel-litteratuur heeft in den laatsten tijd zulk eene uitgebreidheid verkregen, dat het vaak niet weinig lezens en doorsnuffelens kost om te weten, of het geene oude nieuwtjes zijn die men opdischt. Hoe ongaarne ook, kon ik echter niet altijd buiten het bekende blijven. De lezer houde mij dit ten goede. Wil hij weten waaruit ik dit putte: het is het onschatbare werk van van Lennep en Thijms "Portretten", werken, die, wat inhoud en wat vorm betreft, te ver boven mijnen lof verheven zijn. Geen beter denkbeeld kan men zich van "dien gulden tijd" vormen dan door deze werken — helaas te kostbaar om in veler handen te zijn — te raadplegen.

II. Het plattegrondje, dat ik bij dezen het licht doe zien is vervaardigd naar de kaart van buurt J, het elfde nummer van de verzameling 101 buurtkaarten, in 1876 naar officiëele bronnen bewerkt en uitgegeven door J. C. Loman Jr, onder den titel van "Atlas van de gemeente Amsterdam". De schaal van dezen atlas 1: 1250, heb ik gemeend driemaal te moeten vergrooten. De veranderingen, als: vereeniging of splitsing van gebouwen, heb ik vergeleken met den schoonen plattegrond van Balthazar Florisz. van 1647, die mij toeschijnt geodesisch een wonder van juistheid te zijn, en met de kaart van wijk N° IV, die, hoe verdienstelijk ook, in 1743 door J. C. Philips gestoken, op dien lof geen aanspraak mag maken. Dit plattegrondje, dank zij de betere bronnen, beter dan deze wijkkaart N° IV, is evenwel niet dan met het oog op de bewoners der huizen opgemaakt; men vergete dit niet, wanneer men hier en daar een fout tegen de juiste afmetingen ontdekt.

Behalve de aanduiding van de tegenwoordige nummering en der huurwaarde zoo als die in de verpondingsboeken staat aangegeven, wijst deze plattegrond de eigenaars der huizen aan, en, voor zoover die eigenaars hunne huizen niet zelven bewoonden, ook de huurders. Steeds vindt men den eigenaar in de eerste plaats genoemd, en daarna den huurder.

Het oudste aanwezige van deze verpondings-boeken geeft, wijl het over de jaren 1647 tot 1649 loopt, de veranderingen aan, die er gedurende die jaren onder de bewoners plaats hadden. Het was mij echter niet mogelijk dit alles, in eene ruimte zoo beperkt als mij ten dienste stond, samen te dringen. Meerendeels is dit bovendien weinig belangrijk. Sedert mijne aandacht echter op de bewoners der Warmoesstraat gevestigd werd, kwam het mij niet ondienstig voor, om, hoofdzakelijk met het oog op de gevelsteenen der huizen en de uithangborden of -teekens [1]) van de kooplieden en winkeliers die er in woon-

1) Ik ben wellicht niet de eenige die het betreurt, dat de Heeren Van Lennep en ter Gouw bij de bewerking van hun belangrijk en onderhoudend boek "de Uithangteekens", niet het onderscheid in acht namen tusschen de

den, aan te teekenen wat ik daarvan mocht ontmoeten, ten einde daardoor wellicht in staat te zijn om voor goed uit te maken, of die kooplieden of winkeliers zich noemden naar den gevelsteen of naar het uithangteeken, om het met een voorbeeld duidelijk te maken: of het "in de Trou" van Vondel, aan den gevelsteen of aan zijn uithangteeken was ontleend. Wie mij daarbij de behulpzame hand kan en wil bieden, door mij de namen der huizen, en het onderwerp, dat op 't uithangbord der bewoners prijkte, op te geven, zal mij zeer aan zich verplichten. Het weinige dat ik tot dusverre vond, moge hier een plaatsje ingeruimd worden.

In 1640 woonde de koperhandelaar Bartel Gerritsz van der Hart in het perceel thans N°. 500 en "de Copermoolen" was er afgebeeld in den gevelsteen zoowel als op het uithangbord. In Januari 1652 hing aan het huis (thans N° 103) op den hoek van de Wijde Kerksteeg "de witte Haen" uit. Het huis daartegenover op den hoek van de Paternostersteeg (thans N° 102) heette "de Lelie" en werd den 17 Mei 1653 verkocht voor de aanzienlijke som van ƒ 27600.—. Het huis thans N° 106 had "de Paeuw" in den gevel. N°. 107 heette "de Naem Jezus" en "de Santloper" stak er uit. N° 108 droeg den naam van "de bonte Mantel", N° 110 heette "de Kraeck" en N° 112 "Gent" (ofschoon er in 1680 "de Walvisbaert" uithing), toen in 1684 "de Kraeck" werd verkocht. Het noordelijkste huis van N° 114, waarvan het achterste gedeelte aan Pieter van Bueren behoorde, werd bewoond door diens zwager Carel Geraerdsz en was genaamd "het Casteel van Gend", terwijl het middenste perceel van ditzelfde nummer de "Liesveltsche Bijbel" was. Het huis N° 118 had in 1654 een gevelsteen met "de Walvisch", N° 121 droeg in 1652 "de Meercat" in den gevel, terwijl er "Keulen" uithing; N° 122 heette "het roode Kruis" toen er in 1617 "de twee Rochgens" uithingen en daarnaast aan N° 124 hing in 1611 "het witte Kruys" uit, dat in 1648 op een steen in den gevel stond, toen "de Eenhoorn" er uithing. Eindelijk was "het wapen van Venetien" het uithangteeken, dat de bewoner van het tegenwoordige N° 126 aan zijn huis had laten bevestigen. Ook dit laatste gegeven dateert van omstreeks 1611. In datzelfde jaar woonde Wolfert den Otter in een huis dat den naam van "de roode Man" droeg, en dat naast het huis genaamd "de calkoensche Haen" recht tegenover de St. Jansstraat van Mr. Maerten, doctor, stond. Den Secretaris Rooseboom behoorde tegen 't midden der XVIIe eeuw een huis in de Warmoesstraat genaamd "de Wilde Man", terwijl "de Prince van Deenemarcken" er uithing.

III. Duyfje van Gerwen, op wier huwelijk met Joan van de Poll Vondel insgelijks een gedicht vervaardigde, was hare zuster.

IV. De Wickevoorts en de Neufvilles waren Vondel evenmin onbekend als andere buurtgenooten. Hij heeft enkele leden dier familiën bezongen.

V. In den regel, de hierboven gegeven voorbeelden toonen het aan, en de veilconditiën en overdrachtsbrieven van vóór twee eeuwen zijn dáár om het te bevestigen, verschilden gevelsteen en uithangteeken. Op grond van deze overweging stelde ik: dat het uithangbord "de Trouw" aan het huis

---

steenen, die in den gevel gemetseld waren en de borden of voorwerpen die, voor den gevel uitstekende, daaraan of aan den luifel bevestigd waren; dat zij dus ook gevelsteenen onder den algemeenen naam uithangteekens verstaan. Onze voorouders maakten dit verschil wel en spraken in het eerste geval steeds van een huis genaamd X. Waar men toen zeide dat iets uithing, daar zoud men niet naar den gevelsteen zijn gaan kijken. Mijns inziens zijn die Heeren ons het bewijs dat het "*uithangen*" ook van gevelsteenen gezegd werd, nog schuldig.

"de Kraeck" moest hebben gehangen. Wel trachtte ik daarna den lezer er op te wijzen, dat een volledig bewijs nog ontbrak, doch poogde tevens mijne meening door eenige voorbeelden te staven. Zal 't mij ooit gelukken ook de twijfelaars tot mijne zienswijze te bekeeren, zoo lang ik hun geen bezegelden schepenbrief „gave ende ongecancelleerd" kan toonen waarin melding wordt gemaakt van "het huys genaempt de Kraeck waer de Trou wthanght"? Ik weet het niet. Wèl weet ik, dat ik mij volkomen gerechtigd acht, bij gebreke van dergelijke of even overtuigende stukken, uit analoge voorbeelden een regel af te leiden, en dien regel in voorkomende gevallen toe te passen; dan komt men tot een hoogen graad van waarschijnlijkheid, die der waarheid zoo nabij komt als de eene gulden den andere.

Slechts ééne mogelijkheid blijft er over, en dat is deze, dat er in casu eene uitzondering in 't spel kan zijn; doch ik zal hier geene oude waarheden behoeven aan te halen om mij daarmede op de juistheid van den regel te beroepen.

VI. De Heer Alberdingk Thijm houde het mij ten goede, dat mijne opvatting van het symbool der trouw eenigszins van de zijne (Portretten, bl. 96) verschilt. Ik meende altijd dat twee elkaar omsluitende handen het symbool was van de vriendschap, en dat het gebruikelijke beeld van de trouw een hond was. De huwelijkstrouw heb ik echter wel eens door twee handen zien symboliseeren, (b. v. op zilveren bruiloftspenningen), gelijk men de huwelijksliefde door twee vlammende harten voorstelt. Doch dit pleit juist voor mijne meening. 't Is immers het welsprekend beeld, dat de vurigste liefde ten slotte in eene hechte, trouwe vriendschap tusschen twee verwante zielen wordt omgezet.

't Symbool van de trouw boven den ingang der secretarie in het oude — mocht ik zeggen aanstaande! — stadhuis vertoont een hond. Waarom nam de patriot van de XVIIIe eeuw anders den keeshond tot symbool, dan om te kennen te geven "het vaderland getrouwe — blijf ik tot in den dood"? [1]

VII. Gaarne deel ik hier eene bedenking mede, ingebracht tegen het uithangteeken van den boekverkooper Colom "in de vyerige Colom": dat tot voor weinige jaren in Colom's huis, op het Damrak tegenover de korenbeurs in den gevel stond. We treden hiermede op 't terrein van de vraag, waaraan de verandering der gevelsteenen, en als gevolg daarvan ook van den naam van het huis, is toe te schrijven. Dat er hier eene zoodanige verandering moet hebben plaats gehad, is duidelijk. Niemand zal beweren, dat het huis waar de Dortenaar Jacob Aertz. Colom, die in 1622 lid van het boekverkoopersgild werd, zich vestigde, steeds "de vyerighe Colom" heeft geheeten, of dat de Hugo Grotius steeds in den gevel heeft gestaan van het huis, waarin Joh. Muller zijn boekhandel drijft. De Heer Fred. Muller verhaalde mij, dat de buste van den grooten rechtsgeleerde "de Wetsteen", die er vroeger stond, naar de Jonge Roelensteeg verdrong. Zóó moet het ook gegaan zijn met Colom, die gewis zijn gevel verbouwde, zijn huis verdoopte, nadat hij eigenaar geworden was. Ik houd het nu voor zeker, dat in 't algemeen de nieuwe gevelsteen eerst dan in het huis kwam, wanneer de koop-

---

[1] De Heer de Roever heeft mij niet overtuigd, dat het beeld der "Trou", waar Vondel in woonde, een hond zal geweest zijn. Een hond, dunkt mij, is de "wakende trouw". Nooit zullen de vertegenwoordigers der "oprechtste trouw" hun band door een hond fymbolizeeren: daarvoor behoeven zij wat de fransche heraldisten neemen *une foy*; d. i. twee faamgeflagen rechter handen.
A. Th.

man, zijn zaak, en zijn waren door 't uithangbord waren bekend geworden, en dat de koopman op deze wijze zijn uithangbord in steen wilde bestendigen. Zoo woonde, om de hierboven gegeven voorbeelden niet te herhalen, in het midden der XVIIe eeuw Barend van de Velde in de Hoogstraat in een huis waar "de Morgenstar" uithing, maar op 1° Januari 1721, toen de kleermaker Hermanus Scheuring er eigenaar van was, stond "de Morgenstar" in datzelfde huis in den gevel. Meer voorbeelden vindt men in de Uithangteekens I, bl. 69, 70. Het was daarom nog niet zeker, dat de Morgenstar niet tegelijkertijd op 's mans uithangbord geschilderd was. Ik heb wel voorbeelden gevonden, dat gevelsteen en uithangbord overeenkwamen, doch alleen ingeval de bewoner van het huis tevens eigenaar was. Men denke aan "de Copermolen".

Bewoonde de koopman het huis slechts als huurder, dan bestond er voor den eigenaar geen reden, om het huis met iederen nieuwen bewoner, een nieuwen gevelsteen naar diens keuze te geven. Neen, dan bleef natuurlijk de gevelsteen, die hij er in gevonden of in aangebracht had, onaangeroerd. Moest dan de nieuwe huurder telkens als hij verhuisde van bijnaam veranderen? Evenmin. Hij nam het uithangteeken, zijn onvervreemdbaar eigendom, van het huis dat hij verliet af en spijkerde het aan zijne nieuwe woning, en wel zóó, dat het iederen voorbijganger het best in 't oog viel. Want, veroorloof mij de vraag, waartoe zou dat uithangteeken anders hebben moeten dienen? Het was immers natuurlijk, dat hij zich liet noemen bij den naam van zijn uithangbord of -teeken, en dat juist *dit* zijn adres aangaf. Evenmin als eene bekende firma tegenwoordig gaarne van naam zal veranderen, evenmin bestond er vroeger reden telkens van bijnaam — als ik epitheten als "in de vyerighe Colom" etc. zoo eens noemen mag — te verwisselen wanneer men een andere woning betrok. Dáárom nam de huurder zijn uithangteeken mede. Op dat uithangbord, gaf hij eene plastische voorstelling van zijn naam, of wanneer hij nog geen familienaam rijk was, ontleende hij er omgekeerd zijn naam aan; hij koos daarvoor een symbool, de uitdrukking van een denkbeeld dat hem aantrok, of een voorwerp, ontleend aan zijn beroep. Wilt ge een paar voorbeelden? In de eerste helft der XVIIe eeuw woonden in de Nes, het zesde huis van de Halsteeg, de erfgenamen van zekeren doctor Scholl, en "de Scholl" hing er uit. Dankte Gerbrand Adriaensz. vader zijn naam Breeroo niet aan het uithangbord voor het huis waar hij zijn schoenmakerij uitoefende? Zou 't niet evenzoo gegaan zijn met de familie Reael en zoovele andere amsterdamsche geslachten, uit den koopmansstand gesproten? Had de bewoner een familienaam, dan deed het uithangteeken goede diensten als adresaanwijzing, doch in hoofdzaak was het de vlag onder welke de handelaar zijne waren aan den man bracht. De likeuren van de bekende firma Lucas Bols zijn gestookt in een fabriek waar "'t Lootsie" uithing. Het bord is voor iederen belangstellende op 't koninklijk oudheidkundig genootschap te zien. De Wildeman op den Nieuwendijk is ook een uithangteeken. Denkt ge dat, als die firma hare fabriek zou verplaatsen, zij den Wildeman zou laten waar en voor wat hij was? Meer nog. De Drie fleschjes zullen in de Gravenstraat evenmin altijd in een ruit boven de deur hebben gestaan, als al de vergulde en verschillend gekleurde olifanten van koekbakkers, en de Vergulde beker met het wapen van Hugo de Groot, in een huis bij de bocht van den Nieuwendijk, waar indertijd een goudsmid woonde. Deze allen zijn voorzeker de verbasterde afstammelingen van uithangteekens. Ja, ik zou verder durven gaan en zeggen dat overal waar men gekleurde of vergulde voorwer-

pen genoemd vindt, en in 't onzekere verkeert of men aan een gevelsteen of aan een uithangteeken moet gelooven, de presumptie steeds voor het laatste is, en dat, waar men gevelsteenen ziet met een opschrift waarin eene kleuraanwijzing voorkomt, men daar mag vermoeden, dat de voorstelling van het uithangteeken naar den gevel is verhuisd. Ik voor mij heb althans de vaste overtuiging, dat in het volksleven tot diep in de XVIIe eeuw het uithangteeken grooter rol speelt dan de gevelsteen, en dat men derhalve Vondels „Trou" eer voor het eerste, dan voor het laatste mag houden. Is de lezer nog niet overtuigd, welnu, ik ben zoo gelukkig geweest in het register der oud-eigens, ten archieve bewaard en dagteekenende van omstreeks 1611, een paar voorbeelden te vinden, waaruit ten duidelijkste blijkt, dat een epitheton als Vondels "in de Trou" aan het uithangbord was ontleend. In dat register wordt melding gemaakt van een huis in de Kalverstraat, het vijfde huis bezuiden den Heiligen Weg "daar besuyden uithanght de vergulde Sie-"rooppot; lendenen an suytsyde Jan Adriaensen in de Sierooppot" enz. Acht men het voorbeeld niet geheel zuiver omdat de mogelijkheid bestaat, dat hier een "Sierooppot" in den gevel en een vergulden dito op 't uithangbord was afgebeeld, dan volgt hier een tweede voorbeeld van "een huys op den hoeck "van de Wyekercksteegh ant oudesytskerckhoff eertijds genaempt Ste Claes-"Kerkhoff, daer jegenwoordich wthanght de Rosbaer, lest betaelt (n. l. de "jaarlyksche erfpacht, genaamd oudeigen) by Hendrik Baerentsen Snyder in "de Rosbaer". Enkele voorbeelden van lateren datum vindt men Uithangteekens I, bl. 50.

Stappen wij thans, met deze voorbeelden voor oogen, de Wijde Kerksteeg uit en de Warmoesstraat in, dan zien wij, nog vóór dat we een nieuw voorbeeld ontdekken bij den waard — of om modern te spreken bij den hotelhouder — „in den Bijbel", in onze verbeelding „de Trou" voor den luifel van Vondels woning hangen, en dan vragen we of het nageslacht niet allezins gerechtigd zou zijn om te doen, wat de eigenaars van "de bonte Mantel" van "het witte Kruys" en van "de Morgenstar" eertijds deden, en "de Trou" te bestendigen in den gevel, thans nu de tijden niet meer toelaten uithangborden te bezigen.

Heeft Vondel altijd in "de Kraeck" (Warmoesstraat 110) gewoond, of heeft hij dit huis vóór 1630 betrokken dan *met* "de Trou" uithangbord zijn geweest. Is hij er na 1630 komen wonen, dat moet men, om mijn gevoelen omver te werpen, een adres kunnen aanwijzen, luidende b. v. J. v. Vondel in "de Kraeck", of men zou moeten kunnen aantoonen, dat "de Kraeck" vroeger "de Trou" heette. Dit laatste is dunkt mij niet wel mogelijk nu het is gebleken, dat Vondel in 1648 in een huurhuis woonde en er, in weerwil van langdurig onderzoek, nooit transportbrieven van "de Trou" in de overdrachtsregisters zijn gevonden.

Tot zoo lang zeg ik de trouw die ik aan het *uithangbord* "de Trou" zwoer niet op.

VIII. Omtrent Matthijs Kistgens heb ik niets naders kunnen vinden. De Heer D. C. Meyer Jr. deelde mij echter mede, dat hij den naam van eene familie Kistgens onder de Doopsgezinden had aangetroffen.

IX. Men vindt deze verponding-registers, met de registers van de Taxatiën te zamen 72 deelen, in den inventaris van het gemeente-archief aldus beschreven: verpondingsboeken of boeken eerst van den achtsten en later van den twaalfden penning van den huur der huizen binnen deze stad 1632—1733. (Zie Deel III, blz. 49, N°. 37.) De registers van 1632 tot 1648 zijn evenwel niet gehouden door Thes. extraordinaris, maar door Commissarissen

tot het schatten der 8e en 12e penning der huren van nieuw getimmerde of verbeterde gebouwen. (Vgl. Wagenaar, III, blz. 390.)

X. Met deze opgave wil ik geenszins te kennen geven, dat ik dezen Jacob Veerle voor denzelfden persoon houd van wien Vondel, blijkens het briefje aan Pater Couvrechef in 1653, melding maakt. Zou hij dezelfde persoon zijn, met wien de legende Rembrandt in betrekking stelt?

XI. Tot juiste bepaling van het huis kan het wellicht dienstig zijn hier op te geven wie in 1680 ter wederzijden van de Huiszittensteeg woonden. Komende van de zijde der Torensteeg: Enno Harmansz (huurwaarde) *f* 350, Wed Hendrik Joosten *f* 600, Albert Vermeulen *f* 750, Henrick Wilder *f* 150, Isaac Raap *f* 130 ('t wordt in Mei 1681 betrokken door Corn. Lychochton, terwijl eigenaar wordt Harmanus Bruynsteen), erven Reinier Bruynen *f* 130, Cornelis Hoogeboom, Notaris *f* 180. = Huiszittensteeg = Elsje Noseman's erven *f* 240, Gilles Noseman *f* 375 (in 1662—64 bestond het hoekhuis denkelijk nog niet), Cornelis Benning's erven *f* 200, Graaf van Noielle *f* 180, Jacob Perne *f* 700, Wed. Coenen *f* 600, Wed. Coenen *f* 400, Willem Muylman *f* 400, enz.

DE WARMOESSTRAAT EN HARE BEWONERS IN 1648.

volgens de verpondingsboeken van dat jaar, met opgave van de toenmalige huurwaarde der huizen en van de tegenwoordige nummering.

Oudebrug - Steeg

Anthony Comraets f800 — 64
Jan Jansz. v. Laer f800. — 66
Jan van Hoeck. - Anthony van Hoeck f800 — 68
Jacob Pietersz Coppit - Jacob v. Alderwereld f550 — 70
Abraham Willemsz Beyerlandt f750 — 72
Guilliam de Neve f600 — 74
Jan Gerritsz Schouten f650 — 76
Teyn Jeroens erven - Gilbert de Flines f740 — 78
Reinier van Seller - Joannes Bereplanter f800. — 80
Anna Beuningen - Jan van Laer's Wed.e f650 — 82
Pieter Vorst /vorsten/ f700 — 84
Gerert Schouten - Adriaen Bouman f700 — 86
Syrert Sem - Daniel van Kerchoven f800 — 88
Guilbert de Flines d'oude f600 — 90
Daniel Vorsten - Gilles Marcelis f600 — 92
Gysbert Michielsz Hoppesack f650 — 94
Hans de Wolff f800 — 96
Reijnier Andriesz. — 98
Bartelt Gerritsz. f800 — 100

Paternoster Steeg

Thobias van Heyst - Albert Lommerman f900. — 102
Gerrit Cornelisz - Michiel Hoppesack f1000 — 104
Jacob Verhoef - Goosen Sirixma f900. — 106
Cornelis van Campen's erven - Gerrit van Schayk f400 — 108
Matthys Kistgens - Joost van Vondel f650 — 110
Pieter van Bueren f800. — 112
Carel Geraerdsz f300 — 114
Hans van Heyst. f1000
Sybrand Appelman f600 — 116
Warner Hendricksz Weduwe f600 — 118
Gerrit Haeck f600 — 120
Hendrik Coesrelt f500 — 122
Isaak van Gerven - Christiaen Hoeck f630 — 124
Balthazar van der Veene - Alex. van der Hoeven f600 — 126
Jacques Verporten's Wed.e - Johannes Severijns f750 — 128
Jacques Verporten's Wed.e f800 — 130
Pieter Struys' Wed.e f500 — 132
Jasper van Wickevoorts erven - Pieter Singels f500 — 134
Jasper van Wickevoorts erven - Jan v. Wickevoort f800 — 136
Abel Matthijs' erven Jacques de Wint f650. — 138

Papenbrugsteeg

Lodewyk Boremans f1000 — 138

Dirk Alewyn

67 Pieter Rietten. f1000.
Abraham Alewyn
69 Jan Rodenburgh f600.
Pieter Bickers erven
71 Dirck Willingh. f600
Govert Jelisz.
73 Roeland Govertsz f600.
Abraham Brill.
75 f510.
Jan Meneiet
77 Cornelis Hoppesack f552
Jan Diensjes
79 f380
Wijnant Hermans
81 Hans Sipel f450

Enge kerksteeg

Hendrik van Donselaer
83 f600
Corn. Jacobsz Weyer
85 Willem Weytman f450
Adriaen v. Heden
Abram la Vigne
87 f500
Boudewyn van Driel
f500
Jasper Albertsz Voocht
f450
Jacob Rauwertsz erven
89 Boudewyn de Bordes f700
Cornelis van Delft
91 Jan Buttelaer f500
Goris de Waerts erven
93 Claes Pancras f500
Claes Florisz
95 Theunis Gerritsz f300
Jacob Geurtsz
97 Knoopenmaker f250
Hendrik Cornelisz
Jacob de la Combe
99 f250
Hans Jansz Sol
Barend Jansz
101 f150

Wijde kerksteeg

Barent Andriesz Wede f850
103
Abraham de Sadelaer
105 f450
Zoete naam Jezus Steeg
Isaac Sollemans
Abraham Sollemans
107 f600
Cornelis Segersz - Elias Stael
109 f500
Pauls van Veselaer.
111 f650
Jean de Bary
113 f750
Jean de Bary
Pieter Benoist Wede
115 f300
Gilbert de Flines
117 f300
Egbert de With
119 f300
Dr Egberts
Roetert Ernst.
121 f900
Pieter Jacobsz van Rhyns erfs
Ysbrant van Rhyn
123 f600
Matthews Jansz
Balthazar de Noville.
125 f400
Willem van Dalen
Daniel & Abraham van Kerckhoven
127 f400.
Jan Bartring.
Jan Cornelisz Kick.
129 f600
Sint Anna Straat.
Pieter Sijs
Blok en Halma
131 f600
Wouter Simonsz Dou
Gerrit Rover
Simon Goulard.
133 f570.
Jacob de Wolff
Pieter Duynen
135 f700
Hans Govertsz
Ysack Boddens.
137 f650.
f600
David van Heyst
139
f1200.
Joost Buyck
Gerrit Kuyckens
141 f700.
Wouter Koenen
Jsack Ruts
143 f500

Warmoesstraat

IETS NIEUWS OVER VONDEL,

DOOR

J. W. BROUWERS, Pr.

Door een is 't nu [hier niet] *voldaen*":
Dies breng ook ik een steentjen aan.

Van alles wat Vondel aanbelangt is den letterlievenden Nederlander niets onverschillig. Derhalve worde aan de lezers en de lezeressen van "De Dietsche Warande" de volgende mededeeling gedaan.

Onlangs uitgenoodigd om in België eenige spreekbeurten te houden, werd dat verzoek onverwijld aangenomen, daar mij dacht dat een medelid van de Vondel-commissie die gelegenheid niet nutteloos mocht laten voorbijgaan; ik heb dan ook onmiddellijk geandwoord dat ik er zou komen spreken over *Vondel en zijne Engelen*: dat werd gedaan te Aelst; over *Vondel en zijne Duivelen*, dat zou ik doen te Leuven; over *Vondel en zijne vrouwenkarakters*, te Hasselt; over *Vondel en zijne politiek*, te Brussel. Dat waren de onderwerpen voor de eerste week. Betrekkelijk de vruchten dezer spreekbeurten, wil ik slechts mededeelen de laatste regels van het verslag der eerste conferentie, uit het vlaamsche blad *Het Land van Aelst* van 19 Januari jl.: "Degeen die Vondel kennen, hebben in de..... conferentie van M. Brouwers nog meer liefde voor hunnen Dichter geput; die Vondel nooit lazen, hebben een hoog gedacht en grooten eerbied opgevat voor 't rijkste dichterlijk Genie, dat zoo edel en weerdig zijne taak vervulde."

Over *Vondel en zijne Duivelen* zou ik spreken te Leuven; maar beter voor de vlaamsche jongelingschap der Universiteit heb ik geacht hun Vondel te teekenen als zijnde in het Rijk

der Letterkunde wat Bayard was in den Ridderkring, *le chevalier sans peur et sans reproche*:

Vondel zonder vrees en zonder blaam, ridderlijk strijdend:

a. voor vrijheidszin en burgerrecht;

b. voor vrouw en maagd;

c. voor God en Godsdienst.

Ziedaar in welke gestalte ik Vondel heb laten optreden in Leuven. Te Brussel, waar Senaat en Kamer vergaderen, zou ik spreken over *Vondel en zijne politiek;* dat deed ik; in welken zin zal verder blijken, wanneer deze spreekbeurten in druk verschijnen.

Te Hasselt zou ik aan het woord zijn over *Vondel en zijne vrouwenkarakters*, maar ook hier willende het onderwerp mijner rede meer rechtstreeks in harmonie met de stad en met mijn gehoor brengen, heb ik gesproken over *Vondel en de Burgemeesters.* Waarom die verandering? en hoe is dit onderwerp meer in harmonie met het gehoor van Hasselt? Bestaat er dan te Hasselt zoo weinig harmonie tusschen de mans- en de vrouwenkarakters? *Honni soit qui mal y pense!* Dit Hasselt ligt in Limburg, en ik ken te goed en bemin te veel het Limburgerland om ongegronde kwade vermoedens te koesteren. Bestaat er dan nu misschien zóó, zóó veel harmonie tusschen de Hasselaren en hunnen Burgemeester? Zegge dit later wie het zal kunnen bewijzen: het nieuwe Belgische Ministerie heeft met Nieuwjaar voor Hasselt een nieuwen Burgemeester benoemd. Men moet dus wachten op zijne daden. Ook hier kan dus niet de grondtoon van mijn akkoord liggen. Mijn uitgangspunt is te zoeken in een *Zegezang* van Vondel, geschreven ter eere van een *Burgemeester van Hasselt*, met name *Gillis van Vinckenroy.*

Jacob van Lennep, onze onsterfelijke Vondelscommentator, getuigt den man niet te kennen, wien ter eere Vondel, dezen zoo eigenaardigen, uitmuntenden *Zegezang* heeft gezongen; ook is hem de aanleiding tot dit gedicht niet gebleken: daarom geeft hij het dan ook zonder verdere verklaring.

Van Lennep stelt dit gedicht in het jaar 1636. Ik heb het bewijs gevonden in de Archieven te Hasselt, dat het onmoge-

lijk kan geschreven zijn in 1636. Hoe kan zulks blijken uit een Archief in Limburg? Dat zal ik dadelijk aantoonen. Maar er is meer. Te Hasselt, leeft onder het volk, hoorde ik nu, de overlevering dat Vondel, vluchtend uit Holland, eenigen tijd te Hasselt verbleef en er zijn intrek nam bij den Burgemeester Vinckenroy. Het onthaal wat hem te beurt viel zou oorzaak van Vondels dankbaarheid zijn. Wat aanleiding gaf om die dankbaarheid doer een zegezang te betuigen, tot onsterfelijken roem van Burgemeester Vinckenroy, is het in Limburg bekende vogelschieten geweest. De burgemeester, "boven anderen bedreven", had weer den vogel afgeschoten. Was hij een vorig jaar Koning — wie voor den eersten keer den vogel afschiet die is *Koning* — thans heeft hij weer dàt meesterstuk gedaan, ja,

Braveerende, al die zich verstouten
Te schieten, Ridderlijk en fraai,
Na d'eere van den Papegaai;
Braveerende de strengste handen
Die ooit den eedlen Kruis-boog spanden,
Den Kruisboog die den vogel treft,
En dezen schutter vijfmaal heft
Op 's Konings troon, in drie paar schooten.

Burgemeester Vinckenroy heeft dus in zes schoten vijfmaal den prijs behaald. Dat was waarlijk buitengewoon. Van daar het triomfeeren der gildgenooten. Wie driemaal onmiddellijk achter elkaar den vogel afschiet, die is Keizer. Vinckenroy was dus nu *Keizer*; van daar het volksfeest; Vinckenroy Keizer, burgemeester, was nu Twaalfman van Hasselt, van daar dat Vondel spreken kan van Hasselt als de verblijde stad.

Alwie in Limburg *Koning* is, draagt aan een zilveren ketting om zijn hals een zilveren of gouden vogel. Elk jaar, voegt hij die den vogel afschiet en dus Koning is, aan die zilveren ketting, een zilveren vogel of plaat met zijn naam en het jaartal ten geschenke toe. Zoo gebeurt het dat er zelfs dorpen in Limburg zijn, waar, dat vogelschieten lang bestaan hebbende, en de opvolging dier Koningen in rust en vrede en voorspoed gedurende eene lange reeks van jaren geschied

zijnde, het getal dier zilveren vogels of platen zoo groot is, dat de *Koning* als geheel bedekt en beladen wordt met al die trofeeën van die talrijke vroegere zegepralen. Het wordt hem soms een heel gewicht, een vracht, een last. Ook hij moet dan ondervinden *l'incommodité de la grandeur*, den last van de verhevenheid.

Want die Koningen, dit moet erkend worden, doen hunnen staat eer aan. Zij dragen meer dan eens in het jaar wat hun scepter en kroon verstrekt, *den vogel*. Of zij dat gaarne doen of niet, kan de vraag niet zijn, ook zij hebben hunne *constitutie*, en daaraan zijn de Limburgers trouw. Ik heb nog nooit gehoord dat een dier Koningen, wederrechtelijk door een *coup d'état*, kroon en scepter, den vogel, hebbe geweigerd te dragen. De gelukkige schieter kan zijn koningsrecht aan een anderen overdoen, die dan wel niet *par droit de conquête*, maar toch langs wettigen weg dat Koningschap kan erlangen. Wordt er soms een hunner tot Keizer verheven, dan heeft hij ook, door eigen daden, die kroon verdiend. Zoodanig een held was de man, aan Van Lennep niet bekend, door Vondel bezongen:

Drie gouden vogels, op de borst
Van onzen schutterlijken Vorst
Getuigen, hoe hij boven anderen
Bedreven, driewerf, na malkanderen,
Den prijs, ja, Cesars lauwer streek.

Bij plechtige gelegenheden, als ook de schutterij optrekt, dan verschijnt de Koning of Keizer in zijn plechtgewaad. Men moet hem gezien hebben, gelijk ik kind zijnde hem zag, omhangen met zijn zegepraalsdos, vooruitstappende te midden van zijn stoet, voorafgegaan door den vaanderig, en den tamboer-majoor enz. En dan moet op die zilveren of gouden trofeën de zon schijnen, wat een oogverblindende pracht! Wat een bewustzijn van waardigheid!

Wie weet of die glans en die majesteit, met derzelver bron en oorzaak, niet het oog heeft betooverd en het hart veroverd van menige met haar ja-woord al te lang dralende Hageroos!

Overigens heeft een ieder eerbied voor *den Koning*, met uit-

zondering wellicht van eenige schalke jongens, met een aangeboren en nog niet getemden trek tot muitzucht of spotlust. In mijn oog kon die Koning met zijn pracht wel genade vinden, toen ik zoo een jongen was; maar meestal vond ik hem wat al te werkeloos. Ook herinner ik mij niet in zijn plaats te hebben willen zijn. De kolonel, die bevel voerde over de schutterij, of de kapelmeester die de muziek dirigeerde, was meer mijn man. Zulk een werk, dacht mij, kon eerder het voorwerp mijns verlangens worden. Een Keizer, evenwel gelijk Vinckenroy was, met drie gouden vogels op de borst, heeft mijne kindsheid nooit aanschouwd, en heeft ook Hasselt niet aanschouwd in 1636, zoo als van Lennep meende. Zie hier mijn stelling, die uit twee bestanddeelen wordt gebouwd: eerstens de titel van het gedicht, zoo als Vondel dien schreef, en tweedens het „*Register der Heeren Twelf* zoo als *mannen proviseurs der Armen*, van het jaar 1638 tot 1647. De titel bij Vondel is: Segesang ter eere van Gillis van Vinckenroy, Burgmeester, TWAELFMAN en Keyser van den edelen Kruysboog.

De gevierde Keizer van den Kruisboog of voetboog was dus *twaelfman* van Hasselt. Nu hebben wij nageslagen het Register der Heeren Twelf mannen proviseurs der Armen, N° B, en ook N° A.

Het tweede folio van N° B, geeft bij den aanvang van 1638 de lijst der „voorgengers deses tegenwoordighen jaers 1638." Dit syn die naemen der twelf mannen", en onder die twaalf dan ook Gillis van Vinckenroy.

In het Ligger-boek hebben wij nader bescheid en beslissend gezag, waar geboekt staat dat op „7 Juni 1637, tot twelfman in het scheerders-ambacht [is] verkoren Gillis van Venckenroy [1], die ook den eed heeft gedaen als boven." (Dient hier herinnerd te worden dat scheerder- en droogscheerders-ambacht beduidde het ambacht der lakenscheerders?)

1) Soms wordt zijn naam met een *e*, V*e*nkenroy, doch meestal met een *i*, V*i*nckenroy geschreven.

In de Stads-rekening van 1636—37, beginnende met Allerheiligen-dag (1e November) staat geboekstaafd dat "aan burgemeester V*i*nckenroy voor zijn gagie betaald is 60 gulden".

Tot twaelfman nu werd men gekozen voor zijn leven lang. Dus kan het stuk van Vondel onmogelijk geschreven zijn voor dien 7 Juni van dat jaar zeven en dertig. Op zich zelf zou dit verschil van jaarrekening in dit geval weinig of niets beteekenen, maar aanbelangende de waarschijnlijkheid van Vondel's verblijf te Hasselt, wordt het een punt van gewicht. Immers heeft ook van Lennep reeds bij gissing vermoed en zelfs geschreven [1], dat Vondel in 1637 eenigen tijd uit Amsterdam afwezig was. Volgens van Lennep zou Vondel dan te Dordrecht geweest zijn bij zijne oude kennis en vriendin ANNA ROEMERS, echtgenoote van van Wesel. Deze gissing is bij van Lennep opgekomen, omdat hij bij Vondel een bruiloftsdicht vindt, omtrent dezen tijd vervaardigd, op het huwelijk van twee Dortenaren. De bruidegom was Michiel Pompe, Heer van Meerdervoort en Krombacht, die op den 16 Julij van dit jaar 1637 door Karel I van Engeland tot Ridder geslagen was, bij gelegenheid dat hij, met een diplomatieke zending belast, zich te Londen onthield. De bruid was Adriane van Bevere of de Bevere, oudste dochter van Kornelis de Bevere, Ridder, Heer van Strevelshoek, West Ysselmonde en de Linde, Burgemeester van Dordrecht etc. "Daar noch van Pompe noch van zijn gade in de vroegere of latere gedichten eenig gewach wordt gemaakt, en het alzoo raadselachtig zou blijven, hoe Vondel er toe gekomen ware, hun echtverbintenis te bezingen, indien hij niet door een toevallig verblijf te Dordrecht met hen in kennis ware gekomen, geloof ik, dat wij geen te vermetele gissing wagen, door aan te nemen, dat dit verblijf — langer of korter — omtrent dezen tijd plaats vond. [2]

Met deze afwezigheid van Vondel uit Amsterdam, en zijn door van Lennep vermoed verblijf te Dordrecht wordt ook al meer waarschijnlijk Vondel's verblijf, het zij lang, het zij kort, te Hasselt. Immers wordt er ook van Vinckenroy noch in vroe-

1 Vondel, Deel III, blz. 302.

2 In elk geval heeft men volstrekt niet te vermoeden, dat Vondel bij Anna Roemers in waardschap was; want uit niets blijkt, dat die ooit in Dordrecht gewoond heeft. A. TH.

gere noch in latere gedichten eenig gewag gemaakt: hoe zou Vondel er dan toch toe gekomen zijn, om een Burgemeester van Hasselt, in Limburg, te bezingen, indien hij niet door een toevallig verblijf te Hasselt met hem in kennis ware gekomen. Meer dan deze waarschijnlijkheid geldt nu, in mijn oog, de bij het volk van Hasselt nog bestaande overlevering, dat Vondel hunne stad heeft bezocht. Zij noemen den naam en wijzen de plaats van het huis, waar Vondel zijn intrek nam, bij den burgemeester: dat huis hiet *de scherpe steen*. Toen ik nu de geschiedboeken van Hasselt nasloeg, vond ik in het *Marianum Hasletum* [1], gedrukt in 1660, dat *Fabius Chisius*, destijds Legaat van den Apostolischen Stoel, engel des vredes bij het Tractaat van Munster, later Paus geworden onder den naam van Alexander VII, Hasselt heeft vereerd met zijn bezoek, er zijn intrede doende den 16n September 1650, en er werd ontvangen, hospitio celebri quod, *in den scherpen steen* vulgariter appellatur, in het beroemde gasthof dat genoemd wordt *in den scherpen steen*. Waar de later Paus geworden Chisius — ook door Vondel in drie gedichten bezongen — de gastvrijheid aannam had ook Vondel ze genoten. De gastheer, van Fabius Chisius en van Vondel, was [2] Gillis van Vinckenroy, weleer burgemeester, "een der voornaamste ingezetenen der stad".

Die volksoverlevering staat ook in de *Bibliographie du Royaume des Pays-Bas ancienne et moderne* door M. Delvenne, T. II, blz. 553, in handschrift aangeteekend door J. H. DE CORSWAREM, licenciaat in Beide Rechten, notaris te Hasselt, die geboren in 1760, tot schoonvader had den zeer ouden President van het Hooggerecht van het Graafschap Loon, en die gewis niet zonder redenen, met eigen hand, onder het artikel over *Vondel*, zeer stellig verzekert [3] dat Vondel in Hasselt verbleef, en uit

---

1 Collectore F. Henrico Jonghen, Ord. F. Min. Prov. Germ. infer. S. Theol. Lectore Jubilato. Antv. apud Petrum Bellerum. 1660.

2 A. l. Hospes illius domus Aegidius de Vinckenroy erat vir consularis et e dignioribus civitatis, ad quem Fabius habuit sermonem hujusmodi etc.

3 Ziehier zijn geschreven getuigenis: Vondel fit quelque séjour à Hasselt, cequi lui donna l'occasion de dédier une pièce de poésie au Bourguemaître van Vinckenroy, pour lui témoigner sa réconnaissance de l'hospitalité qu'il

dankbaarheid voor de gastvrijheid die hij in de stad had genoten, een stuk Poëzie toewijdde aan den burgemeester van Vinckenroy.

Edoch, het sterkste bewijs, en dat na de voorgaande, voor mij genoegzaam de zaak beslist, vind ik eenerzijds in het gedicht van Vondel en anderzijds in de geschapenheid der stad zelve. Hasselt zelve is het commentaire op het stuk van Vondel. Wie de stad niet heeft gezien, kan het stuk van Vondel niet waardeeren, veel minder verklaren — dit zal meteen blijken — maar ook, wie de stad niet zou hebben gezien, kon dat stuk niet schrijven. Een beter begrip van dezen zegezang van Vondel, zij de blijvende vrucht van mijn uitstapjen en spreekbeurt te Hasselt.

ZEGE-ZANG

TER EERE VAN

GILLES VAN VINCKENROY,

Burgemeester, Twaalfman en Keizer van den edelen Kruis-Boog.

ZANG.

Nu *a*) giet de molenrijke *b*) Demer
Meer waters uit zijn glazen eemer *c*),

reçut dans cette ville. Deze bizonderheid dank ik aan de vriendelijkheid van den Heer *J. G. de Corswarem, membre correspondant de la commission Royale des Monuments.*

a) *Nu*, want het is er feest ter eere van den held, Burgemeester, Twaelfman, Keizer van den Kruisboog,

b) *giet de* MOLENRIJKE *Demer:* te recht wordt de Demer gezegd molenrijk te zijn: immers begint die reeks van molens alreeds op weinig afstands van den oorsprong van dezen wateraanvoerder, *de eemer.*

Daar hebben wij al dadelijk Althouselmolen, dicht daarbij Rijkhovenmolen, dan Mottenmolen, dan Lethenmolen, dan Broekhofmolen, dan Spurkmolen, dan Prentmolen, dan eenige molens die nu afgebroken zijn, maar nu weer verder Sapittelmolen. Hier deelt zich de Demer in twee, de Oude en Nieuwe Demer. Die plaats der verdeeling noemt het volk, de Zwaluwstaart. De reeks van molens heeft nog geen einde; het is alweêr (Willekens-molen, nu afgebroken), Stadsmolen, Broekermolen, Kuringelmolen, Herkenrodemolen, Tuildermolen, enz.

c) *Meer waters uit zijn glazen eemer:* wat wil dat toch beduiden, ik wil

En ruischt en bruischt, gelijk een zee,
Door Hasselt, zijn verheugde steê,
En langs de vruchtbare oevers neder. *d*)
Hij drijft en dobbert op de veder *e*)
Der burgemeesterlijke faam;

De volgende verzen zullen een ieder, vooral na onze inleiding duidelijk zijn.

En Vinkenroys doorluchte naam
Laat achter zich zijn eike bouten *f*);
Braveerende al die zich verstouten
Te schieten, ridderlijk en fraay,
Na d' eere van den papegaay,

het gevraagd hebben aan elken Nederlander die nooit te Hasselt is geweest? Mijne verklaring is de volgende: wat een eemer was, behoeft niet uitgelegd; het was een zeker houten vervoertuig om water te verplaatsen; welnu, bij Hasselt wordt de *Stiemer* over den Ouden Demer in den Nieuwen Demer gevoerd, gedragen door een houten bak; kan nu een houten bak waarin water wordt overgebracht niet een eemer genoemd worden? En waarom nu *glazen* eemer? Wie kent niet de Poëtische en Rhetorische figure, Metonymie genaamd? Zoo spreekt Virgilius, Æneas, I, v. 738, zeggende van Bitias: *ille impiger hausit Spumantem pateram et pleno se proluit auro*, en hij nipt onverwijld den schuimenden beker en drinkt het volle goud uit, d. i. drinkt den vollen beker, die van goud gemaakt was, uit. Zoo kan ook Vondel spreken van een *glazen* emmer, omdat het water van den Stiemer, die over zand loopt, zoo klaar, zoo helder is als glas. Waar het ééne ruischende water bij het andere ruischende water valt, wordt het ruischen wel bruischen. En is de zee de vergaderplaats van alle stroomen, dan kan bij deze vergaderde wateren wel het woord van zee uit de pen komen. Dewijl de Demer nu het water van den Stiemer heeft opgenomen, kan Vondel met reden zeggen, dat hij nu *meer waters* giet.

d) Wat wil Vondel toch zeggen met zijn beeldspraak dat de Demer drijft en dobbert op de veder der faam van den burgemeester? Wie verstaat dat? Nu ik te Hasselt gezien heb hoe schoon en prachtig de burgemeester schrijven kon, nu begrijp ik dat hij er beroemd en befaamd kon zijn om het schoone schrift zijner pen: dat dus ook de Demer kan gezegd worden te drijven, te dobberen op het veld van die faam des burgemeesters. Die doorluchte naam strekt zich ook nog verder uit, en laat achter zich de eiken bouten, de waterleidende bakken met eiken bouten ineen geslagen, de bruggen of bogen van eikenhout gemaakt, d. w. z. *pars pro toto*, de stad, ook daar buiten, ook verder wordt de naam van Vinckenroy genoemd en geroemd.

Na die algemeene karakteriseering van rivier en stad en landstreek, getuigen van de werken des burgemeesters, wijst Vondel eerst in het algemeen op 's mans naam en faam, en gaat nu over tot de bijzondere oorzaak en aanleiding van het volksfeest dat Vondel moet gezien hebben om het in bijzonderheden te kunnen beschrijven gelijk hij het doet.

Braveerende de strengste handen,
Die ooit den eedlen kruisboog spanden;
Den kruisboog, die den vogel treft,
En dezen schutter vijfmaal heft
Op 's konings troon, in drie paar schoten,
Tot blijdschap van zijn gildgenooten.
Drie goude vogels op de borst
Van onzen schutterlijken Vorst,
Getuigen, hoe hij, boven andren
Bedreven, driewerf na malkandren
Den prijs, ja, Cezars lauwer streek.

Ie TEGENZANG.

De wapen-hazelaar *g*) wordt bleek *h*)
Van groote vreugd, en kan niet zwelgen
Dien roem, geschonken aan zijn telgen,
Terstond nog groen en blij van loof.
Hoe menig vlamde op zulk een roof
Vergeefs! Hoe heet, hoe vierig blaken
De broeders, om het hart te raken,
En een alleen gewint den prijs!
Wat jaar ontving, op zulk een wijs,
Ooit burgemeester, op 't gedommel
Van trommelslag en holle trommel, *i*)

---

g) Van Lennep verklaart deze verzen met er op te wijzen, dat de hazelaar de boom is van welks takken (of telgen, zie vs. 26) de wapens (pijlen) gesneden waren, waarmede Vinckenroy de overwinning had behaald. Hoewel *groote vreugd* gewoonlijk hem dien zij treft *blozend* en niet *bleek* doet zien, is dit laatste woord echter niet ongelukkig gekozen; daar boombladeren wel kunnen verbleeken, maar moeilijk blozen." Mag ik hier in herinnering brengen dat de stad Hasselt een hazelaar in haar wapen voert?

Vreemd genoeg komt haar blazoen niet voor in de bekende verzameling [Noord- en Zuid-]Nederlandsche Gemeentewapens. Het is een gedeeld schild: I, gevaascht, van rood en goud (10 St.); II, 2 in-een-gegroeide boomen (van Sinopel?) in zilver.

i) Trommelslag en holle trommel, zegt v. Lennep, bevat in de daad hetzelfde denkbeeld, doch Vondel woû hier waarschijnlijk door die herhaling de klanknabootsing langer "volhouden", of, voeg ik er bij, Vondel heeft het verschil willen aantoonen, zoo hoorbaar, tusschen verscheiden trommels, waarvan deze straf gespannen en gene heel wat losser gespannen zijn. Het gedommel van de losser gespannen is heel wat holler dan de meer heldere toon der hoog gespannene.

En 't zwenken der ontvouwe vaan; *j*)
Daar reê de majeboomen staan
Voor 't huis geplant *k*), en heldre kransen
De straet vercieren, met hun glansen
Van flikkrend goud en lachend groen? *l*)
Nu riekt hier juist in haar saizoen
Des keizers schildroos, wit ontloken;
Zijn kamer, nooit van vlek besproken,
En vreedzaam, noodigt d' andre dry, *m*)
En al den raad, en burgery,
Om haren twalefman te groeten:
Stadhuis en huizen krijgen voeten. *n*)

---

j) Zwenken, verklaart v. L. door "heen en weder zwaaien", bij wijze van "begroeting." Meer dandat. Ik heb herhaalde malen in Limburg gezien dat de vaanderig velerlei soort van zeer kunstige bewegingen uitvoerde en als figuren beschreef door het kunstig draaien en zwaaien der vaan. De moeilijkste toeren doet hij voor het huis van den koning, den burgemeester enz.

k) V. L. leest: "De *staet* vercieren: legt het uit door, *de statie*", ten zij het een drukfout zij voor: "de straat". Stellig is dat een drukfout. Het moet ongetwijfeld zijn: *de straat* versieren.

V. Vloten verklaart *majeboomen* door: "*feestgroen*". Dit nu is in Limburg het gebruik heden nog: men plant voor het huis van Koning en Kornel, van Pastoor en Kapellaan, ook voor het huis van den Burgemeester, waarlijk *boomen*, dik en lang, en zoo mogelijk, slank en recht als een kaars; soms, boomen die vijftig, zestig voeten lang zijn. Woont er in de nabijheid een Heerschap die er bosschen heeft, dan bestaat er van onheugelijke tijden het gebruik dat eenige dagen vooruit aan dat Heerschap wordt gevraagd, om, als gewoonlijk, de Mei-boomen te mogen gaan omhakken in het bosch. Dan gaat de jeugd met versierde wagens en de moedigste paarden, in het schoonste tuig, den Mei halen. Naderen die juichende wagens het wachtende dorp, dan wordt ten teeken (de klok) gebeierd, en alle huizen krijgen voeten, ieder loopt uit om te zien of de Mei (boomen) ook lang en slank van stam en schoon van kroon zijn. Het richten van die groote boomen, noemt men, den Mei planten. Voor andere huizen, plant men slechts afgehouwen takken, Elders richt men bogen op van planken of staken, die men met groen omringt, en met kransen verbindt.

l) Om dit "flikkrend goud en lachend groen" goed te verstaan, mag gezegd, dat die kransén gevlochten worden door de handen der jonge dochters. Hoe het er vrolijk en lachend toegaat, spreekt van zelfs. Hoe allerliefst van Vondel, hoe dichterlijk, dat hier die lach der kransvlechtende jonkvrouwen nog wordt aanschouwd en beschreven als overgegaan op die bladen, op dat groen. En dat *flikkrend goud*, vindt zijn bewijs in het feit dat die groene kransen, in Limburg, worden doorspeeld met goudpapier — klatergoud — in verschillende vormen en figuren geknipt.

m) Naar den aard der y, en voor zij er door de ij verdrongen werd.

n) v. Lennep heeft gemeend, en te recht, eenig verklaring te moeten geven aan het vers: "Stadhuis en huizen *krijgen voeten;* dat is: zoowel de Leden

TOEZANG.

In dezen *Toezang* schetst de dichter den oorsprong der wapenoefeningen, als ontstaan uit de noodzakelijkheid om zich tegen moedwillige aanrandingen te verzetten: aldus van Lennep. Toen ik nu dezen *Toezang* had gelezen, kon ik nog geen mij bevredigend antwoord geven op de vraag die ik mij stelde: waarom heeft Vondel in dezen zegezang ons zoo nadrukkelijk geschetst hoe verstrooiden, om woest geweld af te keeren, vergaderen tot een gehucht, een buurt, een dorp, een stad enz.? Mij docht, ook dat moest zijn bizondere reden hebben; maar ik kon die verborgen reden niet vinden. Men leze nu dezen *Toezang* en oordeele.

Ie TOEZANG.

Om ongelijk en overlast
En woest geweld, dat langzaam past
Op recht en reden, af te keeren,
Vergaart d' ontzaggelijke tucht
Verstrooiden onder een gehucht,
En buurt, en dorp, die haast vermeeren,
En groeyen eindlijk tot een borg
En heele stad, door 's wijzen zorg
Voorzien van wetten, overheden,
En burgerloon, en scherpe straf;
Maar godvergeten moedwil gaf
Om overheid, noch wet, noch zeden,
Noch straf, en randde ook steden aan;
Dies kwam de noodweer op de baan,
En wapenhandeling der vromen,
Om landgedrochten te betoomen,
Met knods, en zwaard, en spies, en boog;
Toen droop het kwaad den schelm in 't oog. *o*)

Zouden wij hier niet denken aan het tijdperk der geschiedenis,

van de Vroedschap als de burgers haasten zich den Overwinnaar te gaan begroeten. Voor de Limburgers is die metaforische uitdrukking duidelijk zonder uitlegging. Zij leeft er op de lippen des volks.

o) De Kwaaddoener werd gestraft.

waarin het Graafschap van *Loos* of gelijk wij zeggen, van *Loon*, met het Graafschap van Holland, door huwelijksbanden en helaas! ook door oorlogen in nog nauwere betrekking stond dan Hasselt's zegezang tot Amstel's treurspel: de jonge Graaf van Loon, — tot wiens gebied ook Hasselt behoorde — waarlijk "niet volkomen zoo onbeteekenend", als Bilderdijk zelf bekent hem in zijn *Willem van Holland* te hebben voorgesteld, trouwde met *Ada*, Erf-Gravin van Holland, moest spoedig uit Haarlem zich redden; zet zich met Gijsbrecht van Amstel in een schuitjen, en, bij nacht ontglippend tusschen de Osdorpers en de Aalsmeerenaars, roeien zij hier — de plaats der nieuwe kerk en pastorie van Bovenkerk voorbij — door Amstelland naar Utrecht. Tusschen den Graaf van Loon en Willem van Holland was de oorlog onvermijdelijk. De oorlog brak los. De woestaarts van Kennemerland vallen in ons Amstelland, verbranden hier onze dorpen, steken den Amsteldijk door, verwoesten Gijsbrechts kasteel en boomgaard; leggen Muiden en Weesp in asch en halen nog verder brandschatting en buit en gijzelaars. Graaf van Loon, met de grootste legermacht die ooit in Holland gezien was, rukt meer noordwaarts op, verbrandt St Aagten, Banjaart en het huis te Egmont. Dorp en klooster werden gespaard. Hoe vele jaren nog heeft die strijd bewezen al wat Vondel bij zijn zegezang van Hasselt in arendsvlucht gadeslaat dat

> godvergeten moedwil gaf
> Om overheid, noch wet, noch zeden,
> Noch straf, en randde ook steden aan.

Ook alreeds vóór dezen Graaf van Loon, had Hasselt herhaalde malen veel ramps en onheils geleden, straks aan te stippen. Veertien jaren na den dood van den om en in Holland oorlog gevoerd hebbenden Graaf van Loon, werd Hasselt tot den rang van *stad* verheven, door Graaf Arnold van Loon, in 1272. In 1282 werd het met wallen en grachten omgeven, en voor het einde der XIIIe eeuw was Hasselt de hoofdstad, alhoewel niet de hofstad, van het Graafschap van Loon, gelijk Amsterdam het is voor het Koninkrijk der Nederlanden.

Maar toen ik Hasselt doorwandelde, en in de nabijheid van het *Stadhuis*, waarvan het laatste vers van den Tegenzang gewaagde, mij nog bevond, ging voor mij een licht op. Ik kwam in het oudste gedeelte der stad, dat gedeelte, zeide men mij, heet *het oude dorp*. Daar woonde voor vele eeuwen de oude Hendrik, eerste bewooner in dit oord. Hoe hij zich had te verdedigen tegen onraad en onheil, weet de verbeelding des volks zeer verschillend te verhalen. Maar de woning van den ouden Hendrik was de oorsprong van het gehucht, dat buurt werd, dat zelfs van dorp — beleefde de oude Hendrik dit nog? — eindelijk stad werd. Die oude Hendrik is in Hasselt even onsterfelijk als Karel de Groote in Aken, als de Reus en de Reuzin in Antwerpen. Elk jaar, als ik mij niet vergis, wordt er te Hasselt, op die oude half verlaten plek gronds, nabij de schuur die weleer een Minderbroedersklooster was, die oude eerste woning te Hasselt, het huis met vensters zonder glas, het huisjen van den ouden ouden Hendrik, op nieuw opgebouwd, tot vermaak des volks. De oude Hendrik zelf, wordt er voorgesteld, vrij haveloos; hij ligt te leunen in des huizes opening, die wij venster zouden noemen: zijn vrouw staat achter de onderdeur, die aan is, terwijl de bovendeur open staat. Het kind, een meisjen, is aan het spelen, wat verder, bij een put.

Ziedaar hoe deze overlevering, de oorsprong van Hasselt, er jaarlijks wordt voorgesteld, in het *oude dorp*, een deel der stad Hasselt.

Van deze volksvoorstelling van den oorsprong der stad Hasselt — geen gala-voorstelling — tot de jaarlijksche voorstelling van den ondergang der stad Amsterdam, in den Gijsbrecht van Amstel, is natuurlijk de afstand grooter dan die van Hasselt tot Amsterdam. Edoch dit gaat vast, Vondel heeft zijn Gijsbrecht van Amstel geschreven in het jaar waarin hij Hasselt bezocht, en nadat hij Hasselt bezocht. Zou die voorstelling van den ouden Hendrik die altijd, elk jaar opnieuw, dezelfde oude en nieuwe belangstelling vindt bij het volk, Vondel kunnen geleid hebben tot het denkbeeld, waaruit de Gijsbrecht, als een zon, is opgegaan, en die nu ook van jaar tot jaar, van geslacht tot geslacht, van eeuw tot eeuw dezelfde belangstelling geniet?

In allen geval is het eerste groote stuk dat Vondel heeft geschreven, na zijn verblijf te Hasselt, de Gijsbrecht van Amstel.

Onder een ander opzicht nog is de overgang van Vondel's zegezang op den Burgemeester van Hasselt tot Vondel's Treurspel op Gijsbrecht van Amstel als de overgang van mi tot sol in het volmaakt akkoord do, mi, sol. Edoch, hooren wij eerst den 2de zang met zijn tegenzang.

IIe ZANG.

Men zocht de wapenschool te stijven
T' Olympia met groene olijven,
  Ter eere van Alkmenes zoon, *p*)
  Gelijk de Zwaan *r*) haar heldentoon
Verheft op 't worstelen en rennen,
En vuistkamp, daar zich vorsten wennen
  Ten oorloge in een wolk van stof,
  En damp van zweet, onthaald met lof,
En loof van Elis, versch gevlochten,
Voor hen die andren overmochten, *s*)
  Met arm, of vuist, of voet, of hoef,
  Zoo dik *t*) de deugd kwam op de proef.
Ook vierde Eneas 't jaargetijde,
En oefende, getroost en blijde,
  De Troische helden op het strand.
  Eurytions, vol ijvers, spant
Zijn taayen boog, en schiet den vogel,
Die in de wolken op zijn vlogel
  Vast zweeft en drijft van boven neêr;
  Hij huppelt, nu hij 't handgeweer
Van God Apollo mag hanteeren.
De Goden zelfs hun schutters eeren;
  De hemel draagt zijn schutterij. *u*)

IIe TEGENZANG.

Dit ging van ouds in zwang, en wij

---

p) Hercules. *r*) Pindarus.
s) De baas waren, overmannen. *t*) Dikwerf.
u) De Heilige Michaël en zijne medestrijders tegen Lucifer.

Braveeren nog op zulke braven,
En zagen dikwijls Vlaamsche graven
Den kruisboog handelen om strijd.
De vijfde Karel, zoo benijd
Om zijn geluk, zag Brussel springen,
En hoorde 't volk triomfe zingen,
Rontom zijn fieren boog; gelijk
Zijn zoon, de zon van Oostenrijk, *v*)
Die, in de zeestrijd van Lepante,
Zich tegen Selims mane kantte,
De pen van Loven *w*) loven liet,
Hoe net de zoon en vader schiet.
D' Infante *x*) volgt hun spoor van achter,
En mikt, en klinkt, en velt, niet zachter
Dan haren gfootvaâr, 't groene hout,
Gelijk een Amazoon; en bouwt
Haar eer op 't keizerlijke voorbeeld.
Hoe averechts de manschap oordeelt
Van vrouwen, zonder hart, en moed,
Heldin! gij eerde uw strijdbaar bloed
Door uwe boogpees, meer door d' orden
En koorde, die uw lenden gordden. *y*)

Wat was oorzaak dat het opvoeren van den Gijsbrecht werd tegengewerkt? Laat Van Lennep het ons zeggen (D. III, blz. 314): „De schouwburg zou geopend en het treurspel opgevoerd worden omtrent de Kersdagen — en met die bedoeling had de dichter ook de katastrofe op Kersnacht doen invallen; maar de tegenkanting van sommigen, die zich ergerden aan 't vertoonen der Roomsche kerkzeden, was oorzaak dat een en ander een poos werd opgehouden... Men hoore nu hoe met deze Roomsche kerkzeden van den Gijsbrecht in volmaakte harmonie is het slot, de geheele tweede toezang van het stuk dat den burgemeester Vinckenroy en de stad Hasselt kroont:

v) Don Jan van Oostenrijk, bij zijn oponthoud te Leuven in 1577.
w) Leuven.
x) De aartshertogin Isabella.
y) Sedert zij, na den dood van haar gemaal (in 1621), het ordekleed van St. Franciscus aannam.

IIe TOEZANG.

Quintijn *z*), die, trouwer dan een schild,
De stad beschut en 't Kruisboogs Gild,
Daar Engelen voor menschen waken;
Beschut hem, die, op 't eerlijk spoor
Der Keizeren en Vorsten, voor
Zijn burgers treedt; beschut de daken
Der stad, voor 't oorlogs fellen brand.

Is dit gebed van Vondel tot den Heiligen Patroon van Hasselt niet even Katholiek alreeds, als ook de Gijsbrecht? Hoe dikwerf men ook al bij Vondel, in de jaren vóór zijn terugkeer tot de aloude Moederkerk, gezocht en ook gevonden hebbe, voorteekenen van overhelling en toenadering tot het Geloof en de Kerk van de Graven van Holland, op het gebed in dezen zegezang, vóór den Gijsbrecht geschreven, werd bij mijn weten, nog nooit gewezen.

En dan die hooge achting voor het orde-kleed van den Heiligen Franciscus, die Vondel pas uitsprak in de laatste verzen, die deze aanroeping des Heiligen Quintijns voorafgaan. En dat geschiedde alreeds in 1637.

Die bescherming van den Heiligen roept Vondel ook af op Ferdinand:

Bescherm den Rijksvorst Ferdinand,
En Rijn en Maes, zijn rijke stroomen,
Zoo menigwerf een ongeval
En landplaag dreigen berg en dal,
En steen en dorpen op te komen.

---

z) Volgens MANTELIUS in zijn HASSELELAM *seu historiae Lossensis compendium*, blx. 128, zou de kerk van Hasselt gebouwd zijn in het midden der elfde eeuw, en zou Hasselt even als Zonhoven (blz. 6) tot patroon der kerk gekozen hebben den Heiligen Quintijn. Dat geschiedde, ook volgens COURTEJOIE (in zijne *Histoire de Saint-Trond*, p. 98) en 1058.

Die eerste kerk, dat dorp hebben onzegbaar veel
"ongelijk en overlast
En woest geweld, dat langzaam past
Op recht en reden.....

geleden, in de oorlogen die op het einde der XIIe eeuw het Graafschap van Looz zoo ontzachelijk en herhaalde malen, teisterden en ontheisterden.

Na deze heilbede voor de stad Hasselt, en den vorst van het Roomsche Rijk, zal Vondel den zegezang, die met des Burgemeesters lof begon, ook met des burgemeesters lof bekroonen:

De Burgemeester strale, en blink!
Gelijk de puiksteen in een ringk,
Waar raad en daad een man behoeven
Die uitsteekt door zoo brave proeven,
En d' ambten door zijn deugden eert
Terwijl hij zich 'en 't volk regeert.

Bij het slot mijner spreekbeurt, die veel goeds mocht verkondigen van de Burgemeesters van Amsterdam, door Vondel bezongen, heb ik, als mijne heilbede over Hasselt, de eerste en de laatste verzen van Vondels zegezang herhaalt.

In een stad, waar pas voor veertien dagen een nieuwe burgemeester is opgetreden, scheen menig vers van Vondel als nu pas gemaakt voor deze stad en dit gehoor. Met de grootste en warmste belangstelling en als in ademlooze stilte werd het heerlijk fragment van Vondel aangehoord, waarin hij met de kracht en de toovers van zijn penseel de plichten van den burgemeester als in één tafereel te zamenbrengt en doet leven en spreken. Niet slechts dat fragment, maar het geheele stuk zal ter nadere waardeering worden toegelicht in mijn spreekbeurt: Vondel en de Amsterdamsche Burgemeesters. Wat al gouden spreuken van staatkundige wijsheid zullen alsdan in Vondels poëzie kunnen worden ten toon gesteld! Hoe kernachtig gezegd, en hoe diep wijsgeerig waar en Christen schoon is niet het slot van den pas toegelichten zegezang,

Die d' ambten door zijn deugden eert,
Terwijl HIJ ZICH *en 't volk* REGEERT.

En nu de vraag, wat reden of aanleiding kan er bestaan hebben voor Vondel om zich naar Hasselt te begeven?

De reden, welke wij te Hasselt, als gemeld door de ouderen van dage, vernamen, kan onmogelijk de ware reden wezen: Vondel zou er gekomen zijn, om de vervolging tegen hem in

Holland aan den gang, te ontwijken. Maar nu blijkt nergens, waaruit dan ook, dat er in 1637, in Holland eenige stribbeling tegen Vondel hebbe plaats gevonden. Integendeel, juist in dat jaar moet Vondel zich te Amsterdam bijzonder gelukkig hebben gevoeld, èn om de benoeming van Dr Gerard Schaep tot Burgemeester van Amsterdam — eene benoeming die om vele redenen Vondel hoogst welkom en voorzeker ook niet ongunstig kon voorkomen; èn om vele andere oorzaken die alle zoo gunstig waren voor Vondel, dat het meestal opschriften van hem waren welke men juist in die dagen, in gouden letters, uitgehouwen in het hardsteen van den nieuwen schouwburg, voor de opgetogen blikken des volks ten toon spreidden. En wat nog veel meer zegt, juist in 1637 werd aan Vondel de buitengewone eervolle taak opgedragen het tooneelstuk te vervaardigen waarmede de nieuwe Schouwburg zou worden ingewijd. Dat alleen bewijst meer dan voldoende hoe wij hier niet als aanleiding van Vondel's komst te Hasselt, het gezegde te Hasselt, kunnen aannemen. Er heeft dus eene andere reden bestaan: welke is die reden? zegge ons dit, wie zulks, met grond of met eenige waarschijnlijkheid althans, zal weten op te sporen.

Wel kan ik mededeelen wat voor een ander groot man menigwerf door Vondel bezongen, reden was om Hasselt te bezoeken: en dewijl deze hooggevierde ook zijn intrek nam in de Scherpe-Steen, bij den hier door onzen Dichter gevierden Gillis van Vinckenroy, zoo zullen deze bijzonderheden ons meer en meer leeren kennen den bij van Lennep onbekenden "Keizer van den edelen kruisboog van Hasselt." De hier bedoelde hooggevierde gast van Vinckenroy is een dichter, een geleerde, een vriend en beschermer van geleerden, persoonlijk zeer ervaren in de latijnsche dichtkunst, zijne *labores juveniles* zijn te Parijs verschenen in 1656 — is een staatsman, die, bij de onderhandelingen voor en bij het tractaat van den *Munsterschen Vrede*, door Vondel in *De Leeuwendalers* geschilderd, als nuntius bij den Keurvorst van Keulen, menig woord van vrede sprak, is geen ander dan Fabio Chigi, afstammeling eener oud-adelijke familie uit Siënna, waar Dr Willem van den Vondel, negen

maanden de Hoogeschool bijwoonde. Deze Fabio Chigi werd later Paus Alexander VII.

En om welke reden dan toog Fabio Chigi, naar de stede van Hasselt? Het worde ons gezegd door een tijdgenoot, die zich ten huize van den Burgemeester door Vondel bezongen, in eigen persoon begaf, om alles, der waarheid getrouw, aan het nageslacht te kunnen mededeelen [1]. Fabius, de toekomstige Alexander bezocht Hasselt, omdat er een van oudsher beroemde Lieve-Vrouwe-beeld was, waar, tot 's menschen lichamelijk en geestelijk heil, vele wonderen geschiedden. Daar ter plaatse wilde ook hij bidden; daar wilde ook hij der Godheid de offerande van het Nieuw Verbond, de Heilige Mis opdragen:

---

1 MARIANUM HASLETUM sive Historia perantiquæ miraculosæ imaginis etc. B. Mariæ, apud Haseletenses. Collectore F. Henrico Jonghen. Antverpiæ, apud Petrum Bellerum, 1660, meldt ons hoe:

(Alexander VII) "Hic Papa Sanctissimus anno Dominicæ Incarnationis 1650 dum adhuc in gradu positus inferiori, Fabius Chisius esset, et Apostolicæ sedis Legatus et Angelus Pacis in Monasteriensi tractatu pro Belgio et Germania procuratæ, Hasletum sua visitatione condecoravit, ingressus civitatem die 16 Septembris anni prædicti. Receptus ibidem hospitio celebri, quod *in den Scherpen-steen* vulgariter appellatur.

"Hospes illius domus *Ægidius de Vinckeroy* erat, vir Consularis et e dignioribus civitatis. Ad quem Fabius habuit sermonem hujusmodi, e quo pia adventus ipsius causa non obscure cognoscebatur "Relatum est mihi, dicebat, hic vos Imaginem habere miraculosam Deipart Virginis. Apud eam celebrare desidero." Cui præfatus Ægidius: "Vera est, inquit Emiment. Domine, relatio quam audisti. Nec modo miraculosa Imago; sed et Mariana per antiqua Fraternitas est in hac urbe; cujus quidem, indignus licet, ego membrum existo."

"Atque deinde per ordinem enarravit universa magnalia, quæ Deus ad suæ Matris honorem, pro multorum solatio miserorum invocantium eam, antiquitus fuerat operatus, ac in præsens quoque non desinerat operari.

"Quibus auditis Eminent. Dominus, di sequenti ad Capellam Marianam accessit et coram Imagine Miraculosa divinum obtuut sacrificium....

"Hujus historiæ seriem ut accuratissime pervestigarem, e cellula nostra procedens, Hasletum expresse me contuli, et hospitium prædicum accessi, totamque relationem, ut hic deduxè, ex domesticis ibidem, aliisque percepi testibus fide dignissimis. Qui me in cubiculum etiam introduxerunt, lecticamque monstrarunt, in qua Pontifex tantus nocturam quietem acceperat. Cui etiam lecticæ devotus quispiam Majestatis Pontificiæ servulus tale inscripserat chronographicum, tam illustris hospitii rememorativum:

FABIVS CHISIVS, PACIS NVNTIVS,
NVNC ALEXANDER PAPA,
HAC ÆDE & LECTO VSVS EST HOSPES.

"Al is het graan en druif in schijn,
't Waarachtig wezen volgt het voorbeeld.
Wijk, manna, bondkist, offersmet,
Hij dwaalt van 't spoor die anders oordeelt:
Hier is het Engelebanket."

gelijk Vondel zong bij de Eerstelingen des Priesterdoms van Joannes Akerboom Doedensz., een' Amsterdammer:

"De Burgemeesters, lang aan Sparen
En Amstel eertijds zoo befaamd,
Zien hunnen neef den dienst bewaren
Gelijk dien waardsten staat betaamt."

Wat al prachtige en krachtige zangen Vondel heeft gewijd aan dien allerdoorluchtigsten bezoeker van Hasselt, die zijn intrede nam bij Vinckenroy, lid van de Broederschap van Onze Lieve Vrouwe en Keizer van den edelen Kruisboog, zullen wij bij nadere gelegenheid ontvouwen. Ter nadere kennismaking met den Limburger door Vondel bezongen, en van den helaas! nu afgebroken Scherpe-steen, hebben wij hier nog te gewagen van eene Koninginne, door Vondel hoog bezongen, door Amsterdam hoog gevierd, die insgelijks Hasselt bezocht en insgelijks haar verblijf koos waar Vondel zijn verblijf had, bij Gillis van Vinckenroy, in den Scherpe-steen, namelijk MARIA DE MEDICIS, weduwe van Hendrik IV en moeder van den regeerenden Koning van Frankrijk, Lodewijk XIII [1]. Wat Amsterdam al deed om haar, den 1 September 1638 en 4 volgende dagen, met meer dan koninklijke pracht te onthalen, is voldoende in van Lennep's Vondel, D. III van 442 tot 458 te vinden. Welke reden voerde die Koninginne naar Hasselt? Ver gezochte gissingen hebben wij niet noodig; ik herinner mij slechts wat Fabio Chigi reden verstrekte om tot Hasselt te gaan, denk daarbij aan Maria's afbeeld-

1 In de geschiedenis van Hasselt, door *Mantelius* "Hasseletum sive ejusdem oppidi descriptio, Lovanii apud Andream Bouvetium, A° 1673, leest men bladz. 98: Anno 1638, Maria Medicea", Ludovici XIII Gallorum regis mater, Bruxellâ pergens in Hollandiam, honorofice primum Trudonopoli (St. Truiden) in præclaru S. Trudonis abbatiâ excipitur, deinde Hassleti ad intersegne ACUTI-LAPIDIS, in den Scherpen-steen.

sel, door het beroemde penseel van Gerard Honthorst, nog te aanschouwen in het Paleis (Stadhuis) op den Dam, denk aan het vers op die afbeelding.

"De groote Medicis, een Moeder van drie Kroonen,
Kwam dus, ter goeder uur, zich in ons Stad vertoonen",

en vraag mij af, *hoe* zij zich *dus* in ons stad kwam vertoonen? Dat zegge ons Barlæus en toone ons de prent vóór van Baerle's *Blijde inkomst der Koninginne:*

Barlæus latijnsche snaren zingen:

"Sic ivit nostram grandis Medicea per urbem,
Sceptrorum mater suspicienda trium:"

mag ik dat *sic ivit* vertalen als volgt:

De groote Medicis, een moeder van drie Kroonen,
Kwam zich, gelijk gij haar hier ziet, bij ons vertoonen.

En hoe ziet men haar daar vertoond? Met een Rozenkrans in de hand. Denk ik nu dat zij met een rozenkrans in de hand door de stad ging? Ik denk dat ik die plaat gezien en dat onderschrift gelezen heb; ik denk dat van Baerle die zoo veel lof der gevierde Koninginne heeft toegezongen, wist wat hij hier schreef en dat de beeldsnijder heeft gezien wat hij hier afbeeldde. En betrekkelijk het bezoek van die aldus afgebeelde Koninginne denk ik dat zij door dezelfde reden als Fabio Chigi, Alexander VII, werd gevoerd naar Hasselt, en haar intrede nam, als Vondel, bij Gillis van Vinckenroy in den Scherpe-steen.

Vondel heeft eenige jaren later een zielsinnigen lierzang gewijd aan dien rozenkrans; niet omdat hij in de hand dezer Koninginne

"De groote Moeder van Europe",

zoo trouw in vaderland en ballingschap haar tot leiddraad had verstrekt in haar gebeden, maar omdat hij eenen kloekhartigen geloofsheld, een biddenden veroveraar van uitgestrekte landen, den Apostel van Oost-Indië, den heiligen Franciscus Xaverius, tot werktuig van vele wonderen had gediend. Xaverius, op Missie in de Oostersche landen, nam zijn toevlucht tot de voor-

spraak van Haar die men te Hasselt eerde, en om ook uitwendig te belijden dat hij door haar voorbede het serpent van het Heidendom den kop verplette, droeg hij gewoonlijk dien rozenkrans om zijn hals, van daar dat Vondel, die naar Hasselt ging, zijn gedicht *op het Pater noster des zaligen vaders en apostels van Oost-Indiën, François Xaveer,* begon met deze heilige herinnering:

O heilig Kerkjuweel
  Van zaligen *Xaveer*,
Die in het Oostersch deel
  Der wereld, *Jesus* eer
Verkondigende, u streek
  Met zijn gewijde hand;
Als hij een Geest geleek
  En Seraphijn, van brand
En ijver opgetogen
Ten hemel, voor Gods oogen.

In de tweede strofe vinden wij de bevestiging van de nauwkeurigheid der prent bij *van Baerle's* Blijde Inkomst der Koninginne, met den rozenkrans:

"Ter goeder ure kwam
  Zoo kostelijk een schat
Als gij, van Amsterdam
  In mijn Geboortestad;
Van onzen Amstelvliet
  Aan d'eere van den Rijn:
Daar *Medices* verliet
  Des levenszonneschijn,
Op 's hemels welbehagen,
Uit lust tot schooner dagen."

Nu de Koningin, door zoo vele bitterheden des levens en rampspoeden der glorie beproefd, in ballingschap en ellende bezweken is, aan wie zal nu het heilig Kerkjuweel worden toevertrouwd? Ook dit meldt ons de dichter.

"Ter goeder ure en tijd
  Bespreekt haar Majesteit

Uw waarde, aan God gewijd,
(Eer zij van d'aarde scheit)
Aan *Jesus* Maatschappij:"

Het nuttige van dit kostbaar overblijfsel, dat vruchten blijft opleveren voor wie het eeren, wijst ons Vondel aan:

"Op dat dit overschot
Des Heiligs Keulen zij
Een prikkel, om met God
Om hoog, van hier beneden
In één [1] gesprek te treden."

De Koningin, die ter bedevaart naar Hasselt toog, heeft met dat kerkjuweel weêr te stellen in het bezit van de Societeit, niets anders gedaan dan teruggeven aan de Societeit wat zij van de Societeit, van een harer leden had ontvangen: wellicht door bemiddeling van haar biechtvader, Pater JOHANNES SUFFREN, de man die de gramschap van den allesregeerenden minister de Richelieu durfde voorbijzien en als een gunst verzocht en verkreeg om de Koningin-moeder in haar ballingschap te mogen volgen. Het was door de staatkunde van Richelieu dat Maria

1 V. Lennep en H. J. Allard zijn het oneens bij het vraagstuk of het woordtjen *een* hier lidwoord of wel telwoord is. De nadruk die bij het lezen van het vers van zelfs op dat woordtjen valt, schijnt wel het woordtjen als telwoord te merken, maar, zegt van Lennep, hier is dit zeker de bedoeling niet.

Allard daarentegen schrijft aan Vondel die bedoeling wel toe. Hij leest dan ook: in één gebed te treden. Zoo ook wensch ik te lezen, maar niet om de redenen die mijn vriend, Prof. Allard aanstipt. Hij immers schrijft in de STUDIËN (1868): heeft Vondel niet gedacht aan het *oportet semper ovare et non deficere* der H. Schrift, zoo dat de zin zou wezen: in een voortdurend, onafgebroken gesprek te treden? Men vergete daarenboven niet, dat er hier sprake is van het *Rozenkrans-gebed*, bestaande uit eene *gedurige* herhaling van dezelfde gebeden. Om die reden veroorloofden wij ons te lezen *één*. Wij meenen de reden voor het telwoord te vinden niet in eene gedachte aan de Schriftuur die Vondel zou hebben voor den geest gezweefd, noch in den aard van het rozenkrans-gebed, maar in het gedicht zelf; niet in eene vorige strofe, maar in deze strofe zelve, ja, juist in deze drie laatste verzen, Vondel immers geeft hier eene tegenstelling van God *om hoog*, en den mensch *van hier beneden*. Dat die twee uitersten, zal ik maar zeggen, tot eenheid met elkander in gesprek kunnen treden, dat is het wat Vondel kan hebben bedoeld en dan ook heeft gezegd met zijn telwoord *één*: dat Keulen van hier beneden met God om hoog in één gesprek trede. Ziedaar mijne zienswijze die ik gaarne laat varen voor een betere.

de Medicis op één dag, bestempeld als *la journée des dupes*, al haar invloed aan het Hof, en al hare vrienden verloren had. Pater SUFFREN, die de zwaar beproefde vorstin volgde te Hasselt als te Amsterdam, als te Londen, stierf te Vlissingen, toen "de Moeder der Monarchen", uitgedreven en verschoven, in armoede en ouderdom, rondzwervende, zich uit Engeland naar Duitschland begaf.

Aan U, edelmoedige Religieus, die uwe geestelijke zorgen had toegewijd niet aan den glans der kroon, maar aan het heil der ziel, der ziel die U niet minder dierbaar was toen Maria, balling, verdrukt en arm was dan wel toen zij op drie troonen hare kinderen zag heerschen; aan U, op wien ik zou durven wijzen, in antwoord op Vondel's vraag:

"Wie steent om 't weduwlijke jammer
Meedogender dan d'Amsterdammer,
Die haar bewelkomt, zoo beleefd?
Zij sukkelt vast met smarte en pijne,
Tot dat ze moede, t'Agrippijne
In ballingschap, den doodsnik geeft."

Aan U, Pater der Sociëteit, die tot uwen laatsten snik zijt trouw gebleven aan uwe Koninginne, U zij eere, U zij hulde! Uw naam blijve in zegening, ook in Nederland.

"Waar hij, na op des hemels welbehagen
Des levenskruis te hebben meêgedragen
Trouw tot den laatsten snik,
Vol hoop op Gods beschik,
Na 't woedensuur der onheilsvlagen
Naar 't hof der Kerk ter ruste werd gedragen,
In schaduw van het Kruis dat uit dit tranendal
Hem eens voor 't eeuwig heil der heemlen wekken zal.

De Pater bezweek in 1641, te Vlissingen, en Maria de Medicis, in 1642, te Keulen. De Koningin ging naar Hasselt, ter bedevaart naar het beroemde genaden-oord.

Welke reden heeft nu Vondel naar Hasselt gevoerd? Ik beken het niet te weten: maar voor mij kan er geen reden be-

staan, om te gelooven, dat Vondel, die zijn zegezang bekroont met eene heilbede tot den Heiligen Quintijn:

Quintijn, die trouwer dan een schild,
De stad beschut, en 't Kruis-boogs Gild,
Daar Engelen voor menschen waken,
Beschut hem die op 't eerlijk spoor
Der Keizeren en Vorsten, voor
Zijn burgers treedt; beschut de daken
Der stad.....

dat die Zanger, te Hasselt zou zijn geweest, en niet een biddend woord zou hebben gesproken tot haar, wier genade-steen de Koningin-Moeder van drie kroonen en de toekomstige Alexander VII biddend bezochten.

Heb ik nu de reden vermoed die den dichter van den Gijsbrecht van Amstel, met zijn Gosewijn en zijn Rei van Klarissen en zijn Aarts-Engel Rafaël, geleidde naar Limburg, naar Hasselt? Ik zal het niet zeggen.

Maar van Lennep schreef, aangaande dezen zegezang van Vondel ter eere van Vinckenroy: "daar mij noch deze persoon, noch de aanleiding tot het gedicht gebleken zijn, geef ik het zonder verdere verklaring"; en nu meen ik te kunnen zeggen, dat ik eenige verklaring van dezen voortreffelijken beurtzang getracht heb te leveren.

Bij gelegenheid van het Vondelsfeest (dat ons de heer Joh. Dyserinck, als officieel historiograaf, in schrift zal afbeelden), mocht ook dit woord, als *iets nieuws over Vondel*, worden medegedeeld.

Bovenkerk, *Februari* 1879.

BROEDER CORNELIS ADRIAENSZ. VAN DORDRECHT.

EEN PLEIDOOI,

DOOR

TH. J. I. ARNOLD.

V.

Men zal mij wel vergunnen hier eens eenige oogenblikken stiltestaan, bij de vraag of de hier bedoelde Martinus Smetius dezelfde is als die waarvan in de "Historie (en Sermoonen") wordt gesproken [1], en daar wordt genoemd "der Calvinisten haechpredikant te Mechelen", met de bijvoeging dat hij, "soo hy stont en preeckte, van de roode roede gevangen, ende verjarent in de vasten (d. i. 8 Febr. 1567) aan een boom gehangen werdt". De heer JANSSEN geloofde eerst dat het inderdaad de weduwe van dezen Martinus Smetius was, waarmede Goltzius hertrouwde [2], doch komt later op deze meening terug [3]. Wat den S. aanleiding mag hebben gegeven tot deze veranderde zienswijze is mij niet duidelijk. Wel zegt hij dat hij door "Broer Cornelis" tot de "dwaling" was gebracht, dat Martinus Smetius de predikant, en Martinus Smetius de oudheidkundige, dezelfde persoon zou zijn geweest, doch dat hij in deze zaak later tot een beter inzicht is gekomen [4], maar het bewijs voor

1 Zie o. a. het "namiddag-sermoon" van 5 Dec. 1568.

2 H. Q. JANSSEN, t. a. p. dl. I, blz. 136.

3 H. Q. JANSSEN, t. a. p. dl. II, blzz. 162, 163.

4 De heer JANSSEN haalt hierbij aan: W. TE WATER, *Hist. der Hervormde kerk, enz. te Gent.* Utr. 1756, blz. 137 en verwijst daarbij naar FOPPENS, t. a. p. blz. 487, die nochtans de zaak niet opheldert en zelfs niet spreken over twee personen, die den naam Martinus Smetius zouden hebben gedragen.

de meerdere juistheid zijner latere meening blijft hij schuldig en is ook niet te leveren, aangezien de S. dwaalt, wanneer hij later aanneemt dat de predikant en de oudheidkenner verschillende personen zouden zijn geweest. Eene nadere beschouwing van de berichten betreffende Martinus Smetius zal dit duidelijk maken.

Aangaande den predikant van dien naam wordt gezegd: dat hij was van geringe afkomst en vroeger het vee hoedde [1], maar niemand zegt het tegendeel betreffende den oudheidkundige en wat doet zulks ook ter zake? geringe afkomst en geleerdheid kunnen, gelukkigerwijze, zeer goed samengaan.

In de "Historie (en Sermoonen") laat de "opschrijver" Cornelis Adriaensz. zeggen, dat Martinus Smetius de predikant, was "van hier buyten de Sledingen" [2], en de "opschrijver" voegt daar zelf bij, dat hij was "een uytnemende geleert man". — FOPPENS, over Martinus Smetius den oudheidkundige, sprekende, zegt: "... Westwinkelius, ex agri Brugensis pago oriundus", terwijl de opname van diens levensbeschrijving in zijn werk reeds genoegzaam bewijst, dat hij hem onder de geleerden rangschikt. Wel is waar bestaat in deze beide opgaven eenig verschil, maar dit verschil is slechts schijnbaar, aangezien in de "Historie (en Sermoonen") van de woonplaats en door FOPPENS van de geboorteplaats van Martinus Smetius wordt gesproken [3].

Betreffende den predikant leest men in de "Historie (en Sermoonen") dat hij, den 8e Febr. 1567, te Mechelen werd ter dood gebracht [4], terwijl de heer JANSSEN, bij de aanhaling dezer plaats, daar bijvoegt dat dit plaats vond te Walem, in de omstreken van Mechelen, op den weg naar Lier [5], nadat hij

1 Zie het "Sermoon" van 16 Febr. 1567.

2 Sledingen, een dorp nabij Everghem, gelegen tusschen Gent en Eecloo.

3 Dat Martinus Smetius, de oudheidkundige, werkelijk te Sledingen woonde blijkt uit de opdrachtsbrief van diens werk: *Inscriptionum antiquarium quae passim per Europam liber.* (*Auct.* MART. SMETIUS). *Access. Auctarium a* JUSTO LIPSIO. (Lugd. Bat.) Ex. offic. Plantiniana, ap. Fr. Raphelengium, 1588. Deze opdrachtsbrief aan Marcus Laurinus, de vriend van Goltzius, is gedagteekend: "Sleidinge. Kal. Febr. 1565."

4 Zie het reeds genoemde "Sermoon" van 16 Febr. 1567.

5 H. Q. JANSSEN, t. a. p. dl. II, blz. 163.

werd gevangen genomen in een oogenblik dat hij op eene weide predikte, en FOPPENS zegt aangaande den oudheidkundige: "Periit verò et auctor ipse misero fato in tumultu hoc Belgico: deprehensus enim in itinere Teneremondano, et abruptus à militibus Hispanis, qui deformatae Religionis Ministrum esse putabant, laqueo vitam finiit."

Wel is waar blijkt, uit dit bericht van FOPPENS, niet juist op welke plaats de oudheidkundige werd ter dood gebracht, maar overigens komen de beide berichten overeen, zoowel in oorzaak als in omstandigheden. Er kan dus onmogelijk twijfel bestaan aangaande de identiteit van den predikant en den oudheidkundige. Zeker is het althans dat de beide, hier bedoelde personen zeer geleerd en te Sledingen woonachtig waren; dat beiden de hervormingsgezinde gevoelens waren toegedaan; dat beiden op het land werden gevangen genomen, en om hunne godsdienstige gevoelens ter dood gebracht, hoogst waarschijnlijk in de omstreken van Mechelen, gelegen tusschen het door FOPPENS genoemde Dendermonde en het door den heer JANSSEN vermelde Lier. Dat Smetius in het eene bericht "predikant" wordt genoemd, terwijl diens maatschappelijke betrekking in het andere niet wordt opgegeven, doet niets ter zake: de hervormde predikanten van die dagen waren niet altijd voor den geestelijken stand opgeleide personen; velen hunner waren meer voorgangers dan eigenlijke predikanten; niet zelden treft men onder hen personen aan die vroeger, soms ook nog wel tegelijkertijd, eenig handwerk uitoefenden, en waarom zou dus een geleerd oudheidkundige niet eens eene hervormingsgezinde toespraak of predikatie hebben kunnen houden op eene weide, waarop hij, daar langs reizende, daartoe gelegenheid vond? [1] Ik meen dan ook gerustelijk te mogen aannemen dat de heer JANSSEN dwaalt, wanneer hij in den predikant en den oudheidkundige twee verschillende personen veronderstelt en geloof aangetoond te hebben, dat Hubertus Goltzius hertrouwde met de, door de geschiedschrijvers in een ongunstig daglicht geplaatste weduwe van

1 In de berichten van latere schrijvers wordt Martinus Smetius zelfs onder de mechelsche predikanten gerekend.

Martinus Smetius, den bekenden oudheidkundige, die, terwijl hij in de omstreken van Mechelen eene hervormingsgezinde predicatie hield, door spaansche soldaten werd gevangen genomen en ter dood gebracht. Doch keeren wij tot Goltzius terug.

Deze had, zooals wij reeds vroeger zagen, uit zijn eerste huwelijk zeven kinderen, aan welke hij, als roomsch burger, eene waardigheid hem door den Senaat van Rome geschonken [1], en als vurig vereerder der romeinsche oudheid, namen gaf aan de geschiedenis van dat volk ontleend, waarvan er zes in de "Historie (en Sermoonen") zijn bewaard gebleven, namelijk: Marcellus, Scipio, Julius, Aurelius, Lucretia en Sabina [2]. De heer JANSSEN noemt dit "heidensche namen" en tracht, in de omstandigheid dat Goltzius aan zijne kinderen die "heidensche namen" gaf, een bewijs te vinden voor zijne vrijzinnigheid, of beter gezegd voor zijne onroomschheid.

Ofschoon ik mij volkomen kan vereenigen met de meening van den heer JANSSEN betreffende de godsdienstige denkwijze van Hubertus Goltzius, moet ik toch ten sterkste tegenspreken, dat eenig bewijs voor zijne hervormingsgezindheid te vinden is in de namen zijner kinderen, aangezien al die namen, misschien met uitzondering van Scipio, wel degelijk in de Katholieke kerk gebruikelijk zijn, al vindt men die wellicht niet in de Calendaria ten gebruike van de verschillende bisdommen der toenmalige Nederlanden. Om zich hiervan te overtuigen behoeft men slechts opteslaan het Register op de *Acta Sanctorum* [3], loopende over dat gedeelte van dit reuzenwerk wat tot heden is verschenen, namelijk over de maanden Januari tot October. Uit dat Register zal men ontwaren, dat tot heden in het werk der Bollandisten zijn behandeld de levens van niet minder dan negenentwintig

1 Later hierover uitvoeriger.

2 Zie het "namiddag-sermoon" van 19 Dec. 1568. FELIX VAN HULST, noemt in zijn werk: *Hub. Goltzius*, 2e éd. Liége, 1846, blz. 35, op gezag van STEPH. TICOZZI, *Dizionario degli architetti*, etc. Mil. 1831, slechts vijf namen, en wel: Marcellus, Cornelius, Julius, Terentia en Livia, doch deze opgave kan niet als juist worden aangenomen, aangezien de "opschrijver" der "Sermoonen" van Cornelis Adriaensz. de namen zijner eigene kinderen toch wel het beste zal hebben gekend.

3 *Acta Sanctorum Supplementum, cura et opere* L. M. RIGOLLOT, Par. 1875.

heiligen Marcellus genaamd, eenenveertig Julius, dertien Aurelius, zes Sabina en een Lucretia; slechts Scipio ontbreekt, ofschoon het nog niet bewezen is dat, in de nog te behandelen maanden, niet een Scipio zal voorkomen, gelijk ook het getal der andere nog wel kan vermeerderen. De heer JANSSEN heeft zich ook hier weder door zijne hoofdbron, de "Historie (en Sermoonen"), in dwaling laten brengen, want werkelijk wordt daarin gezegd: "zijn kinderen geeft hy al Heydensche namen.... daer mijn Heer de Inquisiteur oock al op ghelet heeft [1]," welke woorden al weder tot bewijs kunnen strekken voor de onechtheid van den sermoenenbundel, aangezien het toch meer dan onwaarschijnlijk is dat, ik zwijg van den priester Cornelis Adriaensz., de Inquisiteur niet zou geweten hebben, dat het gebruik dezer namen niet in strijd was met de kerkelijke voorschriften betreffende het gebruik van doopnamen. Dat de "opschrijver" dienaangaande niet zoo juist op de hoogte was kan men hem niet kwalijk nemen. — Zooals we later zullen zien, bestaan er veel betere gronden voor de vermoedelijke onroomschheid van Hubertus Goltzius dan de "heidensche" namen zijner kinderen.

Werpen wij thans eerst eens een blik op zijn persoon als schilder, graveur, boekdrukker en geleerde.

De door Hubertus Goltzius vervaardigde schilderwerken zijn uitermate zeldzaam. Zij worden, voor zoover die bekend zijn, door KRAMM opgegeven, die er nochtans slechts drie kent [2], namelijk: 1°, een portret van Charlotte van Bourbon, derde gemalin van prins Willem I, 2°, een portret van Louisa Juliana van Nassau, pendant van het voorgaande [3] en 3°, een vrouweportretje, in het Kon. Museum te Brussel aanwezig. Zelfs zijn tijdgenoot, de Vlaming KAREL VAN MANDER, die Goltzius persoonlijk heeft gekend en zeer bevriend was met diens bloed-

1 Zie het "namiddag-sermoon" van 19 Dec. 1568.

2 C. KRAMM, t. a. p., blz. 587.

3 Deze beide portretten kwamen, volgens KRAMM, voor onder de Nos 228 en 229, in den Catalogus van het kabinet Despinoy, in 1850 te Parijs verkocht.

verwant Hendrik, moest aangaande de voortbrengselen van het penseel van Goltzius verklaren: "Aengaende zijn wercken in onse schilderconst, van hem met den verwen ghedaen, daer weet ick niet veel van te verhalen, dan dat ik wel weet, dat hy is ghebruyckt gheworden, en heeft gheschildert verscheyden dinghen, oock t' Antwerpen in den tijdt van de gulde Vlies feest voor de Oosterlingen" [1]. De levensbeschrijvers van Goltzius, het hier door VAN MANDER bedoelde kunstwerk besprekende, zeggen eenparig, dat deze daarbij het oog had op eene schilderij voorstellende de verovering van het Gulden Vlies, vervaardigd voor het huis van Oostenrijk. Ofschoon deze meening juist kan zijn, in welk geval hier sprake zou zijn van een vermoedelijk verloren geraakt schilderstuk, meen ik toch te moeten betwijfelen of de woorden van VAN MANDER, ten opzichte van het hier bedoelde werk, wel goed zijn begrepen, en wil ik eene andere meening aan het gevoelen van taalkenners en kunstrechters onderwerpen.

VAN MANDER zegt: "... dat hy is ghebruyckt gheworden, en heeft gheschildert verscheyden dinghen, oock t'Antwerpen in den tijdt van de gulde Vlies feest voor de Oosterlingen". De S. heeft dus, in de laatste woorden, het oog op de feesten die in Jan. 1556 te Antwerpen werden gegeven, bij gelegenheid dat aldaar, door Filips II, een kapittel werd gehouden van de Orde van het Gulden Vlies [2]. Zonder twijfel werd aan deze feesten, in het bloeiende Antwerpen gehouden, deelgenomen door de gilden en door andere vereenigingen en lichamen van hoogeren en lageren rang en ik vraag dus: zou men onder de woorden "de Oosterlingen" niet moeten verstaan de bestuurders der Hanze? Zooals toch uit alle afbeeldingen van het gebouw waarin dat lichaam zetelde, uit dien tijd afkomstig blijkt [3], werd dat gebouw het "Huys der Oosterlingen" genoemd, en zou VAN MANDER dus hier niet doelen op eene schilderij, of misschien

1 C. VAN MANDER, t. a. p. fol. 248 verso.

2 Zie o. a. L. GUICCIARDINI, *Descrittioni di tutti i Paesi Bassi, altrimenti detti Germania Inferiore*, etc. Anversa, 1567, p. 78. Bij deze gelegenheid werden ook Willem van Oranje en Don Carlos tot ridders geslagen.

3 Zie o. a. L. GUICCIARDINI, o. c. Anversa, 1588, blz. 150 en de daarbij behoorende plaat.

eene decoratie, wellicht van groote afmetingen, voorstellende de verovering van het Gulden Vlies, vervaardigd voor de bestuurders van dat lichaam? aan welke vraag men dan deze zou kunnen vastknoopen: Zou Goltzius wellicht ook inzonderheid hebben werk gemaakt van de decoratieve schilderkunst? zijn bijzondere smaak voor het klassieke en het monumentale zou daarmede volkomen in overeenstemming zijn, terwijl daarin tevens een grond zou kunnen liggen voor de zeldzaamheid der werken van dezen meester, aangezien soortgelijke werken doorgaans slechts van tijdelijken aard zijn. Zooals we reeds vroeger zagen moet er ook, volgens VAN MANDER, een door Goltzius vervaardigd portret van Cornelis Adriaensz. bestaan hebben, "het welck soo veel de const belangt was wel gehandelt" [1], waarmede de lijst der door Goltzius vervaardigde schilderwerken, voor zoover die bekend zijn doch noch slechts gedeeltelijk bestaan, is gesloten.

Ofschoon Hubertus Goltzius door nagenoeg al zijne levensbeschrijvers, hoewel in vage bewoordingen, ook graveur wordt genoemd en zijne werken als zoodanig zelfs worden geprezen, geloof ik toch dat men hierin, wellicht uit genegenheid voor den verdienstelijke oudheidkundige en schilder, met overdrijving is te werk gegaan en betwijfel, of deze wel ooit de graveerstift hanteerde en of hij zich, in dit gedeelte der kunst, niet tot de etsnaald bepaalde. Nergens vindt men althans ook maar een enkel prentje vermeld, waarvan men met zekerheid weet dat het door hem werd gesneden. Wel is waar komen in de kunstverzamelingen een aantal, zoowel op hout als in koper gesnedene prenten voor gemerkt *H. G.* of *H. Goltzius*, maar deze behooren alle tot het werk van zijn bloedverwant Hendrik; de omstandigheid dat beider vóórnaam met dezelfde letter aanvangt vermeerderd in deze nog de verwarring, die toch reeds bestaat, in de berichten betreffende de verschillende kunstenaars die den

1 Vergel. hier boven, blz. 136. Op welk gezag GOETHALS (*Histoire des lettres, des sciences et des arts en Belgique*, etc. Brux. 1840—44, vol. I, p. 67), kon verklaren: "Ce tableau, qui est loin d'être sans mérite, se trouve en Hollande", heb ik niet kunnen ontdekken.

naam Goltzius droegen, en was dikwijls oorzaak dat men het werk van Hendrik voor dat van Hubertus aanzag.

Een destijds te Brugge wonend Engelschman, DANIEL ROGERIUS, doelde waarschijnlijk op diens vaardige etsnaald, toen hij Goltzius in een brommend latijnsch gedicht, bestemd om onder diens, door Antonio Moro [1] geschilderd portret te worden geplaatst, bij Lysippus vergeleek [2], nog daargelaten de omstandigheid, dat men moeielijk een etser of graveur bij een beeldhouwer kan vergelijken. Intusschen is deze niet de eenige zijner tijdgenooten die Hubertus Goltzius ook als graveur vermeldt.

LUDOVICO GUICCIARDINI noemt hem: "eccellēte scultore, dipintore e grande antiquario" [3], doch verwarde, hoogst waarschijnlijk, ook de ets- met de graveerkunst. MORERI spreekt bepaalder en zegt aangaande hem: "il a aussi beaucoup gravé en bois de camaieu" [4], terwijl vele andere schrijvers hem naschrijven, maar geen hunner noemt een enkel zijner kunstwerken op dit gebied. PAPILLON gaat nog verder. Deze zegt: "J'ai un livre d'emblêmes latines, par Hadrianus Junius, médecin, imprimé à Anvers en 1565, chez Chr. Plantin, dans lequel il y a cinquante-huit figures gravées en bois, de la manière ordinaire, et très délicatement par Hubert Goltz. A la dix-neuvième emblême, p. 25, il y a un *G* qui désigne le (son) nom" etc. [5], maar deze schrijver dwaalt; niettegenstaande hij zelfs, op de volgende bladzijde,

1 Antonius de Moor, afkomstig van Utrecht. Een fraai, op koper gegraveerd portret van Goltzius, vervaardigd naar deze schilderij, is te vinden voor diens werk: *Graecia*, etc, het tweede gedeelte van: *Sicilia et Magna Graecia*, en eene latere afdruk van dezelfde plaat, doch afgesneden en opgewerkt, voor zijn: *Thesaurus huberrimus*, etc.

3 Dit gedicht is evenzeer te vinden voor het hiervoor genoemde werk: *Sicilia et Magna Graecia*, etc. Brug. Flandr. 1579, en luidt:

Goltzion arte parem pingendi cernis Apelli,
Sculpendoque parem culte Lysippe, tibi,
Noticia imperij Graij pariterque Latini
Varroni similem Pausaniaeque simul.

3 LUD. GUICCIARDINI, *Descrittioni di tutti i Paesi Bassi, altrimenti detti Germania Inferiore.* Anv. 1567, p. 227.

4 L. MORERI, *Dictionnaire historique. Nouv. éd. dans laquelle on a refondu les Suppléments de* GOUJET. *Rev., corrig. et augment.* p. DROUET. Par. 1740, vol. V, p. 254.

5 J. B. PAPILLON, *Traité historique et pratique de la gravure en bois.* Par. 1766. vol. I, p. 398.

eene vergelijking maakt tusschen de zoogen. werken van Hubertus en die van Hendrik, is zijne aanwijzing en zijne geheele redeneering onjuist. Deze G, niet alleen voorkomende op blz. 25, maar ook op blz. 16 van de genoemde uitgave der *Emblemata* van JUNIUS, is niet het merk van Hubertus, maar van een andere Goltzius, waarschijnlijk van diens zoon Julius, zooals wij hieronder zullen zien.

KRAMM vervalt nagenoeg in dezelfde fout. Deze zegt, over Hubertus sprekend: "Ook behoort tot zijne werken: *Emblemata, cum aliquot nummis antiqui, op.* JOANNIS SAMBUCI, etc. Antv. ex offic. Chr. Plantini, 1564. Daarin komen vele koper- en houtgravuren van zijne vinding voor, doch waarvan het kleinste gedeelte door hem zelven is vervaardigd. Ze zijn met de letters *G. G. f.* of *H. G.* beteekend" [1]. Deze schrijver heeft zich waarschijnlijk tot deze onjuiste meening laten brengen door BRULLIOT [2], die hetzelfde zegt ten aanzien van de met de letters G G gemerkte zinnebeelden, voorkomende in het laatstgenoemde werkje, doch KRAMM moet, dit schrijvende, een geheel ander werk, of wel eene andere uitgave van het door hem genoemde, op het oog hebben gehad, of heeft zich in deze aan eene onverklaarbare onnauwkeurigheid schuldig gemaakt: Vooreerst bevat de hier genoemde uitgave der *Emblemata* van SAMBUCUS slechts houtsneden en komt daarin geene enkele kopergravure voor; ten tweede is daarin geen zinnebeeld te vinden, gemerkt *G G f* of *H G* en ten derde begrijp ik niet hoe hij op de gedachte is gekomen, dat de letters G G het monogram zouden zijn van *Hubertus* Goltzius.

Intusschen is het juist, dat er in de zinnebeelden van SAMBUCUS, Antw. 1564, vele houtsneden voorkomen gemerkt met monogrammen waarin de letter G eene hoofdrol speelt [3], dat

---

1 CHR. KRAMM, t. a. p. blz. 588.

2 F. BRULLIOT, *Dictionnaire des monogrammes, marques figurées*, etc. *avec lesquels les peintres*, etc. *ont désigné leurs noms.* Nouv. éd., revue, corrig. et augm. etc. Munich, 1832—34. 2e part. N°. 910.

3 In deze uitgave zijn gemerkt SA (Antonius Sylvius) de zinnebeelden voorkomende op de blzz.: 19, 26, 28, 32, 81, 82, 84, 89, 113, 114, 116, 122, 126, 145, 194, 216 en 228. — GG is gemerkt het zinnebeeld op blz. 69. — SA in den

het meerendeel der zinnebeelden, voorkomende in de *Emblemata van Junius* en van *Sambucus*, door dezelfde hand zijn gegraveerd en hoogst waarschijnlijk ook door dezelfde, maar eene andere, zijn geteekend. Eene vergelijking van deze zinnebeelden, met de door Hubertus Goltzius geëtste munten, in diens werken voorkomende, doet mij wel vermoeden dat Hubertus de zinnebeelden van JUNIUS en SAMBUCUS heeft ontworpen en geteekend [1], maar uit de verschillende verbindingen waarin de letters J en G in de monogrammen voorkomen zou ik besluiten, dat die door zijn zoon Giulio of Julius zijn gesneden en dit temeer, omdat deze, zooals wij reeds vroeger zagen [2], hoogst waarschijnlijk te Antwerpen woonachtig was en in ieder geval voor het huis Plantijn werkte.

Dat al de hierboven genoemde schrijvers, en ook nog vele andere, ten opzichte van Hubertus Goltzius de etsnaald met de graveerstift verwarden, niet bedenkende dat een goed teekenaar gemakkelijk leert etsen, maar dat de behandeling van het graveerijzer misschien evenveel oefening vereischt als die van het penseel, blijkt nog uit een paar meer positieve bewijzen.

In 1567 verscheen namelijk, te Brugge, eene nederlandsche bewerking van de fabelen van Æsopus, onder den titel: *De waerachtighe fabulen der dieren*, enz. [3]. De zeer fraaie platen, in dit werk voorkomende, zijn vervaardigd door den bekende schilder en graveur Marcus Gheeraert, den oude, en de dichterlijke bijschriften door Eduard de Dene, beide Bruggenaars. Dit boek werd door den graveur, die het op eigene kosten uitgaf, aan Hubertus Goltzius opgedragen, en de aan het hoofd van het werk geplaatste opdracht, gedagteekend: 28 Julij 1567,

---

eenen en G in den anderen hoek, vindt men op dàt voorkomende op blz. 140; GI komt voor op de blzz. 218 en 226; G IS L op blz. 39; JG op blz. 23 en een enkele G op de blzz. 102, 104 en 160.

1 Dat Hubertus, althans eenigermate, tot deze zinnebeelden in betrekking stond, wordt bewezen door de omstandigheid dat het zinnebeeld, voorkomende op blz. 113 van de verzameling van SAMBUCUS, aan hemzelf is opgedragen, en dàt op blz. 196 aan zijn vriend en beschermer Marcus Laurinus.

2 Zie hiervoren blzz. 446, 447.

3 *De waerachtighe fabulen der dieren.* Brugge, Pieter de Clerck, 1567, 4°. Met 108 platen.

vangt aan met de woorden: "Den constrijcken Hubrecht Goltz, vermaert schilder, antiquarius ende historieschrijver," enz. De graveur Marcus Gheeraert, de verschillende titels van Goltzius opsommende, spreekt deze dus niet aan als graveur, hetgeen hij toch voorzeker zou hebben gedaan, wanneer hij den "schilder, antiquarius en historieschrijver" ook als medebroeder in de graveerkunst had gekend.

De laatste getuige, voor mijne bewering dat Hubertus Goltzius niet graveerde, die ik hier zal aanhalen, is een ander zijner tijdgenooten, de reeds meermalen genoemde KAREL VAN MANDER. Deze zegt, de afbeeldingen der Romeinsche keizers besprekende welke voorkomen in het eerste der door Goltzius geschrevene werken, getiteld: *Vivae omnium fere imperatorum imagines*, etc. : "Deze dinghen waren ghedruckt met verscheyden gronden en in houten platen ghesneden, hierin gebruyckende een schilder van Cortrijcke, een wonder versierlijck en vernuft man, gheheeten Joos Giet-leughen: welken toenaem doch op zijn leven niet over een quam" [2], en op dit getuigenis kunnen we ons met groote zekerheid verlaten.

Joost, Josse, Joris of Georgius [3] Giet-leughen, ook wel Van Gulleghem genaamd, was dus de man die Goltzius als graveur ter zijde stond, NAGLER zegt zelfs, op welk gezag is mij onbekend, gedurende twaalf jaren en dus, indien zijne opgave juist is, gedurende al de jaren die Goltzius te Antwerpen woonde [4]. Desniettegenstaande moet de laatstgenoemde ook persoonlijk eenig aandeel hebben gehad in de versiering zijner oudheidkundige werken, zelfs ook in die van het eerste werk dat door hem werd uitgegeven. Een blik op de daarin voorkomende afbeeldingen zal dit aandeel doen kennen.

---

1 Zie boven, blz. 450, 3e noot. 2 C. VAN MANDER, t. a. p. fol. 248 recto.

3 De vóórnaam wordt zeer verschillend aangehaald.

4 G. K. NAGLER, t. a. p. Bd. V, S. 162. Deze meening is nochtans moeielijk aan te nemen, aangezien de vervaardiging van de houten platen, benoodigd voor de afbeeldingen in het genoemde werk voorkomende, welk werk bovendien reeds in 1557 het licht zag, niet zóóveel tijd kan hebben gevorderd en er in de later door Goltzius uitgegevene werken slechts etsen voorkomen; Gietleughen, die destijds reeds hoog bejaard was, stierf waarschijnlijk reeds voor dat Goltzius Antwerpen verliet.

De platen, in zijn in 1557 uitgegeven werk, zijn op eene eigenaardige wijze uitgevoerd, namelijk in een clair-obscur verkregen door de vereeniging van de graveer- en etskunst. De daarin voorkomende afbeeldingen van Romeinsche keizers zijn bewerkt als waren het penneteekeningen met het penseel in een of twee kleuren, of liever gezegd tinten, opgewerkt, in den vorm van medailles. Deze afbeeldingen werden verkregen, door een geëtst portret aftedrukken op een bronskleurigen grond, aangebracht door middel van twee verschillende gegraveerde houten platen [1], welke platen dus, volgens VAN MANDER, door Gietleughen werden gesneden, terwijl Goltzius waarschijnlijk persoonlijk de omtrekken der medailles en de afbeeldingen etste [2]. In de later door hem uitgegevene werken, liet hij deze omslachtige en toch niet fraaie manier varen, en werden de platen, waarschijnlijk door hemzelf, eenvoudig geëtst.

Volgens de "Historie (en Sermoonen") moet er eene spotprent op "Broer Cornelis" bestaan hebben, die in Aug. 1568 is aan het licht gekomen, welke prent echter spoorloos schijnt te zijn verdwenen. De beschrijving dezer prent, een portret, die de "opschrijver" der "Sermoonen" door den monnik zelf laat geven, is te curieus om hier niet eene plaats te vinden. Cornelis Adriaensz. was daarop, volgens diens eigene woorden, afgebeeld: "met een wolfhooft, met wolfsbeenen en pooten, met mijn grau cap aen, ende die mouwe vol doode menschen beenderen ghevult, ba daer staen ick als kacx en ete een kint soo afgryselijck, dat my het bloet als kacks langhs mijn kaken tot

1 De bewerking kan ook in omgekeerde orde hebben plaats gehad, hetgeen ik voor mij liever wil aannemen. De vale kleur der omtrekken doet mij vermoeden, dat eerst de ets werd afgedrukt en daarna de doorschijnende kleur aangebracht. Had men eerst de kleur en daarna de ets afgedrukt, zooals dit in eene latere uitgave van ditzelfde werk, door Casp. Gevartius bezorgd, (Antw. Moretus, 1645) geschiedde, dan zouden de omtrekken scherper zijn geweest, terwijl deze nu mat en onzeker zijn, niettegenstaande ze toch het bewijs leveren dat de vervaardiger der etsen een uitmuntend teekenaar moet zijn geweest. De omstandigheid, dat de *moet* der houten platen nog duidelijk in het papier zichtbaar is, pleit ook voor dit vermoeden.

2 De verschillen, welke bestaan tusschen de platen der oorspronkelijke latijnsche uitgave en die der later daarvan verschenene vertalingen, zal ik later aanwijzen.

op mijn cappe druypt en zijpt, ba dan keert oft voudt de bladerkens boven en onder omme, so staen ick daer tusschen dry duyvels, ba den eenen duyvel sidt neffens my en heeft tusschen zijn armen ende in zijn schoot alle de ornamenten ende instrumenten, die wy Priesters inde Misse ende in andere Godts diensten gebruycken. Jae oock de Siborie met een Ostie daer in, de welcke die Calvinisten der Papen Melis inde halve Mane heeten, ba datse Godt schenden moet, vervloeckte Ketters alst zijn. Den derden duyvel light onder neffens my en blaest het Vaghevier als kacx, om datse my den Vaghevier blaeser en Vaghevier stoker heeten, midts dien ik soo dickmael vant Vaghevier preke. Ba en dien selfden duyvel heeft de Bullen van onsen heylighen vader de Paus aen eenen stock hangende" enz. [1]. Heeft deze prent werkelijk bestaan, waaraan ik niet twijfel, dan behoeft men niet te vragen welk verband er bestond tusschen den "opschrijver" der "Sermoonen" en den graveur dezer spotprent, die dan ook wel geëtst zal zijn geweest. Van andere platen, door Hubertus Goltzius gegraveerd of geëtst, wordt nergens melding gemaakt.

Als boekdrukker heeft de naam Goltzius een goeden klank. Wel is waar is het getal der door hem gedrukte werken niet groot, maar deze vullen door schoonheid van uitvoering aan, wat ze in getalssterkte missen. De in zijne drukkerij aanwezige lettersoorten [2], de smaak heerschende in de verdeeling der blad-

1 Zie het "namiddag-sermoon" van 22 Aug. 1568. De beschrijving dezer prent, zooals die hier door den gewezen leeraar in de "Fraaie Letteren" wordt gegeven, draagt, naar mijne meening, ook weder onmiskenbare bewijzen voor de onechtheid der "Sermoonen". Wel is waar moet men, bij het beoordeelen van geschriften uit vroegere eeuwen, rekening houden met het taalgebruik dier tijden, maar het is toch onaannemelijk dat iemand, sprekende over zich zelf en over zaken die hem eerbiedwaardig moesten zijn, ongeroepen, eene dusdanige beschrijving van zijn persoon en dier zaken zou hebben kunnen geven. En dit is toch hier het geval, want, ofschoon men Cornelis Adriaensz. slechts van den kansel laat herhalen wat door anderen ten zijnen opzichte werd gezegd, bestond er toch voor hem niet de minste noodzakelijkheid om dit te doen, vooral niet in de hier gebruikte bewoordingen. Ook hier is dus blijkbaar polemiek en persoonlijke haat in het spel.

2 In de door Goltzius gedrukte werken komen uitsluitend italiaansche lettersoorten voor; vlaamsche en hoogduitsche typen, destijds in de Nederlanden

zijden, de fraaie etsen in sommige werken voorkomende, de zuivere afdruk, het papier, kortom alles werkt mede om de voortbrengselen zijner pers te maken tot typographische meesterstukken, die door het meerendeel onzer hedendaagsche boekdrukkers nog gerustelijk tot model zouden kunnen worden genomen. Fleurons, en-têtes, culs-de-lampe en dergelijke versierselen komen daarin niet voor; al zijne uitgaven ademen voorliefde voor het streng klassieke en hebben een waardig en monumentaal aanzien. De eenige typographische versierselen welke men daarin aantreft zijn eenige weinige, in hout gesnedene initialen, de vrije kunsten, enz. voorstellende, welke initialen gedeeltelijk gegraveerd werden door Antonius Sylvius en gemerkt zijn met diens monogram SA, hetwelk wij reeds kennen uit eenige door hem gesnedene zinnebeelden van J. Sambucus, voorkomende in de uitgave daarvan in 1564 bij Plantijn verschenen [1].

Zooals wij reeds vroeger zagen werd Goltzius, ook bij de oprichting dezer boekdrukkerij weder ondersteund door zijne beschermers, de gebroeders Laurin, en werd deze geopend tus-

---

het meest gebruikelijk, waren in zijne werkplaats niet voorhanden. Ook in zijne uitgaven nam hij steeds de Italianen tot voorbeeld, en zijne voorliefde voor alles wat van den klassieken bodem van Hellas en Latium afkomstig was blijkt ook hieruit ten duidelijkste. Wel is waar zijn door hem, voor zooveel bekend is, geene andere dan latijnsche werken gedrukt, waarvoor hij zich dus moeielijk van vlaamsche of hoogduitsche typen zou hebben kunnen bedienen, maar uit verschillende omstandigheden blijkt, dat zijne drukkerij ook uitsluitend tot het drukken van wetenschappelijke werken, die destijds bijna altijd in de latijnsche taal werden geschreven, was ingericht en dat hij, diensvolgens, ook geene andere dan italiaansche typen bezat.

De lettersoorten, voorkomende in de werken die zijne pers verlieten, voor zoover ik die werken heb kunnen te zien krijgen, waren, volgens onze hedendaagsche benamingen: garmond, dessendiaan, mediaan en paragon en van deze had hij romein en cursief. Verder had hij nog een garmond en een dessendiaan grieksch, en hieruit bestond zijn geheele voorraad, terwijl hij het kleine getal zijner typen wist aantevullen, door eene juiste keuze en eene smaakvolle afwisseling en indeeling.

Zijn drukkersmerk dat, volgens de overlevering, zou zijn vervaardigd naar eene teekening van zijnen vroegeren leermeester Lambertus Lombard, bestaat uit eene vrouw in zeer fraaie, antieke kleeding, munten uit een hoorn schuddende, geplaatst onder een toog, met het omschrift: *Aurea Secula (Saecli) Hubertas.* Dit merk komt in drie verschillende grootten voor; het kleinste is op hout, de beide grootere zijn in koper gesneden.

1 Zie hierboven blz. 563.

schen den 14n Nov. 1560, den dag waarop Goltzius van zijne reis door Duitschland, Italië en Frankrijk terugkeerde en het jaar 1563, waarin het eerste door hem zelven gedrukte werk, bestaande uit het eerste gedeelte van zijn *Julius Caesar*, het licht zag.

Ofschoon oorspronkelijk ingericht en bestemd tot het drukken zijner eigene letterkundige voortbrengselen, verschenen toch uit zijne werkplaats ook eenige werken door anderen, meestal zijne bijzondere vrienden, geschreven. Van zijne gezamenlijke uitgaven moet, volgens SANDERUS [1] en SIMLER [2], een catalogus hebben bestaan, waarvan echter geen enkel exemplaar tot ons schijnt te zijn gekomen [3].

Dat Goltzius, eenmaal in het bezit zijnde eener boekdrukkerij, daarvan zijn beroep trachtte te maken en dat hij, ofschoon het hem niet onverschillig was welke werken hij drukte en hij zich blijkbaar tot de wetenschappelijke en klassieke bepaalde, er toch op uit was werk voor zijne pers te vinden, bewijzen twee brieven van Marcus Laurinus, aan Steph. Win. Pighius, geheimschrijver, voor de latijnsche briefwisseling, van den kardinaal de Granvelle, waarvan de origineelen bewaard worden in de Kon. Biblioth. te Berlijn, en afschriften daarvan, vervaardigd door Z. C. von Uffenbach, in de Stedelijke Biblioth. te Hamburg. Deze beide brieven, die door F. L. HOFFMANN werden aan het licht gebracht [4] en die ik hier zal overnemen, zijn vooral belangrijk, omdat wij daaruit de namen leeren kennen van de mannen die Goltzius ter zijde stonden bij het corrigeeren der drukproeven, en ook omdat daaruit blijkt, met welk eene warmte Marcus Laurinus zijn gunsteling bij zijne vrienden aanbeval. De

---

1 Zie: A. SANDERUS, *De brugensibus eruditionis fama claris* ll. II. Antv. 1624, p. 34 (art.: Guido Laurin).

2 Zie: *Bibliotheca instituta et collecta primum a* CONRADO GESNERO, *deinde in epitomen redacta et novorum librorum accessione locupletata, iam vero postremo recognita, et in duplum post priores editiones aucta, per* J. SIMLERUM. Tigur. 1574, pp. 101 en 509.

3 Eene bibliographie, van de door Goltzius geschrevene en ook van de door hem gedrukte werken, zal ik, als bijlage, achter dit opstel laten volgen.

4 Zie: *Bulletin du bibliophile belge*, vol. XI (2e sér. vol. II). Brux. 1855, pp. 401—404.

eerste brief, of beter gezegd het apostil op een brief, is gedagteekend: Brugis ipso die Palmarum, 1563, en luidt:

".... Hubertus noster haud ita pridem intellexit, Caucium [1] tuum paraturum literis commentarium suum de mensuris et ponderibus romanis [2]. Quare, cum diplomate regio ad libros publice excudendos admissus sit, et viri aliqui in hac urbe non indocti, contracta cum ipso societate, officinam typographicam instituant, rogavit me Hubertus noster, ut ego at te scriberem, uti a Caucio impetres, uti libellum illum suum ab ipso hic imprimi patiatur. Pollicetur accurate, fideliter, et nitidissimo charactere imprimendum, nec deerunt viri eruditi, qui correctoris munera obibunt. Quam ad rem impetrandam, non parum momenti in vestra necessitudine, non nuper inita, positum esse sibi persuadet Hubertus noster".

De andere brief, gedagt.: Brugis 3 Kl. April. 1564-3, luidt:

... Mitto et Bionis et Moschi Idyllia [4] quae nuper admodum, scilicet abhinc dies paucos, ex officina Goltziana prodierunt, quam Goltzius noster, inita cum tribus viris, cum graece, tum latine doctissimis, Francisco Nantio, Adolpho Mekercho et Jacobo Raevardo, nostratibus, abhinc menses compluscules instituit, qui ipsi subinde correctorum vices subire non gravantur, quanquam alioqui locupletes et re bene constituta, hominesque nec minimi hic nominis, quibusque abunde est, ut honeste et splendide victitent, alioqui solo literarum amore, promovendaeque rei literariae studio atque aliorum forsan exemplo, ad hoc institutum compulsi. Hoc solum aliquando deploro, quod non semper aliquid operae

1 Joann. van Cuyck, geb. te Utrecht, omstreeks het einde der 15e eeuw, overleden 17 Nov. 1566.

2 Volgens eene aanteekening van F. L. HOFFMANN, zou Laurinus hier waarschijnlijk het oog hebben gehad op: *Commentarius de re nummaria*, een Hs. van Caucius, waarvan men niet weet wat daarvan is geworden. Zie PAQUOT, t. a. p. vol. III, p. 394.

3 Volgens eene zeer juiste aanmerking van den heer HOFFMANN, is dit jaartal waarschijnlijk fautief in het hamburger afschrift, aangezien de hier bedoelde uitgave der Idyllen van Bion en Moschus eerst in het daaropvolgende jaar het licht zagen.

4 De uitvoerige titel dezer eerste uitgave van de genoemde Idyllen, uitgegeven door Adolf van Meetkercke en door Goltzius gedrukt, zal in de bibliographie der door hem gedrukte werken eene plaats vinden.

precium ad manum sit, in quo illi operam suam collocent. Quare, si quid habes lucubrationum, quod nato iam vere scriniorum tenebras pertaesum, in lucem et auras cum hirundine prosilire gestiat, si quidem hisce committere et excudendum tradere velis, quidquid demum id fuerit, etsi ipsae illae tuae in Fastos Commentationes [1]. Spero te nec fidem, nec industriam nec diligentiam, nec denique literarum eligantiam desideraturum. Quare, cum proprio impulsu, tum et ab illis ipsis (quod illi non vulgaria quaedam a te expectari intellexere) rogatus, non potui non hanc novam et emergentem typographicam officinam, tibi ex animo commendare, et si quae forsan numismata scriptis tuis, sive ornatus gratia, sive et quod id argumentum rei ita postulet, inserta volueris, Hubertus noster illa sine ullo tuo impendio ipse delineabit et in buxum incidenda curabit, aliquanto forsan felicius et fidelius, quam alii plerique, uti ipse nostri. Quae a me pro meo in viros amicissimos studio et benevolentia liberius aliquanto ad amicissimum perscripta, quae tua est humanitas, impudentiae improbitatique (uti spero) haudquaquam imputabis; caeterum, quidquid id est, tuo permittens arbitrio. Valebis, Pighi amicissime, et si modo vacat aliquid, rescribe.

Tuus ex animo dum sum,

M. Laurinus.

Salutant te ex animo cum Hubertus ipse, tum tres illi, quos ante memoravi, qui tibi quoquo modo innotescere, uti doctis omnibus, percupiunt."

De overigens veel vermogende voorspraak van den Heer van Watervliet, die blijkens andere brieven, ook in de Stedelijke Biblioth. van Hamburg voorhanden [2], in zeer vriendschappelijke betrekking tot Granvelle's geheimschrijver stond, heeft Goltzius nochtans in deze niet mogen baten, want ofschoon het werk van

---

1 Het hier door Laurinus bedoelde werk is: *Annales magistratuum et provinciar. S. P. Q. R. ab urbe condita, incomparabili labore et industria, ex auctorum antiquitatumque varias monumenteis suppleti, per* Stephanum Vinandum Pighium, etc. Antv. Moretus, 1599, pars 1a. Het 2e en 3e stuk werd eerst in 1615, door Andreas Schotus uitgegeven.

2 Zie het aangehaalde artikel van F. L. Hoffmann, t. a. p. p. 404, 2e noot.

Pighius, waarop Laurinus hier het oog had [1], eerst vele jaren later en, althans gedeeltelijk, eerst na diens overlijden verscheen, gaf deze toch ook reeds in 1567, bij Plantijn, een ander zijner geschriften aan het licht [2]. HOFFMANN maakt hierbij de aanmerking, dat waarschijnlijk familierelatiën met Plantijn oorzaak waren, dat Pighius geen gevolg gaf aan de aanbeveling van Goltzius door Marcus Laurinus, maar, niettegenstaande ik niet den minsten grond heb om de juistheid van dit vermoeden te betwijfelen, meen ik toch ook er op te moeten wijzen, dat het wellicht hoogst moeielijk zou zijn geweest voor den secretaris van Granvelle, een door hem geschreven werk het licht te doen zien bij den, waarschijnlijk ook reeds in 1565, "suspecten brugschen boeckprenter". Bovendien komt het mij voor dat er, niet lang na 1565, iets moet zijn voorgevallen, hetwelk een noodlottigen invloed heeft uitgeoefend op diens drukkerij. Ondanks de ijverigste nasporingen toch, is het mij niet mogen gelukken een boek te ontdekken, door hem na 1565 gedrukt, [3] met uitzondering zijner *Fasti*, in 1566 verschenen [4], en de op den *Index* voorkomende Brieven van Stephanus Lindius (Joannes Castelius), welke in Nov. van datzelfde jaar en in Jan. van het daaropvolgende in het Minderbroedersklooster te Brugge werden bezorgd en den 19ᵉ Maart 1567 in het licht verschenen, welke Brieven, naar het mij voorkomt, de laatste voortbrengselen zijner pers zijn geweest [5]. Het tweede deel toch van zijn *Julius*

1 *Annales magistratuum et provinciar. S. P. Q. R.* etc. Zie hierboven blz. 571, 1e noot.

2 VALERII MAXIMI *factorumque memorabilium ll. IX, infinitis mendis ex vet. exempl. fide repurgati atq. in meliorem ordin. restit. p.* STEPH. PIGHIUM. Antv. Plant. 1567.

3 In het jaar 1565 verlieten niet minder dan zeven boeken zijne pers, namelijk: een van Jac. Cruquius, een van Domin. Lampsonius, twee van Adolf van Meetkercke, een van Joan. Ottho en twee van Jac. Raevardus, terwijl nog de druk van een achtste werk, van de hand van Paulus Leopardus, door hem werd aangevangen doch onvoltooid gelaten, zooals we later zullen zien.

4 *Fasti magistratuum et triumphorum Romanorum ab urbe condata ad Augusti obitum, ex antiquis tam numismatum quam marmorum monumentis restituti.* Brug. Flandr. typ. Goltzii, 1566.

5 Deze brieven waren gedrukt met dezelfde letters, ook voorkomende in den *Julius Caesar* (1563): de latijnsche letter in de Privilegiën en de grieksche in sommige lofdichten op dat werk. Vergel. ook het namiddag-sermoen van 12 Dec. 1568.

Caesar [1], in 1574, en zijn *Sicilia et Magna Graecia* [2], in 1576 aan het licht gekomen zijn, ofschoon zijn adres dragende, niet meer door hemzelf, maar voor zijne rekening gedrukt, door Gillis van den Rade (Ægidius Radaeus) te Antwerpen.

Eenige andere omstandigheden bevestigen, het op zich zelf weinig afdoende bewijs dat ik geen boek heb kunnen vinden, door Goltzius na 1566 gedrukt. De eerste omstandigheid is, dat een zijner beste vrienden, de hervormingsgezinde Jac. Raevardus, dien wij reeds, uit den brief van Marcus Laurinus aan Pighius, als een der personen kennen die Goltzius bij de correctie der drukproeven ter zijde stonden en die, van 1563 tot 1565, vier door hem geschrevene werken aan zijne pers toevertrouwde, weinige maanden voor zijn dood zijn laatste werk [3], met eene opdracht aan den brugschen magistraat, gedagteek.: Brugis Flandrorum XVI Kal. Julij, 1567, bij Christ. Plantijn, te Antwerpen, liet drukken.

De tweede omstandigheid waarop ik wensch te wijzen is de daadzaak dat Goltzius, in een aan Pighius in de vlaamsche taal geschreven brief, dd. 24 Nov. 1567 [4], in welken brief weder sprake is van het werk voor welks uitgave Marcus Laurinus Goltzius bij Pighius aanbeval, volstrekt niet meer op deze aanbeveling terugkomt, hetgeen hier anders gevoeglijk had kunnen geschieden, aangezien Goltzius daarbij aan Pighius een dienst bewees. Blijkens dezen brief toch, zond Goltzius daarbij aan Granvelle's geheimschrijver eenige door hem vervaardigde afbeeldingen van onuitgegevene munten en penningen, aan welke hij in zijne werken geene plaats had kunnen aanwijzen, "op aventuere of daer iedt inne soude mooghen wesen, dat tot V. E.

---

1 *Caesar Augustus, sive historiae Imperatorum Caesarumque Romanorum, ex antiquis numismatibus restitutae liber II. Acc. Caesaris Augusti vita et res gestae.* Brug. Flandr. 1574.

2 *Sicilia et Magna Graecia. Historiae urbium et populorum Graeciae, ex antiquis numismatibus liber* I. Brug. Flandr. 1576.

3 Jac. Raevardus, *Ad titulum Pandect. de diversis regulis juris antiqui commentarius.* Antv. Chr. Plant. 1568.

4 Ook deze brief wordt door den heer Hoffmann medegedeeld, in het reeds genoemde art., voorkomende in: *Bulletin du bibliophile belge* vol. XI (2e Série vol. II). Brux. 1855, p. 405.

seer loflicke arbeyt mochte te passe kommen en dienstelyck syn [1]." Verder verheugt de briefschrijver zich in het vooruitzicht dat het werk van Pighius nu spoedig zal verschijnen, "versekert synde, dat sulx tot voorderinge en profyte van onse *Fastos* [2] syn sal", die, naar des schrijvers meening, daardoor ook meer zullen worden verkocht, maar van een hernieuwd aanzoek, om het werk van Pighius te mogen drukken is in den brief geen sprake.

De heer Hoffmann ziet, in de omstandigheid dat Goltzius Pighius in deze zaak wel wilde ten dienste staan, niettegenstaande de laatstgenoemde geen acht had geslagen op de aanbeveling zijner drukkerij door Marcus Laurinus, een bewijs voor het toegeeflijk en weinig haatdragend karakter van Goltzius, terwijl ik voor mij in de omstandigheid, dat de laatstgenoemde in dezen brief volstrekt niet meer over zijne drukkerij spreekt, in verband met het reeds vroeger aangevoerde, liever het bewijs wil zien dat die drukkerij toen niet meer bestond.

Als derde bewijs voor de gegrondheid van mijn vermoeden kan dienen het reeds genoemde werk van PAULUS LEOPARDUS, waarvan Goltzius den druk aanving, doch dien niet volbracht, zooals blijkt uit een der Grootboeken van het huis Plantijn, loopende over de jaren 1568—1573. Daarin komt namelijk voor de navolgende aanteekening, op het jaar 1566, waaruit blijkt dat Goltzius de oplage, voor zoover die was afgedrukt, aan Plantijn verkocht:

"Item recu dudict (Hubertus Goltzius) huict monceaux des Miscellenea Leopardi, lesquels il avoit commencé à imprimer, a scavoir signature A, B, C, D, E, F, G, H, in-4°; chascun monceau de 2 rames, faict rames 20 [3]. Couste de papier 20 patt. la rame, faict fl. 22, et pour l'impression de

---

1 De afzending dezer teekeningen geschiedde, op een door Guido Laurinus deswege aan Goltzius overgebracht verzoek van Pighius.

2 *Fasti magistratuum et triumphorum Romanorum*, etc. Zie hierboven blz. 572, 4e noot.

3 Deze aanteekening kan niet volkomen juist zijn. Immers er waren acht pakken, ieder twee riem inhoudende, d. i. 16 riemen. Om dus tot het getal van 20 riemen te komen zou ieder pak uit 2½ riem hebben moeten bestaan.

chascune monceau 35 patt., vol. les huict monceaux 14 fl., faict le tout ensemble . . . . . fl. 36.—
Dont il est accordé qu'il prendra les livres de nostre impression."

Deze aanteekening wordt bevestigd door het genoemde boek van Leopardus zelven, want de bladen A—H zijn daarin inderdaad met andere letters gedrukt dan het overige gedeelte van het werk [1], zooals vooral uit de grieksche typen duidelijk blijkt, terwijl ook daarenboven het papier verschillend is en dat der eerste acht bladen veel fraaier dan dat der volgende. Het ongenommerde eerste blad is op nog ander papier gedrukt, het fraaiste van de drie soorten waaruit dit boek bestaat.

Als laatste bewijs wil ik hier nog aanhalen het reeds genoemde werk van Marcus Gheeraert: *De waerachtighe fabulen der dieren*, enz. [2], welk boek, ofschoon door den graveur-uitgever aan Goltzius opgedragen, in 1567 door Pieter de Clercq te Brugge werd gedrukt, terwijl men toch mag aannemen dat Marcus Gheeraert zijn werk liever aan de voortreffelijke pers van zijn vriend Goltzius zou hebben toevertrouwd, wanneer diens drukkerij destijds, 28 Juli 1567, nog had bestaan.

Ofschoon nu al deze bewijzen op zich zelf genomen slechts zwak zijn, verkrijgen die toch eene groote waarde wanneer men die in betrekking tot elkander beschouwt, vermits ze alle ongeveer op hetzelfde tijdstip wijzen.

1 Een exemplaar hiervan is voorhanden in de Bibliotheek der Hoogeschool te Leiden.

2 Zie hierboven blz. 564, 3e noot.

Wordt vervolgd.

OVER DEKORATIEVE KUNST.

De Heer J. R. de Kruyff, dien het Amsterdamsche Heerenboekjen bij mij inleidt als Officier der Eikenkroon, Ridder der Orde van Frans Jozef v. O. en Lid van het Beſtuur der Maatſchappij tot bevordering der Bouwkunst, heeft, ter gelegenheid der verciering van het gebouw der Nederlandsche Bank bij de Koningsfeesten, eene æsthetische theorie verkondigd [1], waar ik, in de onderſtaande regelen, eenige napluizing aan gewijd heb. Ik treed hier niet op ter verdediging der dekoratie van de Bank. Dit onderneem ik even-min als de verdediging harer illuminatie met dat drietal op zich-zelven ſtaande ſterren, aan wier ſchepping meer gas dan geest gefpendeerd is. Ik zoû zelfs mij niet eens heel gaarne de verdediging van het groote gebouw-zelf opgedragen zien, met zijn vooruitſpringend middenfront, zonder hoofdingang; maar ik kom op tegen het misbruik, dat, in 's Heeren De Kruyffs kritiek, van een ſchoon beginsel gemaakt wordt.

De Heer De K. deelt, in zijn luimig ſtukjen, een "recept" meê van hetgeen in een goede publieke verciering gevonden moet worden. In dat recept komen ingrediënten voor, die nergends overtollig zijn: bijv. "Evenwicht *en* harmonie tuſchen de verſchillende partijen; ſteeds zoo veel mogelijk natuurlijk materiaal, geen ſurrogaten; Rijkdom zonder overlading." Men zoû even goed kunnen zeggen, dat eene dekoratie — mooi moet zijn. Zoû er wel éen bastert-aptheker te vinden wezen, die met een gerust geweten in het recept "disharmoniën tusſchen de verſchillende partijen, zoo veel mogelijk ſurrogaten, rijkdom met overlading" op zoû nemen? Zulke voorſchriften zijn te vergelijken bij die

1 In het weekblad *De Amsterdammer* van 27 Apr. ll.

banale redevoeringen in kiesvergaderingen, waar de kandidaat plechtig verklaart, dat het hem flechts om het welzijn van land en volk te doen is, om orde bij vooruitgang! Net als of één fchepsel ter waereld belijden zoû, dat bij hém 's volks welzijn veel minder dan zijn partijbelang weegt, en dat hij achteruitgang of wanorde beoogt.

Indien echter de aanbeveling van harmonie en matigheid zoo uiterst redelijk en natuurlijk is, dat men het verkondigen der overtuiging, waaruit zij voortvloeit, haast eene groote overtolligheid mag noemen, — niet zoo onbetwistbaar en onfchadelijk zijn de andere dingen door den Heer De Kruyff voorgedragen.

Men mocht hopen, dat men nu toch eenmaal in een tijd leefde, waarin men maar niet volftaan kon den "stijle-Lenôtre" (lees: "style Le Nostre") te noemen, om bij alle deskundigen een minachtend glimlachjen en beteekenisvol schouderophalen uit te lokken. Die tuinman van Louis XIV, de schepper van Versailles, Trianon, het terras van Saint-Germain, de parken van Clagny, Chantilly, Saint-Cloud, Meudon en Sceaux, was een man van genie; en het is niet genoeg een onaangenamen indruk van de gefchoren taxis-boomtjens over het Y gekregen te hebben, om met lichtzinnigheid te fpreken over een zoo rijk begaafden geest, in wiens grootsche konceptiën de gratie eene zoo wel gewogen rol fpeelt en die, in de Eeuw van Lodewijk den Veertiende, met niet minder waardigheid eene eerste plaats inneemt dan Colbert, Turenne, Bossuet, Nicolas Poussin, Corneille, Racine en Molière.

Eer men met geringfchatting over André Le Nostre fpreekt, behoort men het vraagftuk te onderzoeken, welke de verhouding moet zijn tusfchen natuur en kunst, bij het aanwenden van natuurelementen voor kunstvormen.

De Heer D. K. fchijnt de leer dienaangaande nog tot geen punt van gezet onderzoek te hebben gemaakt.

Met prijselijken ijver ftaat de Heer D. K. het beginsel voor van Viollet-Le-Duc: *Toute forme qui n'est pas indiquée par la structure doit être repousfée.* Jammer maar, dat hij er in dezen

de ontoepasfelijkheid niet van voelt. Er is een hemelsbreed onderfcheid tusfchen het blijvende dekoratieve in de bouwvormen-zelven en de tijdelijke dekoratie, bij voorbijgaande feesten: het eerste behoort tot *l'art monumental*, het tweede tot *les arts somptuaires*. De fcheiding, gevallen tusfchen kunst en ambacht, federt het optreden der aristokratische Renaisfance, heeft tot naaste gevolg gehad, dat de kunstleeraars zich van het ambacht hebben afgekeerd en aldus de geheimen der vereierings-kunst hun vreemd zijn geworden.

Aan deze vervreemding zijn ftellingen te wijten als (*à-propos* van feest-verciering): 1. "Geen verwarring van verschillend materiaal. Het een of het ander." 2. "Altijd blijven in het karakter van het gebouw zelf, en de lijnen der gevel-constructie volgende, maar nimmer dwars en schuins doorsnijdend." 3. "Met groen en kleur aanvullen, wat een zuinige beurs indertijd belette te versieren door beeldhouwwerk of ornament."

Zoo veel woorden, — zoo veel blijken van misverftand ten deze.

De eerste ftelling is waarfchijnlijk gericht tegen de inderdaad zeer wraakbare verkeerdheid, op het éene materiaal de vormen van het andere toe te passen. In gegoten ijzer bijv. de vormen der fteenhouwerij na te bootsen, met ftroo, latten en pleister metselwerk; niet te voelen, dat geflagen ijzer, hout en fteen elk eene bizondere wijziging van ftijlvormen meêbrengen. Het ftreven van den Heer D. K., dat zich in deze waarfchuwing uitfpreekt, is zeer loffelijk, en een waarborg, dat hij, als architekt optredend, den goeden weg wil gaan. Maar bij de quæstie, die ons bezig houdt, komt deze fnippel der goede kunsttheorie niet te pas. Waarom zoû men of geen lover, vlaggedoek, latten, gasbekken, ballonpapier en lampions bij elkaâr mogen brengen? of bij (dekoratie!) geen ijzer met blik, ja met verzilverd papier, geen wapenleeuwen met verf of verguldsel mogen afbeelden?

Daar is een esfentieel onderfcheid tusfchen monumentale en dekoratieve kunst. Het is niet verboden, bij tooneeldekoraties *en cabinet*, echte fchoorfteenmantels en kasten op het tooneel te brengen; maar de Hemel beware ons toch voor "heuzige" bosfchen, muffe kelders, tobben met zeepfop (als in *l'Assommoir*).

De tweede ſtelling, omtrent de over-een-ſtemming der dekoratie met het charakter van het gebouw, zoû tot eene breedvoerige beſpreking aanleiding kunnen geven; maar wij moeten ons bekorten. Neen, de eerste vraag moet niet zijn: wat is het charakter van het gebouw, dat ik dekoreeren ga? maar: wat is de beſtemming der dekoratie? — Het charakter der Nieuwe Kerk bijv. is ongetwijfeld een godsdienstig charakter; maar de beſtemming der dekoratie is: het gebouw dienstbaar te maken aan de huldiging van een koninklijk echtpaar. Dat moet zich dus vóor alles in de dekoratie uitſpreken. Er kan hier daarom geen ſprake zijn van zoogenaamd "zuiver gestijleerde versieringen", en dat het "naaldgroen" bij den "kwadraatmeter" wordt aangebracht, is geen kwaad.

Het "groenmaken" is van ouds een ſymbolieke handeling, om leven en levensvreugde uit te drukken. In een der liefste vaerzen van Casper van Baerle vraagt hij — na dat Tesſelſchade de groote zaal van het Hooge Huis te Muyden vercierd heeft — "aan wien is dat te danken?"

"Doe ſey de Poeet: het is Teſſeltjens doen,
Die 't oude maeckt jonck, de ſteenen maeckt groen."

De geur van het ſparreloof ademt feestvreugde; gants groene priëelen zijn vervuld van een gezelligheid, die den bezoeker verheft en veelszins ſtreelt. Voor de ingang der Nieuwe Kerk, tot throonzaal ingericht, een portaal van levend groen te bouwen, — aan de Hoogeſluis door een groenen eereboog de toegang te openen tot een baan, die, aan weêrszijden met wimpel- of karteldragende masten bezet, met groenende borstweeringen voorzien is, — behoort dus een gelukkige gedachte te worden genoemd.

Zeer te-recht heeft de Heer Cuypers, bij het ontwerpen van zijne eerebogen ook voor het Rembrandtplein, zich onthouden van hier "zuiver gestijleerde" triomfpoorten op te richten, met behoorlijk geſchaduwde kolommen, naauwkeurig geëvenredigde taflementen, dragende attieken met bedriegelijk geſchilderde bâreliefs. De "gestijleerde" eerebogen van oud Rome hadden eene

monumentale, geene dekoratieve beſtemming. Het eigenaardig leven der dekoratieve kunst beſtaat niet in het dekoratief nabootsen van monumentale eigenaardigheden, maar het ademt in koncepties, die beſtemd blijken te zijn *de vivre ce que vivent les roses.* Dekoraties voor bizondere gelegenheden moeten den ſtempel dragen hunner tijdelijkheid. Daarom was het charakter van houtkonstruktie en behangerswerk in de bogen op het Rembrandtplein zoo te waardeeren [1].

Het is dan ook een dwaling te gelooven, dat girlande-versiering niet anders mag aangebracht worden dan ter plaatse, waar zij, bij ruimer middelen, tijdens den bouw in den ſteen-zelf zoû zijn uitgevoerd; girlanden zijn als draperiën, als kransen, als wapen- of ſpeeltuigen, dingen die tijdelijk opgehangen worden.

Het ophangen van ſlingers en kransen is een plotselijke en tijdelijke vreugdeopenbaring, en er is niets tegen, dat een be-

---

1 Het is jammer, dat de voor het Rembrandtplein beſtemde opſchriften aan de eerebogen onthouden zijn. Dit plein maakte zoo'n eigenaardig centrum tot de intocht uit. Wij zijn geen minder betwiſte glorie rijk, dan die de gantſche waereld om onze ſchilderſchool ons toekent. Hoe 'n gelukkige greep dus, het gevierde Vorstenpaar, ter helft hunner Amsterdamsche intocht, door den Prins der ſchilders te doen begroeten!

Nochtans heeft de Feestkommissie de beteekenis van het opnemen van Rembrandts monument in de hulde half doen verloren gaan, door de daarvoor beſtemde opſchriften achterwege te laten. Wij zijn in de gelegenheid die dichtregelen hier op te geven. Zij zijn uit de zelfde pen gevloeid, als de elders aangebrachte epigrafiën.

In Koningsglans en Schoonheidsſtraal
Beſpiedt de Prins van 't licht zijn heerlijkst ideaal.

't Heelal kwam Rembrandt hier begroeten;
Hij legt zijn roem aan koninklijke voeten.

Reik, Rembrandt, reik aan 't volk úw ſcepter, uw penceel,
Dán brengt het eerst zijn vreugde in ſprekend kunsttafreel,

In een der amsterdamsche bladen werd van de vier opſchriften der eerepoort aan de Hoogeſluis gezegd: "De drie eerste verzen zijn bijeengebracht door den Vondelvereerder Alberdingk Thijm, het laatste is van A. J. de Bull." Op goede gronden kan men mededeelen, dat dit bericht teneenen-male onjuist is. Bij een herdruk van zijn *Bibliotheek der Nederlandsche Anonymen*, zie de verdienstelijke Mr J. I. van Doorninck dus twee maal toe, alvorens hij zich op deze attributiën verlaat.

weegbare loverſlinger de rechte lijnen van een vensterraam doorſnijdt. Heeft men drie vensters, en wil men het middelste tijdelijk bedekken met een tropee of ander ornament — daar is niets tegen. Het moet alles het charakter van tijdelijkheid dragen. Er is niets tegen, als een beroemd man zijn intrek bij een burger neemt, dat den gevierde het ledikant van den burger geſpreid wordt, en dat de gastheer op de vloerplanken gaat liggen.

Hieruit volgt, dat het, ad 3^{m}, volſtrekt de roeping der dekoratieve kunst niet is "met groen en kleuren aan te vullen, wat (men gratis onderſtelt dat) uit hoofde der ſchraalheid eener beurs bij den bouw niet als beeldhouwwerk is aangebracht."

Vervalt dit beginsel, dan vervalt ook de lof, uit dien hoofde aan de verciering van het Huis onder 't zeil ("kommandantshuis") gegeven. Inderdaad is de band van groen, aangebracht ter affcheiding van den onderbouw, en de bekleeding der attiek met dat zelfde groen moeilijk te rechtvaardigen. Wat rechtvaardigt ook de aan het gevelfront afhangende vergulde knodsen of tamboermajoorsſtokken? Mager en bloô is de verdere verciering. Volkomen gepast is het aanbrengen van ſpiraalſlingers om kolommen; maar af te keuren het voorwenden van zulke kolomſlingers tegen de pilasters. Pilasters hebben opgehouden kolommen te zijn en verliezen derhalve dezer eigenaardigheid. Beter ware het geweest tegen die pilasters eenige wapenſchilden vast te maken, die men nu, zeer ten onrechte, tegen de penanten van de wijkende vleugels van het gebouw geplaatst heeft. Wapens zijn dingen, die uit moeten komen, en kolom- of pilasterſchachten zijn ſtijlen, volkomen geſchikt om er iets tegen op te hangen. Nu prijken die pilasters, welke te-recht het middendeel van den bouw bekleeden, met die ſchuine portietjens ſparregroen; en de blazoenen wijken tusſchen de vensters der vleugels van 't gebouw.

Ik wil hier deze aanmerkingen meê beſluiten. Ik herhaal de betuiging mijner vreugde, dat de bekwame Heer De Kruyff, die, o. a. voor de ſchikking der laatste Nijverheids-Ten-toonſtelling, aanſpraak heeft op ons-aller waardeering, zich een voorſtander van Viollet-Le-Ducs waarheidsſtelsel betoont; maar ik heb

niet onweêrſproken mogen laten, dat men dit ſtelsel in gevaar brengt, door het verkeerd toe te pasſen.

27 Apr. 1879. J. A. Alb. Th.

De Heer De Kruyff heeft in het weekblad, dat zijne beſchouwing over dekoratieve kunst had opgenomen, en dat ook mijne bovenſtaande kritiek geplaatst heeft (in zijn N° van 4 Mei), andermaal eenige denkbeelden ten beste gegeven, om het waarſchijnlijk te maken, dat hij het kluwen aan 't rechte eind heeft. Vele redenen weêrhouden mij van eene volledige repliek.

Ik neem er alleen nota van, dat de Heer D. K. zich ongaarne, wat hij noemt, door mij een *marque de bonne conduite* ziet uitgereikt;

dat hij niet aan Viollet-Le-Duc zijne erkenning van het hoofdbeginsel der monumentale kunst verſchuldigd is;

dat hij zijn afkeer van Le Noſtre (nu minder ſtreng geformuleerd) niet geoefend heeft bij de beſchouwing der Over-'t-Ysche taxisboomtjens;

dat hij, in eene diskusſie over æsthetische geheimenisſen, ter weêrlegging van zijne tegenpartij meent niet beter te kunnen doen dan zich op zijn "schoonheidsgevoel" te beroepen. Het is een eenvoudig middel, om voortaan alle æsthetische vraagſtukken op te losſen. Men gaat maar vragen, wat al of niet ſtrijdt met bet "schoonheidsgevoel" van den Heer J. R. de Kruyff;

dat hij meent, dat ik een ſpelfout gemaakt heb, toen ik ſchreef bâreliëf.

Van dat alles ſpijt mij alleen het laatste: want inderdaad — de orthografie is een mijner gevoelige plekken, en, bij al wat de Heer D. K. mij leeren wil, nu ook nog bij hem ter ſchool te moeten gaan voor de ſpelling.... Nee maar!....

Voor 't overige — wat mij betreft — *sans rancune*. Ik neem niets te-rug van hetgeen ik gezegd heb omtrent mijne waardeering. Mijn Hemel! men zal toch, in ons goed land, wel iets niet waar of niet mooi mogen vinden, zonder direkt geſlagen vijanden te wezen!

Einde Mei. A. Th.

MENGELINGEN,

van letterkundigen, socialen, staatkundigen en wijsgeerigen aard.

Den Heer A. Iſing, oud-mederedacteur
van den *Spectator*, thans inzender bij het zelfde orgaan,
in 's Gravenhage (op den aardbol, westelijk
Midden-Europa).

Elysium (*a costi* 20 Mei, 1879).

Beste Ising!

Weinig had ik gedacht, toen ik, bij gelegenheid der onthulling van Tollens' monument te Rotterdam, zoo dapper ijverde voor de wijding van een ſtandbeeld [1] aan Joost van den Vondel [2], dat er, reeds een twintig jaar later, een groote geest in ons gemeenſchappelijk vaderland zou opſtaan, die het duidelijk bewijs zou leveren, dat Vondel deze hulde geenszins verdiende; dat hij wel "groote verdiensten jegens onze taal- en letterkunde" verworven had, dat hij wel "die heerschappij [had] over den vorm, die het kenmerk van alle groote oorspronkelijke schrijvers *ſchijnt* te zijn", maar dat hij toch volſtrekt niet bij het getal onzer ware vaderlanders, die aanſpraak hebben op nationaal huldebetoon, behoorde gerekend te worden. Het moge een "onbescheiden vraag" zijn, of men Vondel "een getrouwe Hollander" kan noemen; — het antwoord van Mr Banck is niet twijfelachtig: het luidt: "NEEN!" met een' nadruk, als of men den reus uit

---

1 De ſchim van Dr R. C. Bakhuizen van den Brink vergeve onzen zetter, dat deze, uit gewoonte, in dit opſtel de *ſ* en *s* onderſcheiden heeft gelijk het in de *D. Warande* pleegt te geſchieden. Red.

2 "Aan het feestmaal ter gelegenheid der onthulling van het Standbeeld voor den dichter Tollens te Rotterdam, op 24 September 1860, werd door wijlen den Rijks-Archivaris Dr R. C. Bakhuizen van den Brink gewezen op de verplichting om binnen de hoofdstad des Rijks een *nationaal gedenkteeken* voor Vondel te doen verrijzen." V. Lennep, *Vondel*, XII, 622.

het Oude Amsterdamsche Doolhof ondervraagd had, wiens neenſchudden op mij, als kind, met de eigenaardige daarmede gepaard gaande ſchokken, een' zoo diepen indruk maakte. Mijne vergelijking is ſchilderachtig, maar ook waar: want de reus Mr J. E. Banck heeft, na eene ſtudie, die gij, mijn vriend, geprezen hebt (gij noemt hem "een ijverig lezer en kenner van Vondel's werken"), plechtig het navolgende verklaard: "Van het oogen"blik af, dat Vondel de beste kweekeling geworden is van "Leonardus Marius en andere jezuïten, — van dat oogen"blik af [ſints de Jezuiet Marius tot Vondel gezegd heeft, gij "zult mij voortaan zijn als een ſtok — *sicut baculus* —] van dit "oogenblik, wil ik wel bekennen, houdt hij [Vondel] op voor "mij een ſympathiek persoon te zijn. Mr. J. E. Banck."

Ziet gij, beste vriend, ge zult mij moeten toegeven, dat zulk eene verklaring eene daad is; en dat zulk eene daad meer zegt dan de beste argumenten. Reeds onze ouden zeiden: praetgens ſijn praetgens, maer doen is een dingh." En zeer teregt hebt gij de bevoegdheid van 's Heeren Bancks gezag boven bedenking geſteld, door ons te doen gevoelen, dat hij is "een ijverig lezer en kenner van Vondel's werken", op wiens ſympathie door de ſchim van Vondel de hoogste prijs behoort te worden geſteld.

Offchoon ik, in dit ſchimmenrijk, geen gevaar meer loop, dat *mij* geſchiede wat ik de gewoonte had, nog in levenden lijve zijnde, aan mijne verſlagenen te doen, ze namelijk op hun hoofd te zetten, bij de haren te trekken en dan in de oogen te kijken, om te zien, of zij wel goed dood zijn, — zoo vordert de voegzaamheid, de *good breeding* toch wel, dat ik, zelfs van hier uit, *amende honorable* doe, en mijn leedwezen betuige aan den Heere Banck, dat ik aanleiding gaf tot het oprigten van een ſtandbeeld voor een' persoon, die niet eens een "getrouwe Hollander" geweest is. Als dan ook op het voetſtuk van 's dichters monument lof gegeven wordt aan diens "karakter", — als de huldigende Commissie, met Koo van Lennep aan het hoofd (dien ik damee verzoeken zal dezen brief te contrasigneren) zoo vér gaat van (*à propos* van Vondel) te ſpreken van

"DEN ADEL VAN ZIJN KARAKTER",

dan wordt het pligt, al is het ter elfder ure, hier nadrukkelijk tegen op te komen.

Ik rigt deze mijne zelfbeſchuldiging en het voorſtel, dat er zoo ſtraks op volgen zal, tot u, Ising, omdat gij, met eene botheid die een' humoristisch' beſpieder van het menschelijk hart, als gij u (naar men mij zegt) vaak betoond hebt, — die een' geſchiedvorscher, als gij (zoo als ik hoor) ook al in zekere mate geworden zijt, — die een' voormalig' mederedacteur van onzen Spectator, weinig eer doet, — omdat gij, zeg ik (de ſchimmen worden ſoms wel wat langdradig van ſtijl), — omdat gij als getuigenis *à décharge* voor Vondel laat gelden, wat juist met zeven zegelen de beſchuldiging van den Heere Banck ſterkt en voor eeuwig bevestigt.

Wel hoe! gij doorſchouwt de *finesses* der zonen van Loyola niet? van Marius, Vondel, Niehusius, en hun geheelen aanhang?

Hoe is 't mogelijk? —

Gij doet zeer teregt opmerken, dat de hoofdpersoon in de *Leeuwendalers* de lieve *Hageroos* is, de dochter der Noord-zijde, die zich opoffert voor haren geliefde. Aan zijne minne-zangen, heeft zij, de fiere jageres, geen gehoor verleend, maar nu hij ſterven moet, werpt zij zich aan zijne borst en wil het eerst van den *Wildeman* doorſchoten worden. Dát is het mooije, groote, heroïeke karakter in de *Leeuwendalers*. Warner, de Noordeling, maakt zich wel ſchuldig aan haatdragendheid, maar wordt hierover door Volckaert, den Noorder Heemraad (zoo als gij ook hebt aangemerkt), zeer nadrukkelijk terecht gezet. Tevens merkt gij op, dat het min kiesche voorſtel, om zonder hoogere zending een Judithsrol bij den *Wildeman* te gaan vervullen, door een Zuiderling aan *Hageroos* gedaan wordt: in één woord: dat de Hollanders in de *Leeuwendalers* eene betere figuur maken dan de Brabanders.

Maar, beste Heer, hoe is 't mogelijk, dat gij dit als argumenten tegen den Heere Banck gebruikt? Ziet gij dan niet in, onnoozele! dat Vondel juist, om met écht jezuïtische ſluwheid zijne plannen, zijne voorliefde, zijne brabantophilie (zouden wij dat hier, met een elegante uitdrukking, noemen) te maskeeren, en om geen andere reden, de ſchoone rol aan de Noordzijde toebedeelt? — Had hij de ſchoone rol aan de Zuidzijde gegeven, — dan zoude iedereen terſtond zijne verraderlijke plannen doorzien hebben; maar nu heeft hij, vermoedelijk op raad van den Hollandschen Escobar, het Jezuïten-hoofd Marius, het zóó

aangelegd, dat het den ſchijn heeft, of hij het voor de Noordzijde opneemt. Wat zegt gij van zulk eene Tartufferie? — Kan er voortaan nog van adel van karakter, bij zoo veel dubbelhartigheid, ſprake zijn?

Ik zal u méér zeggen. Met de helderziendheid, die ons, in het ſchimmenrijk, eigen is, en met meer zekerheid dan ik ooit uit mijne beſtoven en vermufte archieven heb kunnen putten, kan ik u verzekeren, dat Leonardus Marius, reeds einde Februari 1647, in een der onderaardsche gewelven van het Ronde Beghijnhoff te Amsterdam in het holste van den nacht eene bijeenkomst gehad heeft met de zoogenaamde Moêrtjes van de Congregatie der Begijnen en daar tot een gezet punt van onderzoek heeft gemaakt, wat men Vondel op zou dragen bij gelegenheid van den verwachten vrede ten tooneele te brengen. Dáár werd het plan gesmeed, om een Lantſpel te doen vervaardigen, dat, onder de ſchoonſchijnende kleuren en geuren eener idyllische tooneelvertooning, den diepen haat zou aan den dag leggen, die de hollandsche roomschgezinden hun vaderland toedroegen.

Toen de hoofdpunten waren vastgesteld, — inzonderheid ook, dat Vondel ſchijnbaar de Noordzijde in 't gelijk zou ſtellen, werden al de vrouwelijke leden van Loyolaas verderflijk genootſchap tot de vergadering toegelaten: vooreerst al de in zwarte kappen gehulde dochteren van Sint Ursula en Sint Begga, die zich onder den zoet-klinkenden naam van Begijntjes verbergen: als daar zijn de ſchoonſchrijfster Aeltgen Jans vande Poel, de zangeres Annitye Vechters, voorts Heyltgen Pieters, Cornelia Arens, Marijtgen Willems, Marretge Cornelisdr. (de moeder van den kapelaan) enz. Aan die vergadering nam ook deel de door u genoemde "weduwe van den zeeofficier Alard Krombalck", hoewel den Heere Banck uit mij onbekend gebleven oorkonden gebleken is, dat Vondel en "de welbekende Tesſelſchade" omstreeks dezen tijd van elkander "verwijderd" [1] raakten, ook hare zuster Anna met haar beide zonen en al wat verder, zoo van "geeſtelijck als weerlijck", tot de Ultramontanen van die dagen betrokken kon worden. Tegen den morgen werd Vondel binnengeleid, door Pater Augustinus van Teylingen en door den hooger aangeduiden kapelaan "Menheer meester Harman" [2], en hier wer-

1 *Spectator*, 3 Mei. 2 Zie A. Th.-s *Volks-Almanak*, 1857, bl. 236.

den den diep gevallen dichter de noodige instructies gegeven voor dat ſchandelijk Lantſpel, bij welks verschijning, zoo als Mr J. E. Banck zoo nadruklijk verklaart, "de aftocht uit de Amsterdamsche stelling in de richting van den Moerdijk door Vondel in hoofdzaak volbracht werd."

Inderdaad — het doet goed aan het hart — ook van ſints lang verscheidenen, dat de dichter, die eenmaal den Roskam en Rommelpotſtok zoo meesterlijk hanteerde, en dien ik, voor mij, ook altijd in later dagen nog den roem heb gegeven de kracht en de bitterheid van zijn' geest in het hekeldicht met een' klasſieken geur te hebben uitgedrukt [1], nu eens in al zijn onhollandsch Jezuïtisme aan de kaak wordt geſteld. Ik heb, wel is waar, nooit kunnen inzien, dat gelijk de Heer Banck aangeeft, het Roomsch-Catholicisme van te "cosmopolitischen" aard is dan dat zijne belijders den eernaam van "trouwe Hollanders" zouden kunnen verdienen; maar ik geef geheel toe, en beweer thans nadrukkelijk, dat iemand, die een zoo jezuïtisch ſtuk als de *Leeuwendalers* ſchrijft, aan de overzijde van den Moerdijk t'huis behoort, en voortaan niet meer tot de nederlandsche vernuften in algemeenen zin behoort gerekend te worden.

Niettemin, het is een verlies: want als men de zaak dieper indenkt, wordt men, ondanks de verontwaardiging, die zich van elken regtgeaarden Hollander, bij de tentoonſpreiding van zoo veel geveinsdheid, meester maakt, getroffen door het ongemeene talent der vinding. Immers — iedereen weet, dat er in 1647 geen zweem van antipathie tegen Spanje meer bij de Hollanders aanwezig was. De animositeit tusſchen de landgenooten van Murillo en Rembrandt, van Ravesteyn en Velasquez, van Cervantes en De Brune, van Calderon en Hooft is pas in de XIXe Eeuw weêr opgerakeld als een oratorisch middel in de handen der anti-papisten en als een technisch voor de dichters, die de antithese van *Spanje* en *Oranje* voor geen geld wilden prijsgeven. Men had, op het frontespies dat het monument bij uitnemendheid dier dagen — het nieuwe ſtadhuis van Amsterdam — versierde den Vrede in top verheven; en men kon aan Vondel niet opdragen (zoo min de Schouwburghoofden als de Begijntjes) tegen eene Mogendheid te gaan declameeren, met welke men eerlang

1 *Stud. en Schetsen*, I, bl. 72.

allerlei verbonden sluiten zou. Maar daarom juist verraadt de keuze der inrichting van het gelegenheidsſtuk zoo veel bekwaamheid. Ik geef toe — *tant pis.*

Eer ik nu overga tot het voorſtel, dat ik aan 's Heeren Bancks afdoend vonnis verbinden wilde, moet mij nog eene hulde van het hart aan die letterkundigen, welke vóór, en nu mét den Heer Banck, in de *Leeuwendalers* eene verheerlijking van de zaak des Spaanschen Konings gezien hebben: het zijn (behalve Koo van Lennep, die mij zoo even verzocht hem buiten het geſchil te laten) in 't bijzonder de Heeren Jonckbloet, Verwijs en — *last not least* [1] — BANCK. De eerzame A. S. Kok is een ſlachtoffer van Vondels momaangezicht, van den bedriegelijken ſchijn, geweest, en komt "met den meesten nadruk voor 's dichters (Hollandsch) patriotisme op", waarmeê onze argelooze vriend en voormalige mede-redacteur Jan ten Brink inſtemt: "de poëetische lieflijkheid eener figuur als Hageroos, werpt een gewicht in de schaal, 'twelk van overwegende zwaarte is" [2].

Blijkbaar echter zijn deze Heeren *dupe*, in de hoogste mate dupe. Wie, trouwens, is tegen de ſchijnheiligheid opgewasfen van het kroost van Xaveer?

Mijne hulde dan aan Jonckbloet (wiens mokerſlagen op Vondels monument trouwens reeds ſedert lang in dit Elysium weêrklonken), mijne hulde aan Eelco Verwijs, die, met de fratsen van Ober-Ammergau, de architectuur van den Dom van Keulen en de ſentimenten van den Keulenaar in één vonnis van verwerping zoude kunnen formuleeren, mijne hulde aan den jeugdiger Mr J. E. Banck: niet alleen voor de ontmaskering van den Agrippijner, maar vooral voor den kieschen vorm, waarin zij deze rechtspleging voltrokken; door, namelijk, voor te wenden, dat Vondel, met zoo vele woorden, in de *Leeuwendalers* de Zuidelijken in het gelijk ſtelt: daardoor ſparen zij den ouden man den blaam van met zulke verfijnde sluwheid, als werkelijk het geval is ge-

---

1 De nog onder u levende Prof. Veth is, herinner ik mij wel, de eerste Nederlander geweest, die deze uitdrukking bij ons gebruikt heeft. Sedert, zoo hoor ik, komt zij voor bij alle liefhebbers, die verdacht willen worden eenige nachtwaken aan Shakeſpeare te hebben beſteed. Ik ben anders geen vriend van dergelijke geknotte citaten; maar er ligt iets aandoenlijks in, uitdrukkingen (wélke ook) te gebruiken, die ons een geliefden verlaten kring herinneren. B. v. d. B.

2 In mijn *Gids*, 1864, IV, bl. 123.

weest, zijne bedoelingen verborgen te hebben. Zij beſchuldigen Vondel wel van gemeene zaak te maken met de Zuidzijde, maar brengen de verontſchuldiging bij, dat dit, in hem, den Antwerpenaar, niet te verwonderen, ſchier niet te misduiden valt.

Zie, dat is edel, dat is grootsch! Vondels figuur moet aan de deur worden gezet: maar op de zachtste wijze. Die letterkundigen willen liever den ſchijn hebben niet te kunnen lezen, dan Joost van den Vondel al te zeer onder hun oordeel te verpletteren. Nu ſchrijven zij hem toe met zekere ridderlijkheid zijne onhollandsche gevoelens te hebben lucht gegeven en verkondigd, en ſtappen alleen over de zwarigheid heen, dat uit deze interpretatie de ſtompzinnigheid op te maken valt van de amsterdamsche regenten van 1648, die evenmin iets van zulk eene royale oorlogsverklaring bemerkt, als zij het geringste van Vondels nu door mij ontmaskerd verraderlijk opzet begrepen hebben.

Dat is kieschheid; dat is zelfverloochening! Eere aan dat edel drietal!

En nu mijn voorſtel: Na dat Dr Van der Linde — nu nog weêr laatstelijk in dat fraaije, zoo geleidelijk en ſmaakvol geſchreven, dure, dikke, Duitsche groot-oktavo-deel, bewezen heeft, dat Laurens Coster de drukkunst niet heeft uitgevonden, heeft men gewenscht 's mans ſtandbeeld te laten ſmelten, en daaruit een monument voor Frans Hals te laten gieten. Ik veroorloof mij dit hervormingsplan eenigzins uit te breiden. Ik ſtel voor: al of niet in den zelfden ketel met Laurens Coster, ook het ſtandbeeld van Vondel te laten ſmelten en daarvan te maken een ſtandbeeld voor Mr J. E. Banck, den reusachtigen "Geist, der kühn verneint".

Ook de zedigste verdienste heeft aanſpraak op eene eerekroon.

Wees zoo goed, beste vriend, dit plannetje eens in overweging te geven op het eerstvolgend Letterkundig Congres. — Is het waar, dat dit op het interesſante eiland Schiermonnikoog gehouden zal worden?

De Schim van "Bakkes".

PAUWELS FOREESTIER aan den Redakteur der "Dietsche Warande".

Buikfloot, 10 Juni, 1879.

Amice,

"Pauw," herhaalt Mieken mij om den anderen dag, "je bent de man niet meer van vroeger: "je hebt wel altijd, in vergelijking met je amsterdamschen vrind (die trouwens ook zoo veel jónger is!) je door eene zekere mate van bedaardheid onderſcheiden; maar je kon vroeger toch nog wel eens met groote levendigheid op- en uitvaren, als de buitenwacht het je al te drok maakte; je ergernis ſloeg nog al eens gaauw een hevig toontjen aan, als ze 't je maar niet naar den zin konden maken; en nu leît het boekie van Jorisſen al drie weken op 'et rekkie; je hebt het goed doorgelezen — het is opengeſneden van het begin tot het end — maar de tabaksrook is er al weêr ofgetrokken, en je hebt nog geen woordtjen aan Alberdingk geſchreven om 'em te troosten over die bejegening.... Hij zal denken, dat je 't heelemaal met Jorisſen eens bent."

Aldus mijne goede huisplaag. Wij beginnen, bij het klimmen der jaren, wel een beetjen te krukken; ik zet wel bijna geene pen meer op het papier; maar ik lees toch nog al veel. Wat zal een ingezetene van dit heldere dorp, die niet hengelt, niet veel ombert, in jaren niet meer getimmerd heeft, zijn dwarsfluit wijslijk ter zijde heeft gelegd, — wat zal hij ook al veel anders doen, in de etmalen dat er geen koepons te knippen vallen, — dan te lezen en op te nemen of te verwerpen?

Ik verdenk u, mijn waarde, van de ſlechte ſints een jaar of drie door mij aangenomen gewoonte niet meer alle hollandsche littéraire boeken te lezen, die er uitkomen. Ik weet, hoe je specialiteit je ter harte gaat en die in æsthetiek en kunsthistorie een beetjen op de hoogte wil blijven, dient er wel andere dingen voor op zij te zetten: ten minste als ik zoo reken naar de buitenlandsche boeken, die ik hier en daar aangekondigd zie, en de berichten, die dag- en weekbladen mij onder de oogen brengen.

Ja, mijne vrouw wil hebben, dat ik je met eene bewogen ſtem zal ſpreken over het boekjen van Jorisſen, getiteld *Palamedes en Gijsbreght van Aemstel, kritische studiën*, dat je misſchien nog niet kent.

Maar het is moeielijk. Men kan de dingen kwalijk behandelen

zonder ze te noemen, en eer ik u het vuilnis toon, dat de Heer Jorisſen naar u heenwerpt, zou ik wel haast geneigd zijn, op zijn zondaagsch, mijn eenige paar zomerhandſchoenen aan te trekken.

Toch dient 's mans bedrijf wel aangeduid te worden.

Ik begin met het minste, maar mij het naaste: het betreft een tijdperk, waarin ik nog al eens deel had aan uwe oefeningen. De Heer Jorisſen is nog "jeugdig"; het is hem dus niet euvel te duiden, dat hij van onze vroegere *faicts et gestes* weinig gehoord heeft. Kort en goed — uw heele periode *Kunstkronijk*, *Spektator*, en *D. Warande* -54—70 ignoreert de Hoogleeraar; iets dat een historicus niet mooi staat.

Hij zegt, dat gij alleen æsthetiek hebt geſchreven in ſommige "beoordeelingen", die "uitmuntten door hoogheid en zekerheid van toon", maar "tevens een" groot "gebrek aan degelijkheid verraadden". Vermoedelijk heeft de Hoogleeraar hier het oog op uwe analyse van zijn boek over Huygens, waar hij zoo weinig "ſaecx" in gevonden heeft, dat hij onmiddelijk het tweede deel ter perse zoû gelegd hebben, indien uwe "afkeuring, die geheel lag buiten de eischen der kunst", hem niet alle lust ontnomen had om zijne onderneming verder af te werken. Gij hebt het dan ook heel bont gemaakt ten opzichte van den Heer Jorisſen: want met u was geene diskusſie mogelijk: gij kunt, zegt de ridderlijke Heer J., "geen ridderlijken ſtrijd voeren: want daartoe zijn eerlijkheid en fatsoenlijkheid hoofdvereischten". Hoe bevalt u dat? Bovendien wie kan met u ſtrijden? Gij bezigt een "ſtijl", die de betreurenswaardige afſpiegeling is van uw [gebrek aan] "opvoeding, stand en beschaving" (bl. xxv). Hoe wilt ge dan dat de zeer fatsoenlijke Heer Jorisſen, de man van "stand en beschaving", zich met u zal meten? En dat is nu juist het onedelmoedige van u, dat gij de lieden aanvalt, en weet dat zij zouden derogeeren met tegen u den degen te trekken. Voelde de Heer J. zich maar in eene minder hooge ſfeer geplaatst, wat zijne "opvoeding, stand en beschaving" betreft, — dan ging 't nog aan. Nu zijn zijne handen gebonden.

Ook onder anderen, om dat men bij u (zegt hij) "nergens de hand van den man van wetenschap" voelt; gij zondigt door eene ongewone mate van onkunde; en gij kunt zelf nagaan, hoe onaangenaam het is door zulk een onkundig persoon, een persoon, wien "— men behoeft het niet te herinneren — studie vreemd

is" (bl. xxx) zoo vreeslijk op zijn nummer gezet te worden, als gij 't u met den Hoogleeraar Jorisfen in uwe kritiek van zijn Huygensboek en Gijsbreght-artikel onderftaan hebt. Gij "zuigt maar van alles uit uw duim", "naar waarheid wordt door u niet gevraagd", en "geen plichtsbesef dringt u ooit u rekenschap te geven van de kwestien, waarover gij het waagt te schrijven." Ziet ge, waarde vriend, dat zijn, alle, leelijke dingen, die de Heer Jorisfen daar opfomt, en het moet u dus niet verwonderen, dat "Van Lennep (in der tijd) de schouders over u ophaalde". De twaalf deelen van zijn Vondel zijn daar, zegt de Heer Jorisfen, om te bewijzen, dat Van Lennep niet de minste waarde aan uwe bijdragen en wenken hechtte, en het alleen zijn "hoffelijkheid" was, die hem den fchijn deed aannemen uw vriend te zijn en u met hoogachting te bejegenen (bl. xiii). Gij, mijn waarde, gingt als een onbekende rond door Nederland, toen gelukkig het „literarisch monument" der Vondeleditie in 1854 tot ftand kwam en gij u daaraan "vastklemde" "om met Van Lennep en Vondel omhoog te klimmen." Die klem- en klimpartij heeft de Heer Jorissen van beneden af ftaan aan te ftaren; en heeft gemeend u dit, bij deze gelegenheid, eens geducht onder de neus te moeten wrijven.

In de aanteekeningen, die de Heer Jorisfen geeft op den herdruk zijner "kritische studie" op den *Gijsbreght*, zegt hij verfcheidene malen, dat gij van eene erge kwade trouw zijt: kortom, vriend, uw charakter, uwe opvoeding, uw "stand en beschaving" en dus nu natuurlijk ook uwe kennis en zedelijke invloed zijn beneden kritiek. Eene kritiek fchrijft de Heer Jorisfen er dan ook niet van, want dit onderftelt: opmerken, onderfcheiden en betoogen. De Heer Jorisfen verklaart maar, beweert maar, ftelt eenige frazen tusfchen aanhalingsteekens, zonder te zeggen waar hij ze van daan heeft, en wenscht dan, wanneer hij u uitfcheldt voor al wat leelijk is, op zijn woord geloofd te worden. Hij vreest niet, dat het geleerde publiek, het fatsoenlijke publiek, het eerlijke publiek, het publiek van "stand en beschaving" naar bewijzen zal vragen: die heeft men van zulk eene geleerde, fatsoenlijke, eerlijke, ridderlijke, befchaafde "Standesperson" niet noodig: maar hij vreest, dat men niet gelooven zal dat hij 't zoo erg meent, en daarom herhaalt hij zijne befchuldigingen twee, drie maal met den meesten nadruk.

Kortom: het is er náar met u aan toe. Maar gij hebt een deelgenoot in uw lijden. Als de Heer J. zegt, dat bij u "Het doel de middelen rechtvaardigt" (bl. xxx) en dat de "middelen, waarvan [gij u] bedient, te onrein zijn om iets anders dan verachting te wekken", ſtaat gij niet alléen op het door Prof. Jorisſen voor u opgericht ſchavot te pronk. Gij hebt een lotgenoot; zie maar even op zij: het is de grijze Vondel. "Hoe! grijze," zegt de Heer Jorisſen, "alsof hooge leeftijd een brevet van verdienstelijkheid geeft"! (bl. xiv). Uwe "partij" (de Heer Jorisſen ſchrijft u eene partij toe) heeft Vondel tot "slachtoffer" uitgekozen, tot "speelbal" (bl. xiv). Zekere onhandige ultramontaansche tirailleur, die zich "aanvallen tegen de maatschappij der 19e eeuw" ſchijnt veroorloofd te hebben, heeft Vondels werken daarbij als "schroot" gebezigd; "de dichter der 17e werd in den strijd van onze dagen betrokken"; (Hebt gij daar veel van gezien? — ik niet. Nu, in ieder geval: nu) "werden de oogen geopend voor het anti-nationale, dat er in zijn (Vondels) geschriften is, voor de bedekte wijze, waarop" die veinzaart, die onverlaat, "ons volk, onzen strijd en de beginselen, die [dezen] leidden, in ongunstig daglicht heeft gesteld, terwijl hij den schijn aannam slechts literarische kunststukken te willen scheppen." Valschheid, trouwloosheid, oneerlijkheid, — ziedaar dus ſchering en inſlag van Vondels bedrijf en van het uwe. Beide hebt gij groote liefde voor de kunst voorgewend; op uw naaste omgeving hebt gij door ongeëvenaarde fluwheid een indruk weten te maken, als of de kunst, de ſchoonheidsdienst u levensadem geworden was: uw meester is niet "verſlingert aen aeloude en bloende treurtooneelen"; van verrukking kan bij u geen ſprake zijn; neen, neen, "de liefde voor zijn lant is elck niet aangeboren"; Vondel was in de leer geweest bij den Jezuïetenhoofdman Leonardus Marius (conf. Banck), en gij bij den Hemel weet wie: maar Nederlanders zijt gij geen van beiden: daartoe ontbreekt het u te zeer aan eerbied voor het "volk", voor den "strijd", en voor de "beginselen" van Prof. Dr Theod. Jorisſen, den man, die, naar zijn eigen onwraakbare getuigenis, de onbewezen en onbewijsbare "wetenschap", met hare "erkende wetten" (bl. xxv), "opvoeding, stand en beschaving", benevens eene groote hoeveelheid "eerlijkheid en fatsoenlijkheid", vertegenwoordigt.

Enfin! wij willen er ons hoofd bij neêrleggen. Ik heb het niet

overtollig gerekend, ook buiten den kring van 's Heeren Lomans *clientèle* (die per cirkulaire de goede lieden attent heeft gemaakt op het ketelmuziek, dat Prof. Jorisſen onder de vensters van den Redakteur der *Dietsche Warande* ging uitvoeren), aanteekening te houden van de mooie dingen, door den Heer Jorisſen ter dezer gelegenheid gedebiteerd.

Mieken brengt me daar juist mijn glaasjen Madera, met het onvermijdelijk biscuitjen (de goeje!). *Santé.*

Uw vriend

P. F.

P. S. Heb-je gezien, hoe je vrind Boelen je in zijn beſcherming neemt? Het bloed kruipt toch waar het niet gaan kan. Je hebt misſchien wel vernomen, dat in het weekblad *De Amsterdammer* eene novelle geplaatst is, getiteld "Niet mooi"; maar je hebt misſchien niet gehoord, dat gij in het "naspel" van het "drama" ook nog een rol te vervullen krijgt. Vier jonge-luî brengen het ſtukjen ter ſprake, dat je aan eene van Vondels lievelingsfiguren gewijd hebt,

> "Die door den zwier der leden toont
> Wat waerdigheit daer binnen woont."

Hun oordeel over de "Zegepraal der Schoonheid" is in 't geheel niet malsch; maar de auteur der novelle, die bij het geſprek tegenwoordig is, verkiest "in dit gezelschap te zwijgen" om dat "hij nog al houdt van den schrijver van het opgevoerde stukje". Zoo kom-je er dan nog al redelijk af, dank zij die onthouding van je ouwe vriend Boelen, die, toen je, vroeger, alle weken een uitbrander kreeg van de *Fakkel* of van de *Waakzaamheid*, zich niet ontzag, *à la barbe* van alle papenvreezers, dagelijks aan de Beurs een praatjen met je te komen maken; en daarom zeg ik: het bloed kruipt waar het niet gaan kan. Minder duidelijk is mij echter het beeld der wateraders, waar de æsthetikus en de moralist naar graven en die niet tot elkaâr mogen komen. P. F.

EEN JONGE VLAAMSCHE DICHTER. — Reeds menigmaal is in dit tijdschrift hulde gebracht aan die belgische geleerden en kunstenaars, welke, tegen den algemeenen geest van het officieel onderwijs in, een goed deel huns levens offeren aan de handhaving der heerlijke overleveringen hunner vlaamsche

voorouders in taal en kunst. Soms geheel onvoorbereid wordt het belgisch publiek door grootere en kleinere werken verrast, waaraan de schoolvorming volstrekt geene schuld heeft; verrast, gelijk de wandelaar in een bosch plotseling eene plant ontdekt op een plaats waar er gisteren nog geen spoor van was. Een soort van schrik moet hen bevangen die in 't vooroordeel tegen vlaamsche letteren en kunst zijn opgevoed, wanneer weder eene vrucht van dien ouden boom nedervalt; het moet een schrik zijn als die van den soldaat wanneer eene kogel, van eene zijde waarvan hij niets vermoedde, hem op eens het been wegschiet en hem bewijst dat nog elders kracht en overleg bestaat dan alleen op dat punt waarop zijn geweer gericht was. Waardoor die schrik? Wel, om dat het waar is wat Göthe zegt: "Wir sind gewohnt dasz die Menschen verhöhnen was sie nicht verstehn."

Er behoort moed en kracht, er beh oort jeugd en edel zelfvertrouwen toe, om zich over dien mogelijken hoon henen te zetten. Dien moed, die kracht hebben velen bewezen, welke, in de laatste jaren, aan de belgische hoogescholen maar vooral aan de hoogeschool van Leuven zich vrijwillig aan de studie der aloude nationale, katholieke, vlaamsche overleveringen — letteren en beschavingsgeschiedenis — hebben gewijd. Hun zij eere!

Albrecht Rodenbach, van wien wij hier bizonder willen spreken, kwam vóór een paar jaren aan de Leuvensche hoogeschool; hij bouwde voort op de uitmuntende grondslagen van taal- en letterkunde, die op het klein seminarie van Rousselare in West-Vlaanderen waren gelegd en heeft ons nu verrast met een drama in vijf bedrijven, waartoe het epiesch en christelijk gedicht Goedroen (waarvan in Nederlandsch idioom niets is overgebleven) hem aanleiding gaf. Wel volgde hij niet slavelijk den inhoud daarvan, maar putte daaruit wat hij voor zijn doel — de schildering der aloude karakters van 't laatste heidensche volk aan de kusten van Vlaanderen, en hunnen onafhankelijksheidszin tegenover de Romeinen — passend achtte.

Eene schets van den inhoud in den eigenaardigen Westvlaamschen tongval moge hier het best den geest van het werk teruggeven.

GUDRUN, SPEL IN V BEDRIJVEN.

I. Sedert drie eeuwen ligt Noordergallie in de macht der Romeinen, doch van vader tot zoon hebben de afstammelingen der oude koningen van Moer-

land eeuwige veete gezworen. De oude Wate, hun laatste afstammeling, hoopt eene kanse gevonden te hebben Moerland tegen de Romeinen te doen opstaan, daar de keizers Diocletianus en Maximianus Carausius, eenen Moering, aan het hoofd eener vlote komen te plaatsen met last de plunderende noordsche wikings van Moerlands kusten af te weren. Hij raadpleegt de runen over zijnen ontwerp, doch bekomt tot antwoord dat Moerland zal gered worden door houwe trouwe. Eene tweede maal de runen lezende, dezen keer wegens de jonge Gudrun, Carausius' dochter, bekomt hij hetzelfde antwoord, vervloekt die gretende onverstaanbaarheid van het Noodlot, en besluit op zijn eigen te betrouwen en de kanse te wagen. Des onderhandelt hij met Carausius, doch Carausius, die van zijnen kant het ontwerp in het hoofd draagt keizer van Noordergallie te worden, en wilt niets wagen en verduikt voor alle zekerheid zijne plannen. Wate vervloekt hem als verbasterden Moering en kondigt hem den krijg aan wegens de Moerings die hij, Wate, zal weten op te hitsen. Intusschentijd belooft Carausius, gedurig met zijn ontwerp bezig, de hand zijner dochter aan eenen zijner tribunen, den galloromein Allectus, als aanmoediging zijner getrouwigheid, en schenkt de vrijheid weder aan Herwig, den zeekoning der Wikings die hij bevecht, door Ortwin, zijnen zoon, krijgsgevangen genomen, hopende aldus de Wikings eens op zijnen kant te hebben. Gudrun ontvlucht Allectus in het haar opgelegde huwelik en steekt in zee met Herwig, allicht door Carausius achtervolgd aan het hoofd zijner vlote.

II. Herwig vindt zijne Wikings weder doch herinnert zich al met eens, op het woord van Wate, dat de Wikings-wetten hem verbieden Gudrun op zijne snekke mede te voeren. Te midden de wanhope en ontsteltenissen door dat nieuws veroorzaakt ontscheept Carausius met zijn leger. Te midden den slag vecht Herwig met Ortrois doch brengt Gudrun bij haren vader weder. De Wikings sluiten vrede met Carausius die zich aanstonds, zeker hen als bondgenoten te hebben, keizer van Noordergallie doet uitroepen. Gudrun wordt op nieuw aan Allectus verloofd.

III. Carausius komt eene zege te behalen langs de kusten van Britanie op de roomsche keizers. Herwig, om reden van Gudrun in Britanie gebleven, heeft hem in den slag het leven gered. Te midden der zegepraal komt Allectus aan het hoofd van een leger in het kamp toe en meldt dat hij Boonen verloren heeft en dat de Wikings, waaronder Ortwin, Carausius' zoon, krijgsgevangen genomen door den vijand ter zwarte zee gevoerd worden. Wate veropenbaart aan Carausius en aan Herwig Allectus, verraad. Herwig wilt zijne Wikings gaan opzoeken en steekt in zee spijts Gruduns wanhope. Carausius bereidt zich Allectus te straffen, toen deze eenen opstand in het kamp verwekt: Carausius op het punt den opstand meester te geraken wordt verraads vermoord en Allectus, tot keizer uitgeroepen, krijgt Gudrun in zijne macht.

IV. Gudrun op eene villa gesteld door Allectus moeder en zijne zuster bewoond, herdt in alle slach van mishandelingen liever dan Herwig ongetrouwig te zijn, en weigert zelfs zich door eenen jongen romein te laten verlossen. Op den oogenblik dat Wate, van alles wanhopend, zich doorsteken wilt ontscheept Herwig met Ortwin en met de Wikings. Hij vindt Gudrun te midden den nacht op den oogenblik dat zij, ontsnapt, door slaven ter villa wordt wedergesleurd en zit haar achterna. Ortwin volgt met de Wikings door Wate aangevoerd.

V. Op den oogenblik dat Gudrun, te midden een feest, het hoogste gevaar

loopt van wege Allectus, breken de Wikings in de villa. Herwig verlost Gudrun, Wate hare gezellinnen. Allectus ontsnapt, maar heel zijn hof wordt vermoord. Op het voorbeeld van hunnen zeekoning, die van zijne wedergevonden geliefde niet meer scheiden wilt, besluiten de Wikings Moerland als hun land te verkiezen en kiezen zich vrouwen onder de gezellinnen van Gudrun. Ortwin huwt Gellia, Allectus' zuster, die Gudrun in haar ongeluk troostte. Wate, in de worsteling gekwetst, verstaat den zin van het antwoord der runen en sterft gelukkig Moerland herboren en vrij te zien.

Het zou, geloof ik, onnuttig zijn eene kritiek van een werk te schrijven dat onzen nederlandschen lezers eerst later door den druk zal bekend worden. Wij zullen niet er van spreken waarom 't ons voorkomt dat b. v. de moord op Carausius gepleegd niet den gewenschten indruk maakt, daar Allectus, zoowel als Carausius eenen verraderlijken rol spelen; ook niet — hoe zeer wij gewenscht hadden dat in het stuk nog meer licht op Wate ware gevallen, en de herinnering aan het ontluikende christendom nog wat sterker ware gekleurd geweest: de karakters zijn zoo regelmatig ontwikkeld, vele tooneelen zijn zoo sprekend van menschenkennis en edele vinding, die der samenkomst van Herwig en Gudrun zijn zoo r e i n e n d i e p g e v o e l d, dat het werk welhaast eene eereplaats op ons nederlandsch schouwtooneel zal innemen. Terwijl het hs. van dit werk nog ongedrukt ligt heeft de jonge dichter eenen kleinen bundel "Eerste gedichten" (Rousselaere, J. de Meestere, 50 centen) uitgegeven, waaraan wij niet minder onzen lof brengen. Het is eene verzameling van stukken, die pleiten voor het warm godsdienstig gevoel, de kleurrijke en reine verbeelding des jongen dichters.

Daarin komen twee bladzijden "Zeegezichten" voor. Ten eerste de woorden van Gudrun, in de eenzaamheid gesproken, eenige oogenblikken vóór dat zij het strand haars vaders zal ontvluchten.

> Hoe glanst in 't zonnelicht de blauwe zee
> onmeetbaar — O hoe groot — hoe schoon — hoe schoon —
> Och, waarom weene ik nu? De lucht is rein,
> de zee is blauw, het glimt het duinenzand
> in bakerenden zonnesching; 't is alles stil;
> de bare alleen der rustelooze zee.
> zingt zoet en vreemd in zwijgende eenzaamheid.
> En moet ik daarom weenen? Ben ik droevig?
> Neen. Vreugdig ook niet. 'k Weet niet hoe ik ben,
> noch hoe de ontroering heeten die mijn keel
> beklemt en daar iets snikken doet, terwijl
> de tranen in mijne oogen perelen.

Ten tweede een tooneel op het Winkengers eiland, het oogenblik dat Gudrun aldaar met Herwig aankomen zal. De krijgslieden spreken:

By Raan! een donderslag!
De nacht rijst stormenzwanger aan de kimme.....
De bare grauwt, onrustig rolt de zee,
de lucht betrekt, het waait een felle wind,
en meeuw en zeegiér vliegen angstig strandwaarts:
het broeit een ongeweerte. — Hoor! het zeerot
begint reeds. — En de doove donder nadert,
— Een weêrlicht! — Het begint. — De hemel toornt.
— In zee, in zee!

Als Herwig met de half doode Gudrun in den arm aangekomen is, bedaart het onweder. Gudrun, na eene wijle uit hare bezwijming opkomende, ziet allerlei vreemde voorwerpen om zich heen en bewondert de stilte der nacht:

O zie, wat vreemde nacht!
Een wolk gelijk een zwarte draak drijft langzaam
van voor de zilvren mane, en zilverachtig
glijdt zachtjes een onduidelik wolkenschof
den nevel in die lucht en zee versmelt.
Een aardig schemerlicht wiegt op de zee.
En lijke een reuzenrij aan strand gezeten
daar rijzen duinen, donker, onbeweeglijk,
maar rillend soms en trillend of het ware
wen op hun donkerheid een lichte sching
komt zweven van de vuren uwer wikings.....
O zie, daar is de maan, de wolke is weg;
Zij schingt, zij schingt op ons en op den strande.....
O zie, hoe schoon.... De wolken trekken weg
en zilverig zwemt de mane in zuiveren hemel
De baren dansen, glansend, schitterend.
De zee ligt als met perelen bestrooid,
die zij al wiegen tintelen doet. De duinen
staan half verlicht en werpen lange schauwen
op 't bleek verlichte strand.... Is dat niet schoon?
Ik zie zoo geern den manesching. Gij ook?
Doch 't scheen mij nooit zoo zoet als nu. Toe, laat mij
hier nog wat liggen in dit zacht gesching....
Ik weet niet, maar 't dunkt mij 't spreekt ons iets
aan ons getween van uit dien schoonen nacht.
Het overstroomt mijn ziel van vreemd genot,
zoo ongewoon, zoo zalig — dat ik weene.

Als verdere proeve diene nog het volgende:

DE AREND.

De koninklike vogel, op
der rotsentop gezeten,
heeft grootsch en kalm de zon bezien
en d' hemelen gemeten.

Maar sluikend en venijnig komt
de onedele slang gekropen
en spiedt. En op den oogenblik
dat hij de vlerk wijd open

zijn vlucht reedt naar zijn koninkrijk
in 't glanzend zonneschingen,
gelijk een vere prangen hem
verraderlike ringen.

Almachtig stijgt hij in de lucht
door zonneglans beschongen;
maar pijnlik lekt hem de open borst
't venijn van vurige tongen.

Stijg voort, o edele Eerzuchtige,
uw breede baan doorvaard,
en dat hij bijge — 't is uw lot —
die lage Eerzuchtigaard.

Leuven. Dr. P. Alb. Th.

Librairie C.-L. van Langenhuysen, Amsterdam, Cingel, N° 434.

BULLETIN PÉRIODIQUE

DE LA "DIETSCHE WARANDE".

Tome XIe. (Nouvelle Série, T. II) — N° 6.

A MADAME LA DOUAIRIÈRE H., NÉE MARY B.,

à Estavayer-le-lac, en Suisse.

Chère amie,

QUand la première fois je visitai le Rhin et que la charmante petite Angéla me montrait le chemin, sur le versant du Godesberg, d'où l'on pouvait le mieux jouir de la vue du *Siebengebirge*, elle me raconta, avec la plus jolie voix du monde, la légende du Drachenfels. Quand, avec bien des changements de couleurs, elle avait terminé sa narration, je lui demandai: "Si le dragon tôt ou tard reviendrait?" — "Non," me dit-elle, "il ne revient plus." — "Comment le sais-tu?" lui demandai-je. Allant devant moi, elle se retourna vivement et me dit, d'un air parfaitement convaincue: "Es steht im Buch." Francesco (mon compagnon de voyage) et moi nous avons souri, à cette réponse si naïve. Il est très vrai, du reste, qu'une chose imprimée jouit d'une plus grande autorité qu'une chose simplement écrite. C'est cela qui m'engage à vous faire avoir de mes nouvelles au moyen de la presse mécanique de la maison van Langenhuysen.

Vous avez la bonté de vous plaindre de mon long silence; mais vous le faites à l'occasion d'une bonne lettre bien fournie, que j'avais eu l'avantage de vous adresser. Cela n'est pas joli. Vous savez que vous avez infiniment de l'esprit; mais peu-à-peu j'atteins l'âge où l'on fait auprès des femmes moins de cas de la beauté et de l'esprit que de la bonté, et vous m'avouerez.... Quoiqu'il en soit, pendant les mois que nous avions le privilége de vous avoir sous notre toit, vous avez fait amplement connaissance avec le Bulletin français de ma revue, et même votre étude de ma langue maternelle me fit concevoir la légitime espé-

rance que sous peu vous alliez prendre place dans le rang des Sévignés de la Hollande... J'y aurais perdu l'élégant anglais et l'habile français de vos nouvelles épistolaires et aussi un prétexte pour vous mettre au courant de mes petites besognes littéraires au moyen de la plume de... telle et telle célébrité settecentiste, taillée à ma façon.

Je reprends le fil de mon bavardage un peu plus haut. L'imprimé surpasse en valeur la chose écrite. Voilà ce qui me décide à vous adresser la parole de la présente tribune.

La *Dietsche Warande*, pour en revenir à nos moutons, continue toujours à paraître. Malheureusement mes occupations obligatoires m'interdisent tout-à-fait une publication périodique. Le n° paraît quand sa toilette est prête, comme un véritable Pharaon des temps anciens, qui ne se souciait pas de la maxime que l'exactitude est la politesse des rois et qui n'avait de code somptuaire que son bon plaisir.

Les dernières livraisons, conjointement avec celle qui paraît aujourd'hui, ont gratifié le public néerlandais:

1° d'une série de nouvelles études sur la vie d'un prédicateur franciscain du XVIe siècle, nommé Broeder Cornelis Adriaensz. van Dordrecht. C'est M. Th. J. I. Arnold, un bibliographe de grand mérite, qui s'est chargé de la réhabilitation complète de ce pauvre prêtre, outrageusement calomnié par une série d'écrivains comme on n'en a guère vu défiler comme témoins à charge dans une même cause. C'est l'exemple le plus remarquable que je connaisse d'un faux bruit, qui prend consistance comme une avalanche et finit par ne plus être discuté. La logique serrée de M. Arnold ne laisse pas au mensonge la moindre chance de se sauver; c'est un réseau d'arguments imperméables. En outre l'étude de M. Arnold renferme de précieux renseignements pour l'histoire de l'art néerlandais.

Le rév. père Van Hoogstraten continue ses études sympathiques sur Bilderdijk; et un officier de mes amis, très habile théoricien et cœur chaleureux, nous donne une appréciation de certains détails de la triste question d'Atjeh.

L'opinion publique dans les derniers temps s'est beaucoup occupée de la question des "Rijks-adviseurs voor kunstzaken". C'était un comité, nommé par le gouvernement, qui veillait contre le vandalisme, surveillait les nouvelles constructions et

par ses correspondants, vrais sentinelles postées par tout le pays, entretenait un courant d'idées artistiques et patriotiques.

Malheureusement *a narrowness of mind* qui n'a jamais fait défaut dans notre bon pays, quand on croyait que la bande noire, *alias* les Jésuites, étaient en marche, s'est emparé de quelques-uns de nos organes et ils se sont mis en tête que les "Rijks-adviseurs" ne voulaient rien moins que "romaniser la plaine" et chasser les Protestants du pays au moyen d'un retour à l'architecture néerlandaise d'un peu avant 1566 (!). Quoique dans le Comité la grande majorité n'appartint pas à l'Église catholique, le pétard lancé à propos a eu son effet et la fin de l'histoire a été que le Comité a été dissout. Le "Nederlandsche Spectator", qui auparavant applaudissait aux efforts et à la tendance des "Rijks-adviseurs", se croit un Clément XIV, abolissant la Compagnie de Jésus. Plus ordinairement il se pose en Cardinal Bembo, mais son Hellénisme est encore bien plus intraitable que celui du célèbre protégé de Léon X.

On a dit un mot de tout cela dans la revue.

D'autres causes encore y ont été débattues. Le 5 Fév. dernier nous avons célébré le 200me anniversaire de la mort de Vondel. Nous avons eu de belles fêtes. Mais après, quelques beaux-esprits se sont mis à refléchir, et ont encore cru reconnaître dans ces solennités l'ouvrage des révérends pères Jésuites! Ils se sont mis à feuilleter leur Vondel, et ils ont fait la découverte que Vondel aussi était un fier Jésuite. Les bourgmestres d'Amsterdam qui ont assisté à la représentation de la pastorale dramatique, que Vondel avait composé à l'occasion de la paix de Munster en 1648, et tous les littérateurs qui ont apprécié la tendance impartiale des "Leeuwendalers" (c'est le nom de la pièce) ont été trouvés en défaut, en tant qu'ils n'avaient pas flairé le Jésuitisme se faisant jour dans cette composition. Plusieurs gens de lettres, qui manient la plume avec une certaine grâce, se sont mis à sonner du cor pour donner l'éveil au peuple hollandais au sujet des tendances "anti-nationales" de son grand et cher Vondel. L'on distingue dans le nombre M. J.-E. Banck, célébrité millionnaire habitant La Haye et M. le professeur Jorissen, honnête savant, mais peu poli et peu profond, demeurant à Amsterdam.

J'ai permis, que dans les dernier numéros de ma revue ces Messieurs fussent rappelés à l'ordre.

Différentes notices de nature historique que je dois à l'obligeanee de M. M. Génard, Gezelle, Brouwers, Redtenbacher et P. Alberdingk Thijm ont concouru à compléter le 2me volume de ma nouvelle série.

Voilà, chère amie, le succint inventaire de la *Dietsche Warande* des derniers temps. Après avoir traité du "Jardin", il faut encore vous entretenir de la Maison. J'ai la satisfaction de vous dire

. . . . . .

Soyez bonne, et ne tardez pas à m'écrire.

Comme toujours, votre très dévoué ami,

J. A. A. Th.

RÉALISME ET CONFUSION.

Causerie esthétique sur quelques tableaux de la GALERIE VERLAT.

(*Suite du* N° 5.)

Ce réalisme effrayant jure d'une manière choquante avec les autres parties du tableau, dans lesquelles le peintre ne pouvant étouffer plus longtemps son sentiment d'artiste se rapproche des anciennes traditions. Le Christ, ceux qui l'entourent et tout le fond du tableau se trouvent dans une lumière plus douce et plus harmonieuse que la scène infernale que nous venons de décrire. La tête du Sauveur, son maintien, son expression de tristesse et de résignation sont nobles et pleins de sentiment. Tandis que le réalisme du premier plan ne parle qu'à la vue, frappe et effraye, l'artiste ici s'adresse à la pensée, à l'âme du spectateur. Eh bien, le croirait-on? tout en reconnaissant qu'il eut été difficile de faire autrement, M. Lagye le lui reproche; il regrette (p. 14) que Verlat soit resté involontairement l'homme de la tradition byzantine, qu'il ait donné au Rédempteur des traits idéalisés et une barbe blonde „au lieu de faire de son Christ un homme du pays, un Arabe".

Dans son amour pour les types indigènes, M. Lagye paraît oublier que les Israëlites n'étaient pas des Arabes; ce n'est que six à sept cents ans plus tard que les Arabes sont venus en Pa-

lestine. Pourquoi un Arabe, et pourquoi pas un Turc, un Mohométan, au teint de cuivre et de bronze, avec forte barbe noire et coiffé d'un beau turban? c'eût été encore bien plus crâne et plus nouveau.

Du reste M. Lagaye trouve, aussi bien que nous, que le réalisme de l'avant-scène jure avec le caractère idéaliste des autres parties et cherche une explication qui soit d'accord avec ses idées. Verlat aurait-il voulu souligner, dit-il (p. 15) "seulement l'aveuglement éternellement vrai et brutal de la folie humaine brisant l'instrument de sa future guérison et reléguer dans un cadre presque symbolique l'épisode religieux qu'il ne pouvait reconstruire que d'idée?" Le peintre fut peut-être bien surpris en lisant ces lignes qui veulent lui donner une idée quasi-philosophique qu'il n'a pas eue, et qui d'ailleurs n'est qu'un embrouillamini complet. Le sujet est historique, les personnages du second et du troisième plan sont vivants aussi bien que ceux du devant de la scène, ils sont inséparablement liés les uns aux autres. Vouloir représenter les uns en réalité et les autres en rêve aurait été une confusion de plus dans les idées. Mais quel peut alors avoir été le motif, la raison, la cause qui a porté le peintre, peut-être sans qu'il s'en soit rendu compte lui-même, à placer dans un même tableau des scènes conçues dans des ordres d'idées si différents? Comment un artiste capable de faire et les unes et les autres a-t-il pu se décider à placer au premier plan tant de choses horribles, comment a-t-il eu le courage de les soigner avec amour pour en faire ressortir tous les hideux détails ; pieds souillés de boue et de poussière, haillons troués, visages monstrueux rendus plus monstrueux encore par l'expression de rage et de cruauté? Pourquoi fallait-il que Barabas et les siens soient les personnages importants du tableau, tandis que relégué au second plan le Sauveur semble n'être là que pour expliquer la scène de fureur, au lieu d'être lui-même le commencement et la fin, l'âme de tout l'épisode? Tous ces désaccords et toutes ces bizarreries de conception sont les suites de la confusion des idées d'une tête qui s'efforçant à faire de la philosophie religieuse n'arrive qu'à faire de la politique de parti. Cette grande composition historique en cache une autre qu'il faut voir à travers et qui se passe non pas en Palestine, non pas à Jérusalem, mais de nos jours, en Belgique, à Anvers. Ces bandits, cette canaille repré-

sentent les idiots, les cléricaux, les catholiques. Ces prêtres et pharisiens sont le clergé catholique poussant une canaille aussi bête que cruelle et méchante à la rage et le Christ n'est que la personnification du parti du progrès, du libéralisme; de ce parti sage et modéré qui souffre en silence et dont les membres ne désirant pour eux-mêmes ni richesses, ni emplois, sont toujours prêts à se sacrifier, à donner leur dernier centime, leur peau et leur sang pour le bien-être, la civilisation du peuple; de ce parti enfin, qui placé par sa haute intelligence et sa science profonde bien au-dessus de tout ce qui ne pense pas comme lui, n'a d'autre ambition que de délivrer par le glaive lumineux de la libre pensée et du progrès un troupeau d'imbéciles des ténèbres dans lesquels l'église et ses noirs serviteurs les plongent jusqu'au cou!

Voilà le vrai sujet et voilà aussi pourquoi la scène infernale du premier plan inspirée par la haine de parti devait être la scène principale de ce tableau. Et pour que l'on ne puisse nous accuser de chercher des idées que le peintre n'a pas eues et de lui prêter des intentions qui ne furent pas les siennes, nous citerons le texte explicatif, non plus de M. Lagye mais de M. Verlat en personne, tiré d'une lettre écrite de Jérusalem et dans laquelle il donne lui-même l'explication de ses idées. Cette lettre nous la copions.

"Voici mes deux titres et mes deux thèmes, écrit-il, Vox populi et Vox Dei."

"La première toile représente le Christ devant le peuple qu'il veut émanciper et sauver et qui lui préfère Barabas. Quand je dis le peuple, j'entends les „stokslagers" [1] du temps, instruments

---

1) "Stokslagers" veut dire, qui frappent avec des bâtons. Toute la Belgique est partagée en deux grands partis politiques, les cléricaux et les libéraux, gueux ou libres penseurs, qui se disputent le pouvoir et qui dans les grandes villes, comme Anvers, se querellent jour et nuit. Il y a quelques années après des réunions tenues dans des cafés ou des estaminets, les partisans échauffés par les discours à effet et la boisson se rencontrèrent dans les rues d'Anvers et en vinrent aux mains. Il parait que la police arrêta plusieurs personnes parmi lesquelles se trouvèrent quelques hommes du peuple armés de batons et appartenant au parti clérical. Depuis ce jour tous les journaux libéraux appelèrent les cléricaux „stokslagers" et prétendirent que les prêtres soudoiaient des hommes du peuple et les armaient de bâtons.

Lors des élections de 1876 les cléricaux triomphèrent. Pendant plusieurs jours il y eut à Anvers des troubles assez graves. Les adhérents du parti libéral brisèrent à coups de pierres les carreaux de plusieurs maisons où les cléricaux

aveugles des scribes et des pharisiens. Le Christ représente le progrès, il combattait une religion et des prêtres corrompus. Aussi au lieu de lui faire grâce a-t-on donné à un assassin le pas sur lui."

"Vox Dei — Cette fois le Christ vient juger les hommes à son tour. Il tend la main droite aux persécutés, aux martyrs de l'idée et de la science, à l'esclavage, à l'infortune. Il repousse de l'autre le despotisme, l'intolérance et la croyance aux idoles."

Après ces lignes tout commentaire ultérieur devient inutile, on sait à quoi s'en tenir. Avions nous tort en disant que les recherches historiques que M. Verlat est allé faire en Palestine n'ont produit qu'un mélange des types et sites d'aujourd'hui avec les idées soi-disant philosophiques que nous prêchent tous les jours les journaux libéraux de la Belgique. Dans le Vox Dei ces idées sont encore plus nettement mises en vue, "Charles Verlate, dit M. Lagye, nous initie plus complètement encore à la pensée de son œuvre qui est toute de réaction contre les tendances faussées du catholicisme contemporain" et nous ajoutons, que l'on croirait voir une page d'un des grands journaux d'Anvers ou de Bruxelles mise en formes et en couleurs sur la toile et destinée à parader dans une manifestation de gueux la veille d'un jour d'élection.

Sur le tableau central... car il faut savoir que le peintre a choisi pour cette composition la forme de triptyque, d'un retable d'autel; choix assez maladroit car le Vox populi et le Vox Dei, qui par leurs titres devraient n'être qu'un, ne sont même pas pendants; choix d'autant plus maladroit qu'il a quelque chose de provoquant et d'ironique, tandis qu'il existe plus d'un retable pour lesquels tout cœur d'artiste doit avoir le plus profond respect; mais quand on veut faire le philosophe et le savant on ne pense

---

tenaient leurs réunions. A la maison des Jésuites tous les carreaux furent cassés.

En 1878 les élections furent favorables au parti libéral et le ministère clérical dut se retirer. Il n'y eut aucun trouble. Les libéraux pour chanter leur victoire distribuèrent des pamphlets de toutes sortes. Nous en avons vu plusieurs dont un, encadré d'un bord noir, était une invitation aux obsèques des cléricaux que l'on nommait faux électeurs, crétins, calotins etc. Ce joli morceau était imprimé en français et en flamand.

Nous donnons ces détails historiques tels qu'ils sont, pour expliquer le sens du mot "stokslager" employé par M. Verlat et pour que tout le monde puisse en apprécier la juste valeur.

plus à ces choses-là. Nous disons donc que le tableau central du Vox Dei représente le Christ ayant à ses côtés St Jean Baptiste et St Pierre et venant à son tour juger les hommes. Sur les compartiments latéraux nous trouvons tous les grands mots de guerre du libéralisme que nous a déjà fait connaître la lettre citée tout à l'heure. C'est d'abord Galilée passant ses mains tremblantes à travers les grilles de son cachot, type adopté et cent fois repété de la science persécutée; ensuite l'esclave noir, un aveugle et une paralytique représentant naturellement l'esclavage et l'infortune. De l'autre côté se trouvent le despotisme, l'intolérance et la croyance aux idoles, représentés par un César romain, par des moines aux traits farouches et sournois brandissant la torche des buchers et par des prêtres payens venant d'immoler un agneau. Nous ne discuterons pas ces idées à la mode du jour, répétées et rendues trop souvent pour avoir encore le mérite de la nouveauté; nous dirons seulement que pour faire sensation, pour attirer des spectateurs et leur argent, l'idée de représenter des moines armés du flambeau des auto-da-fés est, malgré son peu de nouveauté, un trait de génie pratique qui ferait honneur à un entrepreneur de représentations, mais que l'on ne peut admettre ni même supposer chez un artiste. Il vaut mieux sans chercher une suite d'idées logiques, se borner à constater une fois de plus l'étrange manière de prêcher la tolérance et la paix par des reproches et des sarcasmes continuels.

Replaçons nous sur le terrain artistique que les lettres explicatives de M. Verlat nous avaient obligés de quitter un instant et commençons par reconnaitre que ces deux volets ou tableaux latéraux sont admirables d'exécution; toutes ces têtes ont l'expression que le peintre a voulu leur donner; que cette expression soit celle de la souffrance ou de la méchanceté, elle est toujours parfaitement réussie. Il y a dans ces deux volets une énergie merveilleuse et ayant dû abandonner la malheureuse idée de rendre aussi photographiquement que possible un modèle pris au hasard, l'artiste se révèle et prouve par ces deux peintures qu'il pourrait, sans perdre son exécution magistrale, sa force et son brillant, être bien plus que réaliste.

Les figures du tableau central, quelque soit l'habileté de la main qui les a tracées et brossées, sont la preuve la plus complète de cette confusion d'idées que nous avons déjà fait remar-

quer. Ici il n'est plus question d'un sujet historique, mais entièrement imaginaire, dans lequel les personnages ne sont plus des hommes faisant telle action à tel moment, dans un lieu désigné, mais la personnification des idées dont ils ont été les défenseurs ou les propagateurs. Les personnages des volets, qui ne font avec eux qu'une seule et même composition, appartiennent à d'autres âges et à d'autres pays. De même aussi le Christ, St Jean-Baptiste et St Pierre, qui d'ailleurs ne se sont jamais trouvés ensemble, venant juger le monde appartiennent tout-à-fait au monde idéal. L'Empereur romain du volet gauche n'est pas tel empereur, mais le symbole de la tyrannie exercée non pas à Rome mais partout où il y a eu des tirans, aussi bien en Italie qu'en Allemagne et partout ailleurs. Les moines incendiaires ne sont pas tels et tels, mais la personnification d'une idée, le nègre n'est pas un nègre connu ayant vécu, mais le symbole de l'esclavage exercé sur des hommes blancs aussi bien que sur des marrons et des noirs. Pourquoi faut-il que ce Christ revenant, non pas en martyr, mais en juge suprême et s'adressant à tous les hommes de tous les pays et de tous les siècles, passe en Palestine plutôt qu'ailleurs et ait les pieds souillés de boue et de poussière comme le dernier des va-nus-pieds? Pourquoi ce mélange de l'idéal le plus élevé et du plus trivial réalisme, pourquoi cette confusion d'idées? N'y avait-il d'autre vêtement à choisir, plus en harmonie avec la noble et divine personnalité du Christ faisant justice, que cette ignoble couverture de laine à raies rouges si matérielle-ment rendue qu'on la croirait prise à un hôpital militaire. Et le St Jean et le St Pierre: sont-ce là le prédicateur et le gardien de la doctrine du Christ, méritant de paraitre à ses côtés quand il juge les hommes? Même dans une scène historique ces deux ignobles figures n'auraient pu représenter ni l'Apôtre ni le Précurseur. M. Verlat semble n'avoir voulu représenter dans St Jean que l'homme du désert, et au lieu de nous donner un homme extraordinaire, ne vivant pour ainsi dire que d'idées et d'inspiration divine, il nous a donné un sauvage, un vrai brigand des prairies presqu'entièrement nud et que l'on craindrait de rencontrer seul dans un lieu écarté. La figure de St Pierre conçue dans le même ordre, ou plutôt dans le même désordre d'idées, n'est pas plus belle. Pour les auteurs du tableau et de la brochure, l'Apôtre qui abandonna tout pour suivre son maître et qui, fidèle serviteur de

sa doctrine, donna sa vie pour elle et mourut en martyr, n'est "que celui qui devait renier son maître et dont la mystique dynastie a mis la conscience humaine à de si rudes épreuves" — (page 16) voilà tout! Aussi est-il représenté appuyant son bâton et son large pied sur la pierre symbolique sur laquelle s'élèvera l'Eglise. Toute la figure est grossière, le visage n'a d'autre expression que celle de l'entêtement. Si, pour le St Jean, le peintre a pris quelque vagabond des environs de Jérusalem pour modèle, il parait s'être rappelé, pour le St Pierre, le type du plus têtu des porte-faix de la ville d'Anvers. Pour un Simon le pêcheur, avant sa vocation, ce type eut peut-être été pardonnable, mais ici, pour l'Apôtre faisant partie d'un groupe idéal et marchant à la droite du Seigneur qui vient juger les hommes, ce type est tout-à fait impardonnable et déplacé. Jésus-Christ, nous le répétons, revenant en Juge suprême de tous les âges et de toutes les nations, n'appartient plus à l'histoire, mais au domaine de l'idéal; c'est l'Homme-Dieu dans toute sa gloire et dans toute sa puissance et divinité; les personnages que l'on place à ses côtés partagent sa gloire et si, pour les faire reconnaître, il est nécessaire de leur donner la forme humaine et quelques symboles ou quelques signes qui rappellent leurs vies et leurs actions, il n'est pas moins nécessaire et logique que leurs figures soient idéalisées, et les détails individuels doivent non-seulement ne pas nuire, mais contribuer à la glorification de ces personnages placés en dehors de l'histoire. Avoir voulu être réaliste à outrance, dans un sujet idéal faisant le milieu, le centre d'autres groupes symboliques, est sur le terrain artistique une confusion d'idées aussi impardonnable que celle du savant et du philosophe qui cherche à faufiler ses opinions politiques sous les versets de l'Évangile.

Malgré tout le talent et toute l'habileté dont le peintre a fait preuve comme exécutant, nous ne pouvons voir dans le Vox Dei qu'une page de politique de parti. Un artiste ne devrait pas faire de ces choses-là.

Une dernière observation concerne le geste des bras du Christ. Deux idées complètes, précises et entièrement contradictoires, peuvent se suivre immédiatement et être le corollaire inévitable l'une de l'autre mais ne peuvent naître ensemble au même instant. On ne peut exprimer à la fois deux sentiments entièrement contraires; on peut passer spontanément de l'un à l'autre

mais quelque court et insaisissable que soit l'intervalle, les deux idées et les deux expressions seront toujours séparées. Le peintre ne pouvant représenter qu'un seul instant, point mathématique dans la durée du temps, ne peut rendre que l'expression d'une seule idée, d'un seul sentiment; d'autant plus que l'immobilité de la représentation donne quelque chose de stable et d'arrêté à ce qui dans la nature ne dure souvent qu'un instant. Nous ne parlons pas de sentiments vagues et analogues, mais de sentiments complets, précis et tout-à-fait contraires; tels que condamner et approuver, aimer et haïr, bénir et maudire. Tous les grands maîtres qui ont représenté le Christ jugeant les hommes ont évité cet écueil des deux expressions contraires.

Le plus souvent le Seigneur a les bras étendus ou levés; le jugement est rendu et il en ordonne l'exécution, tandis que les anges le proclament; d'autres fois il se tourne vers les élus et leur adresse les mots de benédiction. M. Verlat a voulu réunir les deux expressions. Son Christ a le bras et la main gauches levés horizontalement pour repousser les groupes du volet gauche tandis que l'autre bras tombant appelle à lui les personnages placés à droite: les deux mouvements rendant deux idées absolument contraires et impossibles à réunir dans une même figure, s'annulent réciproquement et manquent tous deux de complément: l'expression du visage. Ne pouvant sourire à droite et réprimander à gauche, l'expression du visage est nulle et n'explique en rien le mouvement des bras, qui privé de ce concours, devient raide et insignifiant. Cette faute, que l'on ne saurait excuser dans la figure principale de toute la composition, est encore la suite de ce réalisme cherché qui veut tout faire voir et ne rien laisser à l'imagination et qui voulant mettre le doigt sur tout, surpasse les limites de la représentation possible.

Nous sommes bien loin de vouloir condamner le réalisme toujours et quand même. Tout dépend du sujet, et nous préférons, par exemple, de beaucoup les animaux réalistes de M. Verlat aux moutons de salon d'Eugène Verboekhoven. Ce que nous condamnons toujours et quand même c'est le réalisme outré, cherché et fait exprès. Expliquons-nous. Une pierre, une bête, une fleur, dont les formes extérieures sont seules intéressantes, peuvent être copiées individuellement et rien que pour elles-mêmes; là le réalisme est à sa place. L'artiste ne doit pourtant pas oublier

que l'art est l'expression de la pensée humaine par des formes palpables, et qu'une imitation parfaite et complète perdrait tout intérêt et ne serait plus qu'un second exemplaire de l'objet représenté. Une fleur en papier, en zinc, en biscuit, tellement bien rendue qu'on la croirait véritable, n'aurait plus aucune valeur artistique et ne serait qu'une seconde fleur n'ayant pas plus de pouvoir sur nous que la fleur primitive; elle serait même moins intéressante, car elle aurait perdu notre amour; cet amour né des soins donnés à sa naissance et à son développement et de la crainte de la voir se faner et périr le lendemain. Indépendamment donc du bon gout qui nous défend de choisir un modèle laid, c'est-à-dire une réalité malade et en désordre, le réalisme a des bornes même dans la représentation d'objets n'ayant d'intéressant que leurs formes extérieures. Dans la figure humaine c'est bien autre chose encore. Là les formes extérieures doivent exprimer l'invisible, beaucoup plus intéressant qu'elles-mêmes. C'est la pensée, l'âme, le cœur que l'on veut voir sous les formes visibles. Quand la réalité du moment, locale et individuelle concourt à faire sentir et comprendre l'invisible il faut être réaliste; quand au contraire la réalité nuit à l'expression de l'invisible elle doit lui être sacrifiée ou plutôt il faut en choisir une autre. Et plus le personnage représenté est, pour ainsi dire, l'incarnation vivante d'une pensée, plus l'artiste doit idéaliser, c'est à dire: chercher dans la nature les formes les plus capables d'exprimer cette pensée. L'artiste plus encore que le poète ou le littérateur. Les derniers peuvent dire que tel homme laid et repoussant était bon et généreux. Si le peintre, voulant représenter cet homme, ne fait que rendre ses traits laids et repoussants et ne sait pas choisir l'instant où les qualités du cœur donnent au visage quelque expression qui les fait ressortir, il ne nous donnera jamais qu'un homme laid et repoussant et personne ne se doutera de la bonté de cet homme. Le portrait en photographie d'une personne qui nous est chère commence toujours par frapper la vue par l'exactitude des formes mais ne nous satisfait ordinairement pas. Il laisse un vide, tandis que le portrait peint, quoique toujours moins exact et moins fini partout, nous cause souvent un plaisir beaucoup plus grand. C'est que la photographie nous donne, sans aucune interprétation, les traits d'un visage, qui, forcé d'être immobile à un moment donné, n'exprime aucune pensée, aucun sentiment,

tandis que le peintre étudie son modèle, le fait parler et tâche de saisir le moment où son âme anime ses traits. Si ceci est vrai pour un portrait, dans lequel la ressemblance est la principale qualité voulue, à bien plus forte raison ce sera vrai quand il s'agit de figures et d'un sujet historique et encore plus pour un sujet symbolique, tel que le Vox Dei où chaque personnage devient l'expression d'une pensée, d'un caractère. Un peu de réalisme sera toujours utile pour rappeler l'humanité et donnera aux figures un plus grand pouvoir d'impression, car l'homme aime à se reconnaître. Dans un sujet historique, lorsque les types individuels et les détails de localité sont connus, il faut en tirer parti pour augmenter l'aspect de vérité, et contenter le raisonnement autant que le sentiment, mais tous ces détails réalistes de costumes, de types, de sites, etc. n'ont qu'une importance secondaire, et doivent concourir à rendre la pensée principale. S'attacher à reproduire la laideur, les défauts, les difformités et tout ce que la réalité a de trivial et de hideux peut être excusable, quand on veut représenter des scènes obscènes de guinguettes et de cabarets, à condition pourtant que ce réalisme soit plus naïf que savant et jamais fait exprès. Adrien Brouwer, Jan Steen et tant d'autres ne se sont certes pas gênés et personne ne leur en fera jamais un reproche; pourquoi? parce que leur réalisme est sans prétention à sa place et concourt à l'expression des scènes qu'ils ont voulu rendre. Vouloir donner aux personnages d'un sujet historique, religieux ou symbolique un aspect de vérité, en faisant ressortir ce que la réalité a de laid et d'ignoble, c'est nuire à la noblesse, à la dignité du sujet, de la pensée, c'est faire preuve de mauvais goût et avilir son œuvre.

Les artistes du moyen âge, surtout ceux des écoles hollandaise et flamande, avaient aussi leur réalisme. Sans étudier l'histoire du costume et sans rechercher les types historiques et nationaux ils ont representé dans leurs admirables tableaux les personnages de l'Évangile en costumes de leur temps et ont pris pour modèles leurs compatriotes et leurs contemporains. Si l'on veut c'est un défaut, surtout pour nous qui sommes habitués maintenant à l'exactitude des costumes. Pourtant ce réalisme ne fait aucun tort à la dignité de leurs œuvres, parce qu'ils choisissaient dans la nature qu'ils avaient sous les yeux, les types et les costumes qui exprimaient le mieux la naïveté, la noblesse, la grandeur.

Exprimer la pensée, le caractère des personnages était pour eux le but principal; ils ne souillaient pas les pieds du Seigneur de boue et de poussière et la Madonne de Holbein n'est pas moins superbe que les vierges de Raphael.

Idéaliser c'est donc chercher et choisir dans la nature les formes extérieures qui rendent le mieux la pensée, et éviter tout ce qui peut nuire à l'expression de cette pensée. Quand l'idéal s'écarte de la nature et veut être plus beau qu'elle, il devient conventionnel, théatral et faux. Le réalisme, qui ne voit dans l'homme que les formes corporelles de son modèle, est tout aussi faux. L'homme n'est pas seulement un corps de chair et d'os; l'invisible chez lui, c'est à dire l'âme, la pensée, le caractère, les passions qui l'animent, tout cela est bien plus important que les formes du corps. Pour exprimer cet invisible il n'a pas seulement ses formes extérieures, mais aussi le son de la voix, sa manière de parler, ses gestes et ses mouvements, qui réunis et correspondant avec les formes visibles, qu'elles animent, corrigent et complètent, forment cet entier que l'on appelle l'individualité personnelle de chacun. Le poëte, le littérateur peut nous décrire toutes ces différentes expressions de l'invisible tout aussi bien que les formes visibles, non pas à un instant donné, mais dans tout le cours de leur durée. L'artiste dramatique les imite et les représente; son œuvre, il est vrai, ne reste pas, mais au moment de son existence elle a la voix et le mouvement, elle est vivante.

Le littérateur et l'acteur ont infiniment plus de moyens que le peintre, qui ne dispose ni de la voix, ni du mouvement, et dont l'œuvre acquiert par son immobilité un caractère tout différent de celui de la nature; car la vie est un mouvement continuel. Le peintre ne pouvant rendre qu'une partie de la vérité, tombe dans le faux, quand il met cette partie à la place de la totalité. Il doit donc modifier de manière à ce que les formes visibles qu'il rend fassent sentir et comprendre l'invisible qui échappe à ses moyens, il doit choisir les formes qui sont favorables à l'idée et écarter celles qui dans la nature, dans le continuel mouvement et l'expression complète de la vie, ne nuisent pas, mais qui isolées et immobiles sur sa toile donnent une idée contraire à celle qu'il veut rendre. Finissons par une application, et prenons comme exemple la plus noble et plus belle figure qu'un artiste puisse être appelé à représenter; la figure du Christ. Le Ré-

dempteur était fils d'une mère juive, de la tribu de Juda, et doit donc, selon le réalisme de nos jours, avoir la physionomie d'un enfant d'Israël. C'est possible, mais est-ce là son caractère particulier? et que fait, même à ceux qui ne veulent voir en lui que le meilleur, le plus sage et le plus vertueux des hommes, que fait aux Chrétiens qui croyent à sa divinité, qu'il ait eu le nez aquilin, les yeux noirs et le teint brun; que nous fait à nous tous qu'il ait porté un turban, une robe blanche ou une couverture de laine? Admettons qu'il ait eu tout l'extérieur d'un juif, qu'il ait, dans sa noble misère, porté des vêtements usés et déchirés, — n'avait-il pas aussi sa voix, son maintien, ses mouvements pour exprimer la bonté, la sagesse, la douceur, toutes les vertus de son cœur et toute la noblesse de son âme? Et ceux qui l'entouraient, ceux qui l'entendirent et le virent quelques instants seulement, n'ont-ils pas vu et reconnu en lui l'homme extraordinaire, qui, quoique Israélite de naissance, était tout excepté un juif. Soyez réaliste ou admirateur de l'idéal, cherchez la beauté dans la ligne ou dans la couleur, selon le sentiment que Dieu a mis en vous; donnez à la figure du Christ le type de sa nation ou la longue chevelure dorée de la légende, mais surtout et avant tout, faites-nous voir en lui l'homme extraordinaire, l'homme placé au-dessus de tous les autres mortels, dont la parole divine a changé la face du monde en un mot: l'Homme-Dieu de l'Evangile.

Nous n'avons plus rien à ajouter, continuer serait répéter ce que nous avons déjà dit; il vaut mieux nous arrêter. Sans avoir prononcé le mot esthétique qui fait toujours plus ou moins peur aux artistes, nous croyons pourtant pouvoir placer ce mot sur notre titre. Si les artistes lisent ce que nous avons écrit, peut-être trouveront-ils que l'on peut parler d'esthétique sans être trop pédant ni trop ennuyeux, et si ces lignes arrivent sous les yeux de M. Verlat et qu'il veuille bien les lire, nous espérons qu'il nous pardonnera d'avoir osé dire si franchement notre pensée et voudra bien nous savoir gré d'avoir, même dans les pages qui nous sont les moins agréables, fait honneur à son immense talent.

C. Ed. Taubel.